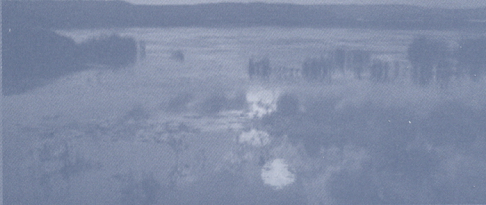


A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.



EILER FERENC

KISEBBSÉGVÉDELEM ÉS REVÍZIÓ

Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi
Kongresszuson (1925–1939)



Gondolat

EILER FERENC

KISEBBSÉGVÉDELEM ÉS REVÍZIÓ

Kisebbségi monográfiák 4.

Sorozatszerkesztő
SZARKA LÁSZLÓ

EILER FERENC

KISEBBSÉGVÉDELEM ÉS REVÍZIÓ

Magyar törekvések
az Európai Nemzetiségi Kongresszuson
(1925–1939)

MTA Kisebbségkutató Intézet
Gondolat Kiadó
Budapest, 2007

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Eiler Ferenc, 2007

© Gondolat Kiadó, 2007

© MTA Kisebbségkutató Intézet, 2007

www.gondolatkiado.hu

A kiadásért felel Bácskai István és Szarka László

A szöveget gondozta Sisák Gábor

Műszaki szerkesztő Pintér László

Tördelő Bácskai Dávid

A kötetet nyomta és kötötte az ERFO Kht. Nyomda

ISBN 978 963 693 031 8

ISSN 1589-4479

TARTALOM

1. Bevezető	9
1.1 A Kongresszussal foglalkozó szakirodalom	10
1.2 Felhasznált levéltári források	14
1.3 Terminológiai jellegű megjegyzések	18
1.4 Kérdésfelvetések	19
Jegyzetek	22
2. Revízió, magyarságpolitika és magyar kisebbségi aktivitás a két világháború között	24
2.1 A nemzetközi kisebbségvédelem rendszere	24
2.1.1 A kisebbségvédelem jogszabályi kereteinek megteremtése	24
2.1.2 A szerződésekbe foglalt kötelezettségek	26
2.1.3 A Népszövetség garanciaeljárása	29
2.1.4 A nemzetközi kisebbségvédelem mérlege	32
2.2 Revízió és magyarságpolitika	34
2.2.1 Magyar külpolitikai vonalvezetés a revíziós törekvések tükrében	34
2.2.2 Revízió és a hivatalos külföldi propaganda	37
2.2.3 Revíziós koncepciók	39
2.2.4 A magyarságpolitika intézményes kereteinek megteremtése	41
2.3 Kisebbségi helyzetben	44
2.3.1 A határokon túli magyar kisebbségi politika intézményesülése	44
2.3.2 Reakció az utódállamok kisebbségpolitikájára – petíciók a Népszövetséghez	46
2.4 „Kisebbségi külpolitika”	51
Jegyzetek	54

3. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus megalakulása és a magyar kormány szerepe	67
3.1 A Kongresszus történelmi és közvetlen előzményei	67
3.2 A német külügyminisztérium és a német kisebbségek állásfoglalása	71
3.3 Bethlen és a magyar kisebbségek	77
3.4 Az első kongresszus és a magyar küldöttek	88
3.5 A kongresszus magyar értékelése	93
Jegyzetek	97
4. A Kongresszus szervezeti keretei, tevékenysége és finanszírozása	112
4.1 Szervezeti keretek	112
4.2 A Kongresszus tevékenysége a határozatok tükrében	117
4.3 A finanszírozás	124
Jegyzetek	132
5. Magyar résztvevők és kapcsolati hálók	142
5.1 A Kongresszus magyar résztvevői – a számok tükrében	142
5.2 A magyar kormánysszervek és a főtítkár kapcsolata	150
5.3 Budapest és a magyar csoport	155
5.4 A magyar résztvevők és a szervezet viszonya	161
Jegyzetek	167
6. A konstruktív együttműködés időszakának fő kérdései a magyar kormány és a magyar kisebbségek elvárásainak tükrében (1925–1932)	174
6.1 A „harmonikus együttműködés” időszakának fő kérdései (1925–1929)	175
6.1.1 Állandó szervezet és saját lap	175
6.1.2 Nemzetközi akció a panasz eljárás reformja érdekében	182
6.2 Akadozó összjáték – szaporodó magyar fenntartások (1929–32)	190
6.2.1 A teoretikus munka magyar kritikája	190
6.2.2 A külügyminisztérium számára „problematis” képviseltek kérdése	195
6.2.3 A magyar és német kisebbségek együttműködésének kérdése az utódállamokban	205
Jegyzetek	212

7. Az 1933 és 1938 közötti, feszültségekkel terhelt időszak fő kérdései	224
7.1 A kilépés és a bennmaradás folyamatosan ismétlődő dilemmája	224
7.1.1 Érvek a kilépés mellett és ellen	224
7.1.2 A maradás ára: magyar követelések a szervezet megreformálására (1934)	230
7.1.3 A „londoni akció” (1937)	237
7.2 A problematikussá váló német–magyar viszony kérdése	247
7.2.1 Magyar állásfoglalás a német és a zsidó képviselők 1933-as vitájában	248
7.2.2 A magyarországi németek képviseletének ügye	251
Jegyzetek	266
8. A végjáték	280
Jegyzetek	283
9. Összegzés	285
Függelék I. A Kongresszuson magukat küldöttekkel képviselő kisebbségek (1925–38)	293
Függelék II. A Nemzetiségi Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek előadásai és hozzászólásai	296
Függelék III. Néhány magyar kisebbségi képviselővel kapcsolatos mutató	300
Függelék IV. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus határozatai	303
Jegyzetek	340
Függelék V.	341
Életrajzok	341
Jegyzetek	375
Felhasznált források és irodalom	376
Névmutató	389

1. BEVEZETŐ

Alig fél évtizeddel azután, hogy az európai határok újrarajzolását szentesítő békeszerződések többségét aláírták, 1925 őszén Genfben egy új nemzetközi szervezet kezdte meg működését. A Nemzetek Szövetsége ekkorra már kiépítette szervezeti kereteit, Titkárságának kisebbségi ügyekkel foglalkozó szekciója pedig a petíciók révén nap mint nap szembesült az új Európa egyik legnagyobb kihívásával, a nemzeti kisebbségek elégedetlenségével.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus ilyen körülmények között tartotta első konferenciáját. A balti német kezdeményezésre létrejött szervezet legitimitását és túlélési esélyeit úgy igyekezett biztosítani, hogy tagsága túlnyomórészt az európai államok nemzeti kisebbségeinek pártjaira épült. Emellett nemzetközi elfogadottságát azzal kívánta megalapozni, hogy a kisebbségvédelem terén elismerte a Népszövetség szerződésekben rögzített illetékességét.

A Kongresszus már első rendezvényének előkészítése idején viták keresztüzébe került. A kormányok ugyan hivatalosan nem kommentálták a genfi összejövetelt, de a napilapok, köztük a kormányok félhivatalos lapjai azért reagáltak az eseményre. Beszámolóikban jól kitapinthatók voltak a világháború végén kialakult nagypolitikai törésvonalak, s ez a fajta megosztottság a későbbiekben még inkább egyértelművé vált. Az egyik oldal pusztán ügyesen előkészített német (és magyar) propagandaeszközt látott a kezdeményezésben, a másik pedig egy emelkedett, mindenféle állami befolyástól mentes, magasztos célokért harcba induló érdek-képviselői szervezetet.

A szervezet belső működésébe ténylegesen nagyon kevesen láthattak bele, és a nemzetközi sajtóvisszhang, illetve a politikusok állásfoglalásai a későbbiekben is differenciálatlanok maradtak. Nem véletlen tehát, hogy a Kongresszus tevékenységének elemzése – eltekintve a publicisztika kö-

rébe tartozó értékelésektől – a két világháború között jószerével csak az évenként elfogadott határozatainak jogászok által elvégzett vizsgálatára korlátozódott. A második világháborút követő évtizedekben azonban megnyíltak a levéltárak, s ezáltal lehetővé vált a szervezet színfalak mögötti aktivitásának vizsgálata, valamint a kapcsolati hálók rekonstruálása is.

1.1 A KONGRESSZUSSAL FOGLALKOZÓ SZAKIRODALOM

A húszas és a harmincas években a Kongresszussal számtalan hírlapi, valamint esszéisztikus igénnyel fellépő folyóiratcikk foglalkozott.¹ Emellett a nemzetközi kisebbségvédelem rendszerét tárgyaló jogi szakmunkák is meg-megemlékeztek a szervezet határozatairól és célkitűzéseiről.² Rendszerezésünkre áll még egy fontos, nyomtatásban is megjelent forráscsoport, amelybe az évenkénti konferenciák jegyzőkönyvei, a főtítkár szerkesztésében kiadott *Nemzetiségek Európa államaiban; Helyzetjelentések gyűjteménye (Helyzetjelentések)* című kötet és annak két évvel később megjelentetett kiegészítése tartozik.³ Ebből az időszakból mindössze egy olyan munkáról tudunk, amely monografikus igénnyel fellépve, teljes terjedelmét a szervezet felépítése, működése és hivatalos célkitűzései vizsgálatának szentelte. Herbert Plesse 1930-ban készült jogi megközelítésű disszertációja azonban nem tett kísérletet a Kongresszus politikai hátterének megrajzolására, s természetesen nem ismerhette a meghatározó szereplők színfalak mögött zajló tevékenységét sem.⁴

A második világháború után a kisebbségi kérdés egy ideig nem számított kurrens kutatási témának. A Kongresszus története – eltekintve egy 1958-as nyugatnémet disszertációtól – szinte feledésbe is merült. Született ugyan néhány tanulmány, amely érintőlegesen a szervezettel is foglalkozott, de ezek többnyire egy-egy személyiség életére, tevékenységére fókuszáltak.⁵ A nyolcvanas évekig jórészt ez a tendencia maradt érvényben, s a szervezet többnyire csupán a balti németek történetének vagy Németország két világháború közötti támogatáspolitikájának vizsgálata kapcsán került képbe.⁶

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységének rekonstruálásához ez idáig öt disszertáció járult hozzá leginkább. Ezekből négy német nyelven íródott, három pedig nyomtatott formában is megjelent. Erwin Kelmés kéziratban maradt munkája 1958-ban készült, s természetesen még nem támaszkodhatott sem a német külügyminisztérium, sem pe-

dig a német kisebbségek támogatásával foglalkozó társadalmi szervezetek levéltári forrásaira.⁷ A nyugat-németországi szerző így kénytelen volt az ülések nyomtatásban is megjelent jegyzőkönyveire, az Európai Német Népcsoportok Szövetsége (ENNSZ) által kiadott folyóirat, a *Nation und Staat* számainra, valamint a korabeli napilapok cikkeire összpontosítani. Kelmes disszertációjának jelentős részét a 14 konferencia lefolyásának és határozatainak ismertetése tette ki, s a leírásen valójában mindössze Paul Schiemann az „anacionális állam”-ról szóló teóriáját elemző fejezetben lépett túl. Bár Kelmes számára nyilvánvaló volt, hogy a Kongresszus egy-két állásfoglalása – mindenekelőtt az 1933-as, a nemzeti disszimiláció jogosultságát támogató határozat – valóban problematikus és az ötvenes évek nyugat-európai szemléltője számára elfogadhatatlan, a szervezetet mindent egybevetve pozitív kezdeményezésnek tartotta.

A nyolcvanas évek elején két, szélesebb forrásbázisra támaszkodó német nyelvű munka született, s ezek jelentős részben hozzájárultak a szervezet politikai háttérének feltérképezéséhez. A nagyjából azonos időben készült disszertációk egyikét az NSZK-ban, a másikat pedig az NDK-ban nyújtották be. Rudolf Michaelen elsősorban a nyugatnémet levéltárak ekkorra már felszabadított anyagaira építve írta meg a Kongresszus első öt évének történetét.⁸ Az általa választott időbeli korlát természetesen nem véletlen, Stresemann halálának éve ugyanis nemcsak a német külpolitika vonalvezetése szempontjából tekinthető fontos határvonalnak, hanem a Kongresszus életében is. A rengeteg új információban szemlátó mást lubickoló szerző az olvasó elé tárta a konferenciákat megelőző egyeztetéseket, rekonstruálta többnyire háromnapos összejöveleket, valamint az üléseknek a német külügyminisztériumban és a nemzetközi sajtóban kiváltott visszhangját. A Kongresszust ugyan mint egy lényegében demokratikusan gondolkodó politikusok által felelősségteljesen működtetett szervezetet írja le, legalábbis a vizsgált időszak végéig, 1928-ig, de nyomatékosan aláhúzza, hogy az nem kerülhette el, és nem is akarta elkerülni a nagypolitika befolyását, sem a magyar, sem a német kormányservek oldaláról.

Két évvel korábban, a határ túloldalán, a rostocki egyetemen Maria Rothbart is megvédett egy hasonló témakörben készült disszertációt. Ő 1932-ig követte figyelemmel a szervezet és a hozzá kapcsolódó aktorok tevékenységét.⁹ Rothbart munkájának komoly erénye, hogy az NDK-ban is elérhetővé vált forrásokra támaszkodva megfosztotta a Kongresszust az emelkedett eszmékért harcba szálló közösség egyoldalú és ebből kö-

vetkezően hamis imázsától. Alapállása azonban szükségképpen több mint problematikus volt. Az NDK-ban akkortájt általánosnak tekinthető, erősen ideologikus megközelítésnek megfelelően ugyanis a szervezetet a szocializmus és a kapitalizmus között folytatott küzdelem egyik mellékszálának, az imperialista nagyhatalmi törekvések diabolikus eszközének láttatta. Ezzel pedig mindenképpen hamis értelmezési keretbe ágyazta a történetet, még ha alaptétele, mely szerint a Kongresszus csak a német instrumentalizációs törekvések kritikus elemzésével ismerhető meg, feltétlenül meg is állta a helyét.

A következő két disszertáció a kilencvenes évek végén és az új évezred elején jelent meg. Előbbi a spanyolországi Nuñez, utóbbi a németországi Bamberger-Stemmann tollából. Nuñez mindenekelőtt a Kongresszus katalán és baszk vonatkozásaival foglalkozott, Bamberger-Stemmann pedig a szervezet történetét a német kormányok kisebbségpolitikai törekvéseinek és a német társadalmi szervezetek működésének keretébe ágyazva vizsgálta.¹⁰ Az utóbbi, igazán impozáns forrásbázisra támaszkodó, a német műltfeldolgozás kritikai attitűdjét magas szinten alkalmazó munka a Kongresszus tevékenységét működésének teljes időszakára kiterjedően árnyaltan, több megközelítésből ismerteti. Egyfelől a kisebbségi jogok érdekében komoly erőfeszítéseket kifejtő lobbieszköznek, másfelől elsősorban Németország és Magyarország által felhasznált szervezetnek ábrázolja. A szerző a leegyszerűsítő megközelítéseknek hadat üzenve szögezi le, hogy a Kongresszus működésének megítélése során nem kezelhető egységes egészként a mintegy másfél évtized, s a szereplők tevékenységét is differenciáltan kell elemezni.

A magyar nyelvű szakirodalom nem szentelt akkora figyelmet a témának, mint a német. Az eddigi legátfogóbb elemzés Bellér Bélától származik, aki 1981-ben megjelent tanulmányában a Kongresszus történetének első öt évét vizsgálta, kizárólag a Magyar Országos Levéltárban őrzött források felhasználásával.¹¹ Bellér lépésről lépésre ismertette az egyes konferenciák előkészítését, lefolyását és visszhangját. Tisztázta, hogy a magyar kormány és Ammende, valamint a határon túli magyar kisebbségi politikusok és Budapest között rendkívül szoros kapcsolat állt fenn, de ezt a viszonyrendszert nem táarta – mert nem is tárhatta – fel valódi mélységében. Bár regisztrálta Budapest és a magyar kisebbségi pártok közötti szigorú alá-fölérendeltséget, a magyar kisebbségi politikusoknak jóval nagyobb önálló mozgásteret tulajdonított, mint amilyen az azok valójában rendelkeztek. Ezért juthatott például arra az alapvetően téves követ-

keztetésre, hogy a revíziós politika egyik kudarca abban állt, hogy nem sikerült a magyar kisebbségi politikusokat összefogni, és egységesen szembefordítani őket államaikkal. A Kongresszust olyan szervezetnek tartotta, amely – politikai kapcsolatai ellenére is – mindenekelőtt a korszerű és hatékony kisebbségpolitikai szemlélet kialakítására koncentrált.

Bellér munkájának megjelenése után – eltekintve egy, a Kongresszus határozatait magyar nyelven megjelentető, bevezető tanulmánnyal ellátott forráskiadványtól – a szervezet tevékenysége egyetlen elemzésnek sem volt kizárólagos tárgya.¹² Tilkovszky Lorántnak a magyarországi német kisebbség történetére fókuszáló munkásságában a Nemzetiségi Kongresszus ugyan többször is fel-felbukkant, de mindenkor az éppen vizsgált témák mellékszálaként, sohasem az elemzés központi témjaként. A szervezet német exponensei meglehetősen gyakran tűntek fel tanulmányaiban és könyveiben, sőt a magyarországi szlovákok képviselte körül kialakult huzavona aspektusait is bemutatta egy Szeberényi Lajos Zsigmond munkásságát összefoglaló tanulmányában.¹³ Tilkovszkyt mindenekelőtt a magyarországi német kisebbség és a magyar, valamint a német kormánysszervek kapcsolata izgatta, s ebből következően a szervezet tevékenységének egyéb aspektusai vizsgálódásainak periferiáján maradtak.

A nyolcvanas évek végén Galántai József is foglalkozott néhány oldal erejéig a Kongresszussal Trianonról és a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerről írt könyvében.¹⁴ Galántai a szervezetet a békerendszer következményeit helyesen mérlegelő, az egymás iránti szolidaritást tudatosan felvállaló kisebbségek természetes kezdeményezésének írja le. Rövid összefoglalójában kizárólag az ülések nyomtatásban megjelent jegyzőkönyveire támaszkodott, amiből egyenesen következnek vállalkozásának korlátai is. Jó példa erre az 1933-as konferencián a disszimiláció témakörében kirobbant német–zsidó vita értelmezése. Galántai a magyar küldöttek fellépését az állami disszimiláció lehetőségét elfogadhatónak tartó német deklarációval szemben egyértelműen az elvszerűség és a bajba jutott zsidó küzdőtárs iránt megnyilvánuló szolidaritás kifejezésének tartotta, holott a kérdés ennél jóval bonyolultabb, s a levéltári források ismerete nélkül valójában nem is rekonstruálható árnyaltan. Ennek tudható be az is, hogy nem foglalkozott a Kongresszus színpalak mögötti tevékenységével, a magyar kormány szerepével, de a magyar kisebbségek aktivitásának fő mozgatórugóival sem.

A szervezetben való magyar részvétel egy speciális aspektusának, a jugoszláviai magyar kisebbség Kongresszuson való aktivitásának szentelt figyelmet A. Sajti Enikő 2004-ben megjelent, a jugoszláviai magyarok 1918 és 1947 közötti történetét feldolgozó könyvében.¹⁵ Megközelítésének legfőbb erénye, hogy minden kétséget kizáróan bizonyítja a magyar külügyminisztérium és miniszterelnökség központi szerepét a magyar kisebbségek részvételének, tevékenységének koordinálásában. Munkájának másik fontos hozadéka, hogy felvillantja a jugoszláviai Magyar Párt vezető politikusainak a szervezettel kapcsolatos dilemmáit és elvárásait.

1.2 FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Munkám elkészítésében német és magyar levéltári forrásokra támaszkodtam.¹⁶ A Kongresszus működésének, szervezeti kereteinek és a vezetőik kapcsolati hálóinak rekonstruálásához Josip Wilfannak a Koblenzi Szövetségi Archívumban őrzött hagyatéka (*Bundesarchiv Koblenz, N 1.250*) szolgált kiindulópontul. A szervezet elnökének iratai annál is fontosabbak, mivel Ammende főtitkári archívumának sorsáról a mai napig nem rendelkezünk biztos információkkal. A Berlieni Szövetségi Archívumban ugyan őriznek tőle néhány – többnyire alig olvasható – kéziratos feljegyzést (*Bundesarchiv Berlin, N 90Am 1*), az egykor biztosan több ezer oldalt kitevő bécsi levéltáráról azonban ellentétes hírek keringenek. Egyes információk szerint bombatámadás érte Berlinben azt a házat, amelyben az aktákat a világháború alatt tárolták. A Moszkvai Központi Levéltár is őriz egy meglehetősen nagy terjedelmű Ammende-hagyatékot, ez azonban zárolt, a kézirat leadásáig nem volt kutatható. Nem lehetünk biztosak abban, hogy az ott őrzött iratok azonosak az Ammende főtitkári tevékenysége alatt született dokumentumokkal, mivel a nyilvántartás szerint az anyag jelentős része Ammende első világháború alatt végzett tevékenysége során keletkezett. A főtitkár hagyatékához hasonlóan Werner Hasselblatt, az ENNSZ berlini irodavezetőjének hátrahagyott iratai sem érhetők el a történészek számára, mivel az örökösök nem járulnak hozzá áttanulmányozásukhoz.

Wilfan túlnyomó többségében német nyelvű oldalakat őrző, hatalmas hagyatékában nemcsak az elnök kimenő és beérkező levelei találhatók meg, hanem – nyilvánvalóan másolatként – nagyszámú Ammende-levél

és bizottsági jegyzőkönyv is. A dokumentumok rengeteg információt szolgáltatnak nemcsak a konferenciákat megelőző egyeztetésekről, hanem a vezetők színpalak mögötti tevékenységéről s a nemzetközi szervezetekkel ápolta kapcsolataikról is. Emellett a hagyaték jelentősen hozzájárul a fontosabb személyiségek egymáshoz fűződő kapcsolatainak rekonstruálásához is.

Két további Koblenzben őrzött hagyaték is segítette a Kongresszus történetének árnyaltabb megismerésében. Otto Junghann iratai (*N 1.038*) igazolták a Németországi Népszövetségi Liga és a német külügyminisztérium között fennálló kapcsolatokat, valamint azt, hogy Junghann mekkora szerepet játszott a Kongresszus németországi propagálásában. Max Hildebert Boehmnek, a kisebbségi problematika legismertebb két világháború közötti teoretikusának s a kisebbségi ügyekre koncentráló németországi társadalmi szervezetek egyik kulcsfigurájának a hagyatékában (*N 1.077*) pedig őriznek egy kéziratban maradt visszaemlékezést, mely rendkívül plasztikus képet rajzol a közép-európai német kisebbségi vezetőről, politikai hitvallásukról és személyes tulajdonságaikról. Ez különösen hasznos volt a magyarországi német politikusok tevékenységének bemutatásában.

A Bundesarchiv a fent említett hagyatékok mellett a Birodalmi Kancellária (*R43 I-II*) és a *Deutsche Stiftung* (*R 8043*) iratai között elszórtan található dokumentumok révén járult hozzá vizsgálatunk tárgyának jobb megismeréséhez.

Külön csoportot képeznek a Német Külügyminisztérium Politikai Archivumában őrzött iratok. Az információgyűjtésben meglehetősen nagy segítséget nyújtott, hogy a kisebbségekkel foglalkozó Kulturális Ügyosztály (*Kulturabteilung – VI/A*) szisztematikusan gyűjtötte, s külön aktákban rendezte a Kongresszussal kapcsolatos iratokat. Emellett elszórvan találhatók dokumentumok az ügyosztály olyan témakörökben összeállított aktái között is, mint amilyen az Európai Német Népcsoportok Szövetsége, a Kisebbségi folyóiratok, a Kisebbségek és a Népszövetség, valamint a Kisebbségek és a zsidókérdés. A *Kulturabteilung* iratainak vizsgálata mellett a Népszövetséggel foglalkozó ügyosztály és a Budapesti német követség iratai segítettek a német külügyminisztérium Kongresszushoz, illetve annak német vezetőihez fűződő viszonyának értelmezésében.

A mainzi Institut für Europäische Geschichte keretében működő Stresemann Társaság a külügyminiszter hagyatékának fotómásolatait őrzi az intézet könyvtárában. A Stresemann-hagyaték a szervezet történe-

tének megismeréséhez ugyan nem járul közvetlenül hozzá, de tartalmaz néhány olyan kulcsdokumentumot, melyek révén jobban érthetővé válik az Európai Német Népcsoportok Szövetségének a németországi kisebbségek kulturális autonómiája érdekében kifejtett erőfeszítése. Ráadásul a weimari köztársaság német kisebbségekkel szemben követett stratégiájának Stresemann által szignált kulcsdokumentuma is fellelhető a hagyatékban.

A magyar levéltárak közül a Magyar Országos Levéltár őrzi a Kongresszussal kapcsolatos legtöbb dokumentumot, hasonlóan a német külügyminisztérium levéltárához, rendszerezve. A külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratain belül (*K 64*), évenként külön tételek alatt rendszerezve találhatók a szervezettel kapcsolatos iratok. Ezekből egyértelműen rekonstruálhatók a magyar kormányok Kongresszussal kapcsolatos elképzelései, Ammendével és a magyar kisebbségekkel ápolt kapcsolatai, valamint a szervezet titkos finanszírozása. Mivel a szervezettel kapcsolatos iratok titkos besorolást kaptak, s külön gyűjtötték őket, a Politikai Osztály egyéb iratai (*K 63*) szükségszerűen csak elvétve járulnak egy-egy dokumentummal hozzá a történet megismeréséhez. A Külügyminisztérium iratai közül a belgrádi (*K 82*), berlini (*K 83*), berni (*K 84*), bécsi (*K 81*), bukaresti (*K 87*), helsinki (*K 89*), londoni (*K 92*), prágai (*K 96*) és revali (*K 97*) követségek, a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar titkárság (*K 107*), valamint a Számjelosztály iratai (*K 74*) is tartalmaznak elvétve dokumentumokat a szervezetről. A sajtóviasszhang rekonstruálásához nagymértékben hozzájárult a Kőnyomatosak (*K 428*), és a Sajtó és Kulturális Osztály (*K 66*) iratainak áttanulmányozása is.

A várakozások ellenére azonban sem Bethlen István miniszterelnök (*K 468*), sem pedig a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának (TESZK) iratai (*K 437*) nem tartalmaztak értékelhető információkat a szervezetről. Bethlennél ennek az lehet az oka, hogy esetében a hétköznapi ügyintézésben rendkívül fontos szerepet játszott a szóbeliség. A TESZK viszont, úgy látszik, nem játszott szerepet a történetben: mind Ammende, mind pedig a határon túli magyar képviselők a kérdésben közvetlenül egyeztettek Pataky Tiborral, a miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának vezetőjével, illetve a külügyminisztérium magas beosztású tisztviselőivel. Ezért is meglepő, hogy bár az osztály iratai (*K 28*) fontos információkkal szolgálnak a szervezet születésével kapcsolatban, s az első néhány év eseményeiről is beszámolnak – különösen, ami a genfi képviselőlet szerepét illeti –, a miniszterelnökségnél fellelhető doku-

mentumok biztosan csak egy kis töredékét képezik annak az iratmennyiségnek, mely egykor felhalmozódhatott a témával kapcsolatban. A miniszterelnökség iratai közül Flachbarth min. osztálytanácsos iratai (*K 763*) között is fellelhető egy-két dokumentum a Kongresszus késői történetéhez kapcsolódóan.

A MOL anyagai mellett négy hagyaték is hozzájárult az események rekonstruálásához. Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi Szüllő Gézának, a Kongresszus magyar alelnökének, a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt elnökének hátrahagyott iratait (*Fond X*). A Fondban rendszerezett dokumentumok rendkívül fontosak a szervezet magyar vonatkozásainak elemzése szempontjából. Nemcsak azért, mert Szüllő volt a magyar kisebbségi politikusok hivatalos vezetője, hanem azért is, mert kezdettől fogva a lehető legszorosabb kapcsolatban állt mind a magyar külügyminisztériummal, mind a miniszterelnökséggel. Nemcsak a kongresszusok előkészületeiről és lefolyásáról jelentett folyamatosan Budapestre, hanem a szervezetben vezető szerepet játszó más nemzetiségű politikusokról szerzett benyomásairól is. Hagyatéka jelentősen hozzájárul a német és a magyar kisebbségek közötti feszültségek megértéséhez is.

Szüllő mellett a Kongresszus másik magyar vezető egyénisége, Jakabffy Elemér volt. Az erdélyi magyar politikus hátrahagyott több, jelenleg a Teleki László Alapítvány Könyvtárában őrzött visszaemlékezést is. Ezek egyike a Kriterion Könyvkiadó számára készült (*TLA, KV. K 1486/95*), a másik pedig egy kalandos körülmények között fennmaradt változat (*TLA, KV. K 3066/2005*). Jakabffy visszaemlékezései ugyanolyan fontos forrásnak tekinthetők, mint Szüllő hátrahagyott levelei, jelentésfogalmazványai. Az erdélyi politikus megfigyelései különösen a Kongresszuson belüli magyar magatartás mozgatórugóinak feltárásához, valamint a szereplők kapcsolati hálójának rekonstruálásához járultak hozzá értékes információkkal.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kéziratárában található Gratz Gusztáv hagyatékának egy része. Az aktákban olvasható néhány Bleyernek írt s néhány tőle érkező, a Kongresszussal kapcsolatos levél, valamint néhány miniszterelnökségnek címzett fogalmazvány, illetve másolat is. Emellett Gratz néhány erdélyi szász politikussal folytatott levelezése is hozzájárult annak a képnek a rekonstruálásához, amely Bleyer halála után a Magyarországi Német Népművelődési Egyesülettel (MNNE) kapcsolatosan a radikálisabb német kisebbségi politikusok körében kialakult.

A külügyminisztérium Baltikumban, majd Helsinkiben működő diplomatájának, Jungerth-Arnóthy Mihálynak a hagyatékát a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban őrzik. Jungerth volt az a Magyar Külügyminisztérium szolgálatában álló diplomata, aki legrégebben ismerte az észtor-szági német Ammendét. Ő volt az is, aki a kezdeti időszakban mintegy kontaktszemélyként működve biztosította az információáramlást Budapest és a szervezet főtitkára között, de aki a harmincas években is többször kapcsolatba került Ammendével, immár helsinki követként. Jungerth naplójának bejegyzései nemcsak az Ammendével folytatott megbeszélések tényét rögzítik, hanem gyakran a külügyminisztériumnak küldött jelentések előzetes vázlatait és a követ beszélgetések során szerzett benyomásait is.

1.3 TERMINOLÓGIAI JELLEGŰ MEGJEGYZÉSEK

A szervezet hivatalos neve az Európai Államok Szervezett Nemzeti Csoportjainak Kongresszusa volt. Ezt azonban terjedelmi okokból maguk az érintettek is csak ritkán használták. Helyette inkább a Nemzetiségi Kongresszus, a Kisebbségi Kongresszus és a Nemzetkisebbségi Kongresszus elnevezés volt forgalomban. Természetesen mind ugyanazt jelölte, és hogy munkámban mégis a Nemzetiségi Kongresszus elnevezés mellett döntöttem, annak elsőrendű oka az, hogy a Kongresszuson részt vevő politikusok is többnyire ezt a megnevezést használták.

Az elnevezés kérdése átvezet bennünket a „kisebbség” vagy „nemzetiség” terminológiai probléma kérdéséhez. A Kongresszus tagjai és a szervezettel foglalkozó korabeli publikációk többnyire szinonimaként használták a két fogalmat, harmadikként pedig gyakran feltűnt mellettük – mindenekelőtt a német irodalomban – a népcsoport kifejezés is. Bár a Kongresszus tagjai közül sokan idegenkedtek a kisebbség kifejezéstől, és inkább a másik kettőt részesítették előnyben, mivel úgy érezték, hogy alkalmazása automatikusan hozzájárul egyfajta negatív, alárendeltséget sugalló konnotáció megteremtéséhez, munkámban a manapság általánosan elfogadott kisebbség (a nemzeti kisebbség értelmében) fogalma mellett döntöttem. Amikor mégis használok a nemzetiség szót, úgy azt többnyire az „azonos nemzetiségű” összetételben teszem, és a közös nyelvet beszélő, ugyanazon – kulturális értelemben vett – nemzethez tartozó kisebbségek közösségét értem alatta. A magyar kormányoknak a magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikáját pedig – Bárdi Nándor nyomán –

összefoglalóan magyarságpolitikának nevezem. Magyarázatra szorul továbbá a „csoport” szó Kongresszuson belüli, szervezeti kereteket érintő használata is: „csoport” alatt az azonos nemzethez tartozó, különböző országokból érkező kisebbségi küldöttek közösségét értették.

Külön ki kell térnem néhány szó erejéig a Kongresszuson részt vevő zsidó küldöttek kérdésére is. A szervezetben kizárólag a magukat nem csupán vallási közösségként, hanem egy önálló nemzet tagjaként definiáló, cionista politikusok szereztek tagságot. Ennek tudható be az a tény is, hogy Magyarországról és Németországból egyetlen zsidó politikust sem hívtak meg a konferenciák üléseire.

Végezetül a „kongresszus” szó alkalmazásáról. A szó már a korabeli használatban is kettős jelentéstartalommal bírt: egyrészt magát a szervezetet jelölte, másrészt az évenként megtartott konferenciákat. Munkámban igyekeztem kerülni e kettősséget, de mivel nem zárhattam ki a szó mindkét értelemben való alkalmazását, a szervezetet jelölő alakot nagy kezdőbetűvel írtam.

1.4 KÉRDÉSFELVETÉSEK

Elemzésemben elsősorban nem a szervezet történetének rekonstruálására helyeztem a hangsúlyt, hanem néhány, a magyar kisebbségek és a magyar kormányzat szerepvállalása szempontjából hangsúlyos kérdésre koncentrálni igyekeztem hozzájárulni az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységének mélyebb és egyszersmind árnyaltabb megismeréséhez. Ennek megfelelően – bár néhány hangsúlyos témakört kiemelten elemeztem – nem törekedtem a szervezet határozatainak részletes, eszmetörténeti jellegű feldolgozására. Egyrészt azért, mert ez szétfeszítette volna a vállalkozás kereteit, másrészt pedig azért, mert a határozatok függelékben való közlése lehetőséget nyújt arra, hogy a kívülágnak szánt – tehát hivatalos – üzeneteket az olvasó maga is tanulmányozhassa. Csak felületesen érintem azokat az Ammende tevékenységében jelentős szerepet játszó témákat, amelyeknek nem volt magyar vonatkozása. (Ezért nem térek ki például a főtitkár „Oroszország-akciójára” sem.)

Az általam választott megközelítés szükségessé teszi, hogy először vázlatosan azt a politikai környezetet mutassam be, amelyben a Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek megkezdték tevékenységüket. Ehhez hozzátartozik a magyar külpolitikai vonalvezetés, valamint a ma-

gyar kormány és a határon túli magyar politikai szervezetek közötti kapcsolat felvázolása a revíziós törekvések tükrében, valamint a Népszövetség garanciája alá helyezett kisebbségvédelem jogszabályi kereteinek s gyakorlati működésének ismertetése is, különös tekintettel a nemzetközi kisebbségvédelem problematikájára, a Nemzetiségi Kongresszus által is többszörösen kifogásolt pontjaira.

Kutatásom fontos részét képezte továbbá a szervezet munkájába bekapcsolódó csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar küldöttek társadalmi és politikai hátterének, kongresszusi aktivitásának feltérképezése. Emellett a magyar törekvések elérése érdekében választott taktikai és stratégiai lépések megértéséhez elengedhetetlenül fontos volt a Kongresszus tevékenységéhez valamiképpen köthető magyar aktorok (kisebbségi politikusok, külügyminisztérium, miniszterelnökség) kapcsolati hálójának levéltári forrásokon alapuló rekonstruálása is. Ehhez kapcsolódva azt a kérdést kellett tisztázni, hogy a magyar kormányzat és a konferenciákra évente kiutazó kisebbségi politikusok, sőt az egyes delegáltak elképzelései mennyire harmonizáltak egymással. Mekkora önálló mozgástérrel rendelkeztek, illetve rendelkeztek-e egyáltalán önálló mozgástérrel a résztvevők, vagy lépéseiket mindenkor megelőzte a magyar kormányval való előzetes egyeztetés? Volt-e egyáltalán igény körükben bármiféle önállóságra?

Mindenképpen rekonstruálni kellett a magyar kormány szerepét a nemzetközi organizációban: mekkora befolyással bírt a szervezet vezetőségére, volt-e a magyar résztvevőkön kívül más olyan kontaktszemélye, akin keresztül hathatott a Kongresszus lépéseire. Milyen jellegű és milyen mértékű támogatást nyújtott a külügyminisztérium és a miniszterelnökség a szervezetnek? Változtak-e az idők során (esetleg éppen a kormányváltásokkal) a vele szemben megfogalmazott elvárások, s ha igen, akkor miként? Vajon hogyan illeszkedett a Nemzetiségi Kongresszus abba a magyar külügyminisztériumi törekvésbe, mely a területi revízió érdekében arról igyekezett meggyőzni a *Wilhelmstrassét*, hogy a „közös cél” érdekében tanácsos lenne a két ország külpolitikai lépéseit összehangolni?

Fontos kérdésként vetődött fel továbbá, hogy a szervezet mennyire tudta megvalósítani a kisebbségi szolidaritás fennhangoztatott és egyik legfontosabb célként maga elé tűzött tételét. A magyar külügyminisztérium évekig igyekezett elérni az *Auswärtiges Amt*-nál, hogy gyakoroljon nyomást a három államban élő német kisebbségi politikusokra annak érdekében, hogy azok politikai együttműködést alakítsanak ki a magyar pártok-

kal; ebből joggal következik a kérdés, vajon a Kongresszus hozzájárult-e a német és a magyar kisebbségek magyar oldalról sürgetett együttműködésének megteremtéséhez. Ehhez a kérdéscsoporthoz tartozik a magyarországi kisebbségek kongresszusi részvételének ügye is: vajon kialakult-e bármifajta együttműködés a magyar kisebbségi politikusok és a problematikus kisebbségpolitikával elégedetlen magyarországi kisebbségi vezetők között. Végezetül pedig az 1933-ban szakadáshoz vezető, elsősorban a német és zsidó csoport között zajló vitában milyen állásfoglalást alakítottak ki a magyarok, s mik voltak ennek az állásfoglalásnak a mozgatórugói? Egyáltalán, volt-e valamilyen hatása a nemzetiszocializmus németországi hatalomra kerülésének a két csoport viszonyára?

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus tényleges tevékenységét 1939 nyarán fejezte be. Formális fennállásának 15 éve alatt a magyar képviselők egyetlen konferenciát sem hagytak ki. Egyértelmű tehát, hogy a magyar külügyminisztérium és a miniszterelnökség – mindent egybevetve – fontosnak tartotta a szervezetben való magyar részvételt. Nem törekedtem a Kongresszus történetének kronologikus rendben való rekonstrukciójára, hanem lényegében arra kerestem a választ, mi volt a szervezet vonzereje a magyar döntéshozók és résztvevők számára, s teljesültek-e azok az elvárások, amelyekkel vele szemben még az első, az 1925-ös genfi konferencia kapcsán megfogalmaztak.

* * *

A könyv a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Modernkori Történeti Tanszékének doktori programja kertében készült, az azonos című disszertáció átdolgozott változata. A németországi anyaggyűjtést a Deutscher Akademischer Austauschdienst (1996. október – 1997. július) és az Institut für Europäische Geschichte in Mainz (1999. november – 2000. február) kutatói ösztöndíjai tették számomra lehetővé. Az MTA–Sylff (2002. január – 2003. december) ösztöndíja biztosította a munka hátralévő fejezeteinek megírásához szükséges nyugodt hátteret.

Köszönettel tartozom Bárdi Nándornak, mivel ő volt az, aki egyetemi éveim végén ráirányította figyelmemet disszertációm tárgyára, majd később néhány számomra ismeretlen, azonban kulcsfontosságú forrásra. Emellett a téma árnyaltabb megközelítéséhez megjegyzéseivel olvasóként is hozzájárult. Témavezetőm, Ormos Mária biztosította számomra az állandó szakmai kontrollt és a kritikus figyelmet a kézirat formálódásának éveit alatt. A Sajti Enikő és Pritz Pál pedig opponensként az immár

teljes szöveg nemzetközi összefüggésekbe ágyazott bírálatával járultak hozzá a monográfia végleges formájának megteremtéséhez. A munka különböző fázisaiban elsősorban Bárdi Nándor, Dénes Iván Zoltán, Ormos Mária, Szarka László és Zeidler Miklós megjegyzései nyújtottak számomra segítséget. Köszönet illeti Pándi Lajost is, aki hozzájárult a Kongresszus határozatainak a függelékben való újraközléséhez. Kutatásom kezdetén sok értékes tanácsot kaptam Sabine Bamberger-Stemmanntól (Hamburg/Lüneburg) és a mainzi intézet következő munkatársaitól, illetve akkori ösztöndíjasaitól: Karl-Heinz Duchhardtól, Ralph Melvillettől, Claus Scharftól, Martin Vogttól, Jens Metzsdorftól (Neuss) és Volker Zimmermantól (Düsseldorf). A kézirat gondozását Sisák Gábor végezte, megjelentetését pedig munkahelyem, az MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vállalta magára.

Mindenekelőtt azonban családom tagjainak tartozom köszönettel, akik mindenben támogattak, hogy ez a könyv mielőbb elkészüljön.

Budapest–Soltvadkert, 2006. október 10.

JEGYZETEK

¹ A legtöbb ilyen jellegű cikk a *Nation und Staat* és a *Magyar Kisebbség* című folyóiratokban jelent meg.

² Néhány példa erre Hugo Wintgens: *Der völkerrechtliche Schutz der nationalen, sprachlichen, und religiösen Minderheiten*. Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart, 1930; Heinz Mußmann: *Das Minderheitenschutzverfahren vor dem Völkerbund. Seine Mängel und sein Zusammenbruch*. Essener Verlagsanstalt, Essen, 1939; Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Ludvig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1928; Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930; Georg H. J. Erler: *Das Recht der nationalen Minderheiten*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster, 1931; Junghann, Otto: *Das Minderheitenschutzverfahren vor dem Völkerbund*. Verlag von J. C. B. Mohr, Tübingen, 1934.

³ Ewald Ammende (Hrsg.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1931.

⁴ Herbert Plesse: *Organisation und Arbeit der Kongresse der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas. (Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde)*. Leipzig, 1930.

⁵ Például Max Hildebert Boehm: Ewald Ammende als Mittler der europäischen Volksgruppen. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1963*. Harry v. Hofmann Verlag, Hamburg-Hamm, 1962; Michael Garleff: Ein unbekannter Brief Thomas

Manns an Paul Schiemann aus dem Jahre 1932, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1969. 4. sz. 450–453; Michael Garleff: Paul Schiemanns Minderheitentheorie als Beitrag zur Lösung der Nationalitätenfrage. Zum 100. Geburtstag Paul Schiemanns (1876–1944), *Zeitschrift für Ostforschung*, 1976. 4. sz. 632–659; Martin Broszat: Aussen- und innenpolitische Aspekte der preussisch-deutschen Minderheitenpolitik in der Ära Stresemann, in: Kurt Kluxen und Wolfgang J. Mommsen: *Politische Ideologien und Nationalstaatliche Ordnung. Studien zur Geschichte des 19. Und 20. Jahrhunderts. Festschrift für Theodor Schieder*. R. Oldenbourg, München–Wien, 1968. 393–445.

⁶ Hans Adolf Jacobsen: *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933–1938*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main–Berlin, 1968; Helmut Pieper: *Die Minderheitenfrage und das deutsche Reich 1919–1933/34*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt/Main, 1974; Karl-Heinz Grundmann: *Deutschtumspolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland*. Verlag Harro v. Hirschheydt, Hannover–Döhren, 1977.

⁷ Erwin Kelmes: *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925–1938* (Disszertáció – kézirat). Köln, 1958.

⁸ Rudolf MichaelSEN: *Der Europäische Nationalitäten-Kongreß 1925–1928. Aufbau, Krise und Konsolidierung*. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main–Bern–New York–Nancy, 1984.

⁹ Maria Rothbarth: *Der Europäische Minderheitenkongreß als Instrument imperialistischer deutscher „Revisionsstrategie“. Grenzrevision und Minderheitenpolitik des deutschen Imperialismus (1919–1932)*. (Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Wissenschaft). Rostock, 1982.

¹⁰ Xosé Manuel Núñez Seixas: *Entre Ginebra y Berlin. La cuestión de las minorías nacionales y la política internacional en Europa, 1914–1939*. Madrid, megjelenés előtt; Sabine Bamberger-Stemmann: *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyismus und Großmachtinteressen*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.

¹¹ Bellér Béla: Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében. 1925–1929, *Századok*, 1981. 5. sz. 995–1040.

¹² Eiler Ferenc: *Az Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusainak határozatai 1925–1937*, A JATE Történész Diákkör kiadványa, Szeged, 1996.

¹³ Tilkovszky Loránt: Szeberényi Lajos Zsigmond és a magyarországi szlovákok, in: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. University Press, Pécs, 2001.

¹⁴ Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Maecenas, Budapest, 1989.

¹⁵ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbségek. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

¹⁶ Az angliai és svájci levéltárakban meglehetősen kevés anyag található a szervezetről. Ezeket Rudolf MichaelSEN és Sabine Bamberger-Stemmann már feldolgozta. A prágai, pozsonyi, bukaresti és belgrádi levéltárak őrizhetnek még esetleg dokumentumokat a Kongresszusról. Különösen érdekes lenne – Wilfan szerepe miatt – a jugoszláv külügyminisztérium anyagainak áttanulmányozása.

2. REVÍZIÓ, MAGYARSÁGPOLITIKA ÉS MAGYAR KISEBBSÉGI AKTIVITÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

2.1 A NEMZETKÖZI KISEBBSÉGVÉDELEM RENDSZERE

2.1.1 A kisebbségvédelem jogszabályi kereteinek megteremtése

A békekonferenciára készülődő nagyhatalmak egyetértettek abban, hogy a közép-európai államrendszer stabilitása érdekében az új államok kisebbségeit valamiképpen védeni kell, azonban delegációik Párizsba érkezésükkor a gyakorlatban megvalósítandó védelem módjáról még nem rendelkeztek egyeztetett koncepcióval.¹ A nagyhatalmak szakértői a két világháború között fennálló nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer kereteit és tartalmát csak a Szövetséges Főhatalmak egyeztető tárgyalásain és az Új Államok És Kisebbségek Bizottságának ülésein dolgozták ki.² Először is megállapodtak abban, hogy a kisebbségvédelmi jogszabályokat nem építik be a Nemzetek Szövetségének készülő alapokmányába, hanem az érintett államokat külön-külön kötelezik kisebbségeik jogainak tiszteletben tartására.³ A Bizottság munkája során általánosan elfogadottá vált az az álláspont is, mely a nemzetközi kisebbségvédelem lényegét a minimális jogok garantálásában látta, s ennek megfelelően elsősorban a kisebbséghez tartozók állampolgári jogegyenlőségének biztosítására helyezte a fő hangsúlyt. Bár ezen némileg túlmutatva elismerte a kisebbségek sajátos jogát az iskoláztatás, a nyelvhasználat és a kultúra terén, de többnyire óvakodott attól, hogy olyan jogokat biztosítson számukra, amelyekre támaszkodva azok idővel esetleg a szuverén államon belül politikai testületté szerveződő külön jogi személyként kísérelhetnének meg fellépni. Ezért vetették el például a *Comité des Délégations Juives* által szorgalmazott, Közép-Európa összes kisebbsége számára követelt kulturális autonómia gondolatát.⁴ Hasonló okból hagyták figyelmen kívül a magyar békedelegációnak azt a kérését is, amely széles körű kollektív jogokat igényelt az új állami főhatalom alá kerülő magyar nemzetiségű lakosságnak.⁵

A nagyhatalmak ragaszkodását a kisebbségvédelmi jogszabályokhoz az érintett kormányok természetesen különbözőképpen fogadták. A bé-

keszserződéseket aláíró legyőzött államok területi veszteségeik miatt ugyan elégedetlenek voltak, s ennek hangot is adtak, az őket belső kisebbségeik védelmére kötelező paragrafusok ellen azonban már csak nagy létszámú külső kisebbségeik érdekeit szem előtt tartva sem tiltakoztak.⁶ A háborúból területi nyereséggel kikertülő kisállamokkal viszont – Csehszlovákia kivételével – a szerződéseket csak óriási nyomásgyakorlás árán lehetett aláírtni.⁷

A nemzetközi kötelezettségvállalás kikényszerítése több szempontból is kényes kérdésnek számított. Először is a Népszövetség – s valójában a Népszövetség keretén belül működő nemzetközi kisebbségvédelem is – a tagok állami szuverenitásának elvére épült. Az aláírásra kötelezett új és megnövekedett területű államok viszont e szuverenitás gondolatával összeférhetetlennek tartották a jogszabályok aláírásának ultimátumszerű kikényszerítését. A kisebbségvédelem szükségszerűségét ugyan hivatalosan nem kérdőjelezték meg, de azt belügynek nyilvánították, és legfeljebb belső törvények által nyújtott garanciákkal, illetve államközi szerződésekkel kívánták szabályozni. Az alaphelyzet ellentmondásosságát tovább fokozta, hogy bár a Népszövetség alap gondolata az államok egyenlőségét feltételezte, a nagyhatalmak azonban egyáltalán nem köteleztek minden tagállamot arra, hogy kisebbségeiket helyezték nemzetközi jogi védelem alá, sőt ezt a kööttséget maguk sem vállalták fel.

A kisebbségvédelmi szerződések állami szuverenitást sértő voltának tézisével szemben kialakított hivatalos nagyhatalmi álláspontot legjobban az a Clemenceau-féle kísérőlevél foglalta össze, amelyet a Lengyelországgal kötendő szerződés szövegével együtt juttattak el Paderewski lengyel miniszterelnöknek.⁸ A dokumentum a szuverenitás csorbulását hangsúlyozó érveket a nemzetközi diplomácia történetéből hozott precedensek felsorakoztatásával söpörte le az asztalról. Elsősorban az 1878-as *Berlini Kongresszusra* hivatkozva leszögezte, hogy az európai jog államalakulás vagy területi növekedés esetén ismeri azt az eljárást, melynek során a nagyhatalmak együttese az államok közösségébe való felvétel elismerésének előfeltételeként megszabja, hogy az érintett államnak egy kötelező érvényű nemzetközi dokumentumban vállalnia kell „bizonyos kormányzati elvek” betartását. A nagyhatalmaknak ráadásul – a francia politikus szerint – valójában nem is lesz joguk külön-külön beavatkozni az államok belügyeibe, mivel a kisebbségvédelmi szerződések nem néhány állam kontrollja, hanem egy eddig nem létező, működési mechaniz-

musát tekintve is új nemzetek feletti szervezet, a Népszövetség védelme alá helyezik. A kisebbségvédelmi szerződések végső célját pedig – nem kis részben a meglévő kétségek eloszlatása érdekében – a következőképpen foglalta össze: „A területeken, melyek most Lengyelországhoz, illetve más államokhoz kerülnek, szükségszerűen nagy számban élnek olyan emberek, akik más nyelvet beszélnek, más fajhoz tartoznak, mint az a nép, amelynek kebelébe kerülnek... Azt reméljük, hogy az érintett lakosság könnyebben megbékél majd új helyzetével, ha tudja, hogy az elnyomás és jogtalan bánásmód minden veszélyével szemben kezdettől fogva biztosított védelmet és megfelelő garanciákat élvez. A lakosság tudomása e garanciák meglétéről remélhetőleg ténylegesen elősegíti majd a mindenki által óhajtott összehangolódást, valamint jelentős lehet a hatása úgy is, hogy annak alkalmazása szükségtelessé válik.”⁹

Az Új Államok És Kisebbségek Bizottsága által kidolgozott nemzetközi kisebbségvédelmi jogszabályok tehát beépültek az öt kisebbségvédelmi és a négy békeszerződésbe, majd később azokba a balti államok és Albánia által tett deklarációkba is, amelyeket felvételük előfeltételeként a világszervezet elvárt tőlük.¹⁰

2.1.2 A szerződésekbe foglalt kötelezettségek

A szerződésekbe foglalt kisebbségvédelmi kötelezettségek tartalom szerint három fő csoportra oszthatók.¹¹ Az elsőbe az állampolgárságra vonatkozók tartoznak, a másodikba azok az anyagi jogi normák, amelyek feladata az élet, a szabadság és az egyenlőség védelme és biztosítása, a harmadikba pedig a végrehajtás garanciájaként szolgáló rendelkezések.

Mivel az etnikai elvet csak korlátozottan érvényesítő határok elismerésével emberek milliói találták magukat egyik napról a másikra új állami keretek között, az állampolgárság megszerzésének, illetve megtartásának törvényi szabályozása, mint mindenféle kisebbségvédelem alapja, központi helyet foglalt el a szerződésekben.¹² A jogszabályok összeállítói tisztában voltak a kérdés jelentőségével, ezért hogy a rendelkezéseknek megfelelő súlyt adjanak, az idevonatkozó törvénycikkeket alaptörvény jelleggel látták el.

Az állampolgárságra vonatkozó cikkelyek egyrészt az állampolgársághoz való jogot biztosították, másrészt az optálás kérdését szabályoz-

ták. (Lengyel kisebbségi szerződés 3–6. cikkely) Az állampolgárság megszerzésének alapjává a területiális elvet tették meg, mely szerint egyetlen, az adott területen született vallási vagy nemzeti kisebbséghez tartozó személytől sem lehet megtagadni az állampolgárságot. A területiális elv azonban önmagában véve még kevés lett volna a kérdés teljes körű rendezésére, mivel nem szabályozta a nem a területen született, de a területhez kötődő személyek helyzetét. Ezért a rendelkezések kimondták, hogy mindazok jogosultak új állampolgárságra, akik az illető állam részére juttatott területen megtelepültek tekinthetők.¹³ A szerződések ugyanakkor választási lehetőséget biztosítottak az újonnan kisebbségi helyzetbe került személyeknek: új állampolgárságot szerezve maradhattak azon a területen, ahol éltek, vagy az áttelepülést választva dönthettek régi állampolgárságuk megtartása mellett is. Mind a kérdés eldöntését, mind az optálás végrehajtását szigorúan határidőhöz kötötték. Ha valaki az optálás mellett döntött, akkor a szabályozás kimondta, hogy meghatározott időn belül végleg el kellett hagynia az érintett állam területét. Hátrahagyott ingatlanait – elvileg – megtarthatta, ingóságait pedig korlátozás nélkül magával vihet.

A második csoportba tartozó anyagi jogi normák között volt olyan, amely állampolgárságtól függetlenül az állam minden egyes lakosára vonatkozott, és volt olyan is, amely csak az állampolgárokra.

Az élet és a szabadság védelme születési, állampolgársági, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az ország minden lakosát megillette (2. cikkely). Az egyenlőség kérdésköre azonban már csak az állampolgárság bázisán volt értelmezhető. Külön cikkely garantálta a törvény előtti egyenlőséget és az azonos polgári és politikai jogokat (például az állások, hivatalok, méltóságok betöltésénél, foglalkozások gyakorlásánál). Ugyanez a cikkely minden állampolgár számára biztosította a nyelvhasználat szabadságát a privát szférában, a kereskedésben, a vallásgyakorlatban, a sajtóban, a publikációkban és a nyilvános gyűléseken (7. cikkely). A jogszabály a hivatalos nyelvtől eltérő anyanyelvű állampolgárok számára kilátásba helyezte, hogy nyelvüket a bíróságok előtt is használhatják szóban vagy írásban. E kétségtől pozitív rendelkezés jövőbeni hatékonyságát azonban már eleve megkérdőjelezte az a homályos, többféle értelmezésre is lehetőséget nyújtó megfogalmazás, mely szerint a bíróság előtti szabad nyelvhasználat érvényesülése érdekében a más nyelvű állampolgárokat az állam „méltányos könnyítésekben” részesíti majd.

Külön cikkely írta elő, hogy azok az állampolgárok „akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi állampolgár. Különösképpen ugyanilyen joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokat felügyelni, s jogukban áll, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják” (8. cikkely). Ezt az egyébként alaptörvény jelleggel felruházott kötelezettséget tartalmilag kiegészítette – mindenesetre már nem alaptörvény jelleggel – egy, az állami közoktatási rendszer kiépítésénél és működtetésénél figyelembe veendő előírás, amelyben a kormányok garanciát vállaltak arra, hogy ott, ahol más anyanyelvű polgárok „jelentékeny arányban” élnek, „megfelelő könnyítésekkel” lehetővé teszik, hogy a gyermekek az elemi iskolákban saját nyelvükön tanulhassanak. Ugyanígy, azokban a városokban és közigazgatási egységekben, ahol a kisebbségek „jelentős arányban” éltek, az államnak – a jogszabály szerint – gondoskodnia kellett arról is, hogy ezek a kisebbségek a nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítandó költségvetési tételekből „arányos részt” kapjanak. Ez mindenesetre nem jelentett abszolút jogot az állami támogatásra, mivel a költségvetés mindenkori helyzetének függvényében az állam megtagadhatta a kisebbségek által fenntartott intézmények támogatását (9. cikkely).

Mivel minden szerződés valójában annyit ér, amennyit a felek betartanak belőle, a győztes hatalmak a kisebbségvédelmi jogszabályokat a végrehajtás garanciájára vonatkozó klauzulákkal is megerősítették. A rendelkezések nagy része belső, állami, alkotmányos garanciát kapott, ily módon az állam – elvileg – nem hozhatott ezekkel ellentétes törvényeket vagy rendeleteket (1. cikkely). A szerződés egésze pedig a Népszövetség védelme alá került (14. cikkely).

A kisebbségi szerződések, a békeszerződésekbe foglalt kisebbségvédelmi jogszabályok szinte szóról szóra megegyeztek egymással. Az eltérő helyi viszonyok azonban szükségessé tették, hogy a szerződéseket speciális rendelkezésekkel lássák el. E cikkelyek mindegyike az állampolgári egyenlőség garantálásán túlmutató jogokat biztosított az adott vallási vagy nemzeti kisebbség számára. A skála az autonómia egyes elemeinek biztosításától egészen a területi autonómia garantálásáig terjedt.

A román kisebbségvédelmi szerződés 11. és a görög szerződés 12. cikkelye foglalkozott például az egyes zárt tömbben élő nemzeti kisebbsé-

gek kérdésével. Vallási és tanügyi önkormányzat formájában bizonyos fokú – részleteiben nem kidolgozott – különállást ígért egyrésről az autonómia több évszázados tradíciójával rendelkező száz és százely közületeknek, másrészt a pindusi románoknak. Rendkívül fontos, hogy a rendelkezések a speciális jogokat a közületeknek, a kisebbségek régóta meglévő egyházi és iskolai szerveinek adták. Itt kifejezetten helyi autonómiáról volt szó, amely nem képezhetett keretet az adott kisebbség egyseges jogi személyként való elismeréséhez.¹⁴

A Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal és Görögországgal megkötött szerződések a területükön élő muzulmán lakosságnak juttattak speciális jogokat. Egyrészt garantálták az egyházi szabadságot, másrészt elfogadták, hogy a család és személyes jogállás tekintetében a mohamedán jog rendelkezései lesznek irányadók.¹⁵ A zsidó kisebbségek jogaival is több szerződés és deklaráció foglalkozott. A görög, a lengyel és a litván kötelezettségvállalás egyaránt garantálta a szombat szabad és sérthetetlen megünneplésének jogát.¹⁶ A lengyel és a litván kormány ráadásul választásokat sem írhatott ki szombatra.¹⁷ A lengyel szerződés iskolai autonómiát biztosított a zsidó hitközségek által alapított iskolai bizottságok számára, amikor rájuk ruházta – állami felügyelet mellett – a közpénzekből a zsidó oktatási intézményekre eső rész szétosztásának jogát. A litván deklaráció még ennél is továbbment azzal, hogy az ország területén élő zsidó kisebbségnek személyi elvű autonómiát kínált, amely a közösségek vallási, oktatási, jótékonyági és általános kulturális ügyeire terjedt ki, lehetővé téve az önadóztatást is.¹⁸

A legszélesebb körű autonómiát a Csehszlovákiával kötött szerződés helyezte kilátásba Kárpátalja számára (10–13. cikkely). A beígért területi autonómia kiterjedt a közoktatási, nyelvi, vallási és helyi közigazgatási ügyekre. A szerződés az autonómia kereteit is megszabta, amikor a területnek törvényhozó hatalomként tartománygyűlést, a végrehajtó hatalom élére pedig a köztársaság elnöke által kinevezett kormányzót ígért.¹⁹

2.1.3 A Népszövetség garanciaeljárása

Ellentétben a kisebbségvédelmi jogszabályokkal, melyek gyakorlatilag már a párizsi békekonferencián elnyerték végső formájukat, a garanciaeljárás csak lépésről lépésre épült ki a húszas években.²⁰ A Népszövetség alapokmá-

nyánál később megszövegezett kisebbségi szerződések garanciáról szóló cikkelye már sejtetni engedte, hogy a garanciaeljárás központi szerve a Tanács lesz.²¹ E szerint minden tanácstagnak jogában állt felhívni a Tanács figyelmét a szerződészegésre vagy annak veszélyére, s ez esetben az „alkalmas és hathatós módon” eljárhatott az érintett állammal szemben. Ha egy jogi vagy ténykérdésben véleménykülönbség alakult ki a Tanács egyik tagja és valamely kötelezett állam között, akkor az ellentét nemzetközi vitának számított, és az ügy a tanácstag kérésére a megfellebbezhetetlen ítéletet hozó legfelső jogi fórum, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság elé volt terjeszthető. A kisebbségvédelmi jogszabályokat pedig csak a Népszövetség Tanácsa többségének hozzájárulásával lehetett megváltoztatni.

A nyilvánosság tájékoztatását a harmincas évek elejéig teljességgel nélkülöző eljárási rendben a kisebbségeknek is joguk volt ugyan a Népszövetséghez fordulni, petícióik azonban mindenkor csak informális jellegűnek számítottak. 1929-ig még arról sem értesítették őket, ha panaszaikat elutasították. A petíciók a Titkárságra érkeztek be, s a főtitkár továbbította őket a Tanácsnak, amennyiben megfeleltek az elfogadhatóság formai és tartalmi kritériumainak.²² Ha a Tanács valamely tagja egy petíció alapján meg kívánta indítani az eljárást, akkor fel kellett hívnia a többi tag figyelmét a jogsértésre vagy annak fenyegető veszélyére.

Bár a sérelmek tárgyalásánál maga a Tanács volt az illetékes szerv, idővel egyre inkább az a gyakorlat alakult ki, hogy az adott panasszal a Tanács tagjai közül mindig csak az adott ügy kivizsgálására alakult Hármas (később esetenként Ötös) Bizottság tagjai foglalkoztak. Ők döntötték el, hogy a Tanács megindítsa-e a jogi eljárást vagy sem. Formálisan tehát a Tanács és a kisebbségi bizottságok álltak a panasz eljárás középpontjában, valójában azonban az egész eljárás kulcsa a Titkárság elméletileg csak adminisztratív feladatokat ellátó, önálló döntési hatáskörrel nem rendelkező kisebbségi szekciójának kezébe került.²³ Ez leginkább annak volt köszönhető, hogy a Nemzetek Szövetségében a Titkárság volt az egyetlen olyan szerv, mely egész évben működött, s megszakítás nélkül dolgozott. Ennek köszönhetően a kisebbségi szekció munkatársai nemcsak hogy jól eligazodtak a genfi diplomácia dzsungelében, de nagy szakismeretre is szert tettek. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a szekciónak gyűjtenie kellett a beérkezett petíciókat, a kormányok arra adott válaszait, a kisebbségek helyzetére vonatkozó összes információt,

törvényszövegeket, törvényjavaslatokat, újságcikkeket. Ezenkívül a szekciónál rendszeresen látogatást tettek az érintett kormányok megbízottai, sőt kisebbségi politikusok is. Ugyanakkor a kisebbségi szekció vezetője – szigorúan az érintett kormány engedélyével és annak meghívására – a helyszínen is tájékozódhatott, és ilyenkor alkalma nyílt arra, hogy megbeszéléseket folytasson a kormányok képviselőivel, valamint esetenként a kisebbségek megbízottaival is.²⁴

A Hármás Bizottságok első ülésére a szekciónak összefoglalást kellett készítenie a petícióról és a bepanaszolt kormány arra adott válaszáról. Ezt gyakran kiegészítette az ügyre vonatkozó konkrét javaslatokkal is. Mivel a bizottságok tagjai általában nem rendelkeztek megfelelő háttérismertekkel, ezért legtöbbször feltétel nélkül el is fogadták a javaslatokat. Ha a bizottság szükségesnek tartotta, hogy az érintett kormánnyal bizalmas tárgyalásokat folytasson, akkor rendszerint a szekció igazgatóját bízta meg a tárgyalások vezetésével. Mind a Hármás Bizottság, mind a szekció munkájára a közvetítés, a zárt ajtók mögötti bizalmas tárgyalás volt jellemző. Mivel nem akartak egyetlen államot sem nyilvánosan meghurcolni, valamint annak is tudatában voltak, hogy minden egyes határozat végrehajtása – a végrehajtó hatalom hiánya miatt – gyakorlatilag az államok együttműködési készségétől függött, ezért olyan kompromisszumok elérésére törekedtek, amelyek mind az érintett államok, mind a Népszövetség Tanácsa számára elfogadhatónak tűntek.

A kisebbségi szerződések garanciáról szóló cikkelye az Állandó Nemzetközi Bíróságot mint legfelső nemzetközi jogi fórumot a garanciaeljárás fontos részeként említette meg. A Tanács egy kisebbségvédelemmel kapcsolatos ügyet kétféle célból terjeszthetett a bíróság elé. Kérhetett szakvéleményt – ebben az esetben a bíróság döntése csak jogi véleménynek számított, s nem volt kötelező érvényű –, és kérhetett végrehajtható, megfellebbezhetetlen ítéletet is. A bíróság azonban a két világháború közti kisebbségvédelemben csak marginális szerepet kapott. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a Tanács, amely lényegét tekintve valójában politikai fórum volt, a garanciaeljárásban sajátos módon egyfajta bírói funkciót is ellátott, s mint ilyen, minden lehetséges esetben a kompromisszumos megoldásokat részesítette előnyben, lehetőleg elkerülve ezzel a hatalmas publicitással, és szükségképpen komoly politikai kockázattal járó hivatalos eljárásokat. Így aztán érthető, hogy a bíróság munkáját döntéshozatalra gyakorlatilag nem vették igénybe.

2.1.4 A nemzetközi kisebbségvédelem mérlege

A Népszövetség védelme alatt álló kisebbségvédelmi szerződéseket a két világháború között rengeteg kritikával illették, több oldalról is. A szerződéskötésre kényszerített új vagy megnövekedett területű államok bírálataikban mindvégig elsősorban az állami szuverenitás kérdését feszegették. Ennek csorbitásaként tekintettek a jogszabályokra, s ezért azok általánosítását, azaz a nemzetközi szervezet minden tagjára való kiterjesztését követelték.

Komoly fenntartásaik voltak azoknak is, akik egy lehetőleg jól működő, hatékony kisebbségvédelem alapjainak megteremtését várták a szerződésektől. Közülük sokan legnagyobb hiányosságnak azt tartották, hogy azok – az államok érzékenységre való tekintettel – csak a többségi állampolgárokkal való jogegyenlőségen alig túlmutató minimális jogvédelmet céloztak meg, ahelyett, hogy a kisebbségi önkormányzatiság előfeltételeinek megteremtése felé mozdultak volna el. Emellett kétségtől helytálló volt az a megállapítás is, hogy a rendelkezések által megszabott védelem mértéke az egyes kisebbségekre vonatkozóan nem volt egyforma. Amíg például a 430 ezer lakosú Kárpátalja számára széles körű autonómiát helyeztek kilátásba, addig az erdélyi székely és szász községek a vallási és tanügyi kérdésekre korlátozódó helyi autonómia biztosítására is csak általános ígéretet kaptak. A lengyelországi 4,75 milliós ukrán kisebbség pedig semmilyen önkormányzatban nem reménykedhetett.

Különösen sok problémát okozott az egyes határozatok nem elég precíz szövegezéséből adódó többféle értelmezési lehetőség. Az olyan megfogalmazások, mint például „megfelelő könnyítésekben fognak részesülni”, vagy azon a környéken, ahol „jelentékeny arányban élnek”, vagy a közvagyon terhére „mértányos részt kapnak” gyakorlatilag kiszolgáltatották a kisebbségeket a belső állami törvényhozásnak és közigazgatásnak. Hasonló következményekkel járt az is, hogy az egyes kötelezettségmegszabások nem voltak elég kategorikusak, és a kötelezettségek végrehajtását egyszerűen nem kötötték határidőhöz. Ezt a kormányok ki is használták, s a jogszabályok gyakorlatba való átültetését a végtelenségig húzták-halasztották, legtöbb esetben pedig egyenesen elszabotálták.

A garanciaeljárás tökéletesítésére természetesen több javaslat is született. Az egyik legfontosabb követelés, mely elfogadása esetén az eljárás arculatát gyökeresen megváltoztatta volna, a petíciót benyújtó

kisebbségek nemzetközi jogi helyzetének erősítésére, azaz jogi személyként való elismerésére irányult. Ebben az esetben a panaszos a bepanaszolt állammal egyenrangú félként szerepelhetett volna az eljárásban.²⁵ Ennek elfogadására azonban valójában semmi esély sem volt, mivel egy ilyen lépés nem állt volna összhangban a szerződésekkel, és a kormányok nem voltak hajlandók a felvetést még csak mérlegelni sem. Egy másik reformelképzelés állandó, a Tanács mellett működő kisebbségi bizottság felállítására tett javaslatot, amelynek az lett volna a célja, hogy az ad hoc jellegű Hármass Bizottságok helyett egy valóban szakmai kompetenciával rendelkező szerv vizsgálja ki a panaszokat.²⁶ Emellett a garanciaeljárás jogi arculatát erősítették volna azok az elképzelések is, amelyek az Állandó Nemzetközi Bíróság befolyásának növelését tűzték ki célul.²⁷ Ezekből a javaslatokból egy sem valósult meg, s mindössze a nyilvánosság kiterjesztésének követelése terén sikerült némi eredményt elérni 1929-ben.²⁸

A kisebbségi szerződéseknek persze kétségkívül rengeteg hiányosságuk volt, de az elfogadott jogszabályokban foglaltaknál több jogosítványt sem a nagyhatalmak delegációi, sem az érintett államok nem kívántak nyújtani a kisebbségi közösségeknek. A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelmet ezért nem szabad egy, elvileg talán kívánatos, de soha nem létezett normatív kisebbségvédelemhez mérni. A rengeteg hiányosság ellenére a népszövetségi kisebbségvédelem azal, hogy a belső állami pozitív kisebbségi törvényhozás lehetőségét meghagyva Közép-Európa államai egy része számára meghatározta a kisebbségi jogok minimumát, s ezek betartása felett a garanciaeljárás kidolgozásával jól-rosszul őrködött, mindenképpen komoly előrelépést jelentett a kisebbségvédelem addigi történetéhez viszonyítva. Valójában nem a nemzetközi kisebbségvédelmi jogszabályok hiányosságain vagy a garanciaeljárás tökéletlenségén múlt a nemzetközi kisebbségvédelem csődje, hanem sokkal inkább a térség államainak a világháborút követő területrendezés által is gerjesztett kibékíthetetlen ellentétein és a harmincas évek kedvezőtlen, az autoriter rendszerek térhódításához, majd a világháború kitöréséhez vezető nagypolitikai változásain, amelyek a kollektív biztonsági rendszer teljes összeomlásához vezettek.²⁹

2.2 REVÍZIÓ ÉS MAGYARSÁGPOLITIKA

2.2.1 Magyar külpolitikai vonalvezetés a revíziós törekvések tükrében

Az egykori területének 2/3-át, magyar nemzetiségű népességének 1/3-át, nemzeti vagyonának jelentős részét elvesztő ország gazdasági helyzetének stabilizálására irányuló erőfeszítések mellett a területi revízió kérdése volt a két világháború közötti magyar külpolitikai törekvések másik konstans eleme. Az első évek bizonytalan, szomszédok felé való tapogatózása után minden döntéshelyzetbe került politikus tisztában volt azzal, hogy ez nem sikerülhet nagyhatalmi támogatás nélkül, ezért a diplomáciai törekvések kiemelten fontos eleme lett a revízió kérdésének támogatására megnyerhető szövetségesek keresése.

Az első években az ország népszövetségi kölcsönre építő – a kisantant felé külpolitikai kötelezettségekkel is járó – gazdasági stabilizációjának kényszere, illetve korlátozott szuverenitása meglehetősen szűk mozgásteret engedélyezett a magyar külpolitikának.³⁰ Franciaország és Nagy-Britannia, időnként fel-fellobbanó vitáik és ellentétes érdekeik ellenére is alapvetően a status quo megőrzése mellett kötelezték el magukat, Olaszország elmélyítette kapcsolatait a – kimondottan Magyarország ellen irányuló kisantantot életre hívó – szomszéd államokkal, Németország pedig a gazdasági újjáépítéssel, valamint kül- és belpolitikai helyzetének stabilizálásával volt elfoglalva.

Az ország gazdasági és politikai stabilizációját megvalósító Bethlen István miniszterelnök az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés megkötésével a nagyhatalmi törekvéseit Duna-völgyi politikájával és kapcsolatrendszerével megalapozni kívánó Mussolini személyében olyan szövetségesre tett szert, aki végre elvi síkon mutatkozott hajlandónak a magyar revíziós törekvések támogatására, természetesen csak abban az irányban és mértékben, amely saját külpolitikai elképzeléseivel egybeesett.³¹ Erre az időre tehető Bethlen első olyan, nagy nyilvánosság előtt tartott beszéde is, melyben, anélkül, hogy kitért volna a részletekre, az általánosság szintjén mozogva bejelentette Magyarország utódállamokkal szemben támasztott területi igényét.³² A magyar külpolitikában (és kül-gazdaság-politikában) ettől az időponttól kezdve hangsúlyos szerepet kapott az olasz kapcsolat, még ha az korántsem jelentett felhőtlen együttműködést, még kevésbé egyoldalú elkötelezettséget.

Bethlen még ugyanabban az évben megkísérelte kibővíteni az olasz–magyar együttműködést Németországgal, ezért Genfben felvetette Stresemannnak egy német–olasz–magyar tengely ötletét, lehetőség szerint Ausztriával kiegészítve. A nagyhatalmakkal szemben megértési és teljesítési politikát preferáló Stresemann azonban visszautasította az elképzelést, mivel ezzel veszélyeztetve látta volna Németország folyamatosan javuló viszonyát a nyugati hatalmakkal, s ez Németország alapvető külpolitikai érdekeit veszélyeztette volna.³³ Arról nem is beszélve, hogy keleti, illetve jövőbeni keleti határait illetően nem volt hajlandó garanciát adni Olaszországnak, még az egyébként távolinak tartott, s általa nem is különösebben siettetett Anschluss megvalósulása esetére sem. Ráadásul a külügyminiszter nem kívánta megterhelni a régió többi államával fenn tartott, elsősorban a gazdaságpolitikai érdekeket előtérbe helyező kapcsolatokat a külpolitikai és gazdasági kockázatokat is rejtő „magyarbarátság” előtérbe helyezésével.

Németország még a harmincas években is elsősorban külkereskedelmi kapcsolatai révén igyekezett befolyását növelni a Duna-völgyében, s továbbra is mereven elzárkózott attól, hogy politikai szerződésekből formalizálja együttműködését Magyarországgal.³⁴ Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt ugyan magyar részről ismét napirendre került a német–olasz–magyar–osztrák együttműködés megteremtésének programja, az ötletet azonban a német külügyminisztérium ezúttal is konzekvensen elutasította. A két hatalom gazdasági és stratégiai érdekei ugyanis a régióban keresztezték egymást.

A magyar–német kétoldalú kapcsolatok sem voltak felhőtlenek. A gazdasági kérdések, és Ausztria szerepének (függetlenségének) valójában eltérő megítélése mellett ebben az is szerepet játszott, hogy Magyarország revíziós törekvéseit a nemzetiszocialista Németország még elviekben is csak Csehszlovákia irányában lett volna hajlandó támogatni, attól pedig mindvégig mereven elzárkózott, hogy az utódállamokban élő német kisebbségeket megkísérelje rászorítani a magyarokkal való együttműködésre.³⁵ Ráadásul a német diplomácia a magyar állam belső kisebbségeivel szemben tanúsított politikájával kapcsolatosan többször is tárgyalópartnere tudomására hozta, hogy megítélése szerint az nincs összhangban a határok túloldalán élő német kisebbségekre vonatkozó, a német és magyar kisebbségek együttműködését szorgalmazó magyar elvárásokkal. A harmincas években folyamatosan erősödő német befolyás ellenére a német orientáció az egyre dinamikusabb előretörés ellenére sem vált kizáróla-

gossá a magyar külpolitikában. A világháború kitörése és az egyértelmű nemzetközi elkötelezettség után is jelentős tényezők maradtak a magyar politikai palettán, akik valamilyen módon igyekeztek az angolszász orientációt érvényre juttatni.

A nyugati-európai politikai közvélemény, annak ellenére, hogy az angol és francia orientáció időről időre előtérbe került Magyarország kapcsolataiban, a magyar határok felülvizsgálatának elméleti lehetőségével mindössze egyszer szembesült komolyabban a müncheni egyezményt megelőző csaknem két évtizedes időszakban, mégpedig a négyhatalmi paktum előkészítő tárgyalásai kapcsán.³⁶ Ekkor az angol politikai élet vezető személyiségei közül többen – Lloyd George, Winston Churchill, sőt a miniszterelnök MacDonald is – a békés és részleges revízió lehetősége mellett foglaltak állást. A MacDonald és Mussolini által 1933 márciusában javasolt tervezet konkrétan a lengyel korridor megszüntetésének és a határ menti magyarlakta területek visszajuttatásának lehetőségét vetette fel.³⁷ A paktum elfogadott változata azonban ezeket a kitételeket már nem tartalmazta, s ennek több oka is volt. Egyfelől Franciaország és közép-európai szövetségesei mereven szembehelyezkedtek a tervezettel, másfelől az angol politikai körökben is csökkent a területi változtatások támogatására irányuló hajlandóság, nem utolsósorban a nemzetiszocialista politikai agresszív belpolitikai lépéseinek következtében.³⁸

A szomszéd államok felé tett kezdeti lépések, így az 1920-ban Romániával, 1921-ben pedig Csehszlovákiával folytatott tárgyalások célja magyar részről – a felmerülő gazdasági vonatkozások mellett – az igazságosabb, etnikai viszonyoknak jobban megfelelő határok elérése volt. Ugyan az ezt követő mintegy másfél évtizedben is fel-felmerült a kapcsolatok szorosabbra fűzésének kérdése egyik-másik kisantant tagállam vonatkozásában, a magyar lépések fő mozgatórugója azonban a gazdasági kapcsolatok élénkítése mellett a Magyarország-ellenes szövetség megosztása volt. Bethlen például 1926-ban Chamberlain tanácsára megbeszéléseket kezdeményezett a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, de egy, az angol külügyminiszter által javasolt Locarno-típusú megállapodásra még elméletben sem volt hajlandó, s elsősorban gazdasági és kereskedelmi eredményeket várt a közeledéstől.³⁹ Később olyan megállapodást szorgalmazott, amely egy harmadik állammal kialakult háborús konfliktus esetére semlegességet irányozott volna elő a szerződő felek számára. Ebbe a déli szomszéd természetesen nem egyezhetett bele, mivel az lényegében egyet jelentett volna a kisantant felbomlásával. A tárgyalások abbamara-

dásához az is hozzájárult, hogy Mussolini, akinek törekvéseibe nem illett bele a magyar kísérletezés, felajánlotta Bethlennek, hogy Olaszország kedvezőbb feltételek mellett hajlandó megegyezést kötni Magyarországgal. 1928-ban, immár Mussolini javaslatára, közeledés indult meg Románia felé, ami ugyan ismét csak kudarccal végződött; e közeledés egyik jelentős, de korántsem kizárólagos mozgatórugója szintén a három kisantant állam szolidaritásának megbontása volt.⁴⁰ Magyarország igyekezett kihasználni a kisantantnak a harmincas években egyre jobban gyengülő összetartó erejét, s nem kétséges, hogy az 1937 januárja után Jugoszláviával, illetve később a szövetség többi tagjának bekapcsolásával folyó tárgyalásokon ilyen célt tűzött ki maga elé.⁴¹

2.2.2 Revízió és a hivatalos külföldi propaganda

A területi revízió előfeltételeinek megteremtése érdekében kifejtett erőfeszítés tehát a két világháború közötti diplomáciai törekvések konstans eleme volt. A kormányok a cél szolgálatába állították a belföldi és külföldi propaganda eszközeit is. A békétárgyalások alatt aktivizálódott, a döntésekre lényegében semmilyen hatást nem gyakorló, sérelmi politizálást folytató propagandagépezet kiadványainak, cikkeinek súlyponti témája ekkoriban még a béke igazságtalanságának tárgyalása, valamint a területeit és lakosságát veszített ország életképtelenségének bizonygatása volt. A külföldre fókuszáló propagandatevékenységet az illetékes kormányhivatalok mellett még jórészt a nem kellően koordinált társadalmi szervezetek végezték.⁴²

Ez a kis hatásfokú, elsősorban az érzelmekre apelláló, direkt módszereket alkalmazó időszak az ország szanálásához szükséges népszövetségi kölcsön felvételéről folytatott tárgyalások megkezdéséig tartott. Bethlen ugyanis már a húszas évek legelején belátta, hogy a revizionista követelések nem keltenek jó visszhangot Európában. Ettől kezdve a hivatalos propagandában a sérelmi attitűdöt felváltotta az ún. „gazdasági propaganda”.⁴³ Ennek megfelelően a revízió szükségszerűségének kérdése pár évre szinte teljesen eltűnt a külföldre irányuló propaganda kelléktárából, s az országot ért tragédia igazságtalanságát harsogó kiadványokat kezdték felváltani a stabil Magyarországot, mint a térség sikerállamát bemutató, a kritikai észrevételeket jórészt csupán a határon túli magyar kisebbségek helyzetével kapcsolatosan megfogalmazó cikkek, brosrák és

könyvek, melyek az érzelmek helyett az olvasó értelmére igyekeztek apellálni.

Bethlen döntését megkönnyítette, hogy ekkorra az irredenta társadalmi szervezetek jelentős részét már felszámolták, a megmaradtak tevékenységét korlátozták, 1921-ben pedig kialakították a határon túli magyarság ügyeivel foglalkozó intézmények új rendszerét.⁴⁴ A társadalmi szervezetek erős központi irányítás alá kerültek, s a miniszterelnökségnek tartoztak beszámolási kötelezettséggel. Propagandatevékenységüket ellenőrzés alá vonták, s így az többé-kevésbé követte a hivatalos irányvonalat. Ebben az időszakban is meglehetősen nagyszámú idegen nyelvű kiadvány készült a külügyminisztérium és a miniszterelnökség, természetesen bújtatott, esetleg a társadalmi szervezetek költségvetésébe beépített anyagi támogatásával. Emellett a külföldi országokban, mindenekelőtt Svájcban, Angliában, Franciaországban és később Németországban a magyar külképviseletek fontos feladatai közé tartozott, hogy lehetőleg minél jobb kapcsolatokat építsenek ki a mértékadó újságok szerkesztőivel, munkatársaival.⁴⁵ Elő kellett mozdítaniuk, hogy minél több, Magyarországra nézve kedvező cikk jelenjék meg az olvasottabb lapok hasábjain. Ehhez természetesen szorosan hozzátartozott az újságírók magyarországi vendégül látása is.⁴⁶

1927 után a Magyar Revíziós Liga megalakulásával új, a területi revízió ügyét nyíltan zászlajára tűző, nagy tömegeket mozgató társadalmi szervezet jelent meg a politikai palettán, melynek aktivitása ugyan a kormány számára nem elhanyagolható előnyökkel kecsegtetett, de amely működése többször is komoly fejtörést okozott a hivatalos szerveknek.⁴⁷ A Revíziós Liga belföldön támogatta az újonnan meghirdetett „aktív politikát”, s a kormány irányvonalát kritizáló külföldi diplomáciai megjegyzések esetén állandó, belpolitikai szempontból kényszerítő erejű hivatkozási alapot teremtett nemzetközi szinten, ugyanakkor gyakran önjáró aktivitása sokszor hozta nehéz helyzetbe a magyar kormányt.⁴⁸ A kezdeti feszültségek után, amelyek többek között Lord Rothermere etnikai alapú revíziót követelő víziója és a magyar kormány álláspontjának különbözőségéből táplálkoztak, sikerült keresztülvinni, hogy a mozgalom kiadványaiban lehetőleg kerülje a revízióval kapcsolatos konkrét igények megfogalmazását.⁴⁹ Ez ugyanis keresztelte a kormányok érdekeit, és aláásta volna a külföldön végzett propagandamunka hatékonyságát.

A hivatalos külföldi propaganda tematikája és eszköztára a későbbiekben sem változott gyökeresen. A mindenkori magyar kormány az „opti-

mális revízióra” koncentrálna továbbra is óvakodott attól, hogy konkrét területi követeléseket fogalmazzon meg, s továbbra is az országról igyekezett pozitív képet kialakítani. A magyar kisebbségek helyzetének kritikai megközelítése és a kisantant államokkal való szópárbaj azonban a harmincas években az előző időszakhoz képest még inkább teret nyert.

2.2.3 Revíziós koncepciók

Hosszú ideig általánosan elterjedt nézet volt, hogy a két világháború között meghatározó szerepet játszó magyar államférfiak az integrális revízióra, tehát az összes elcsatolt terület visszaszerzésére törekedtek. Ez a kép azonban elnagyoltnak tekinthető, bár a közvélemény és a politikai elit túlnyomó többségének álláspontja a revízióval kapcsolatban összességében véve valóban nem nevezhető tagoltnak: a „mindent vissza” hozzáállás többnyire általánosan elfogadott volt. A magyar kormányok felfogása ugyan szintén nem korlátozódott az etnikai alapú revízióra, de egy pillanattal sem mondtak le arról, hogy a diplomáciai manőverek tekintetében a nyilvánosság kizárása mellett, önállóan járjanak el ebben a kérdésben.

A béketárgyaláson a magyar delegáció legfőbb célkitűzése még egyértelműen a területi integritás megvédése volt. Felmerült ugyan az önrendelkezési jog érvényesítésének kérelmezése is, ez azonban csak egy beépített védelmi mechanizmus volt arra az esetre, ha a nagyhatalmak mégis a történelmi Magyarország feldarabolása mellett döntenének.⁵⁰ A békefeltételekre adott magyar válaszcímekben Apponyi Albert magyar főtárgyaló ugyan a döntés legfőbb igazságtalanságának azt nevezte, hogy így a határok mentén zárt etnikai tömbök kerülnek idegen fennhatóság alá, ez a megközelítés azonban az adott helyzetben, a kétségkívül fennálló igazságtartalma ellenére, már csak kétségbeesett próbálkozásnak volt tekinthető.⁵¹

Bethlen ugyan 1921-ig, főleg taktikai okokból, s csak közbülső állomásként, még hajlott volna az etnikai alapú határkiigazításra, a későbbiekben azonban elképzelései túlmutattak ezen a koncepción.⁵² A politikát „a lehetőségek művészeteként” felfogó miniszterelnökök nem volt olyan statikus revíziós elképzelése, melynek minden eleméhez következetesen ragaszkodott volna. Megfogalmazott célja valójában az „optimális revízió” volt. Az általa lehetségesnek tartott megoldások, hasonlóan a revízió szükségessége mellett felvonultatott érvrendszeréhez, mindenkor nagyban függtek az ép-

pen aktuális külpolitikai helyzetűtől, valamint hallgatósága összetételétől.⁵³ Annyi azonban biztosan állítható, hogy a tisztán etnikai alapú revízió gondolatát az alatt az idő alatt, amíg a magyar politikai élet kulcsfigurája volt, nem fogadta el. Miniszterelnöksége idején ugyan nem konkretizálta Magyarország igényeit, de nyílt titok volt, hogy elképzelései inkább az integrális revízióhoz álltak közelebb, mintsem az etnikai alapúhoz. A Rothermere-akció nyomán kirobbant sajtópolémia, s a Bethlenhez közel álló Magyar Szemlében megjelent cikkek efelől nem is hagytak kétséget.⁵⁴

A kormányzati felelősség terhétől megszabadulva több előadást is tartott külföldön, Angliában, Németországban és Olaszországban. Ezek közül az 1933-as angliai előadás-sorozatán kifejtett álláspontja feltehetően tükrözi a kérdéssel kapcsolatos, s a békés revízió megvalósulása esetére érvényes alapvető elképzeléseit.⁵⁵ Bethlen az etnikailag tisztán magyarlakta határ menti sávok népszavazás nélküli visszaadását evidenciaként kezelte. A Felvidék, Kárpátalja és a Délvidék fennmaradó területeit illetően népszavazást tartott szükségesnek az önrendelkezés jegyében. Meg volt győződve arról, hogy a lakosság a Magyarországhoz való csatlakozás mellett döntene. Az elcsatolt részek visszatérése esetére széles körű autonómia bevezetését javasolta a nemzetiségi lakosság számára. Erdély államjogi státusának kérdésében sem tekinthető álláspontja mindvégig konstansnak, de Angliában a terület függetlensége, önálló államisége és föderális berendezkedése mellett érvelt. Horvátországról és Burgenlandról lényegében végérvényesen lemondott.⁵⁶

Gömbös Gyula esetében még kevésbé állja meg a helyét az a tézis, hogy körömszakadtáig ragaszkodott volna az integer Magyarország gondolatához. A miniszterelnök és adminisztrációja 1934-ben Mussolini kérésére foglalta össze a kérdéssel kapcsolatos elképzeléseit. „A magyar revízió problémája” című tervezet feladta az integritás gondolatát, és a koncepció az etnikai, gazdasági és stratégiai szempontok együttes mérlegelésének eredményeként kristályosodott ki.⁵⁷ A terv jószérével megfelelt volna az érdekelt felek között a vitatott területeket. Ily módon Magyarország 195 000 négyzetkilométert mondhatott volna magáénak, miközben a magyar kisebbséghez tartozók közül mindössze 1,65 millió került volna vissza az anyaországhoz. A magyarországi nemzetiségek aránya pedig elérte volna az össznépességen belül a 37 százalékot. A tervezet természetesen gondolat kísérlet maradt.

Ezek a revíziós elképzelések kivétel nélkül békés megoldási lehetőségeket modelleztek, miközben minden érintett tisztában volt vele, hogy

egy esetleges háború esetén a papírra vetett elképzelések vajmi keveset számítanának. Tulajdonképpen már Gömbös Gyula is úgy gondolta, hogy a határok újrajrészoláshoz nem lehet eljutni tárgyalásos úton.⁵⁸

A politikai elit körében a húszas években még elterjedt volt az a felfogás, hogy a revízió nem aprózható el, mert akkor újabb határmódosításra már biztosan nem nyílna lehetőség. A harmincas évek elején azonban a kérdés megítélésében jelentős változás következett be, s lassan-lassan elfogadottá vált az a nézet, hogy az elvesztett területek visszaszerzése lépésről lépésre is megvalósítható – mindez nem utolsó sorban azért, mert Mussolini évek óta ezt javasolta magyar partnereinek, s Németország is csak Csehszlovákiával szemben támogatta a magyar igényeket.⁵⁹

2.2.4 A magyarságpolitika intézményes kereteinek megteremtése

A békeszerződés aláírása után a magyar kormányok nemzetközi aktivitása nem hagyott kétséget afelől, hogy Magyarország illetékességi körébe tartozónak tekintti a szomszéd államokhoz került magyar kisebbségek sorsának figyelemmel kísérését. Már 1920. november 24-én hivatalos jegyzékben tett panaszt a Külügyminiszterek Tanácsánál az utódállamokban élő magyarságot ért diszkriminatív rendelkezések miatt, majd a következő év január 25-én ismét jegyzékkel fordult a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti képviselőjéhez, melyben a csehszlovákiai és a jugoszláviai agrárreform magyarellenes tendenciáit kifogásolta.⁶⁰ A genovai konferencián 1922 áprilisában pedig már a tárgyalóasztalok mellett is fel kívánta vetni a kisebbségi kérdést. A magyar kisebbségek általános helyzetéből kiindulva határozati javaslatot készített elő, melyben kifejezte abbéli óhaját, hogy az utódállamok ne csak a kisebbségi szerződések szövegét tartsák be, hanem mindenkor annak szelleme szerint járjanak is el. Bár a javaslatot nem tárgyalták meg a konferencián, memorandum formájában mégis eljutott a Népszövetség Titkárságára, s a Tanács a kérdést júliusban napirendre is tűzte.⁶¹ Bár a magyar kormányok Népszövetséghez eljuttatott jegyzékeinek, illetve petícióinak száma viszonylag alacsony maradt, az impériumváltás első éveiben, a kisebbségi magyar politikai szervezetek aktivitásának megkezdéséig informális kapcsolatain keresztül folyamatosan befolyást gyakorolt a különböző magyarországi társadalmi szervezetek petíciós tevékenységére.

A békeszerződés aláírása előtti időszakban a magyar kormányok még nem tartották véglegesnek a szomszéd államok hadseregeinek előrenyomulása folytán előállt területi veszteségeket. Budapesten működött a Békeelőkészítő Iroda, amely igyekezett összeállítani a tárgyalásokra a magyar fél érveit minél jobban alátámasztó tudományos háttéranyagot.⁶² Bizalmi embereken keresztül pedig sikerült felvenni és a körülményekhez képest többé-kevésbé megfelelően működtetni a kapcsolatot a megszállt területeken élő magyarság elsősorban közigazgatási tisztviselőkből álló szűk, szervezkedő csoportjaival.⁶³ 1920 áprilisában létrejött Kánya Kálmán irányítása alatt egy titkos szerv is, amely koordinálta a kormány irredenta jellegű törekvéseit.⁶⁴ Ugyanakkor egymás után alakultak a civil társadalmi szervezetek, amelyek az ország területi integritásának helyreállítását, kisebb mértékben a menekültek és a szülőföldön maradók segítségét tűzték ki célul.

1921 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi politikai helyzet nem kedvez sem a tárgyalásos alapon, sem a katonai erő alkalmazásával történő területkiigazításnak.⁶⁵ Bethlen ezért miniszterelnökségének második hónapjában úgy döntött, hogy a realitásokat tudomásul véve megteremtí és stabilizálja a kormány határokon túli irányuló támogatási rendszerének intézményes hátterét. Az 55 külföldi propagandával is foglalkozó szervezet közül 28 olyan volt, amely közvetlenül a határon túli területeken élő magyarság ügyeivel foglalkozott.⁶⁶ Ezek egy részét feloszlatták, a megmaradtak tevékenységét pedig korlátozták. Úgy döntöttek, hogy olyan területi alapon működő társadalmi szervezeteket hoznak létre, amelyek a kormány anyagi háttérével végzik a határokon túl élő magyarság titkos támogatását. Az ily módon létrejött Népies Irodalmi Társaság a romániai, a Rákóczi Szövetség a csehszlovákiai, a Szent Gellért Társaság pedig a jugoszláviai ügyekért volt felelős.⁶⁷ Az ezek munkáját koordináló Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja élére a tökéletesen megbízható Teleki Pál került.⁶⁸ A TESZK-hoz tartozó szervezetek csak a csúcsszerven keresztül érintkezhetek a miniszterelnökséggel. Bethlen ily módon egyrészt szinte naprakész információkkal rendelkezett az egyesületek működéséről, másrészt személyesen dönthetett minden fontosabbnak ítélt kérdésben. A Miniszterelnökségen ugyanakkor létrehozták a Nemzetiségek és kisebbségek osztályát, melynek élén a vizsgált időszakban kormányváltásoktól függetlenül ugyanaz a személy, a Bethlen István emberének számító Pataky Tibor állt.

A rendszer működtetésére és a folyósított segélyekre 1921 és 1931 között a központi költségvetés 0,178–0,443 százalékát fordították, ami méreteit tekintve a külügyminisztériumi költségvetés 10–35 százalékával volt egyenlő nagyságú.⁶⁹ A szervezetek nem egyenlő arányban részesedtek a megítélt összegből: a felosztás nemcsak az adott területen élő magyarok lélekszámától függött, hanem a támogatandó céloktól és az egyes szervezetek vezetőinek érdekérvényesítő pozíciójától is. A Rákóczi Szövetség (1924 után Felvidéki Egyesületek Szövetsége) főleg politikai célokat szolgáló, a magyar pártok működését, infrastrukturális hátterének megteremtését és fenntartását lehetővé tevő támogatásokat közvetített Csehszlovákia felé, s a teljes összegnek csupán mintegy 10–12 százalékát fordította a kultúra és az oktatás céljaira. Ezzel szemben a NIT és a Szent Gellért Társaság költségvetésének túlnyomó része az egyházi (oktatási) és kulturális célok megvalósítására szolgált.

Az egyesületek feladata azonban nemcsak a támogatások közvetítése volt. A húszas évek végéig információkat gyűjtöttek, könyveket jelentettek meg, sőt kollégiumokat működtettek a magyarországi felsőoktatási intézményekben tanuló, határon túlról érkezett hallgatók számára.⁷⁰ A Bethlen-éra elmúltával a TESZK dotációközvetítő szerepe megszűnt. A kormány átalakította a támogatás szervezeti kereteit, s azt közvetlenül a nagykövetségeken és konzulátusokon keresztül intézte.⁷¹

1922-re mindhárom államban kialakultak a magyarság önszerveződésének politikai keretei, s a pártok mindvégig szoros kapcsolatot tartottak fenn Budapesttel. Kezdetben főleg bizalmi emberek útján, későbbiekben azonban már a magyar követségek és konzulátusok is lehetővé tették az érintkezést. Mikor a húszas évek közepétől kissé megenyhült a nemzetközi légkör, és a kisebbségi politikusok mindhárom államban útvélhez juthattak, személyesen is megjelentek Budapesten a külügyminisztériumban és a miniszterelnökségen. A magyar kormányok mindvégig figyelemmel kísérték a határokon túli magyarság politikai tevékenységét, és a pártok belső életével kapcsolatban is meglehetősen pontos információkkal rendelkeztek. A miniszterelnökség támogatását élvező politikai szervezetek egyébként stratégiai célkitűzéseiket tekintve többé-kevésbé megfelelték a magyarországi hivatalos elvárásoknak. Ők is a területi revíziót tartották egyetlen lehetséges megoldásnak, s ennek eléréséig a kisebbségi magyar társadalmak érték- és pozícióőrzését tekintették legfontosabb feladatuknak.⁷² Bár az önálló magyar kisebbségi politizálás gyorsan kiala-

kult, Budapest – a szigorú alá-fölérendeltségi viszonynak megfelelően –, amikor feltétlenül szükségesnek látta, beavatkozott a pártok belső ügyeibe, vagy az általuk követett stratégiába.⁷³

2.3 KISEBBSÉGI HELYZETBEN

2.3.1 A határokon túli magyar kisebbségi politika intézményesülése

Az utódállamok még a területi változásokat szankcionáló magyar békeszerződés aláírása és ratifikálása előtt elkezdték pozícióik megszilárdítását az általuk megszállt területeken. Hozzáálltak a közigazgatás megtisztításához, az egységesen megbízhatatlannak tartott magyar tisztviselői kar elbocsátásához.⁷⁴ Emellett nekiláttak a nemzetpolitikai célkitűzéseket is követő agrárreform előkészítésének és végrehajtásának.⁷⁵

A magyar kisebbségek ezzel szemben a megszállást kezdetben csak ideiglenesnek tekintették, s ezt a hitet erősítette bennük a többnyire budapesti központi irredenta szervezetek tevékenysége is. Valójában azonban a kisebbségi társadalmak alapvetően tájékozatlanok voltak a magyarországi és nemzetközi fejleményeket illetően, mivel a határok le volt zárva, s az új hatalmak mindent elkövettek azért, hogy a területek közötti információáramlást megnehezítsék.⁷⁶

A békeszerződés aláírása hatalmas sokkot váltott ki az immár új állami főhatalom alá került magyarság körében. Szembe kellett néznie a ténnyel, hogy egyik napról a másikra többségi népből kisebbségi sorban élő (kényszer)közösséggé vált. Ráadásul a Jugoszláviához és Csehszlovákiához került területeken korábban nem fejlődött ki komolyabb regionális tudat, ami az új korszak kezdetén csak tovább erősítette a bizonytalanság és kilátástalanság érzését. Erdély esetében kétségkívül a történelmi hagyományok miatt már ekkor is létezett egyfajta régióhoz kötődő öntudat, ez azonban a magyarság akkori pozíciói miatt nem egy kisebbségi helyzettel szembenéző identitás volt. A magyar kisebbségek közösségi öntudata csak az új helyzet által teremtett kihívások és az arra adott magyar válaszok során formálódott ki a következő évtizedek során.⁷⁷

Az a tény, hogy a két világháború közötti időszakot mindhárom utódállamban meghatározta a többségi nemzet/nemzetek és a kisebbségi magyar társadalmak alapvető szembenállása, azzal magyarázható, hogy a

felek más és más kiindulópontból közelítettek az alaphelyzethez, s ebből kiindulva természetesen egymással homlokegyenest ellenkező hosszú távú célokat fogalmaztak meg. A többségi társadalom a háború előtti magyar közigazgatási, gazdasági, társadalmi és kulturális pozíciók vissza-szorítására és elfoglalására törekedett, hosszú távú célja pedig a területi állomány stabilizálása, és lehetőség szerint etnikai homogenizációja volt. Ezzel szemben a magyar kisebbségek, az anyaország gyakorlati és erkölcsi támogatását maguk mögött tudva, a minél hatékonyabb érték- és pozícióőrzésre rendezkedtek be, végső célként pedig a területi revízió lebegett a szemük előtt.

A magyar kisebbségi társadalmak politikai érdekérvényesítő stratégiái is ennek a törekvésnek a jegyében alakultak ki.⁷⁸ Az első időszak vitái és a trianoni békeszerződés aláírása után a magyar kisebbségek vezető pozícióban lévő elitje mindhárom országban a politikai életbe való bekapcsolódás szükségessége mellett foglalt állást: megalakították pártjaikat, és bekapcsolódtak az országok politikai vérkeringésébe. Emellett, amint lehetőség nyílt rá, elküldték képviselőiket a kisebbségi kérdésekkel is foglalkozó nemzetközi szervezetekbe, illetve, ahol mód volt rá, petíciókat juttattak el a Népszövetség Titkárságához.

A politikai érdekképviseltek megalakítása egyik utódállamban sem ment simán. A kormányok – főleg az SzHSz Királyságban és Romániában – komoly akadályokat gördítettek a pártok megszervezése, illetve bejegyzése elé, így a magyar kisebbségi politizálás intézményi keretei csak 1922-re jöttek létre mindhárom államban.⁷⁹ Míg Romániában és Jugoszláviában lényegét tekintve egy-egy országos magyar párt működött, addig Csehszlovákiában 1936-ig két párt próbálta meg ellátni a magyar lakosság politikai érdekképviselését.⁸⁰ Bár a nagy, országos nem magyar pártok részéről mindegyik államban volt kísérlet arra, hogy magyar szekciók létesítésével szavazatokat vegyenek el a magyar pártoktól, a választójoggal rendelkező és azzal élő magyar nemzetiségű állampolgárok többsége rendszeresen a magyar pártokra, vagy azok útmutatása szerint szavazott. Ez azonban nem jelentett egységes, fegyelmezett választói magatartást, mivel a baloldali pártok jelentős magyar támogatottsággal rendelkeztek mindhárom országban.⁸¹

A pártpolitikai stratégiákat tekintve három lehetőség állt a magyar pártok előtt, amennyiben be akartak kerülni a törvényhozó hatalomba: paktum valamely országos nagy, nem magyar párttal, kisebbségi blokk, illetve az önálló indulás. A politikai helyzet a három országban más és más

volt, s ez a tény a követett stratégiákat is meghatározta. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a magyar pártnak korán rá kellett döbennie arra, hogy önálló indulás esetén a leplezetlen választási visszaélések miatt semmi esélye nincs a parlamenti, de még a tartományi vagy helyhatósági választásokon sem. Így aztán a tanulságok levonását követően a királyi diktatúra bevezetéséig paktumpolitikát folytatott.⁸²

Romániában is rendszeresek voltak a visszaélések, itt azonban az első választástól eltekintve már nemigen kellett attól tartani, hogy a magyarság parlamenti képviselő nélkül marad. Bár a korszak egészét tekintve megállapítható, hogy a magyar párt többnyire önállóan indult, kipróbálta a másik két lehetőséget is.⁸³

A térségben messze legdemokratikusabb berendezkedésű Csehszlovákiában elsősorban nem a választási visszaélések nehezítették a magyar pártok parlamenti reprezentációjának állandó biztosítását, hanem azok az adminisztratív jellegű szabályozások, amelyek a nyugati országrésszel összehasonlítva hátrányosan határozták meg a mandátumok megszerzéséhez szükséges szavazatszámot Szlovákia területén, illetve amelyek alapján a választási kerületeket kialakították.⁸⁴ Ennek ellenére a magyar pártok minden választási ciklusban bekerültek a parlamentbe. A keresztényszocialista párt minden választáson külön indult, a Magyar Nemzeti Párt pedig egy alkalommal, 1925-ben választási szövetséget kötött két német párttal.⁸⁵

A magyar pártok érdekérvényesítési lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak az egyes törvényhozásokban. Tevékenységük az országos ügyekben való állásfoglalás mellett mindenekelőtt a kisebbségeket (is) érintő törvényekre, rendeletekre koncentrált. Jelenlétük azonban, főleg tartományi/megyei, illetve helyi szinteken rendkívül fontos volt, mivel a főként Romániában és Jugoszláviában általánosan elterjedt „kijáró ügyintézés” gyakorlata miatt egyes konkrét ügyek elintézésében gyakran segítségért tudtak nyújtani az érintetteknek.

2.3.2 Reakció az utódállamok kisebbségpolitikájára – petíciók a Népszövetséghez

Az első évek akklimatizációs periódusában még jórészt a magyar kormány, a magyarországi bejegyzésű társadalmi szervezetek (Magyar Asszonyok Szövetsége, Bocskai Szövetség, Magyar–Székely Egyesület stb.) beadványai voltak túlsúlyban a magyar kisebbségek helyzetét szá-

mon kérő, a Népszövetséghez és más nemzetközi fórumokhoz eljuttatott panaszok között. A magyar pártok megalakulásával és az utódállamok politikai életébe való bekapcsolódásával ez a tendencia alapvetően megváltozott: ettől kezdve a kisebbségek politikai, társadalmi és egyházi szervezetei már maguk fordultak Genfhez. 1920 és 1938 között összesen 90 beadvány érkezett a magyar kisebbségek érdekében a Népszövetséghez, 12 pedig más nemzetközi fórumokhoz.⁸⁶ A petíciók közül 47 foglalkozott romániai, 24 csehszlovákiai és 19 jugoszláviai sérelmekkel.⁸⁷ A magyar megkeresések jelentős részét a Titkárság elfogadhatónak, azaz formailag és stílusában megfelelőnek találta, ezért továbbküldte a Tanácsnak, ahol a panaszok kivizsgálására Hármas Bizottságok alakulhattak. A legtöbbször a bizottságok, miután véleményezésre megküldték a petíciót a bepanaszolt állam kormányának, tudomásul vették azok választását, s lezárták az ügyet. Néhány esetben azonban a kormányok – még mielőtt az ügy a Tanács elé került volna – önként orvosolták a sérelmet, vagy a Bizottsággal folytatott színtalálkozó tárgyalások kompromisszumos megoldáshoz vezettek.

A beadványok tartalom szerinti csoportosítása vázlatos képet nyújt az államok kisebbségpolitikájának kritikus pontjairól is: A következő témakörökben érkeztek petíciók „magyar ügyekben” Genfben: általános kisebbségpolitikai helyzet, agrárreform, tisztviselői elbocsátás, nyelvhasználat, állampolgárság, egyesületi élet, lapbetiltás, cenzúra, személyi és vagyonbiztonság, törvények, törvénytervezetek, autonómia, etnikai arányszám vállalatoknál, népszámlálás.

A magyar panaszok közül a legtöbb, az általános helyzetet bemutató, több sérelmet is felvonultató beadvány mellett az oktatás és az agrárreform ügyében született. Az történelmi tény, hogy az utódállamokhoz került területeken a nagy- és középbirtokok jelentős része magyar, illetve kisebb részben német kézen összpontosult. A megnövekedett területű utódállamok első intézkedései közé tartozott a Magyarországtól elcsatolt területek birtokviszonyait gyökeresen átalakító agrárreform meghirdetése és végrehajtása. A lépés szükségszerűsége aligha vonható kétségbe, s a tulajdonviszonyok demokratikus átalakítása is jogos törekvésnek tekinthető. A végrehajtás során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a kormányok szándéka nem egyszerűen a szegényparasztság földhöz juttatására irányult, hanem ezzel egyidejűleg, főleg az egyházi földbirtokok elvételével, a kisebbségek gazdasági és kulturális vitalitásának csökkentésére is. Az egyes országrészek közötti különbségtétel, valamint a birtokoknak az

igénylők közötti fel- és szétosztásának módja már az elején egyértelművé tette, hogy az agrártörvények a kormányok nemzetpolitikájának jól átgondolt részét képezik. A magyar nemzetiségű parasztok ugyanis a földbirtokosoktól elvett területekből számarányuknál jóval kisebb mértékben részesültek. Ez alól egyik állam sem volt kivétel, legfeljebb a diszkrimináció mértékében mutathatók ki eltérések.⁸⁸ Emellett a földosztást több helyen összekapcsolták az eredetileg homogén magyar lakosságú területekbe ékelődő telepesek falvak létrehozásával is.

A legtöbb agrárreformmal és kisajátítással foglalkozó petíció a romániai eljárások visszasszágaival kapcsolatban született. A petíciók egy részénél a panaszosoknak ha nem is sikerült elérniük a korábbi állapotok visszaállítását, de legalább elkerülték a teljes kisemmizést. Így például a bánági és erdélyi telepések a Tanács döntése alapján 700 000 aranyfrank kártérítést kaptak (Tornya Gyula petíciója, 1925. február 18.), a torontáli régi telepések az eljárás alatt megegyeztek az állammal (Tornya Gyula, 1925. július 19.), a csíki magánjavak egy, igaz kis részét visszakapták a tulajdonosok (Pál Gábor és társai, 1929. június 15.), a karczfalvi és környékbeli községeknek a román lakosság által elfoglalt legelőjét megvette az állam (Pál Gábor és társai, 1930. május 14.), a kalotaszentkirályi és zentelki magyarok legelőjéért pedig 1 100 000 lejt fizetett a költségvetés (Bethlen György az Országos Magyar Párt nevében, 1934. augusztus 25.).⁸⁹

A nemzeti kisebbségek identitásőrzésének kulcsfontosságú területe az anyanyelvű oktatás. A kisebbségi szerződések 8–9. cikkelyei (a román szerződésben a 9–10. cikkely) foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Ezek egyfelől előírták, hogy a kisebbségeknek joguk van saját költségükön iskolákat nyitni és fenntartani, s ezekben anyanyelvüket szabadon használni, másrészt a közoktatásügy terén „megfelelő könnyítések” engedélyezésére kötelezték az államokat. Az első rendelkezést a délszláv állam tartotta legkevésbé tiszteletben. Elméletileg ugyan itt sem volt kizárt magániskolát működtetni, de az engedélyezés szelektív (a magyar kisebbséget mindenkor hátrányosan érintő) volt, nem is beszélve arról, hogy a hatóságok a már meglévők működését is ellehetetlenítették. A másik két országban mind a kisebbségek (többnyire az egyházak), mind az állam által fenntartott iskolákban folyt anyanyelvű oktatás. Valójában azonban a két világháború közötti kisebbségi oktatás helyzetéről kirajzolódó kép ezekben az államokban sem volt idillinek mondható. A magyar oktatási nyelvű állami iskolák aránya ugyanis mindenütt jóval alacsonyabb volt, mint a kisebbség összlakossághoz viszonyított aránya. Az SzHSz Királyság pél-

dául egy, még 1904-es szerbiai törvényre hivatkozva az oktatást teljes egészében állami feladattá nyilvánította, az anyanyelvű oktatásra azonban csupán az ún. párhuzamos osztályok keretei között adott engedélyt.⁹⁰ Romániában pedig 1928-ban, a papíron magyar kisebbségiként nyilvántartott 360 állami iskola jelentős részében olyan tanárok oktattak, akik nem is tudtak magyarul. A kormány 1928-ban kimondottan az állami iskolák elrománosítása céljából kilenc magyar többségű megyét ún. „kultúrzónának” nyilvánított, s minden olyan román nemzetiségű tanárt, aki hajlandó volt erre a vidékre költözni, anyagilag is támogatott.⁹¹ Az Országos Magyar Párt ezt szónak tevé 1930. május 25-i petíciója semmilyen eredménnyel sem ért el.

A kisebbség által lakott területeken nyitott, hivatalos nyelven oktató állami iskolák törvényben előírt minimális tanulói létszámát nemegyszer a kisebbségi diákok körében bevezetett névelemzés eszközével biztosították. Ez a gyakorlat mindhárom országban előfordult, de Romániában és főleg Jugoszláviában egészen extrém méreteket öltött (OMP, 1930. május 25. és 1935. március 10.). Bár a kisebbségi szerződések értelmében a kisebbségek által fenntartott iskolák oktatási nyelvéről a fenntartó szabadon dönthetett, mégis Romániában, csakúgy mint a jugoszláviai párhuzamos osztályokban, a törvény előírta a nemzetinek nevezett történelem, földrajz, nyelv és irodalom tantárgyak hivatalos nyelven való tanítását.

Az iskolaépületek elvétele, az állami támogatás alacsony szinten tartása, a kisebbségi oktatás anyagi háttérét biztosító egyházi földbirtokok ki-sajátítása és a névelemzés hatására az alap- és középfokú magyar iskolák száma a korszak végére mindhárom országban drasztikusan lecsökkent, a szakoktatási és a felsőfokú képzést nyújtó oktatási intézmények pedig kevés kivétellel el is tűntek. A kisebbségi oktatással kapcsolatban csak kevés, Népszövetséghez eljuttatott petíció ért el eredményt, s ezek kivétel nélkül a romániai magyarság beadványai voltak.⁹²

A kisebbségek nyelvhasználatának védelmét különböző összefüggésekben több cikkely is garantálta, mégis az utódállamok asszimilációs törekvései miatt meglehetősen sok jogsértés történt ezen a téren.⁹³ Nemcsak a magániskolák nyelvhasználatának szabadságát kérték számon a petíciók, hanem a magán- és üzleti forgalomban, valamint a sajtóban garantált szabadságot is. Prokopy Imre ezzel foglalkozó beadványait a Hármas Bizottság ugyan kivizsgálta, de aztán mindhármat ad acta tette.⁹⁴ Több eredménnyel jártak a romániai panaszok, ahol a háromból két esetben sikerült színpalak mögött kiegyezni az állammal.⁹⁵

Látszólag ugyan nem a nyelvhasználatot érintette a csehszlovákiai magyar politikuskok 1930. december 1-jei petíciója, amelyet a csehszlovákiai népszámlálással kapcsolatban juttattak el a Titkárságra, valójában azonban a népszámlálásnak komoly kihatásai lehettek a magyar kisebbség nyelvhasználatára is. Az alkotmány értelmében ugyanis csak azokban a bírósági járásokban, községi, járási és megyei önkormányzatokban lehetett hivatalosan a kisebbség anyanyelvét is használni, ahol az adott igazgatási egységben élő kisebbség aránya elérte a 20 százalékot.

A fennmaradó panaszokból megállapítható, hogy a kisebbségi egyesületek működését legszigorúbban Jugoszláviában korlátozták. Az ennek orvoslását kérő, Prokopy által benyújtott petíciók nem érték el a kívánt eredményt.

Ugyancsak sikertelennek mondhatók azok a petíciók, amelyeket a magyar nemzetiségű tisztviselők elbocsátása ügyében fogalmaztak meg. Egyetlen kivétel volt csupán, de ez egy akkor még csak fenyegető elbocsátási hullám veszélyére hívta fel a figyelmet: az Országos Magyar Párt 1937-es megkeresése nyomán a román Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium visszavonta a vállalatoknál bevezetendő etnikai arányszámra vonatkozó körlevelét.

Az első évek (jórészt Magyarországról benyújtott) beadványadatai után 1926 és 1929 között nem érkeztek petíciók magyar petensektől. Ez a kivárásnak is tekinthető nyugalmi időszak 1929-ben megszakadt, többek között azért, mert az utódállamokban élő kisebbségek helyzetében az évtized végére sem állt be pozitív változás. Emellett ekkorra vált az is nyilvánvalóvá, hogy a Népszövetség garanciaeljárásának reformja után a kisebbségek nemzetközi védelme a jövőben sem lesz hatékonyabb. A harmincas évek elejétől fogva, a Népszövetség befolyásának további csökkenésével párhuzamosan a kisebbségek körében egyre általánosabbá vált az a nézet, hogy a kisebbségvédelmet egyáltalán nem lehet a szervezet garanciaeljárására építeni, s ezért látványosan visszaesett a petíciók száma. A magyar kisebbségek Népszövetséghez való viszonyában 1934 jelentett fordulópontot: bár Romániából továbbra is rendszeresen érkeztek még panaszok a Titkárság címére, a jugoszláviai és csehszlovákiai magyarság nem fordult többé Genfhez segítségért.⁹⁶

2.4 „KISEBBSÉGI KÜLPOLITIKA”

A magyar kisebbségek nemzetközi porondon folytatott tevékenysége azonban nem merült ki a sérelmek orvoslását kérő genfi megkeresésekben. Annál kevésbé, mivel a kisebbségvédelmi eljárás rendje mindvégig passzív szerepre kárhóztatta őket. A nemzetközi politikai élet szűrke zónájában azonban létezett néhány olyan szervezet, melynek érdeklődési körébe a kisebbségi problematika is beletartozott, s melynek tevékenységébe kisebbségi politikusok is bekapcsolódhattak. A húszas évek közepéig a két legfontosabb ilyen jellegű organizáció az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója volt.

Az Interparlamentáris Unió 1923-tól, az Etnikai és Gyarmati Kérdések Bizottsága létrehozása után időről időre napirendre tűzte a nemzetközi kisebbségvédelem kérdését. Mivel ülésein teljes jogú képviselőként csak a törvényhozásba bekerült politikusok vehettek részt, a jugoszláviai Magyar Pártnak lényegében esélye sem volt arra, hogy bekapcsolódjék a szervezet munkájába, mivel csak 1927 és 1929 között küldött képviselőket a belgrádi parlamentbe. A romániai Országos Magyar Párt is mindössze egyetlen alkalommal vett részt az Unió egyik bizottságának ülésén, amikor 1923. február 14–15-én Jósika Samu pártelnök maga helyett kiküldte Párizsba Willer Józsefet, az Országos Magyar Párt prominens személyiségét, későbbi parlamenti képviselőt. Az erdélyi politikus tíz pontból álló javaslatcsomagját azonban, melynek centrális követelése a kisebbségek jogi személyként való elismerése volt, a szervezet meglehetősen hűvösen fogadta. 1923 júliusa után az OMP és a nemzetközi fórum közötti kapcsolat egyszer s mindenkorra meg is szakadt.⁹⁷ A szervezet konferenciáin tehát csak a csehszlovákiai magyar politikai elit képviseltette magát, többnyire Szűllő Géza révén.⁹⁸

A másik nemzetek feletti szervezet, a népszövetségi eszme népszerűsítését és terjesztését célul kitűző Népszövetségi Ligák Uniója 1921. október 15-én, Bécsben tartott tanácsülésén határozta el egy Kisebbségi Bizottság megalakítását. Ennek vonzereje már jóval nagyobb volt a magyar kisebbségek politikai szerveződéseire számára, ezért amint lehetőségük nyílt rá, ők is megalakították saját, a többségi nemzetet reprezentáló egyesületektől független tagszervezeteiket. A magyar ligák életre hívása, illetve bejegyeztetése azonban nem ment simán, mivel a kormányok tartottak attól, hogy a kisebbségi politikusok nemzetközi fellépése negatíván befolyásolhatja azt a képet, melyet országaikról a nemzetközi közvéle-

mény előtt igyekeztek kialakítani. A Romániai Magyar Népliga Egyesület például a hatóságok akadékoskodása miatt csak 1927. május 14-én alakulhatott meg Székelyudvarhelyen.⁹⁹ Ráadásul a Romániai Népliga Egyesületek Szövetsége, melyben természetesen a román nemzetiségű tagok voltak többségben, sikeresen blokkolta a magyar egyesület hivatalos felvételét, egészen 1930-ig.¹⁰⁰

Az 1928. július 15-én Szabadkán alakult jugoszláviai magyar liga esetében azonban már nem csupán az alapszabály jóváhagyása körüli bonyodalmak jelentettek problémát.¹⁰¹ A pártok 1929-es feloszlátását, a diktatúra kikiáltását követően ugyanis az 1927 után a szerb kötődésű Radikális Párt magyar tagozatában tevékenykedő, majd 1931-ben egyedüli magyarként képviselőházi taggá választott Szántó Gábor egy konkurens egyesületet alapított, melyet a hatóságok azonnal hivatalosan be is jegyeztek – szemben a magyar közösség legitim vezetőinek korábbi kezdeményezésével.¹⁰²

Legkorábban a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga alakult meg Losoncon, 1922 első felében, s ez a tagscsoport fejtette ki a legaktívabb tevékenységet a szervezet keretein belül.¹⁰³ Bár az egyesület alapszabályát a hivatalos szervek 1925-ig nem hagyták jóvá, ez nem akadályozta meg a magyar küldöttek részvételét az Unió közgyűlésén és kisebbségi bizottságában.¹⁰⁴ Az Interparlamentáris Unióhoz hasonlóan, ebben a szervezetben is Szűllő Géza képviselte legtöbbször a csehszlovákiai magyar kisebbséget. Szűllőt, aki 1925-ben az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke lett, erre személyes ambíciója, kitűnő nyelvismereete és félelmetes debatter híre is predesztinálta. A szervezet vitáiban a konfliktusokat felvállaló, esetenként tudatosan kereső, meggyőződéses negativista politikus mindent elkövetett azért, hogy Csehszlovákia kisebbségpolitikáját a nemzetközi nyilvánosság előtt pellengérré állítsa, és a propaganda eszközét felhasználva, Csehszlovákia nemzetközi reputációjának lejáratásával előmozdítsa a területi revízió ügyét.¹⁰⁵ A politikus szoros kapcsolatot ápolt a magyar miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal, s külföldi útjain begyűjtött tapasztalatairól rendszeresen tájékoztatta a magyar kormány szerveket.

A két nemzetközi szervezet számára azonban a kisebbségvédelem csupán egy volt a sok vizsgálandó témakör közül, s tevékenységüknek csak egy szegmensét adta a kisebbségi kérdés. Bár kisebbségi bizottságaik mozgástere mindvégig meglehetősen szűk maradt, s elvi jellegű határozataiknak, ajánlásaiknak sem az államokra, sem a Népszövetségre nézve

nem volt kötelező ereje, mégis egyfajta, erősen korlátozott nemzetközi nyilvánosságot biztosítottak a kisebbségek törekvései, sérelmei számára.¹⁰⁶ Jelentőségüket azonban maguk a kisebbségi politikusok sem becsülték túl.¹⁰⁷

1925-ben viszont alakult egy szervezet, amelynek tematikájában már csupán a kisebbségvédelemmel szorosan összefüggő kérdések kaptak helyet. Tagsága pedig kizárólag az európai szervezett nemzeti kisebbségekből tevődött össze. Az Európai Nemzetiségi Kongresszust Ewald Ammende észtországi újságíró és politikus alapította, s azt a célt tűzte ki elé, hogy a nemzeti kisebbségek reprezentatív szervezeteként – a nemzetközi sajtónyilvánosságra és a kisebbségi szolidaritásra építve – minél előbb olyan tényezővé nője ki magát, amelynek hangjára a nagypolitika szereplői is odafigyelnek. Ez a szervezet kötötte le a magyar kisebbségek külpolitikai aktivitásának jelentős részét.

Ammende, aki személyesen is közreműködött az Európai Német Népcsoportok Szövetségének megalapításában, 1925 tavaszán és nyarán egy tervezetet juttatott el néhány különböző nemzetiségű európai kisebbségi vezetőnek, amelynek *Egy, az európai nemzeti kisebbségek képviselői számára rendezendő konferencia szükségességének indokai, irányelvei és programja* címet adta.¹⁰⁸

A konferencia összehívásának időszerűségét taglalva négy fő érvet vonultatott fel. Ezek közül három negatív nemzetközi tendenciákra hívta fel a figyelmet, egy pedig egy pozitív eseményre. Tartott tőle, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem általánosításának követelése, amit főleg a világháborúból területi nyereséggel kikerülő utódállamok felszítottak, elvezethet oda, hogy a kötelezett államok lerázhatják magukról a kisebbségek védelmét szolgáló jogszabályok terhét. Emellett az egész rendszer hatékony működését akadályozta, hogy a Népszövetség Titkársága túlságosan ki volt szolgáltatva a tagállamok kormányainak. Azt sem tartotta azonban a valóságtól túlságosan elrugaszkodott gondolatnak, hogy a szomszéd államok kisebbségeik érdekeit figyelmen kívül hagyva rendezik egymással vitás kérdéseiket, aminek következtében előbb-utóbb általánosan elfogadottá válhat az állami szuverenitás mindenre kiterjedő, semmilyen kérdésben meg nem kérdőjelezhető felfogása. Ez pedig teljesen kiszolgáltatná az amúgy is védtelen kisebbségeket az asszimilációs törekvéseknek. A konferencia összehívásának kedvező nemzetközi hátteret biztosíthatott viszont a frissen elfogadott észt kisebbségi törvény

íránt megnyilvánuló élénk európai érdeklődés, valamint a törvény pozitív sajtóvisszhangja.

A felvázolt terv a kisebbségi összefogás fő céljaként a kisebbségi jogok tényleges általánosítását, a kulturális (esetleg területi) autonómia ki-
harcolását, valamint a fenti célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges széles körű kisebbségi szolidaritás megteremtését jelölte meg. Általánosságban véve elmondható, hogy Ammende, aki a régióban valóban lehetetlennek tartotta a teljes mértékben igazságos határok megvonását, a nemzetiségi probléma megoldását állami szinten a kisebbségek és a többségi nép közötti bizalom megteremtésével, nemzetközi szinten pedig a Népszövetség kisebbségvédelmi garanciaeljárási reformjával tartotta elérhetőnek. Tervezetének sarokpontja a kongresszus és a Népszövetség egymáshoz való viszonyának tisztázása volt: a szervezet mozgásterét az a pont jelölte ki, amely a Nemzetek Szövetségét a kisebbségi kérdés vonatkozásában legfőbb nemzetközi tekintélynek ismerte el.

A balti német újságíró, aki a konferenciák szervezése terén már rendelkezett némi tapasztalattal, világosan látta, hogy egy ilyen összejövetelnek nemcsak az érintett államok fenntartásaival kell megbirkóznia, hanem a fenyegető belső ellentétekkel is. Ezért aztán, hogy a kisebbségi csoportok eltérő hosszú távú céljai ne robbanthassák szét a kongresszust, az együttműködők között a legszélesebb platformot igyekezett megteremteni: a kulturális és a területi autonómia iránt megfogalmazódó igényeket elfogadhatóknak és támogatandóknak tartotta, az önrendelkezési jog követelésével fellépő igényeket azonban elvetette.¹⁰⁹

A legitimitás biztosítása érdekében azt a javasolta, hogy az 1925-ben, Genfben összehívandó ülésre csak a kisebbségek jól ellenőrizhető, legitim politikai és társadalmi szervezetei delegálhassanak küldötteket. Az ilyenekkel nem rendelkezők nem vehettek részt a találkozón.

JEGYZETEK

¹ Az antant nagyhatalmak elképzeléseiről lásd Erwin Viefhaus: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919*. Holzner-Verlag, Würzburg, 1960. 56–74; Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 135–155; Galántai: *i. m.* 40–48.

² A Négyes Tanács május 1-jén hívta életre a Bizottságot azzal a céllal, hogy vizsgálja meg, milyen kisebbségekre vonatkozó nemzetközi kötelezettséggel kell

megterhelni Lengyelországot, valamint a többi új államot. Görögország és Románia ugyan nem volt újonnan alakult állam, a Négyes Tanács a Bizottság kérésére mégis úgy döntött, hogy velük is szerződéseket írat alá. Két okból határozott így: egyrészt az országok területe jelentősen gyarapodott, s ily módon nagy létszámú kisebbségek kerültek határaik közé; másrészt a nagyhatalmak az első világháborút megelőzően többször is kénytelenek voltak interveniálni a romániai zsidó és a görögországi mohamedán kisebbségek érdekében, ezért nem bíztak abban, hogy a két állam alapvető hozzáállása a kérdéshez nemzetközi kötelezettségvállalás nélkül megváltozna. Sebastian Bartsch: *Minderheitenschutz in der internationalen Politik*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995. 72.

³ A békekonferencia kezdetén még az is nyitott kérdés volt, hogy a kisebbségvédelmet kizárólag az államok illetékességi körén belül hagyják-e, vagy esetleg nemzetközi garanciával látják el, és kiterjesztik egész Közép-Európára. Bartsch: *i. m.* 71.

⁴ A békekonferenciára hét zsidó delegáció érkezett. Az érintett régió zsidó szervezetei elképzeléseiket összehangolták az amerikai delegáció javaslataival, s együttesen léptek fel a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájának eszméjéért. A franciaországi és angliai asszimilált zsidó szervezetek nem támogatták ezt az elképzelést, mivel ők a teljes jogegyenlőség megszerzésében látták a nemzeti-ségi probléma megoldását. A szervezetek jelentős befolyással rendelkeztek a konferencián, különösen az amerikai küldöttségen belül. A zsidó küldöttségek programjairól, és párizsi tevékenységéről lásd Leon Chasanowitsch – Leo Motzkin: *Die Judenfrage der Gegenwart. Dokumentensammlung*. Bokförlaget Judäa A. B., Stockholm, 1919; Viehhaus: *i. m.* 34–42, 74–100, 138–152.

⁵ A magyar delegáció XIII. számú válaszejegyzékében fogalmazta meg a béke-tervezet kisebbségvédelmi rendelkezéseivel kapcsolatos fenntartásait, s ebben konkrét javaslatokat is tett a magyar kisebbségek védelmét jobban garantáló elvek elfogadására. Többek között azt javasolta, hogy az egyházak megőrizhessék önkormányzatukat, ingó és ingatlan vagyonukat. Emellett az egyházi közigazgatási egységek határváltozásokhoz igazított módosításának megtiltását kérte. Javasolta, hogy a kisebbségek összességükben jogi személyt alkothassanak. Kérte annak biztosítását is, hogy a kisebbségeket – az arányosság jegyében – saját soraikból választott személyek képviseljék a törvényhozásban, a kormányban, a közigazgatásban és a bírói testületekben. Külön kiemelte a közigazgatási egységek minden olyan módosításának megtiltását, mely a kisebbségek arányának manipulatív megváltoztatását célozhatja. A magyar javaslatok nem találtak meghallgatásra. A magyar béke delegáció 1920. február 20-i jegyzékét lásd Ádám Magda – Cholnoky Győző (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2000. 456–460.

⁶ Törökország minden vonatkozásban kivételnek tekinthető, mivel a számára kidolgozott békeszerződést Kemál Atatürk nem volt hajlandó elfogadni, s egy többéves harc eredményeként számára sokkal kedvezőbb szerződést sikerült kikényszerítenie, amit csak 1923-ban írtak alá Lausanne-ban. A Németországgal

aláíratott békeszerződésbe pedig a győztesek egyáltalán nem építettek be olyan cikkelyeket, melyek a németországi kisebbségek védelmét garantálták volna.

⁷ Bár valójában a csehszlovák kormány is szuverenitása csorbításaként tekintett a kisebbségi szerződésre, a csehszlovák delegáció mindvégig együttműködött az Új Államok és Kisebbségek Bizottságával. A kérdést részletesen tárgyalja Galántai József: *i. m.* 82–112.

⁸ A dokumentumot teljes terjedelmében közli Galántai: *i. m.* 193–200.

⁹ A kisebbségvédelmi szerződések céljának meghatározása később, 1925-ben nagy vihart kavart a Népszövetség VI. Közgyűlésén. Mello Franco, a kisebbségi kérdések argentin előadója ugyanis jelentésében kifejtette, hogy a kisebbségvédelem célja az, hogy előkészítse azokat a feltételeket, melyek a teljes nemzeti egység megvalósításához szükségesek. Hasonló értelemben nyilatkozott Chamberlain is. Buza László, a kérdést kitűnően ismerő nemzetközi jogász felhívta a figyelmet arra, hogy ezekben az esetekben a szerződések egyoldalú interpretációjáról van szó, s ezért ezek semmiképpen sem tekinthetők autentikusnak. Buza László: *i. m.* 200–205. Mivel a kijelentések óriási vihart kavartak, a VIII. Közgyűlésen Apponyi Albert kezdeményezésére tisztázták a „félreértéseket”. E szerint a Tanács tagjai beolvasás alatt politikai beolvasást, lojalitást értettek, semmi többet. Balogh Arthur a félreértést az állam és a nemzet amerikai és nyugat-európai értelmezésének a közép-európaítól való eltéréseben, valamint a „nation” szó jelentésének az angol és a francia nyelvben fellelhető, a közép-európaítól eltérő értelmezési lehetőségében látta. Balogh Arthur: *i. m.* 59–61.

¹⁰ A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer részét képezték azok az államközi szerződések is, melyeket a szerződő felek a Népszövetség garanciája alá helyeztek. Az Aland-szigetek jogállásáról megkötött finn–svéd egyezményt 1921. június 27-én hagyta jóvá a Népszövetség Tanácsa. Hasonló garanciát kapott a Németország és Lengyelország közt 1922. május 15-én létrejött felső-sziléziai egyezmény, valamint az 1924. március 14-én Litvánia által a Memel-vidéknek nyújtott autonómia.

¹¹ A szerződések alapos és színvonalas elemzését több magyar szerző is elvégezte. Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Ludvig Vögenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1925; Baranyai Zoltán: *A kisebbségi szerződések létrejötte*, *Magyar Szemle*. 1931. 10. sz. 190–200; 1931. 11. sz. 285–296; Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség*. Franklin-Társulat, Budapest, 1925; Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003. 79–112; Balogh: *i. m.*; Buza: *i. m.*

¹² A kisebbségek arányával, területi megoszlásával részletesen foglalkoznak Vitéz Nagy Iván: *Európa kisebbségei. Nemzetiségstatisztikai vázlat*. Magyar Kisebbség, Lugos, 1929; Wilhelm Winkler: *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1931; Pándi Lajos: *Köztes-Európa. Térképgyűjtemény*. Osiris–Századvég, Budapest, 1995; Galántai József: *i. m.* 24–33.

¹³ A megtelepültség kifejezésére a szerződésekben használt terminológia nem volt egységes. A lengyel, román, görög szerződés lakóhelyről beszél, a csehszlovák és a szerb–horvát–szlovén lakóhelyről vagy illetőségről, a magyar és az osztrák illetőségről, a bolgár pedig a letelepedettségéről. Az eltérő fogalomhasználat következményeit, az állampolgárság megszerzésének megnehezítésére irányuló jogértelmezési gyakorlatokat részletesen elemzi Balogh: *i. m.* 107–112.

¹⁴ Míg a székely és szász községeknek ígért autonómia csak az iskolai és egyházi ügyekre terjedt ki, addig a pindusi románok esetében az autonómia kiterjedt a jótékonyági intézmények igazgatására is.

¹⁵ A délszláv állammal megkötött kisebbségi szerződés 10., a görög szerződés 14. cikkelye.

¹⁶ A görög szerződés 10., a lengyel szerződés 11., a litván deklaráció 8. cikkelye.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A litvániai zsidóságnak ígért autonómiáról lásd Wintgens: *i. m.* 276–279.

¹⁹ Beneš maga ajánlotta fel az Új Államok és Kisebbségek Bizottságának, hogy a Csehszlovákiával kötendő kisebbségvédelmi szerződés tervezetébe építse be a Kárpátjának adandó területi autonómia – fokozatosan megvalósítandó – koncepcióját. Galántai: *i. m.* 90. Az egyébként soha életbe nem léptetett kötelezettségvállalást részletesen ismerteti és elemzi Wintgens: *i. m.* 272–275.

²⁰ A garanciaeljárás kialakulását és lépéseit lásd Heinrich Rauchberg: *Die Reform des Minderheitenschutzes*. J. U. Kern's Verlag, Breslau, 1930. 9–15, 28–48; Christoph Gütermann: *Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes*. Duncker & Humblot, Berlin, 1979; Bartsch: *i. m.* 99–181; Buza: *i. m.* 152–244; Galántai: *i. m.* 140–150; Junghann: *i. m.* 1–105; Mußmann: *i. m.* 1–28; Szalayné: *i. m.* 112–135.

²¹ Bár a Közgyűlés is hozott három ízben, 1921. október 4-én, 1922. szeptember 21-én és 1923. szeptember 26-án a kisebbségvédelem kérdésével kapcsolatos határozatokat, az eljárást alapvetően a Tanács határozatai alakították ki. Buza: *i. m.* 171; Rauchberg: *i. m.* 13.

²² A Titkárság által elfogadhatónak, azaz továbbíthatónak talált petíciók számát Bartsch 473-ra teszi, a benyújtottakét pedig ennek duplájára. Az elfogadhatónak minősített petíciók közül a legtöbb Lengyelország (203), Románia (78), Görögország (41), Csehszlovákia (36) és Jugoszlávia (35) ellen érkezett. Sebastian Bartsch: *i. m.* 104–106. A legújabb, kisebbségi panaszokkal foglalkozó, a vizsgálat időbeni kereteit azonban csak a húszas évekre kiterjesztő munka, mely konkrét esetleírásokkal is foglalkozik, Martin Scheuermann: *Minderheitenschutz contra Konfliktverhütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.

²³ A Főtitkári Hivatalon belül egészen 1935-ig a közigazgatási osztállyal együtt külön szekciót alkotott. Ezután önálló szekcióvá alakult. Az első igazgató, a norvég Eric Colban a munkát területi alapon osztotta fel az osztályon belül. Egy munkatárs foglalkozott a lengyelországi, felső-sziléziai és a balti ügyekkel, egy másik a csehszlovákiai, romániai, magyarországi és ausztriai ügyeket kísérte fi-

gyelemmel. Egy harmadik munkatárs pedig Jugoszláviára, Albániára, Bulgáriára, Görögországra és Törökországra koncentrált. A Titkárság felépítését és működését részletesen elemzi Gütermann: *i. m.* 273–287.

²⁴ A kisebbségi osztály két meghatározó, az egész osztály működését kidolgozó igazgatója közül az első, Erik Colban, nagy hangsúlyt helyezett a helyszíni személyes találkozókra. A spanyol Pablo Azcárate inkább elméleti szakember volt, ő csak nagyon ritkán utazott a bepanaszolt államba. Uo. 283–285.

²⁵ Junghann: *i. m.* 33–38; Mußmann: *i. m.* 79–81.

²⁶ Az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója is éveken keresztül foglalkozott a kérdéssel. Az előbbi 1922-ben, 1923-ban és 1925-ben, az utóbbi 1922-ben, 1923-ban, 1928-ban és 1929-ben. Heinrich Rauchberg: *i. m.* 39. A javaslatot nemcsak az államok jelentős része utasította el, hanem a Titkárság kisebbségi szekciójának munkatársai is, akik – érthetően – szakmai kompetenciájuk és illetékességük megkérdőjelezéseként, valamint mozgásterük szűkítésére irányuló törekvésként értékelték a kezdeményezést. Gütermann: *i. m.* 285.

²⁷ Junghann: *i. m.* 56–59.

²⁸ Uo. 38–41; Mußmann: *i. m.* 81.

²⁹ A népszövetségi kisebbségvédelem sorsát lényegében megpecsételte, hogy Németország 1933-ban kilépett a szervezetből, Lengyelország pedig 1934 szeptemberében felmondta a szerződésből rá háruló kötelezettségeket, s a kisebbségvédelem általánosításáig megtagadta az együttműködést a nemzetközi fórumokkal ezen a téren. Bár 1939-ig még érkeztek panaszok a Titkárságra, a kisebbségvédelmi rendszer a második világháború kitörése idején valójában már rég halott volt. Mindezek mellett Felix Ermacora – nem utolsósorban a szerződéseket nem ratifikáló USA-ra célozva – joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a rendszer összeomlásához az is hozzájárult, hogy nem volt egy olyan vezető hatalom, amely a problémák megoldását tudatosan és következetesen felvállalta volna. Felix Ermacora: *Der Minderheitenschutz in der Arbeit der Vereinten Nationen*. Wien, 1964. 96.

³⁰ A Népszövetség Magyarország szigorú pénzügyi ellenőrzését 1926 nyarán enyhítette, állandó katonai ellenőrzését pedig 1927 májusában szüntette be.

³¹ A barátsági szerződés megkötése Olaszország Duna-völgyi politikájában beállt fordulat következménye volt. Olaszország a húszas évek első felében még a kisantant államok mindegyikével barátsági és együttműködési szerződéseket kötött, 1927-től azonban Magyarország lépett elő legfőbb térségbeli szövetségesevé. A területi revízióval kapcsolatban Mussolini úgy látta, hogy azt első lépésben Csehszlovákia felé kell végrehajtani. Olaszország szerepe ebben az esetben az lett volna, hogy Romániát semlegességre kényszeríti, Jugoszláviát pedig sakkban tartja. A kérdéstről lásd Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931), *Történelmi Szemle*, 1971. 1–2. sz.; Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 180.

³² Bethlen először 1927. május 27-i zalaegerszegi beszédében jelentette be nagy nyilvánosság előtt Magyarország revíziós szándékát. 1928. március 4-én szintén kitért a kérdésre híres debreceni beszédében.

³³ Mielőtt Bethlen és Stresemann december 6-án találkozott volna Genfben, Walko külügyminiszter és Bethlen már november elején tárgyalt a kérdésről a szintén Genfben tartózkodó Schubert államtitkárral. A megbeszélés lényegét Stresemann összefoglalta Németország budapesti követének adott 1927. november 3-i utasításában, azzal a megjegyzéssel, hogy egy ilyen megállapodás Németországnak nem érdeke, mert ezzel megterhelné Franciaországhoz és Jugoszláviához fűződő jó kapcsolatait. In: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP): Serie B, Band VII.* 159–160.

³⁴ A magyar diplomácia a húszas évek sikertelen kísérletei után Hitler hatalomra kerülését követően is megpróbálta elérni, hogy Németország barátsági szerződést vagy konzultatív paktumot kössön Magyarországgal. Budapest az ötletet 1934 januárjában hozta először elő, s csak 1936 áprilisában mondott le róla. Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–36.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 152–53; 259–61.

³⁵ A magyar és a német kisebbségek együttműködésének kikényszerítését már Bethlen is el akarta érni Stresemannal. A törekvés tehát nem volt új keletű. A magyar kérdés elől azonban Németország mind a húszas, mind a harmincas években konzekvensen elzárkózott. A német érvelés gyakorlatilag változatlan maradt. Lényege Hitler Gömbösnek küldendő 1933. márciusi – ad acta tett – választervezetében is benne volt: „A német csoportok készségét ennek az érdekközösségnek az aktivizálására elsősorban magyarországi fajtestvéreik sorsa határozza meg. Mivel azonban Németország lojalitási okokból a német kisebbségekkel mindenütt csak kulturális és kismértékben gazdasági téren tart fenn kapcsolatot, a maga részéről kénytelen e kisebbségek politikai befolyásolásáról lemondani.” In: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 74–75.

³⁶ 1920–21-ben folytak ugyan olyan francia–magyar tárgyalások, melyek magyar részről többek közt egy esetlegesen kedvezményesebb magyar határvonal kialakítását célozták, de ezek nem jártak eredménnyel. Ormos Mária: *Francia–magyar tárgyalások 1920-ban, Századok*, 1975. 5–6. sz. 904–952.

³⁷ Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 192–93.

³⁸ Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 97.

³⁹ A magyar–jugoszláv tárgyalásokról lásd Ádám Magda: *A kisantant és Európa 1920–1929.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 238–47; Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1918–1927.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004. 213–249.

⁴⁰ Romsics: *Bethlen István. i. m.* 187.

⁴¹ A tárgyalásokról lásd Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években, in: Bárdi Nándor – Simon Attila: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 80–88.

⁴² A szervezetek közül a kezdeti időszakban főleg a Területvédő Liga és a Magyar Nemzeti Szövetség folytatott jelentősebb mértékű, külföldre is irányuló propagandát. Egy 1921. február eleji miniszterelnökségi feljegyzés szerint 31 liga és egyesület, 20 politikai mozgalom és 10 hivatalos szerv fejtett ki valamilyen formában propagandatevékenységet. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001. 90–91.

⁴³ A külföldi propagandában bekövetkezett irányváltás egy 1923. március 12-i értekezletre ment vissza, melyen Kánya Kálmán és maga Bethlen is komoly kritikával illette a társadalmi szervezetek külföldre irányuló, rendkívül alacsony határfokú propagandatevékenységét. Anikó Kovács-Bertrand: *Der ungarische Revisionismus nach dem ersten Weltkrieg*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1997. 157–58.

⁴⁴ A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának megalakulásáról lásd Bárdi Nándor: *A Keleti Akció I. Regio*, 1995. 3. sz. 100–101.

⁴⁵ A külföldi sajtóorgánumokkal kiépített kapcsolatokat, s az ezzel kapcsolatos magyar törekvéseket összefoglalóan ismerteti Kovács-Bertrand: *i. m.* 142–148; 252–262.

⁴⁶ A külföldi újságírók meghívására és befolyásolásra jó példa Beerli, svájci újságíró magyarországi utazásának előkészítése. „Beerli úr köszönettel fogadta a sajtóosztály ajánlatát, hogy t. i. költségei fejében kb. 600 pengő tanulmányi segílyt fizetne neki, azonkívül Magyarországon vasúti szabadjegyről gondoskodnék számára. Szerinte azonban utazása alatt helyettest kell állítania, távolléte miatt szerinte más jövedelemtől is elesik, egyszóval még kb. 500 frankot kérne. Ez utóbbi 500 frank fejében kötelezi magát arra, hogy tíz idegenforgalmi jellegű cikket írna különböző svájci lapokba Magyarországról, mégpedig Budapestről és egyéb turisztikai szempontból számbajöhető helyeinkről.” Pelényi János min. rezidens a külügyminisztériumnak. Genf, 1931. február 4. MOL, K 107. 1931–37/6–261.

⁴⁷ A Revíziós Liga tevékenységéről lásd Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. *Regio*, 1994. 3. sz. 70–94; Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga. Századok*, 1997. 2. sz. 303–352.

⁴⁸ Zeidler: *A Magyar Revíziós Liga. i. m.* 309.

⁴⁹ A Liga nem fogalmazta meg tételesen revíziós programját. Valójában mind az etnikai alapú, mind az integrális revízió gondolata fellelhető kiadványaikban, állásfoglalásaikban. Uo. 312.

⁵⁰ „Ha egykori területünk, a történelmi Magyarország érdekében felhozandó érveink az önök szemében nem lesznek eléggé döntőek, úgy azt javasoljuk, hogy kérdezzék meg az érdekelt népeiséget.” Ádám-Cholnoky: *i. m.* 227–28.

⁵¹ A kérdés vissza-visszatér Gróf Apponyi Albert Magyarország új határaitól szóló jegyzékében. 1920. február 12. Uo. 369–455.

⁵² Romsics: *Bethlen István. i. m.* 182.

⁵³ Péteri Lóránt: Bethlen István. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 31.

⁵⁴ A Magyar Szemlét – joggal – Bethlen szöcsövének tekintették, hisz’ a folyóirat alapításában és irányításában a politikus meghatározó szerepet játszott. Az 1928. szeptemberi számban jelent meg bizalmasa, Ottlik László cikke, *Új Hungária felé* címmel. Ebben a szerző állást foglalt a korlátozott mértékben modernizált történelmi Magyarország eszménye mellett, amelyben a visszatérő nemzetiségek autonómiát kaphatnának. Ottlik László: *Új Hungária felé. Magyar Szemle*, 1928. szeptember 1–9.

⁵⁵ Bethlen Angliában négy felolvasást tartott, más-más témákról. Az előadásokból s a kérdésekre adott válaszból kirajzolódik a volt kormányfő revízióról kialakított álláspontja. Három előadás („Hogyan bánt el a trianoni békeszerződés a Duna-medence kis népeivel?”, „Az Erdélyi kérdés és a trianoni szerződés revíziója”, „Európa békéje”) megtalálható Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. (szerkesztette Romsics Ignác) Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 267–339. Az ezeréves magyar királyság fennállása – igazságtalanság? című első előadás szövegét közli: *Bethlen István angliai előadásai*. Genius, Budapest, év nélkül. 3–33. Bethlen angliai előadókörútján kifejtett nézeteit elemzi Romsics: *Bethlen István*. i. m. 246–49.

⁵⁶ Péteri Lóránt: i. m. 47–48. Burgenland kérdéséről lásd Peter Haslinger: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922–1932*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1994.

⁵⁷ A tervezetet és Gömbös területi revízióról kialakított nézeteit ismerteti Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics: *Trianon és... i. m.* 70–97.

⁵⁸ Pritz: *Magyarország külpolitikája... i. m.* 122.

⁵⁹ Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 240.

⁶⁰ Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister Kiadó, Budapest, 1998. 164.

⁶¹ A határozati javaslat történetét ismerteti Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. Püski Kiadó, Budapest, 1993. 123–124.

⁶² A magyar béke-előkészületekről, illetve az 1919. augusztus 21-én alakult Béke-előkészítő Iroda tevékenységéről lásd Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001. 162–166.

⁶³ Bárdi: *A Keleti Akció I. i. m.* 91.

⁶⁴ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000. 3. sz. 137.

⁶⁵ Az esetleges katonai akciókra irányuló titkos tervezetek fő célpontja Csehszlovákia volt. Az elképzelések a nem hivatalos, katonai körök által tervezett német–magyar együttműködés lehetőségén alapultak (a külügyminisztérium tudtával). Romsics: *Bethlen István*. i. m. 125. A Felvidék visszafoglalására a magyar külpolitika közvetlenül Lengyelországtól várta a katonai segítséget, egészen 1921 tavaszáig. Angyal Béla: *Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. I. Fórum*, 2000. 1. sz. 14–16.

⁶⁶ Angyal Béla: *Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. II. Fórum*, 2000. 2. sz. 78.

⁶⁷ A Népies Irodalmi Társaságról lásd Bárdi: *A Keleti Akció. I. i. m.*; *A Keleti Akció II. Regio*, 1995. 4. sz. 3–29; A Rákóczi Szövetségről Angyal: *A csehszlovákiai magyarság... i. m.* A Délvidékre irányuló támogatást ismerteti Sajtí Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai 1918–1941, *Regio*, 1997. 2. sz. 6–7.

⁶⁸ A TESZK-hez tartozott a Magyar Nemzeti Szövetség, sőt formálisan a Magyar Külügyi Társaság, a Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet is. Bár Teleki állt a központ élén, az operatív munkát helyettese, Papp Antal végezte. Az intézmény megalakulásáról és feladatairól lásd Bárdi: *A Keleti Akció. I. i. m.* 100–103.

⁶⁹ Uo. 118; 121.

⁷⁰ A húszas évek utolsó harmadáig érvényes felfogás szerint a határon túlról érkezett fiatalokat Magyarországon akarták diplomához segíteni, hogy azok majd képzett szakemberekként térjenek vissza szülőföldjükre. A gyakorlati kivitelezés során külön-külön internátusokat hoztak létre a három országból érkező fiatalok számára. Az elképzelés azon bukott meg, hogy a szomszéd államok nem nosztrifikálták a Magyarországon szerzett diplomát, ráadásul a végzett hallgatók jelentős része is inkább Magyarországon maradt. Ezért az évtized végén a miniszterelnökség a támogatási rendszert átalakította, s a diploma szülőföldön való megszerzését részesítette előnyben. Bárdi: *A Keleti Akció. I. i. m.* 110–114.

⁷¹ Uo. 103.

⁷² Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 1997. 2. sz. 35.

⁷³ Budapest tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a Magyarországról érkező anyagi támogatás nélkül a kisebbségi társadalmak még sokkal nehezebb helyzetbe kerülhettek volna, mint amilyenben voltak. Az erő pozícióját több ízben is kihasználta, mikor a pártokon belüli folyamatokat megfelelő mederbe akarta terelni. Kitűnően mutatja ezt például Szüllő Géza 1925-ös pártelnöki székbe juttatása, majd 1932. augusztusi félreállítás. A pártelnök lemondásának egyik legfontosabb oka az volt, hogy befagyasztották a magyarországi pénzügyi támogatást, kikényszerítve ezzel, hogy átadja helyét Esterházy Jánosnak. Angyal: *A csehszlovákiai magyarság... i. m.* 155–56. A délszláv államban működő Magyar Párt két parlamenti képviselőjét pedig 1928. október 24-én Budapestre rendelték, ahol Bethlen keményen értésükre adta, hogy elégedetlen eddigi parlamenti munkájukkal. Sajtí: *A jugoszláviai magyarok... i. m.* 16.

⁷⁴ Az utódállamok hűségesküit követeltek – még a trianoni békeszerződés ratifikálása előtt – a magyar tisztviselői kartól. A magyar kormány Csehszlovákiában és az SzHSz Királyságban erre megadta az engedélyt, Erdélyben azonban egyelőre nem. A magyar hivatalnokok jelentős része megtagadta a hűségeskü letételét az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvencióra való hivatkozással, mely szerint a megszállt területeken a polgári közigazgatásnak a békekötésig a magyar hatóságok kezében kell maradnia. A magyar tisztviselők tömeges elbocsátása, és a helyi és középszintű közigazgatás nemzeti szempontból megbízhatónak tekintett szakemberekkel való feltöltése az új hatalmi viszonyok megszilárdítása miatt

kulcskérdésnek számított az érintett országokban. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-jétől 1940. augusztus 31-ig*. Studium, Budapest, 1941. 16–18; Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski Könyvkiadó, Budapest, 1995. 33. Popély Gyula: *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban 1918–1925*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995. 32–33.

⁷⁵ Az erdélyi földbirtokreformot az erdélyi kormányzótanács kezdte el 1919. szeptember 10-i, 3911/1919. sz. rendeletével, melyet az Avarescu kormány 1920. július 9-i 2478/1920. sz. rendelettvénye módosított. A kisajátítás azonban csak egy későbbi, 1921-es törvény alapján valósult meg. Csehszlovákia is még 1919-ben hozzálatott a földbirtokviszonyok átalakításához az 1919. április 16-i 215/1919. sz. kerettörvénynek tekinthető ún. „kisajátítási törvény” elfogadásával. A SzHSz Királyságban a húszas években egész sor rendelet szabályozta a kérdést. Mikó: *i. m.* 29–30; Popély: *i. m.* 159.

⁷⁶ Mikó: *i. m.* 17–18.

⁷⁷ A kisebbségek közösséggé válását befolyásoló adottságokról lásd Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Filep Tamás Gusztáv – Tóth László: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Ister Kiadó, Budapest, 1998. 12.

⁷⁸ A magyar kisebbségpolitikai stratégiák átfogó elemzését adja Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 40–49.

⁷⁹ A romániai magyarság első politikai jellegű formációját, a Magyar Szövetséget, melynek első csoportja 1921 januárjában alakult meg, a belügyminisztérium október 30-án felfüggesztette a nemzeti alapon való politikai szervezkedés tilalmára hivatkozva. A délszláv államban sem nézték jó szemmel a magyar kisebbség önálló politikai pártalakításait. Rendszeres volt az előkészületekben részt vevők zaklatása, sőt kiutasítása. A magyar politikai vezetők 1921-ben döntöttek egy önálló párt létrehozása mellett, de csak mintegy másfél év múlva alakíthatták azt meg. Csehszlovákiában a kisebbségi politikusokra nehezedő nyomás a másik két államhoz képest kisebb volt. A keresztényszocialista és a kisgazda párt az 1920-as választásokra tulajdonképpen nagyobb akadályok nélkül megalakulhatott, a Magyar Nemzeti Pártot azonban betiltották. Csuka János: *i. m.* 50; Mikó: *i. m.* 25; Popély: *i. m.* 73–74.

⁸⁰ Erdélyben 1921. június 5-én alakult meg az első magyar párt, a magyarságtól politikai aktivitást követelő Magyar Néppárt. Ennek ellensúlyozására jött létre 1922. február 12-én a Magyar Nemzeti Párt. A két párt 1922. december 28-án egyesült, és az Országos Magyar Párt nevet vette fel. Az SzHSz Királyságban a magyar kisebbség politikai érdekképviseletét 1922. szeptember 17-i megalakulásától a pártok 1929-es feloszlásáig a Magyar Párt látta el. Csehszlovákiában lényegében két magyar párt működött. A világnézeti alapon létrejött és magát az összes felvidéki őslakos pártjaként definiáló Országos Keresztényszocialista Párt 1919. november 23-án tartotta újjáalakuló nagygyűlését. Az inkább a református vallású magyarok támogatására építő Országos Magyar Kisgazdapárt 1920. feb-

ruár 17-én alakult meg. (Ez utóbb, 1925-ben egyesült a Szlovenszkói Magyar Jogpárttal, és felvette a Magyar Nemzeti Párt nevet) A két párt csak 1936. március 12-én fuzionált Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt név alatt.

⁸¹ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum*, 2001. 1. sz. 3–48; Bárdi: *A romániai magyarság... i. m.* 56; Csuka János: *i. m.* 356–57.

⁸² A Magyar Párt először 1925-ben indult a parlamenti választásokon. Az önálló indulás azonban kudarchoz vezetett, mert egyetlen képviselőt sem sikerült bejuttatni a szkupstinába. A következő, 1927-es választáson ezért – a Radikális Párttal való együttműködés eredményeként – két képviselőt sikerült delegálni a parlamentbe. (Az együttműködést a januári tartománygyűlési képviselők választása kapcsán kidolgozott paktum eredményessége alapozta meg.) A pártok 1929-es feloszlása után a Magyar Párt vezetői egyesületi keretek között igyekeztek a kisebbség érdekképviselését ellátni. A hatalom által képviselői helyhez juttatott Szántó Gábort sem Budapest, sem a kisebbség politikai elitje nem ismerete el, minek következtében a jugoszláv kormány pár év múlva, 1938-ban ejtette is a „hűségmozgalom” reprezentánsát. A. Sajti: *i. m.* 28–107.

⁸³ Az Országos Magyar Párt négy alkalommal (1923-ban, kétszer 1926-ban, 1938-ban) kötött választási megállapodást román pártokkal. A német–magyar választási együttműködést 1927 júniusában kötötték meg, de a kartell 1928 őszén már fel is bomlott. Bárdi: *A romániai magyarság... i. m.* 37–44.

⁸⁴ Popély: *i. m.* 166–172.

⁸⁵ A Magyar Nemzeti Párt a Szepesi Német Párttal és a Szudétanémet Agrárpárttal kötött választási koalíciót. Angyal: *A csehszlovákiai magyarság választói... i. m.* 18–19.

⁸⁶ Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 80. A magyar petíciók számára és tárgyára kitérő eddigi fontosabb munkák: Csuka János: *i. m.* 401–405; Gustave Kövér: *Non, Genève ne protège pas les minorités nationales!* Bureau Central des Minorités, Genève, 1938. 86–158; Mikó: *i. m.* 302–308; Herbert von Truhart: *Völkerbund und Minderheiten-Petitionen*. Wilhelm Braumüller Verlag, Leipzig–Wien, 1931. 137–154.

⁸⁷ A jugoszláviai magyar kisebbség sérelmeit felpanaszoló petíciókat a Magyarországra áttelepült Prokopy Imre nyújtotta be a Népszövetségnek – szorosan együttműködve a miniszterelnökséggel. Prokopy Imre: A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa. In: Csuka Zoltán: *A visszatért Délvidék*. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941. 67–81.

⁸⁸ Az utódállamokban végrehajtott agrárreformok magyar kisebbségeket érintő következményeiről lásd Ammende: *Die Nationalitäten... i. m.* 272–76; 359–64; 404–07.

⁸⁹ Mikó: *i. m.* 308.

⁹⁰ Deák Leó: Magyar iskolaügyünk a jugoszláv uralom idején. In: Csuka Zoltán: *i. m.* 27–37.

⁹¹ Diószegi László: A romániai magyarság története 1919–1940. In: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 1990. 26.

⁹² A római katolikus, a református és az unitárius egyházfők panaszára a román kormány módosította a magánoktatási törvénytervezetet (Mailáth Gusztáv – Nagy Károly – Ferencz József, 1925. május 6.), megvette az egyháztól előzőleg elvett szászvárosi Kuún kollégiumot (Nagy Károly – Bethlen Ödön, 1925. augusztus 9.), eltekintett a felekezeti tanerők újabb nyelvvizsgájától (OMP, 1935. augusztus 5.), a kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium tanárait ideiglenesen mentesítette a román nyelvvizsga alól (Inczédy-Joksmán Ödön, 1937.), s némi államsegélyt nyújtott a felekezeti iskolák közül az elemi iskoláknak (OMP, 1937. július 23.).

⁹³ A kisebbségi nyelvhasználat kérdését elemzi Buza László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: Asztalos: *i. m.* 203–215.

⁹⁴ Prokopy 1929. november 29-én kelt petíciójában azt panaszolta fel, hogy Szabadka polgármestere megtiltotta a köztisztviselőknek és -alkalmazottaknak, hogy egymás között és az ügyfelekkel magyarul beszéljenek. 1931. október 5-i panaszában a kormánynak az üzleti forgalomban a magyar nyelv kiszorítására irányuló törekvését, 1931. november 5-i petíciójában pedig a bíróságok azon gyakorlatát kifogásolta, mely szerint azok csak az államnyelven szerkesztett beadványokat fogadták el. Prokopy: *i. m.*

⁹⁵ Az OMP 1937. január 27-i petíciójának eredményeként hivatalosan is engedélyezték a magyar helységnevek használatát a sajtóban, és ugyancsak az OMP 1937. május 8-án kelt panaszának hatására a címtáblák román felirata mellett a magyar szöveget is lehetett használni. Mikó: *i. m.* 308.

⁹⁶ A magyar kisebbségek Népszövetséggel szembeni bizalomvesztéséről, s a petíciós kedv csökkenéséről lásd Jaross Andor 1933. október 4-én Pozsonyban, a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga közgyűlése előtt elmondott beszédét. Jaross Andor: A Nemzetek Szövetsége és mi, kisebbségi magyarok. *Magyar Kisebbség*, 1933. 21. sz. 597–98.

⁹⁷ Mikó: *i. m.* 81–82.

⁹⁸ Flachbarth Ernő: A csehszlovákiai magyarság küzdelme jogaiért a nemzetközi fórumokon. *Magyar Kisebbség*, 1928. 6. sz. 208.

⁹⁹ Elnöke Balogh Arthur (OMP elnöki tanácsának tagja: 1928-tól; szenátor: 1926–37), díszelnöke Ugron István (OMP elnöke: 1923–26), főtitkára Sulyok István (újságíró, képviselő: 1932–33).

¹⁰⁰ Mikó: *i. m.* 83.

¹⁰¹ Az egyesület elnöke Sántha György (MP elnöke: 1922–29), társelnöke Várady Imre (MP társelnöke: 1922–29; képviselő: 1927–29), Falcione Árpád (MP társelnöke: 1922–29), főtitkára Deák Leó (MP titkára: 1922–24; majd alelnöke: 1924–29).

¹⁰² Visszaélés egy népliga-egyesület alakításával. *Magyar Kisebbség*, 1931. 17. sz. 617.

¹⁰³ Elnöke Novek Béla gyáros, díszelnöke Szüllő Géza (OKP elnöke: 1925–31; képviselő: 1925–38), alelnöke Flachbarth Ernő (a magyar pártok prágai központi irodájának igazgatója: 1925–29). Az 1931-es tisztújástól a szervezet elnöke Eszterházy János (OKP elnöke: 1932–36; EMP ügyvezető elnöke: 1936–38; képviselő: 1935–38), ügyvezető alelnöke pedig Jaross Andor (MNP ügyvezető elnöke: 1933–36; EMP elnöke: 1936–38; képviselő: 1935–38).

¹⁰⁴ Flachbarth: *i. m.* 208. Popély: *i. m.* 124–25.

¹⁰⁵ Szüllő Géza. *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375.

¹⁰⁶ A Népszövetség Tanácsa és a Titkárság nem kísérte osztatlan lelkesedéssel a Népszövetségi Ligák Uniójának tevékenységét. „Az Unió gyakorlati munkáját bizonyos területeken kevésbé nézik barátságos szemmel. Azokban a határozatokban, melyeket az Unió kidolgoz, és ajánlásként a Népszövetséghez eljuttat, kényelmetlen és a Népszövetség kompetenciájába nem egészen taktikus beavatkozást látnak... Az Unió kisebbségvédelem területén kifejtett munkáját ezért – a közvélemény figyelmének a problémára való irányítása tekintetében is – erősen kritizálják; másfelől azonban meg vannak arról győződve, hogy ezek az erőfeszítések a Népszövetség Tanácsánál semmiféle eredményt nem fognak elérni.” Aschmann, genfi német konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. 1925. október 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA), R 60463, Számozatlan.

¹⁰⁷ „Ez a liga, amely a világ sóhivatalának, a Népszövetségnek mellékorgánuma, s mely a tehetetlenné vált vének s a tehetségessé nem válni tudó fiatal akarnokok tornaegyesülete, Brüsszelben tartotta meg a gyűlését, s ott olyan határozatokat hozott, amelyet rajtuk kívül komolyan nem vesz senki.” Szüllő Géza jelentése a Népszövetségi Ligák konferenciájáról és más tárgyalásokról. Párizs, 1925. február 12. OSZK, Kézirattár, (OSZKK), Fond X. X/27.

¹⁰⁸ A tervezet szövegét lásd Eiler: *i. m.* 21–32.

¹⁰⁹ A tervezet nem zárkózott el a kritikus határok jövőbeni felülvizsgálatának lehetőségétől sem, azzal a megkötéssel, hogy az ezt követelő csoportok az erőszak minden formáját szigorúan elítélve a Népszövetség alapszabályának 19. paragrafusára helyezkednek. E szerint a Népszövetség Közgyűlése felhívhatja a tagállamok figyelmét az alkalmazhatatlanná váló szerződések, illetve a világgbékét veszélyeztető nemzetközi helyzetek alapos megvizsgálásának szükségességére. A 19. paragrafust ismerteti és elemzi Nagy Elek: *i. m.* 112.

3. AZ EURÓPAI NEMZETISÉGI KONGRESSZUS MEGALAKULÁSA ÉS A MAGYAR KORMÁNY SZEREPE

3.1 A KONGRESSZUS TÖRTÉNELMI ÉS KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI

Az európai nemzeti kisebbségeket összefogó, Ammende által alapított szervezet nem tekinthető egyedülálló kísérletnek a huszadik században. Juosas Gabrys litván kisebbségi politikus például 1912-ben már létrehozott Párizs központtal egy szervezetet, az *Union des Nationalités*-t, amely több szempontból is hasonlított a későbbi Európai Nemzetiségi Kongresszusra.¹ Egyfelől ugyanis sikerült többé-kevésbé szilárd szervezeti kereteket kiépítenie, másfelől pedig követeléseinek jelentős része, eltekintve az önrendelkezési jog következetes propagálásától, a nyelvi jogokra, a kisebbségek jogi személyként való elismerésére és az autonómia különböző formáinak alkalmazására koncentrált.² Az *Union* az első világháború alatt több nemzetközi konferenciát is tartott. Az elsőt 1915. június 26–27-én Párizsban, a másodikat 1916. június 27–29-én Lausanne-ban. A nagy nemzetközi publicitást kiváltó eseményeken több nemzetiség képviselője is részt vett – szigorúan magánszemélyként.³ Bár központi hivatalának székhelye 1915 őszéig Párizsban volt, s megnyilatkozásaiban mindvégig elsősorban francia és angol szimpatizánsnak számított, erős oroszellenessége miatt nem tudta elnyerni az antanthatalmak bizalmát, s ezért át kellett települnie a semleges Svájcba. A viszony megromlásához természetesen az is hozzájárult, hogy a mozgalom exponensei közül többen is kapcsolatot ápoltak német hivatalos szervekkel.⁴ Az 1916-os lausanne-i konferencia idején már mind a központi, mind az antanthatalmak sajtója bizalmatlanul tekintett rá, egyaránt a másik oldal hatalmi eszközét látva benne. Bár a szervezet a világháború végéig működött, Lausanne után, ha lehet, még inkább súlytalanná vált, s a kisebbségi Szerveződések születése körüli egyeztetésekben semmiféle szerepet sem kapott.

Az összefogás gondolata azonban nem merült a feledés homályába. A következő évtized elején azonban a nemzetközi szintű együttműködés

propagálása már más oldalról indult meg. A Gabrys-féle szervezetben az önrendelkezési jogért küzdők között még kiemelkedő szerepet kaptak a Monarchia, és Oroszország nyugati részének kisebbségeit képviselő politikusok – románok, szerbek, lengyelek, litvánok. A térség államrendszerének megváltozásával ezek a kisebbségek többnyire az új vagy megnövekedett területű országok államalkotó nemzeteinek részei lettek. A kisebbségvédelem kérdése ettől kezdve elsősorban az államhatárok módosítása során kisebbségi sorba került közösségek érdeklődésének homlokterébe került, de nagyobb aktivitást fejtettek ki a határok mozgásától lényegében kisebbségi alaphelyzetükben semmiféle változást nem remélő – elsősorban német és zsidó – kisebbségi csoportok is.

Fritz Klein, a *Deutsche Allgemeine Zeitung* erdélyi – szász származású – főszerkesztője 1921 augusztusában vetette fel ismét egy nemzetközi szervezet alapításának ötletét.⁵ Elképzelése szerint a kisebbségi jogokkal foglalkozó „parlamentnek” tagjai lehettek volna kisebbségi politikusok, de olyan szervezetek, sőt magánszemélyek is, akik komolyan érdeklődtek a kérdés iránt. Klein javasolta egy állandó iroda felállítását, amely folyamatosan figyelemmel kísérte volna a kisebbségek sorsát, s feladatai közé tartozott volna a tagok érdekében való lobbizás is. Emellett rendszeresen beszámolt volna az elkövetett állami jogsértésekről, s az elért eredményekről is. A főszerkesztő javaslata gondolatkísérlet maradt, a nemzetközi helyzet ugyanis ekkor még nem kedvezett az ilyen jellegű szervezkedésnek.

Három évvel később azonban Camillo Morocutti szlovéniai német kisebbségi politikus és újságíró ismét visszatért a kérdésre.⁶ A világháború utáni határok tiszteletben tartásából kiinduló koncepció a különböző kisebbségi csoportok szolidaritására épített. Az elképzelésnek fontos elemét képezte az a gondolat, hogy a kisebbségeknek kötelességük anyaállamaiknál az ott élő kisebbségek érdekében is fellépni. Morocutti a szervezkedés végső céljaként a „kisebbségi népek nemzetek feletti szövetségének megalapítását” jelölte meg.⁷

A fenti két, csupán a tervezet összeállításáig jutó kezdeményezéssel szemben a balti német Heyking báró 1922-ben már túljutott az elméleti jellegű fejtegetések fokán.⁸ Heyking a Népszövetség mellett létre akart hozni egy, a nemzeti kisebbségek érdekeit képviselő információs és jogi tanácsokat nyújtó irodát, amelynek nem egy nemzetközi szövetség megvalósítása lett volna a célja, hanem a kisebbségek kimondottan szakmai jellegű képviselete. Több ízben is tárgyalta a Titkárság kisebbségi szekció-

jának alkalmazottaival, s bár három éven keresztül próbálkozott terve megvalósításával, törekvéseit végül nem koronázta siker. A Népszövetség illetékes munkatársai ugyanis idegenkedtek az ötlettől, de a német külügyminisztérium, sőt maguk a német kisebbségek sem álltak a kezdeményezés mögé. A báró egyrészt nem élvezte az érintettek bizalmát, másrészt szembekerült az 1922-ben alakult Európai Német Népcsoportok Szövetségével.⁹

A német kezdeményezések mellett a Horvát Parasztpárt vezetője, Radić is megpróbálkozott 1924 tavaszán egy nemzetközi kisebbségi konferencia összehívásával.¹⁰ A Bécsbe tervezett rendezvény természetesen felkeltette mind a kormányok, mind a kisebbségek érdeklődését.¹¹ A kezdeményezés azonban nem léphetett a megvalósítás szakaszába, mivel az osztrák kormány a konferencia megtartását előzetesen betiltotta.¹²

Bár a nemzetközi összefogás és a koncentrált érdekvédelem gondolata kétségkívül régóta a levegőben volt, az Európai Nemzetiségi Kongresszus közvetlen előzménye és egyben háttere az 1922 októberében Bécsben megalakult Külföldön Élő Német Kisebbségek Szövetsége (1929-től Európai Német Népcsoportok Szövetsége) volt. A szervezet alakuló ülését még júniusban hívta össze Rudolf Brandsch, erdélyi szász politikus, valamint Ewald Ammende. A háromnapos bizalmas jellegű találkozón valamennyi német kisebbség meghatározó személyiségekkel képviseltette magát, a csehszlovákiai németiség kivételével. Mivel a Választmány tagjai ettől kezdve évente többször is üléseztek, megteremtették a kisebbségek államok feletti kapcsolattartásának intézményes kereteit.¹³ Ráadásul egy Berlinben működő központi iroda fenntartásával, melynek élén az 1923-as alapítástól egészen 1931-ben bekövetkezett haláláig a nemzetközileg is elismert jogász, Carl Georg Bruns állt, állandó jogi tanácsadó szolgálatot is létesítettek. Bruns természetesen nagy hangsúlyt fektetett a német külügyminisztériummal és a németországi székhelyű, német kisebbségekkel foglalkozó társadalmi szervezetekkel való folyamatos kapcsolattartásra is.¹⁴

Ammende, aki teljes mellszélességgel támogatta Brandsch kezdeményezését, s a szervezésből is jócskán kivette részét, a bécsi ülésre egy programalkotó emlékeztetővel készült, melynek *Az európai német kisebbségek képviselői összefövetelének indokai, feladatai és programja* címet adta.¹⁵ Összefoglalójának alaptétele az volt, hogy a háború utáni rendezés minden igazságtalansága ellenére azzal, hogy megteremtette a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert, olyan lehetőséget biztosított a

jogsérelmet szenvedő kisebbségeknek, ami a világháború előtt nem állt rendelkezésre. A nyílt, a lojalitás talaján maradó harc törvényi és intézményes keretei így adottá váltak, a kisebbségek feladata pedig érkeik érvényesítése lett a lehetőségek maximális kihasználása mellett. A küldöttek a nemzetközi kisebbségvédelem terén, Ammende javaslatát követve és az európai politikai helyzetet tudomásul véve, elismerték, sőt kihangsúlyozták a Népszövetség illetékességét. A német kisebbségek fő célját a nemzetközi védelem hatékonyságának növelésében, állami szinten pedig a kulturális autonómia kiharcolásában határozták meg.¹⁶ A garanciaeljárás szabályainak ismeretében Németország mielőbbi belépését szorgalmazták a Népszövetségbe. Az sem volt ugyanis kizárt, hogy a belépést követően az ország állandó helyet kap a Tanácsban, ami a német kisebbségi petíciók kezelése szempontjából mindenképpen pozitív fejleménynek tűnt.

Ammende tervezetének azonban volt egy különösebb visszhang nélkül maradt pontja, amely már túlmutatott a tervezett német együttműködés keretein. A Szövetség megalapítását ugyanis ő csupán első lépésnek tekintette az európai nemzeti kisebbségeket összefogó, érkeiket képviselő és akcióikat koordináló szervezet megalakításához vezető úton. Ez ugyan 1922 végén még nem volt aktuális, de a későbbi események ismeretében nyilvánvaló, hogy Ammende a célt egy másodpercig sem tévesztette többé szem elől.

A balti német újságíró csak 1924 végén látta elérkezettnek az időt arra, hogy tervének megvalósítása érdekében elkezdjen lobbizni. Ehhez minden kétséget kizáróan erőteljesen hozzájárult, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem kérdése 1922 után valamivel nagyobb nyilvánosságot kapott. A kisebbségek sorsa és a garanciaeljárás tökéletlensége már a Népszövetségi Ligák Unióját és az Interparlamentáris Uniót is foglalkoztatta, ezért kisebbségi bizottságokat hoztak létre, s ajánlásokat is megfogalmaztak a Népszövetség számára.¹⁷ Emellett végső fázisukhoz érkeztek azok a tárgyalások is, amelyek az észtországi kisebbségek kulturális autonómiájának megeremtését célozták.¹⁸ Várható volt, hogy a törvényjavaslat elfogadása óriási nemzetközi sajtóvisszhangot fog kiváltani, ami kedvező hátteret biztosíthatott egy kisebbségeket összefogó nemzetközi szervezet megalakításához. Németország esetleges népszövetségi tagsága pedig egy olyan protektor színrelépésével kecsegtetett, amely a kisebbségi kérdést nem hagyja lesöpörni az asztalról.

Ammende tudósítóként gyakran megfordult Genfben, s rendszeresen részt vett a Népszövetségi Ligák Uniójának ülésein is, így nemcsak a Népszövetség Titkárságának kisebbségi ügyekkel megbízott funkcionáriusait ismerte, hanem a különböző kisebbségek nemzetközi szintén mozgó politikusait is. Habár kapcsolati hálóján bőven voltak még lyukak, 1924 őszén már Giuseppe Mottának, a svájci politikai élet egyik legbefolyásosabb politikusának egy nemzetközi szervezet alapításának tervéről számolt be, amivel az egyet is értett.¹⁹ Ekkor már a német kisebbségek politikai vezetői közül többen is fogadókészek voltak a kezdeményezésre.²⁰ Ammende 1925 tavaszán tehát nekilátott a konkrét szervezőmunkának.

3.2 A NÉMET KÜLÜGYMINISZTERIUM ÉS A NÉMET KISEBBSÉGEK ÁLLÁSFOGLALÁSA

Ammende 1925. május végén körutazásra indult, hogy a tervezett konferencia szempontjából szóba jövő kisebbségek mértékadó személyiségeivel elfogadtassa a nemzetközi összefogás gondolatát, és rábírja őket a részvételre. Útvonalra ugyan a megfelelő források hiánya miatt nem rekonstruálható tökéletesen, annyi azonban megállapítható, hogy a balti államokban élők mellett találkozott a Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában, Ausztriában, Olaszországban, Németországban, Spanyolországban és Magyarországon élő nagyobb nemzeti kisebbségek néhány vezető politikusával is.²¹

Az előkészítő tárgyalások során Ammende minden érdekelt féltől teljes diszkréciót kért, mivel attól tartott, hogy a szervezés idő előtti publicitása megakadályozhatná az ötlet megvalósítását.²² A szerteágazó egyeztetések következtében a terv azonban természetesen viszonylag gyorsan kitudódott, s rögtön felröppentek az egész kezdeményezés mögött Németországot sejtő sajtóhírek.²³ Bár ez az interpretáció a kívülállók számára kétségtől logikusnak tűnt, mégsem felelt meg a valóságnak. Az akció a német külügyminisztérium kifejezett rosszallása ellenére folyt. Ammende ugyan a magyar külügyminisztérium illetékeseivel folytatott tárgyalásain evidenciaként kezelte, hogy csak a Wilhelmstrasse beleegyezésének megszerzése esetén hívja össze a kisebbségi képviselőket Genfbe, valójában többnyire önhatalmúlag járt el, s a német külügyminisztérium munkatársait gyakorlatilag kész tények elé állította.²⁴

A külügyminisztérium német kisebbségekkel foglalkozó kulturális osztályának (*Kulturabteilung*) fenntartásai egyaránt tartalmaztak racio-

nális és emocionális elemeket. Ammendének a miniszteriális bürokrácián belül nem volt jó híre. Egy 1923-as dokumentum szerint a több nyelven beszélő, egyébként segítőképz és nagyvonalú újságíró alkalmatlan volt arra, hogy meghatározó szerepet vigyen egy szervezet vagy intézmény életében.²⁵ Legfőbb hibájának a „rendes parlamenti vitára való alkalmatlanságát”, az „önfegyelem hiányát”, valamint a „gátlástalan fecsegésre” való hajlandóságát tartották. Ez a nem épp hízelgő, minden elfogultsága mellett jelentős valóságtartalommal bíró szubjektív értékítélet mindenestre rossz ómennek számított. A szimpátia vagy antipátia kérdésénél azonban jóval többet nyomott a latban, hogy a bürokrácia Németország és a német kisebbségek rövid és hosszú távú érdekei szempontjából elhibázott, sőt kifejezetten veszélyes kezdeményezésnek tartotta Ammende ötletét.

Németország külpolitikai helyzete ugyanis ekkoriban kifejezetten kényes volt. Stresemann 1923 szeptemberében feladta a Franciaországgal dacoló Ruhr-vidéki passzív ellenállást, s a német külpolitika ettől kezdve, a tényleges erőviszonyokkal számot vetve az új „nagyhatalmi koncertbe” való betagozódásra törekedett, és így igyekezett elérni az egzisztenciális fenyegetettségből való kikerülést és az egyenjogúságon alapuló szoros együttműködés kialakítását a győztesekkel. Az 1923 és 1929 közötti időszak Berlin számára a kölcsönös, önértékeken alapuló, megértésre és együttműködésre (*Verständigungspolitik*), valamint a békeszerződés tárgyalásos, minden területre kiterjedő, részleges revíziójára irányuló erőfeszítések kettősségének jegyében telt.

A Dawes-terv aláírásával 1924-ben a német pénzügyeket nemzetközi kontroll alá helyezték, s a jóvátételi kifizetéseket a korábbi szabályozáshoz képest sokkal inkább a német gazdaság helyzetéhez és teljesítőképességéhez igazították. A megállapodás lehetővé tette a hatalmas tőkeimportra szoruló ország amerikai hitelekkel való megsegítését, ami néhány év alatt a gazdaság stabilizációjához, majd fellendüléséhez vezetett. Stresemann, aki Németország nagyhatalmi státusának visszaszerzését tűzte ki célul, 1925 januárjában, a gazdasági előfeltételek megteremtése után a brit külügyminiszternek, Chamberlainnek javaslatot tett egy nyugat-európai biztonsági egyezmény megkötésére.²⁶ A megegyezéstől Stresemann elsősorban a megszállt területek kiürítését, valamint az ország nyugati határainak biztosítását remélte. A meginduló jegyzékváltások eredményeként született meg 1925. október 16-án a locarnói egyezmény, melyben Németország, Franciaország és Belgium – angol és olasz garanciavállalás mellett – kölcsönösen garantálták egymás közös határa-

it, Németország pedig döntőbíróági szerződések formájában kötelezte magát, hogy a Lengyelországgal és Csehszlovákiával fennálló vitás kérdéseit békés eszközökkel rendezzi, valamint ígéretet tett a Népszövetségbe való belépésre is.²⁷

Ammende szervezőmunkája tehát a locarnói konferencia és Németország Népszövetségbe való belépésének előkészítő tárgyalásaival párhuzamosan zajlott. Ennek fényében érthető a miniszteriális bürokrácia szinte irracionális idegenkedése a tervezett rendezvénytől. A külügyminisztérium munkatársai a kockázatok minimalizálásának jegyében igyekeztek minden olyan zavaró tényezőt kiiktatni, amely a küszöbönálló nyugati és nemzetközi integráció előkészítésében feszültségforrásként jelenhetett meg. Tisztában voltak azzal, hogy a nemzetközi közösség Németországot sejti a kezdeményezés mögött, s attól tartottak, hogy Nagy-Britannia és Franciaország vezető körei emiatt esetleg megkérdőjelezik a német szándékok őszinteségét. Ráadásul nem láttak garanciát arra, hogy az összejövétel nem fajul-e számukra kellemetlen irredenta demonstrációvá.²⁸ Annál is inkább jogosnak látták aggodalmukat, mivel a nyugat-európai biztonsági paktum előkészítő tárgyalásain Németország mereven elzárkózott attól, keleti határait nyugati mintára garantálják, s félő volt, hogy a kongresszus már pusztá létével is a kívánnál nagyobb hangsúlyt adna ennek a ténynek.

A minisztérium munkatársai más veszélyforrást is láttak az Ammende-projektben. A versailles-i békeszerződésbe a győztesek nem építették be a Közép-Európa legtöbb állama számára egyébként kötelezővé tett kisebbségvédelmi jogszabályokat, s Németországban a nemzeti kisebbségek törvényileg garantált jogvédelme – eltekintve a Népszövetség védelme alá helyezett Felső-Sziléziai Egyezménytől – 1925-re sem valósult meg. Várható volt tehát, hogy az ország népszövetségi tagságának megvalósulása esetén ezt a hiányosságot kihasználják majd ellene, amennyiben a „kisebbségek ügyvédjének” szerepében kívánna fellépni. A tervezett kongresszus azzal, hogy a kulturális autonómia koncepcióját kívánta zászlajára tűzni, erre a tényre is felhívta a figyelmet.²⁹ Az igazsághoz persze hozzátartozott, hogy Stresemann 1925 januárjára már magáévá tette az Európai Német Népcsoportok Szövetségének azt a kezdeményezését, amely a németországi kisebbségek szövetségi szinten szabályozott kulturális autonómiához való jogáért lobbizott.³⁰ A Szövetség szeme előtt ket-tős cél lebegett: remélte, hogy kedvező döntés esetén a viszonyosság jegyében javulhat a német kisebbségek helyzete is, vagy ha nem, akkor

legalább a haladó német törvényi szabályozás állandó hivatkozási alapot teremtenie számára a hazai és nemzetközi fórumok előtt.³¹ Emellett Németország majdani népszövetségi pozíciójának erősödését várta a lépéstől. Tartott ugyanis attól, hogy az anyaország a kérdés megnyugtató, példaeértékű kezelésének elmulasztásakor jóval kisebb hatásfokkal interveniálhat csak a német kisebbségeket ért jogsérelmek orvoslásáért.

Bár Stresemann egyetértett a javaslattal, s mindent el is követett azért, hogy az érintett tárcákat és tartományokat rábírja a kulturális autonómia ötletének elfogadására, a kezdeményezést mégsem koronázta siker. A kisebbségekkel kapcsolatos döntések tartományi hatáskörben maradtak, s Poroszország a német–lengyel határon élő kisebbségek öntudatra ébredésétől és esetleges elszakadási törekvéseitől tartva, nem volt hajlandó a külügyminiszter előterjesztését támogatni.³² A helyzet pikantériáját az adta, hogy maguk a németországi kisebbségek sem törekedtek a kulturális autonómia megszerzésére.³³

A külügyminisztériumi apparátus kongresszussal szembeni elutasító hozzáállását leggyakrabban azzal indokolta, hogy Ammende kezdeményezése veszélyeztette volna a különböző német kisebbségek amúgy sem mindenütt egyszerű belpolitikai helyzetét. „Néhány országban egy ideje barátságos viszony kezd kialakulni a német kisebbségek és az ottani kormányok között, egy olyan gyógyulási folyamat, melyet a kérdéses szervezet szükségtelenül zavarna meg. A szervezeten belül sűrűlódásokkal is lehet számolni, mely kifelé irányuló akciós képességét befolyásolhatja, s melynek az is következménye lehet, hogy azok a hibák, melyeket egy adott ország kisebbségei elkövetnek, egyúttal a szervezet egészére is kihathatnak.”³⁴

A *Wilhelmstrasse* kétségkívül aggodott amiatt, hogy a néhány országban már paktumpolitikát folytató, vagy arra készülő német kisebbségek a kongresszus erőteljes fellépése esetén elveszthetik kormányaik amúgy is ingatag bizalmát. A támogatás elutasításának azonban feltehetően volt egy olyan oka is, amely ugyan nem szerepel az aktákban, de amely a külügyminisztérium német kisebbségekkel, illetve a németországi központú társadalmi szervezetekkel kapcsolatos politikájában mindvégig jelen volt: a húszas évek legelejétől fogva folyamatosan törekedett arra, hogy a hivatalos irányvonalnál radikálisabb társadalmi szervezetek működését valamilyen formában ellenőrzése alá vonja.³⁵ A szervezetek egységes irányítás alá helyezése kudarcot vallott, így nem maradt más hátra, mint hogy a támogatási rendszer segítségével igyekezzen befolyását megte-

remteni, illetve megőrizni, vagyis a pénzelosztó központok lojális személyekkel való feltöltésének útján.³⁶ Mivel azonban a határon túli kisebbségek anyagi támogatása a legnagyobb titoktartás mellett működött, a szervezetek, elsősorban a *Schutzbund*, továbbra is megőrizték önálló mozgásterük jelentős részét. A külügyminisztérium azonban azt mindenképpen el akarta kerülni, hogy a német kisebbségek önálló, esetleg Németország érdekeit veszélyeztető külpolitikát folytassanak. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének megalakulásával még egyetértett, s mivel a folyamatos kontroll lehetőségét is biztosítottnak látta, működésének költségeit fedezte, ideértve az évenkénti összejövetelek és a berlini iroda költségeit is. Egy nemzetközi kisebbségi szervezet létrejötte esetén azonban már a mindenkori német külpolitikai irányvonalnak megfelelő befolyásolás lehetőségében egyáltalán nem lehetett biztos.

Mindezeket az érveket szem előtt tartva a *Wilhelmstrasse* nemcsak hogy elzárkózott az ötlet támogatásától, hanem mindent el is követett azért, hogy megtorpedozza azt.³⁷ Ez két úton tűnt lehetségesnek: egyrészt igyekezett Ammendét nyomás alá helyezni, s rábírni, álljon el a tervétől. Augusztus 16-án például, amikor pedig már a szervezés előrehaladott stádiumba jutott, Köpke miniszteri osztályvezető fogadta Ammendét, s „részletekbe menően utalt azokra a fenntartásokra, amelyek a tervezett organizációval általában, valamint a kilátásba helyezett időponttal és Genffel mint konferencia-helyszínnel szemben fennállnak.”³⁸ A rábeszélés azonban nem járt eredménnyel. Ezzel párhuzamosan igyekeztek a tervet a német kisebbségi vezetők szemében is ellehetetleníteni. A követek a politikusok tudomására hozták Berlin rosszállását, s megpróbálták elérni, hogy azok bojkottálják a rendezvényt.³⁹ Bár az Európai Német Népcsoportok Szövetségének Elnöksége már júniusi bécsi ülésén döntött a genfi konferencia megrendezéséről, s az előkészítő munkálatokra vonatkozóan teljhatalommal ruházta fel Paul Schiemannt és Ammendét, a német kisebbségek vezető politikusai mégis megosztottak voltak a tervezett kongresszus kérdésében.⁴⁰

A jugoszláviai és a dél-tiroli német vezetők támogató hozzáállásával ellentétben például a romániai németiség két prominens személyisége, Rudolf Brandsch és Hans Otto Roth sokáig mereven elzárkózott az ötlettől, kifejezetten károsnak tartva azt. Freytag, bukaresti követ szeptember 18-i jelentésében a következőképp összegezte Roth álláspontját: „Közvetlenül megérkezésem után felkeresett Hans Otto Roth képviselő, a Romániai Németek Pártjának elnöke, és közölte velem, hogy a Néptanács

úgy határozott, hogy nem tesz eleget a meghívásnak. Ha mégis elküldene valakit, akkor csak azért, hogy az ammendei eszmékkel felvegyék a harcot.”⁴¹ Brandschék idegenkedése mögött nemcsak személyes antipátia húzódott meg, hanem az is, hogy Ammende időközben elkövette a Brandsch szemében létező talán legnagyobb politikai bűnt, amikor felvette a kapcsolatot Bethlen Istvánnal, s a szervezés céljára pénzt fogadott el tőle.⁴² „Brandsch úr a maga részéről meg van győződve arról, hogy Ammende ebben az esetben csupán Bethlen gróf eszköze. Mivel állítólag apjától már nem kap pénzt, folyamatosan idegen támogatásra van utalva, és könnyen megnyerhető minden olyan feladatra, mely lehetővé teszi számára, hogy kalandorpolitikáját folytassa.”⁴³ Emellett, a nagynémet eszme híveként, Ammende tervezetét az általa örökérvényűnek tartott értéksorrend erőszakos felborításának látta. Az ugyanis szerinte nehezen volt beleilleszthető az „először a német érdek, aztán a saját kisebbség boldogulása, s végül esetleg a más kisebbségekkel való együttműködés” koncepciójába.⁴⁴

A német kisebbségek óvatosságában az is szerepet játszott, hogy ezáltal veszélyeztetve látták a Németországból érkező titkos támogatások folyósítását. Elterjedtek ugyanis olyan hírek, hogy a külügyminisztérium felügyelte *Deutsche Stiftung* a konferencián részt vevő csoportok támogatását beszünteti, vagy legalábbis ideiglenesen szünetelteti.⁴⁵ Az a tény, hogy Krahmer-Möllenberg elutasította a kongresszus ötletét, s hogy a német küldöttek útját végül mégis hajlandó volt finanszírozni a *Deutsche Stiftungon* keresztül, feltehetően csak annak volt köszönhető, hogy nem akarta elveszíteni a formálódó szervezet német tagjai felett gyakorolt befolyását.⁴⁶

A Népszövetségi Ligák Uniójának július 8-i varsói ülésén Ammende több nemzeti kisebbség képviselőjével is találkozott. A kongresszusi részvételi feltételek és a megtárgyalandó kérdések tisztázása során az egybegyűltek három fontos döntést hoztak: megegyeztek abban, hogy irredenta követeléseket megfogalmazók nem vehetnek részt az üléseken, a képviselt kisebbségnek a szervezettség egy bizonyos fokát el kell érnie, és az üléseken csak általános jogelvek és kérdések megvitatására kerül sor, konkrét panaszokkal nem foglalkoznak.⁴⁷ A találkozó színhelyéül Genfét jelölték ki, az időpontot pedig szeptemberre tűzték ki. Ezenkívül egy választott bizottságra bízta, hogy a következő, augusztus 25-i ülésén döntsön a konferenciával kapcsolatos még függő kérdésekben. Ettől kezdve a német külügyminisztériumnak már nem sok esélye volt arra,

hogyan megakadályozza az összejövetelt, azt azonban mindenképpen el kívánta érni, hogy azt legalább ne Genfben, és ne szeptemberben, a Népszövetség közgyűlésének idején tartsák.

Amíg Ammende a különböző nemzeti kisebbségek vezetőivel, valamint a Népszövetség Titkárságának kisebbségi szekciójával folytatott tárgyalásokat, a *Wilhelmstrasse* illetékesei igyekeztek rábírnival Paul Schiemannra, a német kisebbségek teljhatalmú megbízottját, hogy az augusztusi drezdai összejövetelen képviselje álláspontjukat.⁴⁸ Schiemann, akinek tekintélye a német kisebbségek körében ebben az időben megkérdőjelezhetetlen volt, s aki élvezte Bruns bizalmát is, erre előzetesen ígéretet is tett. A drezdai megbeszélés után azonban kénytelen volt közölni, hogy a kongresszus helye változatlanul Genf marad, s mindössze az időpontban sikerült némi eredményt elérnie, amennyiben szeptember helyett október 14-ére tűzték ki a nyitónapot.⁴⁹ A külügyminisztérium ugyan még ezután sem mondott le a kongresszus megbuktatásáról, de valójában már nem sokat tehetett. Annál kevésbé, mert időközben több német kisebbségi politikus is a személyes részvétel mellett döntött. Így tehát az *Auswärtiges Amt* közvetlenül a kongresszus előtt már csak a küldöttek önmérsékletében bízhatott. Mivel azonban az eseményekről első kézből kívánt értesülni, ezért a genfi német konzul felkérte a Németországi Népszövetségi Liga elnökét, Otto Junghannt, hogy külön jelentésben számoljon be az ülésen történetekről.⁵⁰ Emellett Stresemann megbízottjaként az erdélyi szász származású Lutz Korodi is Genfbe utazott, hogy figyelemmel kísérje az eseményeket.⁵¹

3.3 BETHLEN ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGEK

Ammende 1925 nyarán meglehetősen nehéz helyzetbe került. Bár úgy tűnt, körutazása eredménnyel járt, a német külügyminisztérium támogatására nem számíthatott, és a német kisebbségi vezetők egy része is elárkózott kezdeményezése elől. Ilyen körülmények között kereste fel augusztus 18-án a magyar miniszterelnököt, Bethlen Istvánt, akinek pozitív hozzáállása végül jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy terve ne kerüljön a sülyesztőbe.

A német külügyminisztérium illetékes munkatársai körében a nyár végén már elterjedt volt a nézet, hogy Ammende kezdeményezése mögött valójában Bethlen áll, aki a balti németet eszközként felhasználva igyek-

szik a genfi politikai porondon egy nagy propagandaértékű bíró szervezet létrehozni.⁵² Az *Auswärtiges Amt* munkatársainak gyanúja ugyan a magyar miniszterelnök külpolitikai koncepciójának ismeretében érthető volt, azonban annak megalapozottságát semmilyen forrás sem támasztja alá. Bethlen egyszerűen élt a kínálgató lehetőséggel, s a több oldalról is fenyegetett ötlet mögé állva mindent elkövetett azért, hogy a hasznosnak tartott kezdeményezés ne szenvedjen hajótörést.⁵³ Erre több közvetett bizonyíték is rendelkezésre áll. Egyrészt, Ammendének az Európai Német Népcsoportok Szövetségének 1922-es alakuló ülésére készített memorandum már tartalmazta az európai nemzeti kisebbségek összefogásának gondolatát. Az ötlet tehát semmiképpen sem volt új keletű. Másrészt, még április 10-én levélben fordult Baranyai Zoltánhoz, a Népszövetség mellett működő magyar titkárság ügyvivőjéhez, melyben igyekezett kipróbálni, vajon a magyar kisebbségek hajlandók lennének-e részt venni egy olyan konferencián, melynek alapelveit mellékelten megküldte neki.⁵⁴ Ha a Dísz tér vagy Bethlen felé már ebben az időben is kiépített csatornái lettek volna, úgy szinte biztos, hogy ez a levél egyenesen Budapestre érkezik. Végül Ammende egy 1933. április 8-i, Khuen-Héderváry Sándornak írt levelében utalt a Kongresszus megalapításának körülményeire és Bethlen abban játszott szerepére: „Ismeretes, hogy az európai nemzetiségek frontjának egész megalapítása annak idején egy Bethlen gróffal való véleménycseré után indult meg (a megbeszélés a gróf birtokán zajlott).”⁵⁵ Erre a megbeszélésre azonban 1925. augusztus 18-án kerül sor, amikor a szervezőmunka már gőzerővel folyt. Nehezen képzelhető el, hogy Ammende, aki ebben a levelében minden rábeszélőképességét latba vetve a magyar külügyminisztérium megingott bizalmának visszaszerzésére törekedett, ne utalt volna egy esetleges korábbi kapcsolatfelvételtre – amennyiben lett volna ilyen.

A fent említett április 10-i keltezésű levelében a német kisebbségek tárgyalásokra felhatalmazott képviselőjeként fordult Baranyaihoz. Felhatalmazása – ahogy ezt levelében meg is írta – a nemzeti kisebbségek vezető személyiségeivel folytatandó egyeztetésekre terjedt ki. Ez azonban egyáltalán nem jogosította fel kormányokkal folytatandó eszmecserekre. Ammende személyiségéből következett azonban, hogy a maga elé kitűzött célok elérése érdekében nem sokat törődött azokkal a korlátokkal, amelyeket az őt megbízó szervezet elé állított. Nemzetközi tapasztalatai és helyismerete alapján gyorsan felmérhette, hogy a magyar kisebbségek a magyar kormány előzetes beleegyezése nélkül semmilyen nemzetközi

akcióban nem lesznek hajlandók részt venni.⁵⁶ Miközben tehát a kisebbségek lehetséges hozzáállásáról látszólag Baranyai magánvéleményét tudakolta, biztos volt benne, hogy a diplomata kikéri a Dísz tér véleményét.⁵⁷ Ezzel a lépéssel Ammende egyértelműen elvetette annak még a halvány lehetőségét is, hogy a majdani szervezet kormányoktól minden tekintetben teljesen független, államok feletti politikát folytasson. Annál is könnyebben tehette ezt, mivel Németország érdekeit hosszú távon maga sem kívánta figyelmen kívül hagyni. Számára az adott pillanatban az volt az elsődleges cél, hogy az első konferencia minél reprezentatívabb legyen, s ehhez feltétlenül szüksége volt a magyar kisebbségek részvételére.

Baranyai tájékoztatta Ammende leveléről a magyar külügyminisztériumot, az ötlet támogatását mindenképpen megfontolandónak tartva. A Népszövetség kisebbségvédelmi garanciaejrásának jogszabályi és gyakorlati hiányosságait tökéletesen ismerő ügyvivő helyzetértékelésben kiemelte, hogy a terv megvalósulása növelhetné a kisebbségek nemzetközi politikai súlyát. Legfőbb érve pedig az volt, hogy a konferenciában csírájában benne rejlik egy genfi székhelyű állandó szervezet, s egy, a kisebbségek helyzetét folyamatosan figyelemmel követő politikai folyóirat vagy időszaki kiadvány lehetősége is.⁵⁸

Baranyai érvei Budapesten meghallgatásra találtak, s június 25-én közölte Ammendével, hogy érintkezésbe lépett „budapesti barátaival”, s egyetért a konferenciára vonatkozó előterjesztéssel.⁵⁹ Egyúttal arról is tájékoztatta, hogy a magyar kisebbségek részvételének tulajdonképpen nincs akadálya, s várható, hogy azok a közeljövőben érintkezésbe lépnek majd vele. Ettől kezdve Ammende már biztos lehetett abban, hogy a magyar külügyminisztérium jóindulatú figyelemmel kíséri kezdeményezését, s nem kell attól tartania, hogy a magyar kormány és a térség negyedik legnagyobb létszámú kisebbsége felől olyan támadások érik, mint az *Auswärtiges Amt* és egyes német kisebbségek részéről.

A Népszövetségi Ligák Uniójának július 8-i ülésén Ammende megbeszélést folytatott néhány, a kongresszus ötletét szimpátiával fogadó vezetővel. A találkozón Szüllő Géza, az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke is részt vett. Szüllő az úgynevezett „összehívó konferencia” tagjává választották, melynek feladata az volt, hogy augusztus 25-én Drezdában tisztázza a még vitás kérdéseket, és megszövegezze a meghívót. Schiemann augusztus 8-án tudatta vele a találkozó pontos helyszínét és

időpontját, ő azonban az adott napon nem tudott elutazni Németországba.⁶⁰ A magyar kisebbségek képviselőjét ezért Ammende látta el.⁶¹

Bethlen és Ammende 1925. augusztus 18-i találkozásának megszervezéséről szinte semmit sem tudunk. Annyi mindenestre bizonyosnak látszik, hogy Ammende előzőleg tárgyalt Khuen-Héderváry Sándorral és Kánya Kálmánnal, a külügyminisztérium két kulcsfontosságú személyiségével.⁶² Az inkei birtokán éppen szabadságát töltő miniszterelnök elég fontosnak ítélte meg a kérdést ahhoz, hogy hajlandó legyen fogadni a német újságírókat. A megbeszélésről ugyan nem maradt feljegyzés, de a tárgyalás legfontosabb eredményei rekonstruálhatók a magyar külügyminisztérium ezt követő lépéseiből, valamint Welczeck német követ összefoglalójából, amelyet Bethlentől kért kihallgatásáról készített.

A nemzetközi kisebbségi összefogás Ammende által vázolt gondolata egyértelműen elnyerte Bethlen tetszését, s kilátásba helyezte, hogy a külügyminisztérium a magyar kisebbségi pártok figyelmét is felhívja a rendezvényre. Emellett magára vállalta a szeptemberben, Genfben megrendezendő kongresszus szervezési költségeinek egy részét is. Megígérte Ammendének, hogy a külügyminisztériumon keresztül 5000 márkát juttat el neki.⁶³ Ammende tájékoztatta a miniszterelnököt arról is, hogy a német külügyminisztérium elutasítja a genfi akció ötletét, mivel egyrészt attól tart, hogy Németország kezdeményezésének tartanák, másrészt el akarja kerülni az asszimiláció előrehaladott fokán álló evangélikus mazúriai lakosság lengyel nemzeti öntudatra ébredését.⁶⁴ Nem tudni, hogy a közlést Ammende csupán bizalmas tájékoztatásnak szánta-e, vagy azt remélte, az információ birtokában Bethlen esetleg képes lesz leszerelni az Auswärtiges Amt fenntartásait.

A német követ már a következő napon jelentette Berlinnek, hogy a miniszterelnök támogatandónak tartja a genfi kongresszus ötletét, és személyesen arra kéri a német külügyminisztériumot, hogy a magyar kormányhoz hasonlóan támogassa a nemzetközi összefogás gondolatát.⁶⁵ Emich berlini magyar követ pedig 20-án személyesen kereste fel Soehring titkos tanácsost, hogy megtudakolja, valóban az Ammende által közölt indokok tartják-e vissza a német külügyi vezetést a kongresszus támogatásától.⁶⁶ A követ csak másnap kapott hivatalos választ. Ekkor informálták, hogy Ammende „felhatalmazás és megfelelő tájékozottság nélkül nyilatkozott a német kormány álláspontjáról és indokairól.”⁶⁷ Bár hangsúlyozták, hogy a külügyminisztériumnak nincs befolyása az eseményekre, a helyszín és az időpont kiválasztását Berlin kifejezetten szerencsétlennek

tartja. Egyebekben pedig fenntartásait fogalmazta meg az európai kisebbségek „blokkszerű” tömörülésével kapcsolatban, s egy ilyen jellegű kongresszust elsősorban csak mint végső esetben felhasználandó eszközt tart értékesnek. A viszonyok tehát kezdtek kikristályosodni: a német külügyminisztérium egyre inkább biztos lehetett abban, hogy Bethlen mindent el fog követni a konferencia megvalósítása érdekében, a magyar külügyminisztérium pedig egyre kevésbé reménykedhetett abban, hogy a német féllel aktívan együttműködve, egy, a találkozó jelentőségén túlmutató együttműködést tudjon kialakítani a kisebbségek nemzetközi aktivitásának koordinálásában.

A kisebbségi összefogás gondolata valójában illeszkedett Bethlen Németországgal kapcsolatos hosszú távú külpolitikai törekvéseibe. A miniszterelnök, aki gyakorlatilag a külpolitika irányítását is felügyelte, evidenciának tartotta, hogy Magyarországnak lehetőség szerint minél jobb együttműködést kell kialakítania Németországgal, ha a revízió kérdésében, illetve rövid távon a kisebbségek helyzetében kedvező változást akar elérni.⁶⁸ Bethlen már 1923-ban igyekezett Stresemant a német–magyar együttműködés szükségességének gondolatára ráhangolni. A próbálkozás azonban nem járt eredménnyel, mivel a német külügyminiszter nem tartotta időszerűnek a háborús vereséget szenvedett két ország szorosabb kooperációját.⁶⁹ A német külpolitika Magyarországgal kapcsolatos visszafogottságának egyik oka az volt, hogy Németország szemében a régió jelentősége a nyugati és a keleti politika primátusa miatt hosszú időre leértékelődött. A kisállamokkal igyekezett ugyan minél jobb gazdasági kapcsolatokat kiépíteni, de az aktívabb, demonstratív elemeket felvonultató külpolitikától tartózkodott. Ráadásul Magyarország sem gazdaságilag, sem politikailag nem számított ez idő tájt kiemelten fontos államnak a térségben. Az *Auswärtiges Amt* vezető munkatársainak körében a magyar revíziós törekvések egyáltalán nem váltottak ki lelkesedést, hiszen országuk a régió nyugalalmában volt érdekelt.⁷⁰ A német külügyminisztériumnak ez a helyzetértékelése a weimari időszakban mindvégig axióma maradt, s Bethlennek lényegében később sem sikerült Stresemant ebből az alapállásból elmozdítania.

A magyar miniszterelnök Ammende tervét Németország Népszövetségbe való belépésével összefüggésben különösen értékesnek látta. Azt igyekezett ugyanis elérni, hogy a két ország a népszövetségi kisebbségvédelem kérdésében összehangoltan járjon el. Erre a törekvése külön kitért a Welczeckkel folytatott, augusztus 27-i megbeszélésén is. „Beth-

len, aki minden adódó alkalommal utal egy egységes, kifelé magától értődően lehetőleg leplezendő politikai munkaterv megalkotásának szükségességére, melyben Magyarország és Németország megfelelő módon felosztaná a szerepeket egymás közt, úgy gondolja, hogy éppen a hatékony kisebbségvédelem elérésének mindkettőnk számára oly fontos kérdésében – főleg a békeszerződések következtében elvesztett területeken – különösen kedvező lehetőség kínálkozik a közös taktikai együttműködésre.”⁷¹ A miniszterelnök a Kongresszust egy kisebbségi újsággal rendelkező hatékony propagandaeszköznek vizionálta, amely arra hivatott, hogy a nyilvánosság erejére építve Németország és Magyarország kisebbségvédelem területén megvalósítandó együttműködését támogatassa.⁷²

Welczeck, aki a térségben állomásozó német követek közül azok közé tartozott, akik egyértelműen károsnak tartották a genfi konferencia ötletét, nyíltan beszélt Bethlennel a külügyi hivatal aggályairól – természetesen a belpolitikai jellegű fenntartásokat nem érintve. Emellett igyekezett Ammende személyének dezavualásával Bethlen bizalmát is megingatni. Az újságíró a német külügyminisztérium számára elfogadhatatlan kalandorként jellemezte, s személyét a kongresszussal szembeni legfőbb német fenntartás forrásának jelölte meg. Ezzel sikerült is meglepnie a miniszterelnököt, aki mindaddig feltehetően nem tudta, hogy ilyen mély bizalmi válság alakult ki a fő szervező és a berlini miniszteriális bürokrácia között. Ezután azonban ő lepte meg a német követet, amikor közölte vele, hogy ez esetben Ammende személye minden bizonnyal pótolható lesz egy másik német kisebbségi politikussal, esetleg egy erdélyi szásszal. Bethlen számára ugyanis nyilvánvalóan nem a személy volt a fontos, hanem maga az ügy, s hajlandó lett volna gondolkodás nélkül áldozni az egyébként önmagában feltehetően nem túl jelentősnek tartott Ammendét.

A kihallgatáson elhangzottakból Welczeck azt a következtetést vonta le, hogy Bethlen elszánta magát a genfi akció beindításának támogatására, lehetőség szerint Németországgal, de szükség esetén nélküle is. Bár továbbra is fenntartotta álláspontját, hogy Berlinnek távol kell tartania magát a szervezkedéstől, felettesei figyelmét szükségesnek tartotta felhívni két aggasztó körülményre. Egyrészt arra, hogy Németország mereven elutasító álláspontja esetleg hátrányosan érintheti a német–magyar kapcsolatokat, s ezen belül a magyarországi német kisebbség helyzetének javítása érdekében kifejtett német erőfeszítéseket. Másrészt tartott tőle, hogy Bethlen mindenképpen megrendezteti a kongresszust, s ezen eset-

leg a német kisebbségek is részt vesznek, akár Németország rosszallása ellenére is.⁷³

Bethlen a német követ meggyőzése érdekében elsősorban az Ammende-terv nemzetközi összefüggéseinek kidomborítására koncentrált. Joggal feltételezhető azonban, hogy az elsődlegesnek tekintett cél mellett már ekkor számításba vette az államok feletti kisebbségi együttműködés másika, Magyarország számára legalább ekkora jelentőségű, bár a realitásokat tekintve kétségkívül esetleges hozadékát. Budapest ugyanis szerette volna, ha a terv megvalósulása az utódállamok német és magyar kisebbségeit hozzásegíti ahhoz, hogy taktikai és stratégiai lépéseiket összehangolják. Egy ilyen együttműködés a magyar kisebbségek pozíciójának megerősödését, s ezzel párhuzamosan az érintett államok homogenizációs törekvéseinek gyengítését célozta volna. Welczeck azonban nem hagyott kétséget afelől, hogy ez egyelőre csak vágyálmoknak tekinthető. Németország elutasító álláspontját ugyanis többek között azzal indokolta, hogy a német kisebbségek helyzetében az elmúlt időben pozitív változások történtek az utódállamokban, s ezért azoknak a jövőben is mindent el kell követniük az adott szituáció további javítására.

Bár a német követ Bethlennel folytatott megbeszéléséből azt szűrte le, hogy a miniszterelnök mindenképpen támogatni fogja Ammende tervét, a magyar külügyminisztériumban valójában bizonytalanság uralkodott a kérdést illetően, igaz csak pár napig. Ezt az okozta, hogy Ammende előzőleg arról tájékoztatta Khuen-Héderváry Sándort, hogy a kongresszust csak akkor hívja össze, ha sikerül megszereznie a német külügyi illetékesek beleegyezését. Welczeck közlése és a berlini magyar követ jelentése azonban egybehangzóan arról tanúskodott, hogy Berlin nem helyesli a genfi akciót. Ammende viszont augusztus 27-én arról értesítette Khuen-Héderváryt, hogy a drezdai megbeszélés eredményeként a nemzetközi találkozót mindenképpen megtartják, méghozzá Genfben, de csak október 14–16-án, mivel Schiemann kényszerhelyzetben lévén nem fogadhatta el a szeptemberi időpontot.⁷⁴ A magyar illetékesek nem tudtak mit kezdeni ezzel az ellentmondással, ezért utasították a berlini követet, hogy tisztázza a helyzetet.⁷⁵ A beígért összeg folyósítását pedig a kért felvilágosításoktól tették függővé. Emich beszélt Ammendével, de felkereste a német külügyminisztériumot is, ahol megerősítették, hogy Drezdában a kisebbségek valóban Genf és egy októberi időpont mellett döntöttek.⁷⁶ Ettől kezdve a külügyminisztérium még meglévő fenntartásai eloszlottak, hisz' minden jel arra utalt, hogy az *Auswärtiges Amt* jobb híján belenyugodott

a helyzetbe, s a német kisebbségek is meg fognak jelenni a kongresszuson.⁷⁷ Ezért aztán Kánya a szeptember 7-i futárpostával 5000 márkának megfelelő dollárt küldött a berlini követségre azzal az utasítással, hogy azt adják át Ammendének.

A külügyminisztérium természetesen hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyar kisebbségek is elküldjék bizalmi embereiket Svájcba. A csehszlovákiai magyar kisebbségi vezetők közül Szüllő és Flachbarth a Népszövetségi Ligák Uniójának üléseiről már ismerte Ammendét. A július 8-i varsói konferencia óta pedig biztosan kapcsolatban álltak egymással. Az ő esetükben nem is volt szükség a külügyminisztérium közvetítésére. Amíg a romániai magyar kisebbség politikai vezetőit sem kellett a részvétel szükségességéről győzködni, a jugoszláviai Magyar Pártot már csak nyomásgyakorlással lehetett rábírní arra, hogy képviselőket küldjön Genfbe.

Ammende körutazása során már június első felében találkozott a Magyar Párt néhány képviselőjével Kolozsváron.⁷⁸ Informálta őket tervéről, s arról, hogy ötletét támogatja a csehszlovákiai magyarság vezető politikusa, Szüllő Géza is. Az Országos Magyar Párt tehát már nyár elején tudta a készülő rendezvényről. Ugron István fel is kérte Balogh Arthur nyugalmazott egyetemi tanárt és Jakabffy Elemért, a párt befolyásos politikusát, hogy ha a konferencia tényleg összeül, képviseljek a romániai magyarság politikai szervezetét. Jakabffy két feltételhez kötötte részvételét: meg akart győződni arról, hogy „Ammende nem bolsevik pénzeken működik”, s biztos akart lenni abban, hogy a szászokat is vezető politikusok képviselik majd.⁷⁹ Mikor mindkét kérdésre megnyugtató választ kapott, igent mondott.⁸⁰ A magyar külügyminisztérium azért biztos, ami biztos alapon genfi képviseletén keresztül értesítette az épp ott tartózkodó Ugront, hogy vegye fel a kapcsolatot Ammendével.⁸¹ A találkozó létre is jött, s Ammende felkérte a magyar párt elnökét, hogy fogadja el a kongresszus egyik alelnöki tisztét.⁸² Ugron ezt elhárította, s inkább Szüllőt javasolta erre a posztra. „Ugron úr azért utasította el magától a ráesett választást, mert genfi tapasztalatai alapján nem tartja célszerűnek, hogy a romániai magyar kisebbségek hathatósabb védelmére kezdeményezett ezen újabb kísérletezésnél túlságosan előtérbe lépjen, mielőtt az összeülő kongresszus politikai és morális súlya, összetétele és viszonya a Népszövetséghez nem tisztázódik”.⁸³ A magyar politikus tehát, ami személyét, mint az OMP legfőbb exponensét illeti, várakozó álláspontra helyezkedett. Arra azonban igyekezett rábeszélni Ammendét, hogy az üléseken

csak a kishatalmak és mindenekelőtt az utódállamok kisebbségei vegyenek részt. A nagyhatalmak kisebbségeinek meghívását hibás döntésnek tartotta.⁸⁴ Indokaira a jelentés nem tért ki, de nyilvánvalóan attól tartott, hogy a nemzetközi politikai életre meghatározó befolyással rendelkező államok ebben az esetben szembefordulhatnak a kezdeményezéssel, ami nemcsak az ülés nemzetközi visszhangjára nyomná rá bélyegét, hanem esetleg kedvezőtlen népszövetségi következményekkel is járhatna.

A romániai magyarok részvételében tehát Ammende biztos lehetett. Igyekezett azonban a kongresszust lehetőleg minden oldalról levédeni, mivel állítólag információkat kapott arról, hogy a román kormány nem szándékozik kiengedni a kisebbségi vezetőket. Kihallgatást kért ezért a Genfben tartózkodó Duca külügyminisztertől, és megmutatta neki a kongresszus hivatalos meghívóját, valamint az előkészített, elfogadásra váró határozatok szövegét. Ezek után Duca – Ammende beszámolója szerint – beleegyezését adta a delegáltak kiutazásához.⁸⁵

A jugoszláviai magyar kisebbség esetében a külügyminisztérium már egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy a Magyar Párt vezetőit rá tudja bízni képviselői elküldésére. A politikai vezetők ugyanis ebben az országban a retorzióktól való félelem minden olyan lépést, amellyel magukra vonhatták a kormány haragját. A Dísz tér ezért a magyar követeket eredetileg azzal a generális utasítással látta el, hogy kerüljék a magyar vezető személyiségekkel való közvetlen érintkezést, hogy azoknak ebből semmilyen hátránya ne származhasson.⁸⁶ Az ügy fontosságára való tekintettel azonban a külügyminisztérium utasította Wodianer Andor ideiglenes ügyvivőt, hogy vegye fel a kapcsolatot a Magyar Párt megbízható tagjaival, s tájékoztassa őket Budapest Ammendével kapcsolatos álláspontjáról. Wodianer megbízottjának nem sikerült találkoznia egyetlen vezető személyiséggel sem, mivel azok nem voltak hajlandók kitenni magukat a követséggel való érintkezés veszélyének. Így jobb híján Fáth Ferenc apátplébánossal, a *Délbácska* alapító szerkesztőjével beszélt meg a kérdést.⁸⁷ Fáth azonban nem tartozott a Magyar Párt vezetőségéhez, ezért Budapest nem tartotta kíváncsinak, hogy a szervezésben részt vegyen,⁸⁸ és egyúttal határozott hangú figyelmeztetést küldött a magyar politikusoknak: „Kérem, szíveskedjék a vajdasági vezető magyar körökkel szemben belátása szerint alkalom adtán kifejezésre juttatni, hogy tekintettel arra, hogy kisebbségi jogai megvédésére kínálkozó alkalmakat áldozatkészség hiányából ekként elmulasztják, csak magukra vesznek, ha jogaikat érvényesülésre juttatni nem lesznek képesek, sőt a jö-

vőben a szerb kormánynak és köröknek merészsége velük szemben csak növekedni fog.”⁸⁹

Szeptember végén még mindig úgy tűnt, hogy a magyar kisebbség megbízásából senki sem fog Genfbe utazni, pedig Stefan Kraft, a jugoszláviai német párt vezetője a német parlamenti klub titkára útján külön megkereste Várady Imrét Nagybecskerekben, hogy rábírja a részvételre.⁹⁰ Végül a határnap előtt pár nappal a követség erélyesebb fellépésének eredményeként megszületett a pozitív döntés: a párt bánáti vezetője, Várady Imre ugyan egyéb halaszthatatlan teendőire hivatkozva kimentette magát, de a bácskai csoport végül hosszas vita után úgy döntött, hogy Deák Leót elküldi a kongresszusra.⁹¹ Hezitálásuk egyik fő oka az volt, hogy a magyar párt éppen választási paktumra készült a Radikális Párttal, s az együttműködést nem szívesen tették kockára. A külügyminisztérium azonnal tájékoztatta Baranyait Genfben, hogy a jugoszláviai magyar kisebbséget a zombori ügyvéd fogja képviselni, aki ugyan „a pártnak nem prominens tagja”, de ami fontos, „feltétlenül megbízható”.⁹²

A magyar kisebbségek képviselete tehát megoldódott. Volt azonban a tervezett nemzetközi együttműködésnek egy másik aspektusa is, amellyel a magyar kormánynak feltétlenül számolnia kellett. Ez pedig a magyarországi német kisebbség kongresszuson való részvételének a kérdése volt. Baranyai idézett júniusi levelében, amelyben az Ammende-terv Magyarország és a magyar kisebbségek számára előnyös voltát hangsúlyozta, külön felhívta a figyelmet erre az összefüggésre. A diplomata tisztában volt azzal, hogy a magyar kormány számára kellemetlen helyzet állna elő abban az esetben, ha a határon túli magyar kisebbségi szervezetek elküldenék képviselőiket a kongresszusra, viszont a legnagyobb magyarországi nemzeti kisebbség reprezentációja nem valósulna meg. Javaslatát egyúttal arról is árulkodik, hogy a magyar külügyminisztérium ebben a kérdésben is kezdettől fogva a rendezvény instrumentalizálására törekedett: olyan lojális politikusok kiutazásának támogatását javasolta ugyanis, akik szükség esetén készek a magyar kisebbségpolitika védelmére kelní.⁹³

Az aggodalom nem volt teljesen alaptalan, ugyanis a magyar kisebbségpolitikát a németországi, valamint a szomszéd államokbeli német sajtó már régóta keményen ostromozta. Ráadásul a kérdés a két ország diplomáciai kapcsolataiban is állandóan napirenden volt. A kisebbségi oktatásról szóló törvényt ugyan a magyar parlament 1923-ban elfogadta, de ez – főleg a közigazgatás és az egyházak negatív hozzáállása miatt – valójában nem járult hozzá egy önálló, német tannyelvű iskolahálózat kialakulásá-

hoz.⁹⁴ Ráadásul a német kisebbségnek 1922 után nem volt önálló politikai pártja sem, s az MNNE is csak 1924-ben alakulhatott meg.⁹⁵ Az ez utóbbi fejlemény fölött érzett német örömet azonban beárnyékolta, hogy az egyesület vezetőségének lojalitását a kormány hozzá hű emberek vezető pozícióba való juttatásával igyekezett biztosítani.⁹⁶

A kisebbség vezető személyiségei viszont – elsősorban Jakob Bleyer és Guido Gündisch – már a húszas évek elején felvették a kapcsolatot a német kormányokkal annak érdekében, hogy azok a magyar kormányt bírják rá kisebbségpolitikájának megváltoztatására.⁹⁷ Emellett érintkezésbe léptek a szomszéd államokban élő német vezetőkkel is, sajtótámogatást kérve tőlük.⁹⁸

Ammende augusztus végén, szeptember elején még arról értesítette Khuen-Héderváryt, hogy a magyarországi német kisebbség vezetői a német hivatalos köröknek a mozgalomba való beleegyezésétől teszik függővé részvételüket.⁹⁹ Nem lehet tudni, hogy ezt valóban komolyan gondolták-e, vagy hozzáállásuk csak később változott meg, s ugyancsak kérdéses, vajon végső döntésükben mekkora szerepet játszott az a tény, hogy Bethlen teljes mellésélességgel kiállt a kongresszus terve mellett. Az mindenestre biztos, hogy a nagy publicitással kecsgetett eseményen való megjelenéshez végső soron nekik is érdekük fűződött. Remélhető volt ugyanis, hogy egyrészt a nemzetközi figyelem, másrészt a magyar és a német kisebbségek esetleges együttműködése álláspontjának felülvizsgálására készítheti a magyar kormányt, s végre valóban elkötelezi magát a németiség kulturális és oktatási igényeinek kielégítése mellett. Mindenestre október 1-jén Gündisch arról értesítette a budapesti német követet, hogy ők is elküldik képviselőjüket Genfbe.¹⁰⁰

Miközben a delegáltak már az útra készülődtek, Ammendére – az ülések technikai háttérének biztosítása mellett – még két fontos feladat várt. A Népszövetség Titkárságának kisebbségi szekciójában dolgozó hivatalnokokkal már a nyár folyamán felvette a kapcsolatot, és igyekezett eloszlalni az összejövetellel kapcsolatos fenntartásaikat.¹⁰¹ Törekvése azonban nem járt sikerrel. Az osztály vezetője és munkatársai is távolságtartással kezelték az ügyet. Nem sikerült őket meggyőzni arról, hogy a rendezvény valójában egyfajta tudományos tanácskozás lesz, s nem irányul sem a Népszövetség, sem annak tagállamai ellen. Bár nem sikerült a Titkárság támogatásának megszerzése, de még a jóindulatú semlegesség biztosítása sem, Ammende meghívta a rendezvényre a szekció vezetőjét, sőt magát a főtitkárt, Sir Eric Drummondot is.¹⁰²

Legalább ilyen fontos feladat volt azonban, hogy a sajtó képviselői időben tudomást szerezzenek a kongresszusról. A vezető svájci lapok már szeptemberben közöltek cikkeket a tervezett összejövetelről.¹⁰³ Mindennél fontosabb volt azonban, hogy az ülésekről minél több lap számoljon be, s lehetőleg ne csak svájci újságírók jelenjenek meg az eseményen, hanem a külföldi lapok Svájcba akkreditált tudósítói is. Ammende ezért közvetlenül a kongresszus előtt Locarnóba utazott, ahol az éppen zajló történelmi jelentőségű tárgyalások miatt szinte minden jelentős európai lap képviseltette magát.¹⁰⁴ Kollégáit igyekezett meggyőzni a genfi rendezvény jelentőségéről, s elérni, hogy közülük minél többen adjanak hírt újságaik hasábjain a szervezett kisebbségek nemzetközi összefogásának megvalósulásáról.

A hónapokig tartó szervezőmunka tehát végső fázisához érkezett. Már csak az érdemi munka volt hátra. Az azonban eldőlt, hogy az európai nemzeti kisebbségek jelentős része elküldi képviselőit a háromnapos rendezvényre. Ha a népszövetségi bürokrácia szimpátiáját nem is sikerült megszerezni, remélhető volt, hogy az európai államok nyilvánossága értesülni fog az eseményről. A magyar külügyminisztérium tehát nagy várakozással tekinthetett az összejövetel elé.

3.4 AZ ELSŐ KONGRESSZUS ÉS A MAGYAR KÜLDÖTTEK

A kiutazó magyar kisebbségi politikusok az utódállamok magyarságának képviseletében jelentek meg Genfben. Valójában fel sem vetődött, hogy a résztvevők kiválasztásában bármiféle demokratikus döntéshozatali mechanizmus érvényesüljön, és ne a magyar pártoknak, illetve azok meghatározó személyiségeinek szava legyen a döntő. Annál is inkább így volt ez, mivel a magyar külügyminisztérium mindenképpen a magyar kormány bizalmát élvező politikai erők és politikusok részvételét szorgalmazta.¹⁰⁵

A magyar küldöttek nem együtt utaztak Svájcba. Jakabffy Elemér és Balogh Arthur, valamint Flachbarth Ernő már október 12-én megérkezett Genfbe, míg Szüllő Géza és Deák Leó csak másnap.¹⁰⁶ Baranyai természetesen tudott érkezésükről, s rögtön fel is vette velük a kapcsolatot. Egyedül Deákot nem ismerte közülük személyesen. Az alatt a pár nap alatt, amit Genfben töltöttek, többször is találkozott velük, s ennek köszönhetően első kézből értesülhetett az üléseken történetekről. Meghívta őket ebédre, és részt vett a 16-án délután tartott külön megbeszélésükön is.¹⁰⁷ A trianoni békeszerződés aláírása óta állítólag ez volt az első olyan

találkozó, amelyen mindhárom magyar kisebbség képviseltette magát, s ez csak tovább növelte a küldöttek és Baranyai szemében a kongresszus jelentőségét.¹⁰⁸ Flachbarth Jakabffy lapjának, a Magyar Kisebbségnek május 1-jei számában már felpanaszolta egyszer, hogy a német kisebbségekkel szemben az utódállamok magyar kisebbségei eddig még nem alakították meg államok feletti szervezetüket.¹⁰⁹ E hiány ideiglenes áthidalására 16-i tanácskozásukon megegyeztek abban, hogy a Magyar Kisebbséget általános magyar kisebbségpolitikai folyóirattá fejlesztik, s Flachbarth, valamint Deák is ígéretet tett arra, hogy a lapot rendszeresen ellátja saját kisebbsége sorsával foglalkozó cikkeivel.¹¹⁰

Baranyai tevékenysége azonban nem merült ki a magyar képviselőkkel való kapcsolattartásban és az információk begyűjtésében. A magyar diplomata feladata volt az is, hogy a kongresszuson történekről a magyarországi újságolvasók is értesüljenek. Ezért napjában kétszer táviratot küldött az MTI-nek, melynek híradásait aztán a vezető magyar napilapok is átvették. Emellett igyekezett a kisebbségek érdekében lobbizni. 17-én délben Szüllőt és Flachbarthot egy ebéd keretében összehozta a Titkárság kisebbségi szekciójának munkatársával, Pablo Azcáratéval.¹¹¹ A cseh-szlovákiai magyarság ugyanis egy petíciót juttatott el a Népszövetséghez, amelyben az állampolgársági kérdés szabályozásának visszasszágaira hívta fel a figyelmet.¹¹² Azcárate tájékoztatta a politikusokat, hogy panaszuk már a hármass bizottság előtt van, s komoly vizsgálatot ígért.

Miután a kisebbségek képviselői leadták megbízóleveleiket, 14-én késő délelőtti zárt ajtók mögött megkezdődött a nyilvános konferenciát megelőző, úgynevezett előértekezlet. Az ülésen 28 szervezett kisebbség 50 küldöttel képviseltette magát, akik 12 államból érkeztek és 12 nemzetiséghez tartoztak.¹¹³ A délelőtti ülésnek az ismerkedésen túl mindössze annyi feladata volt, hogy megválasszon egy grémiumot, mely délutáni ülésén a kongresszussal kapcsolatban felmerülő összes még függő kérdésben hivatott dönten. Emellett meg kellett határoznia az Elnökség összetételét, és elő kellett készítenie a határozatok szövegét is. A 12 tagú grémiumba a három összehívón kívül valamennyi nemzetiség delegált egy-egy személyt.¹¹⁴ Mivel Szüllő az összehívók egyike volt, a testületbe Jakabffy megválasztásával két magyar is bekerült. A grémium javaslatot tett az ötfős Elnökségre, s előkészítette a határozatok szövegét, amit aztán az elnöknök megválasztott Wilfan később a kongresszus plenáris ülése elé terjesztett.¹¹⁵ A kongresszus 15–16-án négyszer ülésezett. Az összehívók üdvözlőbeszédei után a meghirdetett témaköröket általában bevezető

előadások vezették fel, melyekhez mindenki hozzászólhatott. Az ülések végén pedig szavaztak a határozatok előkészített szövegéről.

Jakabffy, aki később a nyilvános üléseken nem szólalt fel, a grémium tagjaként aktívan kivette részét a vitás kérdések tisztázásából. Taktikai érzéke és kompromisszumkészsége annyira elnyerte Ammende tetszését, hogy a konferencia után az észtországi magyar követtel folytatott megbeszélésén egyenesen őt nevezte a magyar csoport vezetésére leginkább alkalmas személyiségnek.¹¹⁶

Az egyik feszültségforrás a kisebbségi küldöttek legitimitásának kérdésével függött össze. Ljubomir Miletics, a bolgár akadémia elnöke ugyanis a jugoszláviai macedónok képviselőjében kívánt részt venni a kongresszuson. A testület egyhangúlag elutasította jelentkezését, mivel Miletics Bulgária állampolgára volt, s az összehívók tartottak attól, hogy részvétele diszkreditálná a tanácskozást.¹¹⁷ A kérdés már előző nap is borzolta a kedélyeket, amikor a megbízólevelek átadása során közölték az idős politikussal, hogy teljes jogú delegáltként nem vehet részt az üléseken. Az olaszországi szlovén Wilfan ekkor nehéz helyzetbe került, mivel Miletics megvádolta, hogy csak a délszláv állam érdekeit tartja szem előtt. Jakabffy ekkor, felmérve a kérdés jelentőségét, Wilfan mellé állt, s kijelentette, hogy ő maga sem venne részt olyan kongresszuson, amelyen a kisebbségeket külföldön élő emigránsok képviselik. Kompromisszumos megoldásként azonban azt javasolta Ammendének, hogy hozza nyilvánosságra a politikus jelentkezését, s ezzel jelezze a macedón csoportok felé, hogy Miletics valóban eljár az érdekekben. A kongresszus ezzel két legyet ütött egy csapásra: egyrészt megvédte a politikust az esetleges ott-honi támadásoktól, másrészt bizonyíthatta a kívüllagnak, hogy a kisebbségek összefüvetele szigorúan ragaszkodik a legális alapokhoz.¹¹⁸

Az emigránskérdés kezelésénél azonban sokkal komolyabb problémával is szembe kellett nézniük, amikor két, a közös platformot megkérdőjelező, egymással összeegyeztethetetlen elvi jellegű kifogás kérdésében kellett állást foglalniuk. A kulturális autonómia követelését a lengyelországi ukránok és fehéroroszok kevésnek, a németországi dánok ezzel szemben túlságosan is soknak tartották. Az ukrán képviselők kijelentették, hogy csak abban az esetben hajlandók részt venni a másnapi üléseken, ha a kongresszus állást foglal a népek önrendelkezési joga mellett. A grémium elutasította a javaslatot. Jakabffy visszaemlékezése egyértelművé teszi, hogy az elutasítás nem annyira az elvvel szembeni fenntartások miatt történt, mint inkább azért, mert a követelés fegyvert adott volna

a nemzetközi kisebbségi összefogás gondolatát amúgy is görbe szemmel néző államok kezébe.¹¹⁹ Ezek után az ukrán és fehérorosz képviselők csak megfigyelőként vettek részt az üléseken.

Még ennél is nagyobb gondot okozott azonban, hogy a németországi dánok képviselője, E. Christiansen egyértelműen elutasította a kulturális autonómiát mint elérendő célt. Érveiben arra helyezte a hangsúlyt, hogy az csak a szociálisan erős kisebbségeknek kínál megoldást, a gyengéknek azonban, mint amilyen az dél-schleswigi dán is, kifejezetten hátrányos. Ő a kisebbségi kérdés dániai kezelését tekintette irányadónak, s elvárta a német államtól, hogy a kisebbségi intézmények fenntartására és működtetésére vállaljon anyagi kötelezettséget.¹²⁰ Állásfoglalásához csatlakozott a németországi lengyelek küldötte is. Önmagában véve nem is annyira a kulturális autonómia gondolatának elutasítása jelentette itt a problémát, hanem az, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy nagyon komoly ellentétek húzódnak meg a háttérben.¹²¹ Ez akkor vált világossá, mikor a grémium felhívta a tiltakozók figyelmét arra, hogy a határozati javaslat nem irányozza elő, hogy az autonómiáért minden kisebbségnek küzdenie kell, csupán azt, hogy az államoknak az ilyen igény jelentkezése esetén lehetővé kell tenniük, hogy a kisebbségek személyi vagy területi alapon önkormányzatokat hozhassanak létre. Bár ez világos beszéd volt, a dánok és lengyelek közölték, hogy a határozati javaslatot nem szavazzák meg, s a nyílt ülésen is hangot adnak majd fenntartásuknak.

Volt még egy kérdés, ami nagy vitát váltott ki, s melynek megoldásához szükség volt Jakabffy kompromisszumkereső hozzáállására. Sierakowski, aki a németországi lengyelek képviselőjében jelent meg a kongresszuson, szükségesnek tartotta, hogy a résztvevők határozatban fejezzék ki lojalitásukat az iránt az állam iránt, amelyben élnek. Erre azonban a többség nem volt hajlandó.¹²² Végül Jakabffy azt javasolta, hogy az egyik határozat szövegén elvégzett apró módosítással húzzák ki a kérdés méregfogát. Az „állami együttműködés” kifejezés „lojális együttműködés”-re cserélésével így egy olyan szövegrész keletkezett, melyet végül a lengyel politikus is elfogadhatónak talált.¹²³

Ezek után másnap megkezdődhettek a nyilvános ülések.¹²⁴ Bár az ukránok és fehéroroszok kívülmaradásukat indokló deklarációját felolvasták, s a németországi kisebbségek vezetői is beleszólték hozzászólásaikba fenntartásaikat, a kongresszus rendbontás nélkül, fegyelmezetten zajlott le. A magyar kisebbségek részéről Szüllő, Balogh és Flachbarth szólalt fel. A jó szónoki képességgel megáldott Szüllő üdvözlő beszédében,

amelyet a kongresszus egyik összehívójaként tartott, a világot elnyomókra és elnyomottakra osztotta fel. A többség-kisebbség koordinátarendszerében a kisebbségek természetes jogainak követelését evidenciaként kezelő politikus saját érdekeik felismerésére szólította fel az európai államokat, amikor a kisebbségek elnyomását a bolsevizmus előretörésének lehetőségével hozta kapcsolatba: „A bolsevizmus, mely a jelen kultúrájára tör, és Európa társadalmi szervezetét a megsemmisítéssel fenyegeti, elismeri azon kisebbségi jogokat, melyektől mi megfosztattunk. Ha tehát a kétségbeesés a kisebbségeknek rossz tanácsot talál adni, ez egyúttal a jelen kultúráját is veszélybe döntheti.”¹²⁵ Balogh a higgadt jogász mértéktartásával érvelt tézise mellett, mely szerint a nemzeti kisebbségek kérdése összeurópai ügy, s a kérdés megnyugtató rendezése a béke megőrzésének egyenesen előfeltétele.¹²⁶ A két előadó tartotta magát ahhoz az előzetes megállapodáshoz, mely szerint egyetlen szónok sem hánytorgathat fel konkrét sérelmeket, s nem állíthatja pellengérre azt az államot, amelyből érkezett. Flachbarth azonban az esemény propagandaértékét szem előtt tartva figyelmen kívül hagyta ezt a szabályt, s felszólalásában Kossuth eszményeit és Horvátországnak a Magyar Királyságon belül egykor élvezett autonómiáját szembeállította az aktuális csehszlovákiai helyzettel, ahol Kárpátalja autonómiája a kisebbségi szerződésben foglalt kötelezettségek ellenére sem valósult meg. Egyúttal biztosította szlovák és ruszin „testvéreit”, hogy a magyarság mellettük áll jogos céljaikért folytatott harcukban. Ez azonban már túlment azon a fokon, amit a levezető elnök elnézhetett, s megvonta tőle a szót.¹²⁷

A kongresszuson négy határozatot fogadtak el. Az első állást foglalt az állampolgári jogegyenlőség és a kisebbségek kulturális és gazdasági fejlődésének szabadsága mellett. A második a személyi vagy területi alapon szerveződő kisebbségi önkormányzatok jelentőségét hangsúlyozta. A harmadik felhívta a Népszövetség figyelmét a kisebbségvédelmi szerződésekben foglaltak betartásának fontosságára, az utolsó pedig köszönetet mondott mindazon nemzetközi szervezeteknek, amelyek a kisebbségi problémák megoldásán fáradoztak.¹²⁸ Végezetül felkérték a választmányt, hogy a jövő évben szervezzen meg egy újabb konferenciát, s a konkrét előkészületi munkákkal Ammendét bízták meg.

3.5 A KONGRESSZUS MAGYAR ÉRTÉKELÉSE

A kongresszuson részt vevő magyar kisebbségi vezetők kivétel nélkül jó benyomásokkal tértek haza Svájcból.¹²⁹ A konferencián tapasztalt összességében jó hangulat, a megkezdett munka folytatásának elvi lehetősége, valamint a mindent egybevetve pozitív nemzetközi sajtóvisszhang bizakodással töltötte el őket. Ráadásul országaik napilapjainak többsége – ha nem is lelkesedett a kisebbségek nemzetközi összefogásának gondolatáért – értékelésében nem gyakorolt megsemmisítő kritikát a rendezvény fölött.¹³⁰ A legtöbb magyarországi országos napilap, politikai orientációtól függetlenül, folyamatosan tudósított a kongresszuson törtétekről. Beszámolóik főleg az MTI-jelentésekre hagyatkoztak, s összefoglalóik korrekt tájékoztatást nyújtottak az eseményről.¹³¹ Természetesen a magyar kisebbségi sajtó is ráharapott a témára, s igyekezett informálni a magyar olvasókat. Több résztvevővel is készítettek interjút, s ezekből egyértelműen kiolvasható azok optimizmusa. A pozitív hozzáállás legékezebb bizonyítéka azonban az a tény volt, hogy a Magyar Kisebbség, amely a kongresszus óta a magyar kisebbségek általános kisebbségpolitikai folyóiratának számított, november 1-jei összevont számában 64 oldalon számolt be az eseményről. Balogh Arthur a lap hasábjain egyenesen a kisebbségvédelem területén beköszöntött új korszak nyitányaként értékelte a háromnapos összejövetelt. Elsősorban azért, mert a nemzeti kisebbségek szolidaritásának deklarálásával és a tagcsoportok megszervezésével szerinte olyan új tényező jelent meg a nemzetközi politikai porondon, amellyel az államok a jövőben kénytelenek lesznek számolni.¹³² Dekodolva: egy nyomásgyakorlásra is képes európai kisebbségi lobbí van születőben.

A reménykeltő kisebbségi összefogás nagyszerűségére koncentráló, s ezért szükségképpen az általánosságok szintjén mozgó cikkek mellett a magyar résztvevők egy-két interjúban feltűnő határozottsággal beszéltek egy olyan közös akció tervéről, amely a kongresszuson valójában még csak elméleti szinten merült fel. „Irodát óhajtunk létesíteni, mondotta Szüllő Géza, a csehszlovákiai magyar kisebbség képviselője, ... Genfben, a nemzetközi szervezetek központjában fogja felállítani az európai államok negyvenmilliót meghaladó kisebbsége nemzetközi irodáját.”¹³³ Ez a határozottság már csak azért is elgondolkodtató, mert noha Ammende valójában kezdettől fogva erre törekedett, s a kisebbségek képviselői feltételesen beszéltek is a kérdésről, a kongresszus hivatalosan mindössze ar-

ról rendelkezett, hogy Ammende – egyelőre iroda nélküli – titkárként szervezze meg az előkészítő bizottság üléseit. Ez pedig semmi esetre sem volt azonos egy széles körű felhatalmazással bíró központi iroda megalapításával. Az, hogy Szüllő és Deák kész tényként kezelte a tervet, lényegében rávilágított arra, hogy a magyarok a szimbolikus gesztusok fontosságának elismerése mellett kezdettől fogva a gyakorlati lépésekre helyezték a hangsúlyt. Ezért támogatták, sőt tulajdonképpen elvárták a szilárd szervezeti keretek mielőbbi kiépítését.

Baranyai Zoltán, aki végig figyelemmel kísérte a kongresszust, a háromnapos összejevetelt Magyarország külpolitikai törekvéseinek szempontjából fontos, felhasználható eseményként értékelte. Bár óvott a kongresszus jelentőségének túldimenzionálásától, elképzelhetőnek tartotta, hogy egy intézményszerű összefogás idővel olyan szintű bizalmat termelhet ki a kisebbségek között, amely lehetővé teszi, hogy azok anyaországuknál más kisebbségek érdekében lobbizzanak, vagy esetleg ellentéteiket félretéve egy adott országon belül együtt lépjenek fel jogaik érvényre juttatásáért.¹³⁴ Jelentőségének mérlegelésénél a propagandaérték mellett elsősorban a magyar kisebbségek számára jelentkező lehetséges előnyökre koncentrált, de a magyar kisebbségek jövője szempontjából kulcsfontosságú kérdésnek ítélte meg a magyarországi német kisebbség helyzetének megnyugtató rendezését is.¹³⁵ Mivel az erre irányuló reformok legfőbb gátját a magyar közvélemény idegenkedésében sejtette, azt javasolta, hogy a kongresszust a német és a magyar kisebbségi vezetők bevonásával használják fel a magyar közvélemény felvilágosítására. Felvetette, hogy meg lehetne kérni Bleyert arra, hogy a Budapesti Hírlapba írjon egy cikket a kongresszus jelentőségéről, mondanivalójába belecsempészve, hogy Németország, népszövetségi pozícióját kihasználva, miként tudna segíteni a magyar kisebbségeknek. A határ túldaláról pedig Jakabffy és Flachbarth hívhatná fel a magyarországi közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy sorsuk alakulása szorosan összefügg a trianoni Magyarország kisebbségeinek sorsával.

A nagypolitikai összefüggések mellett az eseményt már csak azért is eredményesnek tartotta, mivel ezzel olyan fórum jött létre a világ politikai életének egyik legfontosabb pontján, amelyen, ha a folytatás nem marad el, a magyar kisebbségek rendszeresen találkozhatnak egymással, s kicserélhetik tapasztalataikat. Ez különösen a jugoszláviai magyarság szempontjából tűnt fontosnak, mivel „a jugoszláviai magyarság meglehetősen elmaradt a szervezkedő munkában. A kisebbségi jogokat és a népszövetségi védelem rendszerét alig, hogy hírből ismerik csupán.”¹³⁶

Összességében véve tehát Baranyai elégedett volt a kongresszussal és azokkal a távlatokkal is, melyeket az megnyitott. Mindazonáltal úgy vélte, hogy bármennyire fontos volt is a kisebbségi problémák óvatos áttekintése, a jövőben nem szabad csupán az elvi kérdések megtárgyalására szorítkozni. Mivel tisztában volt azzal, hogy Ammende levelezésben áll Khuen-Héderváry Sándorral, ezért felhívta a miniszter állandó helyettesének figyelmét néhány olyan témára, melyek megtárgyalását a jövő évben elképzelhetőnek és kívánatosnak tartotta volna: a kisebbségi panaszeljárás hiányosságaira, az észtországi kulturális autonómia eddigi eredményeire, a kisebbségi statisztika kérdésére, a kisebbségek iskolaviszonyaira, valamint a kisebbségi sajtó lehetséges együttműködésének feltételeire.¹³⁷

Mivel Ammende az év hátralevő részére hazatért Észtországba, a külügyminisztérium kontaktszemélyének szerepét Baranyai helyett Jungerth-Arnóthy Mihály, revali követségi tanácsos, ügyvivő vette át, aki Ammendét 1923 óta személyesen is ismerte.¹³⁸ A megbízott titkár jelentkezett Jungerth-nél, és beszámolt neki a kongresszusról. A külképviselőten folytatott megbeszélés, hasonlóan a későbbi találkozókhoz, természetesen a magyar külügyminisztérium hivatalos csatornákon való informálására jött létre.¹³⁹ Ammende nemcsak értékelte a genfi eseményeket, hanem ki is kérte az ügyvivő véleményét a jövő évi program összeállításáról. Jungerth egyetértett azzal, hogy a következő kongresszuson beszélni kellene a népszövetségi szabályzat határmódosítást szabályozó 19. §-a által felvetett kérdésekről, ugyanakkor javasolta a főtitrárnak, hogy az elvi kérdések tisztázásáról jövőre térjenek át a konkrét ügyek megtárgyalására. Jungerth természetesen rögtön tájékoztatta Khuen-Héderváryt a megbeszélésről, s kérte, hogy a külügyminisztérium álláspontjáról feltétlenül értesítse.¹⁴⁰ A miniszter állandó helyettese egyetértett azzal, hogy eljött a konkrétumok megbeszélésének ideje, de óvatosságra is intette Ammendét, mondván, tűzzenek ugyan fontos kérdéseket napirendre, de ne túl merészeket.¹⁴¹ Mindenképpen elkerülendőnek tartotta az önrendelkezési jog problémájának megtárgyalását, mivel a kérdés idő előtti felvetése szerinte diszkreditálhatta volna a mozgalmat. Ez az állásfoglalás mindenesetre bizonyítja, hogy a külügyminisztérium igenis számolt a kérdés megfelelő időben való felvetésével, s az elutasító hozzáállás mögött mindössze taktikai megfontolások álltak. Ehelyett a korábban Baranyai által javasolt témakörökre hívta fel a figyelmet, egy további ponttal kiegészítve azt: az állandó szervezet kérdésével. Osztotta Jungerth Ammendének tett javaslatát, mely szerint egy öttagú állandó tanácsra (évente rotáló elnökökkel) kellene bízni a Kong-

resszus vezetését. Ennek pedig három szerv lehetne alárendelve: a Tanács irodája egy irodaigazgatóval (Ammende), egy jogi bizottság és egy sajtóorgánium.

A magyar külügyminisztérium Jungerth útján értesült arról is, hogy a német külügyminisztérium és a német kisebbségi vezetők egy részének fenntartásai miatt Ammende helyzete a „mozgalomban” továbbra sem szilárd.¹⁴² Bár a kongresszuson részt vevő német csoportok közvetlenül a konferencia bezárása után tartott megbeszélésükön egyetértettek abban, hogy a konferencia várakozáson felül jól sikerült, s ez jelentős részben Ammende szervezőmunkájának volt köszönhető, de a titkárt több kérdésben is rendkívül határozottan elmarasztalták.¹⁴³ Legfontosabb kritikájuk Ammende Bethlennel való kapcsolatára vonatkozott. Elítélték azért, mert a német kisebbségek beleegyezése nélkül kereste fel, s mert pénzt fogadott el tőle. Arról nem is beszélve, hogy „indiszkreciója folytán” Bethlen tudomást szerzett a német külügyminisztérium kongresszussal szemben megfogalmazott fenntartásairól. Ezek után pedig a drezdai előkészítő ülésen a magyarok képviseletében jelent meg. Ezért azt a döntést hozták, hogy Ammende a következő kongresszust semmiképpen sem készítheti „titkárként” elő. Annaira nem bíztak korrektségében, hogy nem járultak hozzá ahhoz sem, hogy a Választmány első előkészítő ülését Párizsban tartsa meg. Attól, tartottak ugyanis, hogy Ammende ez alatt az idő alatt „nem kívánt befolyás” alá kerülhetne.

A genfi német konzul úgy ítélte meg, hogy a kongresszus nem szolgálta Németország külpolitikai érdekeit. Ráadásul a nemzetközi fórum feltűnően felerősítette a Németországi Nemzeti Kisebbségek Szövetségének kezdeményezőképességét, ami, tartott tőle, a belföldi és a külföldi propagandaakciók hevességében is meg fog nyilvánulni. Mindent egybevetve azt javasolta, hogy a minisztérium helyezkedjék várakozó álláspontra. Nem tartotta ugyanis kizártnak, hogy a konkrét kérdések tárgyalása amúgy is szétrobbantja majd a kisebbségi blokkot.¹⁴⁴

A német kisebbségek megbízott vezetői tapasztalataikról személyesen is beszámoltak a külügyminisztérium illetékes munkatársainak, s a genfi megbeszélésen elhangzottakhoz hasonlóan minden ponton sikeresnek ítélték meg az összejövetelt.¹⁴⁵ Látogatásuk fő célja a jelentéstétel mellett az volt, hogy a németországi kisebbségek kulturális autonómiát elutasító álláspontja ellenére felkérjék a minisztériumot a kulturális autonómia németországi megvalósításának támogatására. Az illetékes azonban kioktató stílusban, ráadásul a valóságnak nem megfelelően azt közölte velük,

hogy az eddig is vontatottan haladó tárgyalásokat a kongresszus feltehetően végleg kudarcra ítélte azzal, hogy nemzetközi fórumot biztosított a németországi kisebbségek tiltakozásának.

Berlin végül is úgy döntött, hogy a jövő évi kongresszussal kapcsolatban kivár. Az 1926-os rendezvényt azonban nem volt hajlandó sem erkölcsileg, sem anyagilag támogatni. Ezzel szemben a magyar külügyi vezetés továbbra is kiállt mind a kezdeményezés, mind Ammende személye mellett. Számára az adott pillanatban az volt a legfontosabb, hogy a megkezdett munka folytatódjék, s minél előbb kiépüljön egy, a kisebbségek érdekeit képviselő iroda, lehetőleg Genfben. Ennek élén szívesen látták volna Ammendét, akinek erre az időre már jól kiépített kapcsolatai voltak a külügyminisztériumban, s akiről eddigi tevékenysége alapján feltehető volt, hogy lépéseit a jövőben is egyeztetni fogja a magyar kormány illetékesivel. A német kisebbségek és Ammende közt kialakult bizalmi válság akár veszélyes is lehetett volna a mozgalom jövőjére nézve, ezért megnyugodva értesültek arról, Jungerth 1926. január 3-i jelentéséből, hogy Schiemann hajlandó Ammende mellé állni, s őt az összekötő iroda vezetőjének javasolni.¹⁴⁶ Ezek után már biztosak lehettek abban, hogy ha csak valami nem várt esemény közbe nem jön, az európai szervezett nemzeti kisebbségek képviselői 1926-ban ismét összejöhetnek Genfben.

JEGYZETEK

¹ Az *Union des Nationalités-ről* lásd Balogh: *i. m.* 25; Erler: *i. m.* 121–122; Kelmes: *i. m.* 41–45.

² Az 1915-ös konferencia – a már létező Elnökség mellett – határozott egy állandó bizottság és egy központi iroda életre hívásáról, amelynek főtitkára maga Gabrys lett. Kelmes: *i. m.* 42.

³ A szervezetben nem tettek világos különbséget a nemzeti kisebbségek és az „államalkotó népek” között. Az első konferencián franciák, szerbek, bolgárok, belgák, románok, csehek, zsidók, lettek, litvánok és katalánok vettek részt. Uo. 41–42.

⁴ A német kormány Kongresszushoz fűződő viszonyáról lásd Bamberger-Stemann: *i. m.* 76.

⁵ Klein elképzelését ismerteti Michaelsen: *i. m.* 53–54.

⁶ Morocuttinak a Cillier Zeitungban 1924. április 10-én megjelent cikkét teljes terjedelmében közli Kelmes: *i. m.* függelék, A1–A8.

⁷ Az együttműködésre felkérhető politikusok felsorolásából úgy tűnik, hogy a szerző egy regionális együttműködésre gondolhatott, hiszen Ausztria szomszéd

államainak kisebbségi vezetői szerepeltek listáján. Magyar politikus nem volt közöttük. Uo. A1.

⁸ Heyking kísérletéről lásd Michaelsen: *i. m.* 47–53.

⁹ Heyking nem helyeselte a Szövetség megalapítását, mondván, az mindenki-
ben azt a gyanút fogja kelteni, hogy pángermán célokat szolgál. Attól is tarthatott
azonban, hogy a német kisebbségek berlini, jogi tanácsokkal is szolgáló irodája
végleg lehetetlenné teszi terveit megvalósítását. Uo. 48.

¹⁰ Bellér: *Az Európai... i. m.* 1005.

¹¹ Ugron István, az OMP elnöke például a bukaresti követségen keresztül
kért felvilágosítást a magyar külügyminisztériumtól a tervezett rendezvényről.
Magyary Antal a külügyminisztériumnak. Bukarest. 1924. május 1. MOL, K 64.
1924-27-174.

¹² Daruváry számjeltávirata a bukaresti magyar követségnek. Budapest, 1924.
május 2. MOL, K 64. 1924-27-174.

¹³ A szervezet keletkezésének körülményeit, felépítését és tevékenységét Bracht
államtitkárnak írott 1924. október 28-i levelében Bruns, a berlini iroda vezetője
részletesen ismerteti. Bundesarchiv Koblenz (BA), R 43 I/545 (Akten der
Reichskanzlei – Auslandsdeutschtum), D 699225-D 699229.

¹⁴ Bruns szerepéről és kapcsolati hálójáról lásd Bastian Schot: *Nation oder Staat?
Deutschland und der Minderheitenschutz*. J. G. Herder-Institut, Marburg/Lahn,
1988. 96–101.

¹⁵ Ewald Ammende: Gründe, Aufgaben und Programm für eine Zusammenkunft
der Vertreter aller deutschen Minoritäten in Europa. *Nation und Staat*, 1932. 33. sz.
62–68.

¹⁶ A közös platform megteremtésének nehézsége abban állt, hogy a kisebbsé-
gek egy része (az ún. új kisebbségek) egyértelműen a területi revízió minél előbbi
megvalósulását óhajtották. A régi kisebbségek viszont, melyek Németországtól
távol éltek, abban voltak érdekeltek, hogy minél harmonikusabb viszony alakul-
jon ki közöttük és a többségi társadalmak, illetve kormányok között. A német ki-
sebbségek közötti nézetkülönbségről lásd Pieper: *i. m.* 77–78.

¹⁷ A Népszövetség Tanácsa és a Titkárság nem kísérte osztatlan lelkesedéssel a
Népszövetségi Ligák Uniójának ez irányú tevékenységét. „Az Unió gyakorlati
munkáját bizonyos területeken kevésbé nézik barátságos szemmel. Azokban a ha-
tározatokban, melyeket az Unió kidolgoz, és ajánlásként a Népszövetséghez el-
juttat, kényelmetlen és a Népszövetség kompetenciájába nem egészen taktikus
beavatkozást látnak... Az Unió kisebbségvédelem területén kifejtett munkáját
ezért... erősen kritizálják; másfelől azonban meg vannak győződve arról, hogy
ezek az erőfeszítések a Népszövetség Tanácsánál semmiféle eredményt nem fog-
nak elérni.” Aschmann, genfi német konzul jelentése a német külügyminisztéri-
umnak. 1925. október 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA), R
60463, Számozatlan.

¹⁸ A német kisebbség 1921 óta többször is a parlament elé terjesztette az auto-
nómia megvalósítását célzó törvényjavaslat tervezeteit. A tárgyalások évekig el-
húzódtak, s a jogszabályt végül 1925. február 5-én fogadták el. A törvény szöve-

gét a vonatkozó kormányrendeletekkel lásd *Társadalmi Szemle*, 1991. 5. sz. 44–54; A törvényt ismerteti és elemzi Cornelius Hasselblatt: *Minderheitenpolitik in Estland. Rechtsentwicklung und Rechtswirklichkeit 1918–1995*. Bibliotheca Baltica, Hamburg, 1996. 47–59.

¹⁹ Michaelsen: *i. m.* 64.

²⁰ Ammende ötletével Stefan Kraft, a jugoszláviai német kisebbség vezetője 1924 őszén, genfi és berlini beszélgetéseik során teljesen egyetértett. Ammende 1925. február 4-i levele Josip Wilfannak. BA, N 1.250 (Wilfan hagyaték), Fasz. 5. 83–84.

²¹ Ammende májusban kezdte meg körutazását, miután megszerezte Axel de Vries, az Észtországi Balti-német Párt elnökének beleegyezését. Michaelsen: *i. m.* 71.

²² Ammende szeptemberben szétküldött programjavaslata külön kitért a szervezés titokban tartásának szükségességére. „Ez pedig csak úgy lesz lehetséges, ha összejövetelünk előtt céljainkról, vállalkozásainkról semmit sem közlünk a nyilvánossággal.” Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez. XII. rész.* 3. Teleki László Alapítvány (TLA), Könyvtár (KV), K 3066/2005.

²³ A *Wiener Morgenzeitung* szeptember 10-i számában a tervezett kongresszussal szemben foglalt állást, (antiszemita háttérű) német kezdeményezésnek tartva azt. Hasonlóképpen a terv német háttérét húzta alá a bukaresti *Indépendance*. A *Prager Presse*, a csehszlovák kormány félhivatalos lapja, bár kritikus hangot ütött meg, összességében várakozó álláspontra helyezkedett. Michaelsen: *i. m.* 89–94.

²⁴ „...úgy Ammende, mint a mozgalomban vezető szerepet vívó dr. Schiemann és a német kisebbségek vezetői (a) kongresszus megtartását német külügyi hivatallal állásfoglalásától tették függővé...” A külügyminisztérium Emich berlini magyar követnek küldött 63. számú számjeltávirata. 1925. augusztus. 29. MOL, K 64. 1925-47-503-304.

²⁵ A minisztériális bürokrácia és a *Deutsche Stiftung* körében 1923-ban vált ismertté ez az egyébként ismeretlen szerzőtől származó szakvélemény Ammenderől. A dokumentumot részletesen ismerteti Bamberger-Stemmann: *i. m.* 74.

²⁶ A Cuno-kormány győzteseknek átnyújtott 1923. május 2-i jegyzékében javaslatot tett a jóvátételi kötelezettségek 30 milliárd márkára való leszorítására. A gazdasági jellegű javaslatához kapcsolódott egy politikai ajánlat is. A német kormány hajlandó lett volna egy nyugati paktum megkötésére, amely gyakorlatilag a határok kölcsönös elismerését foglalta volna magában. Erre a kapcsolt javaslatra azonban a nyugati hatalmak akkor még nem voltak „vevők”. A nyugati határok kölcsönös, szerződésekkkel garantált elismerése csak a locarnói szerződésben valósult meg, 1925-ben. Wolfgang Michalka: *Deutsche Außenpolitik 1921–1933*. Bundeszentrale für politische Bildung, 1998. 313.

²⁷ Mikor a Stresemann-memorandumot 1925. február elején átnyújtották Franciaországnak, a külügyminiszter megbízottja szóbeli kiegészítésként hangsúlyozta a nyugati és a keleti határok közötti különbséget. A szeptemberi londoni szakértői tárgyaláson a német küldöttség cselekvési szabadságot kért országa számára

a keleti határvonal mentén. Tárgyalófelek erről biztosították is mindaddig, amíg Németország a határok rendezésének kérdésében hajlandó lemondani az erőszakról. Robert Grathwohl: Gustav Stresemann. Betrachtungen über seine Aussenpolitik. In: Wolfgang Michalka – Marshall M. Lee (Hrsg.): *Gustav Stresemann*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982. 230. A locarnói konferencia záró jegyzőkönyvét közli Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 235–247.

²⁸ „...újra és újra arra utaltam, hogy a nem eléggé iskolázott és pángermán beállítottságú kisebbségi vezetők kongresszuson elhangzó felelőtlen szavai milyen könnyen kompromittálhatnák a Birodalmi kormányt, és a bizalom nagy nehezen megteremtett atmoszféráját milyen könnyen tönkretelhetnék.” Welczeck, budapesti német követ jelentése a német külügyminisztériumnak Bethlennel folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60492, Számozatlan.

²⁹ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október. 22. PAAA, R 60463, Számozatlan.

³⁰ A stresemanni kisebbségpolitika 1925. január 13-i keltezésű alapdokumentuma a Népszövetségbe való belépés összefüggésében foglalta össze a német kormány kisebbségpolitikai törekvéseit. „...a kisebbségi kérdést a Birodalomban a kulturális autonómia bázisán, a kölcsönösség elvéről való lemondás mellett a külpolitikai propaganda számára alkalmas formában kell szabályozni, még mielőtt a Birodalom az európai német kisebbségek védnökének szerepét betöltené. Nem kell külön részletezni, hogy egy ilyen szabályozás külpolitikai hatása jelentős mértékben attól függ, hogy a nyilvánosság szemében az a Birodalom saját kezdeményezéseként vagy a népszövetségi nyomás eredményeként jelenik meg. Ezért minél korábban lépünk, annál nagyobb lesz a hatása a propaganda szempontjából.” Stresemann: *Az európai német kisebbségek igényeinek megfelelő, Birodalmon belüli kisebbségjogi szabályozás külpolitikai szükségszerűsége*. Gustav Stresemann hagyatéka. Filmmásolat az Institut für Europäische Geschichte-ben, Mainz, Band 351. Nr. H 3165/H 7415/H 175726-734.

³¹ „...a Német Birodalom és a német kisebbségek csak akkor politizálhatnak sikeresen a német kisebbségek érdekében, ha a Birodalom saját nemzetiségi politikájának kialakításával megszünteti a támadások lehetőségét. Csak a nemzeti kisebbségeknek nyújtandó kulturális autonómia lehet a megfelelő megoldás.” Carl Georg Bruns levele a német külügyminisztériumnak. Berlin, 1924. december 9. Gustav Stresemann hagyatéka. Band 351. Nr. H 3165/H 7415/H 175758-759.

³² A kulturális autonómia feltételeinek megteremtésével kapcsolatban 1925. január 13-án kezdeményezett minisztériumok közötti egyeztető ülés csak 1926. február 10-én jött létre. Ezen Poroszország kultuszminisztériuma azt az álláspontot képviselte, hogy egy nagyvonalú német gesztus nem hozna annyi előnyt az országnak, mint amekkora kárt okozhatna. A remélt külpolitikai előnyöket hipotetikusnak tartotta, ugyanakkor úgy látta, hogy a kulturális autonómia elidegeníthetné egymástól a Német Birodalmat és kisebbségeit. A porosz kormány nem is gon-

dolta meg magát. A kisebbségi oktatás kérdését végül 1928-ban az állami kisebbségi iskolák rendszerének kiépítésével szabályozta. Schot: *i. m.* 155–160.

³³ Az evangélikus mazúrok például csak abban az esetben lettek volna hajlandók a kulturális önkormányzat kérdésével foglalkozni, ha ennek pozitív szociális kihatásai lettek volna, s mérsékeltek volna a német és a mazúr lakosság közti szociális különbséget. Uo. 155. A dél-schleswigi dán kisebbség elutasító álláspontja az első kisebbségi kongresszuson vált nemzetközileg ismertté. Christiansen dán küldött hozzászólása In: *Sitzungsbericht der ersten Konferenz der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas im Jahre 1925 zu Genf.* (továbbiakban *Sitzungsbericht [...] 1925.*) 54–56.

³⁴ Gen. Konsul Müller feljegyzése a nemzetközi kisebbségi kongresszus ügyében történekről. 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

³⁵ A német külügyminisztérium 1922 márciusának végén a Deutscher Schutzbund befolyásának semlegesítésére egy félhivatalos csúcsszerv létrehozását kezdeményezte (Zweckverband der freien Deutschtumsvereine), hogy ezzel ellenőrzése alá vonja a külföldön élő németiséggel foglalkozó társadalmi szervezeteket. Bár a szervezet létrejött, a kezdeményezés mégis megbukott a külügyminisztérium és a belügyminisztérium kompetenciáján kibontakozott vitában. Norbert Krekeler: *Revisionsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik. Die Subventionierung der deutschen Minderheit in Polen 1919–1933.* Stuttgart, 1973. 29; Bartsch: *i. m.* 135.

³⁶ 1920 novemberében jött létre a külügyminisztérium javaslatára a *Deutsche Stiftung* a német kisebbségi iskolák, egyházközségek és a német nyelvű sajtó támogatására, Erich Kraemer-Möllenberg vezetésével. Még ugyanebben az évben létrehozták a *Konkordia Literarische Anstalt GmbH-t*, melynek fő feladata német nyelvű újságok, nyomdák és kiadók felvásárlása volt, ily módon megőrizve azokat a német kisebbség számára. A vállalkozás igazgatója Max Winkler volt. Hollandiában alapították, kizárólag német kormánypénzen a *Hollandische Buitenland-Bankot* 1925-ben, majd 1926-ban a tulajdonképpen külügyminisztériumi ellenőrzés alatt álló *OSSA Vermittlungs- und Handelsgemeinschaft mbH-t*, a német mezőgazdaság szempontjából meghatározó német hitelintézetek megerősítésére. Schot: *i. m.* 132–37; 173–180.

³⁷ A külügyminisztérium munkatársainak feljegyzéseiből és a követek jelentéseiből egyértelműen kiolvasható a minisztérium elutasító álláspontja. Legegyértelműbben talán Freytag, bukaresti német követ fogalmazott a kérdés berlini kezelésével kapcsolatban: „A Berlinben kapott szóbeli információk alapján feltételeztem, hogy sikerülni fog az összes kisebbség genfi konferenciáját célul kitűző Ammende-projektet megbuktatni.” Freytag jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. szeptember 18. PAAA, R 60462, Számozatlan.

³⁸ Gen. Konsul Müller feljegyzése. Berlin, 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

³⁹ Nem minden követ osztotta a külügyminisztérium véleményét. A rigai német követ, Köster például úgy vélte, hogy a kongresszus Németországnak és a német kisebbségeknek hasznos lehet: „Ez az együttműködés arra is jó lenne, hogy

az egyes német kisebbségeknek felrótt legsúlyosabb szemráhányások egyikét, mely szerint az egész német kisebbségi mozgalom nem más, mint egy Berlinből irányított hivatalos német akció, legalább részben semlegesítse.” Köster jelentése a német külügyminisztériumnak. Riga, 1925. augusztus 23. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁰ A német kisebbségek érdekeik képviselésével Schiemann bízta meg. Ammende a szervezési feladatokra kapott felhatalmazást. Schiemann levele Brunsnak. Riga, 1925. szeptember 3. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴¹ Freytag jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. szeptember 18. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴² Brandschnak nem voltak illúziói Magyarország kisebbségpolitikájával kapcsolatban. A háború után, még magyar állampolgárként Guido Gündisch-sel megalapította Jakob Bleyerrel szemben a *Deutscher Volksrat für Ungarn*t. Az erdélyi szász politikus számára a „magyar–német sorsközösség” gondolata nem mondott túl sokat, sokkal inkább a birodalmi németességgel és a térségben élő németekkel való szolidaritás szükségességére akarta ráébreszteni a magyarországi németiséget. Brandsch és a szász politikusok végül 1919. január elején deklarálták Romániához való csatlakozásukat. Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 17–18.

⁴³ Freytag jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. október 12. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ „Legyen szabad bizalmasan megjegyeznem, hogy az eddigi elutasító magatartás miatt, melyet, amennyire informálva vagyok, legelősebben Krahmer-Möllenberg úr fogalmazott meg, az a benyomás keletkezett, hogy a német kormány a német kisebbségektől bizonyos anyagi támogatásokat megvonna, amennyiben azok fenntartják tervüket, hogy egy ilyen közös kongresszust tartanak. Annak megítélése, hogy egy félreértésről van-e szó, vagy hogy születtek-e ilyen szóbeli vagy írásbeli közlések, meghaladja ismereteimet.” Köster jelentése a német külügyminisztériumnak. Riga, 1925. augusztus 17. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁶ Krahmer-Möllenberg hozzáállása még 1927-ben is ugyanaz volt. Tartott ugyanis attól, hogy a Kongresszus körüli nagy publicitás veszélyezteti a birodalom német kisebbségek felé irányuló támogatási rendszerének titkosságát. Bamberger-Stemmann: *i. m.* 81.

⁴⁷ Uo. 91.

⁴⁸ Schiemann ígéretet tett arra, hogy megkísérli a kongresszus időpontját decemberig kitolni. A kérdés fontosságát jól bizonyítja, hogy maga Stresemann is fogadta a kisebbségi politikust. Gen. Konsul Müller feljegyzése. Berlin, 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁹ Schiemann szerepe a kongresszus előkészítésében nem teljesen tisztázott. Az biztos, hogy maga is támogatta az ötletet. A német kisebbségek meghatalmazottjaként és a külügyminisztérium kontaktszemélyeként azonban nehéz helyzetben volt. A külügyminisztériumban folytatott, július 24-i megbeszélésén azt su-

gallta, hogy a magyar és a szlovén kisebbségek maguk is fontolgattak egy ilyen jellegű kongresszust, tehát az valószínűleg német kezdeményezés nélkül is megvalósult volna. Heilbron feljegyzése. Berlin, 1925. július 24. PAAA, R 60462, Számozatlan. A drezdai megbeszéléssel kapcsolatban nem lehet tudni, hogy Schiemann milyen eltökélten képviselte a külügyminisztérium álláspontját.

⁵⁰ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 22. PAAA, R 60463, Számozatlan.

⁵¹ Heilbron feljegyzése a külügyminiszternek a kongresszuson részt vett német kisebbségi vezetők és a külügyminisztérium munkatársai közötti megbeszélésről. PAAA, R 96559, K 431852.

⁵² „Mint arról már Berlinben szóban beszámoltam, nem Ammende, hanem maga gróf Bethlen a kisebbségi kongresszus, egy időről időre Genfben összeülő bizottság és egy ott megjelenő többnyelvű kisebbségi újság ötletének az atyja.” Welczeck budapesti követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁵³ A magyar külügyminisztérium már hosszú ideje tisztában volt azzal, hogy egy nemzetközi kisebbségi konferencia milyen előnyöket kínálhatna a magyar kisebbségeknek és természetesen a magyar külpolitikának. Ezt bizonyítja egy, a bukaresti követtségnek eljuttatott utasítás is, mely a Radić-féle, 1924-es kezdeményezéssel kapcsolatban foglalt állást: „Taktikai és propagandisztikus jelentőségénél fogva bármily nagy érdekelten bírna is az utódállamokban élő kisebbségeknek az európai nyilvánosság előtt lefolyó demonstrációja, Radics István személyisége nem olyan, hogy a kisebbségek közös akciója élén a legkíváncsiabb egyén volna... Miután azonban az osztrák kormány a konferencia megtartását amúgy is betiltotta, tekintettel fentiekre magyar részről nem tartanám szükségesnek annak túlságos forszírozását.” Kánya utasítása Magyar Antalnak. Budapest, 1924. május 3. MOL, K 64. 1924-27-174.

⁵⁴ Ammende levele Baranyai Zoltánnak, a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar titkárságra. 1925. április 10. MOL, K 107. 1925-16/13-577. Nem rendelkezünk arról forrásokkal, hogy Ammende mikor ismerte meg Baranyait. Nagyon valószínűnek látszik azonban – nem utolsósorban Ammende, majd később Baranyai fogalmazásából –, hogy Ammende a levél megírása idején már személyesen is ismerte a diplomatát. A megismerkedésre bőven volt lehetősége, mivel a húszas évek legelején évekig a *Rigasche Rundschau* genfi tudósítója volt.

⁵⁵ Ammende levele Khuen-Héderváry Sándornak. Wien, 1933. április 8. MOL, K 64. 1933-41-204.

⁵⁶ Ebben a magyar kisebbségi vezetők sokkal egységesebbek voltak a németeknél, mivel valódi célkitűzéseik egységesen a területi revízió mihamarabbi megvalósulására irányultak.

⁵⁷ „Vajon az Ön nézete szerint van-e lehetőség arra, hogy a magyar kisebbség részt vegyenek a konferencián az általam jegyzett platform alapján?... A mostani helyzet alapján lehetőségünk van arra, hogy a romániai és csehszlovákiai (magyar – E. F.) kisebbségek vezetőivel közvetlenül is eredményre jussunk, de amint mondtam, a dolgot szerettem volna még Önnel megbeszélni, ez azon-

ban természetesen csak privátin történhet, mivel a magyar állam képviselői semmilyen körülmények között sem válhatnak láthatóvá ebben a kisebbségi ügyben.” Ammende levele Baranyainak. 1925. április 10. MOL, K 107. 1925-16/13-577.

⁵⁸ „Szerény véleményem szerint igen fontos volna, ha az utódállamok magyar és magyarbarát egyébnylevő kisebbségei a tervezett kongresszuson képviselőik által, megfelelő számban részt vennének, és követeléseiknek a kongresszuson kifejezést adnának.” Baranyai jelentése a külügyminisztériumnak. Genf, 1925. június 3. MOL, K 107. 1925-16/13-687.

⁵⁹ Baranyai levele Ammendének. Genf, 1925. június 25. MOL, K 107. 1925-16/13-577.

⁶⁰ Schiemann levele Szüllő Gézának. Riga, 1925. augusztus 8. BA, N 1.250, Fasz. 5. 97–98.

⁶¹ Lutz Korodi bizalmas jelentése a német külügyminisztériumnak a német kisebbségi választmány genfi üléséről. Berlin-Friedenau, dátum nélkül. PAAA, R 60426, K 435452.

⁶² Michaelsen: *i. m.* 101.

⁶³ A magyar külügyminisztérium számjeltávirata Emichnek. Budapest, 1925. szeptember 11. MOL, K 64. 1925-47-503-369.

⁶⁴ Gen. Konsul Müller feljegyzése. Berlin, 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁶⁵ Bamberger-Stemmann: *i. m.* 92.

⁶⁶ Soehring jelentése a külügyminiszternek a magyar követ látogatásáról. Berlin, 1925. augusztus 20. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁶⁷ Emich jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Berlin, 1925. augusztus 21. MOL, K 64. 1925-47-503-322.

⁶⁸ A status quo-ellenes magyar–német együttműködés gondolatát Bethlen először 1921. augusztus 1-jén vetette fel a minisztertanács ülésén. Ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy mint korábban, a nyugati politikusokat Magyarország helyzetének javítása érdekében ezután is a német expanzíós törekvések rémével ijesztgesse. Romsics: Bethlen István: *i. m.* 128.

⁶⁹ „Nem, nem..., mivel egy vak és egy béna, ha összefognak, nem sokat tudnak elérni, a külpolitikai együttthaladásnak kevés értelme lenne.” Windischgrätz Lajos Bethlen megbízásából tárgyalt Stresemannal. Stresemann Windischgrätznek adott válaszát idézi Romsics: *Helyünk...* *i. m.* 188.

⁷⁰ „Németországnak, bármennyire is megértjük és osztjuk itt Magyarország-nak a régi magyar birodalom feldarabolása felett érzett fájdalmát, aligha fűződik közvetlen érdeke Magyarország regenerációs törekvéseihez.” Köpke 1925. április 4-i feljegyzését idézi Hans-Paul Höpfner: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Herbert und Peter Lang Verlag, Bern–Frankfurt am Main, 1983. 224.

⁷¹ Welczeck jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁷² „A kisebbségek védelme iránti érdeklődést csak úgy lehet ébren tartani, ha ezeket a jogokat urbi et orbi folyamatosan hangoztatjuk. Egyedül Németország és

Magyarország együttműködése ezt a célt természetesen csak kevésbé szolgálná, és csak abban az esetben lehetne elérni, hogy meghallgassanak, ha ennek érdekében más kisebbségek alkalmas képviselőinek egész sorával együtt haladnánk.” Uo. A beszélgetésen elhangzó érvek és ellenérvek lelőhelye ugyanez a jelentés.

⁷³ „Annak ismeretében, hogy az erdélyi Bethlen milyen fontosságot tulajdonít projektjének, azt sem tartom teljesen kizártnak, hogy a magyar kormány az egész ügyet maga finanszírozza, és esetleg sikerül neki a mi kisebbségi vezetőinket a birodalmi kormány akarata ellenére is együttműködésre bírnia.” Uo.

⁷⁴ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. 1925. augusztus 27. MOL, K 64. 1925-47-503-319.

⁷⁵ A magyar külügyminisztérium számjeltávirata Emichnek. Budapest, 1925. augusztus 29. MOL, K 64. 1925-47-403-304.

⁷⁶ Soehring Schubert államtitkárnak. Berlin, 1925. augusztus 31. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁷⁷ Mivel Soehring az információkhoz nem függött kommentárt, a magyar külügyminisztérium joggal feltételezhette, hogy a német külügyminisztérium belengyodott a kongresszus megtartásába. Valójában azonban ez ekkor még korántsem volt így. Mivel azonban úgy tűnt, nem lehet megbuktatni a kezdeményezést, és a kongresszus előreláthatólag mindenképpen összeül október közepén Genfben, a német fél egyre inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy a kisebbségek lehetőleg elégedjenek meg egy zártkörű üléssel. A magyar külügyminisztérium fenntartásait természetesen Ammende is igyekezett eloszlatni. Emichhel például közölte, hogy „miután a kongresszus nem (a) szeptemberi népszövetségi ülésszakkal egyidejűleg tartatik, és a nemzeti kisebbségi blokkyszerű tömörülés nem cél, (a) német kormány korábbi aggálya nem állhat fenn.” Emich számjeltávirata Kányának. Berlin, 1925. október. 2. MOL, K 64. 1925-47-503-325. Emellett Ammende levelet írt Khuen-Hédervárynak is, melyben a valóságot eltorzítva azt állította, hogy a német külügyminisztérium számára csupán az lényeges, hogy a konferenciát ne szeptember elején tartsák meg. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. 1925. szeptember 5. MOL, K 64. 1925-47-503-313.

⁷⁸ Jakabffy Elemér: Egy és más az európai nemzetkisebbségek vezéregyéniségeiről. *Magyar Kisebbség*, 1931. 4. sz. 126.

⁷⁹ Jakabffy: *Adatok... i. m.* 1.

⁸⁰ „Ugron a szászok vezetőitől nemsokára értesítést nyert, hogy részükről Roth Ottó, a parlamenti csoport vezére és Brandsch Rudolf mennek a kongresszusra. Ammenderől és a pénzforrásokról más helyről nyertem megnyugtatót.” Uo. 1.

⁸¹ Kánya számjeltávirata Magyarország Nemzetek Szövetsége mellett működő titkárságának. Budapest, 1925. szeptember 8. MOL, K 64. 1925-47-503-340.

⁸² Villani, romániai magyar követ jelentésében az áll, hogy Ammende Ugronnak az elnöki tisztelet szánta. Villani jelentése a külügyminisztériumnak. Sineaia, 1925. október. 1. MOL, K 64. 1925-47-216. Ez nyilvánvaló félreértés volt, mivel ennek a tisztségnek ekkor még Schiemann volt a várományosa.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Ammende erre állítólag ígéretet is tett. Uo.

⁸⁵ Jungerth, revali követségi tanácsos, ügyvivő jelentése a magyar külügyminisztériumnak Ammendével folytatott megbeszéléséről. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

⁸⁶ „Viszont a magyar kisebbség életéről nagyon kevés hír jutott el hozzám. Az ottani magyarság vezetőit nem ismertem, és semmi kapcsolatban sem álltam velük. Nem keresték velem az érintkezést, én pedig – különösen az első időkben – nehezen látogathattam volna el a Délvidékre, ahol semmi összeköttetéssel sem rendelkeztem. A Dísz-téren azt a felfogást vallották, hogy helyesebb, ha a belgrádi követ nem érintkezik a jugoszláviai magyarok vezetőivel, akiknek egyébként más úton lehetőségük volt arra, hogy panaszait és kéréseit eljuttassák Budapestre... Ezt annál is inkább fájaltam, mert német kollégám a bánáti és bácskai svábokkal rendszeres összeköttetést tartott fenn, és a német ajkú kisebbség életét pontosan ismerte.” Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987. 184.

⁸⁷ Wodianer Andor belgrádi ideiglenes ügyvivő jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Belgrád, 1925. augusztus 25. MOL, K 64. 1925-47-503-309.

⁸⁸ A politikai osztály utasítása Wodianernek. Budapest, 1925. szeptember 7. MOL, K 64. 1925-47-503-309.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Hory András belgrádi követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak. 1925. szeptember 30. MOL, K 64. 1925-47-503-400.

⁹¹ Hory jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Belgrád, 1925. október 16. MOL, K 64. 1925-47-503-431.

⁹² A magyar külügyminisztérium számjeltávirata Baranyainak. Budapest, 1925. október 12. MOL, K 64. 1925-47-419.

⁹³ „Kíváncsi volna, ha a mai magyarországi hazafias németiség egy-két képviselője is megjelenne, és tárgyilagosan megvilágítaná a csonkamagyarországon maradt német kisebbség helyzetét, különösen, ha a túlzó német részről támadások hangoznának el.” Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. június 3. MOL, K 107. 1925-16/13-687.

⁹⁴ Tilkovszky Loránt: Az egyházak „nemzetiség-politikája” és a magyarországi németiség 1929–1945. *Történelmi Szemle*, 1997. 1. sz. 51–67; Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. JPTE TK, Pécs, 1997. 75–77.

⁹⁵ A régióban Magyarország volt az egyetlen állam, ahol nem volt német párt, s ahol a kisebbség parlamenti képviselője csak áttételesen, a kormánypárti listára való felkerüléssel valósulhatott meg. Az MNNE megalakulásáról lásd Bellér: *Az ellenforradalom... i. m.* 276–285.

⁹⁶ Az egyesület elnöke Gratz Gusztáv, volt bécsi magyar követ lett, aki a kormány emberének számított. Jakob Bleyer az ügyvezető alelnök tisztségét kapta. A vezetőségben olyan személyek is helyet kaptak, mint például a német származású Herczeg Ferenc, akinek politikai jellegű tevékenysége – a Szent Gellért Társaság, majd később a Revíziós Liga vezetőjeként – inkább a magyarságpolitika összefüggésében értelmezhető. Uo. 280–281.

⁹⁷ Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 1980. 2. sz. 212–213.

⁹⁸ Uo. 213–215.

⁹⁹ Khuen-Héderváry jelentése Bethlennek. Budapest, 1925. szeptember 5. MOL, K 64. 1925-47-503-353.

¹⁰⁰ Michaelsen: *i. m.* 85.

¹⁰¹ Ammende tárgyalásairól lásd Michaelsen: *i. m.* 94–98.

¹⁰² Bár a meghívást elutasították, Colban megbízta Azcáratét, hogy feltűnés nélkül kövesse figyelemmel a kongresszus tevékenységét. Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. 1925. október. 22. PAAA, R 96559, K 431876.

¹⁰³ A sajtó a genfi kisebbségi értekezlet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. november 1. 856–867.

¹⁰⁴ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. szeptember 22. PAAA, R 96559, K 431875.

¹⁰⁵ Ezt jól bizonyítja a külügyminisztérium politikai osztályának a jugoszláviai magyarság képviselőivel kapcsolatban megfogalmazott állásfoglalása, amelyben Wodianerrel közölték, hogy nem érdemes a Magyar Párton kívül álló személyeket Genfbe küldeni. A politikai osztály utasítása Wodianernek. Budapest, 1925. szeptember 7. MOL, K 64. 1925-47-503-309.

¹⁰⁶ Jakabffy: *Adatok... i. m.* 7. A magyar küldöttek kiutazásáról keveset tudunk. Valószínű, hogy Szüllő és Flachbarth esetében nem jelentett problémát az útlevél kérdése. Jakabffy állandó útlevéllel rendelkezett, s az osztrák és svájci vízumot Budapesten szerezte be. Uo. 4. Deák Leó esetében azonban felvetődött a kérdés, hogyan sikerült számára elintézni a szabad kiutazást. Joggal feltételezhető azonban, bár írásos bizonyíték nincs rá, hogy Josip Wilfan, a Kongresszus későbbi elnöke, akinek jó kapcsolatai voltak a belgrádi kormánykörökhöz, már az első összejövetelen is interveniált a magyar politikus érdekében.

¹⁰⁷ Jakabffy: *Adatok... i. m.* 6; Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446.

¹⁰⁸ Uo. 16.

¹⁰⁹ Flachbarth Ernő: Az utódállamok magyar kisebbségeinek együttműködése. *Magyar Kisebbség*, 1925. május 1. 9. sz. 80–85.

¹¹⁰ Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446. Az 1922-ben alapított, hetente kétszer megjelenő folyóiratot a TESZK, illetve a Népies Irodalmi Társaság titokban anyagilag is támogatta. Az összehasonlítást nemzetközi szinten is álló orgánum a NIT-től rendszeresen kapott dokumentumokat és publikációkat is. Bárdi: A Keleti Akció. I. *i. m.* 106; 128. 72. jegyzet. A folyóirat történetének monografikus feldolgozását adja Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 1995.

¹¹¹ Masirevich, prágai követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak Flachbarth Ernővel folytatott megbeszéléséről. Prága, 1925. október 22. MOL, K 64. 1925-47-441.

¹¹² A petíció 1925 áprilisában készült el. Aláírói – Füßy Kálmán, Jabloniczky János, Korláth Ede, Körmeny-Ékes Lajos, Lelley Jenő, Palkovich Viktor, Szent-Ivány József – a csehszlovák állampolgárság jogtalan megtagadásának gyakoriságára

hívták fel a figyelmet. A Hármass Bizottság elfogadta a kormány petícióra adott válaszát, s az ügyet ad acta tette. Popély: *i. m.* 127.

¹¹³ Magyarok: Csehszlovákiából (2), Romániából (2), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból (1); ukránok: Lengyelországból (3); szlovének és horvátok: Olaszországból (2); szlovének: Ausztriából (1); lengyelek: Németországból (3), Csehszlovákiából (1), Lettországból (1), Litvániából (1); fehéroroszkok: Lengyelországból (1); szorbok: Németországból (3); ruszinok: Csehszlovákiából (1); zsidók: Lettországból (1), Litvániából (1), Lengyelországból (5), Csehszlovákiából (1); németek: Csehszlovákiából (1), Lengyelországból (2), Romániából (1), Magyarországáról (1), Jugoszláviából (4), Dániából (1), Olaszországból (3), Lettországból (1), Észtországból (2); dánok: Németországból (1); litvánok: Lengyelországból (1). Az észtországi oroszok és svédek írásban fejezték ki egyetértésüket a kongresszus alapelveivel. In: *Sitzungsbericht [...] 1925.* 10–11.

¹¹⁴ A grémium tagjai lettek: Jakabffy (magyar), Sierakowski (lengyel), Brandsch (német), Motzkin (zsidó), Vasilcsuk (ukrán), Jeremics (fehérorosz), Gerowski (ruszin), Zajanskauskas (litván), Christiansen (dán). A grémiumban a három összehívó is helyet kapott: Szüllő (magyar), Schiemann (német), Wilfan (horvát–szlovén). Uo. 12–13.

¹¹⁵ A kongresszus eredetileg hétfős Elnökséget választott, de miután a lengyelországi fehéroroszkok és ukránok képviselői az önrendelkezési jog követelésének elutasítása miatt a továbbiakban csak mint megfigyelők vettek részt az üléseken, az Elnökség öt főre szűkölt. Elnökké Wilfant (szlovén) választották, alelnökök pedig Szüllő (magyar), Schiemann (német), Grünbaum (zsidó), Sierakowski (lengyel) lettek. A kongresszus főtitkárának egyhangúlag Ammendét választották meg. Uo. 20–21.

¹¹⁶ „Ammende szerint Jakabffy (Erdély) látszik predesztinálva a vezetésre köztük... A felsőmagyarországiak, Szüllő és különösen Flachbarth igen jó benyomást gyakoroltak a kongresszusra. Deák (Jugoszlávia) szintén komoly ember benyomását tette, de ő, ki tulajdonképpen Várady helyett lett kiküldve, nem fejtett ki nagyobb aktivitást.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

¹¹⁷ A Pester Lloyd interjúját készített Budapesti Jakabffyval, aki a Miletics delegálásával kapcsolatos dilemmákról is részletesen beszámolt. Die Internationale der Minderheiten. *Pester Lloyd*, 1925. október 27. 4.

¹¹⁸ Jakabffy: *Adatok...* i. m. 5–6.

¹¹⁹ „Én itt azzal érveltem, hogy miután mi mind szervezett nemzet-kisebbségek képviselői vagyunk, ezek a szervezetek pedig csak a meghívóban meghatározott program elfogadásának kijelentéséhez adtak nekünk megbízást, ilyen nagy horderejű programváltozáshoz még akkor sem volna jogunk, ha egyénileg meggyőznének ennek szükségességéről.” Uo. 9–10.

¹²⁰ Christiansen hozzászólása a harmadik napirendi ponthoz. In: *Sitzungsbericht [...] 1925.* 54–56.

¹²¹ A kulturális autonómia gondolatának nyilvános elutasítása természetesen rendkívül érzékenyen érintette a német kisebbségi politikusokat, mivel ők több

mint egy éve már ennek érdekében lobbiztak a birodalmi kormánynál. Tisztában voltak azzal is, hogy ez az állásfoglalás nehéz helyzetbe hozza majd a német külügyminisztériumot. Az elvi sík mögött azonban nagyon komoly politikai ellentétek is meghúzódtak. A németországi kisebbségek a német kormányt sejtették a kongresszus mögött, és úgy gondolták, hogy az pángermán célokat szolgál. A német kisebbségek viszont meg voltak győződve arról, hogy a dánok és a lengyelek lépéseit az anyaországi kormányai irányítják. Az ellentét odáig fajult, hogy a németországi kisebbségek 1927-ban felfüggesztették tagságukat a szervezetben, s bár az egyeztetések még évekig elhúzódtak, soha többé nem tértek oda vissza.

¹²² A felvetés ellen felszólalt Rudolf Brandsch, aki azzal érvelt, hogy a kongresszuson olyan kisebbségek is képviselve vannak, akik a múltban nem voltak a leglojálisabbak, s az ukránok megnyilatkozásából látszik, hogy ők egyáltalán nem ismerik el a felettük lévő államhatalmat. Ezért nem lenne őszinte egy ilyen deklaráció. Az erdélyi német politikus segítségére sietett Leo Motzkin is, aki a zsidó résztvevők nevében kijelentette, hogy elvi aggályai vannak a németországi lengyel igénnyel kapcsolatban. Érvelésében hangsúlyozta, hogy közösségek lojalitásáról nem lehet beszélni, csak az egyes személyekéről. Jakabffy: *Adatok... i. m.* 10–11. A német kisebbségek képviselőinek lehetett némi *déja vu* érzésük a vita során, mivel ez a kifejezés egyszer már, az 1922-es bécsi megbeszélésükön nagy vihart kavart az ő soraikban is. Akkor is meg kellett a kisebbségek államukhoz fűződő viszonyát tisztázni kívánó határozat szövegét változtatni. A lengyelországi német csoport nyomására akkor a „lojális” jelzőt fel kellett cserélni a „legális”-ra. Pieper: *i. m.* 78.

¹²³ „A delegáltak ebben az önkormányzati jogban látják annak lehetőségét, hogy illető államokban a kisebbség és a többség tagjainak *lojális* együttműködése zavartalanul megvalósuljon és Európa népeinek egymáshoz való viszonya is javuljon.” *Függelék. IV/1/2.*

¹²⁴ A kongresszus három témakört járt körül az üléseken. 1. Nemzeti türelem mint nemzetközi jogi alapelv; 2. Az önkormányzati jog, különösen mint nemzetműködési alapelv jelentősége a nemzetközi béke szempontjából; 3. A nemzetközi szervezetek, különösen a Nemzetek Szövetségének feladata. Jakabffy: *Adatok... i. m.* 3.

¹²⁵ Szüillő Géza üdvözlőbeszéde. *Magyar Kisebbség*, 1925. november 1. 833.

¹²⁶ Uo. 844–45.

¹²⁷ Uo. 846–47.

¹²⁸ *Függelék. IV/1925/4.*

¹²⁹ „Flachbarth előadása szerint a genfi kisebbségi konferencia igen jól sikerült.” Masirevich jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Prága, 1925. október 22. MOL, K 64. 1925-47-441. „A konferencia eredményével teljes mértékben meg lehetünk elégedve, az már külsőleg is impozánsan sikerült és lefolyásában is teljesen kielégítő volt.” Balogh Arthur levele. Címzés nélkül. Kolozsvár, 1925. október 29. MOL, K 64. 1925-27-483.

¹³⁰ A kongresszus nemzetközi sajtóviszhangját ismerteti *Magyar Kisebbség*, 1925. november 1. 848–856. Az utódállamokban megjelent tudósításokat elemzi

Rudolf Michaelson: *i. m.* 144–145. Az összességében pozitív – néhol kiváráon visszafogott – értékelés okát Ammende abban látta, hogy „a locarnói tárgyalások elterelték a világ figyelmét egy kissé a kongresszusról, ami azonban nem ártott, mert míg az ententsajtó valószínűleg nem kezelte volna jóindulatúan a mozgalmat, másutt volt elfoglalva, erős alapot és komoly színezetet sikerült adni az egész ügynek.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

¹³¹ A kormányhoz közel álló Pester Lloyd október 16-án, 17-én (kétszer), 19-én és 27-én foglalkozott a kongresszussal. A Budapesti Hírlap október 14-én, 16-án, 17-én és 18-án számolt be az eseményekről. A Magyarország október 16-án, 17-én és 18-án. A Népszava 1925-ben még csak mindössze egyszer, október 18-án ismertette a Genfben történeteket.

¹³² Balogh Arthur: Az európai nemzeti kisebbségek kongresszusa. *Magyar Kisebbség*, 1925. 21–22. sz. 801–802.

¹³³ Népkisebbségek nemzetközi szövetsége. *Keleti Újság* (Románia), 1925. október 18. 1. Deák Leó egy interjúban ugyanezt hangsúlyozta: „A konferencia legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy elhatároztuk egy Genfben felállítandó nemzetiségi kisebbségi iroda megszervezését. Ennek az irodának célja az, hogy a nemzeti kisebbségek és a Népszövetség, illetve a Népszövetség mellé rendelt főtítkárság közt az állandó összeköttetést fenntartsa.” A genfi kisebbségi hivataltól remélhetik a nemzeti kisebbségek helyzetük javítását. *Bácsmegeyi Napló* (Jugoszlávia), 1925. október 20. 3.

¹³⁴ Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446.

¹³⁵ „Németországra, amely már virtuálisan a Nemzetek Szövetsége tanácsstagjának tekinthető, bizonyára számítani fogunk a magyar kisebbségek védelmére. De köztudomású, hogy a német közvélemény bizalmatlan hangnemben tárgyalja a magyarországi német kisebbség helyzetét.” Baranyai jelentése Bárdossy László miniszteri osztálytanácsosnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 107. 1925-16/13-1045.

¹³⁶ Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ „30-án. (1923. február 30-E. F.)... Ebéd után az észt követésen Ewald Ammende újságíróval, a Rigasche Rundschau egy szerkesztőjével volt hosszabb beszélgetésem. Ez ... a német kisebbségek valami központi szerveinek a titkára.” Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Jungerth-Arnóthy Mihály hagyatéka, Napló. 972 f. 4. őrzési egység, 2.

¹³⁹ Ez annál is inkább is feltételezhető, mert Khuen-Héderváry kifejezett kívánsága volt, hogy Ammende futár vagy közvetítés útján tartsa a kapcsolatot vele. „Kérlek továbbá, hogy figyelmeztessd őt arra, hogy leveleit, különösen pedig az utolsó ..., melyben az anyagiokról is említést tesz, postán külddötte, amit én fellettem aggályosnak és a jövőben feltétlenül elkerülendőnek tartok. A levél ugyanis Berlinből tudtommal Csehországon jön keresztül, s így nem alaptalan a gyanú,

hogy azt útközben felbontják. Főleg, ha az mint a jelen esetben is, nevemre a külügyminisztériumba van címezve. Egész határozottsággal nem tudtam megállapítani, hogy az említett levelet felbontották volna, de a boríték leragasztása oly gyanús, hogy minden okom megvan azt feltételezni. Ammende tehát szíveskedjék közléseit a jövőben vagy futár közvetítésével megtenni, vagy legalábbis ne címezze a külügyminisztériumba irányítani.” Khuen-Héderváry levele Barcza György követségi tanácsosnak. Budapest, 1925. szeptember 11. MOL, K 107. 1925-16/13-1039.

¹⁴⁰ „Minthogy Ammende, Schiemann és mások útján ennek az egész mozgalomnak irányítására bizonyos befolyást gyakorolni módom van, bátor vagyok Nagyméltóságodat felkérni, hogy velem közölni kegyeskedjék, mily álláspontot foglal el Nagyméltóságod ennek az egész akciónak további fejlődésével és a fent felvetett kérdésekkel szemben.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

¹⁴¹ A külügyminisztérium utasítása Jungerthnek. Budapest, 1925. december 12. MOL, K 64. 1927-47-237 (1925/503).

¹⁴² Ammende azzal indokolta ingatag pozícióját, hogy a német kisebbségek vezetői irigyek rá. Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145. Ez természetesen a probléma végletes leegyszerűsítése volt, ráadásul nem is felelt meg teljesen a valóságnak.

¹⁴³ Lutz Korodi jelentése a német külügyminisztériumnak. Berlin-Friedenau, dátum nélkül. PAAA, R 60426, K 435451-K 435453.

¹⁴⁴ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 22. PAAA, R 96559, K 431880-K 431881.

¹⁴⁵ Heilbron feljegyzése a német külügyminiszternek. Berlin, 1925. október 26. PAAA, R 96559, K 431846-K 431852.

¹⁴⁶ Ammende december 29-i látogatásakor számolt be Jungerthnek Schiemannal és Kösterrel folytatott megbeszéléséről: „Ami az összekötő iroda vezetőjét illeti, Schiemann kijelentette, hogy hajlandó a német kisebbségeknél Ammendét ajánlani erre az állásra, mert neki is az a meggyőződése, hogy Ammende visszalépése az ügytől annak összeomlását vonhatná maga után.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1926. január 3. MOL, K 64. 1927-47 (1/1926).

4. A KONGRESSZUS SZERVEZETI KERETEI, TEVÉKENYSÉGE ÉS FINANSZÍROZÁSA

4.1 SZERVEZETI KERETEK

A szervezeti keretek kialakításában az első kongresszus akadálytalan és hatékony lebonyolítására elfogadott ideiglenes struktúra, valamint az 1926-os összejövétel előkészítése érdekében az utolsó ülésnapon megszavazott döntések játszottak meghatározó szerepet.¹ A Titkárság bécsi hivatalának 1927. április 1-jei átadásával, valamint a konferenciák előkészítésére hivatott Választmányt ellenőrző Tanács 1928-as életre hívásával a Kongresszus alapvető, meghatározó struktúrája lényegében kiépült, mindössze egy-két speciális bizottság alakult még a későbbiek során.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus formailag legfontosabb szerve az évente összeülő Közgyűlés volt, amely döntésein keresztül az összes többi szerv legitimitását is biztosította. Bár a Közgyűlés nyilvános ülésén megfigyelőként bármely nemzeti kisebbség képviselője megjelenhetett, szavazati joggal csak a szervezet tagjainak sorába felvételt nyertek rendelkeztek. Azok a kisebbségek, amelyeket az első kongresszus háromtagú előkészítő Választmánya 1925-ben meghívott Genfbe, a későbbiekben is tagok maradtak. Az új csoportok felvételének kérdése körül kialakult feszültségek azonban elkerülhetetlenné tették a felvételi kritériumok kidolgozását.²

A jelentkezőknek bizonyítaniuk kellett szervezetségüket, s hogy rendelkeznek „saját nemzeti kultúrákarattal” (azaz a jelentkező csoporthoz tartozók többségének a részvétel mellett kellett döntenie, vagy legalábbis nem volt szabad állást foglalnia ellene), valamint bizonyítaniuk kellett „tartós természetű kollektív kulturális életmegnyilvánulásukat”.³ Emellett felvételi kérelmüket két hónappal a konferencia előtt el kellett juttatniuk a Titkárságra, hogy az a kérdést megvizsgálva még időben jelentést tehessen az ügyben döntési jogkörrel rendelkező Választmánynak, illetve Tanácsnak. A küldöttek személyi körét illetően a szabályozás azt a megszorítást alkalmazta, hogy a résztvevőknek abból az államból kellett ér-

kezniük, amelyben az őket delegáló kisebbség élt. Kivételes esetben külföldről is érkezettek képviselők, amennyiben az adott ország politikai viszonyai miatt a genfi utazás veszélyeket rejtett magában. Ezek azonban csak tanácskozási joggal rendelkeztek. Egy 1929-es határozat értelmében, ha a küldött az állampolgárságát politikai okokból veszítette el, a Kongresszuson részt vehetett.⁴

A Közgyűlés legfőbb feladata a Választmány által előkészített napirendi pontok megtárgyalása, valamint az egyes pontokhoz kapcsolódó, az európai kisebbségek álláspontjaként publikált határozatok elfogadása volt. Minden napirendi ponthoz referátumok, korreferátumok és hozzászólások hangoztak el. A határozatok megszavazásánál az egyes kisebbségi csoportok egy-egy szavazattal rendelkeztek. A Közgyűlés döntött a konferencia ideje alatt működő Elnökség összetételéről is. Ennek kialakításában a Kongresszus mindvégig ragaszkodott az 1925-ben kialakított rendszerhez: elnökké az olaszországi szlovén képviselőt, Josip Wilfant választották, mellé pedig, a jelenlét függvényében 5-6 alelnököt rendeltek.⁵ Az elnökségi tagság a csoportok közötti konszenzus eredménye volt. Minden nagyobb létszámú nemzetiség delegálhatott egy-egy főt, de arra is ügyeltek, hogy egyetlen kisebbség se érezze úgy, hogy képviselő nélkül maradt. E szerint a német, magyar, zsidó, ukrán, orosz és katalán alelnökök mellett maga Wilfan képviselte a horvát, szlovén és cseh–szlovák kisebbségeket. Az Elnökség feladata a kongresszus zavartalan lefolyásának biztosítása, a plenáris ülések és az egyes napirendi pontokkal kapcsolatban meghozandó határozatok szövegének előkészítésére hivatott ideiglenes bizottsági ülések (mindenkor 3-4) időpontjainak kitűzése, s ezek levezetése volt. Tevékenysége a Kongresszus bezárásával meg is szűnt.

A Közgyűlés közvetlenül a konferencia berekesztése előtt egy Választmányt bízott meg a következő évi konferenciáig felmerülő ügyek vitelével. Bár a Választmány hivatalosan formailag és időbeni működésének kereteit tekintve is az Elnökségtől teljesen független testület volt, az első kongresszustól kezdve mégis az a gyakorlat alakult ki, hogy a Közgyűlés a Választmány tagjait javasolta elnökségi tagoknak is.⁶ A Választmány fő feladata a következő Kongresszus előkészítése volt. Ennek keretében meghatározta az összejevetel optimális időpontját és színhelyét, összeállította a napirendi pontokat, és a résztvevők közül kiválasztotta az előadókat. Emellett első körben döntött a tagsági kérelmet benyújtó kisebbségek felvételéről vagy elutasításáról is. Döntéseit lényegi kérdésekben egyhangúlag kellett meghoznia, míg a technikai jellegűekhez elég

volt a szótöbbség. A Választmány az első három évben évente négyszer ülésezett. Egyszer közvetlenül a konferencia után, egyszer a következő konferenciát megelőző napon, kétszer pedig a két időpont között. Később, 1928-tól kezdve az összejeövények egyikét egy időközben létrehozott szervnek, a Tanácsnak tartották fenn.⁷ A Tanácsban, szemben a választmánnyal, minden egyes kisebbségi csoport maximum három fővel képviselthette magát. Feladata az volt, hogy az egyes csoportok megismerkedhessenek az előkészületek kapcsán felmerülő kérdésekkel, és döntsenek az előkészítés során kialakuló vitás kérdésekben. Az azonos nemzetiséghez tartozó kisebbségek összesen egy szavazattal rendelkeztek. A Tanács döntéseit a Választmányhoz hasonlóan hozta meg.

A szervezet keretein belül működött néhány állandó bizottság is. A legrégebbi és szinte a Kongresszus egész története alatt bizonyíthatóan fennálló bizottság a szervező, valamint az Elnökség mellett 1929-től már folyamatosan működő pénzügyi bizottság volt. Az előbbi feladata a Kongresszus által követendő stratégia kialakítása, utóbbié a főtitkár anyagi elszámoltatása volt. Ezeken kívül idővel más bizottságok is alakultak, ezek tevékenységéről, üléseik rendszerességéről és fennállásuk idejéről azonban csak töredékesen állnak rendelkezésre adatok. Ilyen volt a Nemzetiségtudományi Bizottság, amely egy tervezett nemzetiségtudományi intézet megalapításának lehetőségeit volt hivatott tanulmányozni; az 1932-ben felálló, petíciókkal foglalkozó állandó bizottság, valamint a Jakabffy javaslatára 1935-ben elhatározott ún. Szakbizottság is, amelynek feladata az egyes kisebbségek elleni jogsértések vizsgálata lett.⁸ Ezek azonban kivétel nélkül rendkívül alacsony hatásfokú, tényleges munkát lényegében nem, vagy legalábbis nem hosszú ideig végző bizottságok voltak.

A kisebbségi képviselők első konferenciájukon Ammende személyében titkárt választottak az ülésekkel kapcsolatos gyakorlati teendők koordinálására. Ezzel megteremtették a főtitkári hivatal alapjait. Az első két kongresszust Ammende valójában még tényleges infrastrukturális háttér nélkül készítette elő.⁹ 1927 áprilisában aztán a Kongresszus állandó irodát nyitott Bécsben, ami Ammende számára jelentősen megkönnyítette a főtitkári teendőkkel járó feladatokat elvégzését. Annál is inkább, mivel ettől kezdve az adminisztrációs jellegű terhek egy részét a válláról levette az egy-két fizetett alkalmazott.

Bár a főtitkárt a Közgyűlés választotta, tisztségében a Választmány erősítette meg. A Kongresszus végrehajtó szerve tehát közvetlenül a Vá-

lasztmánynak, végső fokon pedig a Kongresszus Közgyűlésének volt alárendelve, s tevékenységéről értelem szerint e két szervnek tartozott beszámolási kötelezettséggel. A főtitkári tisztséget 1936-ban bekövetkezett haláláig Ammende viselte. Személyisége, elképzelései, törekvései és kapcsolatrendszere alapvetően nyomta rá a bélyegét az egész szervezet tevékenységére és követett politikai irányvonalára. Halála után Ferdinand von Uexküll-Güldenband – szintén észtországi német újságíró – lett a Kongresszus először megbízott, majd 1938-ban véglegesített főtitkára.¹⁰

A főtitkár tevékenységi körét alapvetően két feladat határozta meg. A konferenciák alatt elsősorban az adminisztrációs és technikai jellegű kérdések megoldásáért felelt, ezek végeztével pedig a következő évi összefüggések előkészítésében kellett a Választmánynak minden segítséget megadnia. A Titkárság alapvető funkcióit tekintve olyan szerv volt, amelynek biztosítania kellett az egyes tagcsoportok és a Kongresszus közötti kapcsolattartást és információáramlást, ki kellett alakítania és ápolnia kellett a kapcsolatokat egyrészt a sajtóval, másrészt a kisebbségi kérdésekkel is foglalkozó nemzetközi szervezetekkel, valamint lehetőség szerint a Népszövetséggel is. Emellett a Választmány ülései számára meg kellett vizsgálnia, vajon az újonnan jelentkező kisebbségek megfelelnek-e a felvételi kritériumoknak. A főtitkári hivatal adta ki a szervezet hivatalos lapját, valamint a kongresszusi beszámolókat, s természetesen hatáskörébe tartoztak a pénzügyi kérdések, a befizetések és a kiadások is.

A Kongresszus meglehetősen laza szervezet, önmeghatározása szerint „kongresszusi közösség” (*Kongreßgemeinschaft*) volt. Szinte természetes, hogy egy olyan organizációban, amelyben a tagok évente csak egyszer találkoznak, és több száz, esetenként több ezer km távolságra élnek egymástól, a főállású titkár befolyása rendkívül megerősödik – még akkor is, ha hivatalosan egyetlen meghatározó kérdésben sem mondhatja ki a végső szót. Így történt ez a Kongresszus esetében is. Miután az 1926-os konferenciát követően a német kisebbségi vezetők sem kérdőjelezték meg többé Ammende alkalmasságát, a főtitkár helyzete megszilárdult.¹¹ Befolyása a szervezet működésére jóval meghaladta azt a fokot, amely a Kongresszus határozataiból elméletileg levezethető volt. Ennek legfőbb oka kétségtávol a fent említett szervezeti adottságban keresendő. Pozíciójának megszilárdulásához és megerősödéséhez azonban más tényezők is hozzájárultak.

Főtitkárrá választása még eredendően annak volt köszönhető, hogy a kisebbségek nemzetközi összefogásának ötlete tőle származott, s hogy az

első összejövetel sikere egyértelműen az ő szervezőmunkájának volt az eredménye. Energikus, ambiciózus egyénisége és szervezőkészsége, valamint a Kongresszussal kapcsolatos háttérismeretei azonnal nélkülözhetetlenné tették. Természetesen az évek folyamán felhalmozott kapcsolati tőkéje is hozzájárult pozíciója megszilárdulásához. Ammende kisebbségi kérdésekben már 1925 előtt is rendkívül tájékozott újságírónak számított, olyannak, aki nemcsak a németek sorsának alakulását követte folyamatosan figyelemmel, hanem a téma nemzetközi összefüggéseit is, sokszor az események helyszínén. Főtitkárként kapcsolati hálója még jobban kibővült, hiszen ekkor már nemcsak a kisebbségi kérdés szempontjából fontos nemzetközi szervezetek munkatársaival állt kapcsolatban, hanem utazásai során a felkeresett államok mértékadó politikusai is több ízben fogadták.¹² Ráadásul a Kongresszushoz kapcsolódó kisebbségek befolyásos tényezőivel ettől kezdve többé-kevésbé folyamatosan tartotta a kapcsolatot levelezés s olykor személyes látogatás útján.¹³ Ez olyan információs monopóliumhoz juttatta, amely helyzetét tovább erősítette. Az 1928-ban Bécsbe áttelepült Wilfannal, a Kongresszus mindenkori elnökével; vele és a Választmány első emberével kialakított jó munkakapcsolata megkönnyítette a két szerv együttműködését, ami a főtitkár számára természetesen szintén rendkívül fontos volt, hisz' egy elmégesedő konfliktus esetleg pozíciójának gyengülését vonhatta volna maga után. Az elnökkel való harmonikus kapcsolat Ammende számára más okból is meghatározó jelentőségű volt. Az Elnökségben és a Választmányban Wilfan képviselte a horvát, szlovén és cseh–szlovák kisebbségeket, s a főtitkár komolyan törekedett az 1927 után még bent maradt szláv csoportokkal való jó kapcsolat fenntartására. Emellett Wilfan a jugoszláv külügyi vezetés jóindulatát, sőt anyagi támogatását is biztosította.¹⁴ Ammende helyzetét azonban leginkább a német és a magyar külügyminisztérium erkölcsi és titkos anyagi támogatása erősítette meg.

Az új főtitkár személye Ammende halála után már korántsem játszott olyan domináns szerepet a szervezet életében, mint korábban. Uexküll-Güldenband tevékenysége már sokkal inkább a kongresszusi határozatokban rögzített elvekben foglaltakra korlátozódott. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a német „népcsoport-politikában” a harmincas évek első harmadától komoly változások következtek be, s a koncentrációs törekvések eredményeként az ENNSZ berlini irodavezetőjének pozíciója rendkívül megerősödött.¹⁵ Ennek megfelelően Werner Hasselblatt, az Európai Német Népcsoportok berlini irodavezetője nemcsak a német kisebbsé-

gek nemzetközi szereplését vonta ellenőrzése alá, hanem átvette az előző főitkár színpalak mögötti egyeztető-szervező tevékenységének jelentős részét is.¹⁶

4.2 A KONGRESSZUS TEVÉKENYSÉGE A HATÁROZATOK TÜKRÉBEN

A Kongresszus 14 éves fennállása alatt összesen 63 határozatot fogadott el. Ebből 8 foglalkozott szervezeti kérdésekkel, a fennmaradó 55 pedig a kisebbségek számára fontos témákban rögzítette a tagscsoportok álláspontját. Voltak olyan kérdések, melyekkel kapcsolatban a szervezet csaknem másfél évtizedes története során mindössze egy határozat született, de szép számmal akadtak olyanok is, amelyek időről időre visszatértek, vagy – mint ahogy a Népszövetség esetében is – folyamatosan napirenden maradtak.

Ammende 1925 tavaszán papírra vetett emlékeztetője már előrevetítette, hogy a szervezet különös figyelmet fog szentelni a Népszövetség által garantált nemzetközi kisebbségvédelem témakörének. Így is történt. Tizenegy kongresszuson hoztak kimondottan a Nemzetek Szövetségének tevékenységére koncentráló határozatokat.¹⁷ Az első két konferencia még egyértelműen bizalmat szavazott a nemzetközi szervezetnek, mint „a népek közötti konfliktusok elsimítására és a világ megnyugtatására hivatott legfontosabb fórumnak.”¹⁸ Ettől kezdve azonban a kritikus, alkalmanként kimondottan kemény fogalmazás vált jellemzővé a Nemzetek Szövetsége tevékenységének értékelésében.

A kritikai megjegyzések kiindulópontja az a ténymegállapítás volt, hogy a Népszövetség a kormányokkal nem tudta betartatni a szerződésekben foglalt kötelezettségvállalásokat. Általában véve elmondható, hogy a Kongresszus legtöbbször az európai béke kérdéskörébe ágyazott bírálatában főleg a garancia kérdésére koncentrált, s csak ritkán fogalmazott meg olyan elvárásokat, amelyek túlmutattak a szerződésekben rögzített jogszóvitványokon.

Az eljárással kapcsolatban már a második kongresszus kifogásolta, hogy a Tanács a kisebbségi jog megsértéséből származó vitákban gyakorlatilag az első és egyben utolsó fórum. Emellett nagy teret szentelt a nyilvánosság teljes hiányának, valamint annak az elvnek, amely a panaszos kisebbséget nem ismerte el ügyfélnek, és még arra sem biztosított neki lehetőséget, hogy reagálhasson a kormányok válaszára. A kritika lényegi

elemei a későbbiekben sem változtak, mindössze annyi történt, hogy a Kongresszus 1932-ben már nyíltan megkérdőjelezte a Tanács objektivitását.¹⁹ Ekkor pontokba szedve bírálta a garanciaeljárásban részt vevő népszövetségi szervek tevékenységének hiányosságait: mindenekelőtt a Titkárság és a Hármass Bizottságok tájékoztatatlanságát, valamint a bepanaszolt államokkal szembeni elfogultságát.

A Népszövetséggel foglalkozó határozatok visszatérő eleme volt a III. Közgyűlés 1922. szeptember 21-i ajánlásához való viszony tisztázása.²⁰ Az ajánlás azt az óhajt fejezte ki, hogy minden tagállam az igazságosság-
nak és a türelemnek azt a fokát valósítsa meg a kisebbségeivel szemben, amelyet a kisebbségi szerződések a hatályuk alá tartozó államok számára előírtak. Ez ugyan rendeltetését tekintve inkább csak a nemzetközi védelem általánosításának kérdését kikerülő, szankciót maga után nem vonó látszathatározat volt, a Kongresszus azonban semmiképpen sem kerülhette meg, mivel tagjai sorában voltak olyan kisebbségek is (katalánok és az olaszországi szlovének), melyek kötelezettségekkel meg nem terhelt államokból érkeztek. Az 1922-es ajánlásra való gyakori hivatkozás mögött természetesen a nemzetközi kisebbségvédelem tényleges általánosításának igénye bújt meg, majd 1934-ben a szervezet konkrét formában is állást foglalt a kérdés mellett.²¹

Az eljárás rendjére koncentráló határozatok mellett a Kongresszus három ízben is állást foglalt olyan, a Népszövetséget (is) érintő kérdésekben, amelyek már egyértelműen a nagypolitika körébe tartoztak. Az első ilyen határozat 1928-ban született, és a népszövetségi Titkárság kisebbségi szekciójának megüresedő elnöki posztjával kapcsolatban fogalmazta meg kétségeit a várható spanyol befutó – Aguirre de Carcer – alkalmasságával szemben.²² A második egy Briandnak írt levél formájában lényegében szembehelyezkedett a francia Európa-tervvel.²³ A harmadik pedig 1934-ben felszólította a Népszövetséget, hogy csak olyan államokat fogadjon tagjai közé, amelyek saját kisebbségeikkel szemben alkalmazott bánásmódja nem hagy kívánnivalót. Bár konkrét államot nem nevezett meg a határozat, mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a szervezet a Szovjetunió küszöbön álló felvételével szemben foglalt állást.²⁴

Ammende mindenképpen szerette volna elérni, hogy a Népszövetség Titkársága a Kongresszust autentikus, Európa kisebbségeinek véleményét hitelesen tolmácsoló szervezetnek ismerje el. Az első genfi konferencia előtt a Titkárság kisebbségi szekciójának álláspontja azonban egyértelműen elutasító volt. Colban a meghívás ellenére nem jelent meg az

első ülésen, s munkatársainak is megtiltotta, hogy a konferencia résztvevőit delegációként fogadják.²⁵ Ennek ellenére Azcárate, az osztály egyik alkalmazottja nem hivatalos minőségben figyelemmel kísérte az eseményeket.²⁶ A szekció hozzáállása később annyiban változott, hogy vezetője többször is udvariassági látogatást tett az üléseken, s egy munkatársa rendre végigülte a konferenciákat. Különösen a harmincas évek első felében vált a Titkárság semleges, de érdeklődő álláspontja nyilvánvalóvá, mikor már a megjelentetett jegyzőkönyvekbe is bekerült a konferenciakon rendszeresen megjelenő dán munkatárs, Krabbe neve.²⁷ Bizonyítható, hogy 1931-ben és 1934-ben a Tanács elnöke is fogadta a Kongresszus küldöttségét.²⁸ Ezeknek a fogadásoknak azonban mindössze udvariassági, gesztusértékük volt. A szervezetnek valójában sohasem sikerült olyan tényezővé válnia, amelyre a genfi „boszorkánykonyhában” partnerként tekintettek volna.

Tartalmilag a Népszövetség-témakörhöz kapcsolhatók a kisebbségvédelem kérdésével foglalkozó szervezeteknek szentelt határozatok is.²⁹ Ezek nem mentek túl a Népszövetségi Ligák Uniójának és az Interparlamentáris Uniónak címzett köszönetnyilvánításon, valamint a velük való együttműködés szükségességének deklarálásán. Ammende törekvéseinek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy a főtítkár és a Választmány a szervezetek együttműködésének elmélyítését kívánták. A Kongresszuson részt vevő küldöttek jelentős része tagja volt a két szervezet valamelyikének, többségük a Népszövetségi Ligák Uniójának.³⁰ Ammende aktivitása e szervezetekkel kapcsolatosan különösen a garanciaeljárás tervezett reformjának idején nőtt meg, amikor azért lobbizott, hogy azok érdemi reformot követelő határozatokat fogadjanak el.³¹ A két szervezet vezető személyiségeivel mind Ammende, mind Wilfan levelezésben állt, sőt többször előfordult, hogy azok vendégként, olykor előadóként is részt vettek a konferenciákon.³²

A Népszövetséggel kapcsolatos határozatok között voltak olyanok is, amelyek a szerződések végrehajtásának hiányosságaira hívták fel a figyelmet. Eltekintve a csupán a helyzet romlásának tényét rögzítő általános jellegű rezolúcióktól, ezek a határozatok olyan, a kisebbségi lét szempontjából kulcsfontosságú területeket vettek nagyjító alá, mint az állampolgárság, a választójog, az anyanyelv, az egyház és a gazdasági egyenjogúság.³³ Mivel a Kongresszus egyetlen államot sem tehetett konkrét bírálat tárgyává, ezekben a határozatokban mindössze az általános tendenciák összefoglalására törekedett. Egy-két esetben azonban olyan igényeket is

megfogalmazott, amelyek a szerződésekhez képest többletjogokat juttattak volna a kisebbségeknek. E normatív igénnyel fellépő követelések legjobb példája a választójoggal és a nyelvkérdéssel foglalkozó két határozat. Ezekben a Kongresszus arányos képviselőket követelt a kisebbségek számára a törvényhozó és önkormányzati testületekben, a zárt tömbben élő közösségek számára pedig azt, hogy az állam hivatalos nyelve helyett a közösség anyanyelvét fogadják el hivatalos nyelvvé.³⁴

A szervezet több ízben is javasolta a kisebbségek helyzetének tudományos igényű vizsgálatát. 1928-ban, majd egy évre rá például külön határozatot fogadott el egy nemzetiségi statisztikai kézikönyv kiadásának szükségességéről.³⁵ Emellett kezdeményezte egy nemzetiségtudományi intézet felállítását is.³⁶ A kézikönyv végül lényegében a Kongresszustól függetlenül jelent meg 1931-ben, Wilhelm Winkler bécsi egyetemi tanár kiadásában, az intereurópai nemzetiségtudományi intézet megalapítása azonban nem jutott túl a tervezgetések fázisán. Sikertörténet viszont 1931-ben megjelentetni egy, az érintett kisebbségek által összeállított kötetet, az „Európai nemzeti kisebbségek helyzetjelentései” címmel.

A Kongresszus a többségi népek és a kisebbségek viszonyának rendezésére leginkább alkalmas eszközt a területi és – mindenekelőtt – a személyi elvű kulturális autonómia intézményében látta, ezért határozataiban gyakran visszatért az autonómiakoncepciók kérdésére.³⁷ Mivel azonban rögtön az első konferencián nyilvánvalóvá vált, hogy a csoportok egy része nem sorakozik fel a követelés mögött, 1926-ban pontosították az államokkal szemben megfogalmazott ez irányú elvárás: a szervezeten belüli egység fenntartása érdekében aláhúzták, hogy a kulturális önkormányzat csak az érintett kisebbségek hozzájárulásával valósítható meg. A németországi kisebbségek kiválása után többé nem kavartak vihart a kérdéssel foglalkozó határozatok.

A nemzeti kisebbségektől elvárt kettős lojalitás előbb-utóbb fel kellett hogy vesse a kisebbségek anyanemzetekhez fűződő viszonyának kérdését is. A „konnacionális népcsoportok egymáshoz, a nemzet egészéhez, illetve az anyanemzethez fűződő kulturális kapcsolatai” címmel 1928-ban elfogadott határozat még alapvetően az államoknak címezve hangsúlyozta a kapcsolatok természetes voltát.³⁸ Erre a határozatra épült rá azután a harmincas évek első felének egyik leghangsúlyosabb témája, a népközségek megszervezésének kérdése. Az államok feletti népközségek gondolatának napirendre tűzése természetesen szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy a német kisebbségi szervezetek és a kérdéssel foglalkozó

teoretikusok körében egyre inkább teret nyert a kulturális közösség elsődlegességébe vetett hit.³⁹ A Kongresszus többszörösen aláhúzta a népközösségi eszme szigorúan kulturális alapozású célkitűzéseit, és kijelölte korlátait is: a népközösséghez való tartozás nem kérdőjelezheti meg az állampolgári lojalitást, és nem használható fel az államok érdekeinek kiszolgálására. A témával kapcsolatban a szervezet több ízben is fogadott el határozatokat.⁴⁰ Az 1935-ös kongresszus napirendjének kialakításánál viszont Hasselblatt már több okból is a kérdés ismételt napirendre tűzése ellen foglalt állást. Biztos volt ugyanis benne, hogy az érintett államok nem hisznek abban, hogy egy népközösség tevékenysége csupán kulturális területre korlátozódna, másrészt joggal tartott tőle, hogy a kérdés felvetésével nagy publicitást kaphatna a tény, hogy ezt az ügyet főleg a német kisebbségek forszírozzák.⁴¹

Már a népközösségi eszme melletti demonstratív kiállítás kapcsán is sejthető volt, hogy a szervezetben nagyon megerősödött a német kisebbségek, és rajtuk keresztül a német kormány befolyása. Ugyan a németek érdekérvényesítő képessége már korábban is meghatározta a szervezet működését, 1933-ban és az azt követő években azonban született néhány olyan határozat, amely ezt a külső szemlélők számára is teljesen egyértelművé tette. E tendencia felerősödését elsősorban a zsidó csoport kiválásához vezető 1933-as konferencia, valamint az autoriter rendszerekkel kapcsolatos 1935-ös állásfoglalás jelezte.

A német és a zsidó kisebbségek együttműködése a szervezetben a harmincas évek elejéig valójában problémamentes volt, s a zsidó kisebbségek évről évre rendkívül tekintélyes és felkészült személyekkel képviselték magukat a Kongresszus ülésein.⁴² A két csoport delegáltjai közötti együttműködés olyannyira szoros volt, hogy sikerrel ellen tudott állni a magyar képviselők harcosabb propagandatevékenységet szorgalmazó törekvésének is.⁴³ A zsidó vezetők bizalma azonban 1932 végén komolyan megingott a szervezetben, mindenekelőtt annak főtítkárában és német tagjaiban. A *Nation und Staat*-ban ugyanis 1932 októberében megjelent egy cikk, amelyet egységesen antiszemita kirohanásként értékeltek.⁴⁴ Motzkin azonnal tiltakozott is Ammendénél, s követelte a német kisebbségi vezetők elhatárolódását.⁴⁵

A Választmány április 1-jén Bécsben tartott ülésén nyilvánvalóvá vált, hogy a zsidó csoport nem járul majd hozzá, hogy a problémát szőnyeg alá söpörjék.⁴⁶ Az alaphelyzet egyértelmű volt: a zsidó vezetők egy, a németországi eseményeket elítélő kongresszusi állásfoglalást akartak kikény-

szeríteni, amely által a németek meglehetősen nehéz helyzetbe kerültek volna. Több okból is. Egyrészt rá voltak utalva a mindenkori német kormány anyagi támogatására, s egy ilyen lépés mindenképpen komoly anyagi konzekvenciákat vonhatott volna maga után.⁴⁷ Másrészt vezetőik jelentős része az új rezsimtől Németország nemzetközi megerősödését várta, ettől pedig a német kisebbségek helyzetének javulását.⁴⁸ A Választmány július 2–3-i ülésén végül megegyezés született arról, hogy a kérdésrel a „Disszimiláció és nemzetiségi jogok” napirendi pont keretében foglalkoznak majd, s egyetértésre jutottak a kérdés megtárgyalásának módjában is.⁴⁹ E szerint mind a németek, mind a zsidók kiadtak volna egy deklarációt, a többi kisebbség pedig tartózkodott volna a vitától. Schiemann és Emil Margulies a tervezett deklarációk szövegét előre meg is fogalmazta. Mindkettőjük tervezete hangsúlyozta csoportjaik harcát az asszimiláció ellen, s nem kérdőjelezte meg a népek elvi jogát, hogy maguk döntsék el, ki tartozik soraik közé. Schiemann hangsúlyozta, hogy „egy állam polgárainak jogait nem szabad egy vallási vagy nemzeti közösséghez való tartozástól függővé tenni.”⁵⁰ Margulies pedig törvényszerűnek nevezte, hogy az asszimiláció mellett döntő zsidók sorsának alakulásával szemben a cionista politikusok nem maradhatnak közömbösek, és – Németország megnevezése nélkül – elítélte a mintegy 550 000 érintett zsidó állandó gyalázását és jogfosztását.⁵¹

A szeptember elején Genfben ülésező II. Zsidó Világkongresszus lengyelországi, romániai, csehszlovákiai, bulgáriai és lettországi képviselői ismételten megtárgyalták a kérdést, s úgy határoztak, hogy az előzetes megállapodással szemben csak abban az esetben küldik el képviselőiket Bernbe, ha a Kongresszus demonstratív határozatot fogad el a németországi zsidók jogfosztásának elítéléséről. Emellett követelték a kérdés szabad, korlátozások nélküli, nyilvános megtárgyalását.⁵² A Választmány ezt az alapszabályra hivatkozva egyöntetűen elutasította, s emiatt a zsidó delegáltak szeptember 16-án nem jelentek meg az üléssteremben. Bár Wilfan megnyitójában rendkívül óvatosan fogalmazva körülírta az előállt helyzetet, s bejelentette a „Disszimiláció és nemzetiségi jogok” napirendi pont elmaradását (az előadó Schiemann betegségére hivatkozva nem jelent meg), Hans Otto Roth a német csoport nevében váratlanul felolvasott egy deklarációt, amely a helyzetet még jobban elmérgesítette. Ebben ki nyilvánította, hogy „a más természetű, különösen a más rasszhoz tartozó emberek népi kultúrából való olyatén kirekesztését, mint ahogy az elmúlt időben megfigyelhető, alapvetően jogosnak tartjuk... Hangsúlyosan kife-

lentjük, hogy Kongresszusunk alapelveiért, melyek szem előtt tartására már eddig is nem kevés bizonyítékot szolgáltatunk, elszántan fel fogunk lépni a jövőben is.”⁵³ Ez, a források tanúsága szerint előre nem egyeztetett felszólalás olaj volt a tűzre. Az elnök ugyanis 18-án délután felolvasta a zsidó csoport választát, amely lehetetlennek ítélte a további együttműködést.⁵⁴ Ekkor Roth ismét felszólalt, és kijelentette, hogy bár elismeri a disszimiláció folyamatának rendkívül fájdalmas voltát, a Kongresszus alapszabályához hűen nem foglalhat állást konkrét eseményekkel kapcsolatban. Annyit ismét hozzátett, hogy ezek nem sérthetik a Kongresszus határozatainak szellemét.⁵⁵ Az amúgy is feszült hangulatban ekkor robbant a bomba: a határozat előkészített szövegét az ukrán, litván, katalán és magyar csoport nem volt hajlandó megszavazni.⁵⁶ A rezolúció elfogadását csak a következő kiegészítéssel támogatták: „Az egyes államokban most megfigyelhető kimondottan antiszemita intézkedések hullámát az általános emberi jogok megsértésének és Kongresszusunk eszméivel összeegyeztethetetlennek tartjuk.”⁵⁷

A német befolyás erősödésének másik nyilvánvaló bizonyítéka az 1935-ben elfogadott „Nemzetiségek az autoriter államban” című határozat volt. Ebben a Kongresszus deklarálta, hogy nem azonosítja magát egyetlen politikai rendszerrel sem, és a kisebbségi kérdés rendezése érdekében hajlandó mindenkivel együttműködni, az autoriter rendszerektől pedig elvárja a kisebbségi jogok tiszteletben tartását.⁵⁸ A kérdés aktualitáshoz természetesen nem fért kétség, mivel a harmincas évek közepére Európa államainak jelentős részében a parlamentáris demokráciát autoriter rezsimok vagy egyenesen diktatúrák váltották fel. A nyilvános ülés szónokainak érvrendszere többnyire arra – az egyébként érvényes – megállapításra épült, hogy egyetlen politikai rendszer sem jelent önmagában garanciát a kisebbségi jogok érvényesülésére. A végkövetkeztetés pedig rendszerint az volt, hogy adott esetben egy autoriter államban is javulhat a kisebbségek helyzete. Az elhangzó referátummal és hozzászólásokkal nem az volt a fő gond, hogy természetesnek tartották, hogy a kisebbségeknek valamilyen módon mindig az éppen hatalmon lévő rendszerrel együttműködve kell érdekeiket érvényesíteniük, hanem sokkal inkább az, hogy már a címválasztásban is szándékosan összemosták a demokratikus rendszerek és a diktatúrák közti alapvető különbséget, s az emberi jogok alakulásának vizsgálatát pedig figyelmen kívül hagyták. Egyedül Strelitzky Dénes volt hajlandó kilépni ebből az értelmezési keretből.⁵⁹ Ő a kisebbségek alapvető jogait sokkal inkább veszélyeztetettnek látta az

autoriter rendszerekben, mivel saját tapasztalatai szerint ott nemcsak a politikai képviselőt jogát veszik semmibe, hanem a sajtószabadságot, az egyesületek szabadságát és az anyanyelv használatának jogát is. Mindenesetre jelzésértékű volt, hogy egyetlen német delegátus sem szólt hozzá a kérdéshez.⁶⁰

A konferenciákon elhangzó referátumok egyébként az alapszabály értelmében nem tehettek volna bírálat tárgyává egyetlen konkrét államot sem. Mégis, a felszólalók az elméleti kérdéseket boncolgató hozzászólásaikba a kezdetektől fogva igyekeztek belecsempészni olyan elemeket, amelyekkel államaik kisebbségpolitikáját pellengérre állíthatták. Ezek rendszerint az érvelés alátámasztására hozott példaként hangzottak el, s az üléseket levezető elnök csak akkor szakította félbe az előadókat, ha törekvésük túlságosan nyilvánvalóvá vált.⁶¹

4.3 A FINANSZÍROZÁS

Ammende 1925 nyarán megfogalmazott emlékiratában még csak a küszöbön álló konferencia finanszírozásának kérdésére tért ki. Ekkor ugyanis még nem lehetett biztos abban, vajon a résztvevők egy állandó szervezet megalakítása mellett döntenek-e. Ezért természetesen csak az összfejövetel alatt felmerülő dologi kiadások fedezésének módjára tett javaslatot. Elképzelése szerint a felmerülő költségeket maguknak a meghívottaknak kell vállalniuk. Bár az egyes csoportokra eső összegeket nem konkretizálta, nagyarányú részvétel esetén viszonylag alacsony terhekkel számolt.⁶² Az első kongresszus hivatalos költségvetéséről nem állnak rendelkezésre adatok. Az mindenesetre tény, hogy a magyar kormány 5000 márkának megfelelő dollárral járult hozzá a háromnapos konferencia megrendezéséhez. Ez akkor rendkívül jelentős összegnek számított, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a német külügyminisztérium me-reven elzárkózott az ötlet anyagi támogatásától. Mindössze a *Deutsche Stiftung* (Krahmer-Möllenberg) szállt be 2000 márkával a német küldöttek genfi útjának finanszírozásába, a kongresszus költségeinek fedezéséből azonban ő sem vállalt részt.⁶³ A német résztvevőkhöz hasonlóan a lengyelek utazási költségeit is külső forrásból fedezték, a lengyel államelnök hivatalán keresztül.⁶⁴ Feltehető azonban, különösen a későbbi események tükrében, hogy a délszláv állam is anyagi támogatást nyújtott a szlovén csoportnak ahhoz, hogy a svájci út költségeit fedezni tudja.⁶⁵

A források hiánya miatt nem állapítható meg egyértelműen, vajon az egyes csoportok hozzájárultak-e már az első konferencia költségeihez is. Jakabffy visszaemlékezése szerint igen.⁶⁶ Arra azonban ő sem ad választ, mekkora volt ez az összeg, és vajon minden csoport fizetett-e. Annyi bizonyos, hogy az első találkozó előkészítésének és lebonyolításának költségeit Ammende, aki ekkor még viszonylag jómódú embernek számított, jelentős részben saját zsebből fedezte.⁶⁷

Miután a Közgyűlés állást foglalt a kongresszus 1926-os újbóli megtartása mellett, az előkészítő Választmánynak konkretizálnia kellett az egyes csoportokra eső befizetések összegét.⁶⁸ A felosztás szerint a német, zsidó és magyar csoportok 2000-2000 svájci frankot, a lengyelek a többi németországi kisebbséggel együtt összesen 2200 frankot tartoztak befizetni a következő kongresszusig, két-két részletben. A szlovén és horvát csoportoktól pedig együttesen 750 frank hozzájárulást vártak. A hivatalosan befizetendő összegek nagysága és egymáshoz viszonyított aránya a következő években többször is változott, míg 1928-ra el nem érte végső formáját.⁶⁹ E szerint a német csoport negyedéves bontásban 12 000, a magyar 8000, a zsidó 7000, a katalán és a szlovén (horvát) 5000-5000 frankkal járult hozzá a szervezet fenntartásához.⁷⁰

A főtitkár illetményét a Választmány közvetlenül az első kongresszus után havi 1000 svájci frankban állapította meg. Ez az összeg, mely a főtitkári hivatalban dolgozó segéderők fizetését is magában foglalta, a későbbiekben sem változott.⁷¹ Ammendének hivatalosan a fennmaradó összegből kellett fedeznie a Titkárság bérleti díját, a napi működéshez szükséges irodaszerek vásárlását, a postaköltséget, hivatalos utazásait, a Kongresszus kiadványainak megjelentetését, valamint a konferencián felmerülő költségeket.⁷² A főtitkári fizetés elvileg tisztas megélhetést biztosított, de semmi esetre sem lehetett belőle nagy lábon élni. Bizonyos, hogy a rengeteget utazó, az élet örömeit egyáltalán nem megvető, ugyanakkor Észtországban maradt édesanyját és testvérét is támogató Ammende ebből a pénzből képtelen lett volna kijönni a Berlinből és Budapestről évente egyszer érkező extra támogatások nélkül.⁷³

Mivel a szervezet hivatalos költségvetését meglehetősen feszesre állapították meg, kiemelkedő fontosságú volt a befizetések pontosságának kérdése. Ennek hiánya első pillanattól kezdve a szervezet fennmaradását és működését leginkább veszélyeztető okok egyike lett. A főtitkár ugyan többször is figyelmeztette a Választmány tagjait a fizetési fegyelem laza voltára, s emiatt – vélhetően taktikai okokból – többször is kilátásba he-

lyezte lemondását; a kérdés a harmincas évek közepéig nem rendeződött megnyugtatóan.⁷⁴ Amíg a fizetési késedelmek elsősorban az ügyvitel hatékonyságát veszélyeztették, valamint Ammende saját vagyonát apasztották, az egyes csoportok kilépése, illetve deklarált fizetési képtelensége egyenesen a szervezet fennmaradásának lehetőségét kérdőjelezte meg.⁷⁵ Az első ilyen jellegű csapás 1927-ben érte a Kongresszust, amikor az összes németországi kisebbség, valamint a hozzájuk csatlakozó lengyel kisebbségek testületileg bejelentették távolmaradásukat a szervezettől. A zsidó kisebbségek az 1929-es konferencia után tudatták Wilfannal és Ammendével, hogy többé képtelenek fizetési kötelezettségeiknek eleget tenni. Bár 1933-ig ezután is rendszeresen megjelentek minden összejövetelen, a rájuk eső hozzájárulásnak már legjobb esetben is csak töredékét tudták kifizetni.⁷⁶ A katalán kisebbség 1933-ra vált végérvényesen fizetési képtelenné, az 1927-ben megfigyelői státusát állandó tagsággal felváltó ukrán csoport pedig lényegében csak elhanyagolható mértékben járult hozzá anyagiilag a szervezet fenntartásához.⁷⁷ 1933–34-re már csak három olyan csoport maradt, mely többé-kevésbé pontosan fizette a részleteket: a német, a magyar és a szlovén.⁷⁸

A második konferencia után az *Auswärtiges Amt* szervezettel kapcsolatos fenntartásai lényegében eloszlottak.⁷⁹ Ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a Kongresszus nem veszélyezteti Németország külpolitikai célkitűzéseit, s nem vált harcossan revizionista gyülekezetté sem. Rudolf Brandschnak az ENNSZ elnökeként már 1926-ban is sikerült 6000 márkát szereznie közvetlenül Stresemanntól, a miniszter rendelkezési alapjának terhére.⁸⁰ A harmadik konferenciára pedig ugyanezt az összeget sikerült a külügyminisztériumból kisajtolnia. Ez azonban, tekintettel a költségek növekedésére (1927. április 1-jén nyílt meg a bécsi Titkárság), illetve a csoportok halmozódó hátralékaira, nem volt képes egyensúlyba hozni a szervezet gazdálkodását. A külügyminisztérium azonban ekkor még nem tartotta fontosnak a német csoport kötelezettségeinek átvállalását, még kevésbé a Kongresszus anyagi biztosítását. A *Wilhelmstrasse* hozzáállása csak azután változott meg, hogy Stresemann 1928. március 24-én fogadta Paul Schiemannt, aki részletesen beszámolt a Kongresszus eddigi tevékenységéről és a benne rejlő, a német külpolitika számára is kiaknázzható lehetőségekről.⁸¹ Együttal kérte, hogy a külügyminisztérium fedezze a német kisebbségekre eső hivatalos költségeket, valamint rendkívüli támogatás formájában járuljon hozzá a német küldöttek genfi útjaihoz és a Titkárság zökkenőmentes működéséhez. Annál is inkább – érvelt –, mivel a

főtitkár német, s a szervezet működéséhez szükséges pénz nagyobb részét amúgy is a többi kisebbség fizeti be. A megbeszélés eredményeként 1928–29-től a külügyminisztérium elkötelezte magát az ENNSZ – természetesen titkos – finanszírozása mellett. A támogatás ettől kezdve az ENNSZ berlini irodáján keresztül érkezett annak „nemzetközi számlájáról”. A Titkárság még a folyó évben 9600 márkát kapott a következő összejövétel előkészítésére és 1400-at a rendezvény helyszíni költségeire. Ezenkívül Ammende egyéb kiadásaira (pl. utazás) 4000 márkát különítettek el, s a minisztérium átvállalta a küldöttek utazási költségeinek fedezését is.⁸²

A támogatás odaítélése körüli minisztériumi egyeztetések során természetesen azonnal megfogalmazódtak a szervezettel szembeni elvárások is. A népszövetségi ügyekkel foglalkozó ügyosztály részéről csupán azt emelték ki, hogy az összegeket szigorúan csak a megadott célokra szabad felhasználni.⁸³ Von Weizsäcker azonban a folyamatos kifizetések rendszere helyett előnyben részesítette volna az eseti elbírálást, mivel „... az esetről-esetre történő támogatás mellett a címzettet jobban kézben lehet tartani”.⁸⁴

1929 áprilisában a külügyminisztérium elvárásai konkrét formát öltöttek, amikor a *Kulturabteilung* a szervezet tevékenységének korlátok közé szorítását kezdeményezte a miniszternél: „Célszerűnek tartanám a kért összeg engedélyezését ahhoz a feltételhez kötni, hogy a német népcsoportok a Kongresszus vezetésére gyakorolt befolyásuk kapcsán ne tévesszék szem elől, hogy kötelesek a Birodalom hivatalos politikájára tekintettel lenni. Ez mindenesetre feltételeznél, hogy a német népcsoportok ne csak anyagi megszorultságuk miatt találják meg az utat a hivatalhoz, hanem, mielőtt fontos akciókba kezdenek, kérjék ki a külügyminisztérium véleményét.”⁸⁵ A minisztérium tisztviselőinek rosszallását közvetlenül az váltotta ki, hogy Ammende előzetes egyeztetés nélkül kezdett akcióba a Népszövetség kisebbségi szekciójának igazgatói posztjára várományos spanyol Aguirre de Carcer személye ellen,⁸⁶ valamint, hogy felvette a kapcsolatot a népszövetségi garanciaeljárás reformjának megbízott riportörével, a japán Adatcival, akihez eljuttatta a Választmány állásfoglalását.⁸⁷ Többek között ennek volt köszönhető, hogy Berlin ismét bizalmatlanná vált Ammendével szemben, amit az természetesen rögtön meg is érzett, mivel a német befizetések az 1929-es konferencia után azonnal elkezdtek akadozni. Hiába követelte meglehetősen indulatosan a határidők tiszteletben tartását, a megszorítások hátterében a külügyminisztéri-

um elégedetlensége állt.⁸⁸ A főtítkárral kapcsolatos fenntartások ellenére a külügyminisztérium szemében egyáltalán nem tűnt kívánatosnak a szervezet esetleges megszűnése. A Weimari Köztársaság utolsó éveinek radikalizálódó külpolitikai vonalvezetése számára kimondottan előnyös volt egy olyan nemzetközi szervezet léte, amely a népszövetségi kisebbségvédelem csődjének állandó hangoztatásával mintegy alátámasztotta a német hivatalos megnyilatkozásokat. Jelentősége még jobban felértékelődött, amikor az immár nemzetiszocialista Németország kilépett a Népszövetségből. Ekkorra ugyanis a Kongresszus maradt az egyetlen olyan nemzetközi szervezet, amelyben a német kisebbségek viszonylag nagy nemzetközi nyilvánosság előtt adhattak hangot véleményüknek, ami a német külpolitika egyik mellékszínpadaként felhasználható volt a valódi német külpolitika törekvések felerősítésére vagy éppen elkendőzésére is.⁸⁹ Így fogadtatott el a német csoport 1933-ban egy határozatot a disszimiláció lehetőségének elvi helyességéről, majd 1935-ben a kisebbségpolitika felől közelítve mosta össze az autoriter és a demokratikus rezsimek közti különbséget.⁹⁰ Emellett Ammende a Szovjetunió elleni propagandaháborúban is nyíltan szerepet vállalt.⁹¹ Mivel tehát a szervezet életben tartása az *Auswärtiges Amt* szemében is egyre fontosabbá vált, 1932-től kezdve a nem fizető csoportok hátralékának jelentős részét is rendszeresen átvállalták. Így a Kongresszushoz nyújtott német támogatás 1934–35-re elérte a 32 850, 1935–36-ra a 38 600 márkát. Ebből 19 100 марка az ENNSZ költségvetésébe eleve betervezett összeg volt, a többi pedig a külügyminisztérium rendszeressé váló rendkívüli juttatása.⁹²

Ellentétben Berlinnel, a magyar külügyminisztérium és a miniszterelnöki hivatal már az első pillanatban elkötelezte magát az új szervezet anyagi támogatása mellett. Míg azonban előbbi a kezdeti óvatosság után 1928–29-ben a Kongresszus biztosítása mellett foglalt állást, s ezt a döntését lényegében később sem változtatta meg, a magyar külügyminiszter 1932 szeptembere után felülbírált az addigi támogatáspolitikát, s ettől kezdve a kifizetéseket a konferenciák kezdetéig függőben tartotta, állandó bizonytalanságban hagyva ezzel a szervezet vezetőit.

A Választmány az első kongresszus után a nagyobb csoportok hozzájárulását 2000 frankban állapította meg. A magyar csoport részéről Flachbarth vállalta, hogy az összeget vagy legalábbis annak első felét május 1-jéig eljuttatja Ammendéhez.⁹³ A pénz azonban nem érkezett meg időre, ezért a főtítkár először Baranyai, majd egy hét múlva, észtországi utazása során Jungerth figyelmét is felhívta a fizetés elmaradására.⁹⁴

Mivel Ammende ezután visszatért Párizsba, a külügyminisztérium úgy döntött, hogy az ottani magyar külképviseleten keresztül juttatja el neki az összeg első felét. A követ június második felében személyesen vitte el a pénzt Ammende lakására.⁹⁵ Két hét múlva a külügyminisztérium ismét utasította Korányit, ezúttal a második részlet átadására, aki azonban ekkor már nem találta Ammendét a francia fővárosban.⁹⁶ A Dísz tér abban a hiszemben, hogy a tartozást rendezte, csak a főtitkár által előzőleg kért rendkívüli támogatást – 1000 frankot – küldte el Jakabffyval Genfbe.⁹⁷ Ammende azonban közölte a magyar küldöttekkel, hogy a kvóta második felét még egyáltalán nem kapta meg, ezért a tartozást Szüllő saját zsebből egyenlíttette ki.⁹⁸

A Kongresszus első pénzügyi évében tehát a magyar befizetések terén teljes káosz uralkodott. Ennek ténye elsősorban a külügyminisztériumon belüli akadozó információáramlásnak tudható be, de a helyzethez az is hozzájárult, hogy Ammende a kérdéses időszakban nem rendelkezett állandó lakhellyel, s meglehetősen sokat utazott. Az 1926-os befizetések körüli félreértések tisztázása áthúzódott még a következő naptári évre is, de ezek után hasonló jellegű problémák nem merültek fel többé. Ammende ugyanis április elsején Bécsbe költözött, s az iroda is megkezdte működését. A magyar anyagi hozzájárulás Ammendéhez való eljuttatásáról pedig ekkortól kezdve egészen 1928 júliusáig a prágai követiség közreműködésével egyszemélyben Flachbarth gondoskodott.

A második kongresszust követően a magyar csoportra eső éves összeg 4000 frankra emelkedett. Ugyanekkor határozták el egy állandó iroda felállítását is. Ennek fenntartási költségeit a Választmány évente mintegy 20 000 frankra becsülte.⁹⁹ Úgy kalkuláltak, hogy az összeget a négy-öt nagyobb csoport vállalja magára. Khuen-Héderváry a döntésről referáló Jakabffynak megígérte, hogy a külügyminisztérium biztosítani fogja a Titkárság működtetéséhez szükséges összeg magyarokra eső részét.¹⁰⁰ Lényegében ennek következtében emelkedett a magyar csoport hivatalos hozzájárulása a harmadik kongresszus után 4000-ról 8000 frankra. A szervezet hátralévő 11 évében az összeg hivatalosan nem is változott többé. Ettől kezdve egészen 1932 szeptemberéig a magyar csoportra eső rész (4×2000) a külügyminisztérium rendszeresen, olykor kisebb csúszásokkal juttatta el Ammendéhez.¹⁰¹ A változás mindössze annyi volt, hogy 1928 júliusától Ammende kérésére a pénz a bécsi követségen keresztül jutott el a Titkárságra, időnként pedig személyesen vette át Budapesten.¹⁰² Khuen-Héderváry beleegyezését ahhoz a feltételhez kötötte,

hogy Ammende a bécsi iroda feljegyzéseiben minden beérkező összeget „a magyar kisebbségek hozzájárulása”-ként könyvel el, mivel egy esetleges indiszkrécio a magyar kormányt rendkívül kellemetlen helyzetbe hozhatta volna.¹⁰³ Miután a kontaktszemély meggyőződött arról, hogy a főtitkár mindenben a kívántnak megfelelően jár el, a miniszter helyettese áldását adta az új csatornára.¹⁰⁴

A negyedik kongresszusra a külügyminisztérium már biztosan 5000 frank rendkívüli támogatást is nyújtott Ammendének.¹⁰⁵ Ezt az összeget a főtitkár utazási és egyéb felmerülő költségekre kérte. Ugyanakkor a miniszterelnökségtől is kapott 5000 frankot a konferenciák költségeire.¹⁰⁶ Nem tudjuk, hogy 1929 előtt a miniszterelnök támogatása pontosan hogyan jutott el Ammendéhez, de számára sokkal kényelmesebb lett volna, ha a miniszterelnökségről érkező összeget is a külügyminisztérium csatornáin keresztül kaphatta volna meg. Ezért fel is kereste a bécsi magyar követet, aki kérését tolmácsolta főnökeinek.¹⁰⁷ Kívánsága a jelek szerint meghallgatásra talált, s ettől kezdve a miniszterelnöktől érkező összegeknek is nyomuk van a minisztérium aktáiban. A rendkívüli támogatásokat a főtitkár 1932 őszéig minden évben megkapta. Közvetlenül az 1931-es konferencia előtt azonban a dologi kiadások egész külügyminisztériumra kiterjedő csökkentése miatt a rendkívüli támogatásokból 10 százalékot visszatartottak azzal a megjegyzéssel, hogy a jövőben a negyedéves összegeket is ugyanilyen arányban csökkentik.¹⁰⁸ Valójában azonban nem 10, hanem szeptembertől kezdve 20 százalékkal kurtították meg az Ammendének kifizetett összegeket.¹⁰⁹ A negyedéves kvótákon és az évente egyszer folyósított rendkívüli támogatásokon kívül a főtitkár mindössze egyszer, 1930-ban a tagkisebbségek helyzetét bemutató *Helyzetjelentések* című kötet előkészítő munkálatai alatt kért és kapott soron kívüli támogatást egy helyiség ideiglenes bérbevételére. A 2000 frankot felerészben a minisztérium, felerészben pedig a miniszterelnökség állta.¹¹⁰

A többé-kevésbé zökkenőmentes fizetési gyakorlat azonban egy csapásra megváltozott, amikor Kánya Kálmán került a miniszteri székbe. A külügyminisztérium 1932. szeptember 1. és 1933. áprilisa között szüneteltette a kifizetéseket.¹¹¹ Amikor eldőlt, hogy a magyar csoport ezúttal is részt vesz a konferencián, az elmaradt 6000 franknak megfelelő összeget 20 százalékkal csökkentve, schillingben juttatták el a főtitkárhoz.¹¹² A miniszterelnökség rendkívüli támogatásának felét Pataky azzal a megjegyzéssel tartotta vissza, hogy a fennmaradó összeget csak akkor juttatja el Ammendének, ha az elintézi a jugoszláviai magyar képviselők útlevelké-

relmének pozitív elbírálását.¹¹³ A főtitkár ugyan eleget tett a kérésnek, ennek ellenére a második részletet csak egy év múlva kapta kézhez.¹¹⁴ A kongresszus után ugyanis a külügyminiszter ismét felfüggesztette a szervezet anyagi támogatását. 1934 novemberében mind Pataky, mind Kánya elfogadta Ammende kétségbeesett javaslatát, hogy az 1933–34-es év magyar tartozását egyszeri, 8000 pengőnek megfelelő schilling átutalásával törlesszék.¹¹⁵ Az összeget a miniszterelnökség és a külügyminisztérium fele-fele arányban megosztotta egymás között. Ez a gyakorlat a jelek szerint a későbbiekben is megmaradt.¹¹⁶ A megegyezés ellenére a következő kongresszusi évben (1934. szeptember – 1935. szeptember) a külügyminisztérium egy fillért sem fizetett Ammendének, s tartozását is csak decemberben egyenlítette ki.¹¹⁷ A miniszterelnökség ekkorra már átutalta a ráeső összeget, sőt 300 frankos túlfizetésben volt.¹¹⁸

1935 után a magyar kifizetésekről nem tudunk konkrétumokat. Budapest ugyan továbbra is támogatta a szervezetet, de az is biztos, hogy a húszas évekbeli fizetési fegyelem nem állt többé helyre. Erre Szüllő egyik leveléből következtethetünk, aki az 1937-es konferencia előtt a következőket írta a külügyminisztériumnak: „A kisebbségi konferencia is olyan intézmény, amelyhez pénz kell, és nem kelles az, hogy a tavaly esedékes pénzt én csak most tudtam részükre befizetni, mert nehéz pőfőgni akkor, ha az ember anyagilag adós ott, ahol szereplési lehetőségének a bázisa csak az, hogy ő tartja fenn az intézményt.”¹¹⁹

Ami a rendkívüli támogatásokat illeti, azoknak 1934 szeptembere után nincs nyoma az aktákban. Nagyon valószínű azonban, hogy erről Ammendének egyszer s mindenkorra le kellett mondania, hisz Kánya már arra is alig volt hajlandó, hogy a magyar csoportra eső tagdíjat kifizesse. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy Patakynak ezt is csak azon az áron sikerült elérnie, hogy a miniszterelnökség magára vállalta a külügyminisztériumra eső összeg felét.

A Kongresszusok támogatása 1925 és 1938 között, a befizetéseket számba véve mindenképpen meghaladta a 140 000 frankot.¹²⁰ Ez az anyagi hozzájárulás azonban korántsem jelentette a teljes szervezetben való részvételre fordított összeget, ugyanis a magyar küldöttek kiutazását is a külügyminisztérium fizette.¹²¹

Összefoglalóan tehát megállapítható, a Kongresszus soha nem volt anyagilag független, nem volt valóban a kisebbségi csoportok által finanszírozott szervezet. A költségek túlnyomó részét a magyar, a német és feltehetően a jugoszláv külügyminisztérium fedezte. A kormányok természe-

tesen támogatásukért benyújtották a számlát, s igyekeztek az Ammendére gyakorolt nyomás útján a kisebbségi szervezetet az általuk helyesnek vélt útra terelni, s amennyiben aggályosnak ítélték a követett irányvonalat, a pénzcspapok elzárásával igyekeztek érdekeiket érvényesíteni.

JEGYZETEK

¹ A kongresszus legfontosabb szerveiről lásd Plesse: *i. m.* 51–59.

² A probléma a németországi lengyeleknek a frízek felvétele érdekében tartott felszólalásával kezdődött, még az első kongresszuson. Mivel a német kisebbségi vezetők nem tartották önálló kisebbségnek a frizeket, a kérdés eldöntésére 1926-ban egy 3 tagú bizottságot állítottak fel, melynek Brandsch, a németországi lengyel Kaczmarek és Wilfan lett a tagja. A tárgyalások nem vezettek eredményre. A helyzetet bonyolította, hogy a frízek két hivatalos szervezete is ellentétesen foglalt állást a kérdésben. Wilfan feljegyzése a frízkérdésről. Dátum nélkül (valószínűleg 1926 végén). BA, N 1.250, Fasz. 32. 16–18. Feltehető, hogy a dániai német politikus, Schmidt-Wodder befolyása is szerepet játszott az egyik fríz szervezet elutasító magatartásának kialakításában. Személyesen tett ugyanis a többi német vezetőnek ígéretet arra, hogy gondoskodni fog arról, hogy a frízek „megfelelően reagáljanak” a megkeresésre. Lutz Korodi bizalmas jelentése a német külügyminisztériumnak a német kisebbségek konferencia utáni üléséről. Berlin, dátum nélkül. PAAA, R 60426, K 435450. Végül a harmadik kongresszust előkészítő Választmány – időnyerésre játszva – úgy döntött, hogy a státútum kidolgozásáig elhalasztja az összes újonnan jelentkező csoport felvételét. Erre a németországi kisebbségek egységesen távolmaradtak a Kongresszustól. Valójában a német külügyminisztérium sem tartotta kívánatosnak a frízek felvételét, ezért a szervezetnek juttatandó 1928-as támogatás odaítélése előtt a Választmány végleges döntésének kivárását javasolta. A IV. osztály átirata a VI. osztályhoz. Dátum nélkül. PAAA, R 60467, Számozatlan.

³ Lásd *Függelék. IV/1928/Alapszabály/II/2.*

⁴ *Függelék. IV/1929/A szervezőbizottság beszámolója/7.* Erre a szabályra valóban azért volt szükség, mert a Kongresszus elnökének helyzete Olaszországban teljesen ellehetetlenült, s egy Mussolinival 1928. szeptember 25-én folytatott heves szövtárgyalás után végleg áttelepült Bécsbe. Jože Pirjevec: *Die politische Theorie und Tätigkeit Josef Wilfans.* In: Umberto Corsini-Davide Zaffi (Hrsg.): *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen.* Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1997. 172.

⁵ Az Elnökség és a Választmány tagjainak névsora az évi konferenciákról kiadott jegyzőkönyvekben, az ún. *Sitzungsberichten*ben található.

⁶ Az üléseken a Választmány tagjai egyéb irányú elfoglaltságuk esetén megbízhattak más is helyettesítésükkel. *Függelék. IV/2/7.*

⁷ Lásd *Függelék. IV/1928/Alapszabály/IV/3-5.*

⁸ Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szakbizottságának alakuló ülése. 1935. május 4. BA, N 1.250, Fasz. 6. 135.

⁹ 1927-ig nemcsak a konferenciák ideje alatt, hanem az év többi részében is a genfi Hotel Victoria volt a főtítkár székhelye. Plesse: *i. m.* 57.

¹⁰ Uexküll-Güldenband előtte a *Nation und Staat* német kisebbségpolitikai folyóirat szerkesztője volt. Mielőtt a folyóirathoz került, a német külügyminisztérium az észt követésen keresztül lekáderezte. A jelentés szerint a báró rendkívül tehetséges újságíró és szerkesztő, akinek azonban külső megjelenése születésétől fogva meglehetősen hátrányos volt. PAAA, R 60426, K 435709-K 435710. Mivel Ammende elutazása előtt őt bízta meg a helyettesítéssel, a főtítkár halála után az 1936-os kongresszus őt kérte fel a Titkárság ideiglenes vezetésére. *Sitzungsbericht [...]* 1936. 70.

¹¹ Az 1926-os konferencia után a német külügyminisztérium VI. osztályának sem volt többé elvi kifogása a Kongresszussal szemben. Erről részletesebben lentebb.

¹² Ammende nemcsak a német külügyminisztérium munkatársaival állt kapcsolatban, de – többek között – fogadta Bethlen István magyar, Iuliu Maniu román miniszterelnök, a jugoszláv kormányok egyes tagjai és észak-európai körútján skandináv politikusok is.

¹³ A főtítkár egy két részből álló körutazásáról készített részletes beszámolója is erről tanúskodik. 1930. július 1–14. közötti utazásának legfontosabb állomásai: Budapest, Zombor, Újvidék, Belgrád, Versec, Temesvár, Nagyvárád, Nagyszeben, Bukarest, Siliestia, Várna, Szófia, Belgrád, Budapest, Bécs. A körutazás második részét július 19-én kezdte meg és augusztus 4-én fejezte be. Állomások: Berlin, Tilsit, Kowno, Riga, Pernau, Reval, Riga, Wilna, Varsó, Bécs, Gottschee. A jelentést megkapta mind a magyar, mind a német külügyminisztérium. Ammende: Bericht über meine Reise nach Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien vom 1. bis 14. Juli 1930. (II. Teil: Ostpreussen, Litauen, Estland, Polen und die Gottschee.) PAAA, R 60528, Számozatlan.

¹⁴ A Kongresszusnak nyújtott anyagi támogatás nagyságára nézve nem állnak rendelkezésre konkrét adatok. Wilfan hagyatékában sem találunk rá utalást. A kérdésre a belgrádi külügyminisztériumi akták áttanulmányozása adhat majd választ.

¹⁵ Az előző irodavezető, Bruns 1931 februárjában hunyt el. Az utódlás kérdése már halála előtt két csoportra osztotta a németországi központú kisebbségi támogatással foglalkozó szervezeteket és a német kisebbségi vezetőket. Mind a *Deutsche Stiftung* (Krahmer-Möllenberg), mind a *Schutzbund* (von Loesch) ellenőrzése alá akarta vonni az irodát, s ezzel a német kisebbségek nemzetközi szereplését. A kisebbségi politikusok több szempontból is megosztottak voltak. Az egyik érvrendszer szerint voltak olyanok, akik mindenáron el akarták kerülni a Schutzbund pozíciójának erősödését (Schiemann, Nicolai v. Berg), s akik ezt támogatták (Axel de Vries, Hans Otto Roth). Hasselblatt mindenesetre a *Schutzbund*hoz közelálló személynek számított. A vita Ammende és Schiemann között is elmérgesedett. Ammende harcos, kisebbségi sorból származó vezetőt akart a hivatal élére,

Schiemann pedig inkább egy józan, megfontolt és semleges szakembert, mint amilyen Bruns volt. A vita végül is Hasselblatt javára dőlt el. Schiemann állásfoglalása és a kisebbségpolitika koncentrációja ellen – esetenként nagy nyilvánosság előtt – felhozott érvei, valamint az „anacionális államról” kidolgozott, mind a külügyminisztériumban, mind a kisebbségi vezetők körében népszerűtlen teóriája hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiszocialista hatalomátvétel után az egykor rendkívül befolyásos, demokratikus meggyőződésű polgári politikus végérvényesen kegyvesztetté vált Berlinben. A Bruns-iroda utódlása körüli harcról lásd Bamberger-Stemann: *i. m.* 181–197. A *Volkstumsarbeit* 1933 utáni koncentrációját behatóan elemzi Jacobsen: *i. m.* 160–252; Tammo Luther: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2004.

¹⁶ Wilfan hagyatékából egyértelműen kitűnik, hogy Hasselblatt milyen fontos szerepet kapott a szervezet életének irányításában.

¹⁷ Lásd *Függelék IV/1925/3; IV/1926/6; IV/1927/1,2; IV/1928/1; IV/1929/1; IV/1931/1; IV/1932/1,3; IV/1933/4; IV/1934/4,6,7; IV/1936/2; IV/1937/1*.

¹⁸ *Függelék IV/1926/6*.

¹⁹ *Függelék IV/1932/3/7*.

²⁰ *Függelék IV/1925/3; IV/1926/6; IV/1927/2; IV/1938/1; IV/1934/6*.

²¹ Az 1934-es határozatban a Kongresszus a lengyel kormánynak arra a lépésére reagált, amellyel az a kisebbségi szerződések általánosításáig felfüggesztette a Népszövetséggel való együttműködését ebben a kérdésben. A lengyel lépés mellett a népszövetségi vitákban a kisantant államok is igyekeztek a garanciaeljárás reformját az általánosítás kérdéséhez kapcsolni, s ezzel azt megakadályozni. A Kongresszus határozatában állást foglalt az általánosítás gondolata mellett, de megengedhetetlennek tartotta, hogy a kérdés átpolitizálása a meglévő kötelezettségek gyengítéséhez vezethessen.

²² *Függelék IV/1928/1*.

²³ *Függelék IV/1930/2*.

²⁴ *Függelék IV/1934/7*.

²⁵ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 22. PAAA, R 96559, K 431876.

²⁶ Uo.

²⁷ Krabbe jelenlétéről lásd *Sitzungsbericht [...] 1932; 1933; 1934*. Bevezetők és elnöki megnyitóbeszéd. 1936-ban a Titkárság kisebbségi szekciójának dán elnöke Schou is részt vett a konferencián. Lásd *Sitzungsbericht [...] 1936*. Bevezető.

²⁸ *Sitzungsbericht. [...] 1931; 1934*. Bevezetők.

²⁹ *Függelék IV/1925/4; IV/1928/3; IV/1929/3; IV/1934/5*.

³⁰ A magyar képviselők más nemzetközi szervezetben való részvételéről lásd lentebb.

³¹ Elsősorban a Népszövetségi Ligák Uniójára építhetett, mely a többi szervezettel összehasonlítva aktívabban foglalkozott a kisebbségi kérdéssel. Az Unió

1928. július 2. és 7. közötti Hágában tartott közgyűlése a Kongresszushoz hasonlóan (1929/2) javasolta, hogy a Népszövetség alakítson a kisebbségi probléma teljességére kiterjedő hatáskörrel egy állandó bizottságot. Következő, 1929. májusi madridi közgyűlésén felszólította a Népszövetséget, hogy hozzon létre egy szakértői bizottságot (*Studienkommission*) az európai kisebbségi probléma tanulmányozására. Buza: i. m. 390.

³² A kongresszus számára a következő személyek támogatása volt a legfontosabb: Ruysen (Népszövetségi Ligák Uniójának főtitkára), Dickinson (Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának elnöke) Bakker van Bosse (Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának tagja), Boissier (Interparlamentáris Unió főtitkára). Üdvözlő távirataikról, részvételükről, előadásaiukról lásd Wilfan megnyitóbeszédeit a kongresszus évenkénti beszámolóiban.

³³ *Függelék IV/1926/2–5; IV/1932/2; IV/1933/2; IV/1935/3.*

³⁴ *Függelék IV/1926/4–5.*

³⁵ *Függelék IV/1928/4; IV/1929/4.*

³⁶ *Függelék IV/1929/4; IV/1932/4.*

³⁷ *Függelék IV/1925/2; IV/1926/1; IV/1931/2; IV/1933/3.*

³⁸ *Függelék IV/1928/2.*

³⁹ Paul Schiemann látta ezt az egyre erősödő tendenciát, s szembe is fordult vele az Európai Német Népcsoportok Szövetségének 1932-es konferenciáján. „A népiség szolgálatát nem lehet az erkölcsi törvények fölé emelni, ha nem akarjuk az erkölcsi törvények jelentőségét teljesen felszámolni. A népiség szolgálatát nem lehet a priori a más közösségekből kinövő kapcsolatok fölé sem helyezni. A különböző emberi közösségi kapcsolatok rangsorára rákérdezni éppoly helytelen, mint a farizeus kérdése, melyre Jézus azt a választ adta: Adjátok meg a császárnak ami a császáré, és Istennek, ami Istené.” Paul Schiemann: Die neue nationalistische Welle. (Rede gelegentlich der Jahrestagung des Verbandes der Deutschen Volksgruppen, Baden bei Wien, 26. Juni 1932. *Nation und Staat*, 1932. szeptember. 802.

⁴⁰ *Függelék IV/1931/5; IV/1934/3; IV/1935/4.*

⁴¹ Hasselblatt levele Ammendének. Berlin, 1935. április 15. BA, N 1.250, Fasz. 6. 125.

⁴² „Különösen szoros együttműködés alakult ki a német és a zsidó csoportok között. Dr. Motzkin, a zsidók képviselője az Elnökségben már a Kongresszus előkészítése során is rendkívül lojálisan viselkedett. A kongresszus alatt Motzkin mellett elsősorban Robinson (Litvánia) volt az, aki a németekkel a legszorosabban együttműködött, és döntően hozzájárult az autonómiakérdés német érdekeknek megfelelő megoldásához.” Junghann beszámolója a 2. nemzetiségi kongresszusról. Genf, 1926. október 25–27. PAAA, R 60464, Számozatlan.

⁴³ Szűllő jelentése a külügyminisztériumnak a Népszövetségi Ligák Uniója berlini üléséről (1928). Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁴⁴ Dr. Norbert Gürke: Der Nationalsozialismus, das Grenz- und Auslandsdeutschum und das Nationalitätenrecht. *Nation und Staat*, 1932. október. 7–30.

⁴⁵ „De még inkább szeretném megtudni, hogy a német kisebbségek és hivatalos képviselők milyen álláspontot képviselnek az egész kérdéssel kapcsolatban. Mert nemcsak a sajtóban, hanem egyébként is ismételten felszólítanak, hogy a német kisebbségek képviselőitől kérjek egy nyilatkozatot, hogy azok vajon az antiszemitizmus nézőpontját vallják-e, vagy belátják annak összeegyeztethetlenségét a kisebbségi mozgalommal.” Motzkin levele Ammendének. Párizs, 1932. november 16. BA, N 1.250, Fasz. 32. 490.

⁴⁶ Bár Szüllő és Jakabffy is azt javasolta, hogy a konferenciát ne tartsák meg, ebbe a Választmány német és zsidó tagjai nem egyeztek bele. Margulies hangsúlyozta, hogy nem akar panaszáradatot zúdítani az új német rezsim nyakába, de a kérdést a Kongresszusnak mindenképpen tárgyalnia kell. Protokoll. A Választmány 1933. április 1-jei, szombati ülése Bécsben. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1114–1115.

⁴⁷ A német kisebbségek szorult helyzetét jól mutatja Ammende június végén Wilfannak írt levele is, amelyben közölte az elnökkel, hogy elutazik Berlinbe, hogy a németországi zsidók érdekében interveniáljon Goebbelsnél. Érvrendszere mindenestre jellemző volt a német kisebbségi politikusok helyzetértékelésére és a valósághoz való viszonyára: fel kívánta hívni a propagandaügyi miniszter figyelmét arra, hogy a zsidóság ellen fogantatosított intézkedések komolyan veszélyeztetik a német kisebbségek és a Birodalom külpolitikai érdekeit is. Majd így folytatta: „Vagy azt hiszi Motzkin úr, hogy nekem vagy bármely más személyiségnek a német körökből, lenne még lehetőségem közvetlen intervencióra a berlini vezető személyiségeknél, ha hagytuk volna magunkat ... rábírní a nyilvános ki nyilatkoztatásokra a zsidókérdésben?” Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. június 21. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1124.

⁴⁸ Schiemann fent említett kritikus beszédében következőképpen határozta meg a nemzetiszocializmus és a német kisebbségek viszonyát: „A nemzetiszocializmusban azonban az állam fogalma a népiség fogalmával olyan szorosan összekapcsolódik, hogy számára a külföldi németiség megtartása csak annak a német állam területére való bevonásával, vagy legalábbis az államhatalom akaratának közvetlen beavatkozásával tűnik lehetségesnek.” Schiemann: *i. m.* 804.

⁴⁹ Wilfan: Megjegyzések a Választmány és a Tanács 1933. július 2–3-i beszámolójához. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1129–1132.

⁵⁰ Paul Schiemann: *Dissimilation und Minderheitenrecht.* (Disszimiláció és kisebbségi jog.) BA, N 1.250, Fasz. 32. 583.

⁵¹ Emil Margulies: *Vorschläge zum Inhalt der jüdischen Ausführungen zum Programmpunkt: „Dissimilation und Nationalitätenrechte”.* (Javaslatok a „Disszimiláció és nemzetiségi jogok” programpontra zsidó megfogalmazásának tartalmához.) BA, N 1.250, Fasz. 32. 578–580. Margulies hangsúlyozta, hogy a tervezet saját álláspontját tükrözi, s jóvá kell hagyatnia a zsidó csoporttal is. Josip Wilfan: Megjegyzések az 1933. július 2–3-i választmányi és tanácsi üleésekről. Dátum nélkül. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1131.

⁵² Motzkin levele Wilfannak. Genf, 1933. szeptember 8. BA, N 1.250, Fasz. 32. 494–495.

⁵³ Roth napirend előtti felszólalása. *Sitzungsbericht... 1933.* 26.

⁵⁴ Motzkin, Rosmarin, Margulies és Farchy levele a Kongresszus elnökének. Bern, 1933. szeptember 17. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1223–1224.

⁵⁵ *Sitzungsbericht... 1933.* 69–70.

⁵⁶ „A Kongresszus megállapítja: a nemzeti disszimiláció bevezetése és végrehajtása esetén érintetlenül kell maradniuk mindazon szabadságoknak és jogoknak, amelyek mellett az Európai Nemzetiségek Kongresszusa fennállása óta nyilatkozataiban és határozataiban állást foglalt.”

⁵⁷ Uo. 70.

⁵⁸ *Függelék IV/1935/2.*

⁵⁹ Strelitzky korreferátumát lásd *Sitzungsbericht... 1935.* 38–41.

⁶⁰ A bevezető előadást az olaszországi szlovén Besednjak tartotta. A témához hozzászóltak: Strelitzky (jugoszláviai magyar), Starc (ausztriai szlovén), Makaruška (lengyelországi ukrán), Karall (ausztriai horvát). Az elhangzottakat pedig Wilfan összegezte. *Sitzungsbericht... 1935.* 32–53.

⁶¹ Leggyakrabban az ukrán képviselők hagyták figyelmen kívül az alapszabályt, de a legemlékezetesebb eset Esterházy János nevéhez kapcsolódott, 1932-ben. Részletesen lentebb.

⁶² Eiler: *i. m.* 29.

⁶³ Bamberger-Stemmann: *i. m.* 149.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Michaelсен: *i. m.* 254. 32. lábjegyzet.

⁶⁶ „A szervező iroda elkérte meghatalmazásomat, de azonnal elhitte annak érvényességét, amikor a mi csoportunkra eső költségrész összegét svájci aranyakban leszámoltam.” Jakabffy: *Adatok... i. m.* 5.

⁶⁷ Ammende erről – a magyar támogatást elhallgatva – 1930-ban így írt: „Itt egy olyan periódusról van szó, amikor a költségeket (különösen, ami az első Nemzetiségi Kongresszus előkészítéséhez szükséges nagy utazásokat illeti) a Kongresszus jelenlegi elnöke teljesen egyedül, saját zsebből fedezte.” BA, N 1.250, Fasz. 28, 490.

⁶⁸ Kivonat a szervezett nemzetiségi csoportok 1926-os előkészítő választmányi ülésének beszámolójából. (Drezda, április 6–7.) BA, N 1.250, Fasz. 2. Számozatlan.

⁶⁹ 1928-ban az átváltási árfolyamok nagyjából a következőképpen alakultak: 100 pengő 73,4 német márkát és 90,6 svájci frankot ért. Bár az árfolyamok természetesen változtak, a harmincas évek második feléig nagy vonalakban megfeleltek az 1928-asnak. Ez idő tájt egy párizsi, berlini vagy római magyar követ 5000 pengő havi fizetést kapott, ami durván 4500 franknak felelt meg. A bécsi követség egy kezdő fogalmazási tisztviselő 680 pengőt keresett. Pritz: *Magyar diplomácia... i. m.* 59. Azokban az években, amikor Ammende 18000 frankot húzott Budapestről, a magyar támogatás a TESZK összköltségvetésének (1928/29-ben 3,6 millió frank) nagyjából 1/200 részének felelt meg. A TESZK költségvetéséről lásd Bárdi: A keleti akció II. *i. m.* 121.

⁷⁰ Ammende levele Graebe-nek. Bécs, 1931. március 14. PAAA, R 60528, L 497565.

⁷¹ Ammende levele Graebe-nek. Bécs, 1930. február 8. PAAA, R 60528, L 497561.

⁷² Ammendét az 1927. február eleji választmányi ülésen egy Motzkinból, Flachbartból, Schiemannból és Kaczmarekból alakult pénzügyi bizottság figyelmeztette a korrekt könyvelés szükségességére. Flachbart jelentése Masirevichnek. Prága, 1927. február 8. MOL, K 64. 1927-47-78.

⁷³ Ezek a természetesen titkos támogatások „hivatalosan” az utazási költségeket s a konferenciák előkészítését voltak hivatottak segíteni.

⁷⁴ Ammende levele a Választmánynak. Bécs, 1927. december 1. BA, N 1.250, Fasz. 2. számozatlan.

⁷⁵ A befizetések késlekedése miatt Ammende többször is kilátástalannak tűnő helyzetbe került, mivel a Titkárság nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségeinek. Több esetben is Wilfan kölcsöne húzta ki a főtitkárt a bajból. Michaelsen: *i. m.* 246–248.

⁷⁶ Ammende és Wilfan többször is megkereste a zsidó képviselőket, hogy tartozásukat rendezzék. Lásd Wilfan körlevelét a zsidó kisebbségek vezetőihez. Belgrád, 1930. december 22. BA, N 1.250, Fasz. 3. számozatlan. Leo Motzkin feltehetően mindent megpróbált, hogy a pénzt előteremtse, de a helyzetet még 1931 végén is kilátástalannak ítélte meg. A zsidó szervezetek hajthatatlanságát alapvetően a gazdasági világválság következményének tudta be. Motzkin levele Ammendének. Berlin, 1931. október 22. BA, N 1.250, Fasz. 32. 477–478. A főtitkár és Schiemann is megpróbált az ügyben befolyásos németországi zsidó személyiségektől segítséget kérni – láthatóan sikertelenül. Ammende levele Julius Hirschnek. Bécs, 1931. november 27. PAAA, R 60529, L 497595-L 497596.

⁷⁷ Graebe levele és csatolt összefoglaló jelentése a német külügyminisztérium VI. osztályának a Kongresszus anyagi helyzetéről. PAAA, R 60531, L 497732. A mellékelt részletes, ötoldalas összefoglaló számozatlan.

⁷⁸ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségéhez az európai szervezett nemzetkisebbségek X. kongresszusáról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. számozatlan.

⁷⁹ „A VI. osztálynak ezért e kongresszusok megismétlése ellen rebus sic stantibus nincsenek már alapvető fenntartásai. Azonban nincs okunk erről a semlegességről áttérni az aktív anyagi támogatásra. Ez annál is kevésbé lenne opportunus, mivel e kongresszusok hivatalos német oldalról történő finanszírozásának esetleges napvilágra kerülése azok lehetséges hatását teljesen illuzórikussá tenné.” A VI. osztály átirata a II. osztályhoz. Berlin, 1927. február 28. PAAA, R 60465. Számozatlan.

⁸⁰ A II. osztály átirata a VI. osztályhoz. Berlin, 1927. február 19. PAAA, R 60465. számozatlan.

⁸¹ Schiemann hangsúlyozta, hogy a Kongresszus – már csak szervezeti felépítésének köszönhetően is – nem vádolható pángermán célkitűzésekkel. Ráadásul a Titkárság német vezetés alatt áll, s ezzel a többi kisebbség is egyetért. A kisebbségek közötti együttműködés pedig hozzájárulhat a többségi népek és a német kisebbségek közti viszony javulásához. Végző évrként pedig felhozta, hogy a

minisztérium által remélhetőleg kifizetendő összegek elenyészők lennének a propaganda szempontjából hajtott haszonnal összevetve. Paul Schiemann: Zur Frage der Europäischen Nationalitätenkongresse. (Az Európai Nemzetiségi Kongresszus kérdéséhez.) PAAA, R 96562, 083–086.

⁸² Michaelsen: *i. m.* 254. 30. lábjegyzet.

⁸³ Poensgen (Népszövetségi ügyosztály) feljegyzése. Berlin, 1928. április 7. PAAA, R 96562, 088.

⁸⁴ Uo. Weizsäcker lapalji megjegyzése. 1928. április 7.

⁸⁵ A VI. osztály feljegyzése a külügyminiszternek. Berlin, 1929. április 25. PAAA, R 60527, L 497539.

⁸⁶ Miután a népszövetségi Titkárság kisebbségi szekciójának elnöke, a norvég Eric Colban lemondott, egy spanyol diplomata, Aguirre de Carcer lett a poszt nem hivatalos várományosa. Ammende ezt rendkívül veszélyes fejleménynek látta, mivel a spanyol kormány nem kisebbségbarát intézkedéseiről volt híres. Arról nem is beszélve, hogy a jelölt tapasztalatlan volt kisebbségjogi kérdésekben. A főtítkár szívesebben látott volna egy svájci vagy egy semleges állambeli szakértőt a szekció élén. Ezt a nézetét a főtítkár a Népszövetség elnökének, Sir Eric Drummondnak is megírta, valamint informálta a svájci lapokat is. Khuen-Héderváryhoz írott levelében arra kérte a magyar kormányt, hogy magyar oldalról is tegyenek meg mindent Carcer kinevezésének megakadályozására. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. június 14. MOL, K 64. 1928-47-380. (Az akció nem járt eredménnyel. Carcer mintegy másfél évig vezette a kisebbségi osztályt, de az ügyeket valójában helyettese, Pablo Azcárate vitte, akinek – mint Colban egykori helyettesének – személyével kapcsolatban Ammendének jóval kisebb fenntartásai voltak.)

⁸⁷ A népszövetségi garanciaeljárás reformjával kapcsolatban a Tanács 1929. március 7-én elfogadott határozata értelmében 15 állam és számos szervezet küldte el állásfoglalását Adatcinak, köztük a Kongresszus is. A kérdésről részletesen lásd lentebb.

⁸⁸ Ammende levele Graebe-nak. Bécs, 1930. február 8. PAAA, R 60528, L 497560-L 497562.

⁸⁹ Graebe, mikor a szervezet számára a német külügyminisztériumnál a támogatás szükséges növelése érdekében lobbizott, rátapintott a lényegre. „Egy olyan időpontban, amikor már Németország nem tagja a Népszövetségnek, számomra kétszeresen szükségesnek tűnik a kisebbségeket igénybe venni arra, hogy a nemzetközi fórumon a német érdekekért dolgozzanak.” Graebe levele a német külügyminisztérium VI. osztályának. Berlin, 1934. február 21. PAAA, R 60531, L497732.

⁹⁰ A „Nemzetiségek az autoriter államban” című határozatot lásd *Függelék IV/1935/2*.

⁹¹ A kisebbségi képviselők túlnyomó többsége a bolsevizmust eleve a kor egyik legveszélyesebb jelenségének tartotta. A nemzetizocialista Németországban rendkívül erős propagandakampány indult be a Szovjetunióval szemben. Ammendét is magával ragadta a politika sodrása, s kapcsolatokat épített ki a

Rosenberg-hivatallal. A kongresszus 1933-ban és 1934-ben határozatot fogadott el az oroszországi éhezéssel kapcsolatban. A főtítkársajtó kampányt folytatott, könyvet írt a kérdésről, és 1935/36-ban világkörűli útra indult, melynek – természetesen titokban tartott – valódi oka a kommunista befolyás feltérképezése lett volna. A kérdést részletesen elemzi Bamberger-Stemmann: *i. m.* 325–349. Ammende a német külügyminisztériumtól az „Oroszország-akcióra” évente 8000 márkát kapott, negyedéves bontásban. Hasselblatt levele von Twardowskinak. 1936. május 19. PAAA, R 60496, K 262362.

⁹² A rendkívüli támogatásokban feltehetően benne volt Ammende „Oroszország-akciója”, és a kilépett vagy fizetni nem tudó csoportok részesedésének átvállalása is. A 1934–36 közötti támogatásról lásd Hasselblatt levele von Twardowskinak. Berlin, 1936. május 19. PAAA, R 60496, K 262361–K 262363. Az 1937-es kongresszusra a minisztérium 21 000 márkát bocsátott a Titkárság, ill. Hasselblatt rendelkezésére. Bamberger-Stemmann: *i. m.* 160.

⁹³ Baranyai jelentése a külügyminisztériumnak. Genf, 1926. május 19. MOL, K 64. 1924–27 (336/1926). Ammendének sürgősen pénzre volt szüksége, mivel Olaszországba akart utazni Wilfanhoz, ezért Baranyai saját pénzéből 100 frank kölcsönt adott neki. Uo.

⁹⁴ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. május 26. MOL, K 64. 1924–27 (336/1926).

⁹⁵ Korányi jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1926. június 24. MOL, K 64. 1924–27 (336/1926).

⁹⁶ Khuen-Héderváry utasítása Korányinak. Budapest, 1926. július 6. MOL, K 64. 1924–27 (336/1926).

⁹⁷ Kristóffy. Pro domo. 1926. szeptember 2. MOL, K 64. 1927–47 (423/1926).

⁹⁸ A külügyminisztérium egészen 1927 elejéig meg volt arról győződve, hogy a Szűllő által Ammendének átadott összeg már előlegnek tekintendő a következő kongresszusra. Ezért sokáig nem is volt hajlandó kifizetni Ammendének az esedékes első részletet, mondván, azt már megkapta a csehszlovákiai politikustól. Kristóffy utasítása Masirevichnek. Budapest, 1927. február 22. MOL, K 64. 1927–47–78.

⁹⁹ Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1927–47 (422/1926).

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Többször is előfordult, hogy egy-egy negyedévet kihagytak, s aztán egyszerre 2000 frankot juttattak el Ammendének.

¹⁰² A külügyminisztérium utasítása Ambrózy Lajos követnek. Budapest, 1928. június 20. MOL, K 64. 1935–47 (403/1928).

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Lukács György levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. július 20. MOL, K 64. 1935–47 (322/1928).

¹⁰⁵ Kristóffy utasítása Ambrózynak. Budapest, 1928. június 20. MOL, K 64. 1935–47 (403/1928).

¹⁰⁶ Ambrózy jelentése a külügyminisztériumnak. Bécs, 1929. január 30. MOL, K 64. 1935–47 (126/1929).

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Bartheldy min. titkár. Pro domo. Budapest, 1931. augusztus 18. MOL, K 64. 1935-47 (635/1931).

¹⁰⁹ Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül, feltehetően 1931 ősz. MOL, K 64. 1935-47 (851/1931).

¹¹⁰ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1930. április 9. MOL, K 64. 1935-47 (121/1930).

¹¹¹ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

¹¹² Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. április 7. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

¹¹³ Balla. Pro domo. Budapest, 1933. szeptember 11. MOL, K 64. 1935-47 (412/1933).

¹¹⁴ Balla. Pro domo. Budapest, 1934. szeptember 20. MOL, K 64. 1935-47 (383/1934).

¹¹⁵ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1934. november 10. MOL, K 64. 1935-47 (615/1934).

¹¹⁶ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1935. november 18. MOL, K 64. 1935-47-778.

¹¹⁷ Tahy László miniszterelnökségi államtitkár átírata Kristóffynak. Budapest, 1935. december 3. MOL, K 64. 1935-47-778.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Szülő jelentése a külügyminisztériumnak. 1937. március 30. OSZKK, Fond X, X/8.

¹²⁰ A pontos összeg egyes dokumentumok hiánya miatt nem állapítható meg pontosan. Legnagyobb problémát az okozza, hogy az 1928 előtti, valamint az 1934 utáni rendkívüli támogatásokról (egyáltalán azok létéről) alig tudunk valamit.

¹²¹ Bár a kiutazási költségekről az utasításokban és a feljegyzésekben nem sok szó esik, néhány forrás igazolja, hogy a Dísz tér állta a delegáltak útját. A külügyminisztérium Matuska Péter követségi ügyvivőnek Prágába. Budapest, 1927. szeptember 15. MOL, K 64. 1927-47-430; Kristóffy (?). Pro domo. Budapest, 1927. augusztus 17. MOL, K 64. 1927-47-385.

5. MAGYAR RÉSZTVEVŐK ÉS KAPCSOLATI HÁLÓK

5.1 A KONGRESSZUS MAGYAR RÉSZTVEVŐI – A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A szervezet tényleges fennállásának 14 éve alatt 49 kisebbség küldte el legalább egyszer képviselőit az évente tartott konferenciák valamelyikére.¹ A részvétel gyakoriságát – az adott kisebbség politikai elitjének érdeklődésén túl – több tényező is befolyásolta. Az első szűrő természetesen a kisebbségi politikusok biztonságérzete volt. Korlátozó tényezőként szerepelt továbbá az anyaország állásfoglalása is. Emellett a megjelenés gyakoriságát döntően befolyásolta az a körülmény, hogy a csoportok meddig vállaltak közösséget a Kongresszus alapelveivel vagy követett politikai irányvonalával. 1933-ban így 14-re nőtt a kezdeti együttműködés után végleg távolmaradó kisebbségek száma (7 zsidó, 5 lengyel, 1 dán, 1 szorb).

A magyar volt az egyetlen olyan csoport, amelynek kisebbségei minden éves konferencián egységesen megjelentek. Igaz ugyan, hogy a jugoszláviai küldöttek 1930-ban csak késve, a rá következő évben pedig közvetlenül az utolsó ülés bezárása után érkeztek meg Genfbe, de mind a kétszer elutaztak Svájcba. A három magyar kisebbségen kívül ezt csak a lengyelországi németek és ukránok mondhatták el magukról.²

A Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek és aktivitásuk (1925–38)

	Kongresszusok	Össz./Fel
Csehszlovákia		
Szüllő Géza	25c, 26c, 27c, 28a, 29a, 30a, 31a, 32c, 33b, 34a, 35a, 36c, 37c, 38a	14/14
Flachbarth Ernő	25b, 26a, 27a, 28a,b	4/5
Jaross Andor	29, 30b, 32b	3/2
Esterházy János	31b, 32b	2/2
Aixinger László	32	1/0

	Kongresszusok	Össz./Fel
Szvatkó Pál	32	1/0
Jugoszlávia		
Deák Leó	25, 26a, 28, 29b, 30*, 31b*, 32, 34b, 36b, 37, 38	11/5
Strelitzky Dénes	26, 28, 29, 30*, 31*, 32, 33, 34, 35b, 36	10/1
Törley Bálint	26, 27	2/0
Palásthy Ödön	32	1/0
Románia		
Jakabffy Elemér	25, 26a, 27, 28b, 29, 30, 31, 32b, 33bb, 34a, 35b, 36b	12/8
Balogh Arthur	25a, 26, 27a, 28a, 30, 32b, 33a, 35a	8/6
Sulyok István	28, 29b, 30, 31, 37	5/1
Jósika János	37a (Balogh referátuma), 38a	2/2
Ugron István	30a	1/1
Ambrózy Andor	28	1/0

a) előadás; b) korreferátum, hozzászólás; c) üdvözlőbeszéd; * megkésve érkeztek

A Kongresszus ülésein az évek során összesen 16 magyar küldött vett részt legalább egyszer.³ Közülük öten (Aixinger, Szvatkó, Palásthy, Ugron, Ambrózy) mindössze egyszer, hárman (Esterházy, Törley, Jósika) kétszer utaztak el egy-egy konferenciára. Rajtuk kívül Jaross háromszor, Flachbarth négyszer, Sulyok pedig ötször szerepelt a résztvevők listáján. E képviselők részvételének alacsony, illetve viszonylag alacsony száma több okra vezethető vissza. Aixinger, Szvatkó és Palásthy feltűnése mindössze annak a ténynek volt köszönhető, hogy 1932-ben a Kongresszus Bécsben ülésezett, ami a kisebb távolság és következésképpen az alacsonyabb utazási költségek miatt lehetővé tette, hogy a magyarokat többen képviseljék a megszokottnál. 1928-ban Ambrózyt Jakabffy azért vitte magával Genfbe, hogy ott a bánsági politikus nemzetközi kapcsolatokra tegyen szert, ami megkönnyíthette volna tervbe vett jövőbeni munkáját a Népszövetségi Ligák Uniója keretei között. Mivel azonban „nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket”, a Kongresszuson sem jelent meg többé.⁴ Flachbarth és Törley Magyarországra való kényszerű áttelepülé-

sük miatt vettek csupán ennyiszer részt a Kongresszuson, Jósika pedig már csak akkor került a képbe, mikor Jakabffy bejelentette végleges távolmaradását a szervezettől, s bár az utolsó két évben „húzóembernek” számított, a szervezet aktív időszakából már nem volt sok hátra.⁵ A csehszlovákiai magyarság politikai életének két fiatal „erős embere”, Jaross és Esterházy feltehetően a Flachbarth kiválásával kialakuló úrt volt hivatott betölteni. Szereplésük rövidebbé több okra is visszavezethető. Egyrészt mindketten akkortájt kerültek pártaik élére, ami jelentősen növelte elfoglaltságukat, másrészt mindketten rendkívül elégedetlenek voltak a szervezet tevékenységével, s ennek radikális formában többször hangot is adtak.⁶ Sulyok viszonylag gyakori részvétele valójában nem a Romániai Magyar Népliga Egyesületben viselt főtitkári tisztségének volt köszönhető, hanem sokkal inkább annak, hogy tagja volt a Kongresszus keretein belül 1928-ban alakult Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének.⁷

A szervezet ülésain legtöbbször Szüllő vett részt, aki alelnökként mind a 14-szer megjelent a konferenciákon. Ez rajta kívül mindössze a lengyelországi német Kurt Graebéról volt elmondható. Szüllő mellett a két másik meghatározó magyar politikus, Jakabffy 12-szer, Deák 11-szer utazott ebből a célból Nyugatra. Strelitzky, aki mindössze egyszer szólalt fel a Kongresszus története során, tízszer, a magyar csoport legfelkészültebb jogi szakértője, Balogh pedig nyolcszor regisztráltatta magát. Az öt többször részt vevő személy közül négy már az első kongresszuson is jelen volt, Strelitzky pedig rögtön 1926-ban csatlakozott a magyar alapítókhoz.

Az egyes évek látogatottsági mutatóinak vizsgálatából megállapítható, hogy az 1932-es év cezúráját jelentett a magyar csoport létszámának tekintetében. Addig évente minimum öt, maximum tíz küldött képviselte a magyar kisebbségeket, 1933-tól azonban ez a szám négyre, majd az utolsó, stockholmi konferencián háromra esett vissza. A váltás kétségtávan a magyar külügyminisztérium és a részt vevő politikusok állandósult elégedetlenségére vezethető vissza. A csehszlovákiai magyarokat ettől fogva már csak Szüllő képviselte egy személyben. A másik három helyen a jugoszláviai és a romániai képviselők osztoztak: 1934-ben és 1936-ban Jugoszláviából, a fennmaradó években pedig (1938-ig) Romániából érkeztek ketten-ketten.

A magyar képviselők összesen 47-szer tartottak referátumot, korreferátumot vagy hozzászólást a 14 év alatt, s ennél mindent egybevetve csak a német csoport volt aktívabb.⁸ A 47 felszólalásból 21 volt előadás, 20 hozzászólás és 5 tisztán alelnöki üdvözlőbeszéd.⁹ Az aktivitást tekintve

megállapítható, hogy a csehszlovákiai magyarok összesen 23-szor, a romániaiak 18-szor, a jugoszláviaiak pedig mindössze 6-szor emelkedtek szőlásra. Ha azonban csak az 1932 utáni időszakot vizsgáljuk, akkor a sorrend módosul. Első helyre 10 felszólalással a romániai küldöttek kerülnek, másodikra 6-tal a csehszlovákiai magyarokat már csak egyedül képviselő Szüllő, míg a jugoszláviaiak 3-mal továbbra is a harmadik helyen maradnak.

A Kongresszus magyar húzóembereire nemcsak az volt jellemző, hogy ők vettek legtöbbször részt a konferenciákon, hanem az is, hogy a legtöbb fellépés is az ő nevükhöz kapcsolódott. Szüllő, mint a magyar küldöttek vezetője, minden évben felszólalási lehetőséget kapott – hol üdvözlőbeszéd, hol előadás, hol pedig hozzászólás formájában. Rajta kívül leggyakrabban Jakabffy (8), Balogh (6+1), Deák (5) és Flachbarth (5) jutottak szóhoz. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb előadást – a komoly elemzésbe egyébként csak ritkán bocsátkozó Szüllő után – Balogh tartotta, holott Jakabffy súlya összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a szervezetben. Ez egyértelműen annak tudható be, hogy a magyar csoportból ő volt az, aki európai híró nemzetközi jogásként a legszakzszerűbb áttekintést tudta nyújtani a kisebbségeket érintő kérdések jogi vonatkozásairól. Az öt küldött közül, akik egyszer sem szóltak fel, négy mindössze egyszer, egy pedig kétszer vett részt az üléseken.

A magyar kisebbségek képviselőit kivétel nélkül olyan személyek látták el, akik az országos magyar pártok tagjai vagy bizalmi emberei voltak, s akikkel szemben a magyar külügyminisztérium sem fogalmazott meg fenntartásokat.¹⁰

A Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek tevékenysége az impériumváltás után

Név	Tevékenység
<i>Csehszlovákia</i>	
Aixinger László (1883–1944)	OKP főtitkára 1930–32; OKP pártigazgatója 1932–36; EMP pártigazgatója 1936–38; a <i>Híradó</i> főszerk. helyettese 1920–30; <i>Magyar Néplap</i> főszerkesztője 1930–43.
Esterházy János (1901–1957)	OKP elnöke 1932–36; EMP ügyvezető elnöke 1936-tól; képviselő 1935–38.

Név	Tevékenység
Flachbarth Ernő (1896–1955)	A magyar pártok prágai irodájának vezetője 1925–29; <i>Prágai Magyar Hírlap</i> felelős szerkesztője 1922–24; 1929-ben elhagyta Csehszlovákiát, és 1933-tól Budapes- ten élt.
Jaross Andor (1896–1946)	MNP alelnöke 1925–33; MNP ügyvezető elnöke 1933–36; EMP elnöke 1936-tól; képviselő 1935–38.
Szüllő Géza (1873–1957)	OKP elnöke 1925–32; képviselő 1925–38; A magyar pártok parlamenti klubjának elnöke 1927–38.
Szvatkó Pál (1901–1959)	<i>Prágai Magyar Hírlap</i> főmunkatársa 1924–38; Az <i>Új Munka</i> és az <i>Új szellem</i> szerkesztője
<i>Jugoszlávia</i>	
Deák Leó (1888–1945)	MP egyik titkára 1922–24; MP alelnöke 1924–29; 1927–29 között tartománygyűlési képviselő; a <i>Kalangya</i> munkatársa.
Palásthy Ödön (?–?)	MP intézőbizottsági tagja 1922–; 1927–29 között tartománygyűlési képviselő.
Strelitzky Dénes (1928–1953)	MP titkára 1922–; 1927–29 között parlamenti képviselő; A szabadkai <i>Hírlap</i> főszerkesztője.
Törley Bálint (1885–?)	MP intézőbizottsági tagja 1922–24; MP alelnöke 1924–27; a szabadkai <i>Hírlap</i> alapítója, 1923-tól tulajdonosa; 1927-ben áttelepült magyarországi birtokára.
<i>Románia</i>	
Ambrózy Andor (1878–1932)	OMP alelnöke 1922–24; elnöki tanács tagja 1924–28, 30–32; A bányászati tagozat elnöke 1932-ig.
Balogh Arthur (1866–1951)	OMP intézőbizottsági tagja 1928–30; elnöki tanács tagja 1930–; szénázó 1926–37; szerkesztő.
Jakabffy Elemér (1881–1963)	OMP alelnöke 1922–38; bányászati tagozat elnöke 1935–; képvisező (28, 31, 32, 37), <i>Magyar Kisebbség</i> főszerk. 1922–43
Jósika János (1888–1955)	OMP intézőbizottsági tagja 1924–28; képviselő (26, 27, 28, 31, 32, 33, 37); Erdélyi Kereskedelmi Rt. ügyvezető elnöke és a <i>Keleti Újság</i> Rt. elnöke.

Név	Tevékenység
Sulyok István (1891–1945)	<i>Ellenzék</i> szerkesztője 1925-től; <i>Erdélyi Lapok</i> munkatársa 1926-; <i>Magyar Kisebbség</i> alapító szerkesztője; képviselő 1932–33.
Ugron István (1862–1948)	OMP alelnöke 1922–23; OMP elnöke 1923–26; OMP elnöki tanács tagja 1933–; Különböző közgazdasági és egyházi funkciók.

Az összes magyar küldött szocializációja még a történelmi Magyarország keretei között ment végbe.¹¹ 1918-ban a 17 éves Szvatkó és Esterházy kivételével már mindannyian felnőttek voltak. Flachbarth és Jaross ugyan még csak 22. életévükben jártak, Sulyok pedig mindössze 27 éves volt, a többiek azonban vagy abban az évben, vagy már korábban betöltötték 30. életévüket. Közülük többen is álltak állami alkalmazásban, vagy viseltek közfeladatokat. Szüillő és Jakabffy munkapárti parlamenti képviselő volt a háború befejezéséig. Ugron és Ambrózy a külügyminisztérium kötelékében dolgozott. Előbbi többek között követi rangban szolgált Szerbiában 1911–13-ban, utóbbi két és fél évig az USA-ban állomásozott, a Monarchia konzulátusán. Rajtuk kívül Balognak voltak még minisztériumi tapasztalatai. Őt 1899-ben nevezték ki a Kereskedelemügyi Minisztérium miniszteri titkárává. Aixinger 1905 és 1919 között a pozsonyi ítélőtábla bírójaként dolgozott, Sulyok pedig 1912-ben lett Krassószörény szolgabírója.

A magyar csoportból kilencen örökölték nemesi címet.¹² Feltűnő, hogy a Romániából érkezők közül egyedül Sulyok volt, aki egyszerű polgári családból származott, míg a csehszlovákiai küldöttek kétharmada (4), a vajdaságiak fele (2). A nemesi cím mellett Szüillő, Esterházy, Törley, Jakabffy, Jósika, Ambrózy és Ugron földbirtokkal is rendelkezett.

A magyar résztvevők iskolai végzettségének vizsgálata azt mutatja, hogy a 16-ból kilencen szereztek jogi diplomát, ketten végeztek kereskedelmi és hárman gazdasági akadémiát.¹³ Egyikük (Szvatkó) a bölcsészkaron doktorált filozófiából, Ugron István pedig a bécsi konzuli akadémián tanult. Többüknek lehetősége volt a történelmi Magyarország határain túl is tanulmányokat folytatni és tapasztalatokat gyűjteni, s így ők már egészen fiatal korukban „világlátott” embereknek számítottak. Ugron Bécsben, Törley Bécsben, Lipcsében és Mainzban, Jósika pedig Oxfordban tanult néhány évig. Balogh a diploma megszerzése után állami ösztöndíjjal franciaországi és németországi egyetemeket látogatott 1898–99-ben, de

Szvatkónak és Szüllőnek is lehetősége nyílt rá, hogy budapesti egyetemi éveik után hosszabb tanulmányutakat tegyenek Európában.

A Kongresszuson részt vevők egytől egyig a magyar közösségek közéletének ismert személyiségei voltak. 14-en pártjaik országos vezetőségéhez tartoztak, kettőjüket pedig elsősorban újságíróként, illetve közíróként tartották számon. A kongresszusi részvétel idején viselt párttisztviselés alapján legmagasabb szinten a csehszlovákiai magyar kisebbség képviseltette magát, hiszen Szüllő 1925 és 1932 között az OKP elnöke volt. A másik két állam magyar pártelnökei egyetlenegyszer sem jelentek meg a szervezet konferenciáin. Alelnöki tisztséget Jaross, Deák, Törley és Jakabffy viselt. Balogh 1928–30-ban az intézőbizottság tagja volt, és 1930 után, Ambrózyhoz hasonlóan az elnöki tanács tagja lett. Rajtuk kívül Aixinger az OKP főtitkára, Strelitzky a jugoszláviai Magyar Párt titkára, Flachbarth pedig a csehszlovákiai magyar pártok prágai központi irodájának igazgatója volt.

A magyar delegáltak felét a két világháború között legalább egyszer parlamenti képviselővé választották. Szüllő, Jósika, Jakabffy és Balogh többször is bekerült a képviselőházba, illetve az utóbbi a szenátusba.¹⁴ Esterházyt, Jarost, Strelitzkyt és Sulyokot egyszer-egyszer választották képviselővé. Az ő esetükben azonban nem hagyható figyelmen kívül egy, a három állam belpolitikai stabilitásának különbözőségéből adódó, a parlamenti képviseletre is kiható különbség. Igaz ugyanis, hogy Jarost és Esterházyt is csak egyszer választották meg, de ők 1935 és 1938 között folyamatosan tagjai voltak a csehszlovákiai törvényhozásnak. Strelitzky parlamenti képviseletére 1927-től 1929-ig tartott csupán, mivel ekkor bevezették a királyi diktatúrát, s a Magyar Pártot is feloszlatták. Romániában a vizsgált időszakban – szemben Csehszlovákiával – meglehetősen sok választást tartottak. Sulyok az OMP-ben nagyobb súllyal rendelkező küldöttársaival ellentétben csak egyszer, 1932-ben szerzett képviselői mandátumot, s akkor is mindössze másfél évig volt tagja a képviselőháznak.

A kisebbségi pártoknak „külpolitikai aktivitásra” a Népszövetséghez címzett petíciók megfogalmazásán túl csak a nemzetek feletti szervezetek keretében nyílt módjuk. Nem véletlen, hogy a Kongresszuson részt vevő küldöttek egy része tagja volt a Népszövetségi Ligák Uniójának is. Az utódállamokban a húszas években megalakultak a szervezet magyar tagozatai, melyek vezetőségében a 16 személy közül 12 kapott helyt. Szüllőt és Ugront díszelnöknek választották, míg Balogh és 1931-től Es-

terházy az elnöki posztot töltötte be. Jakabffy, Jósika alelnök, Flachbarth (1929-ig) és Jaross (1931-től) ügyvezető alelnök, Strelitzky és Palásthy pedig igazgatósági választmányi tag lett. Sulyok és Deák a főtitkári teendőket látta el. Az Interparlamentáris Unió tevékenységébe azonban a magyar képviselők közül egyedül Szüllő kapcsolódott be.

Mindhárom államban megjelenhettek magyar nyelvű napi és hetilapok, melyek a kisebbségi közösségek informálásában, véleményformálásában, s adott esetben szervezésében rendkívül fontos szerepet kaptak. A saját sajtóorgánukok jelentőségét természetesen a magyar kisebbségek politikai elitje is azonnal felismerte. A Kongresszuson részt vevő képviselők közül tíz közvetlen kapcsolatban állt a sajtóval. Törley a szabadkai Hírlap alapítójaként és tulajdonosaként, Jósika pedig a Keleti Újság Rt. elnökeként tulajdonosi jogok gyakorlásával is beleszóllhatott a pártok számára fontos lapok működésébe. A többiek, amellet, hogy a legtöbben rendszeresen jelentkeztek cikkekkal is, szerkesztőként vagy főszerkesztőként is ismertek voltak.¹⁵ A sajtó véleményformáló erejével a Kongresszus is tisztában volt. Ezért támogatta az Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének megalakulását. A szövetség azonkívül, hogy már megalakulása is a kisebbségi probléma ország-világ előtti demonstrálásának számított, valójában nem fejtett ki lényeges tevékenységet. Tagjai jó részt a kongresszusokon amúgy is részt vevő újságíró küldöttek voltak, akik az éves konferenciákhoz kapcsolódóan tartottak megbeszéléseket egymással. A szövetség egyik alapító tagja s a „magyar csoport” vezetője Sulyok István volt.

A magyar küldöttek tehát a történelmi Magyarországon szocializálódott, túlnyomórészt felsőfokú végzettséggel rendelkező, jelentős részben nemesi származású személyek voltak, akik komoly szerepet játszottak a magyar pártokban vagy azok holdudvarában, s akik közül sokan a parlamenti választások során mandátumhoz is jutottak. Többségük a Népszövetségi Ligák Uniója magyar tagozataiban magas pozíciót töltött be. A magyar csoport vezéregyénisége Szüllő, Jakabffy és Deák volt. Bár Flachbarth az első években rendkívül fontos szerepet játszott a Kongresszus életében, Csehszlovákiából való 1929-es kényszerű távozása miatt együttműködése a szervezettel lényegében megszakadt. Balogh elsősorban szakértelme miatt vett részt gyakran az üléseken, a szervezőmunkából azonban valójában nem vette ki a részét. Miután Jakabffy 1936-ban önkéntesen megvált a szervezettől, a romániai magyarok húzóembere Jósika lett.

5.2 A MAGYAR KORMÁNYSZERVEK ÉS A FŐTITKÁR KAPCSOLATA

A Kongresszussal hivatalos és titkos kapcsolatot fenntartó magyar szereplők kapcsolati hálójának rekonstruálásánál Ammende személye tekinthető kiindulópontnak. 1936-ban bekövetkezett haláláig a szervezet nem magyar meghatározó politikusai közül rajta kívül senki sem került közvetlen érintkezésbe a magyar külügyminisztériummal és a miniszterelnökséggel.

Ammende tervei szempontjából szerencsés időpontban kereste fel Bethlen Istvánt a nemzetközi szervezet megalapításának ötletével. Ekkorra már mindhárom utódállamban megalakultak a Dísz tér bizalmát élvező magyar pártok, s a kisebbségi politikai elitek bekapcsolódtak az államok belpolitikai küzdelmeibe. Emellett az is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a népszövetségi kisebbségvédelem meghirdetett céljának csak korlátozottan tud megfelelni, s ezzel egyre inkább állandó kritika tárgyává válik. A magyar külpolitika számára egy nemzetközi kisebbségi szervezet kettős haszonnal kecsegtetett: optimális esetben hozzájárulhatott a garanciaeljárás javításának kikényszerítéséhez, legrosszabb esetben pedig nemzetközi nyilvánosságot biztosíthatott az elégedetlen kisebbségeknek. Egyáltalán nem véletlen, hogy a külügyminisztérium elvileg már 1924-ben is szívesen látott volna egy ilyen jellegű összejevetelt. 1925-ben a nemzetközi helyzet annyival tűnt kedvezőbbnek, hogy küszöbön állt a természetes szövetségesnek tekintett Németország Népszövetségbe való belépése.¹⁶

Bethlen támogatásának értékét, ha lehet, még inkább növelte a miniszterelnök óriási befolyása a külügyminisztériumra, mely tény természetesen jelentősen javította Ammende magyarországi pozícióit.¹⁷ Számára az is szerencsés körülménynek számított, hogy Bethlen megismerkedésük után még hat évig hivatalban maradt. Ez a folytonosság persze önmagában véve még korántsem jelentett garanciát a szervezet automatikus támogatására, de a hivatalos magyar körökkel való kapcsolattartást mindenképpen jelentősen megkönnyítette. A főtitkár természetesen igyekezett kihasználni Bethlennel való személyes ismeretségét. Időnként levélben tájékoztatta a szervezettel kapcsolatos fejleményekről, de bizonyos, hogy a miniszterelnök néhányszor személyesen is fogadta.¹⁸ Ezek a levelek és kihallgatások Ammende számára vélhetően azért voltak fontosak, mert feltétlenül ébren akarta tartani Bethlen érdeklődését a szervezet iránt. Semmi jel nem utal ugyanis arra, hogy olyan segítséget várt volna

tőle, amit adott esetben a külügyminisztérium munkatársaival ne beszélhetett volna meg, hisz Khuen-Héderváryval, a miniszter állandó helyettesével folyamatosan kapcsolatban állt, s a miniszterelnökségen lényegében Pataky Tiborhoz is bármikor fordulhatott. Budapesti látogatásai során pedig biztosan nem kerülte el figyelmét, hogy a külügyminisztérium és a miniszterelnök közötti információáramlás meglehetősen jó volt. A hat év alatt valójában mindössze egy esetben volt a főtitkár számára valóban „életbevágó”, hogy közvetlenül a miniszterelnöktől kérjen kihallgatást. Ekkor, 1931-ben a magyarországi szlovákok képvisellete kapcsán rendkívül kényes helyzetbe került, s ez azzal fenyegette, hogy vagy az ausztriai csehek és Wilfan bizalmát veszti el, vagy a magyar támogatásnak mondhat egyszer s mindenkorra búcsút.¹⁹

Mivel a miniszterelnökkel való személyes találkozóról feljegyzések híján nem sokat tudunk, csak sejtéseink lehetnek arról, miért volt hajlandó Bethlen személyesen is fogadni Ammendét. Bizonyos, hogy nem a Kongresszus nyilvános tevékenységéről szóló beszámolók indították erre, hiszen azokról a külügyminisztériumon, illetve Patakyon keresztül amúgy is bármikor tájékozódhatott. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a főtitkár utazásai során a kisebbségi témakörben összegyűjtött információi és benyomásai érdekelték. Ammendének ugyanis rendkívül kiterjedt kapcsolatai voltak kisebbségi körökben, s a német kisebbségek vezetőit, valamint a németországi központú, kisebbségekkel foglalkozó szervezetek irányítóit személyesen ismerte. Emellett kapcsolatban állt a német külügyminisztériummal, s otthonosan mozgott a Népszövetség kisebbségi kérdésekkel foglalkozó funkcionáriusai között is. Ráadásul Európa csaknem valamennyi országába eljutott, s látogatásai során nemcsak kisebbségi politikusok fogadták, hanem olykor a hatalmon lévő pártok vezető politikusai is. Mindez érdekessé tehetette személyét. Egy Khuen-Hédervárynak írt, 1927-es levél tanúsága szerint Bethlen komolyan mérlegelte a főtitkár elképzeléseit, s ha fantáziát látott bennük, hajlandó volt az ötleteket személyes súlyával is támogatni.²⁰

Bethlen Ammendéről kialakított személyes véleményéről nem sokat tudunk, az azonban bizonyosnak látszik, hogy jól felhasználhatónak és felhasználandónak tartotta, hiszen miniszterelnöksége idején megszákítás nélkül folyósíttatta számára a rendkívüli támogatást, s a külügyminisztérium kifizetéseit sem állíttatta le. Bethlen távozásával egy korszak annyiban mindenképpen lezárult, hogy a Kongresszus hátralévő aktív

időszakában a főtitkár(ok)nak egyetlen magyar miniszterelnökkel sem épült ki többé személyes kapcsolata.

A Kongresszussal kapcsolatos ügyek a külügyminisztérium, illetve a miniszterelnökség Pataky Tibor által vezetett II/A ügyosztályának illetékességi körébe tartoztak. Bár a két hivatal között a témában – tudomásunk szerint – csak elvétve voltak formalizált egyeztetések, egyes feljegyzésekből biztosan tudható, hogy az információáramlás biztosított volt. Így például Ammende 1930. június 30-án, balkáni körútjának előestéjén, Khuen-Héderváryval való tárgyalása után a külügyminisztérium kötelékébe tartozó Baranyaival és Patakyval közösen beszélte át a Kongresszussal kapcsolatos aktuális kérdéseket.²¹ A miniszterelnökség és a Dísz tér közötti egyeztetés 1933 és 1936 között vált dokumentálhatóan gyakorivá, amikor fel-felvetődött a magyar kisebbségek szervezethől való kiléptetése. Erre az időszakra tehető az addigi támogatási rendszer felülvizsgálata is. Ennek során a miniszterelnökség az Ammendének járó kifizetésekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekben többször is informálta a külügyminisztériumot.

Ammende legfontosabb kapcsolata a külügyminisztériumban Khuen-Héderváry Sándor volt, aki 1925 és 1934 között folyamatosan töltötte be a miniszter állandó helyettesének posztját. Kapcsolatuk 1927-es Bécsbe költözéséig meglehetősen személytelen maradt, mivel addig elsősorban a magyar külképviseleteken dolgozó diplomatákon keresztül, közvetett úton juttatta el információit hozzá. Ebben az időszakban, amikor a szervezet még nem állította fel irodáját, Ammende fél évig Párizsban élt, majd többször is megfordult Genfben, Berlinben és Észtszországban.²² Így az első másfél évben a Khuen-Héderváryval folyamatosan egyeztető Baranyai és az őt 1923 óta személyesen ismerő Jungerth biztosítottak számára megbízható csatornát a Dísz tér felé.

1927 áprilisától a külföldön állomásozó diplomaták közvetítő szerepe jelentősen csökkent, mivel ettől kezdve a főtitkár az év jelentős részét már Bécsben töltötte. Egyedül a bécsi követség tartott kapcsolatot Ammendével, mivel a magyar támogatás 1928 után – feltehetően a harmincas évek első harmadáig – ezen a csatornán keresztül jutott el a főtitkárhoz.²³ Annak azonban semmi nyoma, hogy Ammende a stratégiai kérdések megtárgyalásával bármikor is a követhez fordult volna. A harmadik kongresszus előkészítése idején ugyanis a főtitkár már közvetlenül Khuen-Héderváryval levelezett, s ha szükségesnek látta, vagy ha amúgy is át kellett utaznia Magyarországon, felkereste a minisztériumban. Leve-

leiben és a megbeszéléseken nemcsak a soron következő kongresszus programjához kérte a magas rangú hivatalnok egyetértését, hanem rendszeresen beszámolt neki genfi tapasztalatairól, a nemzetközi szervezetek tervezett lépéseiről, a német és magyar kisebbségekkel kapcsolatban begyűjtött információiról, az utazásai során politikusokkal folytatott megbeszéléseiről, sőt olykor a német diplomácia népszövetségi kisebbségvédelemmel kapcsolatos szándékairól is. Teljesen egyértelmű, hogy Ammende a külügyminisztérium számára nemcsak egy nemzetközi szervezet titkos módon dotált főtitkára volt, akitől elvárták, hogy a „magyar érdekeket” képviselje, de legalábbis feltétlenül tiszteletben tartsa, hanem egy fontos hírforrás is, aki ugyan nem hétpecsétetes titkokat közölt, de a kisebbségi politikai elitekről, illetve a nemzetközi porondon történt kisebbségi vonatkozású eseményekről használható, elemezhető információkat szállított. Nem állapítható meg, vajon ezt a szerepet Ammende önként vállalta-e magára, vagy esetleg mindez egy Bethlennel 1925-ben kötött szóbeli megállapodás része volt-e. Bár könnyen elképzelhető, hogy valamilyen szinten mindkét feltételezés megállja a helyét, nagyon valószínűnek látszik, hogy a főtitkár saját – a folyamatos magyar támogatást biztosítani kívánó – aktivitása volt a hangsúlyosabb a kérdésben. Egyrészt ugyanis a Bethlennel vagy Khuen-Héderváryval létrejött találkozók at mindig Ammende kezdeményezte, és semmi nyoma sincs annak, hogy a főtitkárt valaha is berendelték volna a Dísz térre. Másrészt, amikor Budapest szemében komolyan megkérdőjeleződött a Kongresszuson való magyar részvétel értelme, a kritika csupán a szervezet tevékenységével kapcsolatos kérdésekre koncentrált.²⁴

Ammende a Dísz téren személyesen ismerte Apor Gábort, a politikai osztály vezetőjét is. Apor beosztásánál fogva feltétlenül tájékozott volt a Kongresszus ügyeiről, neve mégis az aktákban közvetlenül mindössze néhányszor merül fel. 1928. augusztus elején például napi jelentésekben számolt be a főtitkár és Jakabffy nála tett látogatásairól, 1931 áprilisában pedig Ammende tájékoztatta írásban a magyarországi szlovákok részvételének akuttá váló kérdéséről. Apor jelen volt azon a Pataky és Kánya közötti 1933. március 18-i megbeszélésen is, melyen Kánya a Kongresszus támogatásának megvonása mellett döntött. Végül pedig Ammende 1934 januárjában kihallgatást kért tőle.²⁵ Az mindenesetre nem tűnik valószínűnek, hogy az osztályvezető (1934 szeptemberétől 1935 márciusáig a bécsi követség vezetője, majd ezután 1938 végéig a miniszter állandó helyettese) hangsúlyosan részt vett volna a szervezet-

tel kapcsolatos stratégiai döntések meghozatalában, mivel az első években a Bethlen–Khuen-Héderváry–Pataky hármas, 1932-től pedig Kánya és Pataky kettőse határozta meg közvetlenül a Kongresszussal kapcsolatos irányvonalat.

1932-ben Kánya Kálmán került a külügyminiszteri székbe. Az új miniszter egy 1931-es berlini követségen folytatott beszélgetés óta személyes ellenszenvet táplált a főtitkár iránt, aki volt bátor felhívni figyelmét a magyar nemzetiségi politika hiányosságaira.²⁶ Ezt a lépést Kánya sohasem bocsátotta meg neki. Ez már önmagában véve is nagy problémát jelentett Ammende számára, de a helyzetet tovább súlyosbította, hogy Pataky is megneheztelt rá a Kongresszus teoretikus jellege, a magyarországi szlovákok ügyének kezelése és a magyar kisebbségek érdekeinek úgymond figyelmen kívül hagyása miatt. Ettől kezdve Ammende energiájának jó része arra ment el, hogy valamiképpen meggyőzze az illetékeseket a magyar csoport részvételének szükségességéről, és kieszközölje az addig rendszeresen érkező magyar anyagi támogatás ismételt folyósítását. Azzal biztosan tisztában volt, hogy semmi esélye sincs arra, hogy Kánya fogadja, ezért levélben meg sem kereste. Ettől kezdve háttérbe szorult az a gyakorlat, hogy a főtitkár a kongresszusok programját előzetesen közvetlenül a külügyminisztériummal egyeztesse, ehelyett a Dísz tér a tervbe vett témák napirendre vételénél áttért a magyar kisebbségi politikusok útján való befolyásolás módszerére.

Ebben az időben Ammende – eltekintve az Aporral megkísérelt kapcsolatfelvételtől – a külügyminisztérium kötelékéből főleg Kristóffy József minisztériumi osztálytanácsossal érintkezett. Az osztálytanácsos neve a húszas években még elsősorban a magyar csoportra eső összegek átutalásának elrendelése kapcsán jelent meg. Miután Khuen-Héderváryt párizsi követté nevezték ki, a Kongresszuson való részvétel ügyében Kánya és Pataky között tartott egyeztetések megszervezése és a felek nézeteinek egymás felé való közvetítése az ő feladata lett. Ammende magyar külügyminisztériumi kapcsolatainak radikális gyengülését mindenesetre önmagában is jelzi, hogy az addig a külügyminiszter állandó helyettesével levelező, illetve tárgyaló főtitkárnak 1933 után már többnyire „be kellett érnie” egy osztálytanácsossal is.²⁷

Patakyval azonban továbbra is élő maradt a kapcsolata. Többször felkereste Budapesten, s bár az államtitkár fenntartásai a Kongresszussal szemben nyilvánvalóak voltak, Kánya abszolút negatív hozzáállása miatt elsősorban rá kellett támaszkodnia. Annyi bizonyos, hogy a harmincas

évek második harmadától Pataky volt az, aki keresztülvitte a külügyminiszternél, hogy a magyar kisebbségeket ne léptessék ki a szervezetből. Ebben minden bizonnyal nem Ammende meggyőződése játszott a főszerepet, hanem a magyar csoport vezetőinek, elsősorban Szüllőnek és Jakabffynak a véleménye.²⁸

Ammende halála után Ferdinand von Uexküll-Güldenband, a *Nation und Staat* főszerkesztője lett a szervezet először megbízott, majd megválasztott főtítkára. Bár formálisan Wilfannal együtt ő volt a Kongresszus vezetője, a háttérből Werner Hasselblatt, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének berlini irodavezetője irányított. A Hasselblatt és Uexküll közti jó viszony és közös politikai platform lehetővé tette, hogy kettejük együttműködése felhőtlen legyen. A szervezet vezetői és a magyar kormánysszervek közötti kapcsolattartás ebben az időben már lényegében áttételesen, a magyar kisebbségi politikusok választmányi üléseken való részvételének útján valósult meg.

Az Ammende halálát követő három évben csupán néhány esetben találkoztak a Kongresszus vezető német személyiségei a magyar döntéshozókkal. 1937 első felében például a magyarországi németeknek az 1937-es kongresszuson való képviselése körül kirobbant ellentét tisztázására Pataky Tibor többször is Budapestre kérte a szervezőbizottság vezetőjét, Kurt Graebét.²⁹ Az utolsó bizonyítható kapcsolatfelvétel már a szervezet aktív időszaka után történt, amikor az új főtítkár az 1939-es konferencia megtartása érdekében lobbizott Patakynál.³⁰

5.3 BUDAPEST ÉS A MAGYAR CSOPORT

A Dísz tér és a miniszterelnökség a Kongresszust a magyar külpolitika mellékszálaként olyan „hadszíntérnek” tekintette, ahol határon túli magyar kisebbségi politikusokat állíthatott csatasorba, elsősorban a nemzetközi közvélemény befolyásolására. Az ügy természeténél fogva természetesen nagy súlyt fektetett arra, hogy a szervezet titkos anyagi támogatására ne derüljön fény. A magyar csoport vezetőinek budapesti kapcsolatai természetesen nem maradtak rejtve a szomszéd államok kormányai előtt. Tudták, hogy azok folyamatosan kapcsolatban állnak Budapesttel, s biztosak lehettek abban, hogy a Kongresszus ülésein követett taktika kialakítása a magyar hivatalos körök tudtával és beleegyezésével történik.³¹

Már az első kongresszus előtti egyeztetések is nyilvánvalóvá tették, hogy Budapest szigorúan felügyelni kívánja a résztvevők kiválasztását. Ez a tény nem jelentette azt, hogy a külügyminisztérium állította volna össze a kiutazók listáját, de azt igen, hogy fenntartotta magának a jogot, hogy áldását adja a döntésekre. A csehszlovákiai és a romániai magyarok esetében semmi gond nem merült fel, hiszen ezekből az országokból a pártok olyan személyeket kívántak Genfbe küldeni, akik múltjuk és akkori pozícióik révén élvezték Budapest bizalmát. Az SzHSz-államban azonban a magyar párt helyzete jóval bizonytalanabb volt, ezért hiába akarták a tényleges vezetők egyikét, Várady Imrét az ügynek megnyerni, próbálkozásukat nem koronázta siker. Jobb híján tehát be kellett érniük az addig jószerével ismeretlen Deák Leóval. Az ő esetében Budapest támogatásának megszerzéséhez az is elegendő volt, hogy bár akkor még nem tartozott a párt legszűkebb és Budapesten is számon tartott vezetéséhez, feltétlenül megbízhatónak számított. Deák kiutazása bizonytalan volt, és emellett híret vették, hogy Flamm József, a Dél-Bácska baloldali belgrádi munkatársa ki kíván utazni Svájcba, így felhívták Baranyai fi-gyelmét annak „megbízhatatlan” politikai irányultságára, felszólítván őt – s rajta keresztül a magyar csoport tagjait is – a vele szembeni legteljesebb rezerváltságra.³²

Természetesen a képviselők is ismerték a játékszabályokat, amit az is bizonyít, hogy amikor Jakabffy 1929-ben be szeretne volna vezetni Ambrózyt a nemzetközi munkába, s ennek kiindulópontjaként magával akarta vinni Genfbe, nem mulasztotta el előtte tervéről megkérdezni a külügyminisztériumot.³³ Tette ezt annak ellenére, hogy a bánáti tagszervezet elnöke már régóta ismert politikus volt, akinek megbízhatóságához nem fért kétség.

Budapest felügyeletét legjobban mégis talán egy 1937. február 3-i, Szüllő által Patakynak címzett levél bizonyítja. Ebben Szüllő a következőket írta: „Rómából való visszajöttemkor Majthényi László azzal fogadott, hogy Budapesten a londoni kisebbségi konferenciára mellém ötet küldötték ki. Engemet az életben már semmi sem lep meg, ezt a fait accomplit is elfogadtam, bár én Londonban inkább egy agilis fiatal és az idegen nyelveket értő kompanistát szerettem volna, mint egy idősebb felvidéki bárót, aki ősei nyelvét tökéletesen bírja s a latin ideológiában, a szintaxisban erős.”³⁴

A külügyminisztériumnak természetesen csak a magyar pártok által kiküldött személyekre lehetett befolyása, ezért amikor 1931-ben Deák és Strelitzky másodszor is csak késve kapta meg útlevelét, s a jugoszláv kor-

mány magyar exponensének tekintett Szántó Gábor jelent meg Genfben azzal az igénnyel, hogy a Választmány ismerje el őt a jugoszláviai magyarság hivatalos képviselőjének, a várható fejleményekről előre értesült apparátus megfigyelőként elküldte a nem sokkal korábban Magyarországra áttelepült Prokopy Imrét is, hogy tartsa szemmel a Pesten is árulónak tartott politikust.³⁵ Abban természetesen bízhatott, hogy a másik két államból érkező magyar képviselők megakadályozzák majd a szabadkai politikus felvételét, de azért biztosítékként szükségesnek látta egy, a helyi viszonyokat kitűnően ismerő személy csatasorba állítását is.

Budapest és a magyar csoport közötti információáramlás elsősorban a szervezeten belül formális vagy informális kapcsolataik révén fontos szerepet betöltő képviselőkön keresztül zajlott. Ez nem jelentette azt, hogy a külügyminisztériumba, illetve a miniszterelnökségre ne érkeztek volna jelentések más, a kongresszuson szintén részt vevő politikusoktól is, de az írásbeli beszámolók és szóbeli jelentések túlnyomó többsége Szüllőtől, Flachbarthtól és Jakabffytól származott.³⁶

Az 1925-ig még többnyire Budapesten élő Szüllőt a magyar kormány támogatásával, illetve nyomására választották meg a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt élére.³⁷ A kérelhetetlenül negativista meggyőződésű politikus 1938-ig folyamatosan tagja volt a csehszlovák parlamentnek, s pozíciója, valamint hihetetlen aktivitása révén talán ő volt a csehszlovákiai politikai élet és a magyar pártviszonyok egyik legjobb felvidéki ismerője. Egészen az első bécsi döntéssel bekövetkezett határváltoztatásokig, amikor is a magyar felsőház tagja lett, folyamatosan kapcsolatban állt a külügyminisztériummal és a miniszterelnökséggel. A követség, illetve a konzulátus jelentéseiben időnként „Éva” fedőnév alatt szereplő politikus rendszeresen beszámolt a csehszlovákiai belpolitikai eseményekről, a magyar pártok lépéseiről, a pártokon belüli, illetve a pártok közötti feszültségekről. Mivel ő volt a csehszlovákiai magyar pártok „külpolitikusa”, aki egyaránt részt vett az Interparlamentáris Unió, a Népszövetségi Ligák Uniója, valamint a Kongresszus ülésein is, a nemzetközi fórumokon szerzett tapasztalatairól is rendszeresen beszámolt Budapestenek. Ha a külügyminisztérium vagy Pataky személyesen is találkozni óhajtott vele, vagy esetleg utasította valamire, akkor a számjeltáviratokban Szüllőt a 220-as kódszám fedte. Jelentéseit rendre a magyar kirendeltségeken keresztül juttatta el a címzetteknek. Bár az ő esetében a szervezetet érintő kapcsolattartásban jórészt az írásbeli beszámolók domináltak, időnként azért Budapesten is megjelent.

A Kongresszus ügyeit illetően Szüillő mellett Flachbarth is többször jelentett Budapestnek. Több okból is. Egyrészt, mert mint a magyar pártok prágai irodájának vezetője többször is helyettesítette Szüillőt a választmányi üléseken. Másrészt pedig, mert 1926 és 1928 között az ő feladata volt a külügyminisztériumból és a miniszterelnökségről Ammendének küldött összegek eljuttatása a címzetthez.³⁸ Miután Flachbarth a Tuka-ügy kapcsán gyanúba keveredett, s félő volt, hogy letartóztatják, először Bajorországba menekült, majd onnan később Budapestre költözött.³⁹ Itt továbbra is kapcsolatot tartott a miniszterelnökséggel, amely 1932-ben megfigyelőként el is küldte a bécsi kongresszusra.⁴⁰ A szervezettel tehát nem szakadt meg teljesen a kapcsolata, sőt amikor 1937-ben a Kongresszus elhatározta egy újabb kötet kiadását a kisebbségek aktuális helyzetéről, annak tervezetét ő véleményezte a hivatal számára.⁴¹

Bár Jakabffytól is maradtak fenn írásos beszámolók a külügyminisztérium aktáiban, az ő kapcsolattartási módja jelentősen különbözött Szüillőtől. Nála elsősorban a szóbeliség dominált. Családjá történetéről írott munkája arról tanúskodik, hogy évente többször is megfordult a magyar fővárosban, sőt Ammendével is többször találkozott itt.⁴² Ez úgy volt lehetséges, hogy jugoszláviai kollégáival ellentétben állandó útlevéllel rendelkezett, s az utazásokat családi kapcsolatai is szükségessé és lehetővé tették számára. Egyértelmű, hogy Jakabffy nemcsak az utazási költségek felvételére jelent meg a külügyminisztériumban és a miniszterelnökségen, mint ahogy azt többek között az 1926. augusztus végi–szeptember eleji Khuen-Hédervárynál vagy 1928. augusztus 6-án Apornál tett látogatása is bizonyítja.⁴³

A többiekéről – elsősorban a jugoszláviai küldöttekről – ebben az összefüggésben nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy ha máskor nem is, kiutazásuk előtt rendszeresen megjelentek Budapesten, már csak az utazási költségek felvétele miatt is. Joggal feltételezhető, hogy ilyenkor ők is beszámoltak az illetékeseknek. A jugoszláviai belpolitikai viszonyok ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy Deákék az információs körforgásban csak marginális szerepet játszottak.⁴⁴

A szervezetben részt vevő magyar küldöttek egyszerre sohasem találkoztak Budapesten. Egyrészt nem is lett volna egyszerű összehangolni az érintettek programjait, másrészt a jugoszláviaiak útlevél-elbírálásának bizonytalansága amúgy is megnehezítette egy ilyen összejövétel megszervezését. Valójában azonban erre nem is volt égető szükség, mivel a vezető szerepet vivők közül valaki mindenképpen megjelent Budapesten, ráadá-

sul a kongresszus megnyitója előtt bőven volt lehetőség információcserére és egyeztetésre is.

A külügyminisztérium és a magyar résztvevők közötti kapcsolattartás speciális eleme volt, hogy a Népszövetség mellett működő magyar képviselet – Baranyai vagy esetleg a rezidens Hevesy – rendszeresen vacsorára hívta meg a küldötteket.⁴⁵ Ezek az asztal melletti beszélgetések nemcsak azért voltak hasznosak, mert ezáltal a diplomaták értesülhettek a Kongresszuson történetekről, hanem azért is, mert a külképviselet is tájékoztatni tudta őket a nemzetközi kisebbségvédelemmel kapcsolatos legújabb fejleményekről, a nagypolitikai összefüggésekről és adott esetben petícióik állásáról is.⁴⁶

Az 1925-ös konferencián való részvétellel ki is alakult a kisebbségi politikusoknak az a köre, amelyre Budapest a későbbiekben is bázisként tekinthetett. Ez a kör a későbbiekben bővült, majd összetételében kissé változott is (elsősorban Törley 1927-es, Flachbarth 1929-es kényszerű áttelepülése, valamint Jakabffy 1937-es önkéntes távolmaradása folytán), de az egész időszakra érvényes maradt, hogy a külügyminisztérium, illetve a miniszterelnökség a már bevált személyek részvételével szemben nem fogalmazott meg kifogást.⁴⁷ A 13 év alatt mindössze néhány esetben merültek fel kérdőjelek a képviselők alkalmasságával kapcsolatban.

Először 1928-ban, a Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának júliusi, hágai ülésével kapcsolatban vetődött fel a magyar résztvevők magatartásának kérdése. A politikai osztály vezetőjénél ugyanis augusztus 6-án megjelent Jakabffy, majd két napra rá Ammende, s mindketten felhívták Apor figyelmét a magyar képviselet „elégtelen voltára”.⁴⁸ A kritika lényegében Szüllő nyilvános tevékenységére összpontosult. Jakabffy szerint a csehszlovákiai politikus agresszivitása, személyeskedése mindenkinben antipátiát keltett, ezért azt javasolta, hogy augusztus 26-án, még a genfi út előtt Balogh, Flachbarth, Szüllő és az ő részvételével hívjanak össze egy megbeszélést Budapesten, amelyen meg lehetne vitatni a konferenciákon való szereplés kérdését. Javasolta az illetékeseknek, hogy a képviselőket figyelmeztessék az együttműködés fontosságára, és arra, hogy előadásait már-már tudományos objektivitással tartsák meg, s óvakodjanak attól, hogy viselkedésük alapján a Rothermere-akció propagandistáinak tartsák őket.⁴⁹

Túlás lenne azt állítani, hogy a két, egymástól teljesen eltérő habitusú politikus között komoly ellentét vagy tartós feszültség lett volna. Arról nem is beszélve, hogy magyar kisebbségi politikusként mindkettőjük

végző célja ugyanaz, a területi revízió volt. A konstruktívabb, objektivitásra törekvő Jakabffy egyszerűen nem tartotta célravezetőnek Szüllő tudatosan felvállalt konfliktuskereső, cinikus stílusát. Fenntartásaihoz feltehetően hozzájárult az is, hogy Szüllőben érezhetően jelen volt az utódállamok államalkotó népeivel szemben érzett magyar felsőbbrendűség-tudat is, amit az erdélyi Jakabffy mindig is kifejezetten károsnak tartott.⁵⁰ Az elégedetlenség azonban kölcsönös volt, mert Szüllő alig egy hónappal később a következőket írta Jakabffyról a külügyminisztériumnak: „Jakabffynál bizonyos felvilágosításokra van szükség, mert ő öncélnak gondolja a kisebbségi konferenciát, meg van hatva annak nagyságától, és nehezen tudja belátni azt, hogy a mi célunk nem az, hogy mi megelégedett kisebbségek legyünk valamely országban, de a mi végző célunk az, hogy mi ne legyünk abban az idegen országban kisebbségek.”⁵¹

Nem tudni, vajon a Jakabffy által javasolt augusztus 26-i megbeszélésre végül sor került-e, az azonban tény, hogy Szüllő modora és taktikája az évek során semmit sem változott. Jakabffy valószínűleg beletörődött ebbe, mint megváltoztathatatlanba. Emellett az elkövetkezendő években neki is egyre több fenntartása fogalmazódott meg a Kongresszus vezetésével és irányonálával szemben, ami nemegyszer őt is rendkívül határozott – igaz színfalak mögötti – fellépésre sarkallta.

Az augusztus 8-i beszélgetésen Ammende felhívta Apor figyelmét Balogh Arthur passzivitására is. A jogászprofesszor a főtitkár szerint nem ismerkedett, és csak magába zárkózottan ült a konferenciákon. Ráadásul nem volt jó előadó, mivel előadásai szövegét felolvasta, s állítólag a vitákban sem állta meg a helyét. Ezért felvetette, hogy amennyiben a külügyminisztérium egyetért vele, Balogh helyett a jövőben inkább Ambrózy legyen az erdélyi magyarok másik képviselője. Ambrózy 1928-ban meg is jelent a konferencián, de nem vált be, ezért soha többé nem utazott Genf-be. Balogh viszont 1935-ig még ötször vett részt a kongresszusokon. Budapest és a magyar párt feltehetően azért tartott ki mellette, mert a kisebbségi jogok nemzetközileg elismert szakértője volt, s mint ilyen, elemzéseit szakmai érvekkel hitelesen támaszthatta alá.⁵² Ezenkívül ott volt mellette Jakabffy, aki a társasági érintkezésben tapasztalható hiányosságait kitűnően ellensúlyozhatta. Ráadásul többször is előfordult, hogy nemcsak ketten utaztak Romániából Svájcba, hanem hárman.

1928 után csupán egyetlen esetben találunk feljegyzést arról, hogy Budapestnek fejlődését okozott volna a magyar képviselők személye. Ez a dokumentum is csak közvetett bizonyítéknak tekinthető, mivel nem a

külgügyminisztériumban vagy a miniszterelnökségen született, hanem Wilfan dolgozószobájában, 1937. december közepén.⁵³ A feljegyzés az elnök, Graebe és Uexküll eszmecseréjéről készült. A jövő évi kongresszussal kapcsolatban Graebe ismertette a többiekkel azt a beszélgetést, amelyet Patakyval folytatott Berlinben. Graebe szerint az államtitkár ebben nemcsak a magyarországi németek kérdésére tért ki, hanem a magyar delegáltak körére is. Pataky állítólag két személlyel kapcsolatban gondolkodott változtatáson: egyfelől nyomást akart gyakorolni Jakabffyra, hogy az ismét kapcsolódjék be a szervezet munkájába, másfelől Szüllőt valaki mással akarta pótolni. Ha voltak is az államtitkárnak ilyen tervei, nem valószínű, hogy az elnök megvalósította őket. Az sem lehetetlen azonban, hogy csak azt mondta Graebének, amit az amúgy is szívesen hallott. Jakabffy kilépése ugyanis presztízsvesztést jelentett, ráadásul kellemetlenül érinthette a németeket, hogy a legkonstruktívabb magyar politikus éppen a német kisebbségek magatartására és a német kisebbségpolitikára hivatkozva szakította meg kapcsolatait a Kongresszussal.⁵⁴ Szüllő esetleges lecserélése pedig biztosan örömmel töltötte volna el őket, mivel annak tevékenysége gyakorlatilag a kezdetektől fogva szálla volt mind az elnök, mind a német vezetők a szemében.

5.4 A MAGYAR RÉSZTVEVŐK ÉS A SZERVEZET VISZONYA

Az évente kiadott kongresszusi beszámolók azt sugallják, hogy a megjelentek között, egy-két kivételes esettől eltekintve, teljes harmónia uralkodott. A közös cél iránt elkötelezett, felelősségtudattól áthatott, többé-kevésbé azonos platformon álló közösség képe bontakozik ki az olvasó előtt. Ez azonban így természetesen nem volt igaz. A beszámolók az előadások tisztázott változatait tartalmazták, s az üléseken kialakult nézeteltéréseket tompított formában adták vissza. Ráadásul a kötetekbe nem kerültek bele a bizottsági ülések jegyzőkönyvei sem. Ezért a magyar csoport vezetőinek viszonya a Kongresszushoz, illetve annak irányító személyiségeihez nem rekonstruálható e források alapján.

A magyar képviselők minden évben megjelentek az üléseken, s kivették részüket a szakmai munkából: előadásokat tartottak, s néhányan közülük tagjai voltak valamelyik bizottságnak is. Természetesen a többnyire háromnapos rendezvények kitűnő lehetőséget kínáltak arra is, hogy a többi küldöttel is megismerkedjenek, s tájékozódjanak más kisebbségek

helyzetéről is.⁵⁵ A legtöbb más nemzetiségű résztvevővel azonban természetesen nem alakíthattak ki komolyabb kapcsolatokat, mivel a szervezet évente csupán egy konferenciát tartott, s így a következő kongresszusig nem volt lehetőség újabb találkozásra. Ezért a magyar csoport, pontosabban a csoporton belül is meghatározó szerepet játszó politikusok kapcsolatrendszerében elsősorban a főtitkár, az elnök és néhány német küldött, illetve választmányi tag kapott meghatározó szerepet.

A szervezetben viselt tisztsége alapján Szüllő Géza volt a magyar csoport vezetője. A rendkívül impulzív, magas konfliktustűrő képességgel megáldott – egyébként valóban rendkívül szellemes – elnökségi és választmányi tag a választmányi üléseken, sőt némileg enyhébb formában a kongresszusokon is lényegében ugyanazt a taktikát és stílust képviselte, mint a csehszlovák parlamentben.⁵⁶ Nem véletlen, hogy a Németországi Népszövetségi Liga képviselőjében 1926-ban megfigyelőként Genfben megjelent Otto Junghann elsősorban az ő és Flachbarth fellépésére alapozva jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy „a magyaroknak természetüknek megfelelően kevésbé fontos az egyes problémák szakzerű feldolgozása, és a nemzetközi kisebbségi mozgalmat mindenekelőtt közvetlen propagandahatása alapján szemlélük.”⁵⁷ Szüllő ugyanis már a második kongresszuson megsemmisítő kritikát akart gyakorolni megnyitóbeszédében a Népszövetség fölött, s csak az Elnökség nyomására volt hajlandó kihúzni szövegéből a legkeményebb megállapításokat.⁵⁸

Ezek után nem meglepő az Ammende és Szüllő között kialakult és állandósult feszültség, amely valójában sohasem oldódott fel teljesen. Míg ugyanis Szüllő a Kongresszust szigorúan a kisebbségi propaganda nemzetközi színterének tekintette, addig Ammende helyet keresett a szervezetnek a nemzetközi politikai porondon, és semmi sem hiányzott neki kevésbé, minthogy a radikális hangvétel eluralkodása esetén a Kongresszust revizionista gyülekezetnek könyveljék el.⁵⁹ Ez teljesen ellehetetlenítette volna a szervezetet a Népszövetség előtt, de a német kormányt is kezdeti tartózkodó, majd támogató hozzáállásának gyökeres felülvizsgálatára készítette volna.

Szüllő valójában elismerte Ammende képességeit, tehetséges embernek tartotta, akinek figyelemre méltó kapcsolati hálót sikerült kiépítenie.⁶⁰ De már 1928-ra kialakult benne az a meggyőződés, hogy a főtitkár elsősorban német érdekeket szolgál, a magyar törekvéseket pedig háttérbe igyekszik szorítani.⁶¹ Szüllő ezt természetesen nem nézte tétlenül, s a választmányi üléseket lényegében harctérre változtatta. Tökéletesen tiszt-

tában volt azzal, hogy hozzáállásával nem szerzett híveket magának kollegái között, s érezte azt is, hogy Ammende sem kedveli, sőt egyenesen tart tőle.⁶² Ebben nem is tévedett. A főtitkár 1928 augusztusában Apornál tett látogatása során lényegében panaszt tett Szüllőre a külügyminisztériumnál. Természetesen nem vádaskodott, hisz ezzel felkelthette volna az illetékesek ellenérzését, hanem az egész ügy, s benne a magyar érdekek veszélyeztetését róta fel neki. A főtitkár valóban tartott attól, hogy a csehszlovákiai magyar politikus nemzetközi porondon való fellépéseivel komoly károkat okozhat a kisebbségek ügyének. Ezt bizonyítja egy Wilfannak írt levele is, melyet a Népszövetségi Ligák Uniójának brüsszeli ülése előtt küldött el az elnöknek: „Hogy mi a teendő Brüsszelben, kézenfekvő. Azt hiszem, az lesz a legfontosabb, hogy egységes irányvonalat alakítsunk ki a magyarokkal, hogy azok (Szüllő is jön) ne essenek ki a szerepükből, és ezzel ne dezavualjanak minket.”⁶³ Ezek után érthető, hogy Ammende Szüllővel szemben megpróbált a jóval konstruktívabbnak tartott Jakabffyra támaszkodni, s igyekezett bevonni őt a háttérben folyó előkészítő munkálatokba.

Az 1928-tól kezdve a szintén Bécsben élő, Ammendével szorosan együttműködő Wilfan írást Szüllő kifejezett ellenszenvet táplált. Ennek több oka is volt. Az elnök a magyar politikussal ellentétben óvatos, főleg közvetítő szerepre törekvő személyiség volt. Ráadásul szoros kapcsolatban állt a mindenkori jugoszláv külügyminisztériummal, ezért Szüllő a magyar érdekekkel törvényszerűen szembenálló szláv lobby egyik vezéralakját látta benne.⁶⁴ Minden fenntartása ellenére tisztában volt azonban azzal, hogy a Kongresszusnak szüksége van Wilfanra, mivel távozása esetén még inkább nyilvánvalóvá vált volna a szervezet német és magyar orientációja.⁶⁵ Ennek ellenére távol állt tőle, hogy kerülje a vele való konfliktusokat, s ezeket az ütközéseket Wilfan meglehetősen nehezen viselte. Az 1937-es első, bécsi választmányi ülésen történekről például a magyar delegált a következőképpen számolt be: „Wilfan egy prófétaí szellemű beteg szlovén agitátor. Újból majd’ megütötte a szél, amikor rá-másztam. Mindenesetre látom azt, hogy hogy gyűlölnek bennünket a szlávok, de ez ad nekem erőt.”⁶⁶ A Szüllő által regisztrált ellenérzés valóban élt Wilfanban, és nemcsak azért, mert az ő stílusától meglehetősen távol állt annak rámenőssége. A Kongresszus elméleti kérdéseket boncolgató gyakorlata valójában megfelelt neki, s ez ellen feltehetően a jugoszláv kormány sem emelt vétőt, mivel az alapszabály nem engedett teret az elszakadási törekvések artikulálásának. A Kongresszus „akadémikus jelle-

ge miatt” Szüllő egyébként nemcsak az elnököt és Ammendét kárhoztatta, hanem a zsidó csoport vezetőjét, Leo Motzkind is.

A Szüllő jelentéseiben szereplő német kisebbségi politikusok közül talán Medingerről és Schiemannról volt a legjobb véleményvel. Medinger azonban 1934-ben elhunyt, Schiemann pedig a nemzetiszocialista hatalomátvétel után gyorsan elvesztette addigi meghatározó pozícióját a német kisebbségek nemzetközi aktivitásának szervezésében, s visszavonult a Kongresszustól. Ekkor már lényegében Hasselblatt kezében volt a német kisebbségi vezetők koordinálása, s Ammende halála után Uexküellel közösen, Wilfannal együttműködve átvették a szervezet tényleges irányítását. Szüllő hozzájuk fűződő kapcsolatát is a magyar érdekek szempontjából értékelte.⁶⁷ Bár egyáltalán nem rokonszenvezett a nemzetiszocialista ideológiával, a szervezetben 1934 után megerősödő radikális német vonal képviselőit mégsem elsősorban világnézeti alapon kritizálta, hanem aszerint, hogy gyakorlati lépéseik mennyire feleltek meg az általa helyesnek tartott magyar elvárásoknak. Az általa „náci féle kábult hegeli meghatározásoktól konfúzusá lett félfilozófus”-ként emlegetett Hasselblatton lényegében ugyanazt kérte számon, mint Ruthán, a Szudétanémet Párt külpolitikusán, nevezetesen, hogy túlságosan passzívak.⁶⁸ Hasselblatt és Szüllő között a viszony végül annyira megromlott, hogy a magyarországi németek képviselte körül évek óta tartó huzavona a stockholmi konferencia szünetében már kölcsönös fenyegetésbe és egymás nyílt kioktatásába torkollott.⁶⁹

Míg Szüllőnél lényegében nem figyelhető meg lényegi fejlődés a Kongresszushoz s annak meghatározó politikusaihoz fűződő viszonyában, addig a magyar csoport másik vezéregyénisége, Jakabffy hozzáállásában az évek során komoly változások következtek be. A romániai politikus a Kongresszus törekvéseinek lelkes támogatásától a harmincas évek második felére eljutott a szervezetről való önkéntes kilépésig. Szemben Szüllővel, aki már az első évek elméleti problémákat tisztázó konferenciáit is tulajdonképpen időpocsékolásnak tartotta, Jakabffy kezdetben optimistán tekintett az új kezdeményezésre, s a munkából is lelkesen vette ki részét. Nyugodt, megfontolt politikusként arra törekedett, hogy a kisebbségek együttműködésének meghirdetett jelszava ne maradjon üres szó. Rádásul a problémákhoz igyekezett konstruktívan közelíteni, s az időnként fellángoló ellentéteknek inkább az elsimítására, mintsem a kiélezésére törekedett. Emellett a többiekhez, elsősorban a szláv képviselőkhez fűződő viszonyát nem terhelték meg olyan előítéletek, mint amilyenek Szüllő esetében dokumentálhatóan léteztek. Az ő személyes kapcsolata a

Kongresszus két első emberével még a legkritikusabb pillanatokban sem volt olyan feszült, mint csehszlovákiai kollégájáé.

Ammendének már az első konferenciát megelőző „grémiumülésen” feltűnt Jakabffy tehetsége és konstruktív hozzáállása. A második kongresszus előtt élénk levelezést folytattak a szervezet jövőjével kapcsolatban, s a főtitkár rögtön fel is kérte egy előadás megtartására.⁷⁰ Jakabffy személye feltűnt Junghannak is, aki a már idézett jelentésében a magyar politikust egyértelműen a magyarok vezető koponyájának tartotta, aki kitűnő referátumával – a többiekkel ellentétben – a szakmai munkához is komolyan hozzájárult.⁷¹ Ettől kezdve Jakabffy és Ammende folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Leveleztek egymással, s a főtitkár többször is felkereste az erdélyi politikust zaguzsáni otthonában.⁷² Ezenkívül többször találkoztak egymással Budapesten is. Ammende – valószínűleg nem utolsósorban Szüllő ellensúlyozására – többször is megkérte az egyébként semmilyen hivatalos tisztséggel nem rendelkező Jakabffyt, hogy egyes választmányi üléseken jelenjen meg. Ez a többé-kevésbé szoros kapcsolat lényegében Ammende haláláig megmaradt, még ha az idők során Jakabffy kezdeti, szinte feltétlen egyetértése el is tűnt, s átadta helyét egy, az elméleti munka korlátozását, s a magyar csoport érdekeinek megjelenítését követelő attitűdnek.

Jakabffy, aki egy évvel azelőtt Ammendével közösen még Szüllő visszafogására kérte a külügyminisztériumot, 1929-ben már arra igyekezett rászorítani Ammendét, hogy a konferenciákat a kisebbségek helyzetének bemutatására használják fel. A főtitkár és az elnök kezdeti idegenkedése, majd később a javaslat nyomán összeállított *Helyzetjelentések* című kötet lassú előkészületi munkálatai miatt a romániai politikus bizalma kissé megrendült Ammendében.⁷³ A jugoszláviai magyarok útlevel-problémái sem járultak hozzá a ketjük közti bizalom további mélyüléséhez. Ennek ellenére – ha Ammendének hinni lehet – Jakabffy járta ki ki Budapesten, hogy az 1933-as kongresszuson való magyar részvételt ne kössék a státútum megváltoztatásához.⁷⁴ A következő évben viszont már ő erőszakolta keresztül egy, a kisebbségek sérelmeinek nyilvános megtárgyalására hivatott szakbizottság szakmai előkészítését.⁷⁵

Jakabffy kritikus hozzáállásának erősödéséhez nemcsak az a tény járult hozzá, hogy a kisebbségi sérelmek megvitatása szigorúan elméleti síkon zajlott a konferenciákon. Legalább ennyit nyomott a latban, hogy az utódállamokban a német és a magyar kisebbségek együttműködése, néhány gyorsan múló epizódtól eltekintve, a német kisebbségi vezetők hoz-

záállása és követendőnek tartott stratégiája miatt nem valósult meg. A számára ellenszenves nemzetiszocialista *Deutschumpolitik* előretörése, s a német kisebbségek többek közt ezzel is összefüggő, harmincas évek eleji radikalizálódása pedig tovább csökkentette a bizalmát a német küldöttekben. 1935-ös kongresszusi képviselőikre már úgy emlékezett vissza, mint akik „erősen a hitleri szellem hatása alatt álltak”.⁷⁶ Jakabffy az is mélyen felháborította, hogy a magyarországi németek képviselőinek kérdésében az ENNSZ szembeszállt a magyar kormánnyal, magának vindikálta a képviselő-elismerés jogát, ezzel kvázi illegitimnek bélyegezve az MNNE-t.⁷⁷ Ez volt számára az utolsó csepp a pohárban. A kérdésről személyesen is tárgyalt Uexküell és Wilfannal, majd 1937. június közepén bejelentette távolmaradását a szervezettől.⁷⁸ Wilfan, akivel egyébként Jakabffy mindvégig jó személyes kapcsolatban maradt, hiába próbálta rábeszélni döntése megváltoztatására.⁷⁹

Míg a csehszlovákiai és romániai képviselők kapcsolatai meglehetősen jól dokumentálhatók, a jugoszláviai magyar résztvevők esetében az írásos anyagok csekély száma miatt többnyire csak következtetésekre hagyatkozhatunk. Az értékelhető információk nagy része azokból a levelekből és beszámolókból származik, amelyek, akár csak utalás szintjén is, velük foglalkoznak.

A jugoszláviai Magyar Párt politikusainak mozgásterét jelentősen behatárolta a mindenkori kormány velük szemben alkalmazott útlevélpolitikája. Csehszlovákiai és romániai kollégáikkal szemben ugyanis ők, különösen 1929 után, nem utazhattak ki bármikor szabadon az országból. Ezért aztán a kongresszusok előkészítésébe is csak ritkán kapcsolódhattak be, mivel a választmányi ülésekre csak elvétve engedték ki őket. Nem véletlen, hogy esetükben a konferenciákon való megjelenés ténye már önmagában véve is nagy eredménynek számított. A kiutazáshoz szükséges hatósági engedélyeket általában Wilfan intézte el nekik, ezért érthető, ha számukra a szervezet vezetőségéből az elnök személye vált kulcsfontosságúvá. Az a néhány rendkívül udvarias, többnyire a kiutazással kapcsolatos intervenciót kérő levél, amely Strelitzkytól és Deáktól az elnöknek címezve fennmaradt, nem árul el semmit arról, hogy milyen volt a tényleges kapcsolatuk. Egy Ammende által Wilfannak írt levél azonban arról árulkodik, hogy viszonyuk nem lehetett teljesen felhőtlen. A levélben a főtítkár arra kérte az elnököt, ha Belgrádba utazik, feltétlenül keresse fel a magyar képviselőket, s ha lehet, vacsorázzon is együtt velük. Ammende szükségesnek látta a szlovén politikus ódzkodását azzal az érveléssel eloszlatni,

hogy „magánszemélyként őszinte és kedves emberek”.⁸⁰ Ez a bizalmatlanság valószínűleg nem személyes természetű volt, hanem sokkal inkább a magyar csoport követelései és a Wilfan által követendőnek tartott kongresszusi irányvonal közötti ellentétből táplálkozott. Arra nézve nincsenek feljegyzéseink, hogy miként csapódott le Deákékban a jugoszláv kormány 1930-as és 1931-es kísérlete, amellyel meg akarták nehezíteni, illetve a második évben meg akarták akadályozni, hogy időben kiérkezzenek Genfbe. Ugyanígy csak tapogatózhatunk, ha Deák radikális felszólalásainak vagy Strelitzky „autoriter rendszerekről” tartott, lényegében Jugoszláviát is bíráló hozzászólásának Wilfanra gyakorolt hatását keressük. Az általános politikai helyzetet figyelembe véve azonban nagyon valószínű, hogy az érintettek egyik eseményt sem tekintették bízalomerosztó jellegűnek.

Annak ellenére, hogy Deákék a kongresszusok előkészítéséből nem vehették ki részüket, Ammendével való kapcsolatuk nem merült ki az évenkénti konferenciák alatti beszélgetésekben. A főtitkár ugyanis délkelet-európai utazásai során többször is felkereste a magyar vezetőket, általában otthonukban.⁸¹ Nemcsak helyzetükről tájékozódott, hanem a Magyar Párt prominenseit többször is összehozta a németek vezető politikusaival annak reményében, hogy azok közös stratégiát dolgoznak ki érdekeik védelmére. Ez a törekvés azonban egyszer sem vezetett eredményre. A Deák által 1929-ben és 1934-ben tartott, az elméleti munka háttérbe szorítását követelő felszólalások a főtitkár számára egyébként ugyanolyan kellemetlenek lehettek, mint Szűllő vagy Jaross hasonló megnyilvánulásai. A fent említett, Wilfannak írt levélben található idézet azonban arról tanúskodik, hogy Ammende számára az is teljesen világos volt, hogy a jugoszláviai magyarok, mindenkor a másik két utódállam magyar kisebbségi vezetőivel összhangban, Budapest felügyelete alatt és annak irányítása szerint lépnek fel a szervezetben.

JEGYZETEK

¹ Lásd Függelék I.

² A lengyelországi ukránok az első két évben csak megfigyelőként vettek részt a Kongresszus ülésein.

³ A részvétellel kapcsolatos adatok a Kongresszus évente megjelentetett Sitzungsberichtjeiből származnak.

⁴ Jakabffy: Adatok... i. m. 23.

⁵ Flachbarth szerepéről és Csehszlovákiából való elmeneküléséről lásd a következő fejezetben.

⁶ Jaross 1930-as, Esterházyt pedig 1932-es beszéde miatt az ülést levezető Wilfan hangsúlyosan figyelmeztette, hogy tartsák magukat a Kongresszus alapelveihez, s ne bírálják nyilvánosan azt az államot, amelyből érkeztek. A két politikus későbbi távollmaradásának döntő okáról a hiányzó források miatt csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Jaross és Esterházy szerepéről részletesebben a következő fejezetben.

⁷ Függelék IV/1927/4.

⁸ A német képviselők összesen 101-szer szólaltak fel a 14 év alatt. A felszólalások számának vizsgálatánál azonban figyelembe kell venni, hogy a rendkívül aktív zsidó csoport 1933-as távozásáig összesen 36 referátumot, illetve korreferátumot tartott. Bamberger-Stemmann: i. m. 134. 12. táblázat.

⁹ Függelék II.

¹⁰ Szociáldemokrata vagy kommunista irányultságú közéleti személyiség természetesen az adott körülmények között szóba sem kerülhetett a delegációk listájának összeállításánál.

¹¹ Néhány jellemző adatot a magyar küldöttekről lásd a Függelék III-ban.

¹² Szüllő, Esterházy, Deák, Törley, Jakabffy, Balogh, Jósika, Ugron, Ambrózy.

¹³ Jogi diploma: Szüllő (Bp.), Flachbarth (Bp.), Aixinger (Kolozsvár), Deák (Bp. + kereskedelmi akadémia), Palásthy(?), Strelitzky (Bp.), Balogh (Bp.), Jakabffy (Bp.), Sulyok (Bp.). Kereskedelmi akadémia: Esterházy (oklevelet szerzett Budapesten – közép fok), Törley (Bécsben végzi el, majd a lipcsei egyetemen folytatta tanulmányait). Gazdasági akadémia: Jaross (jogi tanulmányait nem fejezte be Budapesten, az akadémiát Magyaróváron végezte), Ambrózy (Keszthely), Jósika (Kolozsvár, de Oxfordban is tanult). Bölcsész doktorátus: Szvatkó (Bp.).

¹⁴ Szüllő: 1925–38; Jaross és Esterházy: 1935–38; Strelitzky: 1927–29; Jósika: 1926, 1927, 1928, 1931, 1932, 1933, 1937; Jakabffy: 1928, 1931, 1932, 1937; Sulyok: 1932; Balogh szenátor: 1926, 1928, 1932, 1933.

¹⁵ Közvetlen sajtókapcsolatokkal rendelkezett: Aixinger, Flachbarth, Szvatkó, Deák, Strelitzky, Balogh, Jakabffy, és Sulyok.

¹⁶ A magyar külügyminisztérium kisebbségi kérdésekben való együttműködési szándékát a népszövetségi keretek között jól bizonyítja, hogy Gajzágó 1926 nyarán megbeszéléseket folytatott a német külügyminisztérium kisebbségi referensével. A tárgyalásokon tájékoztatta partnerét a belépéssel Németországra váró nehézségekről, és hangsúlyozta, hogy mindkét állam érdekelt a kisebbségek helyzetének javításában. A beszélgetés előtt pár nappal Kánya felajánlotta Schubert államtitkárnak a kisebbségi ügyekben való együttműködés lehetőségét. Podewils feljegyzése. Dátum nélkül. PAAA, R 60463, Számozatlan.

¹⁷ Bethlen „túl hangsúlyos” szerepéről, majd a Kánya külügyminiszterré való kinevezését követő változásról lásd Pritz: Magyar diplomácia... i. m. 229–230.

¹⁸ A rendelkezésre álló források tanúsága szerint a miniszterelnök a következő időpontokban biztosan fogadta Ammendét: 1927. április, 1929. július, 1931. július és augusztus.

¹⁹ A kérdésről részletesen lásd a következő fejezetet.

²⁰ Bethlen levele Khuennak. Budapest, 1927. április 26. MOL, K 64. 1927-47-223.

²¹ Ammende úti beszámolója. Bécs, 1930. július 24. K 64. 1930-47-489. A dokumentumot megkapta a német külügyminisztérium is. Ammende: Bericht über meine Reise nach Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien vom 1. bis 14. Juli 1930. (Beszámoló magyarországi, romániai, jugoszláviai és bulgáriai utazásomról. 1931. július 1–14.)/II. Teil: Ostpreussen, Litauen, Estland, Polen und die Gottschee./ PAAA, R 60528, Számozatlan.

²² H. Plesse már idézett disszertációja szerint a Titkárság székhelye 1927 áprilisáig a genfi Hotel Victoriában volt. Ez a megállapítás az időszak nagy részére igaz, mivel Ammende a bécsi iroda megnyitásáig túlnyomórészt itt lakott. Volt azonban fél év, amikor a Titkárság hivatalosan Párizsban működött. Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1. 250, Fasz. 5. 406.

²³ Ammende utazásai során időnként felkereste a magyar követségeket is. Bizonyíthatóan találkozott például 1928-ban Belgrádban Forsterrel, Revalban Jungერთel, 1929-ben Helsinkiben Jungერთel, Bécsben Ambrózyval többször is, Kányával pedig 1931-ben Berlinben.

²⁴ A külügyminisztérium utasítása Masirevichnek Berlinbe. Budapest, 1934. március. 27. MOL, K 64. 1934-41-115.

²⁵ Apornapi jelentése Khuennak Ammende látogatásáról. Budapest, 1928. augusztus 8. MOL, K 64. 1928-47-488; Apornapi jelentése Khuennak Jakabffy látogatásáról. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928-47-488; Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. április 9. MOL, K 64. 1931-47-314; Kristóffy feljegyzése. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933); Ammende levele Apornak. Bécs, 1934. január. 27. MOL, K 64. 1935-47 (329/1934).

²⁶ Feljegyzés cím, szerző és dátum nélkül. Valószínűleg Kristóffy, biztosan 1934-ben. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.

²⁷ A már említett 1934-es, Apornak írt levél azt jelzi, hogy Ammende nem csupán Kristóffyval levelezett, hanem megkísérelt egy szinttel feljebb, a politikai osztály vezetőjével is kapcsolatban maradni. Nem tudjuk, hogy sikerült-e felkeresnie Aport február elején.

²⁸ A magyar kisebbségi politikusok elsősorban attól tartottak, hogy helyüket elfoglalnák, s ezzel nemzetközi nyilvánosságot kapnának a kormányaikkal együttműködő „álmagyarok”. Szüillő jelentése az 1933-as berni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. (Biztosan 1933. október vagy november.) OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

²⁹ Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. július 1. BA, N 1 250, Fasz. 8. 421. A magyarországi németek képviselőtének kérdéséről lásd lentebb.

³⁰ Uexküll-Güldenband: Bericht über die Reise nach Ungarn, Jugoslawien und Rumänien vom 12. April bis 4. Mai 1939. BA, R 8043 (Deutsche Stiftung)/1000. 7–12. A kérdésről lásd lentebb.

³¹ „Itt kötelességszerűen meg kell említenem, hogy a genfi jugoszláv delegáció már augusztus 28-án Szántóékat úgy informálták, hogy Deákék már 3 nappal korábban elutaztak Budapestre, bizonyára azért, hogy ott pénzt és utasításokat kapjanak. Ez az oka annak, hogy még nincsenek Genfben. A delegáció főembere, állítólag maga Sumenkovics még hozzátette: »Mi nagyon jól tudjuk, hogy Deák és Strelitzky működését Budapestről irányítják.«” Prokopy jelentése a genfi útról. (1931. augusztus 27-től szeptember 6-ig). Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

³² Parcher Félix (követ) a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar királyi képviselőnek. Bern, 1925. október 17. MOL, K 107. 15. cs. 16/13 t. 1052. sz. dok.

³³ Apor Gábor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 28-47-488.

³⁴ Szüllő Géza jelentése. 1937. február 3. OSZKK, Fond X, X/28.

³⁵ Prokopy már idézett jelentésében kiutazásának céljai között sorolta fel, hogy szükség esetén Szántó Gábor és két társa ellenakcióját a másik két államból érkező magyar küldöttek segítségével leszerelje. Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

³⁶ Sulyoktól és Baloghtól is maradtak fent beszámolók, de ezek inkább kivételnek tekinthetők. Az ő esetükben feltehetően – hasonlóan Strelitzkyhez Deákhhoz és némileg Jakabffyhoz – a szóbeliség dominált.

³⁷ Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely. 2002. 117.

³⁸ A magyarokra eső részletek az 1926/27-es kongresszusi évtől 1928. júliusig jutottak el közvetlenül Flachbarthon keresztül Ammendéhez.

³⁹ Flachbarth meneküléséről és Budapest titkos lépéseiről lásd Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. Prága, 1929. április 20. MOL, K 64. 1929-7-338; A külügyminisztérium Velics konzulnak Münchenbe. Budapest, 1929. március 27. MOL, K64. 1929-7-426. A történetet röviden összefoglalja Szüllő is. Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1929. április 18. MOL, K 64. 1929-41-347.

⁴⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 41. Flachbarth esetleges későbbi kiutazásairól nem maradtak fenn feljegyzések.

⁴¹ Flachbarth Ernő: Véleményes jelentés. Flachbarth Ernő iratai. MOL, K 763. Filmtár. 16533. tekercs. 323. cím. 1944. G-I dosszié. 768–771.

⁴² Természetesen nemcsak a szervezet ügyei miatt fordult meg gyakran Budapesten. Egyik oka mindenképpen az volt, hogy kisebbségpolitikai folyóiratát a miniszterelnökség támogatta anyagilag és olykor anyagokkal is.

⁴³ Ekkor a konferenciáról visszatérő Jakabffy beszámolt a kongresszus üléseiről, s arról a tervről, hogy a szervezet állandó irodát kíván nyitni. Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1927-47-422.

⁴⁴ Deákék diktatúra kikiáltása utáni elszigeteltségét jól ábrázolja Jakabffy egyik visszaemlékezésében. E szerint a cenzúra miatt úgy levelezett Deákkal,

hogy a Kongresszussal kapcsolatban álló személyek nevét álnevekkel helyettesítették: Ammende dr. Ewaldként, Pataky dr. Csermelyként, Wilfan tömeggondnokként szerepelt leveleikben. A levelezésre konspirációs céllal kitaláltak egy ügyet, az ún. Kárász-féle csödügyet, melyben mint kollégák érintkeztek. Jakabffy Elemér: Lugostól Hátszegig. TLA, KV. K 1486/95. 187–188.

⁴⁵ A rendszeres meghívások tényét Jakabffy közli visszaemlékezéseiben.

⁴⁶ A genfi képviselőt kisebbségekkel kapcsolatos általános feladatairól Velics követ a következőképpen számolt be egy jelentésében: „A képviselő törekvése továbbá oda irányul, hogy a magyar kisebbségek Genfben megforduló képviselőinek segítségére legyen, hogy a bizottsági tagokkal az érintkezést felvehessék és amennyiben azokat nem ismerik, őket az illetőkről kellően informálja.” Velics jelentése Kányának. Genf, 1936. január 29. MOL, K 64. 1936-27-107.

⁴⁷ Kérdéses persze, hogy Esterházy 1932 utáni távolmaradásában mekkora szerepe volt Budapestnek. Jakabffy visszaemlékezésében a Kongresszuson ki-robbant botrány ismertetése után csak annyit jegyez meg lakonikusan, hogy „Esterházy nem szerepelt többé a kongresszusokon.” Jakabffy: Adatok... i. m. 43.

⁴⁸ A két beszélgetés időbeni közelsége nem volt véletlen. Ammende ugyanis augusztus 4-én felkereste Jakabffyt zuguzsáni otthonában, ahol volt lehetőségük alaposan átbeszélni a szervezettel kapcsolatos ügyeket. Jakabffy: Adatok... i. m. 23.

⁴⁹ Apor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928-47-488.

⁵⁰ „A vacsoránál azután folytatta szellemeskedését, ami ekkor valóban feldühített. Ilyeneket mondott: »múltkor egy tót politikus azt mondotta nekem, hogy a magyarok azért olyan elbizakodottak, mert amikor ezer év előtt idejöttek, valami állatbőr volt a vállukon. Nem azért, válaszoltam én, hanem mert maguk akkor libériában fogadtak!«” Jakabffy: Adatok... i. m. 53.

⁵¹ Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Pozsony, 1928. szeptember 5. MOL, K 64. 1928-47-527.

⁵² A külügyminisztérium titkos anyagi támogatásával jelent meg 1929-ben Párizsban Balogh Arthur Protection des minorités című munkája. A könyv korábbi, 1928-as magyar és német nyelvű kiadásainak költségeit a miniszterelnökség fedezte. A kiadással kapcsolatos levélváltásokat és utasításokat lásd MOL, K 64. 1931-47-743.

⁵³ Wilfan feljegyzése a választmányi ülésről. Bécs, 1937. december 1. BA, N 1.250, Fasz. 8. 435.

⁵⁴ A kérdésről bővebben lásd lentebb.

⁵⁵ A kongresszusok alatti beszélgetésekről leginkább Jakabffy visszaemlékezéséből nyerhetünk képet. Jakabffy: Adatok... i. m.

⁵⁶ Szüllő tevékenységét az első bécsi döntés után a Magyar Szemle a következőképpen méltatta: „Az idő bebizonyította, hogy Szüllő Géza kitartó és negativista politikája volt az igazi réalpolitika... alig volt nemzetközi konferencia, európai kisebbségi és parlamenti találkozás, ahol meg ne jelent volna s ne hívta volna fel a hallgatóság figyelmét a csehszlovákiai állapotokra. Itt ugyanaz a rendszeres és következetes negativizmus jellemezte tevékenységét, mint a belpolitikában.” Szüllő Géza. Magyar Szemle, 1938. 4. sz. 372–375.

⁵⁷ Junghann: A második nemzetiségi kongresszus Genfben 1926. október 25–27. (téves: augusztus, nem október). Dátum nélkül. PAAA, R 60464, Számozatlan.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A propaganda szerepét Szüllő elképzeléseiben jól illusztrálja egy, a külügyminisztériumnak írt beszámoló 1926-ból: „A magyarok ügyesen működnek, a Délvidékről is jöttek már hárman, ami kedvező jel. Általában konstatálhatom, hogy a propagandában a magyarság ügyessége szemmel láthatóan fejlődik.” Szüllő jelentése a külügyminisztériumnak. Cím nélkül. Genf, 1926. augusztus 26. OSZKK, Fond X, X/27. 3. Dok.

⁶⁰ „A konferencia maga nem ér semmit. Benne értékes ember Ammende, aki rendkívül tehetséges, nagyon megfizethető, tehát nagyon alkalmas. Akár ebben a konferenciában, akár a Monarchia lecsatolt részeiből származó kisebbségekből összehívandó új konferenciákban fel lehetne őt használni. Azt látom, hogy tényleg a legnagyobb lapokkal jó relációkban van. Az is bizonyos, hogy legjobban a németek fizetvén őt, ma a németeknek az Auslandsdeutschtum irányában tud akciót kifejteni és tud nekünk ártani.” Szüllő beszámolója az 1933-as kongresszusról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

⁶¹ „A kisebbségi konferencián prevarikáns a német, s én azt hiszem, hogy ezt a német érdeket képviseli Ammende, aki ügyes újságíró, de aki kevés érzékkel bír aziránt, hogy miért tartjuk mi magyarok ebben az intézményben a lelket.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁶² „Nekem nagyon nehéz ezek között [ti. Ammende, Motzkin, Wilfan – E. F.] helyzetemet fenntartani, de meg tudom csinálni, érzem, hogy sokszor kellemetlen vagyok nekik, de respektálják akaratomat.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁶³ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1250, Fasz. 5. 406.

⁶⁴ „A konferenciánk elnöke pedig Wilfan, egy szenvedélyes szlovén, a legfanatikusabb fajtájú szlávokból való, aki történetesen, mert kisebbség, egyúvé köti magát a magyarokkal, de lelke mélyében – azt látom és érzem – utálja a magyarokat.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁶⁵ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia igazgatósági üléséről. MOL, K 64. 1937-47-372. Ammende számára is fontos volt a tény, hogy Wilfan a szláv csoporthoz tartozott. A Választmány londoni előkészítő utazása kapcsán ezért azt javasolta Hasselblattnak, hogy a kinti akcióban Wilfant tolják előtérbe. Ammende levele Hasselblattnak. Jelzés nélkül. Bombay, 1936. február 21. BA, N 1. 250, Fasz. 33. Számozatlan.

⁶⁶ Szüllő jelentése Patakynak. Budapest, 1937. február. 3. OSZKK, Fond X, X/8.

⁶⁷ „A stockholmi kisebbségi konferencián újra kitűnt, hogy az ott lévő náci-németek épp oly ellenséges érzülettel viseltetnek a magyarok iránt, mint az ott lévő szlávok. Hasselblatt rosszindulata egy húron pendül Wilfanéval. Az elhunyt

Ammende zsonglörködése jobb volt, mint a mostani Uexküll-Hasselblatt-Wilfan trió.” Szüillő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. Dok.

⁶⁸ Szüillő jelentése a kisebbségi konferencia 1936. augusztus 6–7-i bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. Dok.

⁶⁹ Szüillő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. Dok.

⁷⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 15.

⁷¹ Junghann jelentése a külügyminisztériumnak a második Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464, Számozatlan.

⁷² Ammende 1927. július 27-én, 1928. augusztus 4-én kereste fel Jakabffyt Zaguzsénban. Ezenkívül 1932. október közepén Ada-Khale szigetén is találkoztak. Jakabffy: Adatok... i. m.

⁷³ Uo. 28; 31–32.

⁷⁴ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 10. BA, N 1. 250, Fasz. 5. 1174.

⁷⁵ Jakabffy levele Wilfannak. Budapest, 1934. június 8. BA, N 1. 250, Fasz. 8. 852.

⁷⁶ Jakabffy: Adatok... i. m. 59. Ugyanerről a folyamatról 1940-ben a következőképpen írt: „Az új koreszme elhatalmasodása azután önteltté tette ez eszme képviselőit. Rövidesen a kongresszusokon is érvényesülni kezdett valami parancsuralom féle, ami ismét sokakat elkedvetlenített és egyeseket visszavonulásra késztetett.” Jakabffy Elemér: Megfordítjuk a címerpajzsot. Magyar Kisebbség, 1940. január 1. 2.

⁷⁷ A nézeteltérést és az álláspontokat jól összefoglalja egy Wilfan által Jakabffynak írt levél. Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1. 250, Fasz. 8. 846. A kérdésről részletesen lásd lentebb.

⁷⁸ Jakabffy levele Wilfannak. Lugo, 1937. június 12. BA, N 1. 250, Fasz. 8. 849.

⁷⁹ „Ha a kisebbségi kongresszusokon ismét maradéktalanul érvényesül majd az a szellem, mely azt kezdetben áthatotta, és amely a kongresszus alapját – nézetem szerint – egyedül képezhetné, akkor esetleg a közös munkában ismét kéz a kézben haladhatunk.” Uo.

⁸⁰ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1934. március 30. BA, N 1. 250, Fasz. 6. 8.

⁸¹ Ammende elég gyakran megfordult Jugoszláviában. Három esetben dokumentálható, hogy felkereste a magyar kisebbségi politikusokat, s összehozta őket a német vezető személyiségekkel: 1927. május közepén, 1928 januárjában és 1930. július elején. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1927. máj. 23. MOL, K 64. 1927-47-222; Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190; Ammende úti beszámolója. Bécs, 1930. július 24. MOL, K 64. 1930-47-489.

6. A KONSTRUKTÍV EGYÜTTMŰKÖDÉS IDŐSZAKÁNAK FŐ KÉRDÉSEI A MAGYAR KORMÁNY ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGEK ELVÁRÁSAINAK TÜKRÉBEN (1925–1932)

A szervezet munkájába bekapcsolódó magyar kisebbségi politikusok és az érintett magyar kormánysszervek Kongresszussal kapcsolatos elképzelései között nem mutatható ki lényegi különbség, s ez jelentősen megkönnyíti az 1925 és 1938 közötti időszak „magyar szempontból” való korszakolását. A szervezethez fűződő viszony alapján az 1932-es év tekinthető vízválasztónak, amikor Kánya Kálmán, az új külügyminiszter elunva az általa alacsony propagandaértékűnek ítélt elméleti munkát, a Kongresszus mögül való kihátrálás mellett döntött. Ahhoz, hogy a magyar kisebbségek végül mégsem léptek ki a szervezetből, nem sok köze volt a Kongresszus valódi tevékenységének. Sokkal inkább az a félelem játszott ebben meghatározó szerepet, hogy a kollaboránsnak tekintett magyar kisebbségi politikusok így esetleg nemzetközi szereplési lehetőséghez juthatnának.

Bár az első évek sem voltak teljesen mentesek a Kongresszus vezetése és a magyar küldöttek közötti nézeteltérésektől, az együttműködés fontossága, valamint a szervezet megreformálhatóságába és megreformálандóságába vetett hit sokáig áthidalta az ellentéteket. 1925 és 1929 között ez a viszony, főleg a későbbiek tükrében, majdhogynem harmonikusnak volt nevezhető. Ekkor még túlságosan nem terhelték meg sem az elméleti munka háttérbe szorítását célzó magyar követelések, sem Ammende egyéni, a külügyminisztériummal előre nem egyeztetett akciói. 1929 után azonban a helyzet fokozatosan megváltozott, s ez 1932 végére komoly bizalmi válság kialakulásához vezetett a magyar szereplők és Ammende között.

6.1 A „HARMONIKUS EGYÜTTMŰKÖDÉS” IDŐSZAKÁNAK FŐ KÉRDÉSEI (1925–1929)

6.1.1 Állandó szervezet és saját lap

Bethlen István kétségkívül elsősorban az akció propagandaértékét tartotta szem előtt, amikor 1925 nyarának végén támogatásáról biztosította Ammendét. A fenntartásait megfogalmazó német követnek pedig tudomására hozta, hogy hasznosnak tartaná egy olyan kisebbségi újság megjelentetését is, amelynek elsődleges célközönsége esetleg az államok népszövetségi küldötteinek köre lehetne.¹ Ekkor még nem került napirendre a szervezet kérdése, hisz’ senki sem tudhatta előre, hogy az első találkozót, feltéve, ha egyáltalán létrejön, vajon követik-e továbbiak. Ammende természetesen szerette volna, hogy a konferencia ne egyszeri esemény legyen, hanem egy folyamat kezdete, ezért azzal is biztosan számolt, hogy ha sikerül a német külügyminisztérium és a német kisebbségi vezetők fenntartásait eloszlatnia, előbb-utóbb szóba kell kerülnie a szervezeti keretek kérdésének is. Az első kongresszust követően a német csoport vezetői körében a szilárd szervezeti keretek kiépítésének gondolata hivatalosan még fel sem merült. Ennek ellenére Ammende a konferencia után azonnal elkezdett foglalkozni a kérdéssel. A tervezés e korai fázisába magyar oldalról Jungerthet és Jakabffyt, német részről pedig Schiemannt és Hasselblattot vonta be.

Jungerth azt tanácsolta neki, hogy egy öttagú állandó Tanács álljon a szervezet élén, az elnök pedig az öt személy közül kerüljön ki, évenkénti váltással. A gyakorlati teendőket az elnöknek alárendelt három szervre bízta volna: a Tanács irodájára, élén egy irodaigazgatóval (Ammende), a sajtóorgánusra és a jogi bizottságra. A kisebbségek közötti bizalom megőrzése érdekében mindhárom szervet más-más nemzetiségű vezető irányította volna.² A diplomata Budapesttel egyébként előzőleg nem egyeztetett elképzelését néhány nappal később a Dísz tér is jóváhagyta.³

Láthatóan Ammende is egyetértett a követ javaslatával, mivel alig egy hónap múlva ugyanezt az elképzelést vázolta fel Jakabffynak.⁴ Egyben megosztotta vele a főtitkári poszttal kapcsolatos gondolatait is. A főtitkári posztot, illetve a főtitkár tevékenységi körét két okból sem lehetett szerinte a Népszövetség főtitkárának analógiájára felépíteni. Egyrészt azért nem, mert nem lehetett olyan személyt találni, akit minden csoport feltétel nélkül elfogadott volna, másrészt pedig azért nem, mert ebben az

esetben az nem végezhetett volna aktív politikai tevékenységet. Ezért azt javasolta, hogy a főtítkár helyett inkább a Választmány, illetve a mindenkori elnök kapjon reprezentatív politikai funkciót. Egy Wilfannak írott későbbi levelében is hasonlóképpen érvelt.⁵

Közben Ammende és Jungerth között tovább folytak az egyeztetések a szervezeti kérdésekről. December 29-én a titkár közölte a követtel, hogy mivel Schiemann alapvetően egyetértett a Tanácsra és az annak alárendelt három szervre tett javaslattal, így az német részről feltehetően elfogadottnak tekinthető.⁶ Véleménykülönbség mindössze abban alakult ki közöttük, hogy az összekötő iroda székhelye Genfben vagy Bécsben legyen-e. A lettországi német politikus az osztrák főváros mellett kardoskodott, s érvei előtt végül Jungerthnek is meg kellett hajolnia. Nem elsősorban azért, mert Schiemann szerint a Népszövetség állandó közelsége és a „frankofil miliő” rossz hatással lehetne a szervezetre, hanem sokkal inkább azért, mert a kisebbségekkel való kapcsolattartást a nagy távolság jelentősen megnehezíthette volna. Jungerth végül csupán annyit kötött ki, hogy az éves konferenciákat mindenképpen Genfben kell megrendezni.

Az önálló sajtóorgánum kérdésével kapcsolatban is több kérdés volt tisztázásra. Ammende és Schiemann nem tudta eldönteni, hogy egy politikai napi-, illetve hetilap, vagy esetleg egy folyóirat alapítása lenne adott esetben a legcélszerűbb. Jungerth a kétségek kívül meglévő és a jövőben is várható pénzügyi nehézségekre hivatkozva az utóbbi mellett foglalt állást. A szerkesztő személyének kérdésében azonban komoly ellentét bontakozott ki a német politikusok és a magyar követ között. Jungerth ugyanis Jakabffy mellett kardoskodott, míg azok hallani sem akartak magyar nemzetiségű szerkesztőről. Attól tartottak ugyanis, legalábbis ezzel érveltek, hogy ebben az esetben a szervezet a külvilág szemében menthetetlenül magyar–német üggyé válna.

Az önálló lap kérdése és annak esetleges magyar vonatkozása az elkövetkezendő néhány hónapban még többször napirendre került. Jungerth január 3-i jelentése után Khuen-Héderváry arról tájékoztatta a követet, hogy értesülései szerint Ammende tárgyalásokat folytat Jakabffyval a *Magyar Kisebbség* központi, háromnyelvű kisebbségi orgánummá fejlesztésének lehetőségéről.⁷ Ammende és Jakabffy egyeztetéséről nem sokat tudunk, de tény, hogy a külügyminisztérium még április közepén is abban a hiszemben volt, hogy feltehetően Jakabffy folyóiratának idegen nyelvű változata (*Glasul Minorităților – La voix des minorités-Die Stimme der Minderheiten*) lesz a Kongresszus hivatalos folyóirata.⁸ Ehhez képest

Jungerth március 29-én azt jelentette Budapestre, hogy Ammendének semmilyen terve sincs az erdélyi folyóirattal.⁹ A titkár saját állítása szerint mindössze azt mérlegelte, hogy a magyar politikus talán számításba jöhetne majdani lapszerkesztőként. Amellett, hogy Ammende meglebegtette a követ előtt Jakabffy szerkesztői megbízatásának lehetőségét, azonnal közölte, hogy a lap szigorúan csak a Kongresszus irodájának székhelyén jelenhet meg. Ezzel azonban, tekintve a jelentős földrajzi távolságot, az aktív erdélyi politikust lényegében automatikusan kizárta az esélyesek közül.

A balti államok német kisebbségeinek márciusi regionális ülése után, melyet Schiemann vezetett, nyilvánvalóvá vált, hogy az állandó iroda kérdésében a németek, a szűkös anyagi helyzetre hivatkozva, maximum addig hajlandók elmenni, hogy abban legfeljebb egy „összekötő tisztviselő” és egy kisegítő személy dolgozzék.¹⁰ Az önálló újságról pedig semmilyen döntést nem hoztak. Ez egyértelművé tette, hogy a szervezeti kérdésekről s a sajtótevékenységről lassan formálódó német elképzelés nem egyezik meg a magyar törekvésekkel. Utóbbiak ugyanis szilárd szervezeti kereteket akartak, jól működő központi irodával s egy lehetőleg magyar irányítás alatt megjelenő folyóirattal.¹¹ Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy a két különböző álláspont már az 1926-os konferencián szembe került egymással.

A Genfben megjelent német vezetők álláspontját rendkívül pontosan, mellébeszélés nélkül foglalta össze Junghann, aki megfigyelőként abban az évben is részt vett az üléseken: „A német csoport teljes egyetértésben azt az álláspontot képviseli, hogy az európai kisebbségek szilárd szervezete nem kívánatos. Az okokra itt nem kell részleteiben kitérni. Akármennyire is úgy gondolják, hogy a Nemzetiségi Kongresszust a jövőben is fel kell eszközként használni, attól tartanak, hogy egy állandó szervezet, melynek állandó feladatokat kell maga elé kitűznie, olyan nehézségeket okozhat, melyek a széteséshez kell, hogy vezessenek.”¹²

A szervező bizottság végül abban állapodott meg, hogy 1. az Elnökség megbízza Ammendét a titkári teendők ellátásával, és hogy 2. Ammende időről időre kiad egy egyszerű bulletint a résztvevők számára, az Elnökség utasításai alapján, mely bulletin a Kongresszus visszhangját, egyes újságcikkeket, illetve a mozgalom számára fontos dokumentumokat ismerteti.¹³ Ehhez képest a bizottság magyar előadója beszámolójában némileg átértelmezte az előzőleg elfogadott irányelveket: „Csak abban volt vita közöttünk, hogy egy állandó szervezetet hozzunk-e létre, mint ami-

lyen az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója, vagy átmenetileg egy kongresszusi közösséget alkossunk. Több fontos ok miatt, melyekre itt nem akarok kitérni, arra az eredményre jutottunk, hogy ma még nem lehetséges egy állandó szervezet létrehozása, habár személyes véleményem szerint ennek kellene lennie mozgalmunk legfontosabb céljának.”¹⁴ A lap kérdéséről pedig a következőket mondta: „A kisebbségi mozgalomnak sürgősen szüksége van egy folyóiratra, melyen keresztül tájékoztathatja törekvéseiről a közvéleményt.”¹⁵ Ez az interpretáció azonban csúsztatás volt, amit úgy is lehetett értelmezni, hogy a Kongresszus megtette az első lépést az állandó Titkárság és az állandó folyóirat felé. Junghann ugyan biztos volt benne, hogy a magyaroknak a jövő évben sem sikerül majd elképzeléseiket keresztülvinni, de tartott tőle, hogy törekvük német szempontból kedvezőtlen folyamatokat indíthat be.¹⁶

A Titkárság a következő évben kezdte meg működését. A bécsi központ megnyitása azonban nem ment zökkenőmentesen. Már 1926 novemberében át kellett volna ugyanis adni, februárban azonban még mindig csak a segéderő, Becker titkár tartózkodott a volt császárvárosban. Flachbarth a Választmány februári ülésén a késlekedést számon is kérte Ammendén.¹⁷ Azt is a főtitkár fejére olvasta, hogy kacérkodni mert azzal a gondolattal, hogy elfogad egy, a bécsi csehek által felajánlott helyiséget az iroda számára. Ezt a magyar küldött teljességgel elfogadhatatlannak tartotta. Azzal érvelt, hogy ebben az esetben „az a látszat keletkezhetne”, hogy a főtitkár a csehek befolyása alá került. Valójában Flachbarth biztosan nem a látszattól tartott, hanem sokkal inkább attól, hogy Ammende így sokkal inkább kénytelen lenne figyelembe venni a cseh kisebbség s rajta keresztül Csehszlovákia érdekeit tevékenysége közben. Az iroda végül 1927. április 1-jén bérelt helyiségben kezdte meg működését, személyzetét pedig a főtitkáron kívül egy segéderő és egy gépirónő alkotta.¹⁸

A bulletin első száma már 1926 novemberében megjelent *Mitteilungen der Geschäftsführung* cím alatt. A kezdetben csak szűk körben terjesztett lap beszámolt az új petíciókról, a Kongresszus üléseiről, az egyes államokban érvényes törvényi szabályozásról, s utalt a kisebbségi kérdésben megjelent fontosabb publikációkra is. 1930-ban adta át helyét az azután még hat évig megjelenő *Pressewochenschau zur Nationalitätenfrage*, illetve 1932-től *Europäische Nationalitätenkorrespondenz* című, ekkor már teljesen egyértelműen német érdekek szerint szerkesztett lapnak.¹⁹ Az újságot kezdetben Ammende szerkesztette, a harmincas évek elején azonban újságíró testvére, Erich is bekapcsolódott a munkába.

A szervezet és az önálló lap kérdésében a második kongresszus után kialakult helyzet valójában kompromisszumnak tekinthető, amellyel, legalábbis időlegesen, mind a magyar, mind pedig a német fél elégedett lehetett. A németek az 1926 után kialakult szervezetet lényegében egy nem folyamatosan működő mozgalomnak tekintették, melynek szervei a Titkárság kivételével csak alkalmanként ültek össze. Az állandó irodában dolgozó, amúgy is minimális létszámmal működő Titkárság hivatalos feladati közé pedig „mindössze” az előkészítő és a zurnalisztikai lépések tartoztak.²⁰ Nem véletlen, hogy a megfigyelőként részt vevő Max Hildebert Boehm az 1928-as kongresszus után elégedetten állapította meg, hogy „nagyjában és egészében sikerült megőrizni a szervezet lebegő állapotát”.²¹ Ráadásul a Kongresszus hivatalos orgánuma a német, s a szervezet jövőjéért amúgy is aggódó, tehát szükségképpen óvatos Ammende ellenőrzése alá került, s ezzel sikerült elkerülni, hogy „a bulletin a kisebb-ségek egyes csoportjai számára egy ügyesen alkalmazott taktika mellett azt a lehetőséget kínálja, hogy egy ilyen jellegű folyóirat segítségével propagandisztikus céljaik számára széles platformot teremtsenek.”²²

Magyar szempontból viszont mindenképpen pozitív fejleményként értékelték, hogy az állandó székhellyel rendelkező Titkárság egyáltalán létrejött, ráadásul Ammendével az élén, aki a magyar külügyminisztériummal jó kapcsolatot tartott fenn. Igaz ugyan, hogy csak három személy dolgozott a bécsi hivatalban, de ez nem jelentette automatikusan azt, hogy a Titkárság a jövőben ne lenne továbbfejleszthető. Magyar részről a bécsi központ munkájától sokat reméltek, s elsősorban nem az alkalmazottak számára koncentráltak, hanem a munka hatékonyságára. A választmánnyal kapcsolatos Jungerth-javaslat ugyan csak részben valósult meg, mivel a szerv élén álló elnököt végül is nem rotációval választották, hanem elfogadták, hogy forma szerint Wilfan legyen a Kongresszus mindenkor első embere. Ez a fejlemény azonban nem jelentett különösebb problémát, mivel a Választmány összetétele állandó lett, ami biztosította, hogy a magyar csoport ne maradjon benne képviselet nélkül, s beleegyezése hiányában semmilyen lényegi kérdésben ne születessen döntés. Ami pedig az újságot illeti, igaz ugyan, hogy nem egy harcos propagandaakciókra felhasználható, magyar szerkesztés alá kerülő orgánumról döntött a Kongresszus, de az új helyzet mindenképpen előrelépésnek volt tekinthető. A semminél mindenképpen több volt, hogy az új kiadvány a Népszövetség befolyásos funkcionáriusaihoz és az üléseken részt vevő politikusok egy részéhez is eljutott. Ráadásul az ENNSZ még ugyaneb-

ben az évben – titkos német külügyminisztériumi támogatással – beindította saját folyóiratát, melynek szerkesztésében a bulletinre érvényes megszorítások természetesen nem voltak érvényesek. A folyóirat az egyes európai kisebbségek helyzetéről is rendszeresen beszámolt, s magyar kisebbségi politikusok is publikáltak benne.²³

Az észtországi magyar követ által még 1925. végén javasolt jogi tanácsadással foglalkozó szerv előkészítése azonban már elgondolásának pillanatában megfeneklett. Schiemann ugyanis még ugyanazon év decemberének végén a kérdésben úgy foglalt állást, hogy annak megvalósítása nem égetően fontos.²⁴ A felvetés ideiglenesen le is került a napirendről. Legközelebb az 1928-as kongresszuson került ismét terítékre, igaz, csak egy bejelentés erejéig, amikor Hasselblatt egy Európai Nemzetiségi Jogi Társaság megalapításának előkészítő munkálatairól számolt be.²⁵ Az észtországi német politikus már az előző év augusztusában elkészített ezzel kapcsolatban egy tervezetet.²⁶ Hasselblatt nem tartotta kívánatosnak, hogy a Titkárság keretein belül alkalmazzanak magasan képzett, a kisebbségek helyzetével is tökéletesen tisztában lévő szakértőket.²⁷ Egyrészt azért, mert az anyagi háttér megteremtését reménytelen feladatnak látta, másrészt pedig azért, mert egy önálló, tehát a Kongresszustól formailag is független szervezet alapításával elkerülhetőnek tartotta, hogy a Kongresszus létét kockára tegyék a konkrét kérdésekben való állásfoglalásokkal. A társaság azonban csak elképzelés maradt.

A kérdés legközelebb 1932-ben került napirendre, amikor Zamutali, romániai orosz képviselő 1930-as indítványának megvalósításaként a Választmány a nemzeti kisebbségek panaszainak felülvizsgálatára egy Genfben működő testület megalapítására tett javaslatot.²⁸ Ennek elnökekévé a katalán Juan Estelrichet, alelnökké pedig az év egy részében amúgy is Genfben tartózkodó Kurt Graebét, illetve Balogh Arthurt választották.²⁹ Az elképzelés azonban zátonyra futott, mivel a megválasztott kisebbségi vezetők nem jelentek meg az üléseken, a kisebbségek pedig nem juttatták el petícióikat a valójában csak virtuális testületnek.³⁰ Egy jogi kérdésekkel (is) foglalkozó szerv létrehozását utoljára 1934–35-ben kísérelték meg, immár erősen megváltozott körülmények között, Jakabffy Elemér javaslatára.³¹ Azonban ez a próbálkozás sem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket.

Bár a szervezeti keretek, eltekintve az időről időre felvetődő jogi ügyekkel foglalkozó testület kérdéséről, 1926–27 után megszilárdultak, a magyar kisebbségek, hátuk mögött az illetékes magyar kormánysszervek-

kel, nem tettek le végleg arról, hogy a magyar pozíciókat bizonyos tiszt-ségek kiharcolásával tovább erősítsék a szervezetben. Jó példa erre az 1929-ban megalakult Európa Kisebbségi Újságírók Szövetsége. A szövetség hivatalosan nem volt a Kongresszus szerve, tagjai annak újságíró küldöttei közül kerültek ki. Előkészítő bizottsága az 1928-as konferencia alatt tartotta alakuló üléseit az olaszországi szlovén Engelbert Besednjak vezetésével. 1929. február 1-jén Khuen-Héderváry arra utasította a Választmány bécsi ülésére utazó Sulyokot, hogy igyekezzék megakadályozni, hogy Besednjak kerüljön az új szervezet élére.³² A miniszter állandó helyettese a szlovén politikussal szemben azt hozta fel, hogy megválasztásával már a második olaszországi szlovén kerülne fontos pozícióba, ami a szervezetnek olaszellenes élt adhatna, s ez a magyar külpolitikai vonalvezetés szempontjából nemkívánatos fejlemény lenne. Nem tudni, hogy Khuen-Hédervárynak valóban ez volt-e a legfőbb kifogása a politikussal szemben, vagy egyszerűen csak a magyarok pozícióit akarta Sulyok helyzetbe hozásával erősíteni. Ammende mindenesetre így értékelte a Besednjak elgáncsolására tett kísérletet.³³ Budapestre való visszaérkezése után Sulyok azt jelentette Khuen-Hédervárynak, hogy a terv sikertelen: a sajtóügylek irányítására egy háromtagú direktóriumot neveztek ki, melyben rajta kívül Uexküll és a bécsi cseh Drnát kapott helyet.³⁴ A Szövetség későbbi tevékenységéről nem sokat tudunk, az azonban bizonyos, hogy élére mégiscsak Besednjak került. Jelentős tevékenységet nem fejtett ki, s úgy tűnik, hogy a Kongresszus keretein kívül valójában nem is létezett, s erejéből mindössze a konferenciák alatti, illetve utáni megbeszélésekre futotta.

A másik magyar törekvés arra irányult, hogy a Titkárságon egy magyar kisebbségi segéderőt (titkárt) alkalmazzanak. Jakabffy 1934-ben Prokopy Imrét, majd Szüllő a kérdés 1937-es ismételt felmerülésekor Kövér Gusztávot tartotta volna erre a feladatra legalkalmasabbnak.³⁵ Bár a témában folytak egyeztetések a szervezet vezetőségében, főleg Jakabffy javaslatáról, a Titkárság személyi állományát végül egyik esetben sem bővítették ki.³⁶

Az 1925 és 1932 közötti időszakban a magyar résztvevők és a Kongresszus vezetősége között nem alakult ki komoly, szakítással fenyegető feszültség, annak ellenére sem, hogy a magyar törekvések csak részben valósultak meg. A megszilárdult keretek ugyanis még egy ideig éltették azt a reményt, hogy a Kongresszus egyszer majd a „magyar törekvéseknek” megfelelőbb nemzetközi munkát végez. Nem véletlen, hogy a magyar

képviselők csak akkor kezdték el a hatékonyság kérdését komolyabban fessegetni, miután a kezdeti illúziókkal leszámolva arra a megállapításra jutottak, hogy „érdekeik” képviselőik hatékonyságán évek múltával sem sikerült semmit javítani.

6.1.2 Nemzetközi akció a panasz eljárás reformja érdekében

Jungerth 1927. január 18-i keltezésű, Ammendével folytatott beszélgetéséről készült feljegyzésében összefoglalta a Kongresszus magyar szempontból kívánatos végcélját: „az európai béke biztosításának és a népek lelki leszerelésének első és legfontosabb feltétele a kisebbségi kérdés megoldása. A kongresszus fő feladata lenne ezt az eszmét szuggerálni a nagyközönségre és ennek útján majd a kormányokra. A végcél az lenne, hogy a kisebbségi kongresszus programja a kormányok és a Népszövetség programjába szívódjék fel. Ha ez sikerül, akkor elérkezett a végrehajtás ideje. Ez kétféleképpen kell, hogy történjék: 1./ határkiigazítással, ahol kisebbség közvetlenül ki lett szakítva az anyanemzetből és 2./ autonómiával, ahol elkülönítve él a kisebbség az anyanemzettől. Ha a kisebbségi mozgalom a megindult fejlődési folyamatban normális progresszivitással halad előre, szerintem legkésőbb 10-12 év múlva el kell érnie a fenti célt.”³⁷ Ez azonban csak a végcél lehetett, a szervezetnek viszont addig is volt néhány ezzel szorosan összefüggő feladata: a nemzetközi kisebbségvédelem hatékonyságának számon kérése, valamint a népszövetségi reformok ügyének napirenden tartása.

Az állami szuverenitást axiómaként kezelő, s a tagállamok közti minimális konszenzust megcélzó Népszövetség ellenében ez a feladat egyáltalán nem tűnt könnyűnek. A főtitkár ezzel természetesen tisztában volt, ezért akciójának kiindulópontjaként a Kongresszus és a kisebbségi kérdéssel is foglalkozó nemzetközi szervezetek javaslatainak összehangolásával olyan közös platformot kívánt létrehozni, amelyre a nemzetközi közvélemény és az államok külpolitikussai előtt is bármikor hivatkozhatt. Törekvésében támaszkodhatott azokra a kongresszusi tagokra, akik egyidejűleg valamely más szervezetben is képviselték kisebbségüket. Szervezeti felépítésénél fogva az ilyen jellegű együttműködés kialakítására a Népszövetségi Ligák Uniója tűnt leginkább alkalmasnak, ahová a kisebbségi közösségek is teljes jogú tagszervezeteket delegálhattak, közvetkezőképpen tehát annak állandó kisebbségi bizottságában hatéko-

nyabban léphettek fel a reform szükségességét követelő határozatok elfogadtatása érdekében.

Az összefogás, illetve az egymás mellett haladás gondolata azonban önmagában véve vajmi kevés reményre jogosíthatott fel, amennyiben az csupán a kisebbségvédelmi hiányosságok felszámolásának sürgető erkölcsi igényére támaszkodhatott. Ammende azonban Németország 1926-os tanácstagságától azt remélte, hogy az első világháborúban legyőzött állam, visszanyerve befolyását a kontinensen, előbb-utóbb nemzetközi politikai háttérrel biztosít e törekvésnek, s idővel kezdeményezőn lép fel Genfben a nemzetközi kisebbségvédelem reformja érdekében. Ebben azonban, legalábbis 1928 decemberéig, teljes mértékben csatlakoznia kellett, mivel a német külügyminisztérium célkitűzéseiben a német kisebbségek kérdése alárendelt szerepet játszott a gazdasági, területi és katonai szuverenitás visszaszerzésének programjához képest. Minden valószínűség szerint ennek felismerése készítette a berlini viszonyokat jól ismerő Ammendét arra, hogy 1927-ben már elsősorban a semleges államok vezető politikusainak megnyerésére koncentráljon.

A főtitkár 1927 áprilisában arról tájékoztatta a magyar miniszterelnöket, hogy megpróbál a nemzetközi kisebbségvédelem kérdésével is foglalkozó szervezetek aktív részvételével egy egyeztetett memorandumot tető alá hozni.³⁸ Elképzelése szerint a memorandumot egy semleges állam valamelyik nagy tekintélyű politikusa terjeszthette volna a Népszövetség plénuma elé abból a célból, hogy az ennek hatására egy bizottságot kiküldve meghallgassa a kisebbségek képviselőit a szükségesnek tartott reformokról. Bethlen jónak tartotta az ötletet. Rövidesen kiderült azonban, hogy a kiszemelt svájci politikus, a Kongresszusnak egyébként meglehetősen sokat segítő Giuseppe Motta nem vállalkozik a feladatra.³⁹ Ráadásul a megnevezett szervezetek vezetősége között sem jött létre a szükséges elvi megállapodás. A Kongresszus célkitűzéseire még leginkább közel álló Unió is csak 1929-re egyeztetette álláspontját Ammende szervezétével. A Nemzetközi Jogi Társaság (*International Law Association*) és az Interparlamentáris Unió határozatai pedig a későbbiekben sem harmonizáltak teljesen a Kongresszus célkitűzéseivel. Ez a terv tehát kútba esett.

Az 1927-es év így nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ennek ellenére történt valami, ami mégiscsak reménnyel töltötte el a vezetőséget. Raoul Dandurand, Kanada külügyminisztere tanácsstaggá választása alkalmával tartott beszédét a kisebbségvédelem kérdésének szentelte.⁴⁰ Bár ennek ekkor még nem volt konkrét politikai hozadéka, az esemény

aazzal kecsegtetett, hogy a reform kérdése nem került le egyszer s mindenkorra a Népszövetség napirendjéről. Várható volt, hogy a nemzetközi szervezeten belül a következő években felerősödnek a változás kikényszerítését célzó törekvések.

Ammende színpalak mögötti tárgyalásai és megbeszélései ettől kezdve egy, a Tanács mellett létrehozandó állandó kisebbségi bizottság életre hívására koncentráltak. Az 1927-ben megkezdett, az első körben zátonyra futott akcióját ettől kezdve két irányban folytatta: egyrészt a Népszövetségi Ligák Uniójának vezetését, másrészt a semleges államok véleményformáló személyiségeit, lapjait és politikusait célozta meg. Utóbbiban az Unióval ápolta kapcsolatait is segítségére voltak, hiszen a tagszervezetek meghívása többször is lehetőséget kínált számára, hogy felvilágosító előadásokat tartson, s egyúttal a kisebbségek ügyének érdekében reményekre jogosító politikusokkal személyesen találkozzék. A fejleményekről Ammende nem mulasztotta el tájékoztatni a magyar külügyminisztériumot sem.

A főtitkár tehát igyekezett kapcsolati hálóját a semleges államok politikusaival bővíteni. Ezért 1928 januárjában Koppenhágába utazott, ahol beszélt az ország külügyminiszterével, valamint néhány mértékadó személyiségeivel is azzal a nem titkolt szándékkal, hogy rábírja őket arra, hogy a jövőben aktívabban kapcsolódjanak be a nemzetiségi problémák megtárgyalásába a Népszövetségben és nemzetközi szervezetekben.⁴¹ 1928 nyarán pedig a holland külügyminiszter, Beelaerts van Blokland fogadta nem hivatalos megbeszélésen a Népszövetségi Ligák Uniójának július 2–7-én tartott hágai konferenciája alatt.⁴² Természetesen naivitás lenne ezeknek és a későbbi találkozóknak túlzott jelentőséget tulajdonítani, ahhoz azonban feltehetően hozzájárultak, hogy a semleges államok érzékenysége a téma iránt valóban felerősödött, még ha ez a hozzájárulás nem lehet túlzottan nagymértékű, és csak egy volt a sok hatás között. Az Unió hágai konferenciája egyébként két szempontból is fontos volt a Kongresszus számára. A közgyűlés ugyanis határozatban követelte a Népszövetségtől egy, a Tanács mellett működő állandó bizottság felállítását, s üdvözlőbeszédében a holland külügyminiszter is állást foglalt a garanciaeljárás tökéletesítésének szükségessége mellett. Ennek valódi jelentősége csak két hónap múlva, szeptemberben, a Népszövetség Közgyűlésén mutatkozott meg, amikor a miniszter felszólalásában hivatalosan is javaslatot tett egy állandó bizottság létrehozására. A hatást fokozta, hogy a svájci Motta, illetve Seipel, az osztrák kancellár is felvetette a petíciós eljárás javításá-

nak kérdését, igaz, a konkrétumok mellőzésével. Ekkor még azonban a kérdéstről a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó VI. Bizottságban egyik állam sem kezdeményezett vitát.

A Kongresszus 1928-as rendezvénye (augusztus 29–31.) igyekezett tőle telhetően hozzájárulni ahhoz, hogy a Népszövetség garanciaeljárásának működését mind nagyobb körben tekintsék elégtelennek, s a hiányosságokat az európai béke tartósságát veszélyeztető problémának lássák. Ammende augusztus 8-án, tehát már a Népszövetségi Ligák hágai kongresszusa után, a magyar külügyminisztérium beleegyezését kérte az állandó bizottság kérdésének propagálásához. A válaszról nem maradt ugyan feljegyzés, de egyrészt a Kongresszus lefolyása, másrészt a magyar külpolitika érdekeltsége egyértelműen arra utal, hogy a főtitkár kezdeményezésével a Dísz téren abszolút egyetértettek. A konferencia ennek szellemében rendkívül kritikus hangot ütött meg a Népszövetséggel szemben, s a reform érdekében tevékenykedő nemzetközi szervezeteket további együttműködéséről biztosította.

Döntő fontosságú volt azonban, hogy a jövőben a Népszövetség különböző fórumain az addig meglehetősen visszafogottságot tanúsító Németország miként reagál az újonnan kialakult helyzetre.⁴³ A Közgyűlésen tanúsított német magatartást vizsgálva a Reichstag külügyi bizottsága október 4-én lényegében megróttá a kormányt, s egyúttal felszólította, hogy lépjen fel a Népszövetségben azért, hogy a kisebbségvédelem kérdése a jövőben nagyobb figyelmet kapjon.⁴⁴ Ez a lépés több vektor eredője volt: szerepet játszott benne természetesen a német kisebbségek fokozódó elégedetlensége, a türelmetlen német közvélemény nyomása, valamint a stresemanni külpolitikát többé-kevésbé folyamatosan egyensúlyozásra kényszerítő nehéz belpolitikai helyzet is.

A német külügyminisztérium tehát gőzerővel látott neki a decemberi, Stresemann lábadozása miatt Lugánóba kihelyezett tanácsülés előkészítésének.⁴⁵ A minisztérium a kisebbségi kérdésben visszafogottságot javasolt miniszterének.⁴⁶ Nem tartotta tanácsosnak konkrét reformjavaslatok felvetését, de felhívta a figyelmét arra, hogy ha egy másik tanácstag hozná szóba a reform kérdését, akkor célszerű lenne mellé állnia. Az apparátus ebben az esetben egy, a reform lehetőségét minden oldalról megvizsgáló szakértői bizottság létrehozását még vállalható, nem túlságosan radikális javaslatnak tartotta. A német elképzelés Ammende álláspontja szempontjából is rendkívül érdekesnek tekinthető. A főtitkár ugyanis október 29-én kelt levelében már arról számolt be Bethlennek, hogy a jövő-

ben az állandó bizottság követelése helyett egy ideiglenes szakértői bizottság követelését tűnik célszerűbbnek a Kongresszus zászlajára tűzni.⁴⁷ Indoklásában a Népszövetség Titkárságának munkatársaira hivatkozott, akik szerint ennek megvalósítása könnyebben keresztülvihető lenne, mint a bebetonozott, Tanács mellé rendelt állandó bizottság széles körű elfogadtatása. A megállapítás kétségkívül igaz volt, felvetődik azonban a kérdés, hogy a javaslat valóban a Titkárságtól származott-e, vagy a főtitkár követeléseit egyszerűen hozzáigazította a német külügyminisztérium stratégiájához. Persze nem elképzelhetetlen, hogy tényleg kapott hasonló tanácsot valamelyik titkársági alkalmazottól, de szinte biztos, hogy az új taktika kidolgozásánál elsősorban az *Auswärtiges Amt* elképzeléseit tartotta szem előtt.

Nem tudni, hogy Bethlennek személy szerint mi volt erről a váltásról a véleménye, de nagyon valószínű, hogy nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget. A javaslat ugyanis tényleg ésszerű volt, hiszen az állandó bizottság gondolata nemcsak az ellenérdekelte államokban kondíthatta meg a vészharangot, hanem magában a Titkárság kisebbségi szekciójában is, amellyel annak létrejötte esetén elveszíthette volna munkája és befolyása jelentős részét.⁴⁸ Ráadásul egy ilyen jellegű szakbizottság létrejötte már önmagában véve is óriási előrelépést jelentett volna az előző évek népszövetségi politikájához képest. Ammende későbbi, kritikai megjegyzés nélkül hagyott beszámolóit, melyekben a szakértői bizottság szükségessége mellett érvelt, arra engednek következtetni, hogy Bethlen és a külügyminisztérium munkatársai is elfogadták a főtitkár „taktikai megfontolásokból” megváltoztatott javaslatát.

A decemberi tanácsülésen Dandurand bejelentette, hogy kormánya a következő, 1929. márciusi tanácsülés alkalmával javasolni fogja a panasz eljárás részletes megvitatását.⁴⁹ Többek közt ez a fejlemény is hozzájárult ahhoz, hogy Zaleski lengyel külügyminiszter, a színpalak mögött Stresemannal kötött *gentleman's agreement*et felrúgva szóba hozta a felső-sziléziai németek kérdését, s keményen kritizálta, valamint illojálisnak nevezte a kisebbség vezetőit. Erre a német külügyminiszter a híres *Faustschlagot* követő indulatos válaszbeszédében csatlakozott kanadai kollégájához, bejelentve, hogy az ő kormánya is reformjavaslatokkal áll elő a Tanács következő ülésén.⁵⁰

Ammende Lugano alatt ismét belevetette magát a semleges államok vezető politikusai rokonszenvének megszerzéséért folytatott harcba. December 13-án arról tájékoztatta a magyar külügyminiszter állandó he-

lyettesét, hogy a Választmány meghatalmazására Wilfannal együtt a Népszövetségi Ligák tagszervezeteinek meghívására rövidesen Svájcba, Hollandiába, Svédországba, Norvégiába és Dániába utazik, hogy a „mértékadó körökkel” felvegye a kapcsolatot, s a reform érdekében aktívabb fellépésre ösztökélje őket.⁵¹ A főtítkárnak december végén, január elején még egyedül utazott Finnországba, ahol a magyar követ szerint nagy visszhangot váltott ki a megjelenése.⁵² Wilfan pedig februárban egy William Martin által vezetett rendezvényen tartott előadást Genfben, ahol a Népszövetség funkcionáriusai és a sajtó képviselői előtt síkra szállt az állandó bizottság előképének tekintett szakbizottság szükségessége mellett.⁵³ Ezután együtt utaztak el Hollandiába és a skandináv államokba. A körút megkezdése előtt Ammende a következőképpen foglalta össze utazásuk célját Wilfannak írott levelében: „Ami pedig hágai, koppenhágai és stockholmi tartózkodásunkat illeti, véleményem szerint a következőket kell szem előtt tartanunk. Mindenekelőtt arról van szó, hogy szisztematikusan és konzekvensen törekednünk kell arra, hogy ottani fellépésünkről a sajtó beszámoljon. Sőt az a véleményem, hogy itt nemcsak egy aktuális, alkalmi, hanem hosszabb távlatú feladatunk van. Sajtómunkatársakat és más személyiségeket kell megtalálnunk és megismer-nünk, akiket aztán központunk küldeményekkel és sajtójegyzetekkel láthat el... Végezetül engedje meg még a következő megjegyzéseket: mivel az Ön fellépése ezeken a helyeken nem magánszemélyként, hanem a leghivatalosabb minőségében, a Nemzetiségi Kongresszus elnökeként történik, nem fér hozzá kétség, hogy minden kijelentését és lépését a leg-részletesebben kommentálják majd.”⁵⁴ Erről az utazásról egyébként a főtítkárnak mind a német, mind a magyar külügyminisztériumot előzetesen tá-jékoztatta.⁵⁵

Eközben természetesen Dandurand-ot sem vesztette szem elől, mivel feltett szándéka volt, hogy megnyeri őt a szakértői bizottság ötletének. A január 16-án kelt, Khuen-Hédervárynak címzett levelében arról számolt be, hogy bizalmi embere kétszer is beszélt Kanada külügyminiszterével Párizsban.⁵⁶ Körülbelül egy hónapra rá pedig már arról tájékoztatta a német külügyminisztériumot, hogy levélben fordult Dandurand-hoz, kérve annak Tanács-beli intervencióját a bizottság kérdésében. Mindkét esetben optimistán nyilatkozott a „kanadai kapcsolathoz” fűződő remé-nyeket illetően.

A magyar külügyminisztérium legkésőbb február legelején már érte-sült Stresemann tanácsülésén követni kívánt taktikájáról.⁵⁷ Schiemann

ugyanis elárulta a választmányi ülésen résztvevőknek, hogy beszélt a külügyminiszterrel, aki elmondta neki, hogy márciusban Dandurand lesz az, aki követelni fogja a szakbizottság felállítását, ő pedig azt egy nagy beszédben kívánja támogatni, javasolva a kérdés napirendre tűzését a Közgűlés őszi időszakán.⁵⁸ A kisebbségek körében 1929 elején eluralkodó optimista hangulatot maga a finnországi magyar követ is osztotta, mikor jelentésében az év várható fejleményeit a következőképp foglalta össze: „Ez az év, szerintem, arra van hivatva, hogy egy hatalmas lépéssel vigye előre a kisebbségi kérdést...”⁵⁹

A Tanács márciusi ülésén Dandurand és Stresemann is beszédet tartott a kisebbségvédelem eljárásrendjének reformjáról. A Tanács többi tagja azonban, amellet, hogy udvariasan meghallgatta a referátumokat, jól érzékelhetően a szőnyeg alá akarta söpörni a kérdést.⁶⁰ Románia és Lengyelország küldötte a színpad mögött kilátásba helyezte, hogy egy jogászbizottsággal vizsgálattja meg, hogy a német és kanadai előterjesztés mennyiben felel meg a kisebbségvédelmi szerződéseknek. Stresemann és Schubert pedig azzal fenyegetőzött, hogy minden olyan határozati javaslatot meg fog torpedózni, amely azzal fenyeget, hogy a kérdést egyszer s mindenkorra levegýék a Tanács napirendjéről. Ebben a helyzetben egyértelmű volt, hogy kompromisszumra van szükség, s ez meg is született. A Tanács megbízott egy hármas bizottságot, melynek elnöke a japán Adatci, két másik tagja a brit Chamberlain és a spanyol de Leon lettek, hogy a következő, júniusi ülésre egy átfogó beszámolót állítsanak össze azokról a kérdésekről, amelyeket a két külügyminiszter előadásában érintett.⁶¹ Ezenkívül felszólította az államokat, hogy a kisebbségvédelemmel kapcsolatos álláspontjukat hozzák a bizottság tudomására, s lehetővé tette azt is, hogy a kérdéssel foglalkozó nemzetközi szervezetek – így a kongresszus is – eljuttathassák elképzeléseiket a téma előadójának.

A Kongresszus Választmányá kidolgozott egy memorandumot, amely követelte az eljárás teljes nyilvánosságát, a kisebbségi panaszosok részvételét az eljárásban, a hármas bizottság gyakorlatának javítását, a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság véleményének rendszeres kikérését, egy, a Népszövetség mellett működő szakértői bizottság felállítását és azt, hogy a kisebbségvédelemre nem kötelezett államok a kisebbségi panaszok ügyében a kisebbségvédelmi szerződések szellemében járjanak el.⁶² Az Adatcihoz eljuttatott dokumentum azonban nagyon nehezen született meg. Ammende Khuen-Hédervárynak írt levelében az ellentétekre nem tért ki, mindössze arról tett említést, hogy sikerült mindenkit, „Szűllőtől

Motzkinig” egy platformra hozni.⁶³ Szülő azonban sokkal részletesebben és a német képviselők magatartását tekintve rendkívül kritikusan számolt be a párizsi eseményekről: „ekkor a németek előállottak azzal, hogy ők már szerkesztettek egy memorandumot. A memorandumot tulajdonképpen Hasselblatt és Bruns írta, de benne volt a modern német generációnak minden zavarossága, bombasztikussága és konfúzusossága... Világosan látszott benne az Alldeutsch-mozgalom tendenciája, melynek az éle bizonyos mértékben Magyarország ellen is irányul. Látszott benne az a tendencia is, hogy fő törekvése a kulturális garanciák megszerzése, amelynél másodrendű a közjogi változás, vagy pláne a határváltozásnak a lehetősége... Erre én határozottan kijelentettem, hogy sem tartalmilag, sem formailag ezt a memorandumot el nem fogadhatom, sőt ha olyan érvelést akarnak bennhagyni, mely a revízióknak lehetőségét és annak lehetőségét gyengíti, akkor én levonom a konzekvenciákat. Alá nem írom és otthagynom az egész konferenciát. Mellém álltak a katalánok, és az én fenyegetésem hatott. A németek munkája félre lett téve, s praktikus útra tereltük az ügyet... A levél rettenetesen nehezen jött létre, de végül létrejött németül. Ezt ismét franciára kellett transponálni. Másnap megjött már a válasza Adatchinak, aki megköszönte a figyelemztetést, és felkérte bizottságunkat, hogy egy memorandumot szerkesszen egyelőre meg, azt juttassa el hozzá, és a további lépéseket a hármassal való tanácskozás után fogja a tudomásunkra hozni. Ez igen nagy eredmény, mert eddig tulajdonképpen a tagállamokon kívül a Népszövetség kisebbségi ügyekben senkivel sem érintkezett... A memorandumot most szerkesztjük meg, és kb. 21-ig kész lesz. A verbum regens a munkálatokban kb. fedi azt a gondolatmenetet, amelyet a francia lapok közlése szerint a magyar kormánynak a javaslata követett.”⁶⁴

Ammende Khuen-Hédervárynak küldött helyzetértékelésében rendkívül optimistán tekintett a kérdésben várhatóan döntést hozó madridi tanácsülés elé.⁶⁵ Természetesen a magyar külügyminisztérium is tisztában volt Madrid jelentőségével, ezért a Népszövetségi Ligák Uniójának szintén a spanyol fővárosban tartandó ülésére, a rendkívüli helyzetre való tekintettel, a szokottnál több magyar kisebbségi politikus kiutazását is támogatva anyagilag.⁶⁶

A várakozásokhoz képest azonban a Tanács júniusi ülése csalódást okozott. Az elfogadott reformok javítottak ugyan kissé az eljárás addigi rendjén az esetenkénti Ötös Bizottság felállításának lehetőségével és a panaszkok sorsának nyilvánosságra hozásával, de Dandurand és Stresemann

az eljárás arculatát jelentősen átrajzolni kívánó javaslatait lényegében figyelmen kívül hagyták.⁶⁷ A hágai bíróság nem kapott az addiginál nagyobb szerepet, de nem lett semmi a kisebbségi panaszosok eljárásba való bevonásából, a nagyobb nyilvánosságból, sőt a szakértői bizottság felállításából sem. Ez a Kongresszus szempontjából is egyértelmű kudarcként volt értékelhető, bár Ammende ekkor még komolyan reménykedett abban, hogy ősszel, a Közgyűlésen átfogó vitát rendeznek a kérdésről.⁶⁸ Bízott abban, hogy az angol Liga közbenjár Londonban ennek érdekében, ő pedig elutazott Helsinkibe, hogy Hjalmar Procopét rábeszélje az interveniálásra. Németország fellépésében már nem bízott, mivel a „Reich külpolitikai helyzetét” kényesnek tartotta, de azt javasolta, hogy amennyiben a fentiek közül senki sem kezdeményez vitát, Apponyi vállalja magára a feladatot.⁶⁹

Mindent egybevetve azonban Madridban megerősítették az addigi rendszert, s bár az elkövetkező években többször is napirendre került még a reformok ügye, nyilvánvalóvá vált, hogy a Tanács és a tagállamok jelentős része nem fog hozzájárulni a lényegi változtatásokhoz. Ez a tény pedig a Kongresszus egyik fontos törekvésének megvalósíthatóságát, s ezzel a szervezet értelmét is megkérdőjelezte. Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy a magyar küldöttek a Madridot követő konferencián úgy döntöttek, hogy Ammendét komoly nyomás alá helyezik. Szemükben az elméleti kérdéseket boncolgató aprómunka ideje lejárt, s követelték, hogy szervezetük segítségével legalább a világ közvéleményét megismertethessék kisebbségeik tényleges helyzetével.

6.2 AKADOZÓ ÖSSZJÁTÉK – SZAPORODÓ MAGYAR FENNTARTÁSOK (1929–32)

6.2.1 A teoretikus munka magyar kritikája

A magyar résztvevők közül Szűllő már 1929 előtt is többször sürgette a kisebbségek helyzetének nyilvánosság előtti bemutatását. 1928. szeptember 5-én például a következőképpen foglalta össze a szervezettet kapcsolatos fenntartását: „a kisebbségi konferencia nem arra való, hogy ott akadémikus elveket hirdessenek, s nem is arra való, hogy nívója leszálljon egy botanikus kongresszus nívójára... Kijelentettem azt, hogy nem látom szükségét annak, hogy mi részt vegyünk egy ilyen akadémikus intézmény-

ban, mert nekünk a célunk az kell, hogy legyen, hogy egyrészt mutassuk Európában azt, hogy mi elégedetlenek vagyunk, s mi tűzfészek vagyunk Európa közepén.⁷⁰ E felfogás mögé a többi magyar résztvevő csak a következő konferencia előtt sorakozott fel egységesen. A hivatalos programban ugyan nem szándékoztak botrányt kavarni, de felhatalmazták Deák Leót, hogy hozzászólásában „javasolja” egy, a szervezetben részt vevő kisebbségek valódi helyzetét taglaló könyv összeállítását és kiadását a jövő évi kongresszusig.⁷¹ Mikor a magyar képviselők közölték Ammendével és Wilfannal, hogy mit kívánnak elérni, természetesen tisztában voltak vele, hogy a Kongresszus két vezetője nem fog lelkesedni az ötletért.⁷² Ennek okát abban látták, hogy a főtitkár aggódik a szervezet egységéért, Wilfan pedig fél a jugoszláv külügyminisztérium biztosra vehető szemrehányásaitól. Ammendének azonban világosan értésére adták, hogy a magyar csoport az ügyet szakítópróbának tekinti, s ha nem teljesül kívánságuk, egységesen kilépnek a szervezetből. A fellépés komolyságát jelezte, hogy a „konstruktívnek” tartott Jakabffy is teljes mellszélességgel a követelés mellé állt.⁷³ A Kongresszus végül vita nélkül elfogadta Deák javaslatát, s a következő határozatot hozta: „Figyelembe véve, hogy a Kongresszusnak a nyilvánosság számára meg kell mutatnia, hogy az elmúlt tíz évben hogyan változott a kisebbségek joga és helyzete, a Kongresszus felszólítja a Választmányt, hogy a következő kongresszus előtt adjon ki egy tájékoztatót, melyből a csoportok jelentései alapján – melyeknek szakszerű áttekintést kell nyújtaniuk – láthatóvá válik az egyes népcsoportok helyzete.”⁷⁴

Még ugyanezen év december elején Jakabffy Bécsbe utazott, hogy megbeszélje Ammendével és Wilfannal a jelentések elkészítésénél figyelembe veendő irányelveket.⁷⁵ Ennek alapján felkérte Sulyok Istvánt és Fritz Lászlót, a párt kisebbségi szakosztályának előadóját, hogy készítsék el a romániai magyarságra vonatkozó jelentés tervezetét, majd végleges változatát.⁷⁶ Szeptemberre mindhárom magyar kisebbség beszámolója elkészült. A Választmány nyári ülésén azonban nyilvánvalóvá vált, hogy további egyeztetések szükségesek a kötettel kapcsolatban.⁷⁷ Az első tisztázandó kérdés az volt, hogy milyen csoportosításban közöljék a tanulmányokat. Schiemann azt javasolta, hogy nemzetiségenként, külön-külön blokkban szerepeljenek. Szűllő azonban ezt nem volt hajlandó elfogadni, s végül sikerült elérnie, hogy a csoportosítás fő rendezőelvétől az állampolgárság szolgáljon, mivel így az adott állam kisebbségpolitikája koncentrált kritikát kaphatott. A másik megvitatandó pont a kiadásért való fe-

lelősség kérdése volt. Wilfan ugyanis – Szüllő beszámolója szerint – közölte, hogy nem hajlandó elnökként ellenjegyezni a várhatóan nagy vihart kavarázó munkát, mivel ő ezzel mintegy legitimálná a szláv államokkal szembeni konkretizált panaszok jogosultságát. Ez a megjegyzés vitát robbantott ki az egymást egyébként sem kedvelő Szüllő és Wilfan között. A magyar politikus – nem kis demagógiával – úgy igyekezett kollégáját jobb belátásra bírni, hogy a Választmányt Európa lelkiismeretének nevezte, amit nem befolyásolhat nemzetiségi hovatartozás.

Mivel a kisebbségek csak nagy késésekkel juttatták el összefoglalóikat a Titkárságra, s a kötet szeptemberi megjelenése már gyakorlatilag kizártnak volt tekinthető, a magyarok attól tartottak, hogy az elnök és a főtitkár egymással összejátszva meg akarják hiúsítani a könyv megjelentetését. Gyanújuk azonban alaptalan volt. Ammende pontosan tudta, hogy mivel járt volna a kérdés szőnyeg alá söprése. Ráadásul már február 27-én levélben fordult Patakyhoz, hogy a kötet előkészítéséhez szükséges nagyobb hivatali helyiség bérléséhez a magyar kormány is járuljon hozzá anyagilag.⁷⁸ A 2000 frankot a főtitkár áprilisban meg is kapta.⁷⁹ Ezek után nyilvánvalóan „öngyilkos lépés” lett volna Ammendétől a kiadás elszabotálása.

Tény azonban, hogy a kisebbségek jelentős része a szeptemberi kongresszus kezdetére még nem adta le kéziratát. Jakabffy viszont a magyar helyzetjelentéseket előzőleg már lehozta *Glasul Minorităților* című lapjában német nyelven, s különnyomatot is készíttetett belőlük. Ezeket szét is osztotta az első ülésen.⁸⁰ Így a magyar kisebbségek helyzetéről első kézből tájékozódhattak a Kongresszus tagjai és a sajtó képviselői. Egyúttal ismét figyelmeztették Ammendét, hogy amennyiben a kötetet a jövő évi konferencián osztják ki, gondolkodás nélkül kilépnek a szervezetből.⁸¹

Ilyen előzmények után jelent meg 1931-ben a *Nemzetiségek Európa államaiban. Helyzetjelentések gyűjteménye* című kötet. A könyvben az összes tagszervezet egy-egy tanulmánnyal jelentkezett. A helyzetismertetések terjedelme és színvonala egyenetlen volt ugyan, a szerkesztők azonban (elsősorban Ammende és Wilfan) igyekeztek a jelentéseknek legalább megközelítően egységes szerkezetet adni. Minden állami blokkot egy rövid, szigorúan csak a megfogható tényekre koncentráló összefoglalás vezetett fel az érintett állam nemzetiségi statisztikájáról, nemzetközi jogi kötelezettségeiről és belső állami törvényhozásáról. Bár az egyes beszámolók felépítésében voltak különbségek, nagy vonalakban a következő kérdéskörökre koncentráltak: a népességszám alakulása, a gaz-

dasági, kulturális, oktatási, egyházi és politikai érdek-képviselési helyzet az érvényben lévő törvények és rendeletek, illetve a gyakorlat tükrében. A jelentések mind nyelvezetükben, mind az érintett közösségek helyzetének leírásában – a mélyben forrongó indulatokhoz képest legalábbis – erős visszafogottságot mutattak. Az önkorlátozás egyik példája éppen a jugoszláviai magyarokhoz köthető. Deák ugyanis megkérte Ammendét, hogy a már leadott szövegből bizonyos passzusokat húzzon ki, mivel azok tárgyi bizonyítása komoly nehézségekbe ütközne.⁸²

A kiadvány sorsáról nem sokat tudunk. A rendelkezésre álló adatokat Sabine Bamberger-Stemann gyűjtötte össze.⁸³ Kutatásainak eredménye szerint 1500 példány jelent meg a könyvből, amelyből a német külügyminisztérium, nem hivatalos úton, rögtön 50 példányt meg is vásárolt. Hasonlóképpen járt el a bolgár és a magyar külügyminisztérium is. Ez utóbbi vásárlásáról mindössze annyit tudunk, hogy az ausztriai követség 10 példányt rendelt.⁸⁴ Az azonban bizonyos, hogy a kötet megjelenése anyagi ráfizetéssel járt. Ráadásul a 360 szétküldött recenziós példány ellenére is csak kevés ismertetés vagy kritika jelent meg a műről. Az mindenesetre tudható, hogy mind Beneš, mind a korábbi lengyel külügyminiszter elmarasztalón nyilatkozott róla, egyoldalúságot, a tények elferdítését, preconcepciózusságot róva fel a kötetnek.⁸⁵ Így tehát bár egy rendkívül fontos kordokumentum született, az adott körülmények között mégsem ért, érhetett el komolyabb visszhangot. Az utódállamok kormányaira és a Népszövetség Titkárságára láthatóan semmiféle hatással nem volt, a közvéleményhez pedig nem jutott el.⁸⁶

A részletekbe menő tárgyalás, a kemény, kritikus, államokat is megnevezni kívánó új hang követelése nem merült ki a *Helyzetjelentések* megjelenéséért folytatott küzdelemben. 1930-ban például Jaross Andor első kongresszusi felszólalásában a Briand-tervet megvitató napirendi ponthoz jelentkezett, beszéde azonban nagyrészt a háborúból területi nyereséggel kikerülő közép-európai kisállamok diszkriminációs gyakorlatával foglalkozott.⁸⁷ Kemény kritikával illette Lengyelországot, Romániát, Görögországot, Csehszlovákiát és Jugoszláviát. Ezzel súlyosan vétett a Kongresszus alapszabálya ellen, ezért Wilfan figyelmeztette, hogy térjen végre a tárgyra.⁸⁸ Ilyen előzmények után valószínűleg egyáltalán nem volt meglepő, hogy az 1932-es bécsi kongresszuson az elnök, és az amúgy is radikális csehszlovákiai magyar csoport között kenyértörésre került sor. Esterházy János ugyanis ahelyett, hogy a napirendi pontról kezdett volna beszélni, a csehszlovák kormány magyarságellenes attitűdjét állította pel-

lengérré.⁸⁹ Beszédét Wilfan háromszor is félbeszakította, és élénk polémia alakult ki a fiatal magyar és a szlovén politikus között. Az elnök Esterházyt a Kongresszus alapszabályára hivatkozva többször is rendreutasította, az azonban nem engedett, s azzal érvelt, hogy „a kongresszus azért van itt, hogy szenvedésünkről és fájdalunkról beszámoljon. A Kongresszus nem táncol!” Végül Wilfan félbeszakította az ülést, és a teremből kivonulva rosszul lett. A délutáni ülésen a levezető alelnök, Schiemann újra megadta a szót Esterházynak, aki végigmondhatta előre elkészített szövegét. Még ugyanezen az ülésen egy rövid, de annál keményebb hozzászólásban Jaross is felsorakozott Esterházy véleménye mögé: „Eljön az idő – mondta –, amikor a Kongresszusnak radikálisabb álláspontra kell helyezkednie. A sok teoretikus vita ma már nem érdekli a kisebbségi népeket. Ezek jelentős, az egész föld figyelmét felkeltő szavakra várnak.”⁹⁰

A kongresszus jegyzőkönyve nem adja vissza a teremben uralkodó tényleges hangulatot. Az események tökéletes rekonstruálása utólag már nem lehetséges, de néhány magyar tudósító és a szintén jelenlévő Jakabffy elbeszélése arra utal, hogy a jegyzőkönyv kissé kozmetikázottnak tekinthető. Először is, mind a romániai magyar politikus, mind a Pester Lloyd tudósítója úgy emlékezett Esterházy meglehetősen cinikus kijelentésére, amellyel végképp magára haragította az elnököt, hogy úgy látszik, a „Kongresszus táncol!”⁹¹ Ez világos és egyáltalán nem hízelgő utalás volt egy, a bécsi kongresszussal foglalkozó divatos filmre, melyet a magyar delegáltak egy része előző este nézett meg a moziban.⁹² Ezenkívül a jegyzőkönyv nem számol be arról a zavarról és mozgolódásról sem, ami a szóváltás nyomán alakult ki a teremben. Ha túlzónak tűnik is a többi kisebbségi jelölt Esterházy melletti kiállásának ecsetelése a Prágai Magyar Hírlap hasábjain, az könnyen elképzelhető, hogy meglehetősen nagy idegesség és zaj támadt az ülésteremben.⁹³ Ezt támasztja alá az ügyről visszafogottan beszámoló Pester Lloyd is, mely szerint Esterházy szét akarta osztani előadásának szövegét a sajtó képviselői között, de ebben – állítólag – megakadályozták.⁹⁴

A csehszlovákiai magyar sajtóban az ülésnek mindenesetre rendkívül rossz visszhangja volt. A *Prágai Magyar Hírlap* július 5-én cikket közölt az incidensről, s ebben a két érintett személy összecsapását a védett és a nem védett kisebbségek képviselőinek érdekellentétéből eredeztetette. A cikk lényege azonban a bevezetőben volt, s bár negáció formájában, a sorok közt olvasni tudók számára azonban a napnál világosabban foglalta össze azt, hogy a csehszlovákiai magyar politikusok és újságírók valójában mit

is gondolnak a konfliktus gyökereiről. „Nem akarjuk föltételezni Wilfanról, hogy temperamentumát tudat alatti szláv szolidaritás érzete tüzelte föl a magyar szónok fölszólalásakor olyannyira, hogy a tudatalatti szláv ösztönember elnémitani szerette volna azt a kritikát, ami más szlávokra vonatkozott. Nem tételezzük föl Wilfanról azt sem, hogy a magyar szónok láttán – szintén a tudatalatti képzetkapcsolás freudi törvényei szerint – arra gondolt volna, hogy a magyarok élvezik annak az olasz nemzetnek a rokonszenvét, amellyel ő oly heves kisebbségpolitikai harcokat vívott meg, s ez az érzelmi feszültség homályosította volna el tisztánlátását és elnöki objektivitását.”⁹⁵ Három nappal később már kevésbé személyeskedő hangnemben, a magyar törekvések lényegét őszintén tárta fel a lap szemleírója, mikor a következőket írta: „Két úrnak nem lehet egyszerre szolgálni. Egy szervezet nem tűzhet ki maga elé egy időben politikai és tudományos célokat. Választani kell a kettő között. A magyar kisebbségek vezetői helyes politikai ösztönrel az előbbi lehetőséget választották. Ezért követelték már 1929-ben is, hogy a kongresszus a kisebbségek valóságos helyzetéről adjon ki jelentéseket.”⁹⁶

Ammende az ülés után rendkívül ideges volt, s mindenütt Jakabffy kereszte, hogy a fiatal magyar politikus, Esterházy János viselkedése miatt felelősségre vonja.⁹⁷ Attól tartott ugyanis, hogy egy ilyen esemény a nyolcéves együttműködést pillanatok alatt romba döntheti. Végül félelme nem igazolódott be. Nem tudjuk biztosan, hogy Esterházy és Jaross önként mondott-e le a későbbi részvételről, vagy kiválásuk háttérbeszélgetések eredményének köszönhető. Inkább az előbbi tűnik valószínűnek, mivel a következő kongresszusra Kánya külügyminiszter már amúgy sem bánta volna, ha a szervezet eltűnik a politikai süllyesztőben. Ebben az esetben pedig a politikusok visszafogása valószínűleg egyáltalán nem állt volna érdekében.

6.2.2 A külügyminisztérium számára „problematis” képviseltek kérdése

A magyar kormány szemében a Kongresszus egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy állandó nemzetközi fórumot biztosított a szomszéd államokban élő magyar politikusok számára. Legalább ilyen fontos volt azonban, hogy a három kisebbség meghatározó politikusai így évente legalább egyszer biztosan találkozhattak egymással, információkat gyűjt-hettek be a Népszövetség tevékenységéről, s adott esetben panaszai állá-

sáról is. Az a körülmény sem volt azonban elhanyagolandó, hogy a genfi utazások saját közösségüknek is pozitív üzenetet sugároztak, hisz' a híradások az egyszerű újságolvasót megerősítették abban, hogy vezetői nemzetközi szinten is mindent megtesznek helyzetük javítására.

A jugoszláviai Magyar Párt számára különösen fontos volt ez a fórum, mivel képviselőik nem utazhattak olyan szabadon külföldre, mint a csehszlovákiai és romániai küldöttek. Különösen azután, hogy 1929-ben Sándor király feloszlatta a parlamentet, s betiltatta az ország valamennyi politikai pártját. Ez a lépés a magyar kisebbséget is rendkívül súlyosan érintette, hiszen a nehezen elért eredmények jelentős részét egyik pillanatról a másikra elveszítette. A kialakult helyzetet jól mutatja, hogy a magyar pártvezetők útlevélhez jutását bizalmasan kezelt rendeletben tiltották meg.⁹⁸ Amennyiben azonban mégis elhagyhatták az országot, lépéseiket fokozott figyelemmel kísérték.

A magyar külügyminisztérium is tisztában volt azzal, hogy a királyi diktatúra korlátozó intézkedései problémát okozhatnak Deákék 1930-as Kongresszuson való megjelenésével kapcsolatban, ezért előre figyelmeztették Wilfant ennek veszélyére, és kérték, hogy vegye igénybe belgrádi kapcsolatait az ügy elrendezése érdekében.⁹⁹ Eljött az első ülésnap, a magyar képviselők azonban nem érkeztek meg, holott a jugoszláviai német kisebbségi politikus, Georg Grassl már Genfben tartózkodott. Az elnök Jakabffy nyomására kénytelen volt megnyitó beszédében közölni a jelenlévőkkel, hogy értesülései szerint a jugoszláviai magyarok és németek nem kaptak útlevelet, ezért nem vesznek részt az ülésen.¹⁰⁰ Wilfant azonban biztosan kellemetlenül érintette az eset – nemcsak elnöki minőségében, hanem a szlovén csoport vezetőjeként is –, ezért érintkezésbe lépett a jugoszláv kormány genfi miniszterrezidenciájával, aki azonnal elintézte Deák és Strelitzky kiutazási engedélyét.¹⁰¹ Megkönnyebbülten jelentette be a Kongresszus plénuma előtt még aznap délután, hogy a magyar képviselők már megkapták útleveleiket, bár tény, hogy csak késéssel.¹⁰² A két magyar politikus végül a konferencia berekesztése után érkezett meg Genfbe.

Az esetnek az lett a következménye, hogy ettől kezdve a magyar csoport vezetői és Ammende megbeszélésein évekig fontos napirendi pontként szerepelt Deákék útlevélhez jutásának kérdése. Az Ammendére nehezedő nyomás meglehetősen nagy lehetett, mert ettől kezdve többször kérte Wilfan és Besednjak közbenjárását ez ügyben. Először rögtön a következő év májusában, ráadásul nem is közvetlenül a Kongresszus érde-

kében.¹⁰³ Nyáron ugyanis Budapesten rendezték a Népszövetségi Ligák Uniójának ülését, s a főtitkár a szlovén képviselők belgrádi összeköttetéseire appellálva kérte Deák Magyarországra utazásának engedélyezését. Ammende nyilvánvalóan tisztában volt a jugoszláviai magyar politikusokat sújtó intézkedések jól prognosztizálható következményeivel, mert amellett, hogy levelében a szervezetre jellemző szolidaritás kihangsúlyozásával igyekezett Besednjakra hatni, a jugoszláv útlevélpolitikát eleve elhibázottnak nevezte, olyannak, ami csak árt a jugoszláv kormány nemzetközi megítélésének. Érvelésében személyes húrokat is megpendített: „Magyar barátainkra biztosan nagy hatást gyakorolna, ha jugoszláv kongresszusi küldötteink segítségével sikerülne ezt az ügyet rendezni. Egyáltalán nem tudhatjuk, hogy valamely más ügyben nem szorulunk-e hasonlóképpen magyar barátaink segítségére.”¹⁰⁴ Hiába vállalt azonban Ammende személyes garanciát Deák lojális viselkedésére, a magyar politikus ezúttal nem kapott útlevelet, pedig Besednjak és Wilfan mellett Ruyszen, a Népszövetségi Ligák Uniója belgrádi utazásra készülő elnökének figyelmét is felhívta Deák kiutazásának fontosságára.¹⁰⁵ A kisebbségi szolidaritás hatékonyságának látványos csődje kínos volt Ammende számára, ezért azonnal sietett biztosítani Khuen-Héderváryt arról, hogy személyesen garantálja Deákék útlevélkérelmének pozitív elbírálását még a kongresszus következő ülése előtt.¹⁰⁶

Deák és Strelitzky azonban Wilfan személyes közbenjárása ellenére is csak a konferencia utolsó napján érkezett meg. Ez önmagában véve is felháborította a többi magyar résztvevőt, a helyzet azonban az előző évihez képest még bonyolultabb és egyben súlyosabb is volt. Amíg ugyanis Deákékat csak nagy késéssel engedték át a határon, az új rezsimmel együttműködő Szántó Gábor időben elutazhatott Genfbe.¹⁰⁷ Mivel tehát a betiltott magyar párt vezetői nem érkeztek meg a megnyitóra, a szabadkai politikus a jugoszláviai magyar kisebbség képviselőjeként be is nyújtotta felvételi kérelmét. Kétség sem fért hozzá, hogy Szántó a jugoszláv hatóságok tudtával előre készült az eseményre, mivel nyolc meghatalmazást és pár megbízólevelet is bemutatott a Választmánynak.¹⁰⁸

Jakabffy és Szüllő erőiesen tiltakozott a jugoszláviai magyar felvétele ellen, és sikerült elérniük, hogy formai okokra való hivatkozással jelentkezését elutasítsák.¹⁰⁹ Az eset azonban rámutatott a Kongresszus alapszabályának egyik fontos hiányosságára. Nevezetesen, a részt vevő képviselők legitimitásának nehezen tisztázható kérdésére. Az első kongresszus előkészítése során Ammende a kisebbségek országos szervezetei-

nek, legtöbb esetben pártjainak vezetőihez fordult a meghívóval. Ezután pedig az a szokásjog alakult ki, hogy az először megjelentek legitimitását elfogadottnak tekintették, a felvételre jelentkezőktől pedig elvárták, hogy hatékonyan működő szervezeteik legyenek, és az általuk képviselt csoport többsége ne legyen ellene a Kongresszuson való részvételnek. A jugoszláviai magyar képviselők ügyében egyfelől ugyan érvényben volt a szokásjog, másfelől azonban a Szántó által felmutatott dokumentumok elméletileg megfelelő legitimációs bázist igazoltak. Jakabffyék azzal érveltek az általuk árulónak tekintett politikus elismerése ellen, hogy Deákék nem mondtak le képviseleti jogukról, távolmaradásuk pedig egyértelműen állami beavatkozás következménye. Értelemszerű tehát, hogy marad a szokásjog: az először meghívott szervezet küldöttei képviselhetik a magyar kisebbséget.¹¹⁰ A vezetőségre erős magyar nyomás nehezedett. Végül a formai kritériumok be nem tartása (Szántó későn adta le a jelentkezési lapot) szolgáltatott ürügyet ahhoz, hogy megtagadják tőle a teljes jogú képviseletet.¹¹¹

A Dísz tért persze nem érte teljesen váratlanul az esemény. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a nem sokkal korábban Jugoszláviából áttelepült Prokopy Imrét, volt főispánt, a Magyar Párt egykor ismert politikusát is kiküldték Genfbe azzal a céllal, hogy segítségére legyen az ott már megjelent magyar politikusoknak Szántó tervének keresztülhúzásában. Prokopy kitűnően ismerte a jugoszláviai viszonyokat, s áttelepülése után ő volt az, aki a magyar kisebbség sérelmeinek orvoslását követelő petíciókat összeállította, s elküldte a Népszövetség Titkárságára.¹¹² Prokopy csak „pót-küldöttként” volt jelen, s a háttérben igyekezett Szántót rábeszélni, hogy hagyjon fel a jugoszláv kormánnyal való együttműködéssel, s ne bontsa meg a magyar kisebbségen belül amúgy is csak nehezen megteremtett egységet.¹¹³ Szántó azonban felhívta a figyelmét arra, hogy szerinte a magyarság előtt nincs más út, mint az aktivitás, a kormányzattal való együttműködés. Késznek mondta ugyan magát alárendelni a régi pártvezetőségnek, arra azonban igényt formált, hogy egy esetleges politikai szervezetben ő is meghatározó szerepet kapjon. Prokopy beszámolt Jakabffynak, Strelitzkynek és Deáknak, valamint a szintén Genfben időző Patakynak megbeszéléseiről. A magyar politikusok egyhangúlag elutasítottak minden egyezkedést Szántóval, mivel a vele való kooperációt szükségtelennek és károsnak ítélték meg.

A külügyminisztérium és a miniszterelnökség a történeteket nem nézte jó szemmel, s az így előállt helyzet nem vetett jó fényt Ammendére sem.

Prokopy írásbeli beszámolója, valamint Pataky előtti szóbeli tájékoztatója pedig kifejezetten negatív megállapításokat tartalmazott a főtitkárról, akit képmutató, kétkulacos, megbízhatatlan embernek festett le.¹¹⁴ Bár Prokopyból kétségkívül az indulat beszélt, megállapításai Ammendével kapcsolatban valóban két fontos igazságra mutatnak rá: helyzeténél fogva a főtitkár kénytelen volt folyamatosan egyensúlyozni, hogy „vállalkozását” életben tartsa. Nemcsak a tagcsoportok között, hanem rajtuk keresztül a kormányok között is. A cél érdekében pedig egyáltalán nem rettent vissza a csúsztatásoktól, sőt esetenként a föllentésektől sem.¹¹⁵

Ettől kezdve a más pártokkal együtt betiltott Magyar Párt vezetősége minden évben időben megkapta az útleveleket, s képviselői nem hiányoztak többé egyetlen konferenciáról sem. A probléma azonban nem egyik pillanatról a másikra oldódott meg. Jakabffyn keresztül Budapest többször is Ammende tudomására hozta, hogy a magyar csoport részvételének egyik előfeltétele a jugoszláviai politikusok időbeni megjelenése.¹¹⁶ Ammende ekkor mindig Wilfanhoz fordult, aki pedig elintézte a kiutazási engedélyeket Jugoszlávia bécsi követségén, illetve a jugoszláv külügyminisztérium kisebbségi ügyekért felelős osztályán keresztül.¹¹⁷

A harmincas évek legelején nemcsak a jugoszláviai magyarok kiutazása körül kialakult bonyodalmak borzolták a „magyar kedélyeket”, hanem a magyarországi szlovákok képviselőjének frissen felvetődött kérdése is. Bár Ammende 1925 tavaszán készített emlékiratában a meghívandó kisebbségek között a magyarországi szlovákokat is feltüntette, a húszas években senki sem jelentkezett a népcsoportból, hogy hivatalosan is felvételét kérje a szervezetbe.¹¹⁸ Ennek egyszerű oka volt. A szlovák kisebbség szervezettsége még messze nem érte el azt a szintet, amit az egyébként szintén súlyos gondokkal küszködő magyarországi németeké. Anyanyelvhasználatuk a helyi közösségekre és az istentiszteletekre korlátozódott, az állam pedig mindent elkövetett annak érdekében, hogy az amúgy is egyre inkább teret nyerő asszimilációs trendet felgyorsítsa.¹¹⁹ Igaz ugyan, hogy létezett egy hivatalos szlovák szervezet, a Magyarországi Szlovák Közművelődési Társulat, ennek azonban vajmi kevés köze volt magához a kisebbséghez. Egyrészt nem fejtett ki érdemi tevékenységet, másrészt nem szerepelt valódi céljai között, hogy jelentős taglétszámú, országos hatókörű szervezetté nője ki magát. Épp ellenkezőleg, a miniszterelnökség arra használta fel, hogy saját embereit vezető pozíciókba ültesse elejét vegye egy valóban a kisebbség érdekeinek képviselőjét szem előtt tartó szlovák egyesület megalakulásának.¹²⁰ Nem meglepő tehát,

hogy ez a nem valódi érdekeket képviselő szervezet nem kérte felvételét a Kongresszus tagjai közé.

Ahogy nem volt véletlen, hogy a fenti szervezet nem nyújtott be felvételi kérelmet a Kongresszusnak, az sem tekinthető teljesen váratlan lépésnek, hogy a magyarországi szlovákok képviseletének kérdése éppen 1930-ban került napirendre. 1929 augusztusában ugyanis négy amerikai szlovák szervezet egy-egy, a magyarországi szlovákok elnyomását felpanaszoló petíciót juttatott el a Népszövetséghez.¹²¹ A nemzetközi akció mögött természetesen a csehszlovák kormány állt. A magyar külügyminisztérium értesülései szerint Beneš elhatározta, hogy a magyarországi szlovák kérdés megpiszkálásával a magyar kisebbségek helyzetét folyamatosan napirenden tartó magyar kormányt kellemetlen helyzetbe hozza a nemzetközi porondon.¹²² Ennek fényében több mint valószínű, hogy a pozsonyi székhelyű, a Magyarországról áttelepült szlovákokat tömörítő egyesület, a *Jednota Slovakov z Madarska* a csehszlovák kormány intenciója alapján kérte felvételét a Kongresszusba.

Az emigráns szervezet tagságáért indított akció 1930. március 21-én kezdődött, amikor az ausztriai csehek két vezetője, Anton Machát és František Štrnad egy bécsi kávézóban Wilfannal folytatott beszélgetésük során meggyőződtek arról, hogy a Kongresszus 1929-ben módosított alapszabálya értelmében lehetőség nyílt arra, hogy egy kisebbséget adott esetben külföldön élő személyek képviseljenek.¹²³ A két politikus azonnal tájékoztatta a pozsonyi szervezetet a megbeszélés eredményéről. Wilfan még május folyamán felhívta a figyelmüket arra, hogy a felvételnek vannak formai kritériumai is, valamint, hogy tiszteletben kell tartaniuk a kérelmek benyújtására megállapított határidőt.¹²⁴ Az elismeréshez szükséges dokumentumokat azonban a *Jednota* csak augusztus 9-én, a határidő lejártá után adta postára.¹²⁵ Ezek után a főtitkár, ismét a bécsi csehek közreműködésével, tudatta a pozsonyiakkal, hogy a határidő be nem tartása miatt csupán megfigyelőként vehetnek részt a konferencián. A szervezet ilyen körülmények között nem küldte el képviselőit Genfbe.¹²⁶

A szervezet távolmaradása azonban nem jelentette azt, hogy a magyarországi szlovákok érdekeinek képviselete ürügyén indult akció egyszer s mindenkorra lekerült volna a napirendről. Ammende ezzel tökéletesen tisztában volt, hiszen ismerte az állami kisebbségpolitikák integráns részeként képező instrumentalizációs törekvéseket. Nyilvánvalóvá vált előtte, hogy két tűz közé került. Egyfelől ugyanis a csehszlovákiai egyesület jelentkezését Wilfan és az ausztriai csehek is erőteljesen támogatták, más-

felől viszont biztos lehetett abban, hogy a magyar kormány nem hagyná szó nélkül a szervezet bekapcsolódását a Kongresszus munkájába. Nem véletlen tehát, hogy olyan megoldást igyekezett keresni, amely nem veszélyeztette a szervezetet. Ezért augusztus végén azzal fordult Macháthoz, hogy Jakabffy közlése szerint van Magyarországon egy békéscsabai szlovák esperes, aki az elmúlt parlamenti választáson a kormánypárt ellenében(!) indult, s aki a Magyar Kisebbség előfizetője.¹²⁷ A főtitkár szándéka a napnál világosabb volt: elhatározta, hogy az „ellenzéki”, tehát a csehszlovák kormánynak remélhetőleg megfelelő esperest megnyeri a Kongresszuson való részvételnek, s remélte, hogy a magyar kormány ezt a megoldást még mindig szívesebben látja, mint a pozsonyi emigráns csoport részvételét.

A források hiányossága miatt nem állapítható meg pontosan, hogy Ammende mikor lépett kapcsolatba Szeberényi Lajos békéscsabai szlovák esperessel, az azonban biztos, hogy már 1930. december elején értesítette a magyar külügyminisztériumot a pozsonyi emigránsok tervezett akciójáról.¹²⁸ Mivel a főtitkár viszonylag gyakran jelent meg Budapesten, s találkozóirol csak ritkán készültek feljegyzések, nem tudhatjuk, milyen mélységben és milyen gyakorisággal tájékoztatta, ha egyáltalán tájékoztatta magyar „tárgyalópartnereit” az ügy fejleményeiről. Április 9-én azonban már dokumentálhatóan figyelmeztette Khuen-Héderváryt a magyarországi szlovák képviselő rendezésének sürgősségére.¹²⁹ Két dolog biztosnak látszik: 1. Jakabffy felvilágosítását nem abból a célból adta Ammendének, hogy az az esperest felkeresse, 2. a főtitkár a külügyminisztérium és a miniszterelnökség előzetes engedélye nélkül bocsátkozott tárgyalásba Szeberényivel.

Szeberényi kezdetben készek mutatkozott arra, hogy a magyarországi szlovákok képviselőként a Kongresszuson megjelenjen. Ammende rábeszélésére még a Bernolák Nándor által vezetett, budapesti székhelyű virtuális szervezetbe is belépett, sőt a neki felkínált választmányi tagságot is elfogadta.¹³⁰ A szervezettel szemben eredendően meglévő fenntartásai azonban az idő múlásával csak erősödtek, mivel igazolódni látta annak gyanúját, hogy az semmilyen lényegi tevékenységet nem fejt ki, s alapvetően csak eszköznek tekinthető a magyar kormány kezében. Rádásul úgy érezte, hogy a miniszterelnökség sem nézné jó szemmel külföldi útját.¹³¹

Eközben a főtitkár mindent elkövetett azért, hogy a külügyminisztérium és a miniszterelnökség munkatársait meggyőzze az ügy rendezésének sürgős voltáról. Mikor azonban látta, hogy az idő rohamosan fogy, a ma-

gyar fél pedig csak halogatja a döntést, személyesen Bethlenhez fordult.¹³² Biztosította a miniszterelnököt a békéscsabai lelkes lojalitásáról, s arra kérte, hogy legalább a szlovák egyesület valamelyik vezetőjével együtt engedjék ki a következő konferenciára. Egyúttal a fejlemények kedvezőtlen alakulása esetére minden felelősséget elhárított magától. A kérdést végül maga Bethlen döntötte el július második felében: Szeberényi csak Bernolákkal együtt utazhatott Genfbe.¹³³

Közben azonban az idős szlovák politikus megelégtelte a bizonytalanságot, és július 12-én közölte Ammendével, hogy bár jelentkezési kérelmét benyújtja, nem jelenik meg személyesen a konferencián.¹³⁴ Döntését a miniszterelnökség vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanságával, valamint a Bernolák-féle szervezet teljes elégtelenségével indokolta, melyet – mint mondta – Genfben nem hagyhatna szó nélkül. Ebben az esetben viszont számolnia kellett volna azzal, hogy Magyarországon hazaárulónak bélyegzik. Döntését augusztus 8-án kelt levelében ismét megerősítette.¹³⁵

Ammende Szeberényi második levelének kézhez vétele után azonnal tájékoztatta Bethlent és Patakyt a fejleményekről.¹³⁶ Igyekezett őket meggyőzni arról, hogy ennek a lépésnek rendkívül kedvezőtlen sajtóvisszhangja lesz, s hogy azt a csehszlovák propagandagépezet a legmesszebbmenőkig ki fogja használni Magyarország lejáratására.¹³⁷ Megpróbálta rávenni őket, hogy utasítsák Bernolákot arra, hogy személyesen kérje fel az idős szlovák politikust a részvételre, amivel egyszersmind annak aggályait is eloszlatná.

Nincs írásos nyoma annak, hogy történt-e bármiféle egyeztetés Szeberényivel. Feltehető azonban, hogy létrejött egy előzetes megállapodás, mert Bernolák azzal számolt, hogy vele együtt a békéscsabai esperes is kiutazik Genfbe.¹³⁸ Szeberényi azonban betegségére hivatkozva táviratban mentette ki magát a Kongresszus vezetői előtt. Így meglehetősen komplikált helyzet állt elő. A pozsonyi emigránsok és Szeberényi időben leadták jelentkezési kérelmüket, s csatolták hozzá a szükséges dokumentumokat is. Bernolák azonban figyelmen kívül hagyta az időbeli korlátot – viszont megjelent Genfben. A választmányi ülésen ezért kemény alkudozás kezdődött. Jakabffy eleve elutasította a pozsonyi csoport felvételét, Wilfan pedig nem volt hajlandó elismerni Bernolákot, aki, azonkívül, hogy késve juttatta el jelentkezését a főtitkárhoz, állítólag nem is tudott szlovákul.¹³⁹ Végül kompromisszumos döntést hoztak: mivel Szeberényi egészségi állapota miatt nem tudott Genfbe utazni, s nem hivatkozott a

kormány nyomására, ezért elutasították a pozsonyiak jelentkezését. Ugyanakkor azonban Bernolák tagságát sem ismerték el, a formai kritériumok figyelmen kívül hagyása miatt.

Az ügy azonban ezzel még nem került nyugvópontra. Strnad ugyanis, bár nem utalt a felvétel körüli botrányszagú eseményekre, felszólalásában nagyon kemény kritikát gyakorolt a magyar nemzetiségpolitika fellett: „A magyarországi szlovák kisebbség, mely a hivatalos statisztikai adatok szerint 148 000 lelket számlál, ha kinyomtatnák helyzetjelentését, nem tudna sokat mondani kulturális állapotáról. Reméljük, hogy ez meg fog változni. Nincs saját újságja, nincsenek saját iskolái, oktatási intézményei, nincs politikai szervezete sem. Egyedül az egyházak közösségépítő tényezők. Ha e kisebbségek helyzete a kiadandó publikációban ábrázolva lenne, az mindenesetre nagyon hasznos lenne a szomszédállamokban uralkodó viszonyokkal való összehasonlítást tekintve.”¹⁴⁰

Bár Ammende érthetően megnyugodott a rendezvény végén, Strnad hozzászólásából is láthatta, hogy a „szlovák kérdés” még nem tekinthető lefutottnak, ezért folytatta akcióját a külügyminisztérium és a miniszterelnökség felé Szeberényi hivatalos támogatásának megszerzése érdekében. Nem sok eredménnyel. A helyzet kísérteties hasonlóságot mutatott az előző év eseményeihez, de ha lehet, még tovább romlott. Bernolák ugyanis április folyamán lemondott az egyesület elnöki tiszteréről, többek között arra hivatkozva, hogy Szeberényi őt Genfben – ígérete ellenére – cserbenhagyta, s ezzel kiszolgáltatta a belföldről és külföldről érkező kritikáknak.¹⁴¹ Ráadásul a miniszterelnökség fenntartásai is csak fokozódtak a békéscsabai esperessel szemben, mivel Bernolákra feltétlenül szükségük volt.¹⁴² Ammende ezért megpróbálta a jugoszláviai magyar Deák Leót is megnyerni célja támogatására.¹⁴³ Nem véletlen, hogy éppen őt kereste fel, hisz’ az előző évben az ottani magyar küldöttek is hasonló problémával néztek szembe Szántó Gábor jelentkezése idején. Nem valószínű azonban, hogy Deák, azonkívül, hogy tájékoztatta a magyar követet Ammendével folytatott beszélgetéséről, bármit is tett vagy tehetett volna Szeberényi érdekében. Emellett az MNNE vezetőit is igyekezett a főtitkár csatasorba állítani. Bleyer ennek érdekében megbeszélést kezdeményezett Gratz Gusztávval, hogy a szlovák kisebbség képviselőivel, valamint a szlovák helyzetjelentéssel kapcsolatos kérdéseket átbeszélgék.¹⁴⁴

Hogy Ammende a helyzetet milyen súlyosnak ítélte, jól bizonyítja, hogy június 7-én három levelet is küldött Budapestre. Egyet Patakynak, egyet Apornak, egyet pedig Khuen-Hédervárynak.¹⁴⁵ A két utóbbihoz

csatolta Patakynak írt levelének másolatát is, amely részletesen elemezte a kialakult viszonyokat. Ebben közölte az államtitkárral, hogy ha Szeberényi bármilyen okból nem utazna el Bécsbe, csak akkor fogadhatnák el más Magyarországról érkező delegált jelentkezését, ha Szeberényi írásban közölné, hogy egészségi állapota tartotta vissza az utazástól, s a helyette kiutazó személy magával hozná az esperes írásbeli meghatalmazását. Ez a megoldás sem fogná ki azonban a szelet a csehszlovák propaganda vitorláiból, ezért a legjobb megoldásnak azt tartaná, ha Szeberényit – a legmagasabb szinten – rábeszelnék az utazásra.¹⁴⁶

Június első felében Bernolák felkereste Szeberényit békéscsabai otthonában, minden bizonnyal a miniszterelnökség utasítására.¹⁴⁷ Közölte vele, hogy a következő évben reformok várhatók az oktatás terén, s az általa vezetett szervezet is megújul. Egyúttal felkérte, hogy vegyen részt a szervezet tudományos munkájában. Az esperes szkeptikusan fogadta az elnök közeledését, de nem zárkózott el teljesen előre. Bernolák megbeszélésükön a Kongresszus bécsi ülésének kérdését nem vetette fel. Szeberényi a találkozóról értesítette Ammendét, s tudatta vele, hogy a következő héten Budapestre utazik. Nem tudni, hogy a fővárosban kivel találkozott, az azonban bizonyos, hogy tárgyalásai nem hozták meg az általa remélt eredményt. Ezért ebben az évben sem utazott el a konferenciára, s hasonlóan 1931-hez, ekkor is betegségére hivatkozva, táviratban mentette ki magát.¹⁴⁸

Ezután a magyarországi szlovákok ügye egyszer s mindenkorra lekerült a napirendről. Sem az évenként kiadott kongresszusi beszámolókból, sem Wilfan hagyatékában, sem pedig a magyar külügyminisztérium iratai között nem találunk feljegyzéseket a kérdésről. Feltűnő azonban, hogy az ausztriai csehek ettől kezdve szigorúan csak egy személlyel képviselték magukat az évenkénti üléseken, s 1935 után, a német befolyás további erősödésével, a Szudétanémet Párt képviselőinek megjelenésével egy időben, távolmaradtak a Kongresszustól, s csak a müncheni egyezmény után tértek oda ismét vissza.¹⁴⁹ Az eset azonban Ammende és a magyar kormánysszervek kapcsolatára is rányomta bélyegét: a magyarországi szlovákok képviselte érdekében kifejtett tevékenységét nem felejtették el neki.

6.2.3 A magyar és német kisebbségek együttműködésének kérdése az utódállamokban

A magyar külügyminisztérium és a miniszterelnök számára Ammende kongresszusalapítási terve nemcsak várható propagandaértéke miatt tűnt jó befektetésnek, hanem azért is, mert remélhető volt, hogy egy ilyen jellegű szervezet sikeres működése esetén katalizátor szerepet tölthet be a német és magyar kisebbségi pártok évek óta áhított stratégiai együttműködésének megteremtésében.¹⁵⁰ Bár a német kisebbségek helyzete a három utódállamban messze nem volt egyforma, egyikük politikai elitje számára sem volt magától értetődő, hogy kapcsolatait túlságosan szorosra fűzze a magyar pártokkal. Attól tartottak ugyanis, hogy ezzel a többségi társadalom politikai elitjének szemében a törekvéseikről kialakult kép összemossódik a magyar kisebbségek nyilvánvalóan revizionista céljaival. Ennek az alapállásnak a kialakulásában több ok is közrejátszott. Romániában és Jugoszláviában a németiség – függetlenül a határok múltbeli s esetleges jövőbeni mozgásától – földrajzi elhelyezkedése folytán örökös kisebbségi sorsra rendezkedett be. Többségükben az impériumváltás nem okozott olyan fokú érzelmi megrázkódtatást, mint a többségi népből egyik napról a másikra kisebbségi sorba kerülő magyarságnál. Politikai elitjük érthetően igyekezett gyorsan alkalmazkodni az új helyzethez, s arra törekedett, hogy a német kisebbségek számára minél több kedvezményt csikarjon ki abból a tényből, hogy az új államokban a magyar irredentizmustól való félelem miatt a kormányok mindenekelőtt a magyar kisebbségek gazdasági és társadalmi pozícióinak erőszakos gyengítésére törekedtek. Ez persze egyáltalán nem jelentette azt, hogy az új helyzetben a német kisebbségeket ne érték volna nagyon is komoly sérelmek, az azonban bizonyos, hogy mivel az államok nem látták volna szívesen a két kisebbség szoros összefogását, ezért elsősorban kulturális és/vagy oktatási téren valamivel nagyobb mozgásteret hagytak számukra, mint a magyaroknak.

A szomszéd államoknak ítélt területek német lakossága kapcsán mind a magyarországi, mind az utódállamokban élő magyar kisebbségi politikusok körében élénken élt az a mítosz, hogy a német kisebbségeknek a történelmi Magyarországon sokkal jobb dolguk volt, mint az újonnan alakult államokban. Sokáig magától értetődőnek vették ezért, hogy ugyanolyan szívesen látnák a területi revíziót, mint a magyarok. Ez a megközelítés azonban a problémát végletesen leegyszerűsítette, ráadásul nem is felelt meg teljesen a valóságnak. Figyelmen kívül hagyott ugyanis egy nagyon fontos tény: a bácskai és a bánáti német lakosság a világháború

előtti időszakban nagyon komoly „asszimilációs veszteségeket” könyvelhetett el, s jelentősen meggyengült identitással rendelkező kisebbségi közösséggé vált.¹⁵¹ Az új államokban viszont már önmagában az a tény, hogy a magyarsághoz való asszimiláció trendje megtört, komolyan hozzájárult a nemzeti identitás erősödéséhez. Ezt a tendenciát tovább erősítette, hogy az egyes utódállamok is szívesebben látták, ha a német közösségek összetartó ereje a magyarok rovására erősödik. Legalább ilyen fontos szerepet kapott azonban a folyamatban az a német külpolitikában megfigyelhető irányváltás, amely a bismarcki Németország ideje alatt tapasztalható közömbösséggel szemben egyre nagyobb figyelmet szentelt a régió német kisebbségeinek. Ennek megfelelően anyagilag is támogatta őket, ha nem is olyan mértékben, mint ahogyan azt azok szerették volna. Kánya 1930-as helyzetértékelése pontos volt, amikor a kisebbségekkel foglalkozó németországi társadalmi szervezetek hozzáállását a következőképpen foglalta össze: „A külföldi németiség sorsával foglalkozó tényezők elismerik ugyan, hogy a megszállt területek német kisebbségeinek gazdaságilag és közigazgatásilag rosszabb sorsuk van, mint volt a magyar uralom alatt; ezzel szemben azt tartják, hogy a nemzeti szempontból legfontosabb kulturális tekintetben azonban jelenleg több szabadságot élveznek.”¹⁵² Bár a társadalmi szervezetek és a külügyminisztérium között nemritkán komoly feszültség alakult ki, a Wilhelmstrasse sem tartotta volna előnyösnek, hogy a német kisebbségek a magyar közösségekhez kössék sorsukat.

Romániában és Jugoszláviában a német pártok korán rájöttek arra, hogy ha kisebbségeik sorsáért eredményesen akarnak lobbizni, akkor a helyhatósági és parlamenti választásokon célszerű szövetséget kötniük a nagy országos pártok valamelyikével, lehetőleg a hatalomra kerülésre legnagyobb eséllyel indulóval. Erre a stratégiára egyébként a jugoszláviai magyar párt is rákényszerült, de a romániai Országos Magyar Párt is kipróbálta.¹⁵³ Csehszlovákiában a kisebbségi politikai paletta sokkal tagoltabb volt. A németek és a magyarok is több párttal képviseltették magukat a törvényhozás két házában. A német pártok között nem alakult ki egység a követendő stratégia kérdésében. Voltak ugyan olyan pártjaik, amelyek a hatalommal mindenféle együttműködést elutasítottak, azonban a választások során mindig akadt olyan német párt, amelyik az aktivitásban, tehát a kormánnyal való együttműködésben kereste a megoldást.¹⁵⁴

Nem véletlen tehát, hogy a magyar és a német pártok között az 1925 és 1933 közötti időszakban az országgyűlési választásokon mindössze két-

szer kötetett választási kartell. 1925-ben a csehszlovákiai Magyar Nemzeti Párt és a Szudétanémet Agrárpárt működött együtt a választásokon, 1927-ben pedig a magyar és a német párt vezetői Romániában hívták fel választóikat, hogy közös listájukra szavazzanak. Az együttműködés azonban egyik esetben sem volt hosszú életű. Az MNP és az Agrárpárt között feszültség robbant ki amiatt, hogy utóbbi a magyar képviselőkkel való egyeztetés elmulasztásával két minisztert is delegált a kormányba, a magyar párt pedig ezek után fenntartotta magának a jogot, hogy az egyes törvényjavaslatok támogatásánál a parlamenti „klubétól” eltérő véleményt fogalmazzon meg, s a szerint is szavazzon. Ilyen körülmények között az együttműködés alig valamivel több mint másfél év után megszakadt.¹⁵⁵ A romániai kisebbségi blokkot pedig az új választások kiírása, a felek kölcsönös elégedetlensége és eltérő stratégiája miatt nem újították meg.¹⁵⁶

Bár a magyar elképzelések szerint működő kisebbségi blokkok elmaradása már önmagában véve is érzékenyen érintette a magyar politikusokat, az egyenesen felháborította őket, hogy a Szepességben és a Szatmár-vidéken német állami támogatással regermanizációs folyamatokat indítottak be. Ezek felett a csehszlovák és a román állam szemet hunyt.¹⁵⁷ A már jórészt asszimilálódott és részben magyar pártokra szavazó lakosság esetleges „visszanémetesedése” ugyanis csökkentette volna a revíziós törekvések társadalmi bázisát.

Nem maradtak fent olyan dokumentumok, amelyek bármiféle utalást tartalmaznának arra nézvést, hogy a magyar külügyminisztérium Ammendével szemben elvárásokat fogalmazott volna meg a német és magyar kisebbségek együttműködésével kapcsolatban. Feltűnő azonban, hogy a főtitkár jelentéseiben viszonylag sűrűn kitért az utódállamok német kisebbségeire, illetve a kisebbségek lehetséges együttműködésének kérdésére. Ammende helyzete ebben az összefüggésben egyáltalán nem volt könnyű, hiszen tökéletesen ismerte mind a német, mind a magyar pártok elképzeléseit a jövőről. Jungerth a magyar kormánykörök álláspontját a csehszlovákiai Szudétanémet Agrárpárt kormányba lépése kapcsán határozottan a tudomására is hozta, amikor közölte vele, hogy a németek maguk kompromittálják a Kongresszus eszméit a két miniszteri tárca elfogadásával. A nyilvánvalóan zavarban lévő Ammende erre mindössze annyit tudott válaszolni, hogy ő majd tesz róla, hogy az aktivitást választó párt ne segítsen a „cseheknek” a nemzetállami gondolat megerősítésében. A magyar követ a Dísz térnek következőképpen indokolta fellépését: „Ezt az egész ügyet Ammendének azért hoztam fel ilyen formában, hogy meg-

neheztsem a német csoportoknak azon törekvéseit, miszerint ők a kiséntente államaiban alkalomadtán a többi kisebbségeket cserbenhagyva a kormányokkal való paktálás és jó barátság alapján a többi nemzeti kisebbségekkel szemben helyzetüket javítsák, és így az egy fronton való küzdelmet feladják.”¹⁵⁸ Ez a Jungerth-jelentés a külügyminisztérium álláspontját is tükrözte. Feltűnő, hogy a követ a csehszlovákiai német párt-paletta tagoltságát lényegében figyelmen kívül hagyta, s beszámolójában nem egy konkrét pártról beszélt, hanem sommásan a csehszlovákiai németekről. Ez azonkívül, hogy a kérdés leegyszerűsített szemléletét tükrözte, arra is rámutatott, hogy a magyar diplomata szemében a kívánatosnak tartott – de a gyakorlatban valójában sohasem létező – egység akármilyen szintű megbontása a „közös érdekek” elárulásának számított.

A csehszlovákiai német pártok stratégiája egy-egy megjegyzés erejéig a későbbiekben is szóba került Ammende Khuen-Hédervárynak küldött leveleiben, anélkül azonban, hogy a főtitkár a tájékoztatáson kívül bármit is ígért (ígerhetett) volna.

Jugoszláviában a főtitkár legfontosabb ilyen jellegű akciójára 1927. május közepén került sor, amikor is Zomborban, Deák lakásán a magyar politikusok és Kraft, a német párt vezető személyisége között igyekezett közvetíteni a közelgő parlamenti választások alkalmával.¹⁵⁹ Utazása végeztével arról számolt be, hogy a magyar és német politikusok előzetesen megállapodtak abban, hogy pártjaik a jövőben összehangolják politikai lépéseiket, s ennek előkészítésére egy bizottságot hoznak létre, amely az érdekeltek képviselőiből állna. A terv azonban – nem utolsósorban a magyar politikusok helyzetértékelése miatt – kútba esett. A pártok ugyanis csak úgy láttak esélyt a parlamentbe kerülésre, ha valamelyik országos párt támogatójaként vesznek részt a választási küzdelemben.

A Kongresszus keretei között a németek és magyarok ugyan együttműködtek egymással, de a kongresszusi tagság az országokon belüli pártközi együttműködést egyáltalán nem segítette elő. A húszas évek második felében azonban mégis történt két olyan kísérlet, amely a Kongresszus által megteremtett kapcsolati háló nélkül biztosan nem jöhetett volna létre.

Rudolf Brandsch, a romániai szász politikai élet egyik meghatározó személyisége, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöke 1927. december közepén felvetette egy, az utódállamokban élő német és magyar kisebbségek részvételével szervezendő tanácskozás ötletét.¹⁶⁰ A megbeszélésnek az lett volna az elsődleges célja, hogy tisztázza a kisebbségek közt fennálló feszültségeket, és amennyiben ez lehetséges, el-

hárítsa az akadályokat a jövőbeni együttműködés útjából.¹⁶¹ A kapcsolatok koordinálására Brandsch célszerűnek látta volna egy állandó összekötő szerv létrehozását is.¹⁶² A romániai Országos Magyar Párt előzetesen kikérte a magyar külügyminisztérium állásfoglalását. A Dísz tér ezt követően utasította a belgrádi és a prágai magyar követet, hogy informálják a magyar kisebbségek vezetőit a szász kezdeményezésről, és közöljék velük a külügyminisztérium pozitív állásfoglalását.¹⁶³ Az OMP Jakabffy, Baloghot és Jósikát jelölte ki arra, hogy részt vegyen a március végén Bécsben tervezett találkozón. Viszont a belgrádi magyar követnek nem sikerült felvennie a kapcsolatot a magyar képviselőkkel, mivel azok nem tartózkodtak a fővárosban, és amúgy sem mertek ellátogatni a követségre. Ammende azonban, aki Szabadkán, Zomborban, Nagybecskerekén és Újvidéken igyekezett meggyőzni a magyar és a német pártok képviselőit a tervezett találkozón való részvétel fontosságáról, a segítségére sietett.¹⁶⁴ Tárgyalásai eredményeként azt közölte a követtel, hogy német részről Kraft és Moser, magyar részről pedig Deák utazik Bécsbe.

A találkozó ötlete azonban nem jutott túl a tervezés fázisán. A romániai magyar párt ugyanis lemondta a megbeszélésen való részvételt, s a magyar diplomáciai csatornákat felhasználva arra kérte a többi magyar pártot is, hogy ők se tegyenek eleget a meghívásnak.¹⁶⁵ A román kormány ugyanis időközben elrendelte, hogy a Szatmár-vidék telepesei között a német legyen az állami oktatás nyelve, mire a magyar párt képviselői felkérték német kollégáikat, hogy velük együtt követeljék a kormánydöntés visszavonását. Mikor azok erre nemet mondtak, a magyar pártvezetőség – amúgy is a németek „mesterkedését” sejtve az ügy háttérében – a bécsi találkozón való részvétel ellen foglalt állást.¹⁶⁶

A fiasco ellenére a romániai német, magyar, zsidó, ukrán és bolgár küldöttek augusztus 30–31-én, a Kongresszus keretei között megbeszéléseket folytattak egymással. A tárgyalás eredményét írásba foglalták, s a konferencia hallgatósága előtt Wilfan elnökkel felolvastatták.¹⁶⁷ A márciusi német–magyar vitát az a fejlemény szorította háttérbe, hogy a román miniszterelnök egy törvényjavaslat beterjesztését helyezte kilátásba, amelynek tárgya a nemzeti kisebbségeknek nyújtandó státútum lett volna. A Kongresszuson részt vevő küldöttek – természetesen lojalitásukról biztosítva a román államot – kifejezték abbéli reményüket, hogy a kormány a tervezet benyújtása előtt egyeztet a kisebbségi csoportok vezetőivel. Emellett elhatározták, hogy kapcsolataikat a jövőben szorosabbra fűzik, s az egyeztetések megkönnyítésére egy nemzeti kulturális

ügyekkel foglalkozó munkaközösséget hoznak létre. A formalizált együttműködés gondolata azonban nem valósult meg. 1928. november 9-én ugyanis a nemzeti parasztpárti Iuliu Maniu kapott megbízást kormányalakításra és a választások levezénylésére. A német politikusok ugyan megosztottak voltak a választási szövetség kérdésében (a szászok egy része a magyarokkal kialakított kisebbségi blokk fenntartása mellett foglalt állást, a bánáti svábok vezetője a Nemzeti Parasztpárttal való kartellt szorgalmazta), végül a németek a román párt mellett döntöttek, s ez megpecsételte a további együttműködés sorsát.

A magyar politikusok fenntartásai tovább nőttek, amikor az augusztus 31-i megállapodást aláíró Brandsch – egyébként a szász képviselők többségének véleményével szemben – egyik 1929-es parlamenti felszólalásában arról beszélt, hogy a korábban beígért kisebbségi törvénynek nem egységesen, hanem differenciáltan kell kezelnie a romániai kisebbségeket.¹⁶⁸ Elképzeléseit 1930. december 4-én, egy a *Bukarester Tageblatt*-ban megjelent írásában konkretizálta, ami óriási vihart kavart elsősorban a magyar, de a szász politikai elit körében is. Már az írás címe is sokatmondó volt: *Veszedelemes barátok*.¹⁶⁹ Cikkében különbséget tett a lojális és a határrevízióra törekvő kisebbségek között, majd a kilátásba helyezett kisebbségi törvényt szem előtt tartva a következőket írta: „Komolyan elhiszi bárki is közülünk, hogy egy törvény végrehajtása – és teljesen mindegy, hogy az egy kerettörvény vagy általános kisebbségi törvény – nem tesz különbséget például a németek és a magyarok közt? Nem teszünk-e magunk is lépten-nyomon különbségeket?” Bár a Német Parlamenti Párt elhatárolódott Brandsch nézeteitől, a szász politikus ezután menthetetlenül nemkívánatos személlyé vált a magyar politikai elit szemében.¹⁷⁰ Különösen, miután 1931. április 23-án elvállalta a kisebbségi államtitkárhelyettes tisztségét, amit a magyarok kezdettől fogva kirakatposztznak tartottak, s amitől semmi jót nem vártak.¹⁷¹

Nem Románia volt azonban az egyetlen utódállam, ahol a német kisebbség által kiharcolt, a magyar kisebbséget figyelmen kívül hagyó pozíciók szálkát jelentettek a magyar külügyminisztérium szemében. Az 1929. december 5-én elfogadott, a kisebbségek számára kedvezőtlen változásokat hozó jugoszláviai népiskolai törvényt a német kisebbségnek – a német állam hathatós támogatásával – az évek során sikerült négy rendelettel módosíttatnia.¹⁷² A módosítás azonban nem terjedt ki a jugoszláviai magyarságra.¹⁷³ Amikor a magyar vezetők Srkić minisztertől azonos jogokat kértek a magyar kisebbség oktatási hálózatának is, elutasító vála-

szát a magyar sajtó heves és igazságtalan kritikáival indokolta.¹⁷⁴ Deák ezért a kisebbségi szolidaritás kongresszusi eszméjére hivatkozva Wilfan közbenjárását kérte.¹⁷⁵ Nem tudni, hogy a Kongresszus elnöke lépett-e valamit az ügyben, de ez nem tűnik túlságosan valószínűnek. Nem első-sorban a magyar kisebbségekkel kapcsolatos fenntartásai miatt, hanem mert ennek valójában nem is lett volna értelme: a magyar kisebbség mögött ugyanis nem állt olyan erős „védhatalom”, mint a német mögött.

A jugoszláviai németeknek nyújtott kedvezményekről Ammende is elismerően nyilatkozott az 1931-es kongresszuson, azt azonban nem tette hozzá, hogy a német kisebbség oktatási helyzetének javulása nem járt együtt a többi kisebbség követeléseinek hasonló szintű kielégítésével.¹⁷⁶ Az elért eredményt beszédében a kisebbségek közötti szolidaritásnak tulajdonította, aláhúзва Wilfan és Besednjak évek óta tartó „önzetlen segítségét” az ügyben. A jugoszláviai magyarok kiutazása körüli mizéria miatt amúgy is felpaprikázott Prokopy jelentésében helyre tette Ammende kijelentését: a tények tudatos meghamisításának nevezte, aminek mind-össze az volt a célja, hogy a német külügyminisztérium és a német gazdaság nyomásgyakorlásának tényét elfedje a hallgatóság előtt.¹⁷⁷

A főtitkár egyre hangsúlyosabbá váló német orientációjára ekkor már több jelentés is felhívta a magyar külügyminisztérium figyelmét. A belgrádi magyar követ már 1928 januárjában figyelmeztette Budapestet, hogy Ammende erősen német befolyás alatt áll.¹⁷⁸ Még ugyanezen év szeptemberében hasonlóképpen nyilatkozott Szüllő is.¹⁷⁹ De ez volt a véleménye Jungerthnek is, aki 1929. október 25-én a következőket jegyezte fel naplójába: „Ammende magatartásából azt a benyomást nyertem, hogy az egész akció a Wilhelmstrasse befolyása alá került... Az egész ügy és annak organizációja fegyver lett bizonyos tekintetben a Wilhelmstrasse kezében.”¹⁸⁰

A két magyar követ mindössze benyomásait rögzítette, s nem kutatta Ammende számukra nyilvánvaló elkötelezettségének mozgatórugóit. Szüllő azonban igyekezett „mélyebbre ásni”, s a főtitkár anyagiasságát sejtette német orientációjának hátterében.¹⁸¹ Megállapítása azonban, amellet, hogy a főtitkár jellemének negatív megítélését tükrözte, teljesen egyoldalú volt. Kétségtelen, hogy Szüllő helyzetértékelésének volt némi alapja, hiszen az *Auswärtiges Amt* valóban a húszas évek vége felé döntött a Kongresszus anyagi biztosításáról, s Ammendének feltétlenül figyelembe kellett vennie a szervezet életben tartását lehetővé tevő „támogatók” érdekeit. A csehszlovákiai politikus azonban jelentésében figyelmen kívül hagyta a kérdés szubjektív összetevőjét. Ammende ugyanis, bár kétségkívül egy nemzetisé-

gek felett álló szervezet főitkára volt, nem vetkőzhetett le – s feltehetően nem is akarta levetkőzni – német kisebbségi mivoltát. Nem kérdőjelezhető meg, hogy a Kongresszus tényleges első embereként nemzetközi szinten az összes európai kisebbség érdekében lépett fel, de bizonyos, hogy a színfalak mögötti tevékenységében gyakran felhasználta pozícióját a német kisebbségek helyzetének javítására. Jugoszláviában például nemcsak az 1929-es népiskolai törvény visszavonásához szeretett volna maga is hozzájárulni, hanem már 1928-ban tárgyalásokat kezdeményezett a szlovéniai német és az ausztriai szláv kisebbségek vezetőivel, valamint az érintett kormányok funkcionáriusaival is, hogy a két kisebbség a reciprocitás talaján személyi elvű kulturális autonómiát kaphasson.¹⁸² A magyar külügyminisztérium figyelmét pedig a Magyarország ellen irányuló németországi sajtótámadások összefüggéseibe ágyazva többször is felhívta a magyarországi német kisebbség oktatásiügyének elégtelen voltára.¹⁸³

Bár Ammende budapesti kapcsolatai előtt folyamatosan a német és magyar kisebbségi együttműködés megteremtésének szükségességét hangsúlyozta, valószínű azonban, hogy a harmincas évek elejétől már egyáltalán nem volt meggyőződve a kisebbségi pártok lépéseinek összehangolhatóságáról.¹⁸⁴ 1930 végén a német külügyminisztérium számára készített ugyanis egy nagylélegzetű feljegyzést a német kisebbségpolitika feladatairól, s ennek függelékében rövid áttekintést nyújtott a közép-európai államok német kisebbségeinek helyzetéről.¹⁸⁵ Feltűnő, hogy egyik utódállam esetében sem tett javaslatot arra, hogy a német kisebbségi pártok működjenek együtt a helyi magyar politikai szervezetekkel. Elvileg nem zárható ugyan ki, hogy a főitkár a *Wilhelmstrasse* elutasító álláspontját ismerve egyszerűen kerülte a témát, mégis sokkal valószínűbb, hogy erre az időre már ő is belátta, hogy ilyen együttműködést maguk a német pártok sem tartanak kívánatosnak.

JEGYZETEK

¹ Welcbeck jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462, Számozatlan.

² Uo.

³ A külügyminisztérium utasítása Jungerthnek. Budapest, 1925. december 12. MOL, K 64. 1927-47 (503/1925).

⁴ Ammende levele Jakabffynak. Pernaú, 1925. december 21. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

⁵ Ammende levele Wilfannak. Reval, 1926. március. BA, N 1.250, Fasz. 5. 129.

⁶ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. január 3. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

⁷ A külügyminisztérium utasítása Jungerthnek. Budapest, 1926. február 22. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

⁸ Politikai osztály. Pro domo. Budapest, 1926. április 15. MOL, K 64. 1927-47 (198/1926).

⁹ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. március 29. MOL, K 64. 1927-47 (213/1926).

¹⁰ Uo.

¹¹ Baranyai 1926. július 6-án azt írta Ammendének Párizsba, hogy teljesen természetes törekvésnek tekinthető, ha a Kongresszus nemcsak egy mozgalom (Bewegung) akar lenni, hanem egy szervezet (Organisation). MOL, K 107. 1927-16/13-816.

¹² Junghann beszámolója a második kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464. Számozatlan.

¹³ Uo. A kongresszuson egy Brandsch vezette albizottság tett javaslatot egy lényegében közlönynek számító kiadványra. E szerint abban nem jelenhettek meg sem helyzetjelentések, sem tanulmányok, sem állásfoglalások. Minden ilyen jellegű megnyilatkozás előtt Ammendének ki kellett volna kérnie a Választmány egyetértését. Ez utóbbi – németek által képviselt – elképzelést a Közgyűlés nem fogadta el. Bamberger-Stemmann: i. m. 225.

¹⁴ Flachbarth beszámolója a szervezeti kérdésekről. Sitzungsbericht... 1927. 141.

¹⁵ Uo. 142.

¹⁶ Junghann beszámolója a második kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464. Számozatlan.

¹⁷ Flachbarth jelentése Masirevichnek. Prága, 1927. február 7. MOL, K 64. 1927-47-78.

¹⁸ Ammende már 1926. október 30-án tájékoztatta Jungerthtet a majdani iroda személyzeti összetételéről. Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. november 4. MOL, K 64. 1927-47 (546/1926).

¹⁹ A Kongresszus kiadványait a német instrumentalizációs törekvések fényében részletesen ismerteti Bamberger-Stemmann: i. m. 203–233.

²⁰ Werner Hasselblatt: Denkschrift zur Anregung der Begründung einer Europäischen Gesellschaft für Nationalitätenrecht. (Feljegyzés egy Európai Nemzetiségi Jogi Társaság alapításáról.) Genf, 1927. augusztus. BA, N 1.250, Fasz. 2. Számozatlan.

²¹ Max Hildebert Boehm jelentése a német külügyminisztériumnak. Berlin, 1928. szeptember 7. PAAA, R 60467, Számozatlan.

²² Junghann beszámolója a második kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464, számozatlan.

²³ Ammende április végén arról értesítette Khuen-Héderváryt, hogy a német kisebbségek augusztus 1-jén indítandó lapjában lesz egy olyan rovat, mely a többi

európai kisebbség helyzetével foglalkozik majd, s melyet ő fog összeállítani. Közölte, hogy a magyar kisebbségek problémáiról is szívesen közöl majd híreket. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Budapest, 1927. április 25. MOL, K 64. 1927-47-181.

²⁴ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. január 3. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

²⁵ Flachbarth beszámolója a szervezőbizottság üléseiről. Sitzungsbericht... 1928. 155.

²⁶ Hasselblatt: Satzungen der Europäischen Gesellschaft für Nationalitätenrecht (Az Európai Nemzetiségi Jogi Társaság alapszabálya). Dátum nélkül. BA, N 1. 250, Fasz. Számozatlan.

²⁷ Werner Hasselblatt: Denkschrift zur Anregung der Begründung einer Europäischen Gesellschaft für Nationalitätenrecht. (Feljegyzés egy Európai Nemzetiségi Jogi Társaság alapításáról.) Genf, 1927. augusztus. BA, N 1.250, Fasz. 2. számozatlan.

²⁸ Zamutali, a romániai oroszok törvényhozási képviselőjének javaslatait lásd Sitzungsbericht... 1930. 137–138; Sitzungsbericht... 1931. 136–138.

²⁹ Feljegyzés az Európai Nemzetiségi Kongresszus Népszövetséggel foglalkozó állandó bizottságának alakuló üléséről. (1932. október 4–5.) Dátum nélkül. BA, N 1.250, Fasz. 33. számozatlan.

³⁰ Kurt Graebe, a szervezőbizottság elnökének kiegészítése Jakabffy Elemér javaslatához. Sitzungsbericht... 1932. 92.

³¹ Jakabffy Elemér javaslata egy szakértői testület felállításának szükségességéről. Sitzungsbericht... 1932. 90–92. Jakabffy javaslatáról és annak mozgatórugóiról részletesen lásd a következő fejezetet.

³² Khuen-Héderváry feljegyzése Sulyokkal történt megbeszéléseiről. Budapest, 1929. február 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

³³ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1.250, Fasz. 5. 406.

³⁴ Khuen-Héderváry feljegyzése Sulyokkal folytatott megbeszéléseiről. Budapest, 1929. február 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

³⁵ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségének. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan; Szűllő Géza jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.

³⁶ A kérdésről részletesebben lásd a következő fejezetet.

³⁷ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1927. január 18. MOL, K 64. 1927-47-47.

³⁸ Bethlen utasítása Khuen-Hédervárynak. Budapest, 1927. április 26. MOL, K 64. 1927-47-223.

³⁹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Genf, 1927. szeptember 25. MOL, K 64. 1927-47-453.

⁴⁰ Ammende Khuen-Hédervárynak írt levelében beszámolt arról, hogy személyesen vette fel a kapcsolatot Danduranddal. A kanadai politikus nyilvános beszédét a főtitkár annál is fontosabbnak tartotta, mert úgy vélte, hogy ezzel „morálisan

is kötötté vált” a kisebbségi kérdéshez. Dandurand témaválasztását többek közt annak tudta be, hogy a balti államok – közelebbről Észtország és Lettország – képviselőinek támogatásával sikerült a görög jelölt, Politis ellenében elnyernie a tanácstagságot. Ebben pedig, nyilvánvalóan túlzóan, a kisebbségek propagandájának nagy szerepet tulajdonított. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Genf, 1927. szeptember 25. MOL, K 64. 1927-47-453.

⁴¹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. január 14. MOL, K 64. 1928-47-42.

⁴² Schot: i. m. 201.

⁴³ Az 1928-as Közgyűlésen tanúsított német visszafogottságot Weizsäcker, a Népszövetségi osztály vezetője a következőképp magyarázta: „Programunk a Rajna-vidék kérdésében folytatott politikai megbeszéléseink és a leszerelés kérdésében képviselt álláspontunk miatt már épp eléggé le volt terhelve. A konkrét fellépést ezért későbbre halasztottuk. Az ez évi vita azonban kitűnő kiindulópontul szolgálhat a jövőbeni igényeknek.” Weizsäcker Freytagnak. Genf, 1928. szeptember 4. Idézi Schot: i. m. 204. 46. lábjegyzet.

⁴⁴ Carole Fink: Stresemanns Minderheitenpolitik 1924–29. In: Michalka-Lee: i. m. 383. Ammende erről az „örvendetes” fejleményről november 1-jén tájékoztatta Khuen-Héderváryt. MOL, K 64. 1928-47-669.

⁴⁵ Stresemann 1928-ban szélütést kapott, ezért hónapokon keresztül lényegében munkaképtelen volt.

⁴⁶ Schot: i. m. 207–208.

⁴⁷ Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1928. október 29. MOL, K 64. 1928-47-1363.

⁴⁸ Gütermann: i. m. 285.

⁴⁹ A tanácsulésről lásd Schot: i. m. 208–213.

⁵⁰ Bár az „ökölcsapás” rendkívül indulatos gesztus volt, kétség sem fér hozzá, hogy Stresemann korántsem volt annyira dühös, mint ahogy azt megjátszotta. Az energikus fellépés jórészt a külpolitikai vonalvezetése ellen irányuló erős németországi támadások leszerelését célozta. Marshall M. Lee: Gustav Stresemann und die deutsche Völkerbundspolitik 1925 bis 1930. In: Michalka-Lee: i. m. 359–360.

⁵¹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. december 13. MOL, K 64. 1928-47-757.

⁵² Wilfannak írott leveléből tudjuk, hogy találkozott a finn külügyminiszterrel, Procopé-val is. BA, N 1.250, Fasz. 5. 406.

⁵³ Ammende levele Reinebeck konzulnak. Dátum nélkül. (Beérkezett: 1929. február 22.) PAAA, R 60527, L 497516.

⁵⁴ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1.250, Fasz. 5. 406.

⁵⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. december 13. MOL, K 64. 1928-47-757. Ammende levele Reinebeck konzulnak. Dátum nélkül. (Beérkezett: 1929. február 22.) PAAA, R 60527, L 497516-L 497518.

⁵⁶ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1929. január 16. MOL, K 64. 1935-47 (37/1929).

⁵⁷ Khuen-Héderváry feljegyzése Sulyokkal folytatott megbeszéléseiről. Budapest, 1929. február 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

⁵⁸ Jellemző a kisebbségek közötti bizalmatlanságra, illetve arra, a magyar résztvevők többségénél megfigyelhető meggyőződésre, mely szerint a Kongresszus valójában német és magyar ügy, hogy Sulyok elővigyázatlanul tartotta Schiemann, mivel az bejelentését a bécsi cseh, Drnát jelenlétében tette meg. Uo.

⁵⁹ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Helsinki, 1929. január 4. MOL, K 64. 1935-47 (28/1929).

⁶⁰ Schot: i. m. 227–229.

⁶¹ Wintgens: i. m. 456.

⁶² Denkschrift des Ausschusses der Europäischen Nationalitätenkongressen. (Az Európai Nemzetiségi Kongresszus Választmányának Memoranduma) Nation und Staat. 1929. május. 583–589.

⁶³ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1929. május 14. MOL, K 64. 1935-47 (413/1929).

⁶⁴ Szüllő jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1929. április 18. MOL, K 64. 1929-41-347.

⁶⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1929. május 14. MOL, K 64. 1935-47 (413/1929).

⁶⁶ Khuen-Héderváry feljegyzése a Sulyokkal folytatott megbeszélésekről. Budapest, 1929. február. 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

⁶⁷ A határozat szövegét és elemzését lásd Wintgens: i. m. 461–463.

⁶⁸ Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1929. július 22. MOL, K 64. 1935-47 (575/1929).

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁷¹ Deák Leó: A Népszövetség és kongresszusunk jövő feladatai. Magyar Kisebbség, 1929. szeptember 16. 670–679.

⁷² A kongresszus alatt Ammendével folytatott megbeszélésekről lásd Jakabffy: Adatok... i. m. 28–29.

⁷³ Jakabffy szeptember 4-én a Keleti Újságnak (Románia) adott interjújában a következőképp foglalta össze a döntés jelentőségét: „Mostani kongresszusunk működésének első szakasza befejezést nyert... Öt év alatt odáig jutottunk, hogy az összes elméleti és elvi szempontokat teljes egyhangúsággal hoztuk és állapítottuk meg... most már a kongresszus munkássága második fázisát kezdetjük meg, és pedig az egyes kisebbségek helyzetképeinek bemutatását a nagy nyilvánosság előtt.” Keleti Újság, 1929. szeptember 4. 3.

⁷⁴ Függelék IV/5/ A szervezőbizottság beszámolója. 1. pont.

⁷⁵ Jakabffy: Adatok... i. m. 31.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ A linzi választmányi ülésről szóló információk Szüllőtől származnak. Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1930-47-288.

⁷⁸ Ammende levele Patakynak. Bécs, 1930. február 27. MOL, K 64. 1935-47 (121/1930).

⁷⁹ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1930. április 9. MOL, K 64. 1935-47 (121/1930).

⁸⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 31–32.

⁸¹ A magyar képviselőket felbátorította, hogy az 1930-as konferencián részt vevő Willoughby Dickinson és M. Boissier állítólag csalódásukat fejezték ki a kongresszus visszafogott hangneme, és a konkrétumok megtárgyalásának tudatos kerülése miatt. Uo. 32.

⁸² Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. február 18. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

⁸³ A kiadvány finanszírozásáról és utóéletéről lásd Bamberger-Stemmann: i. m. 216–224.

⁸⁴ A főtítkár arra kérte Khuen-Héderváryt, hogy a követség lehetőleg ne személyesen ossza szét a kért példányokat. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. október 5. MOL, K 64. 1931-47-745.

⁸⁵ Beneš véleményét összefoglalja Sabine Bamberger Stemmann: i. m. 224. Wasilewskij hasonló értelmű kritikájáról lásd Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1932. február 27. BA, N 1.250, Fasz. 5. 952.

⁸⁶ Ennek ellenére a 10. kongresszusra megjelent egy sokkal rövidebb terjedelmű, az előző megjelenés óta történt változásokat összefoglaló kötet. Emellett Ammende tervezte egy angol nyelvű, főleg az első kiadványra épülő könyv kiadását is. Ezt bejelentette a német és a magyar külügyminisztériumnak is, de ötlete sohasem valósult meg.

⁸⁷ Sitzungsbericht... 1930. 78–83.

⁸⁸ „Mindenkinek szíve joga, Kongresszusunkon kívül hogyan beszél, de Kongresszusunkon a kisebbségi problémák megoldását az államok keretein belül kell keresnünk.” Uo. 80.

⁸⁹ Az előadás és a vita jegyzőkönyvezett szövegét lásd: Sitzungsbericht... 1932. 125–129.

⁹⁰ Uo. 141.

⁹¹ Der Nationalitätenkongreß. Zwischenfall: Esterházy. (A Nemzetiségi Kongresszus. Közjáték: Esterházy.) Pester Lloyd, 1932. július 2. 3–4; Jakabffy: Adatok... i. m. 43.

⁹² Uo.

⁹³ Viharos jelenetekre került sor a kisebbségi kongresszuson Esterházy János beszédével kapcsolatban. Prágai Magyar Hírlap, 1932. július 2. 1.

⁹⁴ Der Nationalitätenkongreß. Zwischenfall: Esterházy. (A Nemzetiségi Kongresszus. Közjáték: Esterházy.) Pester Lloyd, 1932. július 2. 3–4.

⁹⁵ Wilfan és Esterházy. Prágai Magyar Hírlap, 1932. július 5. 1.

⁹⁶ Almásy Mihály: A bécsi kisebbségi kongresszus tanulságai. Prágai Magyar Hírlap, 1932. július 8. 1–2.

⁹⁷ Jakabffy: Adatok... i. m. 43.

⁹⁸ A. Sajti: i. m. 84.

⁹⁹ Jakabffy: Adatok... i. m. 32–33.

¹⁰⁰ Uo. 33.

¹⁰¹ Jakabffy: Adatok... i. m. 33.

¹⁰² Wilfan itt pontosította délelőtti bejelentését. Közölte, hogy a német kisebbség küldöttei esetében fel sem merült semmiféle probléma az útlevelekkel kapcsolatban. Sitzungsbericht... 1930. 28.

¹⁰³ Ammende levele Besednjaknak. Bécs, 1931. május 11. BA, N 1.250, Fasz. 5. 806.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. június 11. MOL, K 64. 1931-47-489.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Jakabffy: Adatok... i. m. 37.

¹⁰⁸ Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-46-712.

¹⁰⁹ Jakabffy: Adatok... i. m. 37.

¹¹⁰ Az akkori magyar álláspont rekonstruálható egy Wilfan által Jakabffynak írt levélből. Ez 1937-ből származik, s a magyarországi németek képviselte körül kirobbant vita kapcsán íródott, de visszaül a magyar képviselők 1931-es állásfoglalására is. Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1.250, Fasz. 8. 846.

¹¹¹ Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

¹¹² Csuka János: i. m. 401–405.

¹¹³ Prokopy „pót-küldötti” státusáról Ammende 1930. június 30-án egyezett meg Patakyval, délkelet-európai körútjának első napján. Ammende: Bericht über meine Reise nach Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien vom 1. bis 14. Juli 1930. (Beszámoló magyarországi, romániai, jugoszláviai és bulgáriai utazásomról. 1931. július 1–14.)/II. Teil: Ostpreussen, Litauen, Estland, Polen und die Gottschee./ PAAA, R 60528, Számozatlan. A Szántóval folytatott beszélgetésről lásd Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Erre kitűnő példa a második kongresszus időpontjának kitűzése körüli vita kezelése. A német csoport azt szerette volna, ha a konferenciát a Népszövetség Közgyűlése után tartják meg. Ammende viszont attól félt, hogy a szervezet támadások kereszttűzébe kerül, ha az összejövetelet közvetlenül Németország népszövetségi felvétele után tartják meg. Ezért rábeszélte Wilfant, hogy közölje Schiemannal, hogy a szláv kisebbségek számára csak a Közgyűlés előtti időszak lenne elfogadható. Ezután Ammende már ennek megfelelően tájékoztatta Baranyai révén a kérdésben egyébként különvéleményt nem nyilvánító magyar külügyminisztériumot. Tényként állította be, hogy „egyes kisebbségek” számára elfogadhatatlan a német kisebbségek javaslata. Ammende levele Wilfannak.

Párizs, 1926. május 11. BA, N 1.250, Fasz. 5. 159; Ammende levele Baranyainak. Párizs, 1926. május. MOL, K 64. 1927-47 (268/1926).

¹¹⁶ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 10. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1174.

¹¹⁷ Wilfan levele Strelitzkynek. Bécs, 1933. július 4. BA, N 1.250, Fasz. 10. 578.

¹¹⁸ Eiler: i. m. 30.

¹¹⁹ A kérdésről lásd Tilkovszky Loránt: A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945. Kormánybiztosi és más jelentések nemzetiségpolitikai céllal látogatott szlovák lakosságú településekről. Budapest, 1989.

¹²⁰ „A társulat működését újból felvenni kérő említett személyiségeknek [Szinyei-Merse István és Rakovszky Iván belügyminiszter – E. F.] a fő indokuk, hogy tartani lehet attól, miszerint ilyen vagy hasonló társadalmi alakulás céljából a nem teljesen megbízható csonkahazai tótok körében bizonyos tömörülés történik, és mivel igen nehéz volna egy tót közművelődési egyesület alakítására irányuló kérelem elől elzárkózni, ha az említett társulat megszűnik, nemzeti szempontból kellemtelen szituáció állana elő... Az ügyosztály osztja ezt az érvelést, s a maga részéről ezen indokon kívül azért is életre hívandónak tartja az egyesületet, mert annak működése a mai vezetőség kezében semmiféle veszéllyel nem járhat.” Pro domo. (Pechány Adolf?) A Magyarországi Tót Közművelődési Társulat működésének újra működése tárgyában. Budapest, 1926. június 26. MOL, K 28. 1941-325-E 15148.

¹²¹ A Szeberényi-akcióról vö. Tilkovszky: Szeberényi... i. m. 528–533.

¹²² Uo. 529.

¹²³ Stnad levele Wilfannak. Bécs, 1930. december 12. BA, N 1. 250, Fasz. 3. Számozatlan.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Az ausztriai csehek és a pozsonyi szlovákok együttműködésére jól rávilágít, hogy az emigráns szervezet a hivatalos jelentkezést és a szükséges mellékletet nem egyenesen a Titkárságnak, hanem az Ausztriai Csehszlovák Kisebbségi Tanács elnökének, Machátnak küldte el. Ammende feljegyzése a Kongresszusra jelentkező csoportokról, illetve képviselőkről. Bécs, 1930. augusztus 20. BA, N 1.250, Fasz. 5. 693.

¹²⁶ Sitzungsbericht... 1930. Bevezető.

¹²⁷ Stnad levele Wilfannak. Bécs, 1930. december 12. BA, N 1. 250, Fasz. 3. Számozatlan.

¹²⁸ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1930. december 1. MOL, K 64. 1930-47-830.

¹²⁹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1930. április 9. MOL, K 64. 1931-47-314.

¹³⁰ Szeberényi levele Ammendének. Miskolc, 1931. július 12. BA, N 1.250, Fasz. 5. 706.

¹³¹ Uo.

¹³² Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1931. július 9. MOL, K 64. 1931-47-579.

¹³³ Kristóffy széljegyzete július 24-i dátummal Ammende Khuennak írt levelén. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. július 18. MOL, K 64. 1931-47-579.

¹³⁴ Szeberényi levele Ammendének. Miskolc, 1931. július 12. BA, N 1.250, Fasz. 5. 706.

¹³⁵ Szeberényi levele Ammendének. Békéscsaba, 1931. augusztus 8. MOL, K 64. 1935-47 (634/1931).

¹³⁶ Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1931. augusztus 10. MOL, K 64. 1935-47 (634/1931).

¹³⁷ A kérdéssel kapcsolatban sajtóháború robbant ki a csehszlovákiai magyar és cseh sajtó között. A Prágai Magyar Hírlap 1931. augusztus 29-én két cseh lap véleményét is ismertette. A cseh nemzeti demokrata Národní Politika szerint „ezen a kongresszuson is ki fog tűnni, hogy a legszebb és legjobb helyzetben van a magyarországi szlovák kisebbség, míg a legrosszabb sors a csehszlovákiai magyar kisebbséget érte. Más eredményt – úgymond – az Ammende- és Szüillő-féle rendezéstől nem is lehet várni.” A Lidové Noviny bejelentésére, mely szerint a pozsonyi szervezetet Ludevít Hrdlicka képviseli majd, a PMH a következőképp reagált: „A Lidové Noviny közleménye után úgy látszik, hogy a magyarországi szlovákoknak kétféle képvisellete lesz Genfben: hivatalos és hívatlan. Hrdlicka tanár csakis az utóbbi lehet – lévén csehszlovákiai lakos. Különben megnyugtatók cseh lap társainkat, hogy a kisebbségi kongresszus elnöksége és plénuma is – ebben a kérdésben is – tárgyilagos lesz.” Ki képviseli Genfben a magyarországi szlovák kisebbséget? Szüillő Géza nyilatkozatának cseh visszhangja. Prágai Magyar Hírlap, 1931. augusztus 29. 2.

¹³⁸ Feljegyzés név nélkül. (Pechány?) Budapest, 1932. április 12. MOL, K 28. 1941-325-E 15148.

¹³⁹ Jakabffy: Adatok... i. m. 36–37.

¹⁴⁰ Sitzungsbericht... 1931. 56.

¹⁴¹ Feljegyzés név nélkül. (Pechány?) Budapest, 1932. április 12. MOL, K 28. 1941-325-E 15148.

¹⁴² „Tekintettel arra, hogy a szervezett egyesület taktikai eszközül szolgál a magyar kormány kisebbségi politikájának megvédésében, és Bernoláknál alkalmasabb személyiséget az elnöki tisztt betöltésére ezidőszent nem lehet találni, az ügyosztály tisztelettel javasolja, hogy a M. E. úr Öexcellenciája Bernolákot magához keresse, és lemondásának visszavonására bírja.” Uo. Végül a miniszterelnökség intervenciójának köszönhetően Bernolák maradt az egyesület elnöke.

¹⁴³ Alth jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1932. május 27. MOL, K 64. 1932-41-322.

¹⁴⁴ Bleyer levele Gratznak. Budapest, 1932. június 24. MTA Történettudományi Intézet, Gratz Gusztáv iratai. 5. UDV, A magyar–német kérdés. A német segítség kérdéséről nem állnak rendelkezésre további források, így nem tudjuk, hogy a vezetők ténylegesen interveniáltak-e a miniszterelnökségen.

¹⁴⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Ammende levele Apornak. Ammende levele Patakynak. Bécs, 1932. június 7. MOL, K 64. 1932-41-340.

¹⁴⁶ Ammende levele Apornak. Bécs, 1932. június 7. MOL, K 64. 1932-41-340.

¹⁴⁷ A látogatásról Szeberényi számolt be Ammendének, aki a levelet másolatban eljuttatta Aporhoz. Ammende levele Apornak. Bécs, 1932. június 13. MOL, K 64. 1932-41-357.

¹⁴⁸ Sitzungsbericht... 1932. 165.

¹⁴⁹ Az Anschluss, a müncheni egyezmény, valamint az első bécsi döntés az ausztriai csehek számára is új helyzetet teremtett. Ezért Machát a Választmány 1938. december 17-i ülésén már ismét részt vett. Ezen többek között felmerültek a Birodalomhoz került csehek szervezeti kérdései is, és Machát közölte a jelenlévőkkel, hogy a cseh szervezetek központja minden valószínűség szerint Bécs lesz. Uexküll feljegyzése a Választmány 1938. december 17-i üléséről. BA, N 1.250. Fasz. 11. Számozatlan.

¹⁵⁰ A német külügyminisztérium álláspontjáról lásd Tilkovszky Loránt: Németország és a magyar nemzetiségi politika. Történelmi Szemle, 1980. 1. sz.

¹⁵¹ Tilkovszky: A weimari Németország... i. m. 201.

¹⁵² Kánya jelentése a külügyminisztériumnak. Berlin, 1930. március 7. MOL, K 28. 1930-16-T 5374.

¹⁵³ A romániai Országos Magyar Párt is kötött választási megállapodást román pártokkal. Először 1923-ban, majd 1926-ban. Ezután azonban Bethlen György irányítása alatt az önálló indulás lett a párt választási stratégiája, különösen miután a németekkel alakított kisebbségi blokk 1928-ban felbomlott. Legközelebb csak 1938-ban kötött az OMP parlamenti választási megállapodást román párttal. Bárdi: A romániai magyarság... i. m. 37–44.

¹⁵⁴ A csehszlovákiai német pártok húszas évekbeli stratégiájáról lásd Ladislav Lipscher: Die parteipolitische Struktur der Minderheiten und ihre staatsrechtlichen Vorstellungen zur Lösung der nationalen Frage in der Tschechoslowakei (1928–1930). Bohemia, Band 22. 1981. 342–364.

¹⁵⁵ Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. Prága, 1927. július 11. MOL, K 64. 1927-7-332.

¹⁵⁶ A kisebbségi blokk történetéről lásd: Zsolt K. Lengyel: Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928. Verlag Ungarisches Institut, München, 1993. 367–381; Hildrun Glass: Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918–1938). Oldenbourg Verlag, München, 1996. 234–245.

¹⁵⁷ Az egykori észak-magyarországi területek német lakossága körében kifejtett német agitációs törekvéseket természetesen Szüllő is érzékelte: „A németek pedig mindenütt a magyarokban, különösen nálunk a Szepességben, Pozsony környékén és a Turócban levő sváboknál az alldeutsch mozgalomnak a kerékkötőjét látják.” Szüllő Géza jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok. A romániai Szatmár-vidéken kifejtett agitáció és társadalomszervezés temesvári német konzul által ellenőrzött folyamatának alapvetését teljes erővel támadta a Magyar Kisebbség. Cogitator 1928-ban több terjedelmes cikkben foglalkozott a vidék német telepeseinek történetével, népmozgalmi adataival, nemzeti identitásával.

A bukaresti német követ szerint a német állam 1926–28 között több mint 100 000 márkával támogatta a mozgalmat. A követ felhívta külügyminisztériuma figyelmét a visszanémetesítési program kétes eredményeire, s arra a nemkívánatos feszültségre, melyet az a magyar politikai körökben kiváltott. A bukaresti német követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1928. április 22. PAAA, R 96566, K 432414-K 432518.

¹⁵⁸ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. november 2. MOL, K 64. 1927-47 (547/1926).

¹⁵⁹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1927. május 23. MOL, K 64. 1927-47-222.

¹⁶⁰ Villani jelentése a külügyminisztériumnak. Bukarest, 1927. december 19. MOL, K 64. 1928-47-190 (682/1927).

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Khuen-Héderváry feljegyzése Bethlennek. Budapest, 1928. február 9. MOL, K 64. 1928-47-190.

¹⁶³ Kristóffy utasítása Villaninak. Budapest, 1927. december 22. MOL, K 64. 1928-47-190 (682/1927).

¹⁶⁴ Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928).

¹⁶⁵ Kristóffy utasítása Forsternek. Budapest, 1928. március 21. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928).

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ A megállapodás szövegét lásd Sitzungsbericht... 1928. 158–159.

¹⁶⁸ Glass: i. m. 244.

¹⁶⁹ Rudolf Brandsch: Gefährliche Freunde. (Veszedelemes barátok.) Bukarester Tageblatt. 1930. december 4.

¹⁷⁰ Jakabffy a Magyar Kisebbség 1931. január 1-jei számában ismertette Brandsch cikkét, s annak politikai hátterét, majd vezércikke végén a következő kérdést tette fel: „Vajon meggondolta-e a német kisebbségnek ez a politikusa, hogy ha benünket – magyar kisebbséget – ő a kisebbségi jogok teljére érdemesnek nem tart, ugyanerre a sorsra ítéli az olaszországi, a szudéta- és a sziléziai német kisebbséget is, hiszen ha rólunk feltételezhető, hogy nálunk »a kisebbségi kérdés csak másodhelyre szorul és inkább mint agitációs eszköz jön tekintetbe«, ugyanez legalább is olyan mértékben áll az olasz, szudéta- és a sziléziai németiségre is.” Jakabffy Elemér: „Veszedelemes barátok” vagy veszedelmes barát? Magyar Kisebbség, 1931. január 1. 1–6.

¹⁷¹ Jakabffy lapja ezután rendszeresen tudósított minden Brandschot érő szász kritikáról, a szász politikai eliten belül dúló harcokról, majd elégedetten nyugtázta, mikor a Szász Néptanács 1932. november 22-én kizárta sorai közül a politikust. A szászok Brandsch ellen. Magyar Kisebbség. 1933. szeptember 16. 547–548; Brandschot kizárták az összes szász népi szervezetből. Magyar Kisebbség, 1933. december 16. 681.

¹⁷² Hans-Ulrich Wehler: Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die Deutsche Minderheit 1918–1978. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980. 24–25.

¹⁷³ 1930-ban, az igazságügy minisztériumban folytatott tárgyaláson három miniszter is jelen volt, akik a kontaktszemélyként fellépő Ammendével egyenesen közölték, hogy a kormány által elfogadhatónak vélt módosítások szigorúan csak a német kisebbségre terjedhetnek ki. Ammende bizalmas feljegyzése dr. Milan Srškić, Boža Maksimović és Kumanudi miniszterekkel. Belgrád, 1930. február 6. BA, N 1.250, Fasz. 3. Számozatlan.

¹⁷⁴ Deák levele Wilfannak. Zombor, 1931. október 27. BA, N 1.250, Fasz. 7. 419.

¹⁷⁵ Uo. 418–420.

¹⁷⁶ Sitzungsbericht... 1931. 142.

¹⁷⁷ Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

¹⁷⁸ Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928).

¹⁷⁹ Szüllő Géza jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

¹⁸⁰ Jungerth-Arnóthy Mihály hagyatéka. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 972.f. 4. őe. 205. Bécs, 1929. október 25.

¹⁸¹ Szüllő Géza jelentése az 1933-as kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹⁸² Ammende: Zur Frage einer deutsch-jugoslawischen Annäherung. (A német–jugoszláv közeledés kérdéséhez.) Dátum nélkül, biztosan 1928-ban. BA, N. 1.250, Fasz. 2. Számozatlan.

¹⁸³ Ammende 1928. március 8-án átnyújtott egy feljegyzést Jungerthnek, melyben a német sajtó támadásait alapvetően arra vezette vissza, hogy a magyarországi kisebbségpolitikában megtorpantak a német kisebbség – elsősorban oktatásügyi – helyzetét konszolidálni kívánó reformok. Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1928. március 9. MOL, K 64. 1928-47-203.

¹⁸⁴ Ammende még 1930 májusában készített egy elemzést a magyar külügyminisztérium számára az utódállamokban uralkodó kisebbségi helyzetről, valamint a német és magyar kisebbségekről. A helyzetet mindkét fél számára egyformán rossznak ítélte, azt állította, hogy nincs valódi különbség a velük szemben alkalmazott állami stratégiák kérdésében. Amennyiben mégis volt némi különbség – így Ammende – az csak taktikai jellegű, és rövid távra szól. Nem lehet véletlen, hogy ezt az elemzést éppen akkor vetette papírra, amikor a magyar kormány a német kisebbségeket a kisebbségi szolidaritás elárulásával vádolta. A feljegyzés érdekessége, hogy Ammende nem beszélt a kisebbségi pártok utódállamokon belüli együttműködésének kérdéséről. Ammende jelentése a kisebbségi kérdésről és a német és magyar kisebbségekről az utódállamokban. Bécs, 1930. május 23. MOL, K 64. 1930-47-333.

¹⁸⁵ Ammende: Die gegenwärtige Situation in den einzelnen Staaten des Südens. (Az egyes délkelet-európai államok jelenlegi helyzetéről.) Dátum nélkül. PAAA, R 60528, számozatlan.

7. AZ 1933 ÉS 1938 KÖZÖTTI, FESZÜLTSEGEKKEL TERHELT IDŐSZAK FŐ KÉRDÉSEI

Az 1932-es bécsi kongresszus és az azt követő hónapok vízváltástónak bizonyultak az Ammende-projektben érdekelt magyar kormányzati szervek és a magyar csoport szervezethez való viszonyulásának alakulásában. 1933 tavaszára a budapesti illetékesekben meg is fogalmazódott a kilépés gondolata. Ettől kezdve minden egyes konferencia előtt felvetődött a magyar tagság fenntartásának vagy megszüntetésének kérdése. Több megfontolás is szólt a kilépés mellett, mint ahogyan ellene is. Az érvek és az ellenérvek közül végül az ellenérvek bizonyultak erősebbnek, ezért a magyar csoport továbbra is rendszeresen elutazott a rendezvényekre, időnként azonban kemény, ultimátumszerű követelésekkel igyekezett megfizettetni bennmaradása árát.

7.1 A KILÉPÉS ÉS A BENNMARADÁS FOLYAMATOSAN ISMÉTLŐDŐ DILEMMÁJA

7.1.1 Érvek a kilépés mellett és ellen

1933 kora tavaszára a miniszterelnökség és a külügyminisztérium illetékesei számára a Kongresszus elvesztette vonzerejét, ezért márciusban Pataky és Kánya az Ammendével fenntartott összeköttetés felszámolása és a magyar tagság beszüntetése mellett döntött. A források tanúsága szerint az azonnali kilépés ötletét a főtitkár tevékenységével elégedetlen Pataky vetette fel először. Az államtitkár több okból is neheztelt Ammendére.¹ Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a Kongresszus az 1929-es magyar követelés ellenére sem kezdte el a konkrét sérelmek megtárgyalását. Nem is beszélve arról, hogy az évek folyamán a sajtó érdeklődése is erősen visszaesett. Ez pedig jelentősen csökkentette a szervezet propagandaértékét. Emellett

azonban azzal is megvádolta Ammendét, hogy az a magyar kisebbségek érdekeit háttérbe szorította, és illetéktelenül beavatkozott a magyarországi kisebbségek ügyeibe. Pataky megjegyzései egyrészt kitűnően rávilágítanak arra a tényre, hogy a miniszterelnökség nem egyforma mércével mért a magyarországi és a határon túli magyar kisebbségek ügyében, másrészt arra, hogy a magyar és a magyarországi kisebbségek érdekeinek gyakori emlegetése mögött valójában a magyar kormány érdekei és célkitűzései húzódtak meg. A sérelmek felsorolásából az is világosan kiolvasható, hogy Pataky a főtitkárral fenntartott kapcsolatot szigorú alá-fölé rendeltségi viszony keretében értelmezte. Eszerint Ammende lényegében szabadon küzdhetett az 1925 nyarán papírra vetett kisebbségi célokért, de a szervezet vezetése során köteles volt figyelembe venni a magyar kormány mindenkori érdekeit, amennyiben igényt tartott az anyagi támogatásra, és biztosítani akarta a magyar csoport részvételét.

Ammende számára az is veszélyes fejlemény volt, Pataky bizalmának megrendüléséhez hasonlóan, hogy a külügyminisztérium élére a korábbi berlini követ, Kánya Kálmán került. A kettejük közötti feszült viszony kialakulása még arra az időre tehető, amikor a főtitkár a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumban minden követ megmozgatott Szeberényi kiutazásának engedélyezése érdekében. Ennek során minden olyan személyt megpróbált mozgósítani, akinek befolyása lehetett a döntésre. Feltehetően ezért kereste fel Kányát is Berlinben, akinél az említett 1935-ös feljegyzés tanúsága szerint „panaszt tett” a magyar nemzetiségpolitikára. Kánya állítólag teljesen megdöbben Ammende merészségétől. Bár a beszélgetésről nem maradt fent közvetlen feljegyzés, elég valószínűtlennek tűnik, hogy a főtitkár ráolvasta volna a követ fejére a magyar nemzetiségpolitika hiányosságait. Az azonban már sokkal inkább elképzelhető, hogy a Khuen-Héderváryhoz, Aporhoz és Patakyhoz eljuttatott levelekben foglaltakhoz hasonlóan, Kánya előtt is felvázolta a fenyegető helyzetet, ismertette vele az esetleges következményeket, s elhárított magától minden későbbi felelősséget. Az sem elképzelhetetlen, hogy a magyarországi németek iskolaügyének kérdését is szóba hozta. Kánya azonban nemcsak hogy nem tekintette partnernek Ammendét – aminthogy nem is volt az –, hanem mindössze egy államilag titkosan dotált politikust látott benne, s még a gondolata is mélyen felháborította annak, hogy egy ilyen fizetett, tehát felfogása szerint engedelmességgel tartozó személy fenntartásokat mer megfogalmazni a magyar kormányzati szervek működésével kapcsolatban. Nem meglepő tehát, hogy Kánya egy Patakyval folytatott

1933. március 18-i megbeszélésén a Kongresszus ár-érték arányának elégtelen voltára hivatkozva a magyar csoport azonnali kiléptetéséről döntött.²

A végrehajtás módjáról ezekben a hetekben több elképzelés is született. Pataky megelégedett volna a távolmaradás egyszerű bejelentésével. Kristóffy ezzel szemben sokkal célszerűbbnek tartotta volna, ha a küldöttek csak a Kongresszuson, a sajtó jelenlétében jelentették volna be végleges távolmaradásukat. Egyrészt a lépés propagandaértéke miatt, másrészt pedig mert attól félt, hogy az előzetes bejelentés esetén Ammendének még lenne ideje a tervbe vett angol nyelvű kötetben a magyar kisebbségek helyzetét nem megfelelően taglalni.³ A kilépés kérdésében azonban a végső szó a külügyminisztert illette meg, ő pedig azzal a javaslattal állt elő, hogy a magyar résztvevők a programpontok összeállításánál támasszanak olyan követeléseket, melyeket Ammendének semmiképpen sem áll módjában teljesítenie. Ez pedig a külvilág szemében is felmenti a magyar csoportot.⁴

A Választmány 1933. április 1-jei ülésére Szüllő mellett Jakabffy is elutazott Bécsbe – az utóbbi Ammende külön kérésére.⁵ Természetesen mindkét politikus tisztában volt a magyar kormány elvárásaival. A megbeszélésen ezért Szüllő azt az álláspontot képviselte, hogy a nemzetközi politikai viszonyok miatt abban az évben ne tartsák meg a szokásos konferenciát.⁶ Jakabffy a jelenlévők többségének tiltakozását látva finomított Szüllő javaslatán, s azt indítványozta, hogy három hónap múlva a Választmány ismét üljön össze, mert addig a programpontok elfogadása terén nem várható teljes egyetértés a csoportok között, ugyanakkor közölte, hogy amennyiben addigra sem sikerül a tagcsoportok elképzeléseit közös nevezőre hozni, ő is csatlakozik Szüllő előterjesztéséhez.

A magyaroknak nem kellett mondva csinált ürügyekről gondoskodniuk álláspontjuk alátámasztásához. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a nemzetiszocialista Németország zsidóellenes lépéseit, jogfosztást célzó disszimilációs törekvéseit a Kongresszuson részt vevő zsidó csoport nem hagyja, nem hagyhatja szó nélkül. Ugyanakkor azonban az is várható volt, hogy a német csoport nem lesz hajlandó nyilvánosan elítélni Németországot. Szüllő érvelésében elsősorban erre a robbanással fenyegető feszültségre hivatkozott, Schiemann és Ammende azonban az Európai Német Népcsoportok Szövetségének berlini ülésén hozott határozat értelmében ragaszkodott a konferencia megtartásához.⁷ Mivel a zsidó csoport is az összejövetel megtartása mellett foglalt állást, a Választmány

tagjai elfogadták Jakabffy javaslatát, és a következő megbeszélést június végére–július elejére tűzték ki.

Az erdélyi politikus később bizalmasan Ammende tudomására hozta, hogy a magyar tartózkodás mögött valójában az áll, hogy a nemzetközi porondon jelenleg senki sem tudja biztosan, hogy a revízió ügye miként alakul a közeljövőben. Ennek megfelelően pedig budapesti „illetékes helyeken” olyan hangulat uralkodik, amely nem kedvező a szervezet számára. Ugyanakkor azt is közölte vele, hogy ő személy szerint meg van győződve a közös munka szükségességéről, s hogy Budapesten három hónapon belül biztosan szertefoszlanak majd e „bizonyos illúziók”.⁸

Ammende tehát április 1-je után már tisztában volt a magyar fizetési késedelem és a személyes megkeresések alkalmával kapott kitérő válaszok valódi okával. 1933. április 8-i, Khuen-Hédervárynak címzett levelében beszámolt a bécsi megbeszélésen történetekről, s külön kitért a Szüllő által képviselt álláspontra.⁹ Ezzel kapcsolatban arra kérte a miniszter állandó helyettesét, hogy amennyiben Budapesten olyan álláspont kerekednék felül, amely szükségtelennek ítéli az addigi közös munkát, abban az esetben a szeptember 1-jével kezdődő munkaév előtt pár hónappal feltétlenül értesítsék őt erről a döntésről. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a főtitkár feladta volna a magyar illetékesek meggyőzésének reményét. Ezután is ugyanolyan gyakran írt a külügyminisztériumba, mint eddig, sőt rövid időn belül legalább kétszer vonatra is ült, hogy az ügyeket személyesen beszélje meg a magyar fővárosban.¹⁰

Közben a bécsi megbeszélésről hazatérő Jakabffy személyesen tájékoztatta Patakyt a fejleményekről, aki azonnal informálta Kányát az új helyzetről. Egyetértettek abban, hogy a Kongresszus a németországi események által generált feszültség miatt feltehetően magától is szétesik majd, ezért úgy döntöttek, hogy bevárják a németek reakcióját.¹¹ A magyar csoportot tehát egyelőre nem léptették ki, s a háromnegyed évi tagdíjhátralékot is kiutaltatták Ammendének.

A főtitkár azonban továbbra sem lehetett biztos abban, hogy a magyarok szeptemberben megjelennek Bernben. Az elmaradt hozzájárulást ugyan kifizették neki, s ez mindenképpen jó jelnek számított, Szüllőtől június közepén mégis olyan tartalmú levelet kapott, amely a legrosszabb forgatókönyv megvalósulását vetítette előre. A magyar választmányi tag ugyanis a következő táviratot küldte el bécsi irodájába: „Mivel a helyzet lényegében nem változott, tisztelettel közlöm, hogy nem fogunk megjeleni az ülésen.”¹² Ez az értesítés ugyan a július 2–3-i választmányi ülésre

vonatkozott, de a lakonikus stílusban megfogalmazott üzenetből egyértelműen kiérezhető volt, hogy valójában már a Kongresszuson való részvétel forog kockán. Ammende ezért ahhoz az eszközhöz nyúlt, amit addig csupán egyszer, a Szeberényi-ügyben vetett be: ugyanazon a napon négy levelet adott postára, hogy meggyőzze a magyar illetékeseket. Egyet Khuen-Hédervárynak, egyet Kristóffynak, egyet pedig Jakabffynak címzett, s ez utóbbit elküldte Patakynak is.¹³ Érvelésében Jakabffynál és Patakynál a Kongresszus Népszövetségénél elért – egyébként semmivel sem alátámasztható – eredményeire helyezte a hangsúlyt, Khuen-Hédervárynál pedig arra, hogy a magyar csoport távolmaradása esetén a romániai és a jugoszláviai magyarok szándékaival kapcsolatban könnyen „hamis elképzelések” kelhetnének szárnyra, ami pedig komolyan veszélyeztethetné helyzetüket.

A külügyminisztérium és a miniszterelnökség közti egyeztetésről viszonylag keveset tudunk, a kormányzervek kisebbségi vezetőkkel folytatott megbeszéléseiről, illetve ezek koordinációjáról pedig semmit.¹⁴ Az viszont tény, hogy Szüllő július 2-án nem jelent meg a bécsi választmányi ülésen. Ammende leveleiből mindenesetre úgy tűnik, hogy Szüllő és Jakabffy elképzelései között nem volt teljes az összhang. A főtitkár kétszer is találkozott az erdélyi politikussal, aki, úgy tűnt, mindent megtesz a magyar csoport tagságának fenntartásáért. Augusztus 9-én beszélt vele másodszor, s ekkor Jakabffy egy hosszú eszmecsere után a magyar csoport részvételének előfeltételeként azt kérte a szervezet vezetőségétől – s így közvetett úton Wilfantól –, hogy a jugoszláviai magyar küldöttek időben kapják meg útleveleiket a berni konferenciára.¹⁵ Ammende szerint az erdélyi politikus úgy értékelte a helyzetet, hogy a részvétel ellenzői Deák-ék kiutazásának ismételt ellehetetlenítése esetén azonnal levonnák a szükséges konzekvenciákat.¹⁶ A mozaikokból úgy tűnik, hogy a hónap elejére lassan a részvétel melletti érvek kerültek túlsúlyba, s nem kétséges, hogy ez elsősorban Patakynak volt köszönhető.¹⁷

A berni kongresszuson a magyar képviselők végül is hiánytalanul megjelentek. A német és a zsidó csoport közötti ellentét miatt ugyan patánásig feszült volt a hangulat, s a zsidó küldöttek tüntetőleg távol is maradtak az ülésektől, a Kongresszus mégsem robbant szét. Ezzel ismét aktuálisá vált a menni vagy maradni dilemmája. Úgy tűnik, a külügyminiszter volt az, aki később is folyamatosan a magyar csoport kiléptetése mellett tört lándzsát, míg Patakynak igyekezett a külügyi tárca vezetőjét a tagság fenntartásának szükségességéről meggyőzni – minden alkalom-

mal sikeresen. Az államtitkár pozitív hozzáállása biztosan nem annak volt köszönhető, hogy a szervezet tényleges tevékenységét különösebben értékesnek tartotta volna. Ebben feltehetően az ő véleménye sem különbözött Kányától. Úgy tűnik azonban, hogy akceptálta a konferencián részt vevő kisebbségi politikusok véleményét. Szűllő ugyanis közvetlenül az 1933-as botrány után a következőképpen összegezte szempontjait a Kongresszuson való részvétel kérdéséről: „Lelkiismeretesen vizsgálva a dolgot, hogy vajon részt vegyünk-e rajta vagy se, nem tudok mást jelenteni, minthogy ha nem veszünk részt, eljönnek oda az álmagyarok Jugoszláviából, Romániából és Csehszlovákiából, s olyan határozatokat hoznak, amelyek nekünk ártanak; míg ha részt veszünk rajta, akkor bár nem szeretik, hogy ott vagyunk, de félnek tőlünk és nem tudnak olyan rezolúciókat hozni, amelyek ártanának akár a revíziónak, akár a nemzeti gondolatnak.”¹⁸ Más érv is szólt azonban a részvétel mellett. A három magyar kisebbség vezető politikusai így évente legalább egyszer találkozhattak egymással.¹⁹

Ezekkel az argumentumokkal természetesen a külügyminisztérium is tisztában volt, de 1934 elején Kánya még nem igazán törődött velük.²⁰ Március 27-én ugyanis utasította a berlini magyar követet, hogy kérdezzen rá a külügyminisztériumban, vajon a magyar csoport kilépése esetén továbbra is támogatnák-e a szervezetet.²¹ Masirevich nem kapott egyenes választ. Mindössze arról tájékoztatták, hogy német részről azért tartják fontosnak a szervezetet, mert az a kisebbségi problematikát – egészen általános szinten – napirenden tartja, s mert ezzel egyszersmind előkészíti a talajt a kisebbségi jogoknak a gyakorlatba való átültetésére.²² Annyi mindenképpen kiderült, hogy az *Auswärtiges Amt* egyáltalán nem tervezi a szervezet megszüntetését. Kánya így végül 1934-ben és 1935-ben is hajlandó volt finanszírozni a magyar csoport tagságát. Időről időre ugyan megmakacsolta magát, és megtagadott minden kifizetést, de végül mindig engedett Pataky kérésének. Feltehetően az is hozzájárult Kánya megpuhíthatóságához, hogy a külügyminisztérium által fizetett évenkénti hozzájárulás összegének felét átvállalta a miniszterelnökség.²³

A magyar képviselők kiutazása körüli újra és újra kiújuló mizéria 1936-ban némiképp csillapult. A Választmány ugyanis ekkor elhatározta, hogy a következő évben Londonban tartják a konferenciát. Ezt a kezdeményezést a külügyminisztérium is támogatandó ötletnek tartotta. Mind ez azonban nem jelentette azt, hogy a kilépés kérdése végleg lekerült volna a napirendről, hiszen a londoni konferencia előtt néhány hónappal a

magyarországi németek képviselőinek kérdésében kiobbant vita majdnem pontot tett a történet végére.²⁴

A Kongresszusban aktív szerepet játszó magyar politikusoknak a kilépés vagy maradás kérdésében megfogalmazott állásfoglalásai sem mutattak állandóságot a vizsgált időszakban. A jugoszláviai csoport pozitív hozzáállásáról mindössze Ammende leveleiből értesülhetünk, de mivel az esetleges kilépés feltehetően őket érintette volna a leghátrányosabban, nem valószínű, hogy bármikor is a Kongresszus felszámolása mellett érveltek volna.²⁵ A két meghatározó magyar politikus, Szüllő és Jakabffy hozzáállása azonban idővel változott, méghozzá ellentétes irányban. Szüllő 1933-ban még szívesen látta volna a Kongresszus megszűnését, később azonban jelentéseiben már azzal érvelt, hogy a magyar csoport csak abban az esetben jelentheti be végleges távolmaradását, amennyiben ezzel maga a szervezet is megszűnik. Ezzel lényegében a bennmaradás mellett tette le a voksát. Jakabffy ezzel szemben 1933-ban még az együttműködés fenntartásáért lobbizott. 1937-ben azonban az utódállamokban élő német és magyar kisebbségek közti áthidalhatatlan ellentétekre, a Kongresszus német tagjain eluralkodó nemzetiszocialista szellemre, valamint a magyarországi németek képviselőinek kérdésében német részről tanúsított hajthatatlanságra hivatkozva kilépett a szervezetből, s átadta helyét Jósika Jánosnak.²⁶

7.1.2 A maradás ára: magyar követelések a szervezet megreformálására (1934)

A magyar kisebbségi politikusok 1934-es határozott fellépése nem volt előzmény nélküli, s követeléseik iránya is erős hasonlóságot mutatott az 1929-es, Ammendéhez intézett ultimátumban foglaltakhoz. Mindkettő háttérében az állt, hogy rá kívánták szorítani a főtitkárt, az elnököt és általában a Választmányt, illetve azon keresztül pedig a Kongresszusi tagságot, hogy a kisebbségi sérelmek elméleti szintű boncolgatása helyett a szervezet végre valódi közvéleményorientált felvilágosító munkát végezzen, s a problémákat nevében nevezve ország világ előtt foglaljon állást a konkrét jogsértésekkel szemben. A két fellépés módjában is volt némi hasonlóság. A három vezető politikus – Szüllő, Jakabffy, Deák – ugyanis a követelések nyomatékosításából mindkét esetben kivette részét. Ez a tény pedig ismét az egységet, az elhatározás komolyságát közvetítette Ammende és Wilfan felé.

Két lényeges ponton azonban különbözött egymástól a húszas évek végén és a harmincas évek közepén zajlott magyar erődemonstráció. 1929-ben a kilépéssel való fenyegetés valójában blöff volt csupán, 1934-ben azonban már reális veszély. Senki sem lehetett ugyanis teljesen biztos abban, hogy a magyar külügyminiszter mikor hoz megmászhatatlan döntést a távolmaradásról. A másik különbség a bennmaradás feltételeiben volt: míg 1929-ben Szüillőék megelégedtek azzal, hogy garanciát kaptak egy kisebbségi helyzetjelentéseket tartalmazó könyv megjelentetésére, 1934-ben ennél jóval tovább mentek. Olyan követelést, illetve követeléseket fogalmaztak meg, amelyek maradéktalan teljesülésük esetén gyökeresen átalakították volna a szervezet működését.

Ammende március 28-án még arról tájékoztatta Wilfant, hogy a magyarok „felettebb értelmesen viselkednek”, és „még Szüillő is” azt az álláspontot képviseli, hogy szükség van az együttműködés fenntartására.²⁷ A csehszlovákiai politikus véleményét a főtitkár a valóságnak megfelelően adta tovább, ám a helyzet mégsem volt ennyire rózsás.²⁸ Kánya ugyanis egy hónappal korábban már arra utasította beosztottait, hogy minél előbb számoljanak fel minden kapcsolatot a szervezettel. Nem tudni, hogy Ammende tisztában volt-e ezzel, azt azonban feltétlenül konstátálnia kellett, hogy a szokásos magyar negyedéves anyagi hozzájárulás ismét csak nem érkezett meg határidőre.²⁹ Az is igaz ugyanakkor, hogy ez nem feltétlenül kellett, hogy felkeltse a gyanúját, hiszen a kifizetések háttáridejének tiszteletben tartása terén tapasztalható lazaság erre az időre már egyáltalán nem számított rendkívüli eseménynek.

A magyar kisebbségek ultimátumát 1934. június 8-án a főtitkár távollétében Jakabffy juttatta el az illetékes elnökhöz.³⁰ A további együttműködés előfeltételeként felsorolt követelések megfogalmazásának körülményeiből mindössze annyi rekonstruálható, hogy az erdélyi politikus a hónap elején Budapesten találkozott Deákkal, akivel „átbeszélték” a Kongresszussal kapcsolatos magyar álláspontot. Nyilvánvaló azonban, hogy a két politikus nem egyedül jutott a Bécsbe küldött következtetésekre, hanem előzőleg egyeztetett Patakyval.

Jakabffy meglehetősen határozott hangvételű levelében három különböző súlyú, és különböző célt szolgáló kérést szegezett az elnöknek. A legkevésbé problematikus az az elvárás volt, amely a konnacionális kisebbségek érdekében kötött, az ország területén élő más nemzetiségű kisebbségi csoportokat azonban figyelmen kívül hagyó államközi szerződések megvitatását követelte. A téma annyiban mindenképpen kényes

volt, hogy azt az erdélyi politikus kimondottan az egymás kisebbségeinek oktatásügyét szabályozó jugoszláv–román egyezmény romániai szenátusi szavazására hivatkozva terjesztette elő, ami pedig elvileg sérthette volna az elnök érzékenységet.³¹ Ez a pont azonban semmiféle fenntartással nem találkozott sem Wilfan, sem a június 29-én összeült Választmány részéről. Olyannyira nem, hogy rögtön fel is kérték Jakabffyt egy referátum megtartására és egy határozattervezet megfogalmazására.³²

A magyar csoport másik két feltétele azonban már komoly fejtörést okozott a szervezet vezetőinek. Az egyik kérdés lényege az volt, hogy a bécsi irodát alakítsák át egy olyan folyamatosan működő hivattallá, amely kivizsgálja a kisebbségek konkrét sérelmeit, s ha azokat jogosnak találja, petíciókat nyújt be a Népszövetség Titkárságának. A másik kérdés pedig arra irányult, hogy amennyiben megtörténik a bécsi központ átalakítása, egy magyar bizalmi személyt is vegyenek fel munkatársként. Bár a két feltételt összekapcsolták, s az érvelésben a második szükségszerűségét az elsőből vezették le, a kérések nyilvánvalóan más és más célt követtek. A Titkárság feladatkörének átalakítása olyan követelés volt, amely alapjaiban változtatta volna meg az akkorra már tízéves szervezet működését. A másik követelés célja egyszerűen az volt, hogy a magyar kisebbségek szervezeten belüli súlyát növelje.

A magyar munkatársra Jakabffynak természetesen már megvolt a jelöltje a Pataky bizalmát is élvező Prokopy Imre személyében.³³ Wilfan Lugosra küldött válaszelevelében lényegében ugyanazt az álláspontot fogalmazta meg, amit később a Választmány hivatalosan is kialakított a kérdéssel kapcsolatban.³⁴ Az ötletet elvileg ugyan megvalósíthatónak mondta, de csak három előfeltétel teljesülése esetén. Azt kérte a magyaroktól, hogy jelöljenek meg egy általuk alkalmasnak tartott személyt, vállalják magukra az így előálló többletköltségeket, s az egész tranzakció kiindulópontjául azt szabta, hogy a magyar segéderő alkalmazása semmilyen körülmények között ne jelenthessen a többi nemzetiség számára hivatkozási alapot hasonló követelések megfogalmazására.

A bécsi irodának végül nem lett magyar munkatársa. Több okból sem. Egyrészt erősen kétséges volt, hogy a miniszterelnökség vagy a külügy-minisztérium valóban hajlandó lett volna-e bármiféle jelentékeny többletkiadás vállalására. Úgy biztosan nem, hogy Jakabffy javaslatát a Titkárság átalakítására a Választmány lényegében megtorpedózta. Ennek ellenére a magyar munkatárs beállításának lehetősége nem került le vég-

leg a napirendről, az 1937-es londoni konferencia után Szüllő még egyszer visszatért a kérdésre.³⁵

Az 1934-es magyar ultimátum leglényegesebb eleme természetesen a Kongresszus eddigi tevékenységének megváltoztatására irányuló elvárás volt. Wilfan azonban ezzel a javaslattal szemben már komoly aggályokat fogalmazott meg.³⁶ Felhívta Jakabffy figyelmét arra, hogy a szervezet állásfoglalásai nagyon könnyen feszültséget generálhatnak az egyes nemzetiségek között. Emellett azt is megfontolandónak tartotta, hogy a petíciós tevékenység középpontba állításával a nem védett kisebbségeknek nem lenne többé érdekük a szervezeti tagság, mivel az ő nevükben senki sem juttathat el panaszt Genfbe. Mindent egybevetve azt javasolta, hogy mielőtt az ügyben lépések történnének, vizsgálják meg, hogy az 1932-ben alapított, elvileg Estelrich, Graebe és Balogh által felügyelt állandó bizottság működéséből milyen tanulságok vonhatók le.

Az elnök reakciójából egyértelműen kiolvasható volt, hogy nem ért egyet a szervezet tevékenységének ilyen irányú átalakításával. Külön figyelmet érdemel azonban levelének az a passzusa, amely a magyar politikusi figyelmét ráirányította az 1932-ben életre hívott bizottságra. Ezzel ugyanis lényegében kijelölte azt az utat, amely mentén a kezdeti radikális magyar javaslatot végül sikerült megszelídíteni, s a súlyos konfliktusokkal fenyegető kérdés méregfogát kihúzni.

A javaslat sorsát tekintve meghatározó jelentőségű volt az 1934. június 29-i választmányi ülés, ahol Szüllő képviselte a magyar csoportot.³⁷ A megbeszélés alatt többször is szót kapott, és ellentmondást nem tűrő megjegyzései végül még az egyébként visszafogott Wilfant is kibillentették lelki egyensúlyából.³⁸ A kérdés megvitatása során Schiemann, Hasselblatt, Roth, Wilfan és Besednjak kértek szót, s megjegyzéseikből gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy Jakabffy javaslatát eredeti formájában aligha fogják támogatni.

A hozzászólók lényegében egyetértettek abban, hogy a bécsi hivatal nem alkalmas arra, hogy petíciókat állítson össze vagy akár véleményezzen, majd azokat eljuttassa a Népszövetséghez. Eltekintve az egyéb nehézségektől, már a rendelkezésre álló infrastrukturális háttér elégtelen volta sem tette ezt lehetővé. Hasselblatt mindössze azt tartotta elképzelhetőnek, hogy a bécsi központ olyan jogsértések esetén terjeszthetne be petíciót a Népszövetség Titkárságára, melyeknél egy állam a törvényhozás szintjén vét a kisebbségvédelem nemzetközi normái ellen. Egyéb jogsértések kivizsgálására a szervezet lehetőségeit elégtelennek tartotta.³⁹

Roth szerint pedig a Kongresszus maximum úgy támogathatná a petíciókat, hogy egy áttekintő vizsgálat után nyilvánosan kijelentené: a panaszokat megalapozottnak tartja.

Wilfan és Besednjak elsősorban a kisebbségi szerződések által nem védett kongresszusi tagok érdekében emelt szót. Az elnök felhívta Szüllő figyelmét arra, hogy milyen nehéz helyzetbe kerülnének saját csoportjuk előtt, ha más kisebbségek panaszait aláírásukkal támogatnák, s ennek a gesztusnak – a dolog természeténél fogva – viszonzatlannak kellene maradnia. Három hét múlva levélben tájékoztatta Jakabffyt a Választmány üléséről, és felkérte, hogy a dolgozzon ki részletekbe menő javaslatot arról, miként lehetne a szervezet elméleti kérdéseket boncolgató munkáját a gyakorlati kérdések felé közelíteni.⁴⁰ Együttal azt is tudomására hozta, mivel az ügy a szerződések által védett és nem védett csoportokat nem egyformán érintené, a két tábor közti együttműködés további fenntartása érdekében bármiféle érdemi döntés csak akkor hozható, amennyiben minden egyes csoport megjelenik a szavazásnál, és beleegyezését adja a reformhoz.

Jakabffy s mögötte Pataky minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy a javaslattal szemben felhozott érvek helyénvalók voltak, s a kezdeményezés változatlan formában való elfogadása egyet jelentett volna a szervezet gyors széthullásával. Annyit azonban mindenképpen sikerült elérniük, hogy a Választmány hajlandónak mutatkozott arra, hogy az elméleti munka mellett a konkrét sérelmekkel is foglalkozzék, s nem zárkózott el eleve a közvélemény részletesebb tájékoztatásától sem. Feltehetően ennek tudható be, hogy Jakabffy nem erőltette többé az iroda petíciós tevékenységének követelését. Eredeti javaslatát a szeptember eleji konferenciára két ponton is módosította.⁴¹ Már nem ragaszkodott a bécsi központ tevékenységének átstrukturálásához, ehelyett egy, a Kongresszus tagjaiból és tekintélyes nemzetközi szakértőkből álló bizottság létrehozását kezdeményezte. Ami pedig a petíciós tevékenységet illeti, bár ennek elméleti lehetőségét továbbra sem zárta ki, már nem tekintette egyedül eredményre vezető útnak. Alternatív megoldásként elfogadhatónak tartotta azt is, hogy a bizottság a jogsértés tényének megállapítása után vizsgálatának eredményéről tájékoztassa a Népszövetséget és a nemzetközi sajtót.⁴² A Kongresszus a kezdeményezést elfogadta, és az előterjesztőt megbízta egy részletes tervet elkészítésével.

A Jakabffy június 8-i követelését ellenzők megnyugodhattak, mivel ezzel lényegében elhárult a fenyegető veszély. Az új elképzelés mindenki

számára elfogadható volt, mivel magát a szervezetet nem lehetetlenítette el, s egyébként is, a Kongresszusnak volt már egy némiképp hasonló bizottsága – igaz, az nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A magyar csoport pedig bizakodhatott abban, hogy az új szerv felkavarja majd a kialakult állóvizet. Jakabffy az OMP elnökségének készítette, a Kongresszus után készült beszámolójában már nem is tett említést eredeti követeléseiről, s az augusztus eleji bécsi látogatása alkalmával átnyújtott ultimátumát illetően már csak a bizottság felállításának szükségességéről beszélt.⁴³

A Kongresszus berekesztése után a szakbizottsággal kapcsolatos javaslat kidolgozása a főtitkár és Jakabffy kezébe került. Október 12-én találkoztak is Budapesten, s megvitatták Ammende előre elkészített tervezetét. Jakabffy ezek után „illetékes tényezők” bevonásával megszerkesztette az általa elfogadhatónak tekintett szöveget.⁴⁴ Legközelebb az 1935. február 17-i válaszmányi ülésen találkoztak. A két napig tartó megbeszélésen véglegesen megszövegezték „Az egyes nemzetcsoportok ügyeinek szakbizottsága” című javaslatot.⁴⁵ Abban is megállapodtak, hogy a szakbizottság eljárási rendjét az alakuló ülésen dolgozzák ki, valamint hogy az új szerv először az olaszországi szlovének általános helyzetével, a romániai magyar kisebbség egyik sérelmével és a helységnevek szabad használatának állami korlátozásával foglalkozik majd.⁴⁶

A szakbizottság alakuló ülését május 4-ére tűzték ki. A kérdéses napon valamennyi, még rendszeresen megjelenő nagyobb csoport elküldte képviselőit Bécsbe.⁴⁷ Jakabffyt a megbeszélésen Prokopy helyettesítette, aki az előzetes tárgyalások eredményeit maga is kitűnően ismerte. Előző év októberében ugyanis ő is jelen volt azon a budapesti megbeszélésen, amelyen a főtitkár és az erdélyi politikus alaposan átbeszélte a kérdés minden aspektusát.⁴⁸ A jelenlévők ismételten megállapodtak abban, hogy a szakbizottság legelőször a romániai magyarok és az olaszországi szlovének helyzetével foglalkozik majd, s emellett még a szeptemberi konferencia előtt áttanulmányozza a helységnevek szabad használatának korlátozásával kapcsolatos tapasztalatokat. Prokopy egy Jakabffy által összeállított átfogó anyagot rögtön át is nyújtott Wilfannak a romániai magyar kisebbség nyelvhasználatának kérdéséről.⁴⁹ Később más csoportok részéről is érkeztek a Titkárságra anyagok ebben a tárgykörben. A vizsgálat egyik eredményeként átfogó cikket jelentettek meg a *Nation und Staat* 1935. szeptemberi számában.⁵⁰ A szeptemberi konferencián

pedig Jakabffy és Wilfan (valamint a német kisebbségek részéről Emil Neugeboren) előadást tartott a kérdés összefüggéseiről.⁵¹

Bár Ammende a helységnevek kérdéséről tartott előadások bevezetőjében arról számolt be, hogy a romániai magyar és az olaszországi szlovén kisebbség ügyével kapcsolatban az érintettek már eljuttatták anyagait Bécsbe, s a szakbizottság már foglalkozott is előterjesztéseikkel, ez a kijelentés a legóvatosabb megfogalmazásban is erős túlzásnak tekinthető. Furcsa módon ugyanis ennek nincs nyoma sem Wilfan hagyatékában, sem a magyar aktákban, de még Jakabffy visszaemlékezéseiben sem. Ráadásul Ammende utolsó Jakabffynak küldött levele egyenesen megkérdőjelezi a kijelentés hitelét. Ebben ugyanis a betegsége miatt világkörüli útra induló főtitkár egyebek között a következőket írta: „Az a benyomásom, hogy a szlovének végre elhatározták magukat, hogy ügyüket a szakbizottság elé terjesztik: esetleg a dél-tiroliakét is. Ön mit fog tenni?”⁵² Eszerint az ügyben addig egyáltalán nem történt lényegi előrelépés. Később sincs nyoma annak, hogy a szakbizottság érdemi munkát végzett volna. Az azonban biztos, hogy a két konkrét ügyet sohasem vitatta meg a Kongresszus. Igaz, hogy Jakabffy 1936-ban a „Nemzetiségek és a Népszövetség reformja” témakörben tartott előadásában kemény kritikával illette a román államot kisebbségellenes politikája miatt, ez azonban nem a bizottságban megvitatásra javasolt kérdés megtárgyalása volt. A szakbizottság végül nem sokkal megalakítása után ugyanolyan gyorsan el is halt, mint az 1932-es, Genfben tervezett állandó bizottság.

A kezdeményezés zátonyra futásának több oka is volt. Egyrészt a magyarokon kívül valójában egyik választmányi tag sem mutatott különösebb lelkesedést az ötletért. Másrészt objektív nehézségek is adódtak: egy ilyen szerv hatékony működését ugyanis az információáramlás akkori feltételei mellett eleve szinte lehetetlenné tette, hogy tagjai több száz kilométerre laktak egymástól. Végül: a Kongresszust addig összetartó, hihetetlenül aktív főtitkár 1936 áprilisában váratlanul elhunyt, így egy ideig még az is kérdésesnek tűnt, hogy a szervezet egyáltalán túléli-e ezt a veszteséget. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a bizottság kérdése többé nem kavart vitát. Rövidesen a Választmány figyelme is Anglia felé fordult, s ez a fejlemény a magyar érdekeknek is megfelelt.

7.1.3 A „londoni akció” (1937)

Ammende 1929–30-ban több hetet is eltöltött Angliában, részben hivatalos minőségben, részben rokonlátogatási céllal.⁵³ A források tanúsága szerint kora tavasszal és júniusban is megfordult Nagy-Britanniában. Fő törekvése minden bizonnyal a kapcsolatépítésre irányult, hisz’ utazásai során felkereste a Népszövetségi Ligák Uniója angol szervezetének vezető tisztségviselőit, és újságírói kapcsolatait kihasználva több szerkesztőségben is megfordult. Első utazása alkalmával megismerkedett Seton-Watsonnal is, aki rendkívül jó benyomást tett rá, s akinek figyelmét állítólag igyekezett ráirányítani a csehszlovákiai, jugoszláviai és romániai jogsértésekre.⁵⁴ Júniusi útja alkalmából pedig előadást tartott a *Royal Institut for International Affairs* meghívására az európai kisebbségi problémákról. A közönség soraiban jelen volt Sir Dickinson mellett Seton-Watson és Wickham Steed is.⁵⁵ A főtitkár eredményesnek ítélte útját, s az iránta megnyilvánuló érdeklődést annak tulajdonította, hogy – legalábbis megítélése szerint – a szigetországban nőtt az érdeklődés a kisebbségek helye iránt. A magyar külügyminisztériumot úgy tájékoztatta, hogy a Kongresszusnak semleges hangvételű, korrekt fellépés esetén lenne mit keresnie Angliában.⁵⁶

Bár Ammende tervezte a *Pressewochenschau zur Nationalitätenfrage* és a *Helyzetjelentések* angol nyelvű megjelentetését is, egyik elképzelése sem valósult meg. 1936-ig valójában nem is történt olyan érdemi lépés, ami azt célozta volna, hogy a Kongresszus tevékenységét és az általa képviselt célokat a szigetország közvéleményével és politikusaival jobban megismertesse. Ennek a nyilvánvaló pénzhiány mellett több más oka is volt. Egyrészt kiderült, hogy a főtitkár helyzetértékelésével ellentétben a kisebbségi kérdés iránt London továbbra sem mutatott számottevő érdeklődést. A kisebbségi panaszjelzés reformja 1929-ben lényegében lezárult, s bár időről időre napvilágot láttak újabb javaslatok, valójában semmi sem utalt arra, hogy a *Foreign Office* komoly hajlandóságot mutatna egy újabb hosszadalmas és bizonytalan kimenetelű egyeztetés kezdeményezésére. Ráadásul Németország kilépett a Népszövetségből, Lengyelország pedig beszüntette együttműködését a szervezettel a kisebbségi szerződésben foglaltak végrehajtását illetően. A németországi belpolitikai események – elsősorban a zsidóüldözés – sem képezték jó hátteret egy németek által irányított nemzetközi kisebbségi szervezet nagy-britanniai belépőjéhez.

Furcsamód azonban mégis a német külpolitikai törekvések angol fogadtatása és ezzel összefüggésben a csehszlovákiai német kisebbség helyzetének alakulása vezetett oda, hogy Ammende és Hasselblatt elérkezettnek lássa az időt egy angliai akció megszervezésére. A Saar-vidék 1935-ös visszaszerzése és az általános hadkötelezettség bevezetése ellenére Nagy-Britannia megkötötte Németországgal a flottaegyezményt, majd 1936-ban a Rajna-vidék remilitarizálását is lényegében tudomásul vette. Ez minden demonstrációs szándékú angol lépés dacára arra engedett következtetni, hogy a hitleri Németország törekvéseinek egy részét a csatorna túloldalán hallgatólágosan tudomásul veszik.⁵⁷ A másik fontos eseménysor a Szudétánémet Párt 1935-ös választási előretörése, majd az önmagát veszélyben érző csehszlovák állam erre adott válasza volt, aminek hatására az angol külügyminisztériumban egyre inkább teret nyert az a nézet, hogy erre az akut problémára a kialakult nemzetközi konstelláció miatt feltétlenül megoldást kell találni. Vansittart brit külügyi államtitkár ezért 1936 júliusában személyesen fogadta Henleint Londonban, s megígérte neki, hogy a szudétánémetek törekvéseit országa delegációja a Népszövetségben feltétlenül fel fogja karolni.⁵⁸ Az államtitkár azért szentelt jelentős figyelmet a kérdésnek, mert a *Foreign Office* tartott attól, hogy ha a csehszlovákiai német kisebbség helyzete nem javul, a szudétánémetek visszafordíthatatlanul elkötelezik magukat a Harmadik Birodalom mellett.⁵⁹

A Németországgal szemben követett brit politika, a szudétánémet kérdés fokozatos kiéleződése és a szigetországi érdeklődés mellett az angliai terv harmadik mozgatórugója az volt, hogy a harmincas évek második felében ismét napirendre került a Népszövetség reformjának kérdése. Ez utóbbi szolgáltatta végül a Kongresszus angliai fellépésének közvetlen ürügyét is.

A Nagy-Britanniához fűződő gazdasági és politikai kapcsolatok nemcsak Németország, hanem Magyarország számára is rendkívül fontosak voltak mind a húszas, mind a harmincas években. Természetesen a *Foreign Office* álláspontja a területi revízió kérdésében sem volt közömbös a magyar vezetés számára.⁶⁰ A mindenkor magyar kormány színpalán mögötti tárgyalásai és puhatólózásai mellett kezdettől fogva hivatalos támogatást élvezett a revíziós célkitűzések angol közvéleménnyel való megismertetésének és elfogadtatásának gondolata is. A propaganda kezei közé illeszkedett a Magyar Revíziós Liga angol nyelvű kiadványainak megjelentetése és a Liga londoni irodájának tevékenysége, de ha-

sonló célokat szolgált a Liga kiadványainál jóval igényesebb *Hungarian Quarterly* terjesztése is.⁶¹ A Nagy-Britanniára fókuszált propaganda azonban nem érte el célját: az angol közvéleményben nem alakult ki olyan hangulat, mely a magyar törekvések felkarolásának irányába befolyásolta volna a brit kormányokat. Nem csoda hát, hogy a magyar külügyminiszter is üdvözölte 1936-ban egy olyan londoni konferencia ötletét, amely lehetőséget nyújthatott a magyar kisebbségek helyzetének szigetországi artikulálására, s ezzel egyszersmind „az igazságos rendezés fontosságának” burkolt propagálására.

A Kongresszus 1937-ben tartotta összejövetelét a brit fővárosban, az akció előkészületi munkálatai azonban már az előző év kora tavaszán, sőt tulajdonképpen 1935 őszén megkezdődtek. A Népszövetség Közgyűlése által nyújtott lehetőségeket kihasználva ugyanis Hasselblatt 1935. szeptember 14-én felkereste Genfben Lord Cranborne brit külügyi államtitkárhelyettest, aki hajlandó volt meghallgatni a német kisebbségi politikus helyzetértékelését.⁶² Hasselblatt röviden összefoglalta az európai kisebbségek problémáit, miközben a Népszövetség kisebbségi politikáját komoly bírálat tárgyává tette. Együtt arra kérte a brit kormány magas rangú tisztviselőjét, hogy a *Foreign Office* határozottabban foglaljon állást a kisebbségek sorsának javítására irányuló törekvések mellett, s lépjen fel maga is kezdeményezően a Népszövetség reformja érdekében.

Cranborne természetesen néhány udvarias megjegyzésen túl semmiféle konkrét ígérettel nem kötelezte el magát, s Hasselblattnak adott válasza is csupán az általánosságok szintjén mozgottak.⁶³ A beszélgetés mégis arról győzte meg a német politikust, hogy a Kongresszusnak érdemes lenne energiát fektetnie a brit közvélemény és a *Foreign Office* „megdolgozásába”. Úgy döntött tehát, hogy a szervezet néhány meghatározó politikusával a Népszövetségi Ligák Uniójának glasgow-i konferenciáját kihasználva 1936-ban ellátogat Londonba. Elképzelését a világszerte úton lévő Ammende is teljes mértékben támogatta. A főtitkár mindenesetre felhívta Hasselblatt figyelmét arra, hogy az angliai fellépésnek határozottnak, de egyúttal visszafogottnak is kell lennie. Mindenképpen elkerülendőnek tartotta, hogy a sajtóban és a brit külügyminisztériumban az a benyomás keletkezzék, hogy a szervezet valójában a német kisebbségek érdekeit szolgálja, ezért Wilfan és a többi csoport kiutazásának szükségességét többször hangsúlyozta.⁶⁴

A magyarok valamikor február–március folyamán szerezhettek tudomást Hasselblatt tervéről. Az egyeztetésekről nem sokat tudunk, az azon-

ban bizonyos, hogy Szüllő mellett Jakabffy is rá akarták beszélni a sziget-országi utazásra.⁶⁵ Az erdélyi politikus a felkérést gyenge angoltudására hivatkozva elhárította, Uexküll kérésének viszont eleget tett, s az út egy-fajta előkészítéseként a *Nation und Staat* májusban megjelenő és 200 brit személyiségnek elküldendő angol nyelvű különszámába a magyar csoport részéről írt egy rövid esszét.⁶⁶

A glasgow-i konferenciára az angol népszövetségi liga meghívására vendégként érkező küldöttségben egyedül Szüllő Géza képviselte a magyar csoportot. Ő is aláírta azt a Hasselblatt által szerkesztett memorandumot, amelyet személyesen szerettek volna átadni a brit külügyminiszternek. A *Foreign Office* azonban nem volt hajlandó fogadni a küldöttséget, csupán néhány kisebbségi politikus külön-külön és alacsonyabb szinten való fogadására mutatkozott késznek. Ennek az volt az oka, hogy a szervezet vezetőit professzionális bajkeverőknek tartották, s még a látszatát is el akarták kerülni bármiféle együttműködésnek.⁶⁷ Igaz ugyan, hogy a résztvevők tiszteletére Lord Noel-Buxton vacsorát adott, mégis, reálisan nézve Hasselblattnak észre kellett volna vennie a külügyminisztérium távolságtartó magatartását. Ahhoz, hogy ez mégsem így történt, az a tény is hozzájárult, hogy néhány nappal később a brit külügyi államtitkár személyesen fogadta Konrad Henleint.

Nyilvánvaló, hogy Hasselblatt számára a látogatás a német kisebbségek és Németország angliai megítélése miatt volt fontos. Nem csoda hát, hogy az utazásról készített jelentésben nagy teret szentelt a csehszlovákiai németek ügyének. A *Foreign Office* népszövetségi osztályvezetőjével, Stranggal folytatott megbeszélésén Csehszlovákiát Európa „vakbelének” nevezte, amely könnyen begyulladhat, s a beteg halálát is okozhatja, ha az nem alakul át még időben svájci mintájú szövetségi állammá.⁶⁸ Megbeszélésein néhány szó erejéig a magyarországi kisebbségek helyzete is szóba került. Hasselblatt ekkor – saját bevallása szerint – nem spórolt a kritikával.⁶⁹

A látogatást követő év lényegében az 1937-re Londonba tervezett konferencia előkészítésének jegyében telt. Az egy percre sem volt kétséges, hogy a német csoport vezetői a brit fővárost szívesen látnák a következő kongresszus helyszínéül, a többiek állásfoglalásában azonban nem lehettek teljesen biztosak. Az ukránoktól nem kellett tartaniuk, mivel azok már évek óta működtettek egy irodát Londonban.⁷⁰ A magyar és a szlovén–horvát csoport állásfoglalása azonban egyáltalán nem volt ilyen egyértelmű. A magyarokkal a Titkárságnak évek óta időről időre

meggyűlt a baja, Wilfan pedig nem függetleníthette magát a jugoszláv külügyminisztérium állásfoglalásától. Ráadásul az elnököt érhetően megviselte Ammende Kínában bekövetkezett halála, s az ezzel beálló bizonytalanság is, ami csak tovább növelte a megoldandó kérdések számát.

Wilfan már az 1936. augusztus elején tartott választmányi ülésen is bizonytalan volt az akciót illetően, és ez jóval több volt egy rövid távú célkitűzés racionalitását megkérdőjelező álláspontnál. Az Ammendével való több mint egy évtizedes együttműködés teljesen váratlan megszakadása leverte és elbizonytalanította a szlovén politikust, s a felvetődő szervezeti kérdések komolyan nyomasztották. Ammende utódlásának egyelőre rendezetlen volta mellett ráadásul az is egyre valószínűbbnek tűnt a számára, hogy a magyar csoport a részvételéért előbb-utóbb ismét benyújtja a számlát, s a bécsi irodában egy magyar alkalmazott felvételét követeli majd. Ehhez pedig nem szívesen járult volna hozzá.⁷¹ Ráadásul egyáltalán nem volt ínyére, hogy a Kongresszust egyre inkább a nemzetszocializmus befolyása alá került német kisebbségek törekvéseivel azonosítják. Ezért felvetette, hogy 1936-ban ne tartsák meg a szokásos összejövetelt. Végül ugyan a jelenlévők tiltakozásának hatására meggondolta magát, de a Londonba tervezett üléssel kapcsolatban csak hosszas tépelődés után ígérte meg a szlovén csoport részvételét.⁷²

Aggályai az elkövetkezendő hónapok során csak tovább erősödtek, bár Hasselblatt mindent elkövetett azért, hogy ezeket eloszlassa. Az elnök komolyan tartott attól, hogy a cseh és a jugoszláv sajtó ízekre szedné, ha a csehszlovák állam létét is fenyegető szudétanémet csoport élén utazna el a brit fővárosba.⁷³ Ráadásul a belgrádi szlovén emigráció is egyre nagyobb bizalmatlansággal szemlélte a szervezetben végzett munkáját.⁷⁴ Nem sokkal a tervezett konferencia előtt, az utolsó választmányi ülésen ezért kerek pereg közölte, hogy bár hozzájárul a londoni úthoz, ő maga nem megy el. Legfontosabb okként azt jelölte meg, hogy a Kongresszus egyre inkább a német nemzetszocializmus instrumentumává kezd válni; a nemzetszocialista Németország és a fasiszta Olaszország egymáshoz való közeledése pedig egyértelműen rossz ómen a szlávoknak, s ő ezt a tendenciát még passzívan sem hajlandó támogatni.⁷⁵

A magyarok részvételét illetően ekkorra már Hasselblattnak nem igazán kellett tartania semmitől, hiszen Szűllő az 1936. augusztusi választmányi ülésen a magyar csoport nevében lényegében beleegyezett a jövő évi londoni tervbe. Sőt azt is a többiek tudomására hozta, hogy mivel a szervezet tevékenységének hatékonyságával kapcsolatban semmiféle il-

lúziót nem táplál, az az évi konferencia megtartásához is csak azért járul hozzá, mert az 1937-es nagy-britanniai akciót valóban jó ötletnek tartja. A magyar képviselők megjelenését azonban egy feltételhez kötötte: egy londoni irodához, ahol a balti orosz–német származású újságíró, George Popoff ügyvezetőként képviselné a szervezet ügyeit.⁷⁶

Popoff és Szüllő, illetve a magyar külügyminisztérium előzetes kapcsolataról semmit sem tudunk. Az viszont mindenképpen meglepő, hogy a magyar politikus milyen vehemenciával követelte a német újságíró ki-nevezését: „Dacára annak, hogy Popoff orosz, ebbe Wilfan sehogy sem akart beleegyezni. Dacára annak, hogy Popoffot tulajdonképpen az oroszok halászták fel, sem Rutha, sem Hasselblatt nem nyilatkozott egészen nyíltan, mert nem mertek. Én erre egészen határozottan kijelentettem, hogy akkor mi kilépünk.”⁷⁷ Végül a németek is kiálltak Popoff mellett, bár úgy tűnik, nem túl lelkesen. Ebből Szüllő azt a következtetést vonta le, hogy ez még inkább a magyarok mellé állítja majd az újságíró. A helyzet elemzése Szüllő teljes tájékozatlanságát bizonyítja az ügyben. Popoff ugyanis, aki több nyelven is beszélt, s jó megjelenésű, kellemes modorú fiatalembernek számított, évek óta az Európai Német Népcsoportok Szövetségének érdekeit képviselte Angliában, hasonlóképpen Nicolai von Berghez, aki korábban hasonló feladatokat látott el Párizsban. Hasselblatt és Rutha visszafogottsága csak úgy értelmezhető, hogy Popoff valódi feladatát nem akarták leleplezni a magyar politikus előtt. Arról nem is beszélve, hogy az így legalább abban a hitben ringathatta magát, hogy sikerült akarátát keresztülvinnie a hezitáló német és szláv politikusok ellenében. Valójában a fejlemények nagyon is megfelelték a német csoport törekvéseinek, ugyanis Hasselblatt is feltétlenül szükségesnek látta egy állandó londoni iroda megnyitását.⁷⁸ Az 1936-os konferencia a Választmány előzetes megállapodásának megfelelően fel is hatalmazta a Kongresszus vezetőségét, hogy Londonban hozzon létre egy ideiglenes irodát, amelynek élén Popoff előkészítheti a Kongresszus hatékony színre lépését.⁷⁹

Szüllő és a magyar külügyminisztérium pozitív hozzáállása annak volt köszönhető, hogy a londoni akció a nemzetközi propaganda szempontjából jól kihasználhatónak tűnt.⁸⁰ A csehszlovákiai politikus emellett annak is nagy jelentőséget tulajdonított, hogy egy jól előkészített nemzetközi konferenciában benne rejtett annak a lehetősége is, hogy a magyar küldöttek a brit közélet fontos személyiségeivel is felvehetik a kapcsolatot.⁸¹

Szüllő számára az angliai utazás semmiképpen sem jelentett „ugrást a sötétbe”. Az angolul jól beszélő politikus a nemzetközi szervezetekben elfoglalt tagsága által kínált lehetőségeket kihasználva az évek során többször is megfordult Londonban. Látogatásairól rendszeresen beszámolt a magyar külügyminisztériumnak is, hiszen utazásai a külügyminisztérium előzetes tudtával és beleegyezésével zajlottak, és elsősorban az információszerzést célozták. 1929-ben, 1930-ban, 1933-ban és 1936-ban is ellátogatott a brit fővárosba, ahonnan kimerítő jelentéseket küldött lépéseiről és az általa érzékelt közhangulatról. Látogatásai során felkereste a csehszlovák és a magyar követséget, valamint azokat a politikusokat és közéleti személyiségeket, akiket az évek során megismert. 1930-ban például Lord Rothermere-nél tett látogatásáról számolt be, majd az azt követő villásreggeliről Lord Runcimannél. Ő is megerősítette azt a tényt, amit egyébként Budapesten már tudtak, hogy Rothermere-t nem tartják komoly embernek, s ténykedésének Nagy-Britannia politikájára semmilyen lényeges hatása sincs.⁸² 1933-ban pedig Hitler hatalomra kerülése és a zsidóellenes intézkedések által kiváltott negatív visszhangról tájékoztatta a Dísz tér vezetőit. Ekkori beszámolója lényegében már előrevetítette 1936-os állásfoglalását a tervezett londoni akcióval kapcsolatban: „Anglia olyan, mint a nap, amelyre azt mondják, hogy kihűl, de azért változatlanul ontja sugarait, és hiába mondják, hogy halódó nagyhatalom, az élet svungja bámulatos nagy benne.”⁸³

A magyar kormány támogató hozzáállását maga a külügyminiszter és a miniszterelnökség kisebbségi osztályának vezetője is megerősítette a Népszövetség 1936-os közgyűlési időszaka alatt Genfben tartózkodó Popoffnak. Kánya a szudétánémet előretörést a magyar kisebbség érdekei szempontjából pozitív fejleményként értékelte, s ebben az összefüggésben magától értetődőnek tartotta, hogy a magyar kisebbségek is elküldik képviselőiket – méghozzá nagy számban – Londonba.⁸⁴ A magyar diplomácia vezetőjének pozitív hozzáállását erősíthette Anthony Eden, brit külügyminiszter felszólalása is, amelyben az nem tartotta eleve kizártnak azt a lehetőséget, hogy a versailles-i békeszerződést a Népszövetség alapokmánya alapján felülvizsgálják.⁸⁵

Bár a magyar támogatás biztosnak látszott, 1937 tavaszán nem várt nehézségek merültek fel a magyar csoport egyik legaktívabb tagjának részéről. Jakabffy ugyanis felháborodva az Európai Német Népcsoportok Szövetségének a magyarországi németek képviselétét érintő, a Gratz-féle vezetést visszautasító álláspontján, megfenyegette mind az elnököt, mind

az ideiglenes főtitkárt, hogy ha a német és magyar kisebbségek közötti viszony nem változik, kilép a szervezetből, s erre biztatja a magyar csoport többi képviselőjét is.⁸⁶ Jakabffy komolyan gondolta a szervezetből való kilépés lehetőségét, végül azonban egyedül maradt. Sem a többi kisebbségi vezető, sem a miniszterelnökség nem állt mögé. A kiutazást lehetővé tevő csoportok közötti megállapodást végül Szüllő és Rutha hozta nagy nehezen tető alá.⁸⁷ Jakabffy pedig a szervezetben Jósikának adta át helyét.⁸⁸

Az 1936-os konferencia után Popoff azonnal hozzálatott a londoni felépítés előkészítéséhez. Meghívókat nyomtatott, helyiségeket keresett az ülések számára, és a sajtóban igyekezett beharangozni a készülő rendezvényt.⁸⁹ Hasselblatton kívül, aki a kongresszust megelőző időszakban többször is ellátogatott Londonba, természetesen tartotta a kapcsolatot Wilfannal, de időnként a választmányi tagokat is informálta az előkészületek állásáról.⁹⁰ Bár a szervezés jól haladt, a rendezvény pár héttel a megnyitó előtt majdnem kútba esett. Az MI 5 ugyanis a *Foreign Office* beleegyezésével júniusban házkutatást tartott Popoff irodájában, akit Németországnak való kémkedéssel vádoltak.⁹¹ Popoff a próbálkozás mögött a csehszlovák követ, Masaryk kezdeményezését sejtette.⁹²

A nehézségek ellenére 1500 prominens brit személyiség kapott meghívót a háromnapos rendezvényre, köztük 615 képviselő.⁹³ Az előkészítéshez és a lebonyolításhoz szükséges összeg túlnyomó részét biztosan az *Auswärtiges Amt* állta.⁹⁴ Nem valószínű ugyanis, hogy a magyarokon kívül más is beszállt volna a londoni akció finanszírozásába. Ráadásul a magyar fél sem kapkodta el a ráeső rész kifizetését. Szüllő ugyanis 1937. május 30-án még arról panaszkodott a külügyminisztériumnak írott levelében, hogy csak most fizette ki a Titkárságnak a tavalyi évre esedékes összeget.⁹⁵ Források híján semmit sem tudunk arról, hogy végül a magyar kormány mekkora összeggel szállt be a konferencia megtartásába. Mindössze annyi bizonyos, hogy Kánya rendelkezésére a londoni követség közvetlenül a konferencia előtt 50 angol fontot juttatott el Popoffnak a miniszter rendelkezési alapjának terhére.⁹⁶

A magyar kisebbségeket végül is hivatalosan Szüllő, Jósika, Sulyok és Deák képviselte Londonban. Bár Jakabffy június közepén még azt közölte Wilfannal, hogy a romániai magyarság részéről Balogh és Jósika utazik a brit fővárosba, a helyzet a hátralévő időben megváltozott. Balogh ugyan elkészítette angol nyelvű előadását, mégsem utazott el Jósikával, ezért referátumát az angolul tökéletesen beszélő, nálánál jóval fiatalabb magyar képviselőnek kellett felolvasnia.⁹⁷ A magyar külügyminisztéri-

um is csak július 12-én értesítette a londoni követségen tartózkodó Körmeny-Ékes miniszterelnökségi titkárt a kiutazó magyar küldöttek végleges névsoráról. Egyúttal felkérte, hogy mivel Jósikának az idő rövidsége miatt nem biztosítottak formális mandátumot, a helyettesítés kérését beszélje meg bizalmasan Popoffal.⁹⁸

A Lord Dickinson által megnyitott kongresszus végül az előző konferenciákhoz hasonlóan zajlott le. Az előadók elsősorban arra koncentráltak, hogy pellengérre állítsák a Népszövetség elégtelen működését, kihangsúlyozzák az időszerűvé vált reform szükségességét, valamint a kisebbségi autonómia lehetséges konfliktusrendező volta mellett érveljenek.⁹⁹ Emellett követelték, hogy az esetleges népszövetségi reform kérdésében a szervezetet ismerjék el teljes jogú tárgyalópartnernek. Feltűnő volt ugyanakkor, hogy a megjelent képviselők fele német volt, s közülük is kiemelkedett a Csehszlovákiából érkezettek száma.¹⁰⁰

Magánál a konferenciánál valójában fontosabbnak számított az a járólékos rendezvény, amelyre az alsóházi képviselők egy csoportjának meghívására az alsóház egyik bizottsági termében került sor. A küldötteknek teát szolgáltak fel, majd a brit képviselők érdeklődésének köszönhetően lehetőségük nyílt a kisebbségi probléma különböző szegmenseiről beszélni. Szűllő rövid összefoglalójában elsősorban a „kisebbségek lelki megnyomorodásának” veszélyét emelte ki, Jósika pedig arról beszélt, hogy Genfben a magyar petíciók jó része egyáltalán semmi eredményt nem ért el idáig, s ezt a fiaskót elsősorban az eljárásrend hiányosságaira és visszasságaira vezette vissza.¹⁰¹ Az angol képviselők panaszeljárást firtató kérdéseire ugyancsak Jósika adta meg a választ.

A rendezvényt a résztvevők többsége összességében véve eredményesnek tartotta, s a július 16-i zárt ülésen egyöntetű volt a vélemény, hogy megérte London mellett dönteni.¹⁰² Az angol politikusok és a sajtó érdeklődését is kielégítőnek ítélték. Továbbra is támogatták azt az ötletet, hogy a szervezet tartson fent a brit fővárosban egy irodát, a német csoport azonban felhívta a figyelmet a végső döntés meghozatala előtt az anyagi vonatkozások tisztázásának szükségességére. (Ez az óvatosság természetesen egyáltalán nem volt véletlen, hiszen az egész szervezet ekkorra már szinte teljesen a német külügyminisztérium állásfoglalásától s finanszírozásától függött.) Emellett elhatározták azt is, hogy felveszik a kapcsolatot az angol frontharcosok szervezetével, s hogy a közeljövőben a tagcsoportok újabb helyzetjelentéseket adnak ki. A jövő évi kongresszus helyszínéül pedig Stockholmot jelölték meg.

A konferenciáról és a hozzá kapcsolódó nem hivatalos társadalmi eseményekről természetesen a német és a magyar külügyminisztérium is megkapta a maga csatornáin a beszámolókat. A németek – Hasselblatt és Popoff – a *Wilhelmstrasse* felé egyértelmű sikerként értékelték az összejövetelt. Popoff elsősorban arra helyezte a hangsúlyt, hogy a Kongresszus összességében jó benyomást tett mind a közvéleményre, mind a politikusokra.¹⁰³ A sajtó érdeklődését is kielégítőnek nevezte. A német kisebbségi vezetők valódi törekvését, s számukra a rendezvény valódi értékét Hasselblatt a következőképpen foglalta össze: „Legfontosabb eredményként azt a tényt említeném meg, hogy a fogadtatás és figyelem révén, mellyel Londonban találkoztunk, nem utolsósorban a sajtóvisszhangoknak köszönhetően (*Daily Telegraph*, 14-e) a legalitás és a munkakörülmények a német népcsoportok számára jelentősen megszilárdultak a nemzetközi porondon.”¹⁰⁴

Alapjában véve Szüillő is hasznosnak tartotta a londoni kongresszust, véleménye azonban korántsem volt annyira pozitív, mint német kollégáié, sőt néhány ponton kifejezetten ellentmondott nekik. Szemben Popoffal és Hasselblattal ő sem a szervezést, sem a sajtóvisszhangot nem tartotta megfelelőnek. Ráadásul a német küldöttek nagy száma miatt szerinte a rendezvényt egyértelműen német ügyként kezelték. A parlamenti fogadást ugyan ő is sikernek tartotta, de jelentésében azt is megemlítette, amit a németek elhallgattak, hogy a megjelent képviselők többsége az ellenzékhez (*Labour Party*) tartozott. A rendezvényen tapasztaltakból három fontos következtetést vont le: 1. A németek belátták, hogy a magyarok nélkül mozdulni sem tudnak, s ami eredményt Londonban sikerült elérni, az a magyaroknak volt köszönhető. 2. Ezt kihasználva a bécsi Titkárságon egy magyar titkár alkalmazását kell követelni, hogy ezzel a magyar befolyást a németekkel szemben meg lehessen erősíteni. 3. A magyarok csak abban az esetben érhetnek el sikereket a szervezetben, ha az egyesület náci jellegét sikerül tompítani.¹⁰⁵ Ez az összegzés beleillett a magyar politikus Kongresszussal kapcsolatban évek során megfogalmazott kategorikus és olykor nem eléggé alaposan átgondolt jellemzéseinek sorába. Egy fontos tény azonban mindenképpen megállapítható belőle, mégpedig az, hogy Szüillő nem mérte jól fel a lehetőségeket, ha tényleg azt gondolta, hogy a német kisebbségek (nota bene a német külügyminisztérium) ellenében a magyar törekvéseknek fikarcnyi esélye is lehetett még abban az időszakban. A Kongresszus struktúrája, a fenntartáshoz szükséges pénzeszközök származási helye mind-mind ellentmondtak ennek a meg-

állapításnak. Arról nem is beszélve, hogy az évek során bevetett zsarolási akciók sem jártak eredményekkel. Tény, hogy a német csoport vezetőinek is fontos volt a magyar küldöttek megjelenése, az azonban biztos, hogy a magyar csoport befolyásának megerősödéséhez sohasem járultak volna hozzá.

A londoni akció mérlegét megvonva semmiképpen sem volt jogos a német „kincstári optimizmus”. A *Foreign Office* ugyanis – bár nem hivatalos megfigyelői jelen voltak a teremben – nem volt hajlandó fogadni a szervezet vezetőségét.¹⁰⁶ Ez pedig már eleve nem volt jó jel. Ráadásul a parlament megnyitásán elhangzott októberi trónbeszéd egyáltalán nem foglalkozott Nagy-Britannia népszövetségi politikájával, ami a Kongresszus követeléseit szempontjából szintén nem jogosított fel nagy reményekre.¹⁰⁷ Mindezek tetejébe az angol hatóságok december végén 1938. január 15-i hatállyal megvonták Popoff tartózkodási engedélyét, ami amellet, hogy egyértelmű jelzés volt a szervezet irányába, egyszer s mindenkorra kútba ejtette az önálló londoni iroda tervét is.¹⁰⁸

7.2 A PROBLEMATIKUSSÁ VÁLÓ NÉMET–MAGYAR VISZONY KÉRDÉSE

A Kongresszus szerepe a magyar–német kisebbségi együttműködés szempontjából kettős volt: egyrészt a nemzetközi szinten megvalósult együttműködés deklarált tárgyának, másrészt az utódállamokon belül remélt együtt haladás esetleges előkészítő fórumának tartották.

Míg azonban a közös nemzetközi fellépés lényegében megvalósult, a három államon belül vagy egyáltalán nem, vagy csak időlegesen sikerült megteremteni az együttműködést. Ráadásul nemcsak a húszas évek német polgári kormányai, de a nemzetiszocialista Németország népcsoport-politikája sem támogatta a magyar elvárás teljesítését. A német és a magyar kisebbségi pártok közötti feszültség a harmincas években már erősen rányomta bélyegét a Kongresszus vezetőségén belül uralkodó hangulatra is. A helyzetet pedig tovább súlyosbította, hogy a magyarországi német kisebbség vezetésében kitört harc következtében az évtized közepén új, addig szunnyadó, ekkor azonban már robbanással fenyegető feszültségforrás jelentkezett a két csoport szervezetén belüli viszonyrendszerében.

7.2.1 Magyar állásfoglalás a német és a zsidó képviselők 1933-as vitájában

Az 1933-as berni konferencia legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye kétségtől a zsidó képviselők egységes távolmaradása lett.¹⁰⁹ A német kisebbségi vezetőknek az a törekvése, amellyel meg kívánták akadályozni a hitleri Németország antiszemita rendelkezéseinek nyílt megbélyegzését, mégpedig a többségi népek disszimilációs jogosítványának elismerésével, nem váltott ki lelkesedést a szervezet más nemzetiségű tagjaiban, így a magyar csoport képviselőiben sem.

Az első ülésnapon elhangzó és a disszimiláció jogossága mellett kardoskodó Roth-féle deklarációt másnap délben az Elnökség ülésén elemezték. Jakabffy a magyar csoport nevében tiltakozott az ellen, hogy a Nemzetiségi Kongresszus olyan jogokat adjon a többségi népeknek, amelyekre azok egy évvel korábban még maguk sem formáltak igényt.¹¹⁰ Nem volt hajlandó elismerni semmiféle jogot a disszimilációra. Az Elnökség elfogadta érvelését, de a kérdést nem boncolgatta tovább. Mindössze annyit állapított meg, hogy ha a disszimiláció valahol megtörténik, ott a disszimiláltakat minden olyan jognak meg kell illetnie, amelyért a Kongresszus addig a szavát felemelte.

A német csoport vezetőivel való konfrontáció azonban ezzel még nem ért véget. A magyar csoport ugyanis a határozati javaslat megszavazásánál elsőként jelentette be tartózkodását.¹¹¹ A német képviselők megdöbbenve látták, hogy az ukrán és a katalán küldöttség is csatlakozik a magyar lépéshez. Az elrendelt szünetben az Elnökség megtárgyalta az előállt helyzetet. Az ukrán küldött bejelentette, hogy a következő ülésen hajlandó lenne megszavazni a rezolúciót, de csak azzal a megjegyzéssel, hogy tiltakozik az egyes országokban teret nyerő antiszemita tendenciák ellen. Az Elnökség ehhez a kommentárhoz hozzá is járult.¹¹² Csakhogy az ukránok mellett a litvánok, az oroszok, a katalánok és a magyarok is felsorakoztak a burkoltan, de félreérthetetlenül Németországra utaló határozatkiegészítés mögé.¹¹³ Ez a fordulat már önmagában meglepte a német küldötteket, Wilfan deklarációhoz fűzött megjegyzése után azonban, melyben az elnök annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ezzel az állásfoglalással nemcsak az ahhoz nyilvánosan csatlakozók értenek egyet, hanem mindenki, idegesen elhagyták a termet.¹¹⁴ Az elnöki megjegyzésből ugyanis akár az is kiolvasható lett volna, hogy maguk a német képviselők sem értenek egyet a Németországban történetekkel. Ezért megfenyegették Wilfant, hogy ha a plénumon nem ad a számukra is megfele-

lő magyarázatot, kilépnek a szervezetből.¹¹⁵ Az elnök eleget is tett kívánságuknak, s az utolsó napon bejelentette, hogy megjegyzésével mindössze a Kongresszus megosztottságának látszatát kívánta eloszlatni, és természetesen nem gondolja, hogy az eredeti határozat bármiféle kiegészítésre szorult volna.¹¹⁶

A német küldöttek csoportjukkal szembeni illojális magatartásként értékelték a történeteket.¹¹⁷ A Jakabffyt természetesen személyesen is nagyon jól ismerő erdélyi szász Roth, aki éppen az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöki tisztét is betöltötte, az erdélyi politikussal folytatott beszélgetésében nem is rejtette véka alá dühvel párosult csalódottságát. „Uram! Önök tört döftek belénk. Itt is izolálták a német nemzetet. Papan most Budapestre utazott, hogy messzemenő programot adjon a német–magyar együttműködéshez. Önök ezt most lehetetlenné tették. Elhatározásukkal súlyosan belenyúltak az európai politikába, aminek nagy következményei lesznek. Ezt mi nem vártuk Önöktől.”¹¹⁸ Jakabffy ismertette Rothtal a magyar csoport lépéseinek mozgatórugóit, és nem állhatta meg, hogy ki ne oktassa a szász politikust arról, hogy a német kormány számára valójában mekkora jelentősége is van egy kisebbségi szervezetnek: „Ami pedig a nagypolitikát illeti – fejeztem be kissé gúnyosan –, nem hiszem, hogy olyan nagy fiúk vagyunk, hogy megnyilatkozásaink a berlini kormány elhatározását befolyásolhatnák.”¹¹⁹

Közvetlenül a konferencia berekesztése után Motzkin személyi titkára felkereste Szüllőt, és a zsidó politikus köszönetét tolmácsolta a magyar csoport „megértéséért”.¹²⁰

A magyar szereplők állásfoglalásának mozgatórugóiról mind Szüllő, mind Jakabffy részletesen nyilatkozott a magyar kisebbségi sajtónak, s ezek a nyilatkozatok nem sokban tértek el Szüllő külügyminisztériumnak címzett jelentésétől, valamint a Jakabffy önéletírásában található érvektől. A magyar küldöttek lépésüket alapjában véve hasonlóan indokolták. Először is felhívták a figyelmet arra, hogy tartalmilag, az egyetemes kisebbségi törekvések szempontjából a zsidó csoportnak feltétlenül igaza volt, formailag azonban a németek jogosan ragaszkodtak ahhoz az alapszabályban rögzített tételhez, mely szerint egyetlen állam sem tehető nyilvános bírálathoz tárgyává.¹²¹ Pláne nem úgy, hogy az érintett közösség (németországi zsidóság) nem is volt tagja a szervezetnek, s magát nem is tartotta nemzeti kisebbségnek.¹²² Ebből a helyzetértékelésből mindketten arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy az adott szituációban a magyar csoport csak a tartózkodás mellett dönthetett.¹²³ Annál is inkább feljogosít-

va érezték magukat erre, mivel a vitázó feleket már hónapokkal előbb figyelmeltették, hogy véleményük szerint a probléma a szervezet keretein belül nem lesz kezelhető.

Érvelésükben azonban volt egy elem, amely az előbbi magyarázaton túlmutatott, s rávilágított a német és a magyar csoport közötti elvi ellentétekre is. Ez pedig az asszimiláció-disszimiláció ellentétpár különböző megközelítésén és értékelésén nyugodott. A hivatalos német ideológia az asszimiláció minden formáját elfogadhatatlannak nyilvánította. A magyar kisebbségek ezzel homlokegyenest ellenkező álláspontot képviseltek. Felfogásuk csak a magyarok többségi néphez való asszimilációját tartotta elkerülendőnek, a magyar nemzethez való asszimilációt azonban elfogadhatónak, sőt támogatandónak ismerte el. Ennélfogva a német disszimilációs teóriát a magyar politikai nemzetfogalom veszélyeztetéseként fogta fel, s automatikusan elutasította. Ez az elvi állásfoglalás – a politikai hagyományok mellett – a magyar kisebbségek számára negatív gyakorlati tapasztalatokban is gyökerezett. Mindhárom utódállamban felfedezhetők voltak ugyanis olyan állami törekvések, melyek a korábban jórészt a magyarsághoz asszimilálódott zsidóság (és határ menti németiség) magyar kisebbségről való leválasztására irányultak.¹²⁴ Mivel összességében több százezer emberről volt szó, e próbálkozások esetleges sikere azzal fenyegetett, hogy a magyar kisebbségi pártok társadalmi bázisa, s ezzel mozgástere idővel jelentősen csökkenhet, végső soron pedig a revízió társadalmi támogatottsága is beszűkülhet.

Szüllő jelentésében azonban volt még egy érv a magyar tartózkodás indoklására, amelyről a nyilvánosság előtt mélyen hallgatott, s ami Jakabffynál sehol sem szerepel: a szervezet nyilvános lejárataának szándéka: „De nemcsak ez a szempont irányított, hanem az is, hogy bizonyítékát szolgáltatassuk annak, hogy a konferencia nem ér semmit, mert ahol dönteni kell, sohasem tud akcióba lépni, és hogy az amúgy is halálra ítélt konferenciának mégse én adjam meg a kegyelemdőfést, és ne a magyarokat okolják a konferencia feldöntésével, én felállottam, és a régi zsidó »Ich will mir nichts verderben«- féle szellemtől áthatottan kijelentettem, hogy a magyar csoportok ebben a kérdésben nem látván a helyzetet tisztán, a szavazástól tartózkodni fognak.”¹²⁵

Hogy Szüllőt valójában mennyire a saját politikai megfontolásai vezették, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy komolyan meglepődött, mikor Motzkin köszönetét fejezte ki nála a magyar csoport „kiállásáért”. A csehszlovák politikai lapok persze egy másodpercre sem hittek abban, hogy a

keresztényszocialista párti vezető döntését valóban a kisebbségi jogok védelme motiválta. Személyeskedésektől sem mentes kommentárjaikban a politikusi lépésének legfőbb mozgatórugóját – egyébként alapjában véve helyesen – a zsidó választók megtartására irányuló törekvésben látták.¹²⁶

A magyar tartózkodás elsőrendű üzenete tehát valójában nem is a zsidó csoporttal való szolidaritás volt, hanem a német kisebbségi vezetők felé közvetített figyelmeztetés. Ez egyértelműen kiderül Jakabffy Brassói Lapokban megjelent cikkéből is: „Mi mindig kerestük és a jövőben is keresni fogjuk a német kisebbségi csoportok barátságát. Amit tettünk, nem ellenük irányult, de viszont nekik is be kell látniok, hogy mi föltétlen követőik nem lehetünk akkor, amikor ezzel egész politikai múltunkat tagadnánk meg.”¹²⁷ A köztudottan és felvállaltan zsidó származású Ligeti Ernő három nappal korábban, szintén a Brassói Lapokban megjelent elemzése jól foglalta össze a Bernben történtek lényegét. „Röviden: a kisebbségi kongresszus felhatalmazta a többségi népeket, hogy kellő indoklás mellett szabadon tenyészthetnek kisebbségi népeket, disszimilálhatnak. Felhatalmazta, a hónuk alá nyúlt, megvédte őket. Azaz Németországot védte meg, erre ment ki az egész játék.”¹²⁸ Ligeti nem a magyar résztvevők állásfoglalására koncentrált, hanem a Kongresszus végén megvonható mérlegre.¹²⁹ S a mérleg – magyar tartózkodás ide, magyar tartózkodás oda – mindenképpen negatív volt: a kisebbségi szolidaritás nem állta ki a szakitópróbát.

7.2.2 A magyarországi németek képviselőinek ügye

A magyarországi németek képviselőinek ügye először 1936-ban kavart vihart a szervezetben, amikor az ENNSZ, beavatkozva a kisebbség belső ügyeibe, előzetes egyeztetés nélkül a hivatalos vezetés ellenzékét juttatta mandátumhoz. Ez a lépés váratlanul érte mind a Genfben tartózkodó Patakyt, mind a magyar küldötteket. Rövidesen kiderült, hogy a Gratz ellenzékének számító Basch-csoporthoz tartozó, a miniszterelnökség számára teljességgel elfogadhatatlan Huss és Goldschmidt megjelenése nem véletlen esemény, hanem egy átgondolt, szükség esetén konfliktusokat is felvállaló stratégia része. A kérdés ezért ettől kezdve 1938-ig szükségszerűen napirenden maradt, és komoly feszültségforrást jelentett a két csoport amúgy sem felhőtlen kapcsolatában.

A magyar és a német küldöttek viszonyában lényegében leképeződött a két világháború közötti német–magyar diplomáciai tárgyalások két vitás kérdése: a német és a magyar kisebbségek utódállamokon belüli együttműködésének témaköre, valamint a magyarországi német kisebbség jogainak problémája. A két oldal egymással ellentétes álláspontja lényegében már a húszas években kikristályosodott, s alapvetően a harmincas években sem változott. A magyar diplomácia azt szerette volna elérni, hogy Németország szorítsa rá az utódállamok német kisebbségeit a magyarokkal való együttműködésre, miközben a magyarországi német kisebbség ügyét szigorúan belülnyenne nyilvánította.¹³⁰ A német külügyminisztérium ezzel szemben kezdettől fogva elzárkózott attól, hogy bármiféle nyomást gyakoroljon a német kisebbségekre, ezért azzal érvelt, hogy Németország csak kulturális és esetleg gazdasági kérdésekben támogatja a kisebbségeket, politikai befolyása azonban nincs a közösségek belső életére. Azt természetesen nem verte nagydobra, hogy egyáltalán nem állt érdekében az ilyen értelmű intervenció. Többek között azért sem, mert ezzel megterhelte volna kapcsolatait a három Magyarországgal szomszédos állammal. A tárgyalásokon ezért inkább a magyarországi németek kulturális és oktatási helyzetének kérdését igyekezett előtérbe helyezni. Nemcsak azért, mert az valóban komoly kívánnivalót hagyott maga után, hanem azért is, mert ez is a tárgyalási stratégia része volt. Amikor ugyanis a magyarok panaszt tettek a szomszéd államok németiségének elzárkózó magatartására, a német külügyminisztérium munkatársai lényegében azal vezették vakvágányra a beszélgetést, hogy udvariasan azt ajánlották magyar partnereiknek: először teljesítsék a magyarországi németek jogos igényeit, s ez majd Magyarország vonzerejét növelve együttműködésre hangolja az utódállamok német pártjait is.¹³¹

A magyarországi németeket kezdettől fogva az MNNE valamelyik vezető személyisége képviselte a Kongresszus összejövetelein. 1929-ig, egy év kivételével Guido Gündisch vett részt az üléseken, s minden alkalommal előadást is tartott.¹³² Ettől kezdve azonban soha többé nem került a német delegáció tagjai közé, minden bizonnyal a Bleyerrel feszültté váló, teljes szakítással fenyegető viszonya miatt.

A német és a magyar csoport kapcsolatát a szervezetben sokáig nem terhelte meg a magyarországi német kisebbség ügye. Helyzetük nem lett semmilyen nyilvános pengeváltás tárgya, s a színpalak mögötti megbeszélések eredménytelensége sem gyűrűzött tovább, holott a kisebbség jogai a német–magyar diplomáciai tárgyalásokon rendre szóba kerültek, s

Bleyer viszonya is gyakran meglehetősen feszült volt a kormánnyal. A Kongresszuson azonban nem okozott botrányt.¹³³

Az 1930-as genfi konferencián mindenesetre felkérte Szüillőt és Jakabffy, hogy kísérvék el őt a magyar miniszterrezidenshez, hogy jelenlétükben foglalhassa össze a magyarországi németek valódi helyzetét s követeléseit.¹³⁴ A látogatás célja egyértelműen a nyomásgyakorlás volt. Bleyer ugyanis azzal fenyegetőzött, hogy a magyar kisebbségek által szorgalmazott *Helyzetjelentések* című kötetben leplezetlenül bemutatja a magyar kormány nemzetiségpolitikáját, s szépítés nélkül a világ elé tárja a magyarországi németek nyelvi és kulturális sérelmeit. Elszántságát bizonyítandó figyelmeztette a jelenlévőket, hogy amennyiben a miniszterelnökség meg kívánná akadályozni a beszámoló Bécsbe küldését, úgy azt egy szomszédos államban élő német kisebbségi politikussal fogja elkészíttetni. A beszélgetésen jelen lévő Gajzágó, Baranyai és Pataky érdemben nem reagáltak a politikus összefoglalójára, mindössze arra tettek ígéretet, hogy feltétlenül informálni fogják Bethlent a hallottakról.¹³⁵

A beszámoló október elejére elkészült, és a kéziratot Bleyer ígéretéhez híven megküldte a miniszterelnökségnek is. Emellett egy példányt eljuttatott a szervezet élén álló, a kormánnyal köztudomásúan jó viszonyt ápoló Gratznak, a következő megjegyzéssel: „Úgy hiszem, hogy a visszafogottság és a taktika terén nem lehet tovább menni, mint én mentem. Egy másik példányt egyidejűleg elküldök Patakynak is azzal a megjegyzéssel, hogy aligha lennének képes a beszámolón lényegileg változtatni, ami meg is felel a valóságnak.”¹³⁶ Egyúttal arra kérte Gratzot, amennyiben az összeállított anyaghoz lennének megjegyzései, úgy tegye meg azokat, mert a miniszterelnökség visszajelzése után az összefoglalót azonnal elküldi Ammendének.¹³⁷

Bleyer végül valóban egy kritikus, hangnemében mégis visszafogott jelentést készített.¹³⁸ A valóságnak megfelelően, de indulatok nélkül ismertette a magyarországi német kisebbség helyzetét. Míg a politikai és polgári jogokat, valamint a gazdasági mozgásszabadságot alapján véve kielégítőnek értékelte, a nyelv és a kultúra terén komoly fenntartásokat fogalmazott meg. Beszámolóját átadta a budapesti német követnek is, aki Bethlen berlini utazásának előkészítése kapcsán megküldte azt a német külügyminisztériumnak.¹³⁹

1928-ban Ammende is elérkezettnek látta az időt, hogy Bethlen és a külügyminisztérium előtt felvesse a magyarországi német kisebbség problémáit. Feljegyzést készített tehát a német–magyar államközi kapcsolato-

kat terhelő feszültségekről, s ezek közül, a maga szempontjából érthetően, a legsúlyosabbnak a magyarországi németek helyzetét nevezte. „Amennyiben az elmúlt időben itt és ott – ráadásul növekvő számban – kritikus hangvételű cikkek jelennek meg a magyarországi német kisebbség kérdéséről, ezt egyedül az a tény magyarázza, hogy Németországban most széles körök kísérik szisztematikusan figyelemmel a kisebbségi kérdés fejlődését azokban az államokban, melyekben német csoportok élnek. Arra a megállapításra jutottak, hogy az annak idején Magyarországon kiadott rendelet végrehajtásában jelenleg szélcsend állt be, továbbá arra, hogy a fejlődés más területeken (megfelelő parlamenti képviselő megadása stb.) sem halad előre.”¹⁴⁰ A főtítkár Bethlen jó szándékát nem kérdőjelezte meg, az alsóbb szintek ellenállása miatt azonban szinte kilátástalannak tartotta az iskolakérdés rendeletnek megfelelő szabályozását. Ezért 1930 májusában már azt tanácsolta a német külügyminisztériumnak, hogy a német kormány – anélkül, hogy a Magyarországgal ápolt jó viszonyt veszélyeztetné – gyakoroljon nyomást Bethlenre, természetesen a német sajtó hathatós támogatásától kísérve.¹⁴¹

Ammende emellett megpróbált közvetíteni a MNNE két meghatározó személyiségének szakadással fenyegető vitájában is. Gündisch, aki egyébként alapállásból nem értett egyet Bleyer magyar és német identitását egyszerre hangsúlyozó teóriájával, a sajtóban, valamint a német társadalmi szervezetek előtt panaszt tett Bleyerre, annak politikai irányvonala, s úgymond diktatórikus vezetési stílusa miatt.¹⁴² Emellett riválisát a *Sonntagsblatt* gazdasági ügyeinek „helytelen” kezelése miatt perrel fenyegette meg. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy egyik cikkét az erdélyi szász lapok is lehozták, ami különösen kihozta Bleyert a sodrából, mivel ezt a lépést a szász Gündisch melletti demonstrációként értékelte. Az ENNSZ mindenáron el akarta kerülni, hogy az egyre jobban burjánzó ügyek magyar bíróság elé kerüljenek, s végül nagy nehezen sikerült is Gündischt rábeszélniük arra, hogy a *Sonntagsblattal* kapcsolatos panaszát visszavonja, Bleyert pedig arra, hogy álljon a Szövetség döntőbírósága elé.

1932. január elején Ammende is ellátogatott Budapestre, hogy a két politikus között közvetítsen. Próbálkozása azonban nem vezetett eredményre, mivel azok akkor még nem akartak hallani semmiféle megegyezésről. A főtítkár jelen volt a döntőbírósági tárgyaláson is, s a német külügyminisztériumnak azt jelentette, hogy az sikeres volt, és jó esélyt lát arra, hogy az elmérgesedett viszony a jövőben kezelhetővé válik.¹⁴³ Bár a

két német politikus kapcsolata valójában soha többé nem javult meg, a közvetítő tárgyalásnak annyi eredménye mindenképpen volt, hogy az Egyesület – helyenként titkosan kezelt – ügyei nem kerültek a magyar bíróság elé.¹⁴⁴

Bleyer 1933 decemberében elhunyt, s ezzel lényegében új korszak kezdődött az MNNE történetében. Életének utolsó éveiben létrehozta a *Sonntagsblatt* körül csoportosuló népi német irányzatot követő *Deutsche Arbeitsgemeinschaft*-ot, amellyel a radikálisabb fellépést követelő, többnyire fiatalabb német politikusoknak szervezeti keretet kínált. 1933-ra tehát kialakult körülötte az a garnitúra, amely nem hitt többé a magyar kormányok ígéreteinek, s a nemzetiszocialista Németországtól várt anyagi és mindenekelőtt politikai segítséget. A radikális németországi eszméket is magukévé tevő politikusok kemény harcot vívtak az MNNE vezetéséért a kettős identitást rendkívül komolyan vevő, s a magyar állam iránti lojalitást mindenek elé helyező, főleg Gratz Gusztáv által reprezentált „kormányhű” irányzattal. A küzdelem, legalábbis a harmincas évek végéig, Gratz javára dőlt el: Bascht sikerült eltávolíttatni a főtitkári posztról, ráadásul a fiatal politikust nemzetgyalázás vádjával letöltendő szabadságvesztésre is ítélték. Ezenkívül lényegében megszerezte az ellenőrzést a *Sonntagsblatt* fölött, majd 1936. augusztus 20-án a szervezet közgyűlésén elérte, hogy a *Volksdeutsche Kameradschaft* néven szerveződő belső ellenzék vezetői közül senki se kerüljön be az Egyesület vezetőségébe.¹⁴⁵

A Bleyer halálát követő első két évben először az Egyesület ügyvezető elnökévé választott Kussbach Ferenc, majd Török Árpád képviselte a magyarországi németeket a Kongresszus berni, illetve genfi ülésén. Mindketten az MNNE ismert tagjaiként érkeztek, ezért megjelenésük egyáltalán nem szűrt szemet a magyar delegáltaknak. Kussbach, hasonlóan apósa 1930-as próbálkozásához, tanácskozássra hívta a magyar képviselőket, hogy a német kisebbség érdekében közbenjárásukat kérje a magyarországi illetékes szerveknél. Ők azonban a „valamit-valamiért” elv szellemére hivatkozva azzal tértek ki a kérés elől, hogy szembehelyezték vele az utódállamokban élő német pártok minden együttműködést elutasító álláspontját.¹⁴⁶

Török Árpád, aki 1935-ben már harmadszor vett részt a konferencián, egészen másként keltett feltűnést. Az „Államok feletti népközösség” pontjához hozzászólva elemezte a magyar közvélemény s a hivatalos szervek fenntartásait a népközösségi eszmével szemben.¹⁴⁷ Tévesnek ne-

vezte azt a Magyarországon széles körben elterjedt nézetet, amely a német népközösséghez való tartozás felvállalását összeegyeztethetetlennek tartotta az államhűséggel. A bizalmatlanság forrását egyértelműen az ország igazságtalan feldarabolásában, s az azt követő tömegpszichózisban kereste. Hitet tett amellett, hogy a magyarországi német kisebbségnek integrálódnia kell a német népközösségbe, ugyanakkor azonban az össznemzetiségbe való integrációt csak akkor nevezte követendő célnak, ha a meglévő államtudat egy fikarcnyit sem csorbul. Az óvatos kritikai megjegyzések mellett a lojalitás szükségességét kidomborító Török hozzászólását a magyarországi országos napilapok és a Külügyi Szemle is objektíven ismertette, kiemelve, hogy az előadót Wilfan többször is rendreutasította, mivel lojalitási deklarációként értelmezte állásfoglalását.¹⁴⁸ A főszerkesztő lapjának helybéli konkurense, a magát keresztény politikai napilapként meghatározó Soproni Hírlap ezzel szemben a történeteket eltorzítva keményen nekitámadt: „Török úr többek között kijelentette, hogy a magyarországi németektől – akik elenyésző csekély számban vannak – fél mindenki. A német kisebbség – mondotta – nem veszélyezteti az ország érdekeit. A népközösségi gondolat nem ellenkezik az állam iránti hűség gondolatával. Török úr ezután beszéde során olyannyira elragadtatta magát, hogy az elnök többször is figyelmeztette, hogy a politikai vonatkozásokat ne feszegetse, mert úgy kénytelen lesz hathatósabb eszközökhöz nyúlni. Ennek az úrnak politikai hazudozásaira még visszatérünk.”¹⁴⁹

1935 végén Hasselblatt Budapestre utazott, hogy a miniszterelnökségen elérje a Basch-csoport számára időközben elfogadhatatlanná vált Kussbach megbuktatását s azt, hogy az ügyvezető elnök helyére Huss kerüljön. Semmit sem ért el, a következő hónapban azonban sikerült teljesen magára haragítania Gratzot és Kányát, amiért Kussbachot felszólította, hogy jelenjen meg Berlinben, és tisztázza magát a *Volksdeutsche Kameradschaft* vádjai alól az ENNSZ által összeállítandó bizottság előtt. A külügyminisztert többek között a Hasselblatt-akciók feletti felháborodása indította arra, hogy bekértesse a német követet, s közölje vele, tisztában van a Baschéknak juttatott rendszeres német állami támogatás tényével, s követelje annak azonnali megszüntetését.¹⁵⁰

A német külügyminisztérium számára természetesen meglehetősen kellemetlen volt a helyzet, ezért késznek mutatkozott a kérdés tárgyalásos rendezésére. November folyamán Ammende is Budapestre utazott, hogy megpróbálkozzék egy, a hivatalos szervek által is ellenőrizhető támogatási rendszer gondolatának elfogadtatásával. Ennek érdekében megbe-

széléseket folytatott Patakyval, a német követvel, Gündischsel és Gratzcal is. Nem tudni, hogy a főtitkár milyen jogosítványokkal érkezett a magyar fővárosba, Gratznak azonban az volt a benyomása, hogy Ammende nem a saját szakállára tárgyalt. Javaslatát pedig, mely szerint a támogatási rendszert átláthatóvá kell tenni, s a pénzek mennyiségét és útját minden esetben a magyar kormánnyal is ismertetni kell, ő is ésszerűnek tartotta.¹⁵¹ Azzal azonban már nem értett egyet, hogy egy személy kezébe kerüljön a pénz kezelése, függetlenül attól, ki lenne az. Kisebb összegek esetén elvileg járható útnak tartotta, hogy a szubvenciót beépítsék az MNNE költségvetésébe. Ennél egy fokkal jobb ötletnek tűnt számára az a variáció, hogy egy hármas bizottság rendelkezék a pénz felhasználásáról, melyben az egyik tag a német, a másik a magyar kormány bizalmi embere lehetne, a harmadik pedig egy olyan személy (Ammende szerint esetleg Gratz maga), akit mindkét fél el tud fogadni. A támogatási rendszer ilyen jellegű átalakítására végül a magyar kormány ellenállása miatt mégsem került sor.

Hasselblatt és az ENNSZ tehát már 1935 második felében egyértelműen a *Kameradschaft*ot ismerte el a magyarországi németek autentikus képviselőjének. Ezek után tulajdonképpen nem tekinthető teljesen váratlan lépésnek, hogy az 1936-os Kongresszus megtartásáról Gratz nem kapott értesítést, Huss és Goldschmidt viszont igen.¹⁵² A német csoport küldöttei pozitív fejleményként értékelték, hogy a „magyarbarát” Gratz helyett Hussék jelentek meg Genfben.¹⁵³ A magyarokat viszont ez annál is inkább meglepte, mert ezzel a lépéssel a németek mindenféle előzetes egyeztetés nélkül lényegében partvonalon kívül helyezték az MNNE vezetőségét.¹⁵⁴

Bleyerhez és Kussbachhoz hasonlóan, a hivatalos magyar nemzetiségpolitika befolyásolására Huss is megpróbálta megnyerni a magyar kisebbségi politikusok támogatását.¹⁵⁵ Deák és Jakabffy azonban ezúttal is tartotta magát a jól bevált recepthoz, és a segítség előfeltételeként azt követelte, hogy a szomszéd államokban élő németek pártjai is változtassanak stratégiájukon. Huss próbálkozása azonban nemcsak azért volt eredménytelen, mert ebben a kérdésben lényegében már évekkel ezelőtt paththelyzet alakult ki, hanem azért is, mert Bleyerrel és utódjával szemben őt a magyarok nem ismerték el a német kisebbség legitim képviselőjének.¹⁵⁶ Ráadásul ők is tudtak arról, hogy Huss szerint a romániai és jugoszláviai magyaroknak sokkal jobb dolguk van, mint a magyarországi németeknek. Ez pedig a két fél között lehetetlenné tett mindenféle érdemi

kommunikációt. Jakabffy Hussról kialakult nézeteit Hasselblatt előtt sem rejtette véka alá, miközben az ő közvetítési kérélmé elől is kitért.

Bár az 1937-es képviselő kérdés a konferencia után még néhány hónapig nem került napirendre, a magyarországi németiség vezetői között dúló harc, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének nyilvánvaló elkötelezettsége a Basch-csoport által követett irányvonal mellett, s ennek ellenpontjaként a magyar kormány hajthatatlansága semmit sem változott. Ezért aztán egyértelmű volt, hogy a két álláspont előbb-utóbb össze fog csapni. A konfliktus kirobbanása nem is váratott sokáig magára: február 3-án délelőtt Bécsben Gratz Gusztáv telefonon bejelentkezett Uexkülnnél, a szervezet ideiglenes főtitkáránál, s délután 4 órakor kezdetét vette egy kisebb megszakításokkal másfél esztendeig tartó huzavona, melynek végére a Kongresszus története alatt már nem került pont.¹⁵⁷

Az említett megbeszélésen Gratz tiltakozott Huss és társai 1936-os meghívása ellen, egyúttal ellentmondást nem tűrő hangon közölte a főtitkárral, hogy a következő kongresszuson személyesen ő képviseli majd a magyarországi németeket, mégpedig az MNNE felhatalmazásából.¹⁵⁸ Tárgyalásukon a kisebbség belső viszonyai is szóba kerültek. Az elnök, aki előrebocsátotta, hogy maga sincs megelégedve a németek helyzetével Magyarországon, hangsúlyozta, hogy ezen a téren hiba lenne gyors előrehaladással számolni. A főtitkár ezzel szemben kifejtette, hogy amennyiben a népcsoportot valóban össze akarja tartani, akkor az Egyesületnek minél előbb le kellene vetkőznie kormánybarát jellegét. Gratz állította, hogy szervezete csak annyiban függ a kormánytól, amennyiben fennmaradásához szubvenciót kap tőle. Egyébként is, ezt a támogatási formát még mindig sokkal inkább elfogadhatónak tartotta, mint a bármilyen más egyéb forrás bevonását. Hajlandónak mutatkozott, hogy Basch és Huss kivételével a *Kameradschaft*ből is bevonjon embereket az Elnökség munkájába, de azzal fenyegetőzött, hogy szükség esetén a nyilvánosság előtt rántja le a leplet ellenzéke Németországból érkező titkos anyagi támogatásáról. A főtitkára oly módon is nyomást akart gyakorolni, hogy dicsérte előtte Paul Schiemann új szervezetét, s meglegette előtte belépési szándékát, amit azzal indokolt, hogy azok oldalára szeretne állni, akik úgy látják, hogy a Harmadik Birodalom túlzott befolyása és beavatkozási törekvései veszélyeztetik a német kisebbségek valódi érdekeit.¹⁵⁹ Ausztriai látogatásának zárásaként másnap felkereste dr. Berkát, a *Schulverein Südmärk* képviselőjét, s lényegében elismételte az Uexkülnnek mondottakat.¹⁶⁰

Az épp Bécsben tartózkodó Hasselblatt nem tett eleget Uexküll felkérésének, és nem vett részt a Gratzcal folytatott beszélgetésen.¹⁶¹ Két okból sem: egyrészt nem akarta személyes állásfoglalásával az ENNSZ-t előre elkötelezni, másrészt taktikai szempontból jobbnak látta, ha Uexküll mint főtitkár a német kisebbségeket összefogó szervezethez utasítja állásfoglalásért az elnököt. Ez így is történt. A hivatalos látogatásból Hasselblatt végül azt a következtetést vonta le, hogy eljött az idő, amikor minden erőfeszítést kell Gratz félreállítására. Még akkor is, ha emiatt a Kongresszuson részt vevő magyar csoporttal összeütközésre kerül sor.¹⁶²

A még február 3-án egymással ismertetett alapállások egész idő alatt változatlanok maradtak. Mindkét fél megpróbálta ugyan követelésének legitimitását érvekkel (és elvekkkel) alátámasztani, a vita lényege azonban egy mondatban összefoglalható volt: beleszólhat-e a népközségi eszmét véresen komolyan vevő ENNSZ a magyarországi németek képviselésébe? A tét azonban még ennél is nagyobb volt. Azzal, hogy a Kongresszuson való részvétel kérdésében az elismerés jogát vindikálta magának, áttételesen (s az adott politikai viszonyok között természetesen csak elvileg) azt követelte, hogy magyarországi németek belső ügyeibe minden fontosnak ítélt kérdésben beavatkozhasson.

A vita lehetőségének tág teret nyitott, hogy a Kongresszus alapszabálya ebben a kérdésben meglehetősen szellős volt.¹⁶³ Gratz érvelésében mindenekelőtt arra helyezte a hangsúlyt, hogy Ammende 1925-ben szervezeteket keresett fel, illetve a szervezetek vezető személyiségeit. Így jutott el az MNNE-hez s annak vezetőjéhez, Bleyerhez is. Ettől kezdve folyamatosan olyan küldöttek képviselték a magyarországi németeket, akik mind az Egyesület vezetőségéhez tartoztak.¹⁶⁴ Ezzel lényegében a szókásjog érvényességét s elsőségét hangsúlyozta. De egy másik érvet is beemelt a vitába. E szerint a Kongresszus a szervezett nemzeti kisebbségek fóruma volt, márpedig Magyarországon a németeknek csak egyetlen szervezete létezett hivatalosan.¹⁶⁵ Ez az érv már inkább az alapszabályban keresett fogódzót. Az elnök mindenesetre világosan tárgyalópartneri tudtára hozta, hogy nem hajlandó elismerni az Európai Német Népcsoportok Szövetségének illetékességét a kérdés eldöntésében.¹⁶⁶

Uexküll és Wilfan ezzel szemben arról győzködte vitapartnerét, hogy a Kongresszus nem az Egyesületet ismerte el tagnak, hanem a magyarországi németek közösségét. Ammende pedig elsősorban tekintélyes személyiségeket hívott meg, akik mellel valamely szervezetben is elismert tevékenységet fejtettek ki. Ezt a gondolatmenetet továbbvezetve

gyorsan rátértek a lényegre: a konferenciákra bárki jelentkezhet, az viszont a Választmány illetékességi körébe tartozik, hogy elismeri-e az illetőt teljes jogú képviselőnek vagy sem. Ezen a szinten ők is bekapcsolták a szokásjog elvét a vitába, természetesen más összefüggésben. Közölték Gratzcal, hogy egy vitás kérdésben a Választmány mindig az azonos nemzetiségű csoport véleményét hagyja jóvá. Így tehát végső soron az ENNSZ az illetékes fórum.¹⁶⁷ Uexküll első pillanattól ezt az álláspontot képviselte, és Hasselblattnak sikerült Wilfant is meggyőznie arról, hogy ez a helyes értelmezés.¹⁶⁸ Wilfan azonban látva, hogy fogy az idő, és egyre kevesebb az esély a megegyezésre, májusban azt javasolta az egyeztetésbe bekapcsolódó Graebének, hogy abban az évben olyan személy képviselje a magyarországi németeket, aki volt már korábban küldött (de ne az elnök). Cserében pedig Gratznak a jövőt illetően le kellett volna mondania a kizárólagos képviselet követeléséről.¹⁶⁹ Mivel Wilfan ugyanezt a javaslatot már nem írta meg Budapestre, joggal feltételezhető, hogy Hasselblatt és Graebe azt nem fogadta el, s végleg elszánta magát Gratz félreállítására.

Lényegében tehát pathhelyzet alakult ki, ami azért volt különösen kellemetlen, mert a várva várt londoni konferencia időpontja rohamosan közeledett, s egyik félnek sem hiányzott egy botrány, amely lehetetlenné tette volna a kisebbségek egységének demonstrálását. Ezért Graebe június 4-én Budapesten megbeszéléseket folytatott Patakyval, aki rajta keresztül felkérte Wilfant, hogy közvetítsen az ügyben, s puhatolja ki, vajon a német csoport hajlandó lenne-e a Gratzcal szemben kialakított álláspontján változtatni. Graebe ez ügyben az ENNSZ illetékes politikusához, Ruthához irányította az elnököt.¹⁷⁰ A megegyezést végül Szüllő és Rutha hozta tető alá, úgyhogy a tárgyalásokon Gratz egyáltalán nem vett részt. A két csehszlovákiai politikus július 1-jén aláírt egy megállapodást, melyben kijelentették, hogy „A magyarországi német képviselet tisztázásáig a csoport képviselői az idei londoni Nemzetiségi Kongresszustól távol maradnak. A magyarországi németiség csoportját idén, ezen a kongresszuson senki sem fogja hivatalosan képviselni. A képviselet kérdését ősszel tisztázzák, amikor is a képviselők meghatározásánál a népiségi szemlélet lesz mértékadó.”¹⁷¹

Graebét mindenesetre még aznap magához kérte Pataky.¹⁷² Megbeszélésükről nem maradt feljegyzés, de az államtitkár – már csak London miatt is – biztosan elfogadhatónak, ha nem is ideálisnak tartotta a kompromisszumot. Wilfan ezután már nyugodtan elküldhette a megállapodás

szövegét a berlini Adlon Hotelben megszállt Gratznak, akiről egyébként azt a hírt kapta, hogy megbetegedett, ezért nem utazik tovább a brit fővárosba.¹⁷³ Nem tudjuk, hogy Gratz valóban beteg volt-e, de tény, hogy a megállapodás után már nem volt értelme továbbutaznia, hiszen az üléseken csak megfigyelőként vehetett volna részt, s ez számára mindenképpen presztízavesztést jelentett volna.

A magyarországi németek képviselőjének kérdése körül kifejlődött vita természetesen nem maradt tisztán „német belügy”, de nem is korlátozódott csupán az ENNSZ és a miniszterelnökség közötti súrlódásokra. A polémia szűkségszerűen belesodrótta vezető magyar kisebbségi politikusok is, egész pontosan a magyar csoport két meghatározó személyisége, Jakabffy és Szüllő.

Jakabffynak évek óta komoly fenntartásai voltak az utódállamok német kisebbségi pártjainak politikai irányvonalával szemben. Nehezen tudta elfogadni, hogy a romániai németek pártpolitikai stratégiájában a magyarokkal való együttműködés lehetősége gyakorlatilag elhanyagolható szerepet játszott. A Németország, sőt Románia által is támogatott Szatmár-vidéki regermanizációs törekvések okozta döbbenetét pedig egyszerűen képtelen volt feldolgozni.¹⁷⁴ Kritikus alapállását tovább erősítette a nemzetiszocializmus németországi hatalomra kerülése, valamint a német kisebbségek idősebb és a szerinte túltúlult öntudatosnak tartott, új eszméket valló fiatalabb generációja között kiobbant harc, melynek során a korábbi, polgári értékeket valló vezetők sorra kiszorultak az irányításból, vagy hozzáidomultak az új stratégiához.

Folyóiratában persze időről időre foglalkozott a magyarországi németek helyzetének kérdésével, s a Bleyer halála utáni időszakban többször is tudósított a kisebbség vezetésén belül dúló harcról.¹⁷⁵ Cikkeiben azonban sohasem tisztán a magyarországi helyzettel foglalkozott, azok inkább csak ürügyet szolgáltatottak az utódállamok német politikai elitjének bírálatahoz.¹⁷⁶ Így a Magyar Szemlében és a Magyar Kisebbségben egyaránt 1937 áprilisában, tehát Gratz és Uexküll nevezetes februári bécsi megbeszélése után publikált esszéje is, amelyben ismételtlen összekapcsolta a két problémát. A cikk kiindulópontja az a kérdésfelvetés volt, hogy a magyar kisebbség vezetői miért nem vállalkoztak soha közvetítésre magyarországi illetékes helyeken a németek helyzetének javítása érdekében. Válaszul felsorolta a romániai magyarság impériumváltás óta elszenvedett sérelmeit, s a következő konklúzióra jutott: „Jól tudjuk, hogy Magyarországon is akadnak jelenségek, amelyek az egyetemes kisebbségi gondolat

szempontjából helytelenítendő, de ildomos volna-e részünkről, hogy ezek ellen a magunk figyelmeztető szavát felemeljük akkor, amikor helyzetünkben éppen a német kisebbség magatartása következtében az egyetemes kisebbségi gondolatnak sokkal súlyosabb sérelmeit érzékelhetjük.”¹⁷⁷ Mindezek után nem meglepő, hogy az erdélyi politikus május 11-én megjelent Bécsben Uexkülnnél és Wilfannál, s a magyar csoport további szervezeti tagságának előfeltételeként a magyar és a német kisebbségek viszonyának általános rendezését követelte.¹⁷⁸

Elégedetlenségét lényegében három pontban foglalta össze. 1. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a Kongresszus tevékenységében egyre inkább háttérbe szorultak azok a liberális és demokrata értékek, amelyek nevében a húszas évek közepén a kisebbségi mozgalom megszerveződött. 2. Tiltakozott a Gratz-ügy kezelése ellen. 3. Kifogásolta a jugoszláviai és romániai német pártok magyar kisebbségekkel szembeni viselkedését. Követelte, hogy halasszák el a következő konferenciát októberig, s addig tisztázzák a két csoport között kialakult feszültségeket. Uexküln biztos volt benne, hogy a magyar politikus nemcsak a saját nevében beszélt, s a látogatás mögött Patakyt sejtette. Az államtitkár minden bizonnyal tudott Jakabffy utazásáról, s az sem elképzelhetetlen, hogy az erdélyi politikus az ő instrukciójára ült fel a bécsi vonatra, az azonban bizonyos, hogy valóban mélyen átértékelte azt, amit a németek fejére olvasott. A legjobb bizonyíték erre az, hogy már június 12-én bejelentette Wilfannak a szervezettel való mindenféle kapcsolat megszakítását, amikor pedig még a Gratz-ügyben messze nem született végső döntés.¹⁷⁹

A főtitkár gyorsan értesítette Szüllőt Jakabffy május 11-i látogatásáról, s biztosította arról, hogy a német csoport bármikor hajlandó az „esetleges feszültségek” tisztázására. A londoni konferencia öszre halasztását azonban az előkészületek előrehaladott volta miatt már lehetetlennek tartotta. Arra kérte, hogy a magyar csoport vezetőjeként tudassa vele véleményét, hogy a kérdést mielőbbi tisztázhassák.¹⁸⁰ A csehszlovákiai politikus néhány nap múlva felkereste az elnököt Bécsben, s közölte vele, hogy nem sikerült Jakabffyval személyesen beszélni, de biztosította arról, hogy mindent elkövet azért, hogy a magyarországi németek képviselőinek problémája megnyugtatóan rendeződjék.¹⁸¹

Ebből a megjegyzésből is látszik, hogy a két magyar politikus hozzáállása nem volt azonos. Ennek oka semmi esetre sem abban keresendő, hogy a Jakabffy által felpanaszolt három témakör bármelyikében is eltérő véleményen lettek volna. Szüllő kompromisszumra hajló hozzáállása

sokkal inkább abban gyökerezett, hogy Csehszlovákiában a német–magyar együttműködés kialakítása egyáltalán nem tűnt olyan reménytelennek, mint korábban, és mint amilyen kilátástalan az a két másik utódállamban volt. 1937-re ugyanis Csehszlovákia bel- és külpolitikai helyzete meglehetősen ingataggyá vált. A Szudétánémet Párt hihetetlenül megerősödött, s a mögötte álló nemzetiszocialista Németország külpolitikai ambíciói is többé-kevésbé egy irányba mutattak. Ez a helyzet pedig Szüillőt (és a magyar külügyminisztériumot is) értelemszerűen bizakodással töltötte el, hiszen mindennél fontosabbnak tartotta, hogy Csehszlovákia helyzete olyan instabillá váljék, amennyire csak lehet.¹⁸² 1937. május 11-én Esterházy és Jaross társaságában meg is állapodott Henleinnel, hogy a jövőben igyekeznek kapcsolataikat elmélyíteni, s a parlamentben együttműködnek az „opponálásban”. Ugyanakkor felhívta a német pártvezető figyelmét arra, hogy a pozsonyi, szepességi és turóci németeket elhibázott politika lenne leválasztani a magyarokról. Úgy tűnt neki, hogy Henlein megértette a kérés lényegét.¹⁸³

Szüillő az általa ekkor már hitlerista intézménynek tekintett Kongresszust, s ezen belül a magyarországi németek képviseletének kérdését is a csehszlovákiai helyzet összefüggéseiben értelmezte. Bár ő is aggasztónak tartotta, hogy a „magyar nemzeti alapon szervezett, és a magyar állam által is támogatott” MNNE-t, jobban mondván a Gratz-féle irányzatot a Kongresszuson aktív német képviselők kerek perec elutasították, a Csehszlovákia további gyengítéséhez esetleg hozzájáruló londoni konferencia miatt mégis elfogadhatónak tartott egy olyan kompromisszumot, amelynek értelmében egyetlen magyarországi német sem jelenhetett meg hivatalosan az üléseken.¹⁸⁴ Érvei végül meghallgatásra találtak, s Budapest is beleegyezett az „ideiglenes fegyverszünetbe”.

A Szüillő–Rutha-megállapodás azonban csak a londoni konferencia idejére szólt, s nem rendezte végérvényesen a képviselet kérdését. Bár nincs nyoma annak, hogy az ismételt egyeztetés érdekében az év vége előtt bármilyen hivatalos lépés is történt volna, Wilfan szeptemberben mégis szóba hozta a kérdést, igaz, csak érintőlegesen. Azt javasolta ugyanis Graebének, hogy a német csoport hozzon létre a Kongresszuson belül egy többé-kevésbé laza közösséget, melyen minden politikai irányzat képviseltethetné magát, és amely szabadabban tárgyalhatná meg a Gratz-ügyhöz hasonló kényes kérdéseket, mint az ENNSZ.¹⁸⁵ A magyarországi németek képviseletének felemlgetése azonban ebben az esetben csak ürügy volt. Az elnököt ugyanis valójában a németországi események és a német kisebbségek radi-

kalizálódása zavarta, valamint az a lehetőség, hogy ez a tény a szervezetet teljesen és végérvényesen ellehetetleníti.¹⁸⁶

November végén aztán Graebe személyesen is tárgyalt Patakyval, aki a Darányit és Kányát kísérő delegáció tagjaként november 21–24-e között Berlinben tartózkodott.¹⁸⁷ Pataky azt közölte a német kisebbségi politikussal, mindent elkövet annak érdekében, hogy a magyarországi németek két irányzata közt dúló harc megszűnjék. Az államtitkár azt is kijelentette, hogy a magyar nemzetpolitika reformok előtt áll – ezt azonban Graebe erős szkepszissel fogadta.¹⁸⁸ A képviselőlet kérdésében végül egészen az utolsó pillanatig nem történt egyeztetés a német csoport illetékesei és az MNNE vezetősége (pontosabban a miniszterelnökség) között. Az ENNSZ és annak orgánuma, a *Nation und Staat* azonban folyamatosan, és kíméletlenül támadta Gratzot.¹⁸⁹ Várható volt tehát, hogy a kérdés előbb-utóbb ismét terítékre kerül. Az ellentét végül augusztus elején, bő két héttel a konferencia kezdete előtt pattant ki, amikor Pintér László, az MNNE igazgatója a Kongresszus főtitkárához fordult, bejelentve részvételi szándékát s kérve a szükséges információkat (hely, időpont).¹⁹⁰ Igaz ugyan, hogy ezzel Gratz kivonult a frontvonalból, a helyette csatasorba állított Pintér azonban semmivel sem volt elfogadhatóbb személyiség az ENNSZ számára, mint az Egyesület elnöke. Ennek tudható be a főtitkár vele szemben választott taktikája is. Uexküll ugyanis felhívta figyelmét arra, hogy az új jelentkezők elbírálása a Választmány feladata, azt viszont a stockholmi kongresszus előtt már nem lehet összehívni. Ennélfogva azt tanácsolta neki, hogy forduljon személyesen Ernst Kundthoz, aki a német csoport részéről illetékes a kérdésben.¹⁹¹

Az alaphelyzet tehát egy év elteltével sem változott. De ez nemcsak Hasselblatték álláspontjára volt igaz, hanem az Egyesületére is. Míg a főtitkár az ENNSZ illetékességét hangsúlyozta, addig az Egyesület vezetősége továbbra is a jogfolytonosságra helyezte a hangsúlyt.¹⁹² Uexküll ezúttal is felhozta a jugoszláviai magyarok példáját, amikor is a magyar csoport nem járult hozzá Szántó hivatalos küldöttként való elismeréséhez. Ez az érvelés már az 1937-es vita idején napirendre került, de akkor még elsősorban Szüllőt és Jakabffyt igyekeztek vele jobb belátásra bírni. Pintér válasza erre lényegében ugyanaz volt, mint annak idején Szüllőé: ő sem fogadta el, hogy a két eset között bármiféle párhuzamot vonhatnának. Szerinte ugyanis 1931-ben egy, a kezdetektől fogva tagsággal rendelkező szervezet azért nem tudott időben megjelenni, mert a hatóság ezt

az útlevelekiadás megnehezítésével lehetetlenné tette.¹⁹³ A Szántó-ügy két-féle értelmezésében tehát lényegében az eredeti érvek köszöntek vissza.

A német csoport, illetve a szervezetben hivatalosan is fontos szerepet játszó – elvileg független – exponense, Uexküll semmit sem bízott a véletlenre. Miközben ugyanis Pintért igyekezett az ENNSZ illetékeséhez irányítani, s ezáltal lehetetlenné tenni annak megjelenését a konferencián, Husst, illetve a Kameradschaft által kijelölendő politikusokat meghívta Stockholmba. Huss nem tudta megígérni részvételét, mert – mint írta – kiutazása teljes mértékben Budapesttől függött.¹⁹⁴ Basch ezzel szemben jelezte, hogy elutazik Stockholmba, annál is inkább, mivel a miniszterelnökség semmiféle akadályt sem gördített utazása elé. Pataky ugyan közölte vele, hogy nem ismeri el a magyarországi németek képviselőjének, ez azonban a magyarországi német politikust nem igazán zavarta. Megígérte az államtitkárnak, hogy lojálisan fog viselkedni a svéd fővárosban, de magatartását végső soron Pintértől és a magyar kisebbségi vezetőktől tette függővé.¹⁹⁵

A konferenciára tehát mind Pintér, mind Basch elutazott. A kibővített Választmány még a hivatalos megnyitó előtt megvitatta a magyarországi németek képviseletének kérdését, de a magyar és a német álláspont még ekkor sem közeledett egymáshoz. Szüllő és Jósika amellet kardoskodott, hogy a két német küldött feltétlenül egyforma státusban jelenhet csak meg az üléseken, míg Hasselblatt ragaszkodott ahhoz, hogy Pintért csupán vendégként ismerjék el. Wilfan belefáradva a természetlen vitába berekesztette az ülést, és felszólította a feleket, hogy egymás között rendezzék el a kérdést.¹⁹⁶ Mivel a magyarok megfenyegették Hasselblattot, amennyiben akarataik ellenére való döntés születik, akkor a nyílt ülésen jelentik be kilépésüket, az ENNSZ berlini irodájának vezetője kénytelen-kelletlen engedett, s így mindkét német politikus csak megfigyelő státust kapott.

„– Pintér arca gyönyörű, s magatartása is – mondotta Hasselblatt.

– Na tudja, a náciak Bildergalériájában ő bátran helyet foglalhat – feleltem én.

– Pintér úgy táncol, ahogy maga füttyöl – mondotta Hasselblatt.

– A totalitás és a Führer szisztéma hirdetője ez ellen nem tehet kifogást – feleltem én.

– Ha Patakyék álláspontja győz – mondotta továbbá Hasselblatt –, és a kormány kiküldöttei a jövő évi értekezleten, mint műnemzetiségek vesznek részt, akkor maga (mármost én) nem lesz itt.

– Maga sem – feleltem –, mert akkor nem járulok hozzá ennek a kongresszusnak a megtartásához.”¹⁹⁷

Ez a párbeszéd állítólag a konferencia ideje alatt hangzott el, s jól mutatja, hogy ekkorra Szüillő és Hasselblatt amúgy sem túlságosan harmonikus kapcsolata mennyire megromlott. A csehszlovákiai magyar politikus ezek után azt javasolta a magyarországi illetékeseknek, hogy a magyar csoportot azonnal léptessék ki a Kongresszusból, s ezáltal „likvidálják” az immár teljesen haszontalan szervezetet. Bármennyire is felbosszantotta azonban Szüillőt Hasselblatt túlságosan is öntudatos, kioktató fellépése, kizárt dolog, hogy a pillanatnyi benyomások hatására döntött volna így, hiszen a szervezetet évek óta nem tartotta sokra, a német vezetőket pedig eddig sem becsülte túlságosan. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a nagypolitikai események érlelték meg benne ezt az álláspontot. Az Anschluss után ugyanis Csehszlovákia körül is egyre jobban szorult a hurok, s várható volt, hogy a területi revízió ideje rövid időn belül elérkezik. Ilyen körülmények között pedig egy amúgy is leszálló ágba lévő Kongresszus már nem sok hasznot hajthatott...

JEGYZETEK

¹ A kilépés és a bennmaradás szükségessége mellett felhozott érvek három dokumentumból rekonstruálhatók. Az első 1933-ban, a második 1934-ben, a harmadik 1935-ben született. Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933); Kristóffy Masirevichnek, Berlinbe. Budapest, 1934. március 27. MOL, K 64. 1934-41-115; Feljegyzés cím és dátum nélkül. (Feltehetően Kristóffy, biztosan 1935-ben.) MOL, K 64. 1935-47. számozatlan.

² Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

³ Ammende komolyan tervezte a Helyzetjelentések angol nyelvű kiadását. Megegyezett egy londoni kiadóval is, és a német külügyminisztériumtól előleget is felvett a munkára. A kötet azonban soha nem jelent meg. Bamberger-Stemann: i. m. 222–223.

⁴ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

⁵ Jakabffy: Adatok... i. m. 44.

⁶ Az április 1-jei bécsi választmányi ülés jegyzőkönyve. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1114.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Ammende levele Khuennak. Bécs, 1933. április 8. MOL, K 64. 1933-41-204.

¹⁰ Ammende biztosan eltöltött pár napot Budapesten június 20-a körül, s találkozott Jakabffyval. Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. június 22. MOL,

K 64. 1933-41-292. Az is bizonyos, hogy augusztus 9-én ismét megfordult a fővárosban. Ezúttal is Jakabffyval találkozott, de megjelent a külügyminisztériumban is, ahol csak Ballával sikerült beszélnie. Jakabffy: Adatok... i. m. 44; Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. augusztus 17. MOL, K 64. 1935-47 (376/1933).

¹¹ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. április 7. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

¹² Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1933. június 22. MOL, K 64. 1933-41-292.

¹³ Uo; Ammende levele Jakabffynak. Bécs, 1933. június 22. MOL, K 64. 1933-41-292; Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. június 22. MOL, K 64. 1933-41-292.

¹⁴ Összefoglaló a Választmány és a Tanács 1933. július 2–3-i bécsi tárgyalásairól és határozatairól. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1141.

¹⁵ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1181.

¹⁶ Deákék kiutazása miatt valóban aggódtak a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumban. Ezt bizonyítja, hogy Pataky a miniszterelnökség rendkívüli támogatásának felét visszatartotta arra az esetre, ha jugoszláviai magyarok nem jelennének meg időben a kongresszuson. Balla. Pro domo. Budapest, 1933. szeptember 11. MOL, K 64. 1935-47 (412/1933).

¹⁷ Ammende ugyanis augusztus eleji budapesti tartózkodása alkalmával a külügyminisztériumban azt az információt kapta Ballától, hogy a magyar hozzájárulás utolsó negyedét csak egy Patakyval tartott konzultáció után utaltathatja ki számára. Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. augusztus 17. MOL, K 64. 1935-47 (376/1933). A hónap közepén pedig Pataky arról értesítette Ballát, hogy mivel még egy darabig támogatják a Kongresszust, a külügyminisztérium átutalhatja az Ammendének járó összeget. Balla. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47 (376/1933).

¹⁸ Szűllő jelentése az 1933-as kongresszusról. Címzett és dátum nélkül. OSZK, Kézirattár. Fond X, X/28. 3. Dok.

¹⁹ Feljegyzés cím és dátum nélkül. (Feltehetően Kristóffy, biztosan 1935-ben.) MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.

²⁰ Február 20-án például Pataky Ammendének járó összeg kifizetését kérő intervenciójára azt közölte Kristóffyval, hogy a főtikkárral való együttműködés minél előbb beszüntetendő. Kristóffy február 20-i lapalji jegyzete a miniszter számára készített titkos feljegyzésén. Budapest, 1934. február 19. MOL, K 64. 1935-47 (70/1934).

²¹ Kristóffy Masirevichnek, Berlinbe. Budapest, 1934. március 27. MOL, K 64. 1934-41-115.

²² Stieve feljegyzése a magyar követ látogatásáról. Berlin, 1934. április 17. PAAA, R 60531, L 497745.

²³ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1934. november 10. MOL, K 64. 1935-47 (615/1934).

- ²⁴ A kérdésről részletesen lásd lentebb.
- ²⁵ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1181.
- ²⁶ A kérdésről bővebben lásd lentebb.
- ²⁷ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1934. március 30. BA, N 1.250, Fasz. 6. 9.
- ²⁸ Szüllő jelentése az 1933-as kongresszusról. Címzett és dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.
- ²⁹ Kristóffy feljegyzése a miniszter számára. Budapest, 1934. február 19. MOL, K 64. 1935-47 (70/1934).
- ³⁰ Ammende levele Wilfannak. Budapest, 1934. június 8. BA, N 1.250, Fasz. 8. 852.
- ³¹ A követelés mögött megbúvó aggodalom természetesen a német állammal kötendő esetleges szerződésekre, illetve azok lehetséges következményeire is irányult.
- ³² Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. július 17. BA, N 1.250, Fasz. 8. 859.
- ³³ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségéhez. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.
- ³⁴ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. június 23. BA, N 1.250, Fasz. 8. 856; Az Európai Nemzetiségi Kongresszus választmányi ülésének jegyzőkönyve. Bécs, 1934. június 29. BA, N 1.250, Fasz. 30. 7.
- ³⁵ Szüllő jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.
- ³⁶ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. június 23. BA, N 1.250, Fasz. 8. 855-856.
- ³⁷ A választmányi ülésen történekről lásd Az Európai Nemzetiségi Kongresszus választmányi ülésének jegyzőkönyve. Bécs, 1934. június 29. BA, N 1.250, Fasz. 30. 3-9.
- ³⁸ „Dr. Wilfan arra kéri Szüllő urat, hogy ne foglaljon ennyire apodiktikusan állást. Az elmúlt 10 évnyi közös munka során oly sok kölcsönös bizalom halmozódott fel, hogy ez még Szüllő úr nézőpontját tekintve sem szükséges.” Uo. 5.
- ³⁹ Uo. 4.
- ⁴⁰ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. július 17. BA, N 1.250, Fasz. 8. 859.
- ⁴¹ Még a konferencia előtt egyeztetett Ammendével és Wilfannal Bécsben, augusztus 21-én. Az utolsó napirendi pont keretében előterjesztett javaslatának végleges változatáról biztosan ekkor egyezett meg az elnökkel és a főtítkárral. Jakabffy: Adatok... i. m. 54-55.
- ⁴² Sitzungsbericht... 1934. 91.
- ⁴³ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségéhez. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.
- ⁴⁴ Jakabffy: Adatok... i. m. 57.
- ⁴⁵ Az elfogadott határozat szövegét lásd Sachgremium für Angelegenheiten der Volksgruppen. (A népcsoportok ügyeivel foglalkozó szakbizottság.) Nation und Staat. 1935. március. 410-412.

⁴⁶ Jakabffy: Adatok... i. m. 57.

⁴⁷ A németeket Hasselblatt és Uexküll, a jugoszlávokat Wilfan és Besednjak, a magyarokat Prokopy, az ukránokat Witoszynskij, a csehszlovákokat pedig Strnad képviselte. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szakbizottságának alakuló ülése. 1935. május 4. BA, N 1.250, Fasz. 6. 134.

⁴⁸ Jakabffy: Adatok... i. m. 56.

⁴⁹ Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szakbizottságának alakuló ülése. 1935. május 4. BA, N 1.250, Fasz. 6. 135.

⁵⁰ Die Verdrängung muttersprachlicher Ortsnamen im Osten Mitteleuropas. (A helységnevek anyanyelvi használatának akadályozása Közép-Európa keleti részén.) Nation und Staat, 1935. szeptember. 734–747.

⁵¹ Sitzungsbericht... 1935. 57–64.

⁵² Jakabffy: Adatok... i. m. 62.

⁵³ Unokatestvére egy liverpooli gumigyár igazgatója volt. Ammende levele Loesch-nek. 1930. április 17. PAAA, R 60528, Számozatlan.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1930. június 20. MOL, K 64. 1930-47-393.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ A brit külpolitika német lépésekre adott reakcióiról, s a megbékítési politika mozgatórugóiról szélesebb összefüggésbe ágyazva lásd Ormos Mária: A Rajna-vídek német megszállásának közép-európai hatása, Századok, 1969. 4. sz. 664–688.

⁵⁸ Stein, követségi tanácsos politikai beszámolója a külügyi hivatalnak Henlein londoni látogatásáról. Prága, 1936. július 21. ADAP, Serie C, Band V. 740–742.

⁵⁹ Uo. A Szudétanémet Párt felemelkedéséről, megerősödéséről és a Harmadik Birodalommal egyre jobban elmélyülő kapcsolatáról lásd Volker Zimmermann: Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945. Klartext Verlag, Essen, 1999. 42–70.

⁶⁰ Magyarországnak a brit külpolitikában elfoglalt helyéről lásd Romsics: Helyünk... i. m. 34–131; Bán D. András: Illúziók és csalódások. Nagy Britannia és Magyarország 1938–1941. Osiris, Budapest, 1998.

⁶¹ A társadalmi szervezetek által kifejtett nemzetközi propagandáról lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 88–124.

⁶² Popoff jelentése az 1936-os genfi kongresszusról. Genf, 1936. szeptember 23. PAAA, R 60533, L 497837.

⁶³ Az államtitkár-helyettes és Hasselblatt közti beszélgetést (csakúgy, mint a „londoni akció” német vonatkozásait) brit külügyminisztérium dokumentumokra támaszkodva ismerteti Bamberger-Stemann: i. m. 357–358.

⁶⁴ Ammende levele Hasselblattnak. Bombay, 1936. február 21. BA, N 1.250, Fasz. 33. Számozatlan. Wilfannak írott levelében azzal indokolta az angliai fellépés szükségességét, hogy ezzel lehetőség nyílna az eddigi kongresszusi elvek szellemében gyakorlati lépéseket is tenni. Felhívta az elnök figyelmét arra a tényre, hogy a londoni utazáshoz lényegében már évek óta elő van készítve a talaj.

Anélkül, hogy a részletekbe belement volna, Londont az „egyik legfontosabb aktív poszttnak” nevezte. Ammende levele Wilfannak. Bombay, 1936. március 1. BA, N 1.250, Fasz. 6. 233–234.

⁶⁵ Jakabffy: Adatok... i. m. 63.

⁶⁶ Az esszé szövege magyarul is megjelent a Magyar Kisebbségben. Jakabffy Elemér: A Népszövetségnek – kényelmetlen. Magyar Kisebbség, 1936. június 16. 303–307.

⁶⁷ Bamberger-Stemmann: i. m. 360.

⁶⁸ Ammende levele Stievenek, a német külügyminisztériumba. 1936. június 20. PAAA, R 60532, L 497813.

⁶⁹ Uo. L 497813

⁷⁰ Az ukránok felajánlották Hasselblattnak saját irodájuk használatát, ő azonban azt nem fogadta el, mert attól tartott, hogy ez kellemetlenségeket okozhatna Németország és Lengyelország viszonyában. A Nemzetiségi Kongresszus jövőjéhez. Feljegyzés szerző és dátum nélkül. (Biztosan Hasselblatt és 1936 augusztusa.) PAAA, R 60496, K 262350.

⁷¹ Uo. K 262351.

⁷² Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. Dok.

⁷³ Hasselblatt levele Twardowskinak. Berlin, 1937. április 19. PAAA, R 60497, K 262450.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia igazgatósági üléséről. Dátum nélkül. (Feltehetően 1937 augusztusa.) MOL, K 64. 1937-47-372.

⁷⁶ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. Dok.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ „A legtöbb nagy nemzetközi mozgalomnak vannak hasonló irodái Londonban. Biztosra vehetjük, hogy az iroda vezetését magunknak tudjuk biztosítani, ami által a német népcsoportok eddig privát londoni képviselője lehetőséget kapna arra, hogy hivatalos, és valamivel szélesebb felhatalmazással operáljon.” A Nemzetiségi Kongresszus jövőjéhez. Feljegyzés szerző és dátum nélkül. (Biztosan Hasselblatt és 1936 augusztusa.) PAAA, R 60496, K 262350.

⁷⁹ Popoff beszámolója az 1936-os kongresszusról. Genf, 1936. szeptember 23. PAAA, R 60533, L 497838. A Popoffal megkötött megállapodás szerint a Nemzetiségi Kongresszus ügyeinek intézése mellett annak jogában állt privát személyként az egyes kisebbségek megkeresésére azok ügyeiben is eljárni. Uo.

⁸⁰ „Én a helyzetet mérlegelve az idén és a jövő esztendőre a konferenciának a fennmaradását még szükségesnek látom. Szükséges ez éppen az Angolországban való szereplés lehetősége miatt, mert egészen más lehetősége van egy nemzetiségi agitátornak, ha ő személyesen tesz valamit, vagy pedig, ha egy jogi személy által fedezve, annak nevében dolgozhatnak.” Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia előkészítéséről Bakach-Besseney György, követségi tanácsosnak. Pozsony, 1936. augusztus 13. MOL, K 64. 1936-7-559.

⁸¹ „A kisebbségi konferencia ... Londonban, ha meglesz, csak arra lesz jó, hogy ennek ürtügye alatt lehet beszélni a tényezőkkel.” Szüllő levele Pataky Tibornak. Budapest, 1937. február 3. OSZKK, Fond X, X/8.

⁸² Szüllő jelentése londoni útjáról. Dátum nélkül. (Biztosan július 22. után.) OSZKK, Fond X, X/26. 1. Dok.

⁸³ Szüllő jelentése londoni útjáról. Dátum nélkül. (Valamikor 1933-ban) OSZKK, Fond X, X/8.

⁸⁴ Hasselblatt beszámolója a Népszövetség Közgyűlése alatt folytatott beszélgetéseiről. PAAA, R 60533, L 497860-L 497861.

⁸⁵ Eden kijelentésének Kánya nem tulajdonított túl nagy jelentőséget, de mindenképpen pozitívnak tartotta, hogy a mondat egyáltalán elhangzott. Uo. L 497859-L 497860.

⁸⁶ Wilfan levele Szüllőnek. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1.250, Fasz. 10. 603. A magyarországi németek ügyét és ennek összefüggésében Jakabffy állásfoglalását részletesen lásd lentebb.

⁸⁷ A megállapodás szövegét, melynek eredményeként sem Gratz, sem Huss nem utazott el Londonba, július 1-jén írták alá Pozsonyban. Szüllő és Rutha megállapodása. Pozsony, 1937. július 1. OSZKK, Fond X, X/40. 5. Dok.

⁸⁸ Jakabffy levele Wilfannak. Lugos, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.

⁸⁹ Popoff levele Wilfannak. London, 1937. május 31. BA, N 1.250, Fasz. 9. 1041–1044. A plenáris ülések számára a westminsteri Central Hallt vették bérbe, melyben a konzervatív párt is rendszeresen tartotta üléseit. A bizottságokat a New Commonwealth Intézetnek helyet adó Thorney Housban helyezték el. Popoff jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. London, 1937. július 21. PAAA, R 60533, Számozatlan.

⁹⁰ Popoff levele Szüllőnek. London, 1936. december 1. OSZKK, Fond X, X/120.

⁹¹ Bamberger Stemmann: i. m. 365.

⁹² Popoff jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. London, 1937. július 21. PAAA, R 60533, Számozatlan.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Bamberger-Stemmann: i. m. 364.

⁹⁵ Szüllő a külügyminisztériumnak. 1937. május 30. OSZKK, Fond X, X/8.

⁹⁶ Kánya 5479. sz. számjeltávirata a londoni követségnek. Budapest, 1937. július 8. MOL, K 74. 19. cs. 1937-London. Az 50 font nagyjából 900 pengőnek felelt meg.

⁹⁷ Nem tudjuk, hogy Balogh miért nem vett részt a londoni konferencián.

⁹⁸ Kánya 5490. sz. számjeltávirata a londoni követségnek. Budapest, 1937. július 12. MOL, K 74. 19. cs. 1937-London.

⁹⁹ Jósika, illetve Balogh előadásának összefoglalását lásd: A szervezett nemzetkisebbségek kongresszusa Londonban. Jósika János báró előadása az Országos Magyar Párt kisebbségi szakosztályának 1937. szeptember 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott ülésén, Magyar Kisebbség, 1937. október 1. 502–506. A kongresszus határozatait lásd Függelék IV/13.

¹⁰⁰ 28 küldött jelent meg Londonban. Közülük 16 volt német, a 16 személyből pedig 6 érkezett Csehszlovákiából.

¹⁰¹ A szervezett nemzetkisebbségek kongresszusa Londonban. Jósika János báró előadása. i. m.

¹⁰² A Kongresszus zárt ülésének jegyzőkönyve. London, Thorney House, 1937. július 16. BA, N 1.250, Fasz. 10. 541–542.

¹⁰³ Popoff jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. London, 1937. július 21. PAAA, R 60533, Számozatlan.

¹⁰⁴ Hasselblatt levele Twardowskinak. London, 1937. július 17. PAAA, R 60533, L 497889.

¹⁰⁵ Szüllő jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.

¹⁰⁶ Ruthát és Hasselblattot a későbbiek során külön-külön fogadták, de Ruthát csak a Csehszlovákiai Német Népszövetségi Liga elnöki minőségében. A brit külügyminisztériumban a szervezet megítélése 1936 óta nem változott meg előnyére. Bamberger-Stemann: i. m. 370–371.

¹⁰⁷ Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. London, 1937. október 29. MOL, K 63. 1937-2/40-3474.

¹⁰⁸ Kánya 5882. számú számjeltávirata a londoni követségnek. Budapest, 1937. december 23. MOL, K 74. 19. cs. 1937-London. Popoff személyesen tájékoztatta Wilfant angliai tartózkodásának beosztásáról. Együttal közölte vele, hogy a kisebbségi mozgalomban végzett eddigi tevékenységét beosztati, és a jövőben csupán újságíróként működik majd. Zürich, 1938. február 9. BA, N 1.250, Fasz. 9. 1064–1065.

¹⁰⁹ A Kongresszus előzményeiről és lefolyásáról lásd a 3.2 alfejezetet.

¹¹⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 49.

¹¹¹ Sitzungsbericht... 1933. 70.

¹¹² Jakabffy: Adatok... i. m. 51.

¹¹³ Sitzungsbericht... 1933. 70.

¹¹⁴ Uo. 71. A németek kivonulása és a szünet elrendelése nem szerepel a Sitzungsberichtben, Jakabffy azonban beszámol róla. Jakabffy: Adatok... i. m. 52.

¹¹⁵ Junghann beszámolója a IX. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497705.

¹¹⁶ Sitzungsbericht... 1933. 79.

¹¹⁷ Junghann beszámolója a IX. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497705.

¹¹⁸ Jakabffy: Adatok... i. m. 52.

¹¹⁹ Uo. 53.

¹²⁰ Szüllő beszámolója a Nemzetiségi Kongresszus 1933-as berni üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹²¹ Uo; Jakabffy: Adatok... i. m. 45.

¹²² Uo. 44.

¹²³ Szüllő jelentésében a dilemmát kendőzetlenül foglalta össze. „A dilemma ekkor ránk, magyarokra nézve a következő volt: vagy elfogadjuk a zsidók kisebbségi

ségi szempontból teljesen érthető és teljesen logikus álláspontját, ami által ártunk a velünk egy követ fújó németeknek, vagy elfogadjuk a németeknek a disszimilációról szóló tézisé, ami által pedig felháborítjuk azokat a zsidókat, akik a mi kisebbségeink közepette utólagosan a magyarok felé orientálódnak.” Szüllő beszámolója a Nemzetiségi Kongresszus 1933-as berni üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹²⁴ „Vajon mi, a három utódállam magyar kisebbségeinek képviselői elfogadhattuk-e ezt a jogmegállapítást? Azt hiszem, egész közvéleményünk egyetért velünk abban, hogy mi erre tagadó választ adtunk. Hiszen tizennégy év óta folyik velünk szemben egy ilyen disszimilálás, amelyet azonban nem mi, hanem kormányaink végeznek, amidőn tudniillik magukat magyaroknak érző és valló zsidó vallású gyermekeket a magyar iskoláktól eltiltják, hogy így a magyar zsidóságot nemzetünk testéből kivágják.” Jakabffy Elemér: Német–zsidó ellentétek és a magyar kisebbség állásfoglalása a IX. Nemzetiségi Kongresszuson. Keleti Újság, 1933. szeptember 26. 3.

¹²⁵ Szüllő beszámolója a Nemzetiségi Kongresszus 1933-as berni üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹²⁶ „Mint demokratikusan gondolkozó embereknek, semmi kifogásunk nem lehet Szüllő döntése ellen, azonban ez a készség Szüllő, illetve a magyar keresztényszocialisták, tehát a legnagyobb antiszemita részéről határozottan meglep. Azonban ez érthető. Szüllő úr nem akarja elveszíteni zsidó választóit, és meg akarja őket tartani pártja részére... Reméljük, hogy a szlovenszói és ruszinszói zsidók legközelebbi gyűlésén a legerélyesebben visszautasítják ennek a volt cs. és kir. kamarásnak hős lépését, és irányt szabnak a szlovenszói zsidóságnak.” Dr. Szüllő úr mint a zsidók védelmezője. Szerző nélkül. (fordítás) Ceské Slovo, 1933. október 4. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok. Függelék.

¹²⁷ Jakabffy Elemér: A zsidókérdés és a kisebbségek. Brassói Lapok, 1933. szeptember 28. 1.

¹²⁸ Ligeti Ernő: Gikszter a kisebbségi kongresszuson. Brassói Lapok, 1933. szeptember 25. 1.

¹²⁹ Kurt Graebe a szervezőbizottság elnöke is egyértelmű német sikerként könyvelte el a szervezet az évi ülését, mivel Németország és a nemzetiszocializmus ellen tervezett támadások nem vezettek eredményre. S bár a zsidó csoport távolmaradt a plenáris ülésektől, a szervezetről hivatalosan nem lépett ki. Kurt Graebe: Der Nationalitätenkongress und die Judenfrage. (A Nemzetiségi Kongresszus és a zsidókérdés.) Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497695. A megfigyelőként jelenlévő Junghann szerint pedig „a német delegáció a nehéz helyzet ellenére a kongresszust győztesként hagyta el.” Junghann beszámolója a IX. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497702.

¹³⁰ A magyar álláspontot kitűnően foglalja össze Gömbös 1934. február 14-én Hitlernek írt levele. In: Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: i. m. 67–70.

¹³¹ Bár soha nem küldték el, Hitler Gömbös levelére készült, 1934. márciusi választervezete is jellemzően ezt a taktikát követte. In: Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: i. m. 73–75.

¹³² 1928-ban a magyarországi németek részéről senki sem utazott el a konferenciára. *Sitzungsbericht...* 1928. 5.

¹³³ Bleyer erősen lobbizott a németországi társadalmi szervezeteknél, kormányoknál, hogy azok valamilyen módon gyakoroljanak nyomást a magyar államra, sőt a szomszéd államok német kisebbségi vezetőit is megkérte, hogy a sajtó útján emeljék fel szavukat Magyarország nemzetiségpolitikája ellen. Lásd Tilkovszky: *A weimari Németország...* i. m.; *Németország és...* i. m.; *Törekvések...* i. m.; *A magyarországi német mozgalom válságának kibontakozása 1930–1932.* In: *Somogy Megyei Levéltári Évkönyv*, Kaposvár, 1979. 403–445.

¹³⁴ Az esetről beszámol Jakabffy is önéletrajzában. Jakabffy: *Adatok...* i. m. 33. Bleyer később tájékoztatta a budapesti követet a történetekről. Schoen német külügyminisztériumnak küldött jelentését ismerteti Tilkovszky Loránt: *Die Entfaltung der Krise der deutschen Bewegung in Ungarn (1930–1932).* In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 26. 1980. 120–121.

¹³⁵ Bleyer egyszer – közelebből meg nem határozott időpontban – saját budapesti lakásán is megbeszélést folytatott Gündisch társaságában Jakabffyval, azt kérve tőle, hogy a magyar nemzetiségi politika hibáival szemben foglaljon nyilvánosan állást, esetleg a Magyar Szemlében. Jakabffy ezt a szatmári kérdésben elfoglalt német álláspontra hivatkozva visszautasította. Jakabffy Elemér naplójefeljegyzései cím nélkül. TLA, KV. K 3066/2005. Függelék. 143.

¹³⁶ Bleyer levele Gratznak. Budapest, 1930. október 3. Történettudományi Intézet, Gratz-hagyaték, U.D.V. X. 5. Gratz Gusztáv iratai.

¹³⁷ Nem tudjuk, hogy Pataky és Gratz mit szolt a Bleyer által összeállított anyaghoz.

¹³⁸ Ammende: *Die Nationalitäten...* i. m. 332–338.

¹³⁹ Tilkovszky: *Die Entfaltung der Krise...* i. m. 122–123.

¹⁴⁰ Ammende feljegyzését a külügyminisztériumba Jungert küldte el. A főtítkár ugyanezt a dokumentumot saját bevallása szerint Bethlenhez is eljuttatta. Ewald Ammende: *Zur Frage der deutsch-ungarischen Beziehungen.* (A német–magyar kapcsolatok kérdéséhez.) Dátum nélkül. Jungert jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1928. március 9. Melléklet. MOL, K 64. 1928-47-203.

¹⁴¹ Ewald Ammende: *Die gegenwärtige Situation in den einzelnen Staaten des Südostens.* (Az egyes délkelet-európai államok jelenlegi helyzetéről.) Dátum nélkül. (Biztosan 1930 szeptembere és 1931. augusztus közepe között.) PAAA, R 60528, Számozatlan.

¹⁴² A Bleyer–Gündisch-vitáról, valamint az Európai Német Népcsoportok Szövetségének közbelépéséről lásd Tilkovszky: *Die Entfaltung der Krise...* i. m. 146–161.

¹⁴³ Ammende levele Therdengének. Bécs, 1932. január 22. PAAA, R 60529, L 497617.

¹⁴⁴ Kapcsolatuk olyannyira nem javult, hogy az Egyesület IX. Közgyűlése előtt, 1932. augusztus 20-án sérelmeiket ismételtlen egymás fejére olvasták. Az Ungarlaendischer Deutscher Volksbildungsverein IX. közgyűlése a budai vigadóban. Jegyzőkönyv. MOL, K 28. 208. II.-1934-C 8623. Max Hildebert Boehm

visszaemlékezéseiben a két embert egymástól alapvetően különböző típusként írta le. Az egymás közötti ellentétben ez is szerepet játszhatott. Bleyer szerinte nagydarab, méltóságot sugárzó, humorérzékkel nem túlságosan megáldott ember volt, aki nem tűrte el, hogy az ellenőrzése alá került ügyekbe belebeszéljenek. Gündisch ezzel szemben alacsony, villogó szemű, kitűnő humorú ember volt, akitől nem állt távol a politikai cinizmus sem. Valójában Bleyer látens konkurensének számított. Max Hildebert Boehm: *Um das gefährdete Deutschtum. Erlebnisse und Begegnungen in der Volkstumsbewegung von M. Hildebert Boehm.* Kézirat. BA, N 1.077, (Nachlaß Boehm), 245–247.

¹⁴⁵ A magyarországi németek vezetéséért folytatott harcról lásd a következő, egymástól nézőpontjukban meglehetősen különböző feldolgozásokat: Tilkovszky Loránt: *Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989; Béla Bellér: *Vom Volksbildungsverein zum Volksbund. Geschichte der Deutschen in Ungarn 1933–1938.* Suevia Pannonica, Speyer, 2000; Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.

¹⁴⁶ Jakabffy: *Adatok...* i. m. 56.

¹⁴⁷ Török Árpád felszólalását az államok feletti népközösség kérdéséhez lásd *Sitzungsbericht...* 1935. 77–79.

¹⁴⁸ XI. Nationalitátenkongress. Pester Lloyd, 1935. szeptember 5. 4–5; Kisebbségi szemle (Rovat). Külügyi Szemle, 1935. október. 410–411.

¹⁴⁹ A magyar nemzetet rágalmazta Genfben a „kisebbségi” Török Árpád. *Soproni Hírlap*, 1935. szeptember 4. 3.

¹⁵⁰ A Köhler-ügyről és az ENNSZ kapcsolatos vonatkozásairól lásd Tilkovszky: *Teufelkreis...* i. m. 136–144.

¹⁵¹ „Ammende dr. arról biztosított, hogy német részről nem fognak feltételeket szabni a pénz hovafordítása tekintetében, de azért természetes súlyt fognak fektetni arra, hogy a pénz a németiség kulturális és esetleg gazdasági megerősítésére fordíttassék. A felsorolt előnyökre való tekintettel, és különösen azért is, mert amúgy sem volna elkerülhető, hogy titkos úton ilyen pénzüsszegek idekerüljenek, amelyek aztán ártalmas módon használtatnának fel, úgy vélem, hogy ezzel meg lehetne barátkozni.” Gratz jelentése a kormány számára. 1935. december. Történettudományi Intézet, Gratz-hagyaték, U.D.V, X. 5. Gratz Gusztáv iratai.

¹⁵² Gratz táviratot küldött a kongresszusnak, s a magyarországi németek távolmaradását technikai okokkal indokolta. Wilfan az üzenet felolvasása után közölte, hogy két személy a távirat ellenére is képviseli a kisebbséget. *Sitzungsbericht...* 1936. 30. Popoff szerint a Genfben jelen lévő Pataky utasította Gratzot a távirat elküldésére, miután konstataulta Huss megjelenését. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus ülése Genfben. Genf, 1936. szeptember 23. PAAA, R 60533, L 497836.

¹⁵³ A német konzulátus jelentése a XII. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Genf, 1936. október 8. PAAA, R 60533, L 497882.

¹⁵⁴ „...a kongresszus elnöksége – lehet, hogy jóhiszemben, lehet, hogy a többi német delegátus és főleg Hasselblatt kívánságára – a magyarországi németiség képviselőjeként elismerte Husz Richárd egyetemi tanárt és társát. Bennünket magyarokat természetesen feszélyezett az, hogy ez ellen tiltakozzunk, noha ösmerjük Husz tanár magyargyűlöletét és azt az aknamunkát, amelyet folytat.” Jakabffy: Adatok... i. m. 65.

¹⁵⁵ Huss próbálkozásáról és a magyarok reakciójáról lásd Jakabffy: Adatok... i. m. 67–68.

¹⁵⁶ Jakabffy a lapjába is néha publikáló Bleyer halála után a következőképpen búcsúztatta a német politikust: „Bleyer kétirányú meg-nem-értéssel küzdve haladhatott csak előre a maga útján. A magyar közélet legnagyobb része következetlenséggel, sőt árulással vádolta, a többi német nemzetkisebbség vezetői előtt pedig érthetetlenek voltak az ok nyilatkozatai, amelyek szerint ő magát a magyar nemzet fiának is mondotta... Mi ellenben, akik ismerjük a múltat,... jól tudjuk, hogy... Bleyert következetlenséggel vagy pláne nemzetárulással vádolni nem lehet.” Jakabffy Elemér: Bleyer Jakab halálához. Magyar Kisebbség, 1934. január 1. 32.

¹⁵⁷ Hasselblatt szerint Szüllő riasztotta Budapestet február 1-jén, miután részt vett a Választmány megbeszélésén. Hasselblatt levele ismeretlen személynek. Dátum nélkül. (Biztosan 1937. február.) PAAA, R 60497, K 262405.

¹⁵⁸ Uexküll a megbeszélésről feljegyzést készített, s az a német külügyminisztériumba is eljutott. Uexküll: Gedächtnisprotokoll. Dátum nélkül. PAAA, R 60497, Számozatlan.

¹⁵⁹ A Verband der nationalen Befriedigung Europas elnöki tanácsának február 15–17-i ülésén Pintér László, az MNNE igazgatója is részt vett, s a látottakról részletesen beszámolt Kányának. „Az vitán felül áll, hogy a Schiemann-féle irány az egyedül járható kisebbségi politika iránya” – állapította meg. Pintér László országgyűlési képviselő beszámolója Kánya Kálmánnak. Budapest, 1937. február 18. MOL, K 64. 1937-47-139. Gratz egy bécsi újságnak adott nyilatkozatában szintén üdvözölte az új egyesület megalakulását. Ebben belépését attól tette függővé, hogy az MNNE ellenzékét továbbra is támogatják-e birodalmi helyekről. Másolat a 6991/1937. VII. res. B. M. sz. iktatmányból. 1937. április 17. (Beérkezés) MOL, K 28. 208-1937-C 15585.

¹⁶⁰ Berka február 14-én Budapestre utazott, hogy figyelmeztesse Gratz ellenzékét a veszélyre. Hasselblatt levele ismeretlen személynek. Dátum nélkül. (Biztosan 1937. február.) PAAA, R 60497, K 262406.

¹⁶¹ Uo. K 262405.

¹⁶² Uo. K 262406.

¹⁶³ Hasselblatt is tisztában volt azzal, hogy csupán az alapszabály alapján elég nehéz lenne Gratz jelentkezését megtorpedózni. Hasselblatt levele Langmann-nak. Berlin, 1937. március 20. PAAA, R 60497, Számozatlan.

¹⁶⁴ Gratz levele Wilfannak. Budapest, 1937. március 18. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan; Gratz levele Wilfannak. 1937. június 22. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁶⁵ Gratz május 3-i levelét idézi Wilfan. Wilfan levele Graebének. Bécs, 1937. május 9. BA, N 1.250, Fasz. 8. Számozatlan.

¹⁶⁶ Gratz levele Wilfannak. 1937. június 22. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁶⁷ Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. március 31. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan; Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. május 27. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan; Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. június 25. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan.

¹⁶⁸ Hasselblatt levele Langmann-nak. Berlin, 1937. március 20. PAAA, R 60497, Számozatlan.

¹⁶⁹ Wilfan levele Graebének. Bécs, 1937. május 9. BA, N 1.250, Fasz. 8. számozatlan.

¹⁷⁰ Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. június 5. BA, N 1.250, Fasz. 8. 414.

¹⁷¹ Megegyezés Szüllő és Rutha között. Pozsony, 1937. július 1. OSZKK, Fond X, X/40. 5. Dok.

¹⁷² Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. július 1. BA, N 1.250, Fasz. 8. 421.

¹⁷³ Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. július 6. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁷⁴ A szatmári kérdésről nemcsak Magyar Kisebbség hasábjain fejtette ki álláspontját, hanem az európai német kisebbségek folyóiratában, a Nation und Statban is egy cikkre válaszolva, melyben a szerző meghívta őt egy Szatmár-vidéki sétára, hogy bebizonyíthassa neki, hogy az ott élő asszimilálódott németek önszántukból akartak visszatérni őseik nyelvéhez. Georg Schmidt-Rohr: Antwort auf einen offenen Brief des Herrn Dr. Elemér v. Jakabffy. (Válasz dr. Jakabffy Elemér nyílt levelére). Nation und Staat, 1933. június. 560–563. Jakabffy erre a következőképpen reagált: „És ha Ön tényleg fel akarja keresni a Szatmár-vidéket, úgy tegye meg nekem azt a szívességet, hogy inkognitóban utazzon. Vagy engedje meg, hogy mielőtt Winterhofen úr, vagy a Gauamt valamelyik alkalmazottja birtokba veszi, elkísérhessem Önt ezekbe a falvakba. Ott aztán pedagógusként olyan tapasztalatokat gyűjthet, melyek csakugyan meg fogják döbbszteni.” Jakabffy Elemér: Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage. (Ellentét a Szatmári-kérdésben.) Nation und Staat, 1933. július–augusztus. 649–651.

¹⁷⁵ Ezek közül a terjedelmében legnagyobb, s legátfogóbb elemzés egy, a Magyar Szemléltől átvett, Gratz Gusztáv irányvonala mellett hitet tevő cikk Török Árpád tollából. Török Árpád: A hazai németiség belső válsága. Magyar Kisebbség, 1936. szeptember 16. 473–484.

¹⁷⁶ „Vajon lélektanilag nem érthető-e, hogy a magyarországi közvélemény bizalmatlan azokkal szemben, akikről tudja, hogy szoros összeköttetésben állnak az utódállamok német kisebbségi vezetőivel, és ezek igen gyakran elsrúják a magyarországi németek sérelmeit a rendelkezésükre álló sajtóban, de sohasem gondolnak arra, hogy a magyarországi magyar közvélemény elé bizonyítékokat állítsanak ahhoz, hogy politikájuk tényleg ideális kisebbségi politika.” Jakabffy Elemér: A magyarországi németek ügyéhez. Magyar Kisebbség, 1935. szeptember 1. 466.

¹⁷⁷ Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. Magyar Kisebbség, 1937. április 16. 223.

¹⁷⁸ A megbeszélésen elhangzottakról lásd Uexküll: Emlékeztető. Bécs, 1937. május 11. BA, N 1.250, Fasz. 841–845.

¹⁷⁹ Ekkor Jakabffy már úgy tudta, hogy a magyar képviselők „bizonyos feltételek teljesülése esetén” mégiscsak hajlandók részt venni a nyári konferencián. Jakabffy levele Wilfannak. Lugos, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.

¹⁸⁰ Uexküll levele Szüllőnek. Bécs, 1937. május 15. BA, N 1.250, Fasz 11. Számozatlan.

¹⁸¹ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 30. BA, N 1.250, Fasz. 8. 847.

¹⁸² „...itt nekem az egész akció az, hogy a németeknek a feszítőerejét úgy tudjam felhasználni, hogy az nekünk használjon. Ez az indoka annak, hogy én a Henlein-féle törvényjavaslatokat – amelyekben ők olyan igényekkel lépnek fel, amik a nemzetiségeket erősítik, tehát magyarországi vonatkozásban a németeket, de cseh vonatkozásban a magyarokat is erősítik – mégis elfogadom azért, mert ha ezek a törvények keresztül mennének, akkor az annyit jelent, mint »finis Cechoslovakia«”. Szüllő jelentése. 1937. május 30. OSZKK, Fond X, X/8.

¹⁸³ „Megértette azt, amit exponáltam; hogy ha Szlovénia a mi németjeinket, vagyis a pozsonyi, szepesi, turóczi németeket magukhoz vonják, akkor gyengítik ezzel a magyarokat, ami nekik nem lehet céljuk, ellenben erősítik a cseheket, ami még kevésbé lehet a céljuk. Én arra tendáltam, hogy nekünk közösen esetleges népszavazásra kell elkészülnünk, s ezért az egy célt követőknek egységes parlamenti eszközeik kell, hogy legyenek.” Szüllő jelentése. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/8.

¹⁸⁴ Szüllő jelentése. 1937. május 30. OSZKK, Fond X, X/8.

¹⁸⁵ Wilfan levele Graebének. Bécs, 1937. szeptember 9. BA, N 1.250, Fasz. 8. 432.

¹⁸⁶ Ugyanilyen értelemben nyilatkozott a november 7-i tanácsülésen. Ekkor azt javasolta, hogy a szervezettől távol álló német csoportokat és a németországi kisebbségeket is be kellene vonni a Kongresszus munkájába, különben a szervezet nem tudja lemosni magáról azt a gyanút, hogy „fasiszta-nemzetiszocialista” befolyás alá került. A Tanács 1937. november 7-i bécsi ülésének jegyzőkönyve. BA, N 1.250, Fasz. 33. Számozatlan.

¹⁸⁷ Mackensen külügyi államtitkár 24-én kerek perec közölte Patakyval, hogy amíg Gratz áll a magyarországi németek élén, addig a magyar nemzetiségpolitika németországi bírálatának megszűnésével nem lehet számolni. Egyúttal azt is kijelentette, hogy amíg Magyarországon a kisebbség helyzete nem rendeződik megnyugtatóan, Németország az utódállamok német kisebbségeit nem befolyásolja a magyarokkal való együttműködésre. Mackensen külügyi államtitkár feljegyzése Pataky államtitkárral folytatott megbeszéléséről. Berlin, 1937. november 24. In: Ránk–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: i. m. 242.

¹⁸⁸ Wifan feljegyzése Graebével és Uexkülllel folytatott megbeszéléséről. 1937. december 10. BA, N 1.250, Fasz. 8. 437.

¹⁸⁹ „Nem alkalmas a magyarországi németiség vezetésére, és a népcsoport soha nem is választotta meg. A szervezet elnökévé a németségen kívül álló fak-

torok nevezték ki.” Franz Riedl: Deutschungarische Probleme. Aus Anlaß der Buchveröffentlichung von Dr. Gustav Gratz. (Magyarországi német problémák. Dr. Gratz Gusztáv könyvének megjelenése alkalmából.) Nation und Staat, 1938. június. 514–519.

¹⁹⁰ Pintér levele Uexküllhöz. Budapest, 1938. augusztus 9. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

¹⁹¹ Uexküll levele Pintérnek. Bécs, 1938. augusztus 12. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

¹⁹² Pintér levele Uexküllnek. Budapest, 1938. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan.

¹⁹³ Pintér levele Uexküllnek. Budapest, 1938. augusztus 17. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan.

¹⁹⁴ Huss levele Uexküllnek. Debrecen, 1938. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan.

¹⁹⁵ Gießler levele Wilfannak. Berlin, 1938. augusztus 21. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁹⁶ A Kongresszus 1938. augusztus 24-i választmányi ülésének jegyzőkönyve. BA, N 1.250, Fasz. 11. 989–990.

¹⁹⁷ Szülfő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. Dok.

8. A VÉGJÁTÉK

A szervezet 1938. augusztus 25–26-án tartotta utolsó konferenciáját Stockholmban. Erre az időre már megindult az európai határok újrendezésének folyamata. Márciusban megszűnt Ausztria önálló államisága, és egyre valószínűbbnek tűnt, hogy Csehszlovákia sem fog megmaradni azzal a területi állománnyal, amellyel a Párizs környéki békék létrehozták. A konferencia előtti hónapokban a Szudétanémet Párt már tárgyalásokat folytatott a csehszlovák kormánnyal, s az egyeztetésekbe egy nem hivatalos küldöttséggel – Lord Runciman révén – a brit kormány is bekapcsolódott.¹ Henlein és párttársai mindenestre nem utaztak el a Kongresszus évi rendes ülésére, s üdvözlő táviratukban ezt a döntésüket azzal indokolták, hogy a csehszlovákiai németek számára eljött a szervezet által hirdetett elvek gyakorlatba való átültetésének ideje.² Szeptember végén a Szudéta-vidék a müncheni egyezmény révén Németországhoz került, novemberben pedig az első bécsi döntés eredményeként Magyarország is visszakapott egy etnikailag többé-kevésbé homogén területet északi szomszédjától.

Bár a szervezet német kulcsszereplői (Hasselblatt, Uexküll, Graebe) ragaszkodtak a Kongresszus életben tartásához, a színhely kiválasztása körüli nehézségek már jól mutatták a helyzet komplikált voltát. Stockholmban, közvetlenül a nyilvános ülések után még Párizsra gondoltak, de azután Oslo, Prága, Belgrád, Dubrovnik és Kaunas is képbe került.³ Az elkövetkező 12 hónap alatt sikerült ugyan még két választmányi ülést összehívni Bécsbe, az első decemberre, a másodikat pedig augusztus 15-re, ez utóbbi azonban már csak alig két héttel előzte meg Lengyelország német lerohanását.

Az 1938. december 17-i megbeszélésen a magyar képviselők közül senki sem vett részt. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a Választmány addigi magyar tagja, Szülliő az első bécsi döntés után magyar állampolgár

lett, s mint ilyen nem képviselte többé a magyar csoportot a szervezet székebb irányítótestületében.⁴ A volt csehszlovákiai politikus helyét Uexküll Jósikával akarta betölteni, ezért megállapodott vele, hogy január elején felkeresi őt bécsi irodájában. Jósika azonban nem tudott a megbeszéltnapon elutazni, ezért arról értesítette a főtítkárt, hogy valamikor február folyamán keresi majd fel.⁵ Mivel a régióban meglehetősen komoly változások következtek be, Uexküll elhatározta, hogy tavasszal körutazást tesz Romániába, Jugoszláviába és Magyarországra. Az volt a célja, hogy helyben keresi fel a szervezet tagkisebbségeinek vezetőit. Magyarországon fogadta Pataky is, akivel kapcsolatban a főtítkárnak az volt a benyomása, hogy egyetért vele a szervezet további tevékenységének szükségességében. Az államtitkár ígéretet tett a magyar hátralékok kifizetésére, s arra is, hogy megkísérli Szüllőt Esterházyval pótolni. Csáky külügyminiszter azonban – amint az a tárgyalások második fordulóján kiderült – egyáltalán nem volt lelkes az ötlettől, mivel a szervezet tevékenységét állítólag már korábban is meglehetősen szkepszissel figyelte.⁶ Magyarországról azután először Jugoszláviába, majd Romániába utazott. Jugoszláviában a magyarok részéről Deákkal találkozott, Romániában pedig Jósikát kereste fel, akit azzal igyekezett rábeszélni a részvételre, hogy közölte vele: mind Deák, mind Esterházy megígérte megjelenését. Az erdélyi politikus ezután szintén rábólintott a tervre, annál is inkább, mivel Uexküll információja szerint addigra már az összes romániai nemzeti kisebbség képviselője egyetértett a konferencia megtartásával. Jósika ilyen körülmények között nem tartotta tanácsosnak, hogy épp a magyar küldöttség maradjon távol.⁷

Ezek után az augusztus 15-i választmányi ülésen Deák és Jósika jelent meg a magyar csoport képviseletében. Megállapodtak abban, hogy ha a belgrádi kormányzati körök beleegyezésüket adják, a konferenciát október első hetére hívják össze, Dubrovnikba. A hivatalos szervek elutasító hozzáállása esetére pedig kijelöltek egy tartalék helyszínt, Kownót (Kaunas). A napirendi pontokban is megegyeztek. Beszélni szándékoztak a nemzetiségi jog területén bekövetkezett változásokról, a népcsoportok szociális és gazdasági önsegélyezéséről, az ifjúsági szervezetek jelentőségéről, valamint a Kongresszus jövőbeni feladatairól. Jósika még referátumot is vállalt: a romániai magyarok szövetkezeti mozgalmáról kellett előadást tartania.⁸

A Kongresszusnak ez volt az utolsó választmányi ülése. 1939. szeptember 1-jén kirobbant a második világháború, s ilyen körülmények kö-

zött a 15 évvel korábban alapított szervezet nem működhetett többé úgy, mint régen. Minden cseppfolyós állapotban volt: nem voltak szilárdak az államhatárok, s óriási migrációs hullámok változtatták meg egyes területek évszázadokkal azelőtt kialakult etnikai összetételét. A háborúzó felek pedig gyakran a meghódított területeken élő lakosság élethez való jogával sem törődtek, nemhogy a fennhatóságuk alatt élő, vagy éppen frissen fennhatóságuk alá került kisebbségek jogaival.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szervezet formálisan is megszűnt volna létezni. Igaz, Wilfan 1939. szeptember 1-jén elhagyta Bécset, s átköltözött Belgrádba, a főtitkár pedig még ugyanazon év decemberében öngyilkosságot követett el.⁹ Hasselblatt azonban formálisan is átvette Uexküll pozícióját.¹⁰ Az anyagi nehézségekre hivatkozva Graebével úgy döntöttek, hogy a bécsi irodát 1940. április 1-jén bezárják, az alkalmazottakat elbocsátják, s a még beérkező levelek továbbításával, valamint az archívum ideiglenes őrzésével Uexküll özvegyét bízzák meg.¹¹ Bár már nem fejtett ki tényleges tevékenységet, az *Auswärtiges Amt* továbbra is folyósított összegeket a Kongresszus számára, az ENNSZ költségvetésébe építve.¹²

Hasselblatt és Wilfan kapcsolata egy darabig még nem szakadt meg. Sőt Wilfan 1940 májusában vendégül is látta az új főtitkárt belgrádi lakásán.¹³ Még az is felvetődött, hogy a Kongresszus Jugoszláviában nyitna bankszámlát. A terv azonban kútba esett, mert túl bonyolult lett volna megvalósítani, és túl sok engedélyt kellett volna hozzá beszerezni.¹⁴ Több hónapi hallgatás után Hasselblatt arról értesítette az elnököt, hogy augusztus elsejével német állampolgárságért folyamodott, s hogy a Német Jogi Akadémia rendes tagjává nevezték ki. Emellett közölte vele azt is, hogy mindent megtett a még Észtországban maradt németek áttelepítésének előmozdításáért, még ha a lakosok közül korábban sokan tiltakoztak is ellene.¹⁵

A magyar kisebbségi politikusok és a magyar kormányzervek számára azonban a Kongresszus története az 1939. augusztus 15-i választmányi üléssel lezárult. Utoljára Jakabffy foglalkozott nyilvánosság előtt a szervezettel, a Magyar Kisebbség 1940. január 1-jei számában. A cikk apropóját az adta, hogy Wilfan nem tájékoztatta a magyarokat Jugoszláviába való áttelepüléséről, s így egy számára Bécsbe küldött levelet a posta visszairányított a feladónak. Ez a tény és az elmúlt másfél évben bekövetkezett változások a Kongresszus mérlegének megvonására késztették az erdélyi politikust. „A Henlein Konrádok... 1937-ben a londoni kong-

resszuson már nem a kongresszusok eredeti célkitűzései szerint az egyetemes kisebbségi jogok érvényre juttatására törekedtek... Schiemann kiválása és Ammende halála után a négy alapító közül a múlt év őszén a harmadik: Szüllő Géza, szűkebb hazája átcsatolásával a többségi nép felsőházának tagja és kormányzójának belső titkos tanácsosa lett. Ellenben a negyedik és egyben az összes kongresszusok elnöke és a Bécsben tartott kongresszusi iroda vezetője: Wilfan József dr., a német birodalmi posta értesítése szerint: ismeretlen helyre távozott... Így tehát megfordíthatjuk a kisebbségi kongresszusok címerpajzsát.”¹⁶

JEGYZETEK

¹ A nemzetiszocialista Németország Csehszlovákiával szembeni politikáját röviden összefoglalja Detlef Brandes: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Tschechoslowakei*. In: Manfred Funke (Hrsg.): *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1976. 508–523.

² „Nem vehetek részt a tanácskozásokon, mert a konferencia elméleti alapelveinek gyakorlati alkalmazása e pillanatban itthon tart.” Kundt távirata az elnökségnek. In: Jakabffy Elemér: *A nemzetkisebbségek XIV. kongresszusa. Magyar Kisebbség*, 1938. szeptember 16. 442.

³ Uexküll feljegyzése a Választmány 1938. december 17-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan; Uexküll feljegyzése a Választmány és a Tanács 1939. augusztus 15-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 33. Számozatlan.

⁴ Uexküll feljegyzése a Választmány 1938. december 17-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

⁵ Uexküll levele Wilfannak. Bécs, 1939. január 27. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan. Nem tudjuk, hogy Jósika elutazott-e Bécsbe.

⁶ Uexküll: Bericht über die Reise nach Ungarn, Jugoslawien und Rumänien vom 12. April bis 4. Mai 1939. (Beszámoló magyarországi, jugoszláviai és romániai utazásomról. 1939. április 12 – május 4.) BA, R 8043/1000, 7–12.

⁷ Bárdossy jelentése a külügyminisztériumnak. Bukarest, 1939. május 16. MOL, K 63. 1939-47-1209.

⁸ Uexküll levele Wilfannak. Bécs, 1939. január 27. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

⁹ Wilfan levele Hasselblattnak. Belgrád, 1940. január 25. BA, N 1.250, Fasz. 8. 816–817.

¹⁰ Bamberger-Stemmann: *i. m.* 385–386.

¹¹ Graebe levele Wilfannak. Berlin, 1940. január 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. Számozatlan; Hasselblatt levele Wilfannak. Berlin, 1940. január 4. BA, N 1.250, Fasz. 8. Számozatlan.

¹² Bamberger-Stemmann: *i. m.* 386–388.

¹³ Wilfan levele Hasselblattnak. Belgrád, 1940. június 29. BA, N 1.250, Fasz. 8. számozatlan.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Hasselblatt levele Wilfannak. Berlin, 1940. szeptember 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 829–831.

¹⁶ Jakabffy Elemér: Megfordítottunk egy címerpajzsot. *Magyar Kisebbség*, 1940. január 1. 3–4.

9. ÖSSZEGRZÉS

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus megítélése már aktív időszakában is meglehetősen differenciálatlan volt, s ez nem változott a szervezet tevékenységének megszűnése után, a második világháborút követő évtizedekben sem. Voltak, akik csak a német (esetleg magyar) kormány gátlás nélkül felhasznált eszközét látták benne, mely tevékenységével akármi-lyen kis mértékben is, de hozzájárult az első világháborút követően kialakított „európai rend” végzetes felborulásához. Ezek az érvek alapvetően két bűnt róttak fel a szervezetbe tömörült politikusoknak: egyrészt azt, hogy akcióikkal gyengítették a Népszövetséget, másrészt pedig azt, hogy követeléseikkel, nemzetközi fellépéseikkel még jobban elmérgesítették a többségi népek és a kisebbségek amúgy sem feszültségmentes viszonyát. Mindezt pedig abból a tudatosan felvállalt célból, hogy a világháborúban vesztes két állam területi revíziós törekvéseinek megvalósításához a ma-guk részéről is hozzájáruljanak.

A másik csoport ezzel homlokegyenest ellentétes álláspontot fogalma-zott meg, s a Kongresszusban egy olyan kísérletet vélt felfedezni, mely valójában a békeszerződések által okozott károk minimalizálására töre-kedett. E szerint a szervezet egy lényegében stabilizáló szerepet maga elé célul tűző, a kisebbségek közti szolidaritást megteremteni kívánó, alul-ról jövő kezdeményezés volt, mely, még ha a harmincas évek második felében szerepet is kaptak benne olyan kisebbségi politikusok, akik ro-konszenveztek a nemzetiszocializmussal, függetlenségének jó részét lé-nyegében mindvégig megőrizte. A két megközelítésben az a közös, hogy a valóság egy-egy szeletét kiragadva, egyetlen nézőpontból fogalmaz meg kategorikus kijelentéseket a szervezetre vonatkozóan, anélkül, hogy annak tevékenységét, a benne szerepet vállaló politikusok mozgatórugó-it, interakcióit alaposan megvizsgálná. Az igazság ugyanis a két sommás ítélet között van.

A szervezet megalapítására irányuló kezdeményezés a német kisebbségek azon csoportjától érkezett, melynek minden logikus számítás szerint esélye sem lehetett arra, hogy a jövőben bármikor is Németország területi állományához csatlakozhasson. Emellett úgy tűnt, hogy a kulturális autonómia formájában meg is találta a kisebbségi problematika megoldásának egyik receptjét, s azt a gyakorlatba is sikerült átültetnie. Ammende az Európai Német Népcsoportok Szövetségének megalapítása és működtetése során szerzett tapasztalataira, újságíróként kiépített kapcsolati hálójára, valamint a nemzetközi szervezetek tevékenységéről felhalmozott ismereteire építve döntött az első konferencia összehívása mellett, amelyben kezdettől fogva benne rejtett egy állandó szervezet megalapításának lehetősége is. Felfedezte ugyanis, hogy a nemzetközi politikai életben van egy olyan rés, melybe egy jól szervezett organizáció becsúszhat. Működött ugyan néhány államok feletti, nem túl nagy befolyással rendelkező szakmai és/vagy politikai szervezet, mely tevékenységében figyelmet szentelt a kisebbségi kérdésnek, de ezek profiljának csak kis részét tette ki e problematika. Lényegében tehát nem volt olyan szervezet, amely törekvéseinek fókuszába a kisebbségvédelem ügyének megnyugtató rendezését állította volna. Az észtországi alapító kezdeményezéséhez a Népszövetség létrejöttével a kisebbségvédelmi garanciavállalása szolgáltatta a politikai hátteret.

A Kongresszus ugyan valóban alulról jövő kezdeményezésnek tekinthető, de ténylegesen soha, egyetlen másodpercre sem volt állami befolyásolástól független, már csak a működési feltételek megteremtéséhez szükséges anyagi háttér és a kisebbségek állandó pénzügyi nehézségei között feszülő ellentét miatt sem. Az azonban nem volt igaz, hogy a szervezet megalapítása mögött valójában a német külügyminisztérium állt volna. A *Wilhelmstrasse* ugyanis nemcsak hogy nem támogatta, de kifejezetten ellenezte az ötletet, mivel nem bízott a kisebbségi vezetők mértéktartásában, s attól tartott, hogy a feltehetően csak nehezen kontrollálható fellépés veszélyeztetheti Németország külpolitikai törekvéseit. Az elutasítás – jórészt anyagi jellegű – következményeit azonban áthidalta a magyar miniszterelnök titkos támogatása, amire Ammende első pillanattól kezdve biztosan támaszkodhatott, még az *Auswärtiges Amt* ellenében is. Bethlen ugyanis komoly fantáziát látott a kezdeményezésben, s úgy gondolta, hogy egy szilárd szervezeti keretekkel rendelkező, rendszeresen ülésező, lehetőség szerint saját lapot kiadó szervezet jól felhasználható lesz a magyar külpolitika egyik mellékszínpadaként.

Bár Ammende élete végéig kapcsolatban állt mind a magyar külügyminisztériummal, mind a miniszterelnökséggel, és – főleg a Bethlen-érában – folyamatosan egyeztetett a magas rangú állami hivatalnokokkal, sikerült elkerülnie, hogy a propagandaorientált magyar attitűd felülkerekedjék a Kongresszus munkájában. Ebben szövetségesei voltak a német, zsidó és szláv kisebbségi képviselők is, akik különböző okokból a szervezet feladatait tekintve az óvatosságra helyezték a hangsúlyt. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy maguk a magyar kormányzati elvárások is meglehetősen visszafogottak voltak 1929-ig, s csak a népszövetségi reform látványos kudarca után váltottak át a keményebb fellépés követelésére.

A „kongresszusi közösség” életében 1927–28 fordulópontot jelentett, még ha a külső szemlélő számára ez nem is volt azonnal nyilvánvaló. A német külügyminisztériumban ugyanis ekkor kerekedett felül az az álláspont, hogy mindent egybevetve a szervezet jól felhasználható a német külpolitikai érdekek támogatására, s ezért a minisztérium magára vállalta az anyagi háttér biztosítását. Cserébe viszont a német vezetőktől megkövetelte a folyamatos és előzetes egyeztetést. Ez persze nem jelentette azt, hogy ettől kezdve azonnal minden úgy történt volna, ahogy a *Wilhelmstrasse* akarta. A szervezetnek ugyanis volt némi önmozgása, ami egyrészt Ammende személyiségében gyökerezett, másrészt abban, hogy a mindenkori lépések különböző érdekek eredőjeként történtek, tehát a főtitkárnak az alapvető kérdésekben egyeztetnie kellett a különböző nemzeti csoportok vezetőivel is.

Ammende mozgásteret némileg beszűkült azután, hogy az Európai Német Népcsoportok Szövetségének élére 1931-ben Werner Hasselblatt került, aki egyébként jó barátja volt. Ettől kezdve a külügyminisztérium a szövetségen keresztül jobban szemmel tartotta a főtitkárt, akit nem tartott teljesen megbízhatónak. Mindenképpen el akarta kerülni ugyanis, hogy az 1927-es és 1928-as években történetekhez hasonlóan, anélkül kezdjen akciókba, hogy azokat előzetesen egyeztetnie volna Berlinnel. A harmincas években azután egyre nyilvánvalóbbá vált a szervezetben érvényesülő német fölény s az, hogy a német vezetők már szorosan együttműködtek az *Auswärtiges Amt*tal. Ennek csak egyik – bár kétségtávol a legegyszerűbb – megnyilvánulása volt az a botrány, amikor 1933-ban nem voltak hajlandók kiállni a németországi zsidók jogfosztásával szemben. Emellett Ammende szerepvállalása a Szovjetunió elleni propaganda-háborúban, a népközösségi eszme előretörése és propagálása, valamint az olyan demokratikus politikusok, mint Schiemann és Eduard Pant távo-

zása is megkérdőjelezhetetlenné tették azt a tényt, hogy a Kongresszus fölötti teljes befolyás megszerzésére a nemzetiszocialista Németország is igényt tart.

A szervezet történetét vizsgálva első pillantásra talán leegyszerűsítésnek tűnhet „magyar részvételről” beszélni, hiszen a Kongresszus irányvonalának formálásában több magyar aktor is komoly szerepet játszott: a magyar külügyminisztérium, a miniszterelnökség és maguk a kisebbségi politikusok. Az a tény azonban, hogy – eltekintve néhány, mindent egybevetve jelentéktelen összezördüléstől – a magyar szereplők mindenkor lényegében egységes álláspontot képviseltek, legitimálja az összetétel használatát. A szoros együttműködés alapja az érintettek stratégiai céljainak egyezésében keresendő, hiszen mindegyikük legfontosabb törekvése a területi revízió előfeltételeinek megteremtése volt. Ennek megfelelően Ammende kezdeményezésében elsősorban olyan propagandaeszközt láttak, amely lehetőséget kínált arra, hogy a nemzetközi közvélemény előtt folyamatosan napirenden tartsák a békeszerződések igazságtalanságának kérdését – remélhetőleg megkönnyítve ezzel a majdani revízió nemzetközi elfogadtatását. Emellett természetesen az is kíváncsú volt számukra, amit egyébként a szervezet összehívásakor Ammende elsőrendű célként fogalmazott meg, hogy a Kongresszus tegyen meg mindent a népszövetségi kisebbségvédelem hatékonyságának növelésére. Már csak azért is, mivel várható volt, hogy a területi revízió feltételeinek megteremtéséig a magyar kisebbségek társadalmi, gazdasági és kulturális pozícióit a szomszéd államok igyekeznek majd minél inkább összezsugorítani. Harmadik fontos célkitűzésük pedig az volt, hogy a szervezeten belüli együttműködésre építve az utódállamok vezető német kisebbségi politikusait közös platformra hozzák a magyar pártokkal.

A magyar kormányzat részéről a miniszterelnökség és a külügyminisztérium volt illetékes a szervezet ügyeit illetően. A Kongresszussal, illetve a főtítkárral való kapcsolattartás szempontjából nem elhanyagolható előnyként jelentkezett, hogy mindkét hivatalban az illetékes vezetők terén meglehetősen nagy volt a személyi állandóság a korszakban. A miniszterelnökség részéről mindvégig Pataky Tibor, a magyarországi és határon túli magyar kisebbségekkel foglalkozó ügyosztály vezetője kezében futottak össze a szálak, a külügyminisztériumban pedig egészen 1933 végéig Khuen-Héderváry Sándor, a miniszter állandó helyettese volt Ammende legfontosabb kapcsolata. Kánya Kálmán kinevezése után a főtítkárról közvetlen minisztériumi összeköttetései alacsonyabb szintre kerül-

tek, mivel Kánya a Kongresszus ár-érték arányára hivatkozva nem tartotta különösebben fontosnak a szervezet tevékenységét. A két hivatal között e tárgyban meglehetősen jó volt az információáramlás a teljes vizsgált időszakban.

Bár Budapest mindenkor szigorúan a háttérben maradt, és a főtítkárral ápolott kapcsolatát titkosnak minősítette, az állami szervek a magyar részvételt tekintve központi szerepet játszottak. Ez nemcsak annak tudható be, hogy a magyar csoportra eső tagdíjat ők fizették be, hanem annak is, hogy – legalábbis Kánya miniszterségéig – nem mondtak le arról, hogy a szervezet vezetőjével többé-kevésbé folyamatosan és közvetlenül egyeztessenek. Bár a magyar kisebbségi küldöttek kijelölését Budapest végeredményben a magyar pártokra bízta, s a már egyszer megjelent személyek ellen később sem emelt kifogást, fenntartotta magának a jogot, hogy a Kongresszusra kiutazó magyarok körét figyelemmel kísérje. Emellett a szervezetben fontosabb szerepet játszó politikusokkal mind a külügyminisztérium, mind a miniszterelnökség tartotta a kapcsolatot, s azok időről időre beszámoltak külföldi tapasztalataikról.

A magyar küldöttek még a történelmi Magyarországon szocializálódtak, túlnyomó részben felsőfokú (többnyire jogász) végzettséget szerzett, nemesi származású személyek voltak, akik komoly szerepet töltöttek be a magyar pártokban vagy azok holdudvarában, s akik közül legtöbbször a parlamenti választások során legalább egyszer mandátumhoz is jutottak. Többségük a Népszövetségi Ligák Uniója magyar tagozatainak tagjaként pártjuk „külpolitikusa” volt, s legtöbbször természetesen közvetlen sajtókapcsolatokkal is rendelkeztek. A csoport vezéregyénisége Szüllő Géza, Jakabffy Elemér és Deák Leó volt. A szervezetben részt vevő nemzeti csoportok közül a magyar volt az egyetlen, melynek reprezentánsai minden éves konferencián hiánytalanul megjelentek. Igaz ugyan, hogy a jugoszláviaiak 1930-ban és 1931-ben csak késve érkeztek meg Genfbe, de mind a kétszer kiutaztak Svájcba. Ami pedig a konferenciai felszólalások számában megnyilvánuló aktivitást illeti, a német és zsidó csoport mellett messze a magyar volt a legaktívabb.

A szervezet tevékenységébe magyar részről legkomolyabban Szüllő és Jakabffy kapcsolódott be. A csehszlovákiai politikus formális pozíciója is erős volt, lévén mindenkori alelnök. Jakabffy csak informális úton töltött be, elsősorban kompromisszumkereső személyiségének és tehetségének köszönhetően, a magyar csoport körén némileg túlmutató szerepet. Bár a két, egymástól meglehetősen különböző habitusú politikus vi-

szonya főleg az első években nem volt teljesen felhőtlen, a nyilvánosság előtt mindenkor egységesen léptek fel. „Ellentétük” alapja az volt, hogy Szüllő kezdettől fogva csupán propagandaeszközt látott a szervezetben, s ennek megfelelően minél előbb pellengérré kívánta állítani mind a békekötőket, mind az utódállamok kisebbségpolitikáját, lehetőleg minél jelentősebb nemzetközi sajtóvisszhangot kiváltva. Ehhez ráadásként hozzájárult konfliktuskereső személyisége, ami miatt a más nemzetiségű vezetők körében nem örvendett osztatlan népszerűségnek. Jakabffy ezzel szemben, bár a végcélt tekintve tökéletesen egyetértett Szüllővel, nem tartotta célravezetőnek annak stílusát, arról nem is beszélve, hogy sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a szervezet hivatalos törekvéseinek, amelyek a népszövetségi garanciaeljárás tökéletesítésére irányultak. 1929-től kezdve azonban már nem igazán mutatható ki lényeges különbség ketten közöttük aktivitása között, mivel ettől kezdve az erdélyi politikus is radikálisabb hangvételre váltott. Egységes fellépésük 1937-ig tartott, amikor is Ammende halála után, a nemzetiszocialista rezsimmel szimpatizáló német küldöttek előretörésén felháborodott Jakabffy visszavonult a szervezettől, s átadta helyét Jósika Jánosnak, míg Szüllő a Szudétánémet Párt csehszlovákiai fészítőerejének növekedésében reménykedve továbbra is a Kongresszus alelnöke maradt.

A német és a magyar kisebbségek a Kongresszuson ugyan együttműködtek egymással, de az országokon belüli pártközi egyeztetéseket a közös részvétel – eltekintve két hamvába holt, 1928-as kísérlettől – lényegében nem segítette elő. A viszonyokban lényegében leképeződött a német–magyar diplomáciai tárgyalások két vitás kérdése: a német és a magyar kisebbségeknek az utódállamokon belüli együttműködésének gondolata szembeállítva a magyarországi német kisebbség jogainak problémájával. A két oldal egymással homlokegyenest ellentétes álláspontja lényegében már a húszas években kikristályosodott, s alapvetően a harmincas években sem változott. A magyar diplomácia azt szerette volna elérni, hogy Németország szorítsa rá az utódállamok német kisebbségeit a magyarokkal való együttműködésre, míg a magyarországi német kisebbség ügyét valójában belügynek tartotta. A német külügyminisztérium ezzel szemben kezdetől fogva elzárkózott attól, hogy bármiféle nyomást gyakoroljon a német kisebbségekre, ezért azzal érvelt, hogy Németország csak kulturális téren támogatja a kisebbségeket, politikai befolyása azonban nincs a közösségek belső életére. A tárgyalásokon ezért inkább a magyarországi németek kulturális és oktatási helyzetének kérdését igyekezett előtérbe helyezni.

Nemcsak azért, mert az valóban komoly kívánnivalót hagyott maga után, hanem azért is, mert ez is tárgyalási stratégiájának része volt.

1933 után azonban – amellett, hogy a konzervatív magyar képviselők egyáltalán nem szimpatizáltak a nemzetiszocialista ideológiával, valamint a német kisebbségek többek között ezzel összefüggő fokozódó radikalizálódásával – a magyarországi németek képviseletének kérdése is vihart kavart, megkérdőjelezve ezzel a szervezetben való további magyar részvételt is. 1936-ban a berlini irányítás alatt álló ENNSZ elérkezettnek látta az időt arra, hogy a magyar kormány által támogatott és felügyelt hivatalos német vezetés ellenzékét juttassa kongresszusi mandátumhoz. A vita a szervezet történetének hátralévő két évében már nem jutott nyugvópontra, s csak úgy sikerült elkerülni a robbanást, hogy sem a magyar kormány által támogatott, sem a berlini német szervezet által előnyben részesített vezetők nem jelentek meg többé teljes jogú küldötként az éves konferenciákon. A vita azonban oda vezetett, hogy Jakabffy visszavonult a szervezettől, s a kérlelhetetlenül negativista beállítódású, a csehszlovák állam meggyengítését elsőrendű célnak tartó, a német képviselőket egyébként mélyen lenéző Szüllő is csak azért volt hajlandó az utolsó két konferencián részt venni, mivel Németország külpolitikai aktivitásával a nemzetközi politikai események egyre inkább megkérdőjelezték Csehszlovákia területi állományát, s az esetleges területi revízió lehetősége immár kézzelfogható közelségbe került.

Mindent egybevetve tehát, a magyar külügyminisztérium és a miniszterelnökség a Kongresszust a magyar külpolitika egyik mellékszálának tekintette, ahol a nemzetközi kisebbségi szolidaritás eszméje mögé bújva magyar kisebbségi politikusokat állíthatott csatasorba. Bár anyagilag rendszeresen támogatta a szervezetet, sohasem sikerült teljes ellenőrzést szereznie felette. Ennek több oka volt. Egyrészt Ammende egyszerre mindig több vasat is tűzben tartó stratégiája, másrészt az a tény, hogy a Kongresszusban végül is kezdettől fogva a német befolyás volt a meghatározó. Igaz ugyan, hogy a német külügyminisztérium közvetlenül csak később kapcsolódott be a szervezet anyagi támogatásába, de attól kezdve a beérkező összegek jelentős része tőle származott. Arról nem is beszélve, hogy Ammende ugyan egy nemzetközi szervezet főtitkára volt, de ő is úgy tekintett a Kongresszusra, mint amelynek – a többi kisebbség mellett – kiemelten kell hozzájárulnia a német kisebbségek boldogulásához.

A Kongresszussal kapcsolatos magyar elvárásokat tekintve összefoglalóan elmondható, hogy az csak részben s a remélnél nyilvánvalóan ki-

sebb mértékben váltotta be a hozzá fűzött kezdeti reményeket. Lehetővé tette, hogy a három utódállam magyar kisebbségi politikusi rendszeresen találkozzanak, ráadásul külföldön, s kétségkívül hozzájárult ahhoz is, hogy a nemzetközi nyilvánosság értesüljön a legkülönbözőbb kisebbségi panaszokról. A Népszövetség garanciaeljárásának valódi reformját viszont nem sikerült kikényszerítenie, mint ahogy azt sem, hogy a nemzetközi politikai porondon egyenrangú, a nemzeti kisebbségek érdekvédelmére hivatott félként ismerjék el. Emellett az a budapesti elvárás sem teljesült, hogy a Nemzetiségi Kongresszus egyfajta katalizátorként segítse a német és a magyar kisebbségek revízióorientált együttműködésének megteremtését. A Kongresszus azonban másfél évtizedes története során – egyedüli nemzetközi szervezetként – kétségkívül kielemezte a kisebbségi problematika összes akkoriban fontos, s jelentős részben ma is aktuális aspektusát. A nemzeti kisebbségek elvárásainak jogi szűrőn átfuttatott katalógizálása és az egyes kérdéscsoportok részletes, korabeli tapasztalatokon nyugvó feldolgozása pedig mindenképpen komoly hozadéknak tekinthető.

FÜGGELÉK I. A KONGRESSZUSON MAGUKAT KÜLDÖTTEKKEL KÉPVISELŐ KISEBBSÉGEK (1925–38)

	<i>Részvétel</i>
német kisebbségek	
Belgium	34, 35
Csehszlovákia	25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
Dánia	25, 26, 27, 32, 34, 36, 37, 38
Észtország	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38
Jugoszlávia	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37
Lengyelország	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
Lettország	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 37, 38
Litvánia	26, 32
Magyarország	25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38
Olaszország	25, 26, 28, 37
Románia	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38
zsidó kisebbségek	
Bulgária	26, 27, 29, 30, 32
Csehszlovákia	25, 26, 27, 28, 29, 31, 32
Észtország	27
Lengyelország	25, 26, 27, 29, 31, 32
Lettország	25, 26, 27, 28, 29, 30, 32
Litvánia	25, 26, 27, 28, 30
Románia	27, 28, 29, 31
lengyel kisebbségek	
Csehszlovákia	25, 26, 27
Lettország	25, 26, 27
Litvánia	25, 26, 27

	<i>Részvétel</i>
Németország	25, 26, 27
Románia	26
orosz kisebbségek	
Észtország	26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37
Lengyelország	26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33
Lettország	32, 33
Románia	29, 30, 31, 35, 36, 37
magyar kisebbségek	
Csehszlovákia	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
Jugoszlávia	25, 26, 27, 28, 29, 30**, 31**, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
Románia	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
bolgár kisebbségek	
Jugoszlávia	29, 30, 33, 34
Románia	28, 29, 30, 31, 32, 33, 37
litván kisebbségek	
Lengyelország	25, 26*, 29, 30, 31, 33, 35
Németország	30, 31, 34
szlovén kisebbségek	
Ausztria	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36
Olaszország	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38
ukrán kisebbségek	
Lengyelország	25, 26*, 27*, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
Románia	27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 38
baszk kisebbség	
Spanyolország	30, 31, 32, 34
cseh kisebbség	
Ausztria	26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35

	<i>Részvétel</i>
dán kisebbség	
Németország	25, 26, 27
fehérorosz kisebbség	
Lengyelország	25, 26*, 27*, 28, 31, 33
gall kisebbség	
Spanyolország	33**
görög kisebbség	
Olaszország	31
horvát kisebbség	
Ausztria	26, 27, 29, 30, 32, 35,
katalán kisebbség	
Spanyolország	26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37
ruszin kisebbség	
Csehszlovákia	25, 28, 29, 30, 31, 32, 34,
svéd kisebbség	
Észtország	30, 37, 38
szorb kisebbség	
Németország	25, 26, 27

*megfigyelőként vett részt

**késve érkezett

FÜGGELÉK II. A NEMZETISÉGI KONGRESSZUSON RÉSZT VEVŐ MAGYAR KÜLDÖTTEK ELŐADÁSAI ÉS HOZZÁSZÓLÁSAI

Forrás 1936-ig minden esetben: Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien–Leipzig.

1937–38-ban: *Magyar Kisebbség*.

1925. október 15–16.

1. Szüllő Géza üdvözlőbeszéde. 15–17.
2. Balogh Arthur: Nationale Toleranz als internationales Rechtsprinzip. (Nemzetiségi tolerancia mint nemzetközi jogelv) 29–31.
3. Flachbarth Ernő: Die Bedeutung des Selbstverwaltungsprinzip für die Erreichung des nationalen Friedens. (Az önrendelkezési elv jelentősége a nemzeti béke elérésében) 56.

1926. augusztus 25–27.

1. Szüllő Géza üdvözlőbeszéde. 28–30.
2. Jakabffy Elemér: Sicherung des Rechts auf Staatsbürgerschaft. (Az állampolgársághoz való jog biztosítása) 97–105.
3. Deák Leó: Gleichberechtigung im Wahlrecht und seiner Ausübung. (Egyenjogúság a választójogban és annak gyakorlásában) 110–114.
4. Flachbarth Ernő: Organisationsfragen. (Szervezeti kérdések) 140–143.

1927. augusztus 22–24.

1. Szüllő Géza üdvözlőbeszéde. 21–23.
2. Balogh Arthur: Staatssouveränität und Minderheitenrechte. (Állami szuverenitás és kisebbségi jogok) 41–46.
3. Flachbarth Ernő: Organisationsfragen (Szervezeti kérdések) 133–139.
4. Jakabffy deklarációja a magyar csoport nevében. 128.

1928. augusztus 29–31.

1. Szüllő Géza: Die Lage der Nationalitäten und der Völkerbund. (A nemzetiségek helyzete és a Népszövetség). 23–25.
2. Balogh Arthur: *A fenti cím.* 46–54.
3. Jakabffy Elemér: Die kulturelle Arbeit der Nationalitäten und ihre kulturellen Beziehungen zu den Stammvölkern respektive der Gesamtheit ihrer Nationen. (A nemzetiségek kulturális munkája és az anyanemzethez, illetve a nemzet egészéhez fűződő kulturális kapcsolata) 93–95.
4. Flachbarth Ernő: *A fenti cím.* 98–102.
5. Flachbarth Ernő: Organisationsfragen. (Szervezeti kérdések) 154–156.

1929. augusztus 26–28.

1. Szüllő Géza: Völkerbund und Nationalitäten. (Népszövetség és nemzetiségek) 42–45.
2. Deák Leó: *A fenti cím.* 53–61.
3. Jakabffy Elemér: *A fenti cím.* 87–88.
4. Sulyok István: Die Aufgaben der Minoritätenpresse. (A kisebbségi sajtó feladatai) 96–105.

1930. szeptember 3–6.

1. Szüllő Géza: Die europäischen Einigungsbestrebungen und die Stellungnahme der Nationalitäten. (Az európai egységtörekvések és a kisebbségek állásfoglalása) 55–58.
2. Ugron István: *A fenti cím.* 58–67.
3. Jaross Andor: *A fenti cím.* 78–83.

1931. augusztus 29–31.

1. Szüllő Géza: Die Lage der europäischen Nationalitäten. (Az európai nemzetiségek helyzete) 23–26.
2. Esterházy: Die Erfahrungen mit der estländischen Kulturautonomie für die Minderheiten in den sechs Jahren seit Bestehen des Gesetzes. (A kisebbségek számára nyújtott kulturális autonómia tapasztalatai a törvény fennállásának hat éve alatt) 89–92.
3. Deák Leó: Abrüstung, Sicherheit und die Ungelöstheit der Nationalitätenfrage. (Leszerelés, biztonság és a nemzetiségi kérdés megoldatlan volta) 105–109.

1932. június 29. – július 1.

1. Szüllő Géza: Eröffnungsrede. (Megnyitóbeszéd) 18–20.
2. Jakabffy Elemér: Allgemeine Gültigkeit der Grundsätze des Nationalitätenrechtes im europäischen Raum. (A nemzetiségi jog alapelveinek általános érvényessége az európai térségben) 53–56.
3. Esterházy János: Ergebnisse der Völkerbundtätigkeit auf dem Gebiete der Minderheitenbeschwerden. (A Népszövetség tevékenységének eredményei a kisebbségi panaszok területén) 125–127.
4. Balogh Arthur: *A fenti cím.* 136–139.
5. Jaross Andor: *A fenti cím.* 141.

1933. szeptember 16–19.

1. Balogh Arthur: Die Tätigkeit des Völkerbundes im vergangenen Jahr (A Népszövetség tevékenysége az elmúlt évben) 42–47.
2. Szüllő Géza: *A fenti cím.* 51–54.
3. Jakabffy Elemér: *A fenti cím.* 55–56.
4. Szüllő Géza: *A fenti cím.* 56.

1934. szeptember 4–6.

1. Szüllő Géza: Zehn Jahre Zusammenarbeit der europäischen Nationalitäten. (Az európai nemzetiségek tízéves együttműködése) 27–29.
2. Deák Leó: Stellungnahme zum polnischen Antrag auf Abschluß einer universellen Minderheitenschutzkonvention. (Állásfoglalás az univerzális kisebbségvédelmi konvenció megkötésére vonatkozó lengyel javaslatához) 55–57.
3. Jakabffy Elemér: Die zwischenstaatlichen Beziehungen und die Nationalitätenrechte. (Államközi kapcsolatok és nemzetiségi jogok) 72.
4. Jakabffy Elemér: Organisationsfragen. (Szervezeti kérdések) 90–92.

1935. szeptember 2–4.

1. Szüllő Géza: Das Nationalitätenproblem und die gegenwärtige Lage. (A nemzetiségi probléma és a jelenlegi helyzet) 25–28.
2. Strelitzky Dénes: Die Nationalitäten im autoritären Staat. (Nemzetiségek az autoriter államban) 38–41.
3. Jakabffy Elemér: Das Recht auf den freien Gebrauch der Ortsnamen. (A helységnevek szabad használatának joga) 61–63.
4. Balogh Árpád: Die Rolle des Ständigen Internationalen Gerichtshofes. (Az Állandó Nemzetközi Bíróság szerepe) 83–87.

1936. szeptember 16–17.

1. Szüllő Géza: Gedächtnisfeier für den verstorbenen Generalsekretär Dr. Ewald Ammende (Ünnepélyes megemlékezés az elhunyt főtitkára, dr. Ewald Ammendére) 5–7.
2. Deák Leó: Das Lebensrecht der Volksgruppen in den Staaten Europas (A népcsoportok élethez való joga Európa államaiban) 24–30.
3. Jakabffy Elemér: Die Völkerbundreform und die Nationalitäten (A Népszövetség reformja és a nemzetiségek) 56–61.

1937. július 14–15.

Szüllő Géza üdvözlőbeszéde.

Jósika János Balogh tanulmányát olvassa fel: The activity of the League of Nations with regard to the protection of the minorities.

1938. augusztus 25–26.

Szüllő Géza: Die Ergebnisse von 20 Jahren Nationalitätenpolitik. (20 év nemzetiségpolitikájának eredményei)

Jósika János: Die Gefährdung des Friedens durch die Mißachtung der Volkstumsrechte. (A béke veszélyeztetése a kisebbségi jogok figyelmen kívül hagyása által)

FÜGGELÉK III. NÉHÁNY MAGYAR KISEBBSÉGI KÉPVISELŐVEL KAPCSOLATOS MUTATÓ

A Kongresszusokon részt vevő magyar küldöttek életkor szerint

Név	Életkor 1918-ban	Életkor 1925-ben	Életkor az 1. kongresszuson
<i>Csehszlovákia</i>			
Szüllő	45	52	52
Aixinger	35	42	49
Flachbarth	22	29	29
Jaross	22	29	33
Esterházy	17	24	30
Szvatkó	17	24	31
<i>Jugoszlávia</i>			
Törley	33	40	41
Deák	30	37	37
Strelitzky	30	37	38
Palásthy	?	?	?
<i>Románia</i>			
Ugron	56	63	68
Balogh	52	59	59
Ambrózy	40	47	50
Jakabffy	37	44	44
Jósika	30	37	49
Sulyok	27	34	37

Parlamenti képviselők vagy szenátorok a magyar küldöttek közül

Név	Megválasztás éve
<i>Csehszlovákia</i>	
Szüllő	25, 29, 35
Esterházy	35
Jaross	35
<i>Jugoszlávia</i>	
Strelitzky	27
<i>Románia</i>	
Jósika	26, 27, 28, 31, 32, 33, 37
Jakabffy	28, 31, 32, 37
Balogh*	26, 28, 32, 33
Sulyok	32

*szenátor

A magyar küldöttek részvétele a Népszövetségi Ligák Uniójának magyar tagozataiban

Név	Funkció
<i>Csehszlovákia</i>	
Szüllő	díszelnök
Esterházy	elnök 31-től
Flachbarth	ügyvezető alelnök 29-ig
Jaross	ügyvezető alelnök 31-től
<i>Jugoszlávia</i>	
Deák	főtitkár
Strelitzky	igazgatósági választmányi tag
Palásthy	igazgatósági választmányi tag
<i>Románia</i>	
Ugron	díszelnök
Balogh	elnök
Sulyok	főtitkár

Név	Funkció
Jakabffy	alelnök
Jósika	alelnök

A Kongresszusokon részt vevő magyar küldöttek végzettsége

Név	Végzettség
<i>Csehszlovákia</i>	
Aixinger	jogász
Flachbarth	jogász
Szüllő	jogász
Jaross	jogi tanulmányait nem fejezi be, gazdasági akadémia
Szvatkó	bölcsészdoktor
Esterházy	kereskedelmi akadémia
<i>Jugoszlávia</i>	
Deák	jogász
Palásthy	jogász
Strelitzky	jogász
Törley	kereskedelmi akadémia
<i>Románia</i>	
Balogh	jogász
Jakabffy	jogász
Sulyok	jogász
Ugron	diplomata
Ambrózy	gazdasági akadémia, konzul
Jósika	gazdasági akadémia

FÜGGELÉK IV. AZ EURÓPAI NEMZETISÉGI KONGRESSZUS HATÁROZATAI¹

1. kongresszus (Genf, 1925. október 15–16.)

1.

A kulturált világnak a nemzeti-kulturális szabadság éppúgy szellemi értéke, mint a vallásszabadság. E tétel mint etnikai alapelv irányadóul kell szolgáljon a népek közötti kapcsolatokban, és hatékonyan ki kell fejeződnie és ténylegesen meg kell valósulnia pozitív jogszabályokban és törvényes intézkedésekben. Ennek megfelelően minden államnak, melynek határain belül más nemzetiségű népcsoportok is élnek, köteleznie kell magát arra, hogy azoknak mint közösségeknek biztosítja a szabad kulturális és gazdasági fejlődés lehetőségét, valamint garantálja tagjai állampolgári jogainak szabad és csorbitatlan élvezetét. Ezen alapelvek elismerése és gyakorlati megvalósítása teremti meg a népek közötti megértést és ezzel Európa békéjének előfeltételét.

2.

Azokban az európai államokban, melyek határai között más nemzetiségű népcsoportok is élnek, minden egyes népcsoportnak biztosítani kell a jogot arra, hogy népiségét a körülményektől függően területi vagy személyi alapon megszervezve saját köztisztviseltekben ápolja és fejlessze. A delegáltak ebben az önkormányzati jogban látják annak lehetőségét, hogy az illető államokban a kisebbség és a többség tagjainak lojális együttműködése zavartalanul megvalósuljon, és Európa népeinek egymáshoz való viszonya javuljon.

3.

Minthogy Európa békéjét csak a nemzetiségek közötti valódi megértésre hajló szellem biztosíthatja, a Népszövetségnek saját világosan megfogalmazott feladatához híven, és 1922. szeptember 21-i határozatának értelmében különösen behatóan kell foglalkoznia a probléma megoldásával. Ez a kisebbségek fenti határozatokban megfogalmazott jogainak megvalósításával történhet. Európa szervezett nemzeti kisebbségi csoportjainak szilárd akarata, hogy lehetőségeihez mérten hozzájáruljon ahhoz, hogy a Népszövetség ezt a célt elérje. Az Elnökség megbízást kap arra, hogy ezeket a határozatokat a Népszövetség tagjainak tudomására hozza.

4.

A kongresszus elhatározza, hogy hálás köszönetet mond mindazoknak a nemzetközi szervezeteknek, melyek a kisebbségi probléma megoldásán fáradoznak, és kéri őket, hogy magas céljaiknak megfelelően a jövőben is támogassák ezt az ügyet.

2. kongresszus (Genf, 1926. augusztus 25–27.)

1. A kulturális fejlődés szabadságának biztosítása

A kongresszus emlékeztet tavaly meghozott határozatára: „Azokban az európai államokban, melyek határai között más nemzetiségű népcsoportok is élnek, minden egyes népcsoportnak biztosítani kell a jogot arra, hogy népiségét a körülményektől függően területi vagy személyi alapon megszervezve saját köztisztviseltekben ápolja és fejlessze. A delegáltak ebben az önkormányzati jogban látják annak lehetőségét, hogy az illető államokban a kisebbség és a többség tagjainak lojális együttműködése zavartalanul megvalósuljon és Európa népeinek egymáshoz való viszonya javuljon.”

E határozattal kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozza, hogy

1. a nemzeti-kulturális önkormányzat, illetve az annak megfelelő más szervek megalakítása és életbe léptetése csakis a kisebbségek egyetértésével történhet, akik ez ügyben egyedül jogosultak határozni;

2. az egyes személyek azon szabadsága, hogy valamely nemzetiséghez tartozónak nyilvánítsák magukat, vagy ha létezik nemzeti kataszter, akkor a kataszterbe való belépés vita vagy vizsgálat tárgyává nem tehető, büntetőjogi védelem alatt kell állnia, és ezért az állami életben sem a nemzetkisebbségi csoport egésze, sem az egyes személy semmiféle hátrányt nem szenvedhet;

3. az állam és minden olyan köztisztviselő, amely közpénzekből kulturális feladatokat lát el, köteles az ilyen önkormányzatot ugyanúgy támogatni, mint a többségi nép kulturális életét.

2. A gazdasági egyenjogúság biztosítása

Az adott államban élő nemzetiségi személyek gazdasági életben való egyenjogúsága nélkül a nemzeti-kulturális szabadság, amely mint a népek közötti kapcsolatok etikai alapelve elismerést nyert, gyakorlatilag semmit sem ér. A teljes polgári egyenjogúsághoz, az élet és szabadság teljes és széles körű védelméhez elsősorban kétségkívül az egzisztenciális létért folytatott küzdelem egyenlő jogi és gyakorlati feltételeinek garantálása tartozik. Az állam ne alkalmazzon olyan gazdasági protekcionizmust, amely arra hivatott, hogy a kisebbség tagjait hátrányos helyzetbe hozza. Az állam mint közjogi vagy mint privát munkaadó a kisebbséghez tartozókat nem kezelheti másként, mint a többségeket. Olyan körülmények teremtése, amelyek következménye a kisebbségek szakképzésből való kizsorolása, megengedhetetlen. Az állam ne engedje és ne tűrje el, hogy a kisebbség egyes tagjainak életlehetőségeit intézményesen vagy a gyakorlatban korlátozzák.

A nemzeti kisebbségekhez tartozók vagyonának és vagyontárgyainak a magántulajdonnak az államban egyébként is érvényes védelmét kell élvezniük. A polgári, a közigazgatási, a kereskedelmi és iparjogban, az adózásnál, a bányajogban, a szociális és munkástörvényhozásnál sem a célkitűzés, sem a megvalósítás területén nem szabad különbséget tenni a különböző nemzetiségek tagjai között. Ugyanez érvényes a gazdasági reformokra, különösen az agrárreformokra, melyekkel kapcsolatban követelni kell, hogy azok ne rendítsék meg a kisebbségek tősgyökerességét. Egy ilyen reformnak semmilyen körülmények között sem lehet következménye a kisebbségek gazdasági meggyengülése. Az olyan gazdasági kérdések szabályozásánál, melyekben lényegében a kisebbségek tagjai jelennek meg károsultként, nem szabad különleges törvényalkotás útján olyan kivételes állapotokat bevezetni, melyek ellentétesek az anyagi és eljárési jog általános alapelveivel.

Az államnak mint munkaadónak példának okáért minden tevékenységében, minden monopóliumában – így különösen a postánál és a vasútnál – figyelembe kell vennie a kisebbséghez tartozók érdekeit. Ott, ahol az állam a földművelés, a kereskedelem, a kisipar, az ipar vagy más foglalkozások területén koncessziókat és licenszeket ad, hiteleket, támogatásokat nyújt, a nemzetiségeket egyenrangúan kell kezelni.

Ahol az állam köztisztviselők alapításával befolyást gyakorol a magángazdaságra, ahol kötelező szervezetek útján közvetlenül beavatkozik a szabad gazdasági tevékenységbe, ott a nemzetiségek gazdasága megfelelő figyelemben kell, hogy részesüljön. A törvényben előírt munkaszüneti napok meghatározásánál is el kell kerülni az egyes nemzeti kisebbségek tagjainak gazdasági károsodását. A gazdasági bojkottra való felfelkeltéssel szemben a büntetőjog szigorával kell eljárni. Ami az agrárreformot illeti, itt elsősorban azt kell kiemelni, hogy a földbirtokok, épületek, bérlemények kisajátításánál és szétosztásánál a kisebbséghez tartozó állampolgárok nem eshetnek eltérő bánásmód alá. A kisajátított földbirtokok kártalanítási módja nem vezethet a tulajdonviszonyoknak a kisebbségek hátrányára való eltolódásához.

Az ilyen és ehhez hasonló gazdasági hátrányok elkerülésére, illetve lehetőség szerinti korlátozására a kongresszus a következőket ajánlja: 1. Gondosan részletezett normák kidolgozását az állam minden gazdaságot érintő szabályozásában; 2. A nemzetiségek arányos részvételét az állami és a hivatalos gazdasági testületek és vállalatok vezetésében; 3. A gazdasági jogvédelem kiépítését.

3. Az állampolgársághoz való jog biztosítása

1. Mindenkinék joga van valamilyen állampolgárságra.

2. Az állampolgárság szerzett jog, amely csak saját akaratból veszthető el, ez az elhatározás azonban konkludens cselekedetektől is megállapítható.

3. Az érdekelt államok közti szerződéskötés – mint pl. a Római Konvenció is – alkalmas eszköz arra, hogy az új államalakulatok annak a több százezer embernek az akuttá vált állampolgársági ügyét rendezzék, akik állampolgárságukat önhibá-

jukon kívül veszítették el, és ezáltal gyakran egzisztenciális fenyegetettségnek és nyomornak vannak kitéve.

A kongresszus éppen ezért azt ajánlja, hogy a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén létrejött utódállamok ratifikálják a Római Konvenciót.

Az egykori Orosz Birodalom területén az utódállamok állami törvényhozásában ajánlatos elfogadni és alkalmazni a versailles-i békeszerződés idevonatkozó alapelveit, a még a cári időkől származó kivételes és rendőrségi rendelkezések egyidejű megsemmisítése mellett.

4. Egyenjogúság a választójogban és annak gyakorlásában

A kongresszus olyan választási rendszer alkalmazását kívánja, mellyel a nemzeti kisebbségek a törvényhozó és önkormányzati testületekben az állam összlakosságához viszonyított számarányuknak pontosan megfelelő arányú képviselethez juthatnak.

A mesterséges választási kerületi beosztások, a többségnek való kedvezés, a választójogi törvény minden olyan egyéb határozata és rendelkezése, illetve az olyan választási gyakorlat, melynek célja a nemzeti kisebbségek háttérbe szorítása, szemben áll az egyenlőség eszméjével.

Maguknak az államoknak is érdekükben áll, s egyben a nemzeti kisebbségeknek az állam feladataiban való zavartalan, felelősségteljes és produktív részvételének is előfeltétele, hogy lehetőleg minden nemzeti kisebbségnek legyen parlamenti és önkormányzati képviselete. Feltétlenül el kell kerülni a választási törvény olyan módosításait, melyek a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének elvesztését eredményezik.

5. A nyelvkérdés szabályozása

Az állam a nyelvhasználatot csupán az államapparátusban, valamint az állami szervek és a polgárok közötti kapcsolattartásban szabályozhatja.

Az állampolgárok egymás közötti kulturális, tudományos, szociális jellegű privát és hivatalos érintkezésében az általuk használt nyelv szabad megválasztása korlátozások nélkül engedélyezendő.

Minden nemzetiségnek joga van államában olyan iskolákhoz, melyekben az oktatás és a vizsga saját nyelvén történik. Az államnyelv elsajátításának lehetőségét minden állampolgárnak saját iskolájában kell biztosítani.

Minden nemzetiségnek joga van vallási téren saját nyelve használatához.

A nevek használata és írásmódja (keresztnevek és családi nevek) a polgárok személyi jogát képezi, abba bárminemű állami beavatkozás megengedhetetlen.

Azokon a területeken, ahol egy nemzetiség zárt közösségben él, az állami nyelv helyébe annak a nemzetiségnek a nyelve lép.

Az állam központi intézményeihez érkező írásos beadványokat az államban használt köznyelveken kell elfogadni és megválaszolni. Ezekben az intézményekben garantálni kell az ezeken a nyelveken való szóbeli érintkezés lehetőségét.

Az egyes területek állami intézményeiben és az önkormányzati testületekben a szóbeli és az írásbeli érintkezésben egyaránt engedélyezni kell a terület köznyelveit.

A jogorvoslat lehetséges megkönnyítése szempontjából alapvető fontosságú a tárgyalási nyelv meghatározása. A bírának és a hivatalnokoknak minden általuk ismert nyelvet használniuk kell.

Az adminisztratív határok megállapításánál figyelembe kell venni a lakosság nyelvi összetételét.

6. A kormányok és a nemzeti kisebbségi csoportok közti viták rendezéséhez vezető út

Jövőbe mutató, történelmi jelentőségű esemény a kisebbségi jogok nemzetközi szerződésekben való kodifikálása, a jogok megsértésének nemzetközi ügygé való nyilvánítása és a Népszövetség e jogok feletti garanciavállalása és védelme. Ezzel a Népszövetség Tanácsa személyében egy nemzetközi fórum lett hivatott a kisebbségi kérdés szabályozására.

E szabályozás azonban elégtelennek bizonyult, mivel a Népszövetség Tanácsa – jellegének megfelelően – nemcsak a legfelső és végső, hanem egyúttal az egyetlen és ezzel az első fellebbviteli fok is a kisebbségi jog megsértéséből származó vitákban, s így olyan feladatokkal is meg van terhelve, amelyeknek természeténél fogva nem tud tökéletesen megfelelni. E fórum elé az adott kérdések már csak akkor kerülnek, amikor a konfliktus kipattant: az érintett államon belüli viszonyok vitás kérdéseinek rendezésére és elsimítására az első lépések tehát már rögtön egy nemzetközi fórum előtt történnek.

A kongresszus ezzel szemben olyan utak keresésének szükségességét hangsúlyozza, amelyek segítségével elkerülhető a konfliktusok kirobbanása, illetve a már létrejött konfliktusok elmérgesedése, és amelyekben a többség és a kisebbség viszonyából kialakuló problémák elsimítását először az érintett állam területén, a kormány és a kisebbség közötti – teljes egyenrangúságot biztosító – tárgyalások útján keresnék.

A kongresszus nyomatékosan hangsúlyozza a kisebbség és a többség viszonyában felmerülő problémák közös, tárgyalások útján és a kisebbség felelősségbe való bevonásával történő rendezésének rendkívüli morális és gyakorlati jelentőségét. Ebben az összefüggésben utal az Interparlamentáris Unió paritásos bizottságok bevezetését szorgalmazó ismételt javaslatára.

A kongresszus a kisebbségi kérdések Népszövetség előtti tárgyalásának jelenleg érvényes, határozatok szerinti eljárását sem tartja elégségesnek ahhoz, hogy a Népszövetség Tanácsa a szerződésekkel ráruházott feladatoknak megfeleljen. Azáltal, hogy ez az eljárás az érintett kisebbségeket nem ismeri el ügyfélnek, és hogy a kisebbségnek még arra sincs joga, hogy megismerje a döntéseket vagy egyáltalán azok indokait, nehézzé válik a felvetett kérdések kimerítő és szakszerű tárgyalása és a bizalom légkörének megteremtése. A kongresszus ezért – egyetértésben a Népszövetségi Ligák Nemzetközi Uniójával és a Nemzetközi Jogi Társasággal – ismét követeli a kisebbségi kérdések tárgyalásánál a teljes, legális nyilvánosságot, valamint azt, hogy amíg nem valósítható meg a kisebbségek ügyfélként való elismerése, addig biztosítsák a kisebbségek eljáráson való meghallgatását. A kongresszus kifejezi abbéli óhaját, hogy a Népszövetség minden egyes tagjának

jogában álljon kérni, hogy a Tanács tárgyalja meg az egyes kisebbségi kérdéseket.

A kongresszus a Népszövetséget tekinti a népek közötti konfliktusok elsimítására és a világ megnyugtatására hivatott legfontosabb fórumnak. Legelemibb érdeke fűződik az elvek és a valóság természetszerű összeütközéséből adódó nehézségek leküzdéséhez, és hogy tevékenysége a népek valódi szövetségének szellemében történjék.

A Népszövetség és a népek, különösen a nemzetkisebbségek közötti bizalom megteremtését a kongresszus olyan sürgető feladatnak tekinti, amelyben minden kisebbségnek kötelessége együttműködni.

A kongresszus semmisnek nyilvánítja azt, hogy nemzeti kisebbségi csoportok a nemzeti kisebbségi csoportok integráló alapelvéül szolgáló kisebbségi jogokról lemondhassanak, függetlenül attól, hogy a jogokat szerződésben kifejezetten megerősítették-e vagy sem. A kormányok ilyen jellegű lemondások kieszközlésére irányuló törekvését közrend elleni vétésnek tekinti. A kongresszus emlékeztet az 1922. szeptember 21-i népszövetségi gyűlés egyhangúlag meghozott határozatára, és az abban megfogalmazott erkölcsi alapelvre, mely szerint a kisebbségi szerződések által nem érintett államok kötelesek a szerződésekben lefektetett alapelveket figyelembe venni.

A kongresszus tudatában van annak, hogy a Népszövetség elveinek gyakorlati megvalósulása az emberi érzület változásától, a világ közvéleményében meggyökeresedő valódi közösségi érzéstől, és a világ közvéleményének erejétől függ. A kongresszus a nemzeti kisebbségek legfontosabb feladatának és kötelességének azt tekinti, hogy a hasonló célt követő nemzetközi szervezetekkel szövetségben elszántan és odaadással küzdjön e célért. A nemzeti kisebbségek ezen a gyűlésen ünnepélyesen kiállnak ezek mellett a feladatok mellett.

7. Szervezeti kérdések

I. A kongresszus elhatározza egy következő kongresszus megszervezését, s ennek előkészítésére kiküld egy előkészítő választmányt, mely a következő tagokból áll: dr. Wilfan képviselő, dr. F. Maspons i Anglasell, Motzkin úr, dr. Schiemann képviselő, Sierakowski gróf és Szüllő Géza. A Választmány minden tagjának jogában áll, hogy mással képviseltesse magát. Az előkészítő választmánynak – melynek feladatai közé tartozik a következő konferencia időpontjának pontos meghatározása is – lesz egy ügyvezető titkára, akinek székhelyét és munkakörét a Választmány hivatott meghatározni.

II. A következő kongresszus előkészítő munkálatai mellett az ügyvezető titkár feladata lesz az is, hogy a kisebbségi mozgalom legfontosabb eseményeiről kiadjon egy bulletint francia és német nyelven. A bulletin irányelveinek megállapítása az előkészítő bizottság feladata.

III. A kisebbségek számának és helyzetének pontosabb megállapítására egy ankétot szervezünk, és felkérjük a kongresszuson képviselt csoportokat, hogy ebben a munkában legyenek az előkészítő bizottság segítségére.

3. kongresszus (Genf, 1927. augusztus 22–24.)

1. Állami szuverenitás és kisebbségvédelem

A nemzetiségek harmadik kongresszusa megállapítja, hogy a kisebbségi jogok kiépülése, illetve a nemzetiségi önkormányzat organikus törvényekbe foglalt közjogi elismerése, valamint e jogok perelhetővé tétele teljes összhangban van a Népszövetségben egyesült szuverén államok mai természetével, és ezáltal lehetséges a kisebbségi kérdés pozitív megközelítése az egyes államokon belül, valamint nemzetközi jogi úton is.

Figyelembe véve, hogy a Népszövetségben egyáltalán nem kielégítő a kisebbségi jogvédelmi eljárás mai állapota, a kongresszus szükségesnek tartja, hogy a kisebbségi szerződésekben deklarált jogok megvalósulása érdekében felemelje szavát a Népszövetségnél és annak bizottságainál.

2. Az európai békét veszélyeztető nemzeti türelmetlenség

A kongresszus megállapítja, hogy az elmúlt évben a nemzeti kisebbségek helyzetében nemcsak hogy nem volt javulás észlelhető, de a helyzet még tovább is romlott.

A korábbi időkhöz hasonlóan még most is erőszakot alkalmaznak az alapvető nemzetiségi jogokkal szemben, és megsértik a kisebbségvédelmi szerződéseknek a Népszövetség Tanácsa 1922. szeptemberi határozata által az összes tagállamra nézve kötelező erejűnek nyilvánított alapelveit. Mindezt anélkül, hogy ez ellen bármi történnék. Most azonban a Népszövetség egyes tagjai már magukat az alapelveket és azok magas erkölcsi és jogi jelentőségét is kétségbe vonják. Emiatt komolyan megrendülni látszanak a Népszövetség békemunkájának alapjai, és az európai béke megőrzése is súlyos veszélybe került. Meggyőződésünk szerint a Népszövetség, mint az Európa békéjét veszélyeztető kérdések megtárgyalásának egyetlen illetékes szervezete, köteles komolyan nekilátni a kisebbségi probléma megtárgyalásának, és köteles gondoskodni arról, hogy a népiség szent jogai megvédelmeztesse.

A katalán csoport e ponthoz javasolt, s a kongresszus által elfogadott kívánságai

A katalán csoport a következő, a Népszövetséghez való viszonyt illető kívánságokat ajánlja elfogadásra a kongresszusnak:

1. A békeszerződésekben védett kisebbségeket illetően – előző, 1926-os kongresszusunk határozatainak megfelelően – továbbra is ragaszkodnunk kell a Népszövetség előtti eljárás kiszélesítéséhez.

2. A Népszövetség tagállamaiban élő, de a békeszerződésekben nem védett kisebbségekre való tekintettel elengedhetetlen, hogy a Népszövetség tagjai által 1922 szeptemberében egyhangúlag elismert morális kötelezettség jogi kötelezettségként is elfogadást nyerjen.

3. A Népszövetség mint nemzetközi fórum és mint a világbéke jótállója nem maradhat többé közömbös az olyan nemzetiségi csoportok sorsa iránt, melyek olyan államokban élnek, amelyek nem, vagy már nem tagjai a Népszövetségnek.

A Népszövetség feladata, hogy az ellenőrzés lehetséges módjait és a beavatkozás formáit megállapítsa.

Mindenesetre kívánatos a panaszok Állandó Nemzetközi Bírósághoz való eljuttatásának lehetősége is, sőt ennek az útnak – mivel itt egy illetékes jogi fórumról van szó – előnyben kell részesülnie a Népszövetség Tanácsának beavatkozásával szemben, lévén az csupán egy politikai fórum. A döntőbíróági eljárás is kívánatos eszköz lenne a cél eléréséhez.

A Népszövetségnek támogatnia kell a nemzetközi összefogás szolgálatában álló bizottságok és intézetek – például a Szellemi Együttműködés Intézete és Bizottsága és a Nemzetközi Jog Kodifikációs Bizottsága –, valamint a nemzeti csoportok együttműködését.

3. A nemzeti kisebbségi csoportok államon belüli és államok feletti együttműködése

1. A kongresszus a nemzeti kisebbségek köteletségének tartja, hogy azok minden országban törekedjenek a kölcsönös, baráti nemzeti kapcsolatok fejlesztésére, és a kisebbségi követelések területén való közös fellépés céljából – különösen ami a törvényhozó testületekben való részvételt illeti – valamilyen formában fogjanak össze, illetve egyezzenek meg, és támogassák egymást.

2. A kongresszus kifejezi abbéli óhaját, hogy a nemzeti kisebbségek vezetőségei igyekezzenek népcsoportjaik jogi követeléseit megjelenítő hivatalos orgánumokat teremteni, hogy ezekben a hivatalos vezetőség véleménye mindenkor megjelenhessen. A kongresszus reméli, hogy ezeket az orgánumokat a kisebbségi kongresszusok szellemében fogják szerkeszteni, és a béke elérésének egyik legfontosabb eszközeként a kölcsönös közeledést és megértést fogják szolgálni.

3. A kongresszus azt ajánlja, hogy a nemzeti kisebbségek egységesen lépjenek fel mindazokban a nemzetközi testületekben és kongresszusokon, ahol a kisebbségi kérdés szóba kerül, és a kisebbségi jogok megvédése érdekében támogassák egymást.

4. Szervezeti kérdések

1. A Nemzetiségi Kongresszus a sajtószabadságban a polgári szabadságjogok, ezen belül a kisebbségi jogok megvalósulásának magától értetődő előfeltételét látja. Ezért a kisebbségi sajtó elnyomását, ahogy a cenzúra minden formáját is – mivel az ellentmond ennek az alapelvnek – el kell utasítanunk. Hasonlóképpen állást kell foglalnunk minden olyan intézkedéssel szemben, melyeket több kormány is háború esetére való felhatalmazások alapján bocsátott ki, mivel ezek a népek lelki atmoszféráját mérgezik. Azok ellen a rendelkezések ellen is tiltakoznunk kell, amelyek megtiltják a kisebbség nyelvén külföldön megjelenő újságok és könyvek behozatalát, mivel ez akadályozza a kisebbségek kultúrájának szabad fejlődését. A kisebbségi sajtónak mind anyagilag, mind jogilag ugyanazt a szabadságot kell élveznie, mint a többségi nép sajtójának.

2. A kisebbségek kongresszusa felkéri a teljes kisebbségi sajtót, hogy támogassa törekvéseit, és kerüljön mindent, ami az egyes kisebbségek között viszályt

szíthatna. A kisebbségi sajtónak feladata, hogy újra és újra hangsúlyozza a kisebbségek szolidaritását. A kisebbségi újságírók szoros együttműködésének is a szolidaritás elvét kell ápolnia, ezért a kongresszus a kisebbségi újságírók szövetségének megalakítására biztat, és felkéri az előkészítő bizottságot, hogy tegye meg a szükséges lépéseket ebben az irányban.

3. A kongresszus hálás köszönetét fejezi ki az Elnökség tagjainak és a kongresszus főtitkárának önfeláldozó tevékenységéért, és egyúttal megállapítja, hogy egy Választmányt hoz létre a „Nemzetiségi Kongresszus Választmánya” elnevezéssel, amely a következő urakból áll: dr. Wilfan képviselő, dr. Maspons i Anglasell, Leo Motzkin, dr. Schiemann képviselő, dr. Szüllő Géza képviselő és prof. Kurcsinszkij. A bizottság minden tagja jogosult arra, hogy mással képviseltesse magát. A következő konferencia helyét és időpontját a Választmány állapítja meg.

4. A bizottság szükségesnek tartja, hogy a Titkárság tevékenysége bővüljön, és szervezete – amennyiben ezt az anyagi eszközök lehetővé teszik – kiépüljön és kibővüljön. Ezenkívül kifejezi abbéli óhaját, hogy a német, francia és angol nyelven eddig megjelent bulletin a jövőben is jelenjék meg, ha csak lehet, tökéletesedjék. A Titkárság egyik legfontosabb feladata annak a tavaly megtartott ankétnak a feldolgozása, melynek célja az egyes kisebbségek jelentőségének és helyzetének megismerése és áttekintés szerzése volt.

4. kongresszus (Genf, 1928. augusztus 29–31.)

1. A nemzetiségek helyzete és a Népszövetség

A negyedik Európai Nemzetiségi Kongresszus elismeri, hogy tevékenysége kezdetén a Népszövetség a legfelső nemzetközi autoritás első megtestesüléseként út-törő módon védelmébe vette a kisebbségi jogok minimumát.

A kongresszus a Népszövetség által vállalt garanciákat nem egy folyamat befejezésének tekinti, hanem az olyan nemzetközi intézkedések egyik kiindulópontjának, amelyek arra hivatottak, hogy a konkrét viszonyok és szükségletek vonatkozásában megkönnyítsék az egyes államok nemzetiségei közti egyenlőség kialakulását, s amelyeknek a világbéke érdekében meg kell alapozniuk a bizalom és a többségi és kisebbségi nemzetiségek államon belüli politikai együttműködésének légkörét.

A Népszövetség több mint nyolcéves tevékenységére visszapiillantva azonban a kongresszus nemcsak a kisebbségi panasz eljárás rendszerének elégtelen kialakítását állapítja meg, hanem a vállalt kötelezettségek hiányos teljesítését is. Különösen nagy aggodalmat keltenek egyes vezető államférfiak utóbbi években a Népszövetség Tanácsa előtt elhangzott és ellentmondás nélkül hagyott azon nyilatkozatai, melyek az eredeti – a nemzetiségek fennmaradása szempontjából döntő jelentőségű – kisebbségjogi megállapításokat kétségbe vonják, illetve azokat ellenkezően értelmezik. Mindez csakis azzal magyarázható, hogy az európai nemzetek közti feszültségek jelentőségét teljesen helytelenül értékeli.

Az a körülmény, hogy a Népszövetségnél a kisebbségi osztály titkári állásának betöltése az objektivitás garanciája nélkül történik, azt a különösen nyugtalanító félelmet ébreszti, hogy ez a Titkárság a jövőben ügyelőkészítő feladatának nem fog megfelelni. Ez pedig veszélyeztetné a Népszövetség tekintélyét a kisebbségek körében.

E tények mérlegelésével a negyedik Európai Nemzetiségi Kongresszus kijelenti, hogy a 40 millió lelket számláló nemzeti kisebbségek bizalma erősen megrendült a Népszövetségben, mint a kisebbségi jogok jótállójában, s velük együtt azon meglehetősen nagyszámú csoportoké is, melyek a szervezet feladataival kapcsolatban a kisebbségek felfogását osztják.

A Népszövetség részéről – alkalmazott metodusainak köszönhetően – a kisebbségi probléma megoldása érdekében ez ideig komoly lépés nem történt.

A nemzeti kisebbségek jogainak védelme, ami a béke megőrzésének előfeltételét is jelenti, a Népszövetség kötelezettsége, s ez így is marad.

Elvárjuk, hogy a jövőben eleget tegyen e kötelezettségének.

2. A konnacionális népcsoportok egymáshoz, a nemzet egészéhez, illetve az anyanemzethez fűződő kulturális kapcsolatai

A kongresszus emlékeztet az európai nemzetiségek kulturális fejlődésének szabadságáról 1925-ben és 1926-ban hozott határozataira. Megállapítja, hogy a megfelelő kulturális fejlődés lehetetlen az azonos nemzetiségű csoportok egymáshoz, illetve az anyanemzethez fűződő kölcsönös kulturális kapcsolatai nélkül. Magukra hagyottan, szellemi megtermékenyítés nélkül a népcsoportok elcsökevényesednek, s ez az államoknak sem állhat érdekükben. A nemzetiségek kulturális elszigetelése fejlődésük szabadságát illuzórikussá teszi. Ezért a virágzó kulturális életnek elengedhetetlen előfeltétele e kapcsolatok kölcsönös ápolása. A kongresszus ezért a nemzeti lét természetéből fakadóan szükségesnek tartja, hogy az egyes néprészek kulturális kapcsolatokat tartsanak fenn egymással, a nemzet egészével, illetve az anyanemzettel, s ezeket a kapcsolatokat ápolják. Az államnak ezeket a kulturális kapcsolatokat és azok gyakorlati megnyilvánulásait semmiféle rendszabállyal sem szabad korlátoznia.

3. A nemzetközi szervezetek tevékenysége a nemzetiségi kérdés területén és a nemzetiségek együttműködése e szervezetek keretein belül

A negyedik Európai Nemzetiségi Kongresszus elégedetten nyugtázza, hogy a nemzetközi szervezetek az elmúlt évben komolyan foglalkoztak az európai nemzetiségek problémáival. Különösen nagy elégedettséggel üdvözlí a Népszövetségi Ligák Uniójának tárgyalásait és határozatait. A kongresszus köszönetet mond mindazon szervezeteknek és személyiségeknek, akik a nemzetiségi probléma jelentőségét felismerve idealista szellemben dolgoznak annak megoldásán. Azzal a kéréssel fordul ezekhez a szervezetekhez és személyiségekhez, hogy azok továbbra is vessék latba befolyásukat, és nyerjenek meg az ügynek mindenkit, akit áthat az államok és népek közti megbékélés szükségességének tudata, és éppúgy, mint mi, Európa megbékélését tekintí tevékenysége végső céljának. A kong-

resszus továbbá elégedetten állapítja meg, hogy a Választmány, valamint a népcsoportok más tagjai is hozzájárultak az előrelépéshez a szolidáris együttműködés és egymás kölcsönös támogatása révén. Ezért azzal a sürgős kéréssel fordul minden tagjához – miközben utal a harmadik kongresszus határozatára –, hogy folytassa és bővítse ezt az együttműködést, valamint egymás kölcsönös támogatását.

4. Nemzetiségi tudomány

A negyedik Nemzetiségi Kongresszus kinyilvánítja abbéli óhaját, hogy az egyes kisebbségi területeken az arra alkalmas helyek regisztrálják a kisebbségeket érintő újságcikkeket és a megjelenő publikációkat, és valósítsák meg a publikációk kicserélését a résztvevők között.

A kongresszus továbbá megbízza J. Estelrich igazgatót, hogy készítsen javaslatokat egy, az európai nemzetiségekkel foglalkozó kézikönyv kiadására.

5. Szervezeti kérdések

1. A kongresszus legmelegebb köszönetét fejezi ki az Elnökség tagjainak és a Kongresszus főtitkárnak önfeláldozó tevékenységéért, és egyúttal megállapítja, hogy miként eddig, úgy most is egy bizottságot hoz létre a „Nemzetiségi Kongresszus Választmánya” elnevezéssel, amely a következő urakból áll: dr. Wilfan, Maspons i Anglasell, prof. Kurcsinszkij, a jogi akadémia tagja, dr. Levickij, Leo Motzkin, dr. Schiemann és dr. Szüllő Géza. A Választmány minden tagja jogosult arra, hogy mással képviseltesse magát. A következő konferencia helyét és időpontját a Választmány állapítja meg.

2. A bizottság szükségesnek tartja, hogy a Titkárság tevékenysége bővüljön, és szervezete új segéderők alkalmazásával kiépüljön. Ezenkívül kifejezi abbéli óhaját, hogy a Titkárság bulletinje továbbra is megjelenjen, kéthavonta, nyomtatásban, német és francia nyelven. A bizottság méltányolja a Titkárság sajtó- és információs szolgálatának eddigi működését, és ennek kibővítését kívánja. Egyúttal arra kéri a Választmányt, hogy a főtitkár munkájának megkönnyítése érdekében dolgozzon ki egy részletes szolgálati utasítást, amelyhez a főtitkárnak tartania kell magát a Választmány határozatainak végrehajtásánál és egyéb jellegű tevékenységénél.

Az Európai Államok Szervezett Nemzetkisebbségi Csoportjai Kongresszusának alapelvei és alapszabálya

I. Abból a célból, hogy nemzeti-kulturális fejlődésük szabadságát saját államaik keretei között megvalósítsák, biztosítsák és előmozdítsák, valamint hogy a cél érdekében szolidaritásukat kinyilvánítsák, megszilárdítsák és hatékonyra tegyék, az európai államok szervezett nemzeti csoportjainak (népcsoportjainak, nemzeti kisebbségeinek, nemzetiségeinek) képviselői meghatározott időközönként a továbbiakban is összeülnek közös konferenciáikon.

A tárgyalásoknak és a határozatoknak igazolniuk kell – figyelembe véve az egyes kérdések sematikus megoldását lehetetlenné tevő sajátosságokat – a cso-

portok egyetértését és azon törekvését, hogy a népek megbékélését, egymáshoz való kulturális közeledését, és mindezzel a békét szolgálják.

Minden olyan kérdés tárgyalása kizárt, amely a fennálló állami határok megváltoztatására irányul.

II. Azoktól a nemzeti kisebbségi csoportoktól (népcsoportoktól, nemzeti kisebbségektől, nemzetiségektől), melyek az eddig megtartott 1925-ös, 1926-os, 1927-es, 1928-as kongresszusokon nem képviseltették magukat, a felvétel előfeltételeként a következőket várjuk el:

1. A csoportok szervezettek legyenek államukban.

2. Legyen saját nemzeti kultúrákaratuk, ami minden további nélkül feltételezhető, ha a csoport többsége a kongresszuson való részvétel mellett dönt, illetve nincs ellene; egyébként pedig a jelentkezőnek bizonyítania kell tartós természetű kollektív kulturális életmegnyilvánulását.

III. A csoportoknak olyan küldöttekkel kell képviseltetniük magukat, akik az érintett államok polgárai, és azok területén élnek. Az előkészítő Választmány tagjaira is a küldöttekre érvényes feltételek vonatkoznak. Kivételes esetekben és különösen akkor, ha egy adott államból a helyi viszonyok, valamint az ezzel járó veszélyek miatt lehetetlennek tűnik delegáltak küldése, engedélyezett a külföldről érkezők részvétele. Azzal a megszorítással, hogy bár hozzászólási jogot kapnak, szavazati joggal nem rendelkeznek. Az is előfeltétel, hogy nem vesznek részt aktívan a kérdéses állam integritása elleni mozgalomban, továbbá nem állnak közismert politikai hűségviszonyban egy másik állammal.

IV. 1. A kongresszus elhatározza egy következő kongresszus megtartását.

2. Az előkészítéssel egy, a kongresszus által kijelölt Választmány (az Európai Nemzetiségi Kongresszus Választmánya) lesz megbízva, mely megteszi a szükséges előkészületeket, meghatározza a kongresszus idejét és helyét, pontosan összeállítja a napirendet, és meghívja a csoportokat. Ezenkívül kötelessége a korábbi kongresszusok határozatainak végrehajtása is.

3. Az előkészítő Választmány mellett működik egy Tanács, mely felülvizsgálja a Választmány által összeállított napirendet, dönt a Választmány egyéb indítványairól, és a Választmány elutasító vagy nem egyhangú döntése esetén véglegesen határoz egy adott csoport meghívásáról, valamint a nem teljes jogú delegáltak részvételének engedélyezéséről.

4. A Tanácsot a Választmánynak legalább egyszer és lehetőleg a két kongresszus közti időszak félidejében kell összehívnia. Erre minden csoportot meg kell hívni, s ezeknek jogukban áll maximálisan három-három szóvivővel képviseltetni magukat. A Tanácsban való szavazás megkönyítése végett az ugyanazon nemzetiséghez tartozók külön nemzeti csoportokban egyesülnek, mely csoportok mindegyike egy szavazattal rendelkezik.

5. A Választmánynak és a Tanácsnak a határozatokat egyhangúlag kell meghoznia, kivéve, ha egy kérdést tisztán adminisztratív, technikai vagy gyakorlati jellegűnek ismernek el.

6. A Választmánynak alá van rendelve egy Titkárság a főtítkárral vezetésével.

V. A Kongresszus ügyeit az előkészítő Választmány a Tanács esetleges bevonásával egészen addig az időpontig intézi, ameddig a kongresszus vezetőséget választ magának.

VI. A Kongresszus ügyeinek intézésére a korábbi kongresszusokon gyakorlati vált alapelvek érvényesek egészen addig, amíg a Kongresszus erről másként nem határoz.

VII. Az előbbi határozatokból következő jogok gyakorlása az egyes csoportokra eső hozzájárulások befizetésétől függ.

5. kongresszus (Genf, 1929. augusztus 26–28.)

1. A Népszövetség és a nemzetiségek

Az Európai Nemzetiségi Kongresszusban egyesült nemzeti kisebbségek 1925-ös első genfi konferenciájuk óta azon meggyőződésüknek adnak hangot, hogy az egyes államokon belül felmerülő nemzetiségi kérdések megoldása a népek, a többség és a kisebbség közvetlen megértésében keresendő. A közvetlen megértésnek ez az útja egyes esetekben már sikerrel is járt.

A kisebbségvédelmi szerződések a Népszövetséget a szerződések őrzőjévé és a kisebbségek oltalmazójává tették. Amint azonban kongresszusaink szószerűkéről újra és újra elhangzott, a Népszövetségnek mint a népek közötti megegyezés eszméje hordozójának egyúttal az is a hivatása, hogy megkeresse és alkalmazza a nemzetkisebbségi probléma általános rendezésének módját, megteremtve ezzel az államokon belül a népek közötti békés együttműködést. Általánossá kell tennie ezáltal az európai kultúrfelfogás azon alapelveit, melyek – a Clemenceau-levéli szerint – a kisebbségvédelmi szerződéseket életre hívták.

A Népszövetség eddig képtelennek bizonyult eleget tenni azon fenti feladatának, hogy védelmezője legyen a kisebbségvédelmi szerződések határozatainak. Meghiúsította ezt egy félénk és bizalmatlan eljárási rendszerrel, és annak hasonló alkalmazásával.

A Kongresszusnak és más tényezőknek legalább az eljárás javítását célzó fáradozásai, ugyan bizonyos mértékig sikerrel jártak, egészében véve azonban mégsem hoztak kielégítő eredményt. Különösen a panasz eljárás során szükséges általános publicitás nem érvényesült. Az eljárás javítását elutasító szellem csalódást okozott a kongresszusnak és mindenkinek, aki bízik a Népszövetségben és azokban az eszmékben, amelyek azt életre hívták, s amely eszméknek annak tartalmát és célját kell képezniük.

A helyzetnek a probléma általános rendezése útján történő valódi javulását csak olyan szellem és érzület valósíthatná meg, amely tiszteletben tartja az emberi közösségek nemzeti és kulturális individualitását, és ezt a tiszteletet az általános kultúr- és jogérzet magától értetődő konzekvenciájának tekinti. A kölcsönös tiszteletnek ez a szelleme forrását nem az esetlegesen kodifikált határozatokban, határait pedig nem a többé-kevésbé szűkkeblű értelmezésekben keresi.

A kongresszus emlékeztet arra, hogy a Népszövetség plenáris ülése 1922 szeptemberében kiállt emellett a felfogás mellett. Egyidejűleg azonban megállapítja, hogy a közgyűlés proklamációja mindeddig nem egy fejlődés kezdete, hanem annak betetőzése lett.

A kongresszus emlékeztet arra is, hogy a Népszövetség az állami és társadalmi rendet veszélyeztető szociális problémák elhárítására és szabályozására a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal személyében egy olyan szervezetet hozott létre, melyben az államok és az államok szociális csoportjai – erősek és gyengék egyaránt – tökéletes függetlenségben és egyenjogúan dolgoznak együtt a nagy problémák megoldásán. A kongresszus ezt az intézményt olyan példának tekinti, amely létrejötté esetén alkalmasnak tűnik arra, hogy a Népszövetség kisebbségi kérdésben vállalt feladatainak egész komplexumát, a nemzeti kisebbségek védelmét, a konfliktusok kezelését és a nemzeti kisebbségek védelme alapelveinek előkészítését és általánosítását megvalósítsa.

Ezek mérlegelésével a kongresszus a következő megállapításokra jut:

1. A nemzeti kisebbségek nemzeti-kulturális és állampolgári jogai biztosításának az európai jogalkotás kötelező alapelveinek kell lennie.

2. Az egyes kisebbségi problémákból és a kisebbségvédelmi rendelkezésekből adódó kérdések kezelésére és megoldására, a kisebbségi jog továbbfejlesztésére és általános szabályozására létre kell hozni a Népszövetségben belül egy állandó intézményt a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal mintájára.

3. A kongresszus ismételten hangoztatja közreműködési szándékát és készségét a kisebbségi probléma békés megoldásában és minden arra irányuló próbálkozásban.

A katalán csoport indítványai

Az Európai Nemzetiségek Kongresszusa megállapítja, hogy bár a politikai síkon való nemzetközi együttműködés elképzelhetetlennek tűnik a szellemi téren való együttműködés nélkül, a hivatalos szervek szellemi együttműködésre való felszólításában egyes kulturális csoportok előnyben részesülnek, míg mások – a kisebbségi csoportok – figyelmen kívül maradnak. Így végül is lehetetlenné válik ezek közreműködése a nemzetközi természetű tudományos munkákban. Ez olyan körülmény, amely alapjaiban rendítheti meg a népek közötti szellemi együttműködés elvét.

Mindezek figyelembevételével a kongresszus kifejezi abbéli óhaját, hogy

1. a jövőben a Népszövetségnél működő Nemzetközi Együttműködés Bizottságának jog szerint hivatalos tagjai lehessenek azon etnikai csoportok képviselői is, amelyek olyan államokban élnek, melyekben ők etnikai kisebbséget alkotnak.

2. a Népszövetség megosztott bizottsága tegye lehetővé a Szellemi Együttműködés Párizsi Bizottságának, hogy az egyes államok számára fenntartott központi bizottságokon kívül – de azokkal összefüggésben – olyan speciális bizottságokat hozzon létre, melyek jogszerűen képviselhetik minden egyes kisebbség szellemi érdekeit közvetlenül a Szellemi Együttműködés Párizsi Bizottsága előtt, s ily mó-

don közvetlenül és hatékonyan járulhassanak hozzá a nemzetközi tudományos munka sikeréhez.

2. A kisebbségi sajtó feladatai

Az ötödik Európai Nemzetiségi Kongresszus a legmelegebben üdvözli a Kisebbségi Újságírók Európai Szövetségének alapítási szándékát. A kongresszus kifejezi meggyőződését, hogy ez a szövetség a kisebbségi újságírók érdekeinek védelmén és a kisebbségi sajtó közös érdekeinek képviselésén kívül arra is hivatott, hogy hatékonyan közreműködjék az európai népek közeledésének elősegítésében. A kisebbségi újságírók szövetsége a népek közötti intellektuális megértés közvetítő eszközévé válhat, s azzá is kell válnia.

3. A nemzetközi szervezeteknek a nemzetiségi kérdés területén kifejtett tevékenysége

A kongresszus megköszöni a Népszövetségi Ligák Uniójának a kisebbségek iránt tanúsított érdeklődését és mindenekelőtt a tavalyi, a kisebbségek számára kritikus évben végzett kiemelkedő munkáját. Ez a köszönet ugyanúgy megilleti az Interparlamentáris Uniót is.

A kongresszus felszólít minden csoportot, hogy kövesse figyelemmel azon intézmények munkáját, amelyek a nemzetközi jog továbbfejlesztésével foglalkoznak. Együttel fel is kéri a csoportokat, hogy működjenek közre a nemzetközi vagy helyi egyesületek tevékenységében, és hogy kisebbségeik képviselőiben hozzanak létre olyan speciális bizottságokat, melyek támogatják a népek közötti megértést, és a népek jogait szolgáló nemzetközi jogi és egyéb nemzetközi szervezeteket.

4. A nemzetiségi tudomány kérdései

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus meglelégedéssel értesült azokról az előkészítő munkálatokról, melyek az európai nemzetiségek statisztikai kézikönyvének kiadására irányulnak. A kongresszus köszönetét nyilvánítja kollégáinak, Estelrich úrnak javaslataiért, valamint dr. Winkler, dr. Auerhan, dr. Zizek professzoroknak értékes szakvéleményükért.

A kongresszus megbízza Választmányát, hogy a Kongresszuson részt vevő népcsoportok statisztikai szakembereinek segítségével tegye vizsgálat tárgyává azokat az alapelveket, melyek alapján a kézikönyv kiadásra kerül.

Egy intereurópai nemzetiségtudományi intézet alapítása

Az általános érdeklődés, amit az európai nemzetiségi mozgalom nemcsak a nemzetiségek, hanem a legfőbb államalkotó népek széles körében is felkeltett, valamint azon körök bizalma, melyek őszinte akarattal törekednek a népek és államok békés együttélésének megvalósítására, arra kötelezi az európai nemzetiségi kongresszust, hogy kezdeményezze az európai nemzetiségi mozgalom által felvetett összes probléma alapos és valóságnak megfelelő tisztázását.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus ezért feltétlenül szükségesnek tartja egy összeurópai nemzetiségtudományi intézet létrehozását. Meg van győződve arról, hogy az a sok félreértés, amely ma még a népek közötti bizalom útjában áll, nem annyira a rossz szándékra, mint inkább a nemzetiségi probléma lényegi alapjainak félreértésére és tisztázatlanságára vezethető vissza. A kongresszus reméli, hogy a nemzetiségtudományi intézet értékes munkát végez majd a népek és az államok közötti viszony végleges rendezése érdekében az összes európai nép bevonásával. Megbízta a Nemzetiségi Kongresszus Választmányát, hogy minden eszközzel törekedjék az intézet mielőbbi megalapítására.

A szervezőbizottság beszámolója

1. Figyelembe véve, hogy a kongresszusnak a nyilvánosság számára meg kell mutatnia, hogy az elmúlt tíz évben miként változott a kisebbségek joga és helyzete, felszólítja a Választmányt, hogy a következő kongresszus előtt adjon ki egy tájékoztatót, amiből a csoportok jelentései alapján – melyeknek szakszerű áttekintést kell nyújtaniuk – láthatóvá válik az egyes népcsoportok helyzete.

2. Felszólítunk minden csoportot, hogy a Népszövetségnek benyújtott beadványaiból egy-egy példányt juttassanak el a Titkárságra, hogy itt ezekből az anyagokból teljes archívum létesüljön.

Ugyanígy felkérjük a csoportokat, hogy juttassák el a Titkárságnak hazájuk parlamentjében elhangzott interpellációikat és indítványait, amennyiben ezek kisebbségi kérdésre vonatkoznak.

Az ily módon rendelkezésre álló anyagból minden kongresszuson egy általános áttekintést kell nyújtani a delegáltaknak.

3. A kongresszus őszinte köszönetét fejezi ki az Elnökség tagjainak és a Kongresszus főtitkárának az elmúlt évben kifejtett tevékenységéért. A Kongresszus megbízta a dr. Wilfanból, prof. Kurcsinszkijből, dr. Levickijből, Maspons i Anglasellből, Motzkin úrból és dr. Szüllőből álló Választmányát, hogy az ez évi Kongresszus határozatait hajtsa végre, és készítse elő a Kongresszus következő ülését. A következő konferencia helyét és időpontját a Választmány határozza meg, melynek tagjai az előkészítő üléseken másokkal képviselhetetik magukat.

4. A kongresszus felszólítja a Választmányt, hogy vizsgálja meg a Titkárságot és az annak kiépítését érintő kérdéseket, és tegye meg erre vonatkozó javaslatait.

5. A szervezőbizottság a főtitkári hivatal munkájának megkönnyítése érdekében szükségesnek tartja, hogy az Elnökség mellett minden évben alakuljon egy pénzügyi bizottság, melynek feladatai:

a) a főtitkári hivatal számadásainak ellenőrzése,

b) a jövő évi költségvetés előterjesztése,

c) a vizsgálat eredményeinek a szervezőbizottság elé tárása, mely elfogadja a főtitkári hivatal gazdálkodását, és erről a kongresszus tájékoztatja. E pénzügyi bizottság tagjául az elmúlt és a jövő évre az öt legnagyobb csoportnak egy-egy tagot kell javasolnia.

6. Mivel a csoportokat képviselő új tagok felvételének még nincsenek kikristályosodott irányelvei, az Elnökség ma megbízta a szervezőbizottságot, hogy tegyen ezekre javaslatot. A rendelkezésre álló idő rövidségére való tekintettel csak a következő rövid, alapvető jellegű javaslatokat teszi meg, melyek a következő kongresszus kezdetéig részletes kidolgozást igényelnek.

a) A csoportok azon képviselőinek, akik eddig nem vettek részt a Kongresszuson és be akarnak lépni, legalább két hónappal a konferencia előtt jelentkezniük kell a Főtitkári Hivatalnál, hogy annak lehetősége legyen a felvétel előfeltételeit megvizsgálni, és a teljes anyagot az Elnökség, illetve a szervezőbizottság elé terjeszteni.

b) A nem nemzeti listán megválasztott képviselők akkor nyerhetnek felvételt, ha igazolják, hogy a nemzeti politika kérdéseiben függetlenek más nemzeti csoportosulásoktól, és a kisebbségi jogok érvényességét képviselik.

c) A kongresszus felkéri a Választmányt, hogy dolgozzon ki egy szervezeti statútumot, és terjessze a következő kongresszus elé.

7. Kiegészítés a felvétel előfeltételeinek III.1 bekezdéséhez.

Nem zárja ki a Kongresszusra történő felvételt az állampolgári jogok politikai okokból történő felfüggesztése, vagy annak lehetetlen volta, hogy az adott személy saját országában éljen.

6. kongresszus (Genf, 1930. szeptember 3–6.)

1. A nemzetiségek helyzetjelentéseiből levonható alapvető következtetések

A kongresszus tudomásul veszi a részt vevő nemzeti kisebbségi csoportok helyzetéről szóló beszámolók főtitkár által előadott végkövetkeztetéseit, s a beszámolók alapján megállapítja, hogy az egyes nemzetkisebbségek helyzete még mindig nem rendezett. Ezzel olyan helyzet állt elő, mely ellentétek és konfliktusok forrását képezi.

A kongresszus úgy határozott, hogy biztosítani kell a beszámolók november 1-jéig történő kiadását.

2. Európai egységtörekvések és a nemzetiségek állásfoglalása

A kongresszus elfogadta a következő, Aristide Briandhoz írott levelet:

Kegyelmes Úr!

Mint az összefogás gondolatának hordozói és szolgálói, akik minden törekvésünkkel és cselekedetünkkel az európai kultúra megőrzésén és gyarapításán fáradozunk, a legnagyobb figyelemmel olvastuk az Ön hasonló alapállásból született memorandumát. Éppen az általunk képviselt európai népcsoportok azok, melyek legjobban érdekelték a béke biztosításában.

Annál nagyobb fájdalommal kell megállapítanunk, hogy az Ön által kezdeményezett lépés aligha vezet az európai emberiség Ön által és általunk is egyformán

ohajtott megbékéléséhez. Az Ön elképzelése ugyanis – túlzott egyoldalúsággal – egyedül az államokban látja az európai társulás hordozóit.

Annak a sok millió embernek az érdekében, akik számára a népi közösség dikta-
táltá egységtörekvés nem teljesülhet egy közös államiság elérésében, az európai
unióknak nemcsak az államokra kell építenie, hanem a népekre is.

Nálunk jobban senki sem értékelheti egy olyan szervezet nagy előnyeit, mely-
nek alkotó munkája életre hívna az európai uniót. Mindazonáltal nem szabad,
hogy csak arról legyen szó, hogy az államok között új hidak épüljenek. Ma min-
denekelőtt arról van szó, hogy a népek közötti megértés előtt szabaddá tegyük az
utat. Ennek első feltétele, hogy minden európai ember önmagáért, és nemzettár-
saival a legszorosabb kapcsolatban élhessen. Minden ellenkező biztosítás ellené-
re az elnemzetietlenítő törekvések és a népek egymásra találásának akadályozása
az államok belpolitikájának szilárd elemeit képezik.

Ezért sürgős felhívással fordulunk Excellenciádhoz, aki a Népszövetségben a
megbékélés és az európai megegyezés lelkes szószólója, és aki elismeri minden
nép élethez való jogát, hogy kimagasló egyéniségének teljes súlyával szálljon
síkra azért, hogy az összeurópai életközösség irányába mutató fejlődés ne egye-
dül a gazdasági élet szükségszerűségeire és az államok érdekeire támaszkodjék,
hanem a legfőbb igazságosság követelményeinek megfelelően a népek közötti
együttműködésre is.

Fogadja Excellenciád kiváló nagyrabecsülésétünk
a VI. Nemzetiségi Kongresszus nevében és megbízásából:
a Kongresszus elnöke

3. Az egyes európai népek népközösségeinek megszervezéséhez vezető út

I. Az európai kultúra lényegében az európai népek, mint jellegzetes, különálló kö-
zösségek szellemi életének megnyilvánulása.

Európa kultúrájának gazdagságát és folyamatos megújulását elsősorban a nép-
csoportok különbözőségének, a közöttük kialakuló kölcsönös kulturális ráhatá-
soknak, a népek sajátosságainak, valamint az egyes népek jellegzetessége és az
európai emberiség közös kultúrkincse közötti ellentétnek és kiegyenlítődségnek
köszönheti.

II. Az európai kultúra megőrzéséhez és támogatásához szükség van arra, hogy
minden európai nép ápolhassa kulturális sajátosságait. Csak így járulhat hozzá
akadálytalanul, lényegének megfelelően európai közös kultúrkincséhez, és csak
így gazdagíthatja saját kultúráját akár más népek, akár az európai közösség
kultúrkincséből.

III. A nemzeti eszme döntő befolyást gyakorol az egyes népek és Európa kul-
turális fejlődésére. Ehhez napjainkban növekvő erővel társul a nemzetközi össze-
tartozás eszméje. Ezen eszmék befolyása alatt Európa egyes népeinek, valamint
az egész kontinens helyzete sürgetően veti fel egy olyan szervezet létrejöttének
szükségességét, amely támogatja és koordinálja a népek kulturális tevékenységét,
valamint a nemzetközi kulturális együttműködést.

IV. A kongresszus a fenti megállapításoknak megfelelően úgy véli, hogy ennek a szervezetnek a népcsoportokra, mint olyanokra, tehát a népekre, ezek teljeségére kell épülnie, politikai helyzetükre való tekintet nélkül.

V. A kongresszus üdvözlí, hogy egyes népeknél már mutatkoznak kezdeményezések egy ilyen szervezet felállítására. A kongresszus kifejezi abbéli óháját, hogy minden európai nép hozzon létre egy ilyen össznemzeti, kulturális célokat maga elé tűző szervezetet, és hogy a kormányok a népcsoportok ilyen jellegű szervezeti összefogását ne akadályozzák.

VI. Az egyes népcsoportok megszervezésével egy minden népcsoportot felölelő szervezetnek kellene létrejönnie, hogy a valódi egyenjogúság és kölcsönös megbecsülés szellemében természetes alapra helyeződjék a népek kulturális tevékenysége és együttműködése. Ez biztosítaná a kis népek kulturális önállóságát és fejlődésük szabadságát.

Emellett tervbe lehet venni a rokon népek közti szorosabb együttműködést is, mely csak erősítené a nemzetközi együttműködést.

VII. A kongresszus nem becsüli le a független nemzetállamok megalakulásának jelentőségét Európa népeinek életében, és hangsúlyozza annak szükségszerűségét, hogy a népcsoportok minden egyes szervezete vegye figyelembe az államok érdekeit. Ugyanígy látja azokat a nagy nehézségeket is, amelyek szemben állnak az itt megfogalmazott követelések megvalósulásával. Úgy véli azonban, hogy a nemzetiségi elv, melynek határkiigazítással és új államok életre hívásával sohasem lehet teljesen megfelelni, a népközösségek megszervezésével megvalósítható – legalább a kulturális kapcsolatokban. Csak így lesznek adottak az európai népek megbékélésének és szolidaritásának végső feltételei, valamint az európai államok egyesülésének pszichológiai előfeltételei.

VIII. A kongresszus megbízza a Választmányt – melyet egyúttal felkér a következő kongresszus előkészítésére –, hogy fontolja meg és ösztönözze a többségi népek köréből meghívott személyekkel való együttműködés kérdését, adott esetben a kongresszus vagy a Választmány keretei között.

7. kongresszus (Genf, 1931. augusztus 29–31.)

1. Az európai nemzetiségek helyzete

Az európai államok szervezett nemzeti kisebbségeinek VII. kongresszusa tudomásul vette a népcsoportok helyzetéről nyomtatásban megjelent és szóban is ismertett beszámolókat. E beszámolók okozta mély benyomás hatására a kongresszus a következőket állapítja meg:

A kisebbségvédelemre kötelezett államokban éppúgy hiányzott és hiányzik a kisebbségi problémák iránt tanúsított megértés, mint azokban – eltekintve néhány kivételtől –, amelyeknek nincsenek ilyen jellegű kötelezettségeik.

Az államok más nemzetiségű polgárainak alkotmányosan és nemzetközi jogilag biztosított jogait semmibe veszik.

Az állampolgári egyenjogúság, a törvény előtti egyenlőség, a kultúra szabadsága majdnem mindenütt hiányzik. Még az állampolgársághoz való jog sem biztosított.

A más nemzetiségű állampolgárokat a közelet minden területén tudatosan mellőzik és háttérbe szorítják.

Az asszimilációs törekvések erősebbek, mint valaha.

Az állam saját polgárainak élete és vagyona ellen olyan üldözések folynak rendőri és katonai hatalmi eszközökkel, melyek általános riadalmat keltettek.

Az előző kongresszusok megállapították:

A népiség tisztelete elengedhetetlen előfeltétele az európai megbékélésnek.

A Népszövetség egyik legfontosabb feladata ezért, hogy a minden kisebbségre egyformán érvényes jogvédelmet megteremtse.

A nemzetiségek hetedik kongresszusának azonban meg kell állapítania, hogy még az élet és vagyonbiztonság ellen elkövetett legsúlyosabb támadások esetén benyújtott panaszok is olyan kezelésben részesültek a Népszövetség részéről, amely megrendíti a jogsérelmet szenvedőkben a védelembe vetett bizalmat.

A VII. Nemzetiségi Kongresszus ezért a következőket határozza:

Megbízta az Elnökséget, hogy tárja fel a Népszövetség előtt a helyzet komolyságát, s mindenekelőtt hangsúlyozza annak szükségességét, hogy az változtassa meg a kisebbséghez tartozók életbevágó kérdésekben beadott panaszainak tárgyalási módját.

2. A kisebbségek tapasztalatai az észt kulturális autonómiáról a törvény fennállásának 6 éve alapján

VII. Európai Nemzetiségi Kongresszus érdeklődéssel fogadja az észt delegáltak beszámolóit, és az észt szakértők véleményét a kulturális autonómia törvény öt éves alkalmazásának kedvező tapasztalatairól. A kongresszus ezekből a magyarázatokból azt a következtetést vonja le, hogy a kulturális autonómiát Észtország népcsoportjai éppúgy pozitívan értékelik, mint maga az észt állam, valamint hogy a törvény azt eredményezte, hogy a kulturális kérdések kikerültek a politikai szférából, és hogy az a lehetőség, hogy a népcsoportok kultúrájukat szabadon ápolhassák, kedvező hatást gyakorolt az általános politikai megbékélésre és a népek egymás iránti megbecsülésére. A Nemzetiségi Kongresszus a szakértői vélemények alapján szükségesnek látja, hogy a Népszövetség megvizsgálja az Észtországban bevált kulturális autonómia más európai államokra történő alkalmazásának lehetőségét, és hogy tegye a szükséges lépéseket az észtországi tapasztalatok felhasználására az összeurópai nemzetiségi probléma megoldásában.

3. Leszerelés, biztonság és a nemzetiségi kérdés megoldatlan volta

A leszerelés nem valósítható meg egyidejű morális leszerelés nélkül – aminek el-sősorban a nemzetiségi kérdés kielégítő megoldásából kellene állnia. Egyedül ez a béke valódi biztosítóka.

4. Szervezeti kérdések

1. A kongresszus legmelegebb köszönetét fejezi ki az előkészítő választmány tagjainak, különösen a Kongresszus elnökének és a főtitkárnak múlt évi tevékenységükért, mindenekelőtt a helyzetjelentések megjelenéséért.

A Kongresszus megbízza Választmányát, mely dr. Wilfan, prof. Kurcsinszkij, dr. Levickij, Maspons i Anglasell, Motzkin, dr. Schiemann és dr. Szüllő urakból áll, hogy az ez évi kongresszus határozatait hajtsák végre, és a következő ülést készítsék elő. A következő ülés helyét és időpontját a Választmány határozza meg, melynek tagjai az előkészítő üléseken képviseltethetik magukat.

2. Miután a pénzügyi bizottság megvizsgálta a főtitkár elszámolását és jelentést tett a szervezőbizottságnak, a főtitkár elszámolását elfogadták. A jövő évi költségvetési előirányzat keretei ugyanazok maradnak, mint tavaly, a csoportok anyagi hozzájárulása változatlan marad.

3. A főtitkári hivatal fenntartása és az ügyek szabályszerű intézése csak akkor lehetséges, ha a csoportok hozzájárulásukat időben befizetik. Ha valamely csoport a befizetéssel még hátralékban van, kérjük, tartozását mielőbb rendezze.

4. Nyilvánvalóvá vált annak szükségessége, hogy a már tavaly szükségesnek nyilvánított szervezeti statútumot egy külön erre a célra felállított bizottság kidolgozza. A bizottságba minden, azonos nemzetiségű tagokból álló csoport egy-egy képviselőt küld. A munkát a bizottságnak 1931. december 31-ig kell befejeznie, és az elkészült tervezetet 1932. január 15-ig el kell juttatnia a Választmányoknak és a népcsoportoknak. A szervezőbizottság időbeni összehívása az elnök feladata. Ha 1932. április 1-jéig senki sem emel ellene kifogást, akkor a szervezeti statútum elfogadottnak tekintendő, és már a következő kongresszusra is érvényes. Végső megerősítése a következő kongresszuson történik.

5. Tézisek: A népközösségek megszervezése (gyakorlati tapasztalatok és alapvető javaslatok)

(végső megfogalmazás)

A kongresszus felidézi a tavalyi kongresszusnak a népközösségek megszervezésére vonatkozó határozatát és kijelenti, hogy a szervezésnek a következő alapelvek szerint kell történnie.

Először: A szervezet kizárólag kulturális célokat tűzhet maga elé, és kizárólag kulturális feladatokat láthat el.

Másodsor: A szervezet a népnek csak azon részeit foghatja össze, melyek az adott nép kultúráját saját nemzeti kultúrájuknak ismerik el, és a népközösséghez önként csatlakoznak.

Harmadsor: A népközösség szervezetének meg kell felelnie az adott népiség sajátosságainak és igényeinek, s azt adott esetben hozzá kell igazítani a népen belüli különbségekhez is, különösen az olyanokhoz, amelyek a különböző államokhoz való kerülés következményeként alakultak ki.

Ha egy népközösség több állam területén él, az államhatárok által elválasztott részek kapcsolata elsősorban csak így állítható ténylegesen helyre. Ehhez elsősorban az egyes államok területén már meglévő, vagy majd csak ezután létrehozandó, az ottani

törvényeknek megfelelő csúcsszervekre kell támaszkodni. Törekedni kell arra, hogy a népközség szervezeti jellegű szövetkezése az államhatárokon túl is legális formát öltön, és hogy azt az érintett államok elismerjék.

Negyedszer: A kongresszus kívánatosnak tartja, hogy a népcsoportok megszervezése minden európai népnél mihamarabb megvalósuljon, és ha csak lehetséges, ez egymás kölcsönös elismerése és támogatása alapján történjék. Az egyidejűség és a kölcsönösség megteremténél a bizalom légkörét, és a legjobb biztosíték lenne minden visszaélés ellen. Különösen ott lenne ez üdvözlendő, ahol a népek a szomszéd államokban fordítottan, kisebbségként és többségként állnak szemben egymással.

Ötödször: A népközségek megszervezését előkészítő és támogató össznemzeti jellegű rendezvényeket, intézményeket és intézeteket is úgy kell megszervezni – amennyiben azok kizárólag kulturális feladatokat látnak el, és kulturális célokat szolgálnak –, hogy azok ténylegesen hozzáférhetők legyenek az egész nép számára. A népközségeknek meg kell valósítaniuk minden honfitársuk államhatárok feletti egyenlőségének alapelvét. Minden össznemzeti rendezvénynek, intézménynek és intézetnek állampolgárságra való tekintet nélkül azonos feltételek mellett nyitva kell állnia az adott néphez tartozók előtt. Eközben el kell kerülni mindent, ami a más nemzetiségű államokban élő honfitársakat szembeállítaná azzal az állammal, amelyben élnek, s amelyre azoknak tekintettel kell lenniük.

8. kongresszus (Bécs, 1932. június 29–július 1.)

1. A nemzetiségi jog alapelveinek általános érvényessége Európában

A Szövetséges és Társult Főhatalmak Legfelső Tanácsának ún. Clemenceau-lel néven ismertté vált állásfoglalása a kisebbségek azon jogát, hogy nemzeti sajátosságaikat és kultúrájukat egy más nemzetiségű államon belül megőrizték, a lakosság alapvető jogának ismeri el minden civilizált államban. E jogok kodifikálását, mint az egyes államokra vonatkozó kötelezettséget nem kivételes esetnek tekinti, hanem az európai civilizáció ezen alapjának alkalmazásának. Ez a jogi alapelv nemcsak azokra nézve kötelező érvényű, akikre ezt a kötelezettséget nyomtatékosan kiszabták, hanem azokra is, akik vállalták azt a még nagyobb kötelezettséget, hogy ezeknek a jogoknak garanciái legyenek.

A valóság ezekkel a gondolatokkal és szándékokkal ellenkező irányba haladt. Azok az államok, amelyeket nem köteleztek hangsúlyozottan a kisebbségvédelemre, mert azok azt magától értetődőnek nyilvánították, a kodifikációs kötelezettség alóli mentességüket úgy értelmezték, hogy mentesek a morális kötelezettség alól is. A védtelen európai kisebbségek szomorú sorsa iskolapéldája annak, hogyan tér vissza az a már régen eltűntnek hitt szemlélet, hogy az erősebb népnek joga van más népek jogfosztására és elnemzetietlenítésére.

Azok az államok és népek azonban, melyeket szerződésben köteleztek a kisebbségi jogok elismerésére, ezt a kötelezettséget – tévesen – nem egy általános érvényű jogi alapelv proklamálásaként fogják fel, hanem egy egyoldalúan rájuk

kényszerített, ezért őket degradáló szolgalmként, egy, a kisebbségekre vonatkozó kivételes jogként, amelyek alkalmazása számukra korlátozó értelme miatt ellenszenves, és amelyet számukra idegen és ellenséges szervezetek kényszerítenek rájuk. Így aztán a Népszövetség által garantált jogokat, amelyeket biztosítaniuk kellene, korlátozzák, s gyakran figyelembe sem veszik.

A védett és a nem védett kisebbségek, a szerződésben kötelezett és a szerződésben nem kötelezett államok közötti ilyen jellegű különbségtétel szemben áll azzal a szellemmel és szándékkal, amelyben a kisebbségvédelem proklamálása történt. Ez állandó jogtalanságok, valamint az európai térség (melyben ezek a kisebbségek élnek) állandó nyugtalanságának forrása lett.

Ezért az európai nemzetiségek kongresszusa, amely csak európai nemzetiségekből áll, és amely az általa képviselt alapelvek általános érvényességének elismerésében csak az európai viszonyok tekintetében tartja magát kompetensnek, követeli, hogy a sérthetetlen, már kodifikált kisebbségi jogok továbbfejlesztéséül valósítsák meg az eredeti elképzeléseket a nemzeti kisebbségek védelméül biztosító elvnek az összes európai állam jogrendszerében való rögzítésével. A kongresszus ezt, mint az Európa megbékéléséhez vezető út egyik eszközét követeli. A kongresszus elérkezettnek látja az időt arra, hogy az Európa nemzeti kultúráinak sokasága és sokfélesége ellenére is viszonylag egyszerű képletű nemzetiségi problémát közös erőfeszítéssel megoldják.

E cél eléréséhez a kongresszus az egyik eszközt az európai államok nemzetközi megállapodásában látja, amelyben az egyezményt aláírók és az újonnan belépők számára rögzítik – a résztvevők önkéntes csatlakozása mellett – a nemzeti kisebbségek alapjogainak általánosan kötelező erejét.

Egy ilyen szerződésnek azon európai államok kezdeményezéséből kell kiindulnia, amelyek felismerték a megoldás politikai szükségszerűségét és morális jelentőségét, és az Európa sorsáért érzett, rájuk nehezedő felelősség tudatában a nemzetkisebbségi csoportok nemzeti-kulturális fejlődési szabadságának védelméül keresik a nemzetiségi probléma igazságos megoldását és a nemzetiségek teljes állampolgári egyenlőségét.

A kongresszus őket, népeiket, államférfiaikat szólítja fel, hogy kezdeményezék egy ilyen jellegű nemzetközi egyezmény megkötését.

A kongresszus megbízza az ügyvezető Választmányt, hogy ezt a határozatot hozza tudomására minden európai állam kormányának és a Népszövetség Tanácsának.

2. A népcsoportok jogainak elismerése az egyház működésében

A nyolcadik Európai Nemzetiségi Kongresszus az egyházak meghívott képviselői által tartott referátumok meghallgatása után nagy elégedettséggel állapítja meg, hogy mozgalmunk népiség megőrzésére és szabad fejlesztésére irányuló alapvető követelései összhangban vannak az egyházak tanaival és alapelveivel.

A kongresszust elégedettséggel tölti el, hogy az egyházak működése évszázadok óta a népiségre épül, és hogy a vallási igények hívők nyelvén történő kielégítése szent jognak számított, és számít ma is.

A kongresszus megállapítja, hogy e tanokkal és tradíciókkal szemben Európa különböző területein kísérletek történtek arra, hogy az egyházak működését az egyes nemzetiségek kárára befolyásolják, és hogy az egyházi intézményekkel – elnemzetietlenítésre felhasználva őket – visszaéljenek.

A kongresszus ezeket a próbálkozásokat, amelyek az egyházak népeket összekötő befolyását kívánják aláásni – különösen egy olyan korban, mikor az agresszív nacionalizmus a világ békéjét veszélyezteti – rendkívül kártékonynak tartja, és a legélesebben elítéli.

A kongresszus azzal a felhívással fordul az egyházakhoz, hogy támogassák, és hathatósan segítsék a kisebbségek természetes jogait saját működési körükben és mindenütt, ahol arra módjuk van.

3. A Népszövetség tevékenységének eredményei a kisebbségi panaszok területén, az eljárásrendben történt madridi változtatások elfogadása óta

A.

A nyolcadik Európai Nemzetiségi Kongresszus a legnyomatékosabban megismétli azon megállapítását, hogy a Népszövetségnek garanciavállalásából következő kötelezettségeinek valódi teljesítéséhez szüksége van egy állandó kisebbségi bizottságra, amely nemcsak hogy megszüntethetné a Népszövetség Tanácsa előtti eljárás mai súlyos hiányosságait, hanem az egyes kisebbségek helyzetéről szóló információk folyamatos gyűjtésével összeállíthatná a szükséges anyagot olyan módszeres beszámolókhöz is, amelyek – egy eddig még nem alkalmazott formában – minden évben elhangozhatnának a népszövetségi közgyűlésen, vagy akár a Tanácsban is. A kongresszus továbbá megállapítja:

a) A Népszövetség Tanácsa előtti eljárás jelenleg a következő hiányosságokban szenved:

1. a panaszok tárgyalásának halogatása, a határidőknek a kormányok által történő be nem tartása, az elnapolásokra való hajlandóság, az ebből keletkező idővesztés, az, hogy a kormányok a Hármass Bizottság megkeresésére általában csak nagyon későn válaszolnak;

2. a Hármass Bizottság Tanácsnak tett javaslatait nem hozzák nyilvánosságra;

3. az ügy előadója a jelentéséhez szükséges anyagot gyakran csak az utolsó pillanatban kapja meg, és így a Tanács ülése előtt sem saját maga, sem a Tanács tagjai nem tájékozódhatnak megfelelően;

4. a Hármass Bizottság jelentésében szereplő információk csak magából a petícióból és az érintett kormányok válaszaiból származnak, és nem minden Hármass Bizottsághoz beérkező információt juttatnak el a Tanácshoz is;

5. a Hármass Bizottságok összeállítása gyakran tisztán gépiesen történik, és nem számol eléggé az egyes államok képviselőinek a bepanaszolt állammal szembeni politikai elfogultságával;

6. a kérvényezőik tényleges helyzetéről és az általuk beterjesztett esetekről a Titkárság tájékozottsága teljesen elégtelen, és ezért a Titkárság memorandumait, melyek a petíciókról való döntésnél mérvadók – mivel a Hármass Bizottságok sok

tagjának semmilyen más tájékoztatói lehetősége nincs – elégtelen ismeretek alapján állítják össze;

7. a Tanács által hozott határozatok egyhangú meghozatalának szükségszerűségéből következő hiányosságok kieleveződnek azáltal, hogy az ügy előadójának jelentése nem a tényállás objektív ismertetése, hanem a legjobb esetben is az érin-tett kormányok meghallgatása utáni kompromisszumos megoldás keresése;

és hogy végül:

b) a lengyel és a többi hasonló kisebbségvédelmi szerződés 12. cikkének 1. be-kezdése a Népszövetségnek általános garancianyújtási kötelezettséget ír elő, mely azt folyamatos információgyűjtésre kényszeríti azért, hogy azokat megvi-tassák, és hogy ezzel megkönnyítsék a Tanács tagjainak azt, hogy éljenek a 12. cikk 2. bekezdése által biztosított kezdeményezési jogokkal.

B.

A kongresszus a tényleges helyzetnek megfelelően nagy nyomatékkal hívja fel a Népszövetség Tanácsának figyelmét a többségi népek akaratából történő azon eseményekre, melyek a kisebbségi népek gazdasági és szociális életfeltételeinek aláásására, és a kisebbséghez tartozóknak – különösen az államigazgatás szervei által gyakorolt erőszak révén – a gazdasági élet minden területén való háttérbe szorítására irányulnak.

A kisebbségekre leselkedő veszélyek az elviselhetetlenségig fokozódnak azáltal, hogy a gazdasági válság következtében létrejött viszonyokat arra használják fel, hogy a kisebbségi népeket a többségi népek kedvéért, a leplezetlen kisajátításoktól sem visszariadva gazdasági pozícióikból tervszerűen kiszorítsák. Az ilyen gazdaságpoli-tika illuzórikussá teszi az államon belüli és az egyes államok közötti együttműkö-déshez fűzött reményeket, és a mai katasztrofális tendenciát csak tovább erősíti.

C.

A kisebbségi kongresszus Titkársága felkérte, hogy gyűjtsön anyagokat arról, hogy a nemzeti kisebbségeket a többségi népek által kifejtett elnyomó gazdasági intézkedések egzisztenciájukban mennyire károsították meg, és mennyire fenye-getik még ma is. A Titkárság felkérte, hogy ezt az anyagot feldolgozás után a jövő évben terjessze a kisebbségi kongresszus elé.

4. Tudományos kutatás és nemzetiségi politika

A kongresszus megállapítja, hogy a nemzetiségi kérdés Európa békéjét szolgáló megoldását nem mindig a nemzetek gyűlölködése és rosszakarata akadályozza, hanem jelentős mértékben a téves elképzelések, a nemzeti erőlkényegének, euró-pai helyzetének és törekvéseinek nem kellő ismerete is. A kongresszusnak az a véleménye, hogy a nemzetszociológiai problémakör tudományos igényű, objek-tív és szisztematikus vizsgálata rendkívül nagy szolgálatot tehetne a nemzetiségi kérdés megoldásának, és ezzel az európai béke ügyének is.

Bár a kongresszus hálásan elismeri az adott, tudományos probléma részterüle-teivel foglalkozó intézetek munkáját és egyéni kutatási eredményeit, megállapít-

ja, hogy az Európát egy évszázada irányító erőkről jelen pillanatban – különösen szociológiai téren – nincs megfelelő elméleti és mindenekelőtt gyakorlati képpünk. A kongresszus a szociológia, a jog, a történelem, a pszichológia és a pedagógia érintett területeinek képviselőihez fordul, és felkéri őket, hogy a mai Európa társadalmi alapjainak energikus kutatásával továbbra is segítsék a kongresszust abbéli törekvésében, hogy megtalálja azokat az utakat, amelyek lehetővé teszik a jó-szomszédi viszonyt Európa szociológiai életének hordozói között.

A kongresszus ebben az összefüggésben emlékeztet saját korábbi határozatára, melyet egy, a nemzetiségi probléma minden területét átfogó kutatás és együttműködés központjával szolgáló nemzetiségszociológiai intézet alapításának szükségességéről hozott.

5. Szervezeti kérdések

1. A kongresszus megköszöni a végrehajtó választmány tagjainak, különösen az elnök és a főtitkár uraknak múlt évi tevékenységüket, és nagy megelégedéssel nyugtázza, hogy idén a nehézségek ellenére sikerült kiegészíteni a tavaly kiadott helyzetjelentéseket.

2. A kongresszus megbízza a végrehajtó választmányt, melynek tagjai dr. Wilfan, prof. Kurcsinszkij, dr. Levickij, Maspons i Anglasell, Motzkin, dr. Schiemann és Szüllő urak, hogy az ez évi kongresszusi határozatokat hajtsa végre, és a következő konferenciát készítse elő. A következő konferencia helyét és időpontját a végrehajtó bizottság határozza meg, melynek tagjai az előkészítő üléseken képviselgethetik magukat.

3. A pénzügyi bizottság, melybe a katalán, a német, a zsidó, a szláv és a magyar csoportok egy-egy képviselőt delegálnak, a főtitkár elszámolását megvizsgálta, és arról jelentést tett a szervezőbizottságnak. A főtitkár elszámolását elfogadták. A jövő évi költségvetési előirányzat keretei ugyanazok maradnak, mint tavaly.

4. A jövő évben is változatlanul maradó pénzügyi hozzájárulások kérdése aggodalommal tölti el a pénzügyi bizottságot, mivel két csoport jelentékeny összeggel maradt hátralékban, s ezért a főtitkári hivatal fenntartása rendkívüli nehézségekbe ütközik. A két csoport figyelmét hangsúlyosan felhívjuk a deficit megszüntetésére, és egyúttal nyomatékkal kérünk minden csoportot, hogy kongresszusunk érdekében gondoskodjanak róla, hogy pénzügyi hozzájárulásuk időben eljusson a főtitkári hivatalba.

5. A provizórikus alapszabály 8. §-ának megfelelően a szervezőbizottság elnökének ebben az évben is feladata lesz, hogy az egyes csoportokkal a szükséges eszközök biztosítása érdekében felvesze a kapcsolatot.

6. Az elmúlt évben szükségesnek nyilvánított szervezeti statútumnak elkészült egy ideiglenes változata, amely azonban még további részletes kidolgozást igényel. Felkérjük kongresszusunk elnökét, hogy a fenti alapszabály-tervezet és az ehhez benyújtott számos vélemény alapján készítsen el egy új tervezetet, és azt az újbóli állásfoglalás végett juttassa el a tagokhoz.

Kíváncsi, hogy azok a csoportok, melyek az alapszabály-tervezettel kapcsolatban még nem nyilvánítottak véleményt, véleményüket és kívánságaikat ez év október 1-jéig juttassák el az elnök úrnak.

7. A folyamatosan működő genfi iroda megnyitását az általános gazdasági helyzet miatt ebben az évben sem lehetett megvalósítani. Ennek ellenére szükséges, hogy a Népszövetséghez benyújtott petíciók miatt legalább a főtitkári hivatal folyamatosan működjék, és még egyszer megkérünk minden csoportot, hogy minden esetben gondoskodjék a másolatok főtitkári hivatalhoz történő eljuttatásáról.

8. Dr. Ammende főtitkár javaslatának megfelelően létre kell hozni egy olyan, a petíciók kérdésével foglalkozó állandó bizottságot, amelyben minden, a kérdésben érdekelt csoport elküldené képviselőit. E bizottság összehívása az elnök feladata.

9. kongresszus (Bern, 1933. szeptember 16–19.)

1. Nemzeti disszimiláció és a nemzetiségi jogok

A kongresszus megállapítja: a nemzeti disszimiláció bevezetése és végrehajtása esetén érintetlenül kell maradniuk mindazon szabadságoknak és jogoknak, amelyek mellett az Európai Nemzetiségek Kongresszusa fennállása óta nyilatkozataiban és határozataiban állást foglalt.

2. Vallás és anyanyelv

Az Európai Nemzetiségek IX. Kongresszusa azzal a felhívással fordul a keresztyén egyházak legfelső vezetéséhez, hogy azok rendelkezzenek abban a tekintetben, hogy az általuk elismert és történetük folyamán mindenkor követett alapelveknek megfelelően a hívők anyanyelvükön való vallásos gondozása minden államban és minden kisebbségre vonatkozóan a gyakorlatban is megvalósuljon.

A keresztyén egyházak legfelső vezetéseitől a nemzeti kisebbségek nemcsak azt várják el, hogy szerveiknek tiltsák meg a hívek elnemzetietlenítésében való akár közvetett, akár közvetlen, akár aktív, akár passzív részvételt, hanem azt is, hogy a kisebbségi jogoknak az egyházi életben való erélyes, részletekbe menő szabályozásával mutassanak példát az államoknak.

A nemzeti kisebbségek egyidejűleg arra kérik az egyházakat, hogy erkölcsi vonatkozásait illetően az egyházi illetékesség területén kívül is foglaljanak állást korunk egyik legnagyobb és legvégzetesebb átkával, az elnemzetietlenítéssel szemben.

3. A területi önkormányzat

Az Európai Nemzetiségek IX. Kongresszusa emlékeztet arra az első kongresszus által megfogalmazott követelésre, mely szerint Európa azon államaiban, amelyekben más nemzetkisebbségi csoportok is élnek, minden népcsoport jogosult legyen különleges viszonyainak figyelembevételével akár területi, akár személyi alapú önkormányzatba szervezetter népiségét ápolni és fejleszteni.

Egy állam területének azon részein, amelyeken a más nemzetiségű lakosság zárt egységben települt, a népi és az állampolgári lét szempontjából a területi önkormányzat a megfelelő megoldás.

A kongresszus megállapítja, hogy azokkal a csak vélt hátrányokkal szemben, amelyek az állam egészére a területi önkormányzat megvalósulásából származhatnak, nem túl drágák azok az összehasonlíthatatlanul nagyobb előnyök, amelyek a területi önkormányzat révén elérhetik egy állam különböző nemzetiségű területeinek megnyugtatását és kulturális, gazdasági, valamint szociális fejlődését.

A kongresszus ismételtelen követeli a területi önkormányzatot mindazon területek részére, ahol a nemzetiségek zárt egységben élnek, és tiltakozik minden olyan erre vonatkozó halogatás vagy korlátozás ellen, amely államjogi vagy nemzetközi jogi kötelezettségeket sért.

4. A Népszövetség működése az elmúlt évben

A kongresszus tudomásul veszi a Népszövetség tavalyi működéséről szóló jelentéseket, és megállapítja, hogy nincs oka revideálni azon határozatait, melyek főleg a panaszeljárás javítását követelték és a Népszövetség tevékenysége felett gyakoroltak kritikát.

5. Az orosz éhínségről

A Szovjetunióban az embereket vallási, népi hovatartozástól függetlenül az ország egész területén, de különösen Ukrajnában, szörnyű éhínség sújtja. Európának az Európai Nemzetiségi Kongresszusban egyesült népcsoportjai és közülük is különösen azok, akiknek néptársai élnek a Szovjetunióban, köszönetüket és rokonszenvüket fejezik ki azoknak, akik mint őminenciája Bécs kardinális érseke és az Egyházi Segítségnyújtás Szövetségében megszervezett evangélikus és görög katolikus egyházak az elmúlt napokban felhívást tettek közzé a fenti területen haldokló emberek egyházak és nemzetek feletti megsegítésére. Úgy gondolják, hogy tekintettel a télen várhatóan tovább fokozódó éhínségre, a segítségnyújtás támogatása a világ közvéleményének alapvető erkölcsi kötelessége. Üdvözlük a Nemzetiségi Kongresszus főtákarának emlékiratban megfogalmazott, e kérdésre vonatkozó konkrét javaslatait, és kijelentik, hogy az Európai Nemzetiségi Kongresszus körei minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy a segítségnyújtást ők is támogassák.

10. kongresszus (Bern, 1934. szeptember 4–6.)

1. Az európai nemzetiségek tízéves együttműködése

Az Európai Nemzetiségek X. Kongresszusa nyomatékosan hangsúlyozza a már az 1925-ös első kongresszuson is megfogalmazott követelését, amely minden egyes népcsoport adott országon belüli nemzeti-kulturális szabadságának megvalósulására vonatkozik. Az összegyűlt delegáltak szilárdan kitartanak azon véleményük mellett, hogy csak ennek az elvnek a megvalósításával teremthető meg a

különböző népek békés együttélése az európai államok keretei között. Az európai nemzetiségek képviselői ismételten rámutatnak arra, hogy a népek közötti gyűlölet, konfliktusok, sőt maguk a háborús összeütközések is legtöbbször meg nem oldott nemzetiégi problémákból keletkeznek. A napról napra növekvő ellentétek láttán az európai nemzetiségek X. kongresszusa felemeli óvó hangját. Ma éppúgy hangsúlyozni kell, mint 10 évvel ezelőtt, hogy a népek közötti béke előfeltétele a nemzetek közötti kiegyezés. Épp, mert egy eljövendő háború a nemzetiségeket érintené a legsúlyosabban, delegáltjaik feljogosítva érzik magukat annak kinyilvánítására, hogy erejükhez képest, éppúgy, mint eddig, ezután is mindent el fognak követni a nemzetiségek jogos követeléseinek teljesítése érdekében, hogy ezzel megakadályozzák egy új háború kitörését az európai kontinensen.

2. A Szovjetunióban éhezők megsegítésének kérdéséhez

Amikor a kilencedik Európai Nemzetiégi Kongresszus felemelte szavát, hogy felhívjon a Szovjetunióban éhhalállal fenyegetett, legkülönbözőbb népi hovatarozású emberek megsegítésére, a tömeges halálozás tényét több oldalról cáfolták. Ma mindenki, aki betekintést nyert a szovjetunióbeli viszonyokba, egyetért abban, hogy az éhen halt áldozatok száma egyedül az 1933-as évben elérte a több milliót. A hivatalos moszkvai szervek jelentései ellenére, melyek, szemben a tavalyi évvel, beszámolnak arról, hogy a termés egy része szovjet Ukrajnában és a Szovjetunió más területein az aszály következtében tönkrement, megint csak kétségbe vonják az emberek millióit és millióit fenyegető éhhalál veszélyét. Ilyen körülmények között a tizedik Európai Nemzetiégi Kongresszus, mint olyan nemzetiségek közössége, amelyeknek néptársai élnek a Szovjetunióban, kötelességének tartja, hogy ismét felemelje szavát, és sürgős kéréssel forduljon a világ népeihez a Szovjetunióban éhhalállal fenyegetett legkülönbözőbb nemzetiességű emberek megsegítése érdekében. A kongresszus ebben az összefüggésben utal a canterburyi érsek és Innitzer kardinális, bécsi érsek, valamint azon vallások képviselőinek nemes lelki felhívására, akik ezekhez a felhívásokhoz csatlakoztak. A kongresszus a canterburyi érsek érveinek szellemében, az emberi összetartozás érzésének jegyében feljogosítva érzi magát arra, és kötelességének is tekinti, hogy elengedhetetlennek nyilvánítsa azt, hogy a Szovjetunió Népszövetségbe való belépése alkalmával megnyíljon a lehetőség a Szovjetunióban éhező emberek megsegítésére.

3. A Lengyelek Világszövetsége

A X. Európai Nemzetiégi Kongresszus üdvözlí azt a haladást, melyet a különböző népek, és különösen a lengyel nép az államok feletti népiességi szervezetek megvalósítása terén felmutathatnak. Kifejezi megelégedését afölött, hogy a Lengyelek Világszövetségének minap történt megalakulása az 1926-os kongresszuson megállapított vezéreszmék szellemében történt. A kongresszus kifejezi abbéli reményét, hogy a Lengyelek Világszövetségének megalapítása segítheti más népek hasonló törekvéseinek elismerését.

4. Egy, a Népszövetség mellett létrehozandó tudományos bizottság

A kongresszus utal a Népszövetség kisebbségvédelem területén alkalmazott eljárásának javítására vonatkozó eddig megtett javaslataira. A Népszövetségi Ligák Világszövetségének állandó kisebbségi bizottsága nagyrészt ugyanezeket a követeléseket fogalmazta meg. A kongresszus teljes mértékben támogatja a Népszövetségi Ligák Világszövetsége által nemrégiben megfogalmazott, a Népszövetség mellett működő, nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó tudományos bizottság megalakítására irányuló szerény követelést.

5. Köszönet a nemzetközi szervezeteknek

A X. Európai Nemzetiségi Kongresszus őszinte köszönetét fejezi ki a Népszövetségi Ligák Világszövetségének, különösen a szervezet állandó kisebbségi bizottságának azért a munkáért, amelyet az elmúlt évtized folyamán a nemzetiségi probléma tisztázása és rendezése terén végzett. Ez a köszönet megilleti az Interparlamentáris Uniót is. A kongresszus egyidejűleg azon kéréssel fordul hozzájuk, hogy ne csüggyessen el őket az összeurópai helyzet következményeként kialakult visszaesés, és folytassák tovább az európai államokon belüli békés, a nemzeti kiengesztelés érdekében végzett munkát.

6. A kisebbségi jog általánosításának kérdéséhez

A lengyel kormánynak a nemzetközi kisebbségvédelem tárgyában egy, az egész világra kiterjedő egyezményt követelő, és az ez évi népszövetségi gyűlés napirendjére felkerült javaslata a tizedik Európai Nemzetiségi Kongresszust a következő megállapításokra ösztönzi:

Az érvényben lévő kisebbségvédelmi szerződéseknek olyan általános érvényű morális és jogi elvek szolgálnak alapul, melyeket minden esetben alkalmazni kell. Ezt maga a Népszövetség gyűlése ismerte el 1922. szeptember 21-i határozatával, amit tavalyi ülésén ünnepélyesen megerősített.

Érthető ezért, hogy az első kisebbségvédelmi szerződések hatályba lépésének pillanatától kezdve jelentkeznek olyan törekvések, melyeknek célja, hogy a szerződésekben lefektetett normákat az összes többi államra kiterjesszék, és ezzel a kisebbségi jogot általánosítsák. Az ilyen jellegű törekvések legjelentősebb megnyilvánulásaként nyerjenek említést az Interparlamentáris Unió (Koppenhága, 1923) és a Népszövetségi Ligák Nemzetközi Szervezetének (Hága, 1928) határozatai.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus is több ízben követelte a kisebbségvédelem általánosítását. Egészen konkrétan azonban a nyolcadik Nemzetiségi Kongresszus (Bécs, 1932) foglalt állást a kérdésben.

Ez a határozat azzal a felhívással fordult az európai államok kormányaihoz, hogy azok kössenek egy mindenkire vonatkozó egyezményt, melynek eredményeként a nemzetközi kisebbségi jog alapelveit az európai kontinens területén általánosan alkalmazni kellene.

Az Európára való korlátozódás oka nem csupán taktikai megfontolásokból következik. Sokkal inkább azért szükséges, mert kontinensünkön a problémák egé-

szen más jellegűek, mint a világ többi részén, és mert az európai térségben ezek a problémák nagyjából hasonlóak, aminek következtében itt lehetséges a nemzeti-ségi probléma hasonló és egységes szabályozása.

A kongresszus megállapítja továbbá, hogy nem lenne helyes a hatályos kisebbségi jog homályosságait és fogyatékoságait átvinni egy új általános rendszerbe. Sokkal inkább a hatályos jogot kell – a kongresszus nézete szerint – általánosításával párhuzamosan lényegesen megjavítani.

A kisebbségi jog általánosítására irányuló fáradozások azonban semmilyen körülmények között sem vezethetnek oda, hogy a meglévő jogi normák érvényessége és hatékonysága csorbuljon. Ezeknek minden hasznos fejlődés visszavonhatatlan kiindulópontjának kell maradniuk. Minden, ezek gyöngítésére vagy esetleg megsemmisítésére irányuló próbálkozással nagyon határozottan szembe kell szállni.

7. Az új államok felvétele a Népszövetségbe

Összefüggésben a nemzetközi kisebbségvédelem általánosításának követelésével, és azon morális, valamint jogi elvek általános érvényességére való hivatkozással, melyeken a kisebbségi szerződések nyugszanak, a X. Európai Nemzeti-ségi Kongresszus utal arra, hogy egy állam Népszövetségbe való felvételét megelőző vizsgálatnak hangsúlyozottan tárgya kell, hogy legyen az adott államnak a saját területén élő nemzeti kisebbségekkel szembeni bánásmódja. Azon államok felvételét, melyek eljárása alapvető ellentmondásban áll a fent említett elvekkel, meg kell tagadni.

Továbbá minden újonnan belépő államtól meg kell követelni a felvétel előfeltételeként a kisebbségvédelem területén hatályban lévő nemzetközi jogi kötelezettségek elismerését, ahogy ez az eddigi gyakorlatban is szabály volt, s amitől a jövőben sem szabad eltérni.

8. Bilaterális szerződések

A X. Európai Nemzetiségi Kongresszus nem kerülheti meg, hogy a kisebbségi jogokról a Népszövetségtől függetlenül megkötött számos bilaterális államszerződést és a többi hasonló jellegű egyezményt a kisebbségvédelmi szerződések materiális jogi normáival szemben fontos előrelépésként üdvözzölje.

A kongresszus azonban elvárja, hogy az ilyen szabályozás ne vezessen diszkriminációhoz az érintett állam különböző nemzetkisebbségeivel való bánásmódban. E szerződések olyan igények elismerését és megvalósulását jelentik, melyek minden kisebbségre érvényes, azonos általános elveken nyugszanak. Ezekből tehát egy állam, ha valamelyik kisebbségének megadja azt, a többit sem zárhatja ki.

Midőn a kongresszus megállapítja, hogy a kisebbségek nemzetiségi jogainak betartása sokszor az államok mindenkori külpolitikai kapcsolataitól függ, ismételten kinyilvánítja, hogy minden népcsoport alapvető nemzeti-kulturális jogai szentek és abszolútak, és sohasem tehetők külpolitikai megfontolások tárgyává.

9. Szervezeti kérdések

Dr. Jakabffy, a magyar csoport képviselőjének előterjesztését meghallgatva a kongresszus felhatalmazza végrehajtó bizottságát, hogy az önségélyről szóló javaslatot az előterjesztő által felvázolt lehetőségek kiértékelésének értelmében (egy szakértői bizottság létrehozása stb.) megvalósítsa. Az előterjesztő felkérte, hogy az erre vonatkozó, részletesen kidolgozott proposícióit terjessze a kongresszus Választmányának következő ülése elé.

11. kongresszus (Genf, 1935. szeptember 2–4.)

1. A nemzetiségi probléma és a jelenlegi helyzet

Az európai nemzetiségek (kisebbségek) képviselői, akik most tizenegyszer gyűltek össze Genfben, megállapítják, hogy a nemzeti kisebbségek elnyomása akadálytalanul tovább tart. A Népszövetség ennek nem emelt gátat, ami nem utolsó sorban oka is válsága súlyosbodásának. A kongresszus ezért ismételt, nyomtatékosan felemeli figyelmeztető szavát, emlékeztetve azokra a veszedelmekre, amelyek ebből úgy a vegyes nemzetiségű államokban élő népcsoportokra, mint ahogy valamennyi európai államra és népre következnek. A kongresszus által képviselt sokmilliónyi különböző állampolgárságú és népi hovatartozású európai mély csalódásának és elkeseredésének fenyegető következményei csak úgy háríthatók el, ha a természetes jogok, de legalábbis a nemzetközileg garantált nemzeti jogok rövid időn belül megvalósulnak.

2. A nemzetiségek az autoriter államban

1. A kongresszus eddigi alapelveinek megfelelően kijelenti, hogy az európai nemzetiségi mozgalom egy önálló és független szellemi és erkölcsi mozgalmat jelent, amely semmiféle politikai rendszerrel nem hagyja magát azonosítani, és nem is azonosítható.

2. A kongresszus a kisebbségi kérdés megnyugtató és igazságos rendezése érdekében minden politikai rendszerrel hajlandó pozitív módon együttműködni, amennyiben annak a nemzetiségi problémákhoz való alapvető hozzáállása azt lehetővé teszi.

3. A kongresszus a létező autoriter állami vezetésektől is azt várja, hogy azok ismerjék el a más nemzetiségű népcsoportok szabad fejlődését, és nekik törvényekkel garantálják a köztisztviseltekben, úgy a politikai, mint a kulturális, nemkülönben a gazdasági jellegűekben nemcsak a számbeli erejüknek, hanem a saját népi értéküknek is megfelelő képviseletet.

3. A helységnevek szabad használatának joga

A kongresszus köszönettel veszi tudomásul a főtitkár jelentését, amely a helységnevek különböző államokban való használatának kérdésében azon előzetes megállapításokat tartalmazza, melyekre a tavalyi kongresszus határozatának megfelelően, a népcsoportok ügyeinek vizsgálatára létrehozott szakbizottság jutott.

A kongresszus köszönetet mond a szakbizottságnak, és munkája folytatását óhajtja.

A kongresszus eltekint attól, hogy a helységnevek használatának ügyét behatóan tárgyalja, és attól is, hogy az egyes forgalmi és közigazgatás-technikai részteket megvitassa.

A kongresszus a következőket állapítja meg:

A helységnevek, azaz nemcsak az emberi települések és azok részeinek elnevezése, hanem a vidékeké, a tájaké és azok alkotó elemeié (hegyek, vizek, birtokok, erdők stb.), minden olyan alakban és formában, amelyet számukra egy nép szelleme, története, szociális, gazdasági és kulturális fejlődése, a környező világhoz való lelki beállítottsága – nyelvi törvényeinek megfelelően – akár saját maga alkotott, akár más néptől átvett és átalakított, az illető nép nyelvének integráns részét képezi.

Ha a helységnevek használatát szóban, írásban vagy nyomtatásban, különösen a gondolatok összefüggő kifejezésében megnehezítik, akadályozzák, sőt eltitkják azon a nyelven, amelyhez ezek a nevek tartoznak, úgy ez minden népnek és a nép minden egyes tagjának egyik legjelentékenyebb életmegnyilvánulása, vagyis a nyelve ellen elkövetett, elsősorban erkölcsi és politikai szempontból elítélendő véték. Azon államok esetében, amelyek a nemzeti kisebbségek és elsősorban a nyelvi kisebbségek javára nemzetközi kötelezettséget vállaltak, az ilyen eljárás ráadásul a kötelezettségek nyílt megsértését is jelenti.

A helységnevek használatának tekintetében a kongresszus szerint minden népet teljesen azonos jogok illetnek meg. Ugyanakkor elismeri az olyan különös rendelkezések megengedhetőségét és jogosultságát, amelyek a forgalom és a közigazgatás, vagy a legfőbb államalkotó nép jogos érvényesülési törekvéének szempontjából helyénvalóak.

Tisztán nyelvi jelentőségükön túl azonban, a helységnevek egy nép életében láthatatlan kötelékeket is jelentenek a nép és hazája, történelme, hagyományai és kultúrája között, miáltal létének és léte értelmének egy részét képezik.

Elnyomni egy nép saját helységneveinek használatát annyit tesz, mint azt hazájától, hazáját tőle elidegeníteni, s belőle lelkileg kiközösíteni. Az ilyen törekvések ellen a kongresszus ünnepélyesen tiltakozik.

4. Az államok feletti népközösség határai

Hivatkozással az 1928. évi kongresszus azon határozatára, amely hangsúlyozta a kognacionális népcsoportok ahhoz való jogát, hogy egymás között és a nemzet egészével, illetve az anyanemzettel kulturális kapcsolatokat ápoljanak, továbbá a kongresszus 1930. és 1931. évi azon határozataira, amelyek az egyes európai népek népközösségi szervezeteire vonatkoztak, a kongresszus azon meggyőződésének ad hangot, hogy az államok feletti népközösség, vagyis az államhatárok által elválasztott néprészek összekötése elsősorban a szellemi-kulturális életben, továbbá a humanitárius szolidaritásban és egymás kölcsönös támogatásában található, és kell, hogy találjon gyakorlati és jogi megvalósulást.

A különböző államok és népek közötti viszony sokfélesége nem teszi lehetővé éles határok megvonását, de a következők minden körülmények között szem előtt

tartandók: 1. Az államok feletti népközösség nem állhat egy állam hatalmi politikájának szolgálatában, és nem támaszkodhat az állam hatalmi eszközeire sem. 2. Az államok feletti népközösséghez való tartozás semmi esetre sem lehet az állampolgári kötelezettségek kárára.

5. Az Állandó Nemzetközi Bíróság szerepe

1. A kongresszus megbízza végrehajtó szervét, gondoskodjék arról, hogy az egész Európára érvényes nemzetiségi jog alapelvei hat hónapon belül kidolgozásra kerüljenek. A munka során hangsúlyosan figyelembe kell venni az államok jelentős részében tapasztalható, a demokratikus-parlamentáris államvezetésről a tekintélyuralmi államvezetésre történő áttérést.

2. A kongresszus kifejezi azon véleményét, hogy a béke érdekében a nemzetiségi jogok jelentőségének növekvő felismerésével nemcsak az államok, hanem az európai népek körében is felmerül egy európai külön konferencia megtartásának szükségessége. A vegyes nemzetiségi összetételű európai államokban élő, kisebbségi kongresszusban egyesült nemzetiségek erre az esetre készségesen rendelkezésre állnak munkatársként és szaktanácsadóként.

3. A kongresszus felkéri a végrehajtó bizottságot, hogy tegyen meg minden szükséges lépést annak érdekében, hogy a nemzetiségi jogok nemzetközi jogi biztosítására mindazon államokat meggyerje, amelyek a nemzetiségi kérdés pozitív megoldásában saját népi vagy összeurópai okokból érdekeltek.

12. kongresszus (Genf, 1936. szeptember 16–17.)

1. A népcsoportok alapvető jogai az európai államokban

A XII. Európai Nemzetiségi Kongresszus a perc komolyságára való tekintettel fokozott sürgősséggel hívja fel ismét Európa államait és népeit azon veszélyek mérlegelésére, amelyek a kereken 40 millió, Európa különböző részein nemzeti kisebbségként élő ember természet adta, alapvető jogainak tartós semmibe vételéből fakadnak. Veszélyes tévhit, hogy Európa népcsoportjait el lehet nemzetietleníteni, és el lehet nyomni Európa életének és egységének egyidejű fenyegetése nélkül. Európa népeinek életét a történelem formálta. Ennek megőrzése és ápolása az egyetlen járható út.

A kongresszus meglegedéssel állapítja meg, hogy a népcsoportok még mindig fegyelmезetten és kizárólag a jogos követelések talaján állva próbálják meg igényeiket érvényesíteni. Mégis súlyos aggodalommal tölti el, hogy a kétségbeesés miatt esetleg meggondolatlan cselekedetekre kerülhet sor. A felelősökre ebből az a kötelezettség hárul, hogy tegyenek meg mindent a tarthatatlan állapotok megszüntetése érdekében.

A XII. Európai Nemzetiségi Kongresszus ezért követeli a kisebbségi jog alapvető megújítását a következő alapelvek szerint:

1. A nemzetiségi probléma minden jogi szabályozásának abból kell kiindulnia, hogy a nemzetiségek éppúgy organikusan kapcsolódnak szülőföldjükhöz, és

éppúgy elidegeníthetetlen joguk van öröklött hazájukhoz, az abban való élethez és fejlődéshez, mint a legfőbb államalkotó népek.

2. A kultúra ápolása a közösség ápolása, a nemzetiségi jog közösségi jog. Ezért elképzelhetetlen az olyan nemzetiségi jog, amely a nemzeti kisebbségeket nem ismeri el kollektív egységnek és jogalanyak.

3. A kisebbségvédelmi szerződésekben lefektetett posztulátumoknak – alapvető természetüknek megfelelően – az európai jogi életben általános érvényességet kell szerezni. Egyidejűleg el kell kerülni, hogy a nemzetiségek védelmére vonatkozó népszövetségi kötelezettségek lazuljanak.

4. A nemzetiségi jog reformjánál számításba kell venni a nemzetiségi jog terén az elmúlt tíz évben szerzett tapasztalatokat. E reformnak arra kell törekednie, hogy kárpótlást nyújtson Európa népcsoportjainak a számukra meg nem valósult önálló államiságot.

Ezt követeljük magunknak, ezt követeljük Európának.

2. A Népszövetség reformja és a nemzetiségek

A XII. Európai Nemzetiségi Kongresszus behatóan vizsgálta az európai nemzetiiségek jogi és tényleges helyzetének aggodalmat keltő romlását, és megállapítja, hogy a nemzetközileg garantált kisebbségi jogok semmibevétele és a legszerényebb nemzeti-kulturális és gazdasági szabadságok fokozott korlátozása az európai államok nagy részében olyan kritikus szintet ért el, ami az államok között feszültségek kialakulásához vezetett. Ezek a feszültségek a közeljövőben valószínűleg tovább fokozódnak.

A kongresszus megállapítja, hogy a Népszövetség reformjára irányuló eddig nyilvánosságra került javaslatok még csak nem is érintik semmilyen módon a nemzetiségi problémát.

A nemzetiségi probléma azon kérdések közé tartozik, melyek megoldásától leginkább függ Európa sorsa, a háború vagy a béke kérdése.

Ha a Népszövetség meg akar felelni saját feladatának, ha őrizni akarja és meg akarja szilárdítani a békét, akkor kötelessége mihamarabb megvalósítani a nemzetiségi problémának az európai nemzetiségek legelémibb jogait biztosító megoldását.

Már a következő lépésben szükség lesz a kisebbségvédelmi szerződések nemzetiségi jogokra vonatkozó rendelkezéseinek – a kongresszus számos határozatának értelmében történő – felülvizsgálatára, alapvető javítására és az eljárás hatékonyságának biztosítására.

Ezért a Nemzetiségi Kongresszus csaknem 40 millió európai nevében teljes határozottsággal követeli, hogy a Népszövetség reformja ne hagyja figyelmen kívül a nemzetiségi kérdést.

A Nemzetiségi Kongresszusnak hangsúlyozottan az a véleménye, hogy a Népszövetség garancianyújtásra vonatkozó kötelezettségét – minden európai kisebbségre kiterjesztve – be kell építeni a Népszövetség alkotmányába.

Az ily módon a Népszövetség alapszabályában rögzített feladatok végrehajtásával – ugyancsak az alapszabálynak megfelelően – meg kell bízni egy állandó

bizottságot, hogy az a kisebbségi jogok betartásán őrkdjék, a panaszokat átvegye és kivizsgálja, valamint hogy javaslatokat tegyen és szakvéleményt nyújtson a Népszövetség Tanácsának.

A Nemzetiségi Kongresszus követeli, hogy a kisebbségvédelem területén végrehajtandó reformintézkedések előkészületei során, mint az európai kisebbségek egyetlen átfogó szervezetét meghallgassák és a szakértői munkába bevonják.

13. kongresszus (London, 1937. július 14–15.)

1.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus tizenharmadik, londoni konferenciáján is behatóan foglalkozott a nemzetközi kisebbségvédelem kérdésével, és meg kellett állapítania, hogy a nemzetközi jog szerinti kisebbségvédelem megvalósítására a Népszövetség által vállalt garancia az elmúlt évben is gyakorlatilag csaknem teljesen hatástalan maradt. Ezt a kongresszus annál is inkább sajnálatosnak találja, mivel – nem utolsó sorban ennek következményeként – a kisebbségi nemzeti lét alapjainak tényleges és jogi megsemmisülése tovább haladt előre.

A kongresszusnak a korábbiakhoz hasonlóan az az álláspontja, hogy a nemzetiségi problémát az adott államokon belül kell megoldani. Egyidejűleg azonban tartja magát ahhoz a meggyőződéséhez is, hogy az államok nemzetközi jogi kötelezettsége és az ezzel összefüggő nemzetközi kisebbségvédelem teljes körű alkalmazás esetén alkalmas arra, hogy elősegítse az ilyen államon belüli megoldásokat, és így élet vegye az egyre fenyegetőbbé váló kisebbségi problémának.

A kongresszus ezért – úgy az általa képviselt 40 millió tagot számláló kisebbségi népcsoportok, mint egyáltalán a népek békés együttélésének érdekében – azzal a sürgető felhívással fordul a Népszövetség Tanácsában reprezentált hatalmakhoz és különösen Nagy-Britanniához, hogy szálljanak síkra a kisebbségi jogok megvalósításáért, és a Népszövetség reformja alkalmával gondoskodjanak a nemzetközi kisebbségi jog és a nemzetközi kisebbségvédelem hatékony továbbfejlesztéséről és alkalmazásáról.

E cél eléréséhez vezető utat tekintve a kongresszus ragaszkodik a nemzeti kisebbségek által egyhangúan igényelt, a Népszövetség tevékenységére és reformjára vonatkozó alapvető fontosságú követelések teljesítéséhez.

A Nemzetiségi Kongresszus követeli, hogy a kisebbségvédelem területén végrehajtandó reformintézkedések előkészületei során, mint az európai kisebbségek egyetlen átfogó szervezetét meghallgassák, és a szakértői munkába bevonják.

2.

A kongresszus azzal a felhívással fordul minden európai nemzeti kisebbséghez, hogy ne csüggedjék el őket azok a kulturális és gazdasági nehézségek, amelyek a növekvő gyanakvás, és a népiségük megőrzésére irányuló természetes és jogos törekvésük ellen folytatott harc egyre meggondolatlanabbá válása miatt köszöntöttek be. Annál is inkább meg kell őrizniük a hitet, hogy ügyük egyszer mégis

győzelmet arat, mert ügyük maga az igazság és az élet ügye. Meg kell őrizniük abbéli meggyőződésüket, hogy az államukban élő nemzetiségeket érintő jogi reformok követeléséhez való állhatatos ragaszkodásuk nemcsak saját népiségüket, hanem azon államok egészséges és tartós jogrendjét is szolgálja, amelyhez tartoznak.

A kongresszus megelégedéssel állapítja meg, hogy a benne egyesült népcsoportok bajtársi szolidaritása sajátosságaik és helyzetük különbözőségétől függetlenül csorbitatlanul túlélte a nehéz időket, és kifejezi abbéli reményét, hogy ezt a szolidaritást annak bizonyítékeként lehet felfogni, hogy a különböző népek egymással szemben tanúsított türelme és egymás kölcsönös tiszteletben tartása nem utópia.

A kongresszus e szolidaritásban annak igazolását látja, hogy az indulásakor választott, és azóta ingadozás nélkül követett útja helyes volt.

14. kongresszus (Stockholm, 1938. augusztus 25–26.)

1.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szilárd meggyőződése, hogy a saját népi-ség szerete, hű megőrzése, és a fellépés annak alapvető jogaiért, erkölcsi kötelesség. Európai emberek milliói szenvedtek, és adták szívésen életüket háborúban és békében egyaránt e kötelesség teljesítéséért.

Ugyanakkor azonban az is ugyanilyen erkölcsi kötelesség, hogy a saját nép iránt érzett áldozatvállaló szeretet összekapcsolódjék más népek létezni akarásának és léthez való jogának tiszteletben tartásával. Csak akkor reménykedhetünk az európai népek és kultúráik gyümölcsöző és akadálytalan fejlődésében, ha ezt az erkölcsi parancsot mindenki elismeri.

2.

A XIV. Európai Nemzetiségi Kongresszus megállapítja, hogy az európai népcsoportok helyzete folyamatosan ijesztő mértékben romlik. Csaknem mindegyiküket háromszoros veszély fenyegeti: politikai érdekvényesítési lehetőségeik végleges elvesztése, a gazdasági elszegényedés és népességszámuknak az asszimiláció, a kikényszerített elvándorlás, és a képzett nemzeti rétegek kialakulásának megakadályozása miatt történő csökkenése.

A Nemzetiségi Kongresszus óv attól, hogy ez a folyamat tovább haladjon előre. A gyűlölet, amely a népek közt a nemzetiségek elnyomása és kiszorítása miatt felhalmozódott, már veszélyes feszültségeket is kiváltott, és katasztrófák előidézésével fenyeget.

A Nemzetiségi Kongresszus sürgető felhívással fordul az európai államok kormányaihoz, hogy azok tegyenek lépéseket egy olyan reform érdekében, amely biztosítja a nemzetiségek alapvető jogait a politikai és kulturális egyenjogúság terén, különösen pedig az oktatásban, az egyházban és a gazdasági életben.

3.

A szervezőbizottság a következő határozatot ajánlja a kongresszusnak elfogadásra:

1. A XIV. Európai Nemzetiségi Kongresszust ebben az évben a svéd főváros, Stockholm látta vendégül barátsággal és messzemenő támogatással. A kongresszus őszintén megköszöni minden svéd barátjának azt a meleg érdeklődést, amit vele szemben tanúsítottak, s külön megköszöni a stockholmi egyetem rektorátusának azt a vendégbarátságot, amelyre a kongresszus az egyetem termeiben talált. Őszinte köszönet illeti meg a svéd sajtót is, mely példamutató módon kifejezte rokonszenvét a kongresszus és tagjai céljaival és feladataival.

2. A kongresszus köszönetet mond az ügyvezető Választmánynak, különösen annak elnökének, dr. Wilfannak és a megbízott főtitkárnak, Uexküll bárónak az elmúlt évben végzett munkájáért, az ez évi kongresszus előkészítéséért és megvalósításáért.

3. A főtitkári hivatal elszámolását a szervező bizottság elnöke megvizsgálta, és erről tartott beszámolóját a bizottság elfogadta. A főtitkár elszámolását rendben találták.

4. Miután Uexküll báró az év folyamán megvált korábbi munkájától, a *Nation und Staat* főszerkesztői tisztétől, felkértük, hogy végleg vegye át a kongresszus főtitkári posztját. Báró Uexküll erre késznek mutatkozott. A kongresszus e határozat elfogadásával báró Uexkülli főtitkári tisztségében megerősítettnek tekinti.

5. Ügyvezető Választmány tagjainak a következőket javasoljuk a jövő évre: elnöknek dr. Wilfant, továbbá Kundt, Szüllő, Kurcsinszkij, Palenszkij képviselőket, Maspons i Anglase professzort, ezenkívül hozzájuk jön még a szervezőbizottság elnöke.

Az új Választmányt felkérjük, hogy a kongresszus határozatait hajtsa végre, és a következő ülést készítse elő.

6. Mivel ma még nem lehet a jövő évi ülés helyét végérvényesen meghatározni, felhatalmazzuk az ügyvezető Választmányt, hogy határozza meg a következő ülés helyét és időpontját. Ennek a jövő év május 1-jéig meg kell történnie. A lehetőségek szűkülése miatt – anélkül, hogy ez bármiféle kööttséget jelentene – Belgrádot, Párizst, Bernt és Oslót nevezzük meg.

7. Emlékeztetjük az egyes csoportokat a hozzájárulások időbeni befizetésére, mivel csak így lehetséges az ügyek megfelelő intézése.

8. Tudomásul vesszük, hogy a kongresszus székhelye jelenleg Bernben található.

JEGYZETEK

¹ A kongresszusi határozatok magyar nyelvű forrása: Eiler Ferenc: *Az Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusainak határozatai 1925–1937*. A JATE Történetész Diákkör kiadványa, Szeged, 1996.

FÜGGELEK V.

ÉLETRAJZOK¹

Adatci, Mineitciro (1869–1934) Japán diplomata, jogász. Jogi tanulmányok után lépett a japán külügyminisztérium szolgálatába. 1906-tól a jogi, a protokoll és személyi osztályok vezetője. 1909–10-ben párizsi ügyvivő. 1912-től mexikói, majd 1917-től belgiumi követ. 1920-ban állomáshelye Brüsszel, majd 1927-től párizsi követ. 1931-től 1934-ig a Hágai Állandó Bíróság tagja, ebből 1931 és 1933 között a bíróság elnöke.

Aguirre de Carcer, Manuel (1882–?) Spanyol diplomata. Miután 1928 elején Erik Colban távozott a Nemzetek Szövetsége Titkárságának kisebbségi szekcióelnöki posztjáról, 16 hónapon át ő vezette az osztályt. A tényleges vezetést a nálánál jóval képzettebb és tájékozottabb, a poszt valódi várományosának tekintett Pablo de Azcaráténak engedte át. 1930-ban kilépett a Titkárság kötelékéből.

Aixinger László (1883–1944) Csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus, újságíró, szerkesztő. 1930–32-ben az Országos Keresztényszocialista Párt főtítkára, majd 1936-ig pártigazgatója. A két nagy csehszlovákiai magyar párt 1936-os egyesülése után 1938-ig az Egyesült Magyar Párt pártigazgatója. A pozsonyi Híradó szerkesztője (1920-tól), a Magyar Néplap főszerkesztője 1930 és 1943 között.

Alth Waldemár (1879–?) 1901-ben végezte el a bécsi konzuli akadémiát. 1918 előtt dolgozott Moszkvában, Monasztiriben, Bariban, majd a milánói, római, szentpétervári és berlini konzulátusokon, illetve főkonzulátusokon. 1919 októbertől 1924. február végéig a berlini magyar főkonzulátus vezetője, majd a követséghez beosztott tisztviselő. 1925. máj. 7-től 1929. december elejéig a bécsi követségen teljesített szolgálatot. 1929. dec. 5-től belgrádi követ 1938. jún. 30-ig.

Ambrózy Andor (1878–1932) Romániai magyar kisebbségi politikus. Az Országos Magyar Párt alelnöke 1922–24-ben, majd az elnöki tanács tagja 1928-ig (később 1930–32-ben is). Emellett egészen haláláig a párt bánsági tagozatának elnöke.

Ambrózy Lajos (1868–1945) 1894-ben lépett a közös külügyminisztérium szolgálatába. 1907-től a washingtoni nagykövetségen, majd 1910-től a római nagykövetségen dolgozott. 1919 őszétől a szerveződő magyar külügyminisz-

térium egyik meghatározó személyisége. Osztályfőnök, az elnöki csoport vezetője. 1925. máj. 20-tól 1932. dec. 31-ig a bécsi követség vezetője. Ezután nyugdíjba vonult.

Ammende, Ewald (1892–1936) Balti német újságíró, kisebbségi politikus. Jó módú kereskedőcsalád sarja. Rigában, Kölnben és Tübingenben közgazdaságot tanult, majd apja kereskedőházában dolgozott. A világháború alatt a livóniai városok ellátásának megszervezésében dolgozott. A háború után a *Rigasche Rundschau* részvényese, munkatársa és a kiadó igazgatója 1919 és 1922 között. Ez idő alatt az újság genfi tudósítója. Ezután Rigából visszatért Észtországba, ahol bekapcsolódott a kisebbségi autonómiáról folytatott tárgyalásokba. 1922-ben az Európai Német Népcsoportok Szövetségének egyik kezdeményezője és alapítója. Az Európai Szervezett Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának összehívója, majd a szervezet főtitkára. A harmincas években bekapcsolódott a Szovjetunió-ellenes propagandaháborúba. A politikai motivációkon kívül ebben az is mozgatta, hogy egyik testvére 1921-ben Leningrádban éhen halt a bolsevikok egyik börtönében. A súlyos cukorbetegséggel küszködő politikus 1936-ban egy világkörüli út során agyvérzést kapott, és Pekingben hunyt el.

Antonescu, Ion (1882–1946) Román generális és politikus. 1933-tól vezérkari főnök. 1940. szept. 5-én II. Károly miniszterelnökké nevezte ki. A királytól kapott teljhatalom birtokában lemondatta Károlyt, és I. Mihályt segítette trónra. Horia Simával, a Vaskárda vezetőjével megalakította a „Nemzeti Legionárius Kormányt”, melynek vezetője lett. 1941-ben Németország oldalán belépett a második világháborúba. 1944 augusztusában a szovjet csapatok bevonulása után elfogták, s 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

Apor Gábor (1889–1969) 1917 decemberétől a Monarchia berlini nagykövetségén dolgozott. Az újjászerveződő magyar külügyminisztériumban 1921 és 1925 között a varsói követségen, majd 1927 végéig a párizsi követségen szolgált. 1927 októberétől 1934 szeptemberéig a minisztérium politikai osztályának vezetője. Ettől kezdve 1935. márc. 27-ig a bécsi követség első embere. 1935. ápr. 12-től 1938. dec. 13-ig a külügyminiszter állandó helyettese. 1938. dec. 24-én a vatikáni követség élére került. 1944. közepén csatlakozott a német megszállás ellen küzdő Követi Bizottsághoz. A háború után Olaszországban maradt. A külföldi Magyar Actio Catholica, 1968–69-ben pedig a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének elnöke lett.

Apponyi Albert (1846–1933) Magyar politikus. 1869-től 1918-ig folyamatosan tagja volt a törvényhozásnak. 1906 és 1910 között vallás és közoktatásügyi miniszter a Wekerle-kormányban. Nevéhez fűződik az ún. Lex Apponyi (1907. évi XXVII. tc.). 1914 és 1918 között a Függetlenségi és 48-as Párt elnöke. A proletárdiktatúra bukása után a magyar delegáció vezetője a párizsi békekonferencián. A nemzetgyűlésben a pártunkívüli legitimista ellenzék egyik képviselője. Magyarország fődelegátusa a Népszövetségben 1923-tól haláláig.

Aschmann, Gottfried (1884–1945) 1919. jan. 4-én lépett a német külügyminisztérium állományába. 1923. szept. 1-jétől a genfi konzulátus vezetője. 1928.

márc. 31-től 1932. nov. 22-ig az ankarai követség vezetője. 1932 márciusától októberig a genfi leszerelési küldöttség tagja. 1933. febr. 1-jétől 1939. ápr. 20-ig a sajtóosztály vezetője.

Auerhan, Jan (1880–1942) Tekintélyes prágai statisztikus. Az Állami Statisztikai Hivatal elnöke, a prágai Károly Egyetem docense.

Avarescu, Alexandru (1859–1938) Román politikus, tábornok. Az első világháború alatt a román hadsereg tábornoka. Háromszor volt miniszterelnök: 1918-ban, 1920–21-ben és 1926–27-ben. 1930-ban marsallá nevezték ki. 1937-ben tagja lett a koronatanácsnak.

Azcárate y Florez, Pablo de (1890–1971) Jogi egyetemi tanulmányai után közgazgatási jogot tanított spanyolországi egyetemeken. 1915-től 1922-ig parlamenti képviselő. 1922-től a Népszövetség Titkárságának alkalmazottja, a kisebbségi szekció munkatársa, Erik Colban jobb keze. Colban távozása után ő lett volna a legalkalmasabb jelölt a megüresedett posztra, de mivel többször is állást foglalt a spanyol diktatúrával szemben, a Titkárság politikai okokból Primo de Rivera híve, Aguirre de Carcert mellett döntött. Miután azonban a szekció új igazgatója 1929-ben összeveszett a főtitkárral, s ezért visszalépett, Azcárate lett a szekció vezetője. 1933-ban már a Népszövetség főtitkárának helyettese. A Spanyol Köztársaság kikiáltása után hazatért, s 1936-ban átvette Spanyolország londoni nagyköveti tisztét. A háború után visszatért Genfbe. Az ENSZ keretében a palesztinai kisebbségi kérdéssel foglalkozott.

Bakach-Besseney György (1892–1959) 1920 márciusában került a magyar külügyminisztériumba. 1923. február és 1926. május között a római követségen dolgozott. 1926. május 1-jétől 1931 januárjáig központi szolgálatot teljesített a politikai osztályon. Ezután 1934. szept. 6-ig a bécsi követségen volt az állomáshelye. Budapestre való visszatérése után 1938. jún. 15-ig a politikai osztály vezetője. 1938. jún. 15. és 1941. júl. 26. között a belgrádi követség vezetője volt, majd 1943. szeptember közepéig a vichyi követséget irányította. Utolsó szolgálati helye Bern volt. Ezután lemondott, s csatlakozott a Követi Bizottsághoz. 1948–56-ban a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi igazgatója lett. Az USA-ban hunyt el.

Bakker van Bosse, Christina C. (1884–1966) Holland feminista és pacifista politikus. 1930-tól a Holland Népszövetségi Liga elnöke, a Népszövetségi Ligák Uniója kisebbségi szekciójának egyik alelnöke.

Balla Pál (?–?) Külügyminisztériumi osztálytanácsos, majd miniszterelnökségi osztályfőnök, a II. B. osztály vezetője 1944-ig. A II. B. ügyosztály az idegenbe szakadt magyar állampolgárok nemzeti gondozására irányuló ügyekkel foglalkozott. Eredetileg a külügyminisztériumhoz tartozott ez a feladat, a harmincas évek legvégén azonban átkerült a miniszterelnökséghez.

Balogh Arthur (1866–1951) Romániai magyar kisebbségi politikus, jogász, egyetemi tanár. 1898 és 1904 között a kereskedelmi minisztériumban miniszteri titkár. 1898-ban a Budapesti Egyetem magántanára, majd 1904–16-ban a Kolozsvári Egyetem tanára. 1905-ben az MTA levelező tagjává választották. 1916 után először a kolozsvári Újság szerkesztője, majd az Ellenzék munka-

társa. 1928 és 1930 között az Országos Magyar Párt intézőbizottságának, majd az elnöki tanácsnak tagja. A Romániai Magyar Népliga Egyesület elnöke 1928-tól 1940-ig. 1926 és 1937 között szenátor. 1940-ben behívták a magyar parlamentbe.

Bánffy Miklós (1873–1950) Politikus, külügyminiszter, író. 1906 és 1909 között Kolozs vármegye főispánja. 1901–06-ban és 1910–18-ban országgyűlési képviselő. 1921. ápr. 14-től 1922. dec. 19-ig a Bethlen-kormány külügyminisztere. 1926-ban visszaköltözött Erdélybe, s felvette a román állampolgárságot. A korszak erdélyi magyar irodalmának meghatározó személyisége volt. 1939-ben, az Országos Magyar Párt feloszlása után a Magyar Népközség vezetője lett.

Baranyai Zoltán (1888–1948) 1920. ápr. 1-jétől állt a magyar külügyminisztérium szolgálatában. Ettől kezdve rögtön a Nemzetek Szövetsége mellett létesített genfi magyar Titkárság vezetője lett. 1936. márc. 1-jétől 1940 februárjáig központi szolgálatot végzett a kulturális osztályon. Ezután a chicagói konzulátus vezetője. 1942. aug. 6-tól a vichyi követségre került. A német megszállás után is állomáshelyén maradt. 1947-től egyetemi tanárként dolgozott az USA-ban.

Barcza György (1888–1961) 1910-ben került a Monarchia közös külügyminisztériumába. 1919 után Koppenhágában, Stockholmban, Bécsben majd a Vatikánban teljesített szolgálatot. 1923. október közepétől 1925. május végéig ismét a bécsi követségen dolgozott. Ezután kétéves központi szolgálat következett, amikor is a politikai osztályt vezette. 1927. szept. 22-től 1938. máj. 25-ig vatikáni követ. Ettől kezdve 1941. augusztus végéig a londoni követség vezetője. A német megszállás után a Követi Bizottság egyik alapítója. A háború után Ausztráliában telepedett le.

Bárdossy László (1890–1946) 1922 februárjában került a magyar külügyminisztériumba. Kezdetben a sajtóosztály helyettes vezetője volt, majd 1927 után vezetője. 1930. márc. 1-jétől a londoni követség első beosztott tisztviselője, majd 1934. okt. 24. és 1941. febr. 4. között bukaresti követ. 1941. febr. 4. és 1942. márc. 7. között külügyminiszter. 1941. ápr. 3-tól miniszterelnök 1942. márc. 7-ig. Miniszterelnöksége idején üzent hadat Magyarország a Szovjetuniónak, Nagy-Britanniának és az USA-nak. A világháború után a népbíróság halálra ítélte és kivégezték.

Basch Ferenc (1901–1946) Magyarországi német kisebbségi politikus, irodalomtörténész. Bleyer Jakab tanítványa. Az MNNE kulturális titkára 1925 és 1934 között, majd a szervezet főtitkára. A Gratz Gusztávval kirobbant konfliktus után kizárták a vezetőségből. 1935 és 1938 között a Népinémet Bajtársak (*Volksdeutsche Kameradschaft*) vezetője. A Magyarországi Németek Népi Szövetségének (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*) alapító elnöke 1938-tól 1944-ig. Hitler 1940-ben a Magyarországi német népcsoport vezetőjévé nevezte ki. A háború végén Németországból kiadták Magyarországnak, a népbíróság háborús bűnösnek nyilvánította, és halálra ítélte.

Beck, József (1894–1944) Lengyel politikus, külügyminiszter. Az első világháborúban a Lengyel Légiónak tiszte. Piłsudski államcsínyé után (1926. május) a had-

ügyminiszter kabinetfőnöke 1930-ig, majd külügyminisztériumi államtitkár 1932-ig. 1932 és 1939 között külügyminiszter. Lengyelország német megszállása után Romániába menekült, ahol internálták.

Beelaerts van Blokland, Frans (1872–1956) Holland politikus, külügyminiszter. 1909–19-ben pekingi követ. 1919-től 1927-ig a külügyminisztériumban központi szolgálatot látott el, vezető beosztásban. 1927-től 1933-ig külügyminiszter. 1927–28-ban Hollandia delegáltja a Népszövetség Tanácsában, majd 1931 és 1933 között a leszerelési konferencián vezette országa küldöttségét. 1933 és 1956 között az államtanács alelnöke.

Beneš, Eduard (1884–1948) Cseh(szlovák) politikus, külügyminiszter, államfő. 1915-ben emigrált a Monarchiából, és T. G. Masarykkal megalapította a Cseh Akció Bizottságot. 1916-tól a Csehszlovák Nemzeti Tanács főtitkára, melyet az antant 1918-ban ideiglenes csehszlovák kormánynak ismert el. 1918 és 1935 között Csehszlovákia külügyminisztere. 1935-től köztársasági elnök, de München után lemondott. 1940–45 között a londoni csehszlovák emigráns kormány vezetője. 1945 májusában ismét köztársasági elnök. A kollektív felelősség elvére támaszkodva igyekezett a szudétanémeteket és a magyarokat állampolgárságtól megfosztani. 1948-ban lemondott.

Berg, Nikolai von (1887–1937) Rigai születésű német jogász, kisebbségi politikus. Kezdetben a cári külügyminisztériumban dolgozott, majd a polgárháború alatt Kolcsak oldalán harcot. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének főként Párizsban állomásozó, a Paul Schiemann-i irányvonallal rokonszenvező nyugat-európai bizalmi embere 1933–34-ig.

Bernolák Nándor (1880–1951) Politikus, jogász. 1920–22-ben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának nemzetgyűlési képviselője. 1921–1922-ben népjóléti és munkaügyi miniszter. Később a hivatalos politizálástól visszavonult, és ügyvédként, valamint egyetemi tanárként tevékenykedett. A magyar kormány érdekeinek megfelelően csak látszattevékenységet végző Magyarországi Tót Közművelődési Társulat elnöke.

Besednjak, Engelbert (1894–1968) Olaszországi szlovén kisebbségi politikus, publicista. 1924 és 1929 között parlamenti képviselő. 1930-tól 1940-ig Bécsben élt, ahol Wilfannal együtt képviselték a Nemzetiségi Kongresszuson a horvát és szlovén kisebbség érdekeit. Az Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének elnöke. A világháború alatt, majd az azt követő első években Belgrádban élt. 1950-ben visszatért Triesztbe, ahol átvette a Szlovén Keresztényszocialista Szövetség vezetését. 1954-ben megalapította a *Novi list* című lapot.

Bethlen György (1888–1968) Romániai magyar kisebbségi politikus, jogász. 1924 és 1926 között az Országos Magyar Párt alelnöke, majd 1938-ig elnöke. 1926-tól 1937-ig parlamenti képviselő. Az Erdélyi Gazdasági Egylet alelnöke 1916–31-ben, majd elnöke 1936-ig. A világháború után letartóztatták, majd nyugdíjazásáig egy faipari üzemben dolgozott.

Bethlen István (1874–1946) Magyar politikus, miniszterelnök. 1901 és 1918 között folyamatosan országgyűlési képviselő. A proletárdiktatúra idején az Antibolsevista Comité vezetője Bécsben. 1920 elején tagja lett a párizsi magyar béke delegációnak. 1920 és 1939 között nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1921. április és 1931. augusztus között miniszterelnök. Nevéhez fűződik a bel- és külpolitikai, valamint a gazdasági konszolidáció. 1927-ben Mussolinivel megkötötte a magyar–olasz barátsági szerződést. 1931 és 1944 között a kormányzó legbefolyásosabb tanácsadója. 1935-ig a kormánypárt vezére. 1943-tól az angolszászokkal való megegyezést javasló erők egyik vezetője. 1944 decemberében a szovjet hatóságok letartóztatták és a következő évben a Szovjetunióba hurcolták, ahonnan nem tért vissza.

Bleyer Jakab (1874–1933) Magyarországi német kisebbségi politikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1915-től kezdve a magyarországi német kisebbségi mozgalmak egyik meghatározó személyisége. 1918 novemberében megalapította a Magyarországi Német Néptanácsot. 1924 és 1933 között az MNNE ügyvezető alelnöke. A *Deutsch-ungarische Heimatsblätter* és a *Sonntagsblatt* alapítója és kiadója. 1919 augusztusától 1920 decemberéig tárca nélküli nemzetiségi miniszter. 1920 és 1922, valamint 1927 és 1933 között országgyűlési képviselő volt.

Boehm, Max Hildebert (1891–1968) Balti német származású, kisebbségi kérdésekkel foglalkozó konzervatív német teoretikus és háttérpolitikus. Óriási kapcsolati tőkével rendelkezett, s jelentős befolyása volt a Berlin központú német kisebbségekkel foglalkozó társadalmi szervezetek vezetésére. Egyik közeli barátjával, Carl C. Loeschsel alapították meg 1919-ben a *Deutscher Schutzbund*ot. A szervezetben ő lett az ügyvezető. 1926-tól az *Institut für Grenz- und Auslandsstudien* igazgatója, de ő lett a vezetője a „konzervatív forradalmat” propagáló *Juniklub*nak is. Fő műve a *Das eigenständige Volk*, melyben a néppel és nemzettel kapcsolatos elképzeléseinek elméleti alapvetését végezte el. 1933 után tanszéket kapott Jénában. A világháború után nem vonták felelősségre. Lüneburgban megalapította az *Ostdeutsche Akademie*-t, melyet haláláig vezetett.

Boissier, Leopold (1893–1968) Svájci diplomata, jogász. Titkárként részt vett a párizsi békekonferencián a svájci küldöttségben. A népszövetségi eszme híve. Bernben, Londonban és Rómában diplomata. 1921-től az Interparlamentáris Unió titkára, majd 1933-tól 1953-ig főtitkára. 1933-ban a *Journal de Genève* elnöke lett. 1936 után rendszeresen oktatott a genfi egyetem jogi karán.

Brandsch, Rudolf (1880–1953) Romániai német kisebbségi politikus. 1913-ig tanár és iskolaigazgató, ettől kezdve hivatásos politikus. 1910 és 1918 között országgyűlési képviselő a magyar parlamentben. Politikusként a szászok és a svábok együttműködésének megteremtését javasolta, a szász politikai elit azonban nem támogatta ebbéli törekvésében. 1918. nov. 10-én megalapította a Magyarországi Német Néptanácsot, melynek háromtagú vezetőségben is he-

lyet foglalt. 1919–33-ban romániai kamarai képviselő. 1922-ig a német képviselők frakcióvezetője. 1921–31-ben a Nagyromániai Németek Szövetségének elnöke. 1922-től 1931-ig az Európai Német Népcsoportok Szövetségének első elnöke, s 1927–33-ban a szervezet lapja, a *Nation und Staat* egyik szerkesztője. 1931 áprilisában (1932 októberéig) kisebbségügyi államtitkár-helyettesnek nevezték ki. Nem teljesen tiszta üzletei és kapcsolatai támadási felületet biztosítottak ellene politikai ellenfelei számára. Ettől kezdve, többszöri próbálkozás ellenére sem játszott többé meghatározó szerepet a szászok politikai életében. 1938. július végétől 1944-ig a belügyminisztériumban kisebbségi ügyekkel foglalkozott. 1952 húsvétján a román titkosszolgálat letartóztatta. Fogságban halt meg.

Briand, Aristide (1862–1932) Francia politikus. 1902-től 1932-ig parlamenti képviselő, közben hatszor is miniszterelnök. Volt belügy-, kultusz- és igazságügyi miniszter is. A világháború után a francia biztonsági politika legfőbb képviselője. Célja egy, a francia igényeknek megfelelő kollektív biztonsági rendszer létrehozása volt, bevonva ebbe a háborúban vesztes Németországot is. 1925-ben Stresemannal tető alá hozta a locarnói szerződéseket. 1929-ben hozta először nyilvánosságra az egységes Európa megteremtését célzó Európa-tervét, melynek időközben módosított, s a francia vezető szerep ideájának jobban megfelelő változatát egy memorandum formájában a következő évben terjesztette hivatalosan is a nemzetközi politikai közvélemény elé.

Bruns, Carl Georg (1890–1931) Német jogász. Az ENNSZ berlini irodájának vezetője, állandó jogtanácsosa. Többek között a Népszövetségnek benyújtandó panaszok szakszerűségét ellenőrizte, de maga is állított össze petíciókat. A húszas évek végéig igyekezett nyomást gyakorolni a mindenkori kormányra, hogy a német kisebbségeknek nyújtott anyagi támogatást növelje, valamint hogy a kölcsönösség elvét szem előtt tartva adja meg a németországi kisebbségeknek a kulturális autonómiát.

Brüning, Heinrich (1885–1970) Német politikus. 1930. márc. 31. és 1932. jún. 1. között kancellár. 1931. október közepétől 1932. május végéig a külügyminiszteri teendőket is ellátta.

Noel-Buxton, Noel Edward (1869–1948) Angol politikus. Pályáját a liberális párt színeiben kezdte, majd 1922-től a Munkáspárt képviselője. Székét az után is megtartotta, hogy 1930-ban megkapta a bárói rangot. A Társaság a Rabszolgatartás ellen, a Társaság az Őslakosok Védelmére, a Bányász Jóléti Alap, valamint a Mentsük meg a gyerekeket! Alapítvány elnöke.

Bülow, Bernhard Wilhelm (1885–1936) 1912. január végén lett a német külügyminisztérium munkatársa. 1916 decemberétől a politikai osztály munkatársa, majd a versailles-i béke delegáció tagja. 1923. február elején nevezték ki a Népszövetséggel foglalkozó osztály élére (1928. januárig), egyúttal a II. osztály (Nyugat- és Délkelet-Európa) Nyugat referatúrájának is vezetője volt. 1930. jún. 18-tól 1936. jún. 21-ig a külügyminisztérium államtitkára.

- Chamberlain, Arthur Neville** (1869–1940) Brit politikus, miniszterelnök. 1918-tól a Konzervatív Párt alsóházi tagja. 1922 és 1929 és 1931 és 1937 között először egészségügyi, majd pénzügyminiszter. 1937-ben már a párt vezére és az ország miniszterelnöke. Nevéhez kapcsolható a Németországgal és Olaszországgal szemben követett megbékéltetési politika. Nem lépett fel az Anschluss ellen. A müncheni egyezményt jelentős sikerként értékelte Európa biztonságára szempontjából. Csehszlovákia megszállása után azonban már elrendelte az általános hadkötelezettséget. Kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött Lengyelországgal, s mikor azt a német csapatok megtámadták, hadat üzent Németországnak. 1940-re bizalmi tőkéje megcsappant és lemondott.
- Chamberlain, Joseph Austen** (1863–1937) Brit politikus. 1892-ben választották meg először a brit parlament alsóházába konzervatív képviselőként. 1903 után többször is miniszter, s egy ideig a Konzervatív Párt elnöke. 1924-ben a Baldwin-kormányban külügyminiszter lett. Öt évig állt a *Foreign Office* élén. Briarddal és Stresemannal brit részről ő írta alá a locarnói egyezményeket.
- Christiansen, Ernst** (1877–1941) Németországi dán kisebbségi politikus. 1940-es elbocsátásáig a *Flensburger Nachrichten* főszerkesztője. A Németországi Nemzeti Kisebbségek Szövetségének egyik alapító tagja.
- Churchill, Winston** (1874–1965) Brit politikus, miniszterelnök. 1904 és 1922 között folyamatosan tagja a törvényhozásnak. A világháború előtt a gyarmatügyi minisztérium államtitkára, később kereskedelmi és belügyminiszter, majd tengerészeti miniszter. 1922-ben elvesztette mandátumát, s csak 1924-ben került ismét vissza a parlamentbe. A Baldwin-kormány pénzügyminisztere 1924 és 1929 között. 1939 szeptemberében az Admirális első lordjaként tért vissza a kormányba. 1940. máj. 10-től 1945. május közepéig az ország miniszterelnöke. 1951 és 1955 között ismét miniszterelnök.
- Clemenceau, Georges Benjamin** (1841–1929) Francia politikus, miniszterelnök. A párizsi városirányításban kezdett el politizálni, s 1876-ban választották meg először parlamenti képviselővé. Ettől kezdve 17 évig megszakítás nélkül jelen volt a törvényhozásban. Egy rövid szünet után politikai pályájának végéig, 1920-ig képviselő. 1906–09-ben miniszterelnök és belügyminiszter. 1917-ben ismét miniszterelnök lett, ezúttal a hadügyminiszteri tárcát vezette párhuzamosan. A Párizs környéki béketárgyalásokon mindent elkövetett azért, hogy Németországot minél jobban meggyengítsék, és gúzsba kössék. Az amerikai és a brit ellenállás miatt nem sikerült terveit maradéktalanul megvalósítania. 1920-ban elindult a köztársasági elnöki választáson, de vereséget szenvedett. Ekkor miniszterelnöki posztjáról is lemondott és visszavonult.
- Colban, Erik** (1876–1956) Norvég diplomata. 1903-ban lépett norvég diplomáciai szolgálatba. Első állomáshelyei Párizs, Stockholm és Rio de Janeiro. 1917 és 1919 között a norvég külügyminiszter különmegbízottjaként Londonban és Párizsban tartózkodott. 1919-ben belépett a Népszövetség Titkárságának munkatársai közé. 1919 és 1927 között az „Igazgatási Ügyek (Saar, Danzig) és Kisebbségek Szekciója” igazgatója. 1928–30-ban a leszerelési osztályt vezette, 1930-tól 1934-ig hazája párizsi, majd 1934-től 1946-ig londoni követe. Nor-

végia képviselőjeként részt vett az ENSZ megalapításában és a negyvenes évek végén a világszervezet bizottsági munkáiban.

Lord Cranborne [Gascoyne-Cecil, Robert A. J.] (1893–1972) A brit külügyminisztérium államtitkár-helyettese 1935–38-ban. 1940 és 1942, illetve 1943 és 1945 között a domíniumi ügyekért felelt. 1945-től 1951-ig az ellenzék vezetője a Lordok Házában, majd 1957-ig a Lordok Házának vezetője.

Csáky István (1894–1941) Diplomata, politikus. 1919. nov. 13-án került a magyar külügyminisztérium kötelékébe. 1921 októbere és 1923 júliusa között a vatikáni követségen teljesített szolgálatot, majd 1924. március elejétől 1926. július végéig a bukaresti követségen. 1926. aug. 1-jétől a sajtóosztály helyettes vezetője, majd 1929. okt. 15-től vezetője. 1933. febr. 20. és 1935. ápr. 9. között a madridi követség ideiglenes ügyvivője. Ezután 1938 áprilisáig a miniszteri kabinet vezetője. 1938. dec. 10-től 1941. jan. 27-ig külügyminiszter.

Dandurand, Raoul (1861–1942) Kanadai politikus. 1898-ban került be először a szenátusba. 1921–30-ban, valamint 1935–42-ben tárca nélküli miniszterként a Mackenzie King kormányok adminisztrációját felügyelte. 1925-ben a Népszövetség Közgyűlésének elnöke, majd országa képviselőjeként 1927-től 1930-ig tanácsstag volt.

Dawes, Charles (1865–1951) Amerikai bankár, politikus. 1921 és 1925 között a Szövetségi Költségvetési Hivatal igazgatója. 1924-ben egy szövetséges szakértői bizottság elnökeként kidolgozta az ún. Dawes-terv alapjait, mely a német jóvátételi fizetések rendszerét szabályozta. 1925 és 1929 között az USA alelnöke. Ezután londoni követ 1932-ig.

Deák Leó (1888–1945) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, jogász. A Magyar Párt titkára 1922–24-ben, majd alelnöke 1924 és 1929 között. 1927-től a királyi diktatúra kikiáltásáig tartománygyűlési képviselő. A Nemzetiségi Kongresszuson való részvétele mellett a Jugoszláviai Magyar Népliga Egyesület főtitkára. 1929 után a zombori Magyar Olvasókör elnöke, s ilyen minőségében mintegy 30 művelődési egyesület alapításában vett részt. Jelentős befolyása volt a zombori Friss Újság és a szabadkai Hírlap szerkesztőségére. A Kalangya munkatársa. 1941-ben kinevezték Bács-Bodrog megye főispánjává. 1943-ban Újvidék főispánja, de a toleráns nemzetiségi politika szükségességét hirdető, mérsékelt politikusnak számító Deákot rövid idő múlva leváltották. 1945. nov. 1-jén a III. Jugoszláv Hadsereg hadbíróága háborús bűnösnek találta és halálra ítélte.

Dickinson, Willoughby Hyett (1859–1943) Brit politikus. A Nemzetek Szövetségének egyik kezdeményezője és szervezője. 1925-ben a Népszövetségi Ligák Uniójának elnökévé választották.

Drummond, James Eric (1876–1951) Brit politikus. Egyetemi éveit követően a brit külügyminisztériumban kapott munkát. A párizsi békekonferenciára érkező brit delegáció tagja. A Nemzetek Szövetségének első főtitkára. A hivatalt 1919 és 1933 között vezette. 1933-ban országa olaszországi követe lett hat évre. 1941-től a Lordok Házának tagja.

- Duca, Ion G.** (1879–1933) Román politikus. 1914 és 1918 között közoktatásügyi, 1918–19-ben földművelésügyi, ezután 1922 és 1926 között külügy-, majd 1927–28-ban belügyminiszter. 1930-tól ő lett a Nemzeti Liberális Párt vezetője. 1933. nov. 14-én a király kabinetalakítással bízta meg. Alig egy hónap múlva, december 22-én a Vaszárda egyik tagja meggyilkolta.
- Eden, Robert Anthony** (1897–1977) Brit politikus, miniszterelnök. 1923-tól politikai karrierje végéig megszakítás nélkül konzervatív alsóházi képviselő. Chamberlain kormányában külügyminiszter, de a kormányfő Hitlerrel szembeni engedékenysége miatt lemondott. 1940 után Churchill háborús kabinetjében a külügyekért felelős. 1951-ben ismét külügyminiszter. 1955-ben miniszterelnök, de a szuezi-válság kezelése miatt 1956-ban megbukott. 1957-ben visszavonult.
- Emich Gusztáv** (1866–1927) 1920. okt. 13-tól 1925. szept. 27-ig rendkívüli követi rangban a berlini követség vezetője volt.
- Estelrich i Artigues, Juan** (1896–1958) Spanyolországi katalán író és politikus. A katalán probléma nemzetközi ismertetését tekintette egyik fő feladatának. 1931 és 1939 között parlamenti képviselő volt. A Katalán Liga kormányzói tanácsának tagja. A polgárháború alatt folyóiratot szerkesztett. 1952 és 1958 között az UNESCO-ban képviselte országát.
- Esterházy János** (1901–1957) Csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus. Az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke 1932 és 1936 között, majd az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnöke. 1935–38-ban nemzetgyűlési képviselő. A Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga elnöke 1931 után. Az első bécsi döntés után Szlovákiában maradt, ahol a Magyar Párt elnöke, s egyetlen parlamenti képviselője lett. 1942-ben egyedülként nem szavazta meg a zsidótörvényt. A magyarországi nyilas hatalomátvétel után rövid időre letartóztatták Budapesten, majd a Gestapo körözése miatt illegálisba vonult. 1945 áprilisában a csehszlovák hatóságok letartóztatták, s átadták a szovjet katonai szerveknek. 1946-ban, Moszkvában 10 évi kényszerszolgálatra ítélték, de 1949-ben kiadták Csehszlovákiának, ahol először halálra, később életfogytiglani, majd 25 évi börtönbüntetésre ítélték.
- Fabricius, Wilhelm** (1882–1964) 1910-ben lépett a német külügyminisztérium kötelékébe. 1921. augusztus végétől 1925. március végéig konzul Szalonikiben, majd Konstantinápolyban. 1932 decemberétől 1936-ig követségi tanácsos Ankarában. 1936. április végétől 1941. február elejéig bukaresti követ. 1945 januárjában nyugdíjazták.
- Falcione Árpád** (1875–?) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus. Az első világháború előtt Bács megye és Zombor szabad királyi város törvényhatóságainak virilistája volt, aki 1910-ben nemzeti munkapárti képviselőként az országgyűlés alsóházába is bekerült. 1922-től, tehát megalakulásától kezdve a Magyar Párt egyik társelnöke. 1942-ben behívták a magyar Országgyűlésbe. 1945 után Nyugatra került, és tagja lett a New Yorkban szervezett Magyar Nemzeti Bizottmánynak.

- Farchy, Haim** (1884–?) Bulgáriai cionista politikus. A szófiai cionista szervezetek elnöke. Mind a politikai, mind a gazdasági életben ismert és jelentős személyiségnek számított.
- Fáth Ferenc** (1874–1934) Újvidéki apátplébános, esperes, a Délbácska című lap alapítója.
- Flachbarth Ernő** (1896–1955) Csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus, jogász, egyetemi tanár. 1922-től a Prágai Magyar Hírlap szerkesztője, majd főszerkesztője és kiadója. 1925-től az ellenzéki pártok prágai Központi Irodájának igazgatója és a magyar parlamenti képviselők klubjának titkára. A Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga ügyvezető alelnöke. 1929-ben a Tuka-ügy kapcsán gyanúba keveredett, s a rendőrség elől Münchenbe szökött. A harmincas évek elejétől Budapesten élt. A kisebbségi ügyek szakértőjeként a miniszterelnökség munkatársa lett. 1933 és 1939 között a Felvidéki Tudományos Társaság főtitkára. 1939-ben a budapesti egyetemen magántanár. 1939-től a debreceni, majd 1949-től 1955-ig a pécsi egyetem tanára a nemzetközi jogi tanszéken.
- Flamm József** (1893–1941) Az 1918. októberi forradalom után mint a Katonatanács tagja fontos szerepet játszott, főleg a Károlyi- és a Berinkey-kormány idején. A Tanácsköztársaság után először Bécsbe, majd a jugoszláv megszállás alatt álló Pécsre menekült. 1921-től Jugoszláviában élt. 1922-től ő vezette a Bács megyei Napló belgrádi szerkesztőségét. A német megszállás után mint kommunistát kivégezték.
- Forster Pál** (1876–?) Külügyi pályáját 1900-ban kezdte a Monarchia közös külügyminisztériumában. 1919. nov. 13-án került a magyar külügyminisztérium kötelékébe. Egy évig a berlini képviselőlet ügyvivője, majd a belgrádi követség első beosztott tisztviselője lett. 1924. jan. 3. és 1927. jan. 25. között a hágai követség ügyvivője. 1927. jan. 25-től 1929. dec. 5-ig a belgrádi követség vezetője. 1930. szept. 30-án nyugdíjazták.
- Franco, Afranio de Mello** (1870–1943) Brazil diplomata, politikus. 1924 és 1926 között a Nemzetek Szövetsége melletti brazil külképviselet vezetője. 1930–33-ban külügyminiszter. Brazíliát többnyire ő képviselte a Nemzetek Szövetségében.
- Freytag, Hans** (1869–1954) 1903-ban került először a német külügyminisztériumba. 1918. okt. 29-től a budapesti főkonzulátuson konzul a következő év április elejéig. Ezután központi szolgálat következett, a háborús adósságok ügyével foglalkozó referatúra élén, 1921. január elejéig. 1921. febr. 23-tól 1926. július végéig Bukarestben állomásozott követként. 1926. nov. 1-jétől a kulturális osztályt vezette 1933. január közepéig. Ezután 1934. jún. 23-ig lisszaboni követ. 1934. június végén nyugdíjazták.
- Fritz László** (1889–1967) Jogász, statisztikus, szakíró. A két világháború közötti romániai magyarság nemzetiségstatisztikájának és népesedési viszonyainak egyik legjobb ismerője. 1934-től az Igazságügyi Minisztériumban vezető tisztviselő, majd a miniszterelnökség nemzetiségi osztályán is szolgált. Fritz

rendszeresen írt romániai magyar tárgyú cikkeket a Jakabffy Elemér által szerkesztett Magyar Kisebbségbe.

Füssy Kálmán (1878–?) 1920-ban a csehszlovákiai magyar kisgazdapárt egyik megszervezője. 1920–29-ban nemzetgyűlési képviselő, majd 1929–38-ban szenátor. 1938 decemberétől a magyar parlament behívott képviselője.

Gabrys, Juozas (1880–1951) Litván kisebbségi politikus. Az 1912-ben általa alapított *Union des Nationalités* először párizsi, majd 1916-tól lausanne-i központtal működött, s az első világháború alatt több konferenciát is tartott, melyen a részt vevő nemzetiségek a kisebbségi jogok kidolgozását, a területi autonómia alkalmazását és az önrendelkezési elv győzelemre juttatását tűzték ki célul. 1919-ben litván miniszterelnökként is szóba került a neve, de a politikai ellentétek miatt ez nem valósult meg. Ettől kezdve Svájcban élt.

Gajzágó László (1883–1953) Magyar diplomata, jogász. 1919-től kezdve 1947-ig a külügyminisztérium politikai osztályán dolgozott. 1923-tól a Népszövetség Tanácsában többször volt magyar delegátus, 1924-től pedig kormány megbízott a nemzetközi bíróságok előtt. 1932-től a Vegyes Döntőbíróságok mellett működő kormány megbízottak hivatalvezetője. Tagja volt az *Institut de Droit International*-nak és az MTA-nak.

Gerowski (?–?) Csehszlovákiai ruszin kisebbségi politikus, képviselő.

Goebbels, Joseph (1897–1945) Német nemzetiszocialista politikus. 1924-ben került kapcsolatba az NSDAP-val. 1928 és 1945 között a Reichstagban képviselő. 1930-tól ő a párt propagandaügyekért felelős politikusa. 1933. márc. 13-tól birodalmi propagandaügyi miniszter, a Harmadik Birodalom egyik legbefolyásosabb politikusa. 1945. máj. 1-jén feleségével öngyilkosságot követett el, miután hat gyermeküket előzőleg megmérgezték.

Goldmann, Nahum (1895–1982) Cionista politikus. Egyetemi éveit Németországban töltötte. 1926 és 1933 között a Németországi Cionista Szövetség vezetője. Ekkor elmenekült az országból. 1935–40-ben a *Jewish Agency* képviselője a Népszövetség mellett. 1940-ben az USA-ba távozott. Kezdetől fogva Izrael megalapításáért lobbizott. 1949-től 1978-ig a Zsidó Világkongresszus elnöke.

Goldschmidt, Georg (1903–1989) Magyarországi német kisebbségi politikus. 1925-ben lett Bleyer Jakab munkatársa az MNNE-ben. Rendszeresen publikált. A mozgalom szakadása idején a Gratzcal szemben álló *Volksdeutsche Kameradschaft* egyik alapítója. 1942-ben a *Volksbund* napilapjának, a *Deutsche Zeitung*nak a főszerkesztője. A népcsoportvezető (Basch) helyettese. 1945-ben Ausztriába menekült és sikerült elkerülnie az internálást. Élete hátralévő részében az NSZK-ban élt, ahol 1969-ig a bonni menekültügyi, illetve belügyminisztérium munkatársa volt.

Gömbös Gyula (1886–1936) Katonatiszt, politikus, miniszterelnök. 1919 januárjában belépett a MOVE-be, majd rövidesen annak elnöke lett. Bécsben kapcsolódott az Antiboldsevista Comité munkájába. 1920-tól kezdve volt képviselő. 1922-től az Egységes Párt ügyvezető elnöke. 1923-ban kilépett az

Egységes Pártból, és megalakította a Fajvédő Pártot. 1928-ban feloszlatta, s visszatért az Egységes Pártba. 1928-tól honvédelmi min. államtitkár, majd 1929 októberétől honvédelmi miniszter. 1931. okt. 1-jétől haláláig miniszterelnök. Az általa alapított Nemzeti Egység Pártja vezetője.

Graebe, Kurt (1874–1952) Lengyelországi német kisebbségi politikus. 1919-ben megalapította a brombergi székhelyű, Lengyelországi Német Szövetséget, s annak elnöke lett. 1922-től a szemben a német frakció jegyzőkönyvvezetője, a külügyi bizottság tagja, az „Iskolaegyesület”, és a német jóléti bizottság vezetője, valamint a Brombergi Német Népbank felügyelőbizottságának tagja. 1924 és 1934 között a Németországból Posen-Pomerellen számára érkező titkos anyagi támogatások kulcsfigurája. Rendszeresen részt vett az Interparlamentáris Unió ülésein. Az ENNSZ Elnökségének tagja, a Nemzetiségi Kongresszus szervezőbizottságának elnöke. A német népcsoportok érdekeit képviselte a Népszövetség és a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság mellett. 1930–33-ban a német frakció vezetője volt a szemben. 1933 után politikailag egyre inkább teret veszített. Az idősebb generáció fő reprezentánsa volt, s mint ilyen az új generációval többször is komoly konfliktusba keveredett. 1937-ben áttelepült Berlinbe. Nem lépett be a náci pártba. 1939-től 1943-ig katonai szolgálatot teljesített. 1945 és 1947 között az USA megszállási övezetében internálták 16,5 hónapra. Ezután Bajorországban települt le, ahol részt vett a kitelepített kisebbségekkel foglalkozó szervezetek vezetésében.

Grassl, Georg (1863–1948) Jugoszláviai német kisebbségi politikus. 1891 és 1918 között osztrák állami szolgálatban dolgozott először Bécsben, majd Szarajevóban, többek között Bosznia-Hercegovina oktatási ügyeinek vezetőjeként. A világháború után a jugoszláviai Sváb–Német Kulturális Szövetség alapítója, s 1920–24-ben főtíkára. 1925-ben beválasztották a skupštinába. 1929-től a Jugoszláviai Német Népszövetségi Liga egyik vezető funkcionáriusa. 1932 és 1941 között szenátor. 1939–41-ben a „Német Iskolaalapítvány” elnöke. 1941-ben áttelepült Grazba, s ettől kezdve Ausztriában élt.

Gratz Gusztáv (1875–1946) 1906-tól alkotmánypárti, 1910-től munkapárti országgyűlési képviselő. 1912-től a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója. 1917. febr. 25. és 1919. jan. 14. között kétszer is osztályfőnök volt a Monarchia közös külügyminisztériumában. Részt vett a breszt-litovszki és a bukaresti béketárgyalásokon. 1918–19-ben a Bécsben székelő Antiholsevista Comité egyik vezetője. 1919. október elejétől 1921 januárjáig a bécsi követség első embere. 1921. jan. 17-től csaknem három hónapig a Teleki-kormány külügyminisztere. Mivel részt vett a második királypuccs előkészítésében, rövid ideig fogságba került. 1922. jún. 30-án nyugdíjazták. 1924-ben egyik alapítója, és 1938-ig elnöke az MNNE-nek. 1926 és 1945 között országgyűlési képviselő. 1944 márciusában a német csapatok bevonulása után letartóztatták, és Mauthausenbe hurcolták. 1945-ben visszatért Budapestre.

Grünbaum, Yitzhak (1879–1970) Lengyelországi cionista kisebbségi politikus, jogász. Fiatal korában csatlakozott a cionista mozgalomhoz. Az I. világháború előtt jogászként dolgozott Varsóban. 1914-ben a jiddis nyelven megjelenő ci-

onista lap, a *Das jüdische Volk* főszerkesztője. 1919 és 1930 között a sejm tagja volt. 1922-ben ő volt a kisebbségi parlamenti blokk egyik kezdeményezője. 1933-ban Palesztinába emigrált. 1948 és 1949 között az izraeli átmeneti kormány belügyminisztere.

Gündisch Guido (1884–1952) Magyarországi német kisebbségi politikus, jogász. 1909–10-ben és 1914–18-ban a magyar parlament erdélyi szász képviselője. A világháború után Budapesten maradt, s ügyvédként dolgozott 1945-ig. Az MNNE tagja. Többször is összeütközésbe került a nála mérsékeltebbnek számító Bleyerrel, valamint Gratzcal is. 1951-ben az NSZK-ban többedmagával megalapította a Magyarországról Elűzött Németek Szövetségi Bajtársi Szövetségét.

Hassel, Ulrich (1881–1944) Német diplomata. 1909-ben lépett a német külügyminisztérium szolgálatába. 1920 májusától egy évig követségi tanácsos volt Rómában, majd 1926. április végéig barcelonai főkonzul. 1926. nov. 7-től 1930. május közepéig koppenhágai követ. Ezután 1932. okt. 20-ig belgrádi, majd 1938. február végéig római követ. A Hitler elleni összeesküvésben való részvétel miatt 1944-ben kivégezték.

Hasselblatt, Werner (1890–1958) Észtországi német kisebbségi politikus. 1923-tól főállású politikus. 1923 és 1932 között a balti német, illetve a német–svéd parlamenti frakció vezetője. Kulcsszerepet játszott a kisebbségeknek kulturális autonómiát biztosító törvény megalkotásában és elfogadtatásában. Több német kulturális egyesület elnöke és német vállalkozás felügyelőbizottsági tagja volt. A Nemzetiségi Kongresszus egyik alapítója, 1939 után pedig főtítkára. 1931-től az Európai Német Népcsoportok Szövetségének jogi tanácsadója és állandó berlini irodájának vezetője. 1940-ig megtartotta észt állampolgárságát. 1933 novemberétől a német kisebbségek ügyeinek birodalmi irányítására hivatott *Volksdeutscher Rat* tagjává nevezik ki, majd 1936–37-ben a *Volksdeutscher Arbeitskreis*ben is szerepet kapott. 1939 és 1944 között a *Nation und Staat* hivatalos kiadója. A háború után Németországban, Lüneburgban élt.

Hegedűs Nándor (1884–1969) Romániai magyar újságíró, politikus. A romániai Országos Magyar Párt Bihar megyei alelnöke, 1928-ban a magyar párt parlamenti képviselője. A Nagyvárad című lap munkatársa. Rendszeresen publikált a Magyar Kisebbségben és a Pesti Naplóban is.

Heilbron, Friedrich (1872–1954) Német diplomata. 1902-ben lépett a német külügyminisztérium szolgálatába. 1920. április közepétől a sajtóosztály vezetője 1921 májusáig. 1921. okt. 10. és 1923. január közepe között a kulturális osztály, aztán pár hónapig ismét a sajtóosztály vezetője. December 1-jétől 1926. október elejéig a kulturális osztályt vezette. Október 9-től főkonzul Zürichben. 1930. december végén rendelkezési állományba került. 1933. júl. 18-án nyugdíjazták.

Henlein, Konrad (1898–1945) Csehszlovákiai német kisebbségi politikus. 1923 és 1933 között a csehszlovákiai német testnevelő mozgalom vezetője, majd a Szudétánémet Hazafias Front első embere. 1935-ben szervezete, mely időközben átalakult Szudétánémet Párttá, az ország legerősebb pártjaként a politikai

élet meghatározó tényezője lett. Hivatalosan a területi autonómia mellett törté-
lándsát, valójában azonban a Németországhoz való csatlakozást szerette vol-
na elérni. 1938. okt. 1. után a Szudéta-vidék kormánybiztosa, majd pártveze-
tője, később birodalmi helytartója lett. A háború végén fogságba esett, és ön-
gyilkosságot követett el.

Herczeg Ferenc (1863–1954) Író, újságíró, politikus. 1896-tól két cikluson át or-
szággyűlési képviselő. Tisza István híve. A trianoni béke utána a délvidéki
magyarság sorsával foglalkozó társadalmi szervezet, a Szent Gellért Társaság
elnöke. 1927-től 1944-ig a felsőház tagja. 1927 után a Magyar Revíziós Liga
elnöke. A világháború után visszavonult a politikai élettől. Herczeg szerte-
ágazó tevékenységei közül leginkább nagyhatású irodalmi munkássága is-
mert.

Heyking, Alphons Julius Magnus (1860–1930) Balti német származású orosz
diplomata. 1887 és 1890 között attaséként kezdte külügyi pályafutását. 1892-től
1897-ig nápolyi, majd két évig berlini alkonzul volt. 1899 és 1908 között
Newcastle-ban konzulként, majd a világháború végéig Londonban főkonzul-
ként szolgált. 1921 után Genfben élt, és a balti földbirtokosok kisajátított föl-
birtokainak visszaszerzése vagy megfelelő kárpótlása érdekében lobbizott a
Népszövetség mellett.

Hitler, Adolf (1889–1945) Német nemzetiszocialista diktátor. 1921-től az NSDAP
vezetője. Az 1923-as müncheni „sörpuccs” után várfogságra ítélték. A börtön-
büntetés alatt írta meg a *Mein Kampf*-ot. Pártja a gazdasági világválság alatt
egyre jobb eredményeket ért el, s Németország legerősebb pártja lett. 1933.
jan. 30-án kancellárrá nevezték ki. Ezután minden ellenzéki pártot betiltott, s
saját párton belüli ellenzékével is leszámolt. A II. világháború kirobantása
után 1941-ben átvette a Wehrmacht főparancsnokságát is. Berlin eleste előtt
néhány nappal öngyilkos lett.

Horthy Miklós (1868–1957) Magyarország kormányzója. Ellentengernagy, a
Monarchia flottájának főparancsnoka. 1919-ben a szegedi ellenforradalmi
kormány hadügyminisztere, az ún. nemzeti hadsereg fővezére, a fehérterror
irányítója. 1920-tól 1944-ig kormányzó. Az ellenforradalmi rendszer konszo-
lidációját tűzte ki célul. 1942–43-ban megpróbálkozott az angolszász hatal-
makkal való kapcsolatfelvétellel. 1944. okt. 15-én sikertelenül próbált meg ki-
ugrani a háborúból. A világháború után rövid ideig amerikai fogságba került,
majd élete végéig Portugáliában élt.

Hory András (1883–1971) Magyar diplomata. 1919. márc. 20-án kezdte meg
pályafutását a magyar külügyminisztériumban. A külügyi népbiztosságtól el-
bocsátották, majd az újjászerveződő külügyminisztériumban román referens
lett. 1921 első hat hónapjában ő szervezte meg a bukaresti követséget, ahol
1921. júl. 19. és 1923. nov. 26. között első beosztott tisztviselő lett. Ekkor át-
helyezték Belgrádba, ahol 1927. jan. 13-ig volt követ. 1927. jan. 13-tól 1933.
dec. 31-ig a római követséget irányította. 1934. márc. 17-től 1935. ápr. 4-ig a
külügyminiszter állandó helyettese, majd 1939 novemberéig a varsói követség
vezetője volt. A második bécsi döntést megelőző Turnu Severin-i magyar–ro-

mán tárgyalásokon ő vezette a magyar delegációt. 1941. dec. 31-én nyugdíjazták. 1962-ben áttelepült Bécsbe.

Huss Richard (1885–1941) Erdélyi szász származású germanista, magyarországi német kisebbségi politikus. 1918-tól debreceni egyetemen tanár. 1934 és 1935 között az MNNE helyettes elnöke, majd 1935 és 1938 között a Gratz-féle vezetéssel szembenálló *Volksdeutsche Kameradschaft* társelnöke. A *Deutsche Volksbote* kiadója.

Innitzer, Theodor (1875–1955) Bécsi érsek, kardinális. 1911–32 között professzor, 1928–29-ben a bécsi egyetem rektora. 1929–30-ban a harmadik Schober kabinetben szociális miniszter. 1932-ben bécsi érsek lett, majd a következő évben kardinális. Dollfuss híve. 1938-ban az Anschluss támogatására szólított fel, s Hitlernél udvariassági látogatást tett az Imperiál Hotelben. Ennek ellenére nem sikerült elérnie, hogy a katolikus egyház korábbi függetlenségét és szabadságát a nemzetiszocialista rezsimben is tiszteletben tartsák. Ellentmondásos személyiség volt, aki „naiv” politikai lépései mellett aktívan kivette részét a zsidó származású katolikusok mentéséből is.

Jakabffy Elemér (1881–1963) Romániai magyar kisebbségi politikus, jogász, szerkesztő, az MTA tagja (1938–1949). 1910–18-ban munkapárti országgyűlési képviselő. 1922 és 1938 között a romániai Országos Magyar Párt alelnöke, 1935 után a bánsági tagozat elnöke. Négy ízben is kamarai képviselő volt (1928, 1931, 1932, 1937). A *Magyar Kisebbség* alapítója, s valójában majdnem mindvégig egyetlen tényleges szerkesztője a lap 1942-es betiltásáig. A Romániai Magyar Népliga Egyesület alelnöke, a Nemzetiségi Kongresszus meghatározó személyisége. Az OMP 1938-as feloszlatása után visszavonult a közéletből, s csak nagyon rövid időre kapcsolódott be a Magyar Népközség munkájába, majd hátat fordított neki. 1944-ben nemzetiségi túszként 8 hónapra Bukarestbe internálták. 1945-ben a romániai magyar dolgozók szervezetének felkérését elutasítva nem vállalt közreműködést a szervezet életében. 1949-ben Zaguzsénból kényszerlakhelyére, Hátszegre költöztették. Utolsó éveit Szatmáron töltötte, ahol megírta emlékiratait.

Jaross Andor (1896–1946) Csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus, magyar belügyminiszter. A magyar Nemzeti Párt alelnöke 1925 és 1933 között, majd a párt ügyvezető elnöke 1936-ig. Az Egyesült Magyar Párt elnöke 1936 után. 1935 és 1938 között nemzetgyűlési képviselő. A Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga ügyvezető alelnöke 1931-től kezdve. Az első bécsi döntés után a magyar Országgyűlés meghívott képviselője. 1938–40-ben a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere lett. 1944 márciusa és augusztusa között a Sztójay-kormány belügyminisztere. Jelentős szerepet játszott a szélsőjobboldali parlamenti képviselőket tömörítő Törvényhozók Nemzeti Szövetsége létrehozásában, melynek pár hónapig elnöke is volt. 1946-ban a népbíróság háborús bűnösnek találta, és halálra ítélte.

Jósika János (1888–1958) Romániai magyar kisebbségi politikus. 1924 és 1928 között az Országos Magyar Párt intézőbizottságának tagja. Hétszer választották meg parlamenti képviselőnek (1926, 1927, 1928, 1931, 1932, 1933, 1937).

A Romániai Magyar Népliga Egyesület egyik alelnöke. Az Erdélyi Kereskedelmi Rt. ügyvezető elnöke, a Keleti Újság Rt. elnöke. Magyarország német megszállását követően, mikor tudomást szerzett az észak-erdélyi zsidóság gettósításáról és deportálásáról szóló döntésről, lemondott Szilágy vármegye főispáni posztjáról.

Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957) 1919. jan. 18-án került a magyar a külügyminisztériumba. Ő intézte a hadifogolyügyeket a külügyi népbiztosságon, majd az ellenforradalmi rendszer külügyminisztériumában is egészen 1923. márc. 12-ig. Ezt követően 1933. nov. 16-ig a revali képviselő vezetője volt. 1928-ban a követség áttette székhelyét Helsinkibe. 1933. nov. 16. és 1935. máj. 7. között ankarai követ. Ezután 1939. márc. 1-jéig moszkvai követ. 1939. aug. 29-től 1944. ápr. 5-ig a szófiai követség vezetője, majd október 15-ig a külügyminiszter állandó helyettese. Ezután a németek kétszer is letartóztatták, s csak 1945. ápr. 28-án szabadult Ausztriában.

Junghann, Otto (1873–1964) Németországi jogász, kisebbségi szakértő. 1925 és 1927 között a Németországi Népszövetségi Liga ügyvezető elnöke, utána pedig kisebbségi bizottságának elnöke. A Népszövetségi Ligák Uniójának egyik alelnöke. 1933-ban minden hivatalát leteszi. 1948 után a németországi ENSZ Baráti Társaság elnöke, majd 1955-től az ENSZ Társaság tiszteletbeli elnöke.

Kaczmarek, Jerzy (?–?) Németországi lengyel kisebbségi politikus, a Németországi Nemzeti Kisebbségek Szövetségének főtitkára.

Karall, Lorenz (1894–1965) Ausztriai jogász, burgenlandi horvát kisebbségi politikus. A *Hrvatske Novine* szerkesztője. 1927-től a *Landtag*, majd a *Landesrat* képviselője. Ettől kezdve a *Staatsrat* tagja. 1956 és 1960 között a burgenlandi tartománygyűlés első elnöke.

Kánya Kálmán (1869–1945) Magyar diplomata, külügyminiszter. 1893 és 1905 között egy sor konzulátuson és főkonzulátuson teljesített szolgálatot. 1905. ápr. 1. és 1913. okt. 14. között a Monarchia közös külügyminisztériumának sajtóosztályán dolgozott, s annak vezetője lett. Ezt követően 1918. nov. 11-ig mexikói követ. A világháború után ő vezette a közös ügyeket felszámoló hatóságot. 1919. nov. 31-én került a magyar külügyminisztérium állományába. Előbb a politikai osztály vezetője, majd 1920. máj. 30-tól a külügyminiszter állandó helyettese lett. 1925. okt. 5-től 1933. jan. 10-ig berlini követ. 1933. febr. 4-től 1938. nov. 28-ig külügyminiszter.

Khuen-Héderváry Sándor (1881–1947) Magyar diplomata. 1905. jún. 8-tól 1907. aug. 6-ig a Monarchia bukaresti követségén dolgozott. Másfél év központi szolgálat után, 1908. nov. 14. és 1910. okt. 12. között a madridi követségre osztották be. Ezt követően először a londoni, majd a berlini nagykövetség lett az állomáshelye. 1920. jan. 3-án került a szerveződő magyar külügyminisztériumba. 1920. máj. 30-tól 1925. okt. 20-ig a politikai osztály vezetője. Ettől kezdve 1934. jan. 12-ig a külügyminiszter állandó helyettese. 1933. dec. 31. és 1940. június között a párizsi követség vezetője. Ezután Vichybe került, ahol megszervezte a magyar követséget. 1941. júl. 18-án felmentették megbízatása alól, majd nyugdíjazták.

Klein, Fritz (1895–1936) Német újságíró. Pályája első fontos állomása a nagy-szebeni *Deutsche Tagespost* főszerkesztői beosztása volt. 1922 után Berlinben dolgozott, s a *Deutsche Allgemeine Zeitung* munkatársa, majd 1924 és 1933 között főszerkesztője lett. 1933 júniusában Hitler kifejezett kívánságára felmondtak neki egy Ausztriáról írt cikk miatt. 1933 februárjában megalapította a *Deutsche Zukunft* című lapot.

Korányi Frigyes (1869–1935) Magyar pénzügyi szakember, pénzügyminiszter, diplomata. 1919. okt. 2. és 1920. dec. 16. között pénzügyminiszter. 1923. febr. 20-án került a magyar külügyminisztériumba, s rögtön kinevezték párizsi követnek. 1924. márc. 25-től ismét pénzügyminiszter november közepéig. 1924. nov. 20-tól 1928. aug. 24-ig újból a párizsi követség vezetője. 1928. szept. 5-től 1932-ig a Pénzügyi Képzési Központ igazgatója. 1931. dec. 16. és 1932. okt. 1. között a Károlyi-kormány pénzügyminisztere. 1932-től a felsőház örökös tagja. 1932. okt. 1-jétől élete végéig a Pénzügyi Képzési Központ elnöke.

Korodi, Lutz (1867–1954) Romániai német kisebbségi politikus. 1890 és 1903 között Brassóban volt gimnáziumi tanár. A magyar kormánnyal való együttműködésre törekvő szászokkal ellentétben a nemzetiségekkel, illetve a bánáti svábokkal való kapcsolat elmélyítésének szükségességét propagálta. 1901-ben parlamenti képviselővé választották, de 1903-ban egy politikai cikk miatt (a *Kronstädter Zeitung* szerkesztője 1901 óta) egy év börtönre és pénzbüntetésre ítélték, s ezért lemondott mandátumáról, tanári állásáról, és kivándorolt Berlinbe. Ettől kezdve 1918-ig tanárként, s oktatási intézmények, szövetségek vezető tisztviselőjeként dolgozott Németországban. 1919-ben visszatért Erdélybe. 1919–21-ben az erdélyi kormány, a *Consiliul Dirigent din Transilvania* kulturális ügyekért felelős német államtitkára, 1919–20-ban a román szenátus tagja. 1921-től 1925-ig ismét német és latin nyelvet oktatott a temesvári német reálgimnáziumban. 1925-ben a román nemzetiségi politika elleni tiltakozásul áttelepült Berlinbe. Ettől kezdve gimnáziumi tanár, és politikai közíró. 1953-ban megkapta a Német Szövetségi Köztársaság Nagykereszt Érdemrendjét.

Köpke, Gerhard (1873–1953) 1903-ban kezdett el dolgozni a német külügyminisztériumban. 1921. máj. 15-től a jogi osztály vezetője 1923 májusáig. Ettől kezdve 1935. dec. 20-ig a Nyugat- és Délkelet-Európai osztály vezetője. 1938. aug. 1-jén nyugdíjazták.

Köröndy-Ékes Lajos (1876–1951) Politikus, főispán. Az impériumváltás előtt Kassa város kultúratanácsosa. 1920-ban képviselői mandátumot szerzett a keresztényszocialista párt egyik vezetőjeként. 1921. febr. 14-től a Szlovéniai és Ruszinszói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Vezérlőbizottságának elnöke. 1925-ben megfosztották csehszlovák állampolgárságától, ezért áttelepült Magyarországra. 1926 augusztusától 1931-ig Veszprém megye főispánja.

Köster, Adolf (1883–1930) 1920 májusától két hónapig német külügyminiszter. 1921. okt. 26-tól 1922. nov. 22-ig birodalmi belügyminiszter. 1923. február elejétől 1928. március közepéig rigai követ. 1928. júl. 18-tól haláláig belgrádi követ.

Krabbe, Ludvig (1884–?) A Népszövetség Titkársága kisebbségi szekciójának dán nemzetiségű tisztviselője a harmincas évek elején.

Kraft, Stefan (1884–1959) Jugoszláviai német kisebbségi politikus. A két világháború között a jugoszláviai német kisebbség vezetője. Ő hozta létre – birodalmi német támogatással – a jugoszláviai németiség központi gazdasági szervezeteit (szövetkezetek, takarékpénztárak), így a kisebbség gazdasági és pénzügyei felett meghatározó befolyással rendelkezett. 1922 és 1929 között a Német Párt ügyvezető elnöke, a kisebbség egyértelmű vezetője. 1923–29-ben parlamenti képviselő. 1931 és 1938 között kormánypárti képviselőként jeleníti meg a népcsoportot a parlamentben. Konzervatív polgári politikusként 1933 után többször is összetűzésbe került a német hivatalos szervekkel és a nemzetiszocialista eszmékhez közel álló fiatalabb generációval. 1939. máj. 15-én alávetette magát Bécsben egy döntőbírói tárgyalásnak, melynek ítéletét tiszteletben tartva visszavonult a politikai, kulturális és gazdasági élettől. 1941 novemberében horvát főkonzul lett Münchenben, majd horvát államtitkár a közellátási minisztériumban. 1945-ben először áttelepült Ausztriába, majd 1949-től Németországban élt.

Krahmer-Möllenberg, Erich (1882–1942) Német kisebbségpolitikai szakértő. 1920-ban a porosz belügyminisztérium keleti ügyosztályán dolgozott. 1920. nov. 20-ától a *Deutsche Stiftung* befolyásos ügyvezetője. Max Winkler helyettese lett a lengyelországi területeken elkobzott lengyel és zsidó javak kezelésével és értékesítésével megbízott *Haupttreuhandstelle Ost*-ban.

Kristóffy József (1890–1969) Magyar diplomata. 1919 óta dolgozott a külügyminisztériumban. 1937. márc. 31-ig központi szolgálatot teljesített a számjel, a hadifogoly, a politikai, a külföldön élő magyar állampolgárok gondozását el látó osztályokon. 1937. ápr. 1-jétől 1939 szeptemberéig a varsói követségen dolgozott, majd 1939. szept. 30-tól 1941. június végéig a moszkvai követséget vezette. 1941. dec. 30-ig min. o. főnök, majd 1943. aug. 18-tól a koppenhágai követséget irányította. A német megszállás után nem tért vissza Magyarországra.

Kundt, Ernst (1897–1947) Csehszlovákiai német kisebbségi politikus. 1922 és 1935 között a nemzeti német ifjúság megszervezésének vezetője. 1925 és 1939 között az Európai Német Népcsoportok Szövetségének szudétanémet küldötte. 1938–39-ben a Nemzetiségi Kongresszus német alelnöke. 1926 és 1938 között a *Deutschpolitisches Arbeitsamt* vezetője Prágában. 1935–38. között prágai parlamenti képviselő. 1935–36-ban a Szudétanémet Párt ügyvezetője, majd 1938-ig a parlamenti klub vezetője. 1938 októbere és 1939 márciusa között a Csehszlovákiai Német Népcsoport vezetője, és a német nemzetiszocialista képviselők és szenátorok klubjának frakcióvezetője lett. 1939 áprilisától 1945-ig a Reichstag képviselője. Közben a lengyel Tarnów polgármestere, a főkormányzóság kormánya belső igazgatási főosztályának vezetője és államtitkár-helyettes. 1941 és 1945 között Radom körzet kormányzója. 1946 decemberében Csehszlovákiában felelősségre vonták, és 1947. febr. 15-én háborús bűnösneként kivégezték.

- Kurcsinszkij, Mihail Anatoljevics** (?–?) Észtországi orosz kisebbségi politikus. A nemzetgazdaság tartui professzora, az Orosz Kisebbségek Szövetségének elnöke, az Európai Nemzetiségi Kongresszus alelnöke.
- Kussbach Ferenc** (1897–?) Magyarország német kisebbségi politikus. Bleyer Jakab munkatársa 1926-tól, majd veje a következő évtől. Bleyer halála után az MNNE ügyvezető elnöke. 1936 elején visszavonult. Mivel fellépett a magyarországi SS-toborzás ellen, a Gestapo letartóztatta és Dachaubá deportálta. 1960-ban elhagyta Magyarországot és Bécsben telepedett le.
- Lelley Jenő** (1879–1949) Csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus. 1920 márciusában a keresztényszocialista párt első elnöke, és 1920 és 1925 között a párt parlamenti képviselője. 1925 májusában a magyar kormánytámogatás megvonása miatt kénytelen volt lemondani, s helyét Szüllő Géza vette át. A pártszakadás után a párt nyugat-szlovákiai csoportját vezette, de nem szerzett többé parlamenti mandátumot. Később visszavonult a politikától.
- Levickij, Dymitr** (1877–1940) Lengyelországi ukrán kisebbségi politikus. 1927 és 1939 között az Ukrán Nemzeti Demokrata Egyesülés vezetője. 1928-tól 1935-ig képviselő volt a szejmben. A lengyelországi ukrán parlamenti frakció egyik vezetője.
- Ligeti Ernő** (1891–1944) Író, költő, újságíró. Először a Nagyváradai Napló, majd a kolozsvári Keleti Újság, a Napkelet munkatársa. 1934-ben megalapította a Független Újságot. A romániai magyar irodalom egyik meghatározó, elkötelezett demokrata egyénisége. 1940-ben Budapestre költözött, s a Magyar Nemzet munkatársa lett. Négy év múlva a nyilasok származása miatt családjaival együtt meggyilkolták.
- Llewellyn-Jones, Frederic** (1866–1941) Brit jogász, politikus. A Wellsi Népszövetségi Liga elnöke. A Nemzetközi Jogi Társaság tagja 1912 és 1939 között. A *Royal Institute of International Affairs* tagja.
- Lloyd George, David** (1863–1945) Brit liberális politikus, miniszterelnök. 1890-ben választották be először az alsóházba. 1915–16-ban hadügyminiszter, majd 1916-tól kezdve 1922-ig miniszterelnök. A párizsi békekonferencián ő képviselte Nagy-Britanniát. Ettől kezdve 1929-ig először Asquithel együtt, majd 1926-tól egyedül a liberális párt vezetője. Pártja választási vereségével véget ért politikai karrierje.
- Loesch, Carl-Christian** (1880–1951) 1919-ben Boehmmel és Ullmannal megalapította a *Deutscher Schutzbundot*, a német kisebbségekkel foglalkozó németországi központú társadalmi szervezetek egyik legbefolyásosabbját, s ennek elnöke lett. Az 1930-as évek elején személyes okokból visszavonult. Jó kapcsolatot ápolott Stresemann-nal. 1933-ban, az ekkor már NSDAP-tag Loesch az etnopolitika docense lett a *Deutsche Hochschule für Politikon*. Fontos szerepet játszott az *Institut für Grenz- und Auslandstudien* vezetésében is. 1940 és 1945 között a berlini egyetem néprajzi tanszékén professzor.
- Macdonald, James Ramsey** (1866–1937) Brit politikus, miniszterelnök. Nagy-Britannia első munkáspárti miniszterelnöke. 1924-ben, 1929–31-ben, valamint 1931–35-ben kormányfő.

- Machat, Anton** (1880–1967) Ausztriai cseh kisebbségi politikus. Tipográfusként került Bécsbe 1910-ben, s gyorsan bekapcsolódott a bécsi csehek kulturális és politikai életébe. A *Lidovő Tiskárna* nevű cseh nyomda igazgatója s a *Delnickő Listy* című lap munkatársa. 1918 után a bécsi csehek politikai grémiumaiban vezető tisztségeket töltött be. Alsó-Ausztriai képviselő és a bécsi városi tanács tagja 1919–34 között. 1934 után letartóztatták. 1945-ben Prágába települ őt.
- Mackensen, Hans-Georg** (1883–1947) Német diplomata. 1919-ben lépett a német külügyminisztérium szolgálatába. 1923. szeptember közepén követségi tanácsosként került Rómába, ahol csaknem három évet szolgált. 1926. aug. 31. és 1929. ápr. 17. között Brüsszelben állomásozott. 1931 júniusa és 1933 decembere között Madridban követségi tanácsos. 1933. dec. 4. és 1937 áprilisa között budapesti követ. Ezután 1938. március közepéig államtitkár. 1938. ápr. 8-tól 1943. augusztus elejéig római követ.
- Magary Antal** (1891–?) Magyar diplomata. 1919. jan. 18-án került a külügyminisztériumba, s július 2-án már el is bocsátották a külügyi népbiztosságtól. 1919 dec. 19-től 1922. máj. 31-ig a belgrádi követségen, majd 1922 november és 1923 decembere között a berlini, közvetlenül ezután pedig 1925. dec. 19-ig a bukaresti követségen dolgozott. 1926. jan. 9-től két évig a madridi követség ügyvivője, 1928. ápr. 16-tól 1929. febr. 8-ig a párizsi követség ideiglenes ügyvivője, majd első beosztottja. 1929. febr. 9. és 1934. okt. 24. között bukaresti követ. Következő állomáshelye Hága, ahol 1939. szept. 13-ig a követség vezetője volt. 1939. okt. 31-ével nyugdíjazták.
- Makaruška, L. (?-?)** Lengyelországi ukrán kisebbségi politikus.
- Maniu, Iuliu** (1873–1953) Román politikus. 1906 és 1910 között a magyar Országgyűlés képviselője. 1918. dec. 1-jétől az Erdélyi Végrehajtótanács elnöke. 1926 és 1947 között a Nemzeti Parasztpárt vezetője. 1928. június – 1930. október, valamint 1932. október – 1933. január között miniszterelnök. Szembehelyezkedett az Antonescu diktatúrával, s mindent elkövetett a háborúból való kiugrás érdekében. 1945-től politikai befolyása megszűnt. 1947-ben letartóztatták, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
- Margulies, Emil** (1877–1943) Csehszlovákiai zsidó politikus, jogász. Csehország német vidékein ő szervezte meg a legtöbb zionista egyesületet. 1924-ben megalapította a Csehszlovákiai Zsidó Népszövetségi Ligát. 1927-ben a zsidó párt alapítója és elnöke 1931 és 1935 között. A Csehszlovákiai Zsidó Nemzeti Tanács tagja. 1939-ben Palesztinába költözött.
- Martin, William** (1888–1934) Svájci újságíró. Pályafutását a *Journal des débats*, majd a *Journal de Genève párizsi levelezőjeként* kezdte. 1924-ben lett a nagykövetségű *Journal de Genève* szerkesztőségének tagja.
- Masaryk, Jan** (1886–1948) Csehszlovák diplomata, külügyminiszter. Tomáš Garrigue Masaryk fia. 1919 után diplomáciai szolgálatot látott el, így 1925 és 1938 között Csehszlovákia nagy-britanniai követe volt. 1940 után a csehszlovákiai emigráns kormány külügyminisztere. A világháború után hazatért, és a külügyminiszteri posztot töltötte be. A kommunista hatalomátvételt követően

tisztázatlan körülmények között hunyt el. Máig nem egyértelmű, hogy öngyilkosságot követett-e el vagy meggyilkolták.

Masirevich Szilárd (1879–1944) Magyar diplomata. 1903-ban került a Monarchia közös külügyminisztériumába. Ezután az athéni, londoni, brüsszeli és müncheni követségeken teljesített szolgálatot. 1912-ben a washingtoni nagykövetségre osztották be 1914-ig. 1915-ben rövid koppenhágai állomásozás után a külügyminiszter varsói delegátusához került. 1918 novemberétől részt vett a bécsi magyar követség megszervezésében. 1919. jan. 31-én nyugdíjazták. Egy év múlva került vissza a minisztérium állományába. 1919. jan. 3-tól 1925. jún. 10-ig a bécsi követségen dolgozott, amelynek 1921 júliusától vezetője is lett. 1925. máj. 19-től 1933. máj. 13-ig a prágai, majd 1935. dec. 10-ig a berlini követség vezetője. 1936 februárja és 1938 márciusa között londoni követ. 1938. ápr. 30-án nyugdíjazták.

Maspons i Anglaseil, Francisco (1872–1966) Spanyolországi katalán jogász. A nemzetközi jog elismert szaktekinvélye. 1955 és 1958 között a Katalán Jogtudományi társaság elnöke.

Matuska Péter (1885–?) Magyar diplomata. 1919. január közepén került a külügyminisztériumba, de a külügyi népbiztosságtól elbocsátották. 1921. márc. 29. és 1928 áprilisa között a prágai követségen dolgozott. 1928. február eleje és 1930. aug. 19. között a madridi, majd 1930. dec. 3-tól 1935. márc. 27-ig varsói követ. Ezután két évig a szófiai, majd 1937. máj. 5-től 1943. szept. 10-ig a stockholmi követséget vezette.

Medinger, Wilhelm (1878–1934) Csehszlovákiai német kisebbségi politikus. 1908 és 1913 között az alkotmányhoz hű földbirtokosok képviseletében a Csehországi Tartományi Gyűlés tagja. 1915-ben a Csehország Német Megyéinek Szövetsége alelnökévé választották. 1918-tól a békekötésig a hágai osztrák követségen teljesített szolgálatot. 1919-től Csehország Német Nagybirtokosai Szövetségének alelnöke lett. 1922-től a Csehszlovákiai Német Népszövetségi Liga elnöke. A Német Nemzeti Párt tagja. 1923 januárjában kilépett a pártból, és frakció nélküli német képviselőként dolgozott tovább. 1925-ben a Csehszlovákiai Német Néppárt kitűnő nemzetközi kapcsolataira és elismertségére hivatkozva mandátumhoz juttatta a szenátusban, egészen 1932-ig. Eközben a Népszövetségi Ligák Uniójának alelnöki tisztét is betöltötte.

Millerand, Etienne-Alexandre (1859–1943) Francia politikus. 1885 után lett először parlamenti képviselő. 1899 és 1902 között kereskedelmi és igazságügyi miniszter. A háború kitörése előtt 1912–13-ban, majd 1914–15-ben hadügyminiszter. 1920 szeptemberében köztársasági elnök lett, de 1924-ben lemondásra kényszerült. 1925-től 1940-ig szenátor.

Moser, Hans (1889–1980) Jugoszláviai német kisebbségi politikus, a német párt egyik alapítója. 1923–29-ben és 1932–35-ben parlamenti képviselő.

Motta, Giuseppe (1871–1940) Svájci kereszténydemokrata politikus. 1911 végétől szövetségi tanácsos. 1915-ben, 1920-ban, 1927-ben, 1932-ben és 1937-ben szövetségi elnök, emellett ötször alelnök A népszövetségi eszme őszinte híve. 1920-ban országa Népszövetségbe való belépését szorgalmazta, a semleges-

- ség megőrzése mellett. 1920-ban a Közgyűlés első, tiszteletbeli elnöke, majd 1924-ben elnöke. 1932-ben a leszerelési konferencia tiszteletbeli elnöke.
- Motzkin, Leo** (1867–1933) Cionista politikus. Oroszországi cionista vezetőként kezdte politikusi pályáját. 1897-ben az első cionista kongresszus egyik legfiatalabb tagjaként tett szert ismertségre. Az első világháború alatt Koppenhágában képviselte a szervezett érdekeit. A cionista delegáció egyik vezetőjeként részt vett a párizsi békekonferencián. Párizsban telepedett le, s Genfben gyakran eljár a Népszövetségnél a zsidó kisebbségek ügyeiben. A Nemzetiségi Kongresszus zsidó alelnöke. A *World Jewish Congress* egyik legbefolyásosabb vezetője.
- Mussolini, Benito** (1883–1945) Olasz politikus, fasiszta diktátor. Baloldali indulás után eltávolodott a szocialista eszméktől. 1920-ban létrehozta a Nemzeti Fasiszta Pártot, s jelöltjei a következő évben be is kerültek a parlamentbe. 1922-ben egy beharangozott tömegdemonstráció után az uralkodó miniszterelnökké nevezte ki. 1923-ban létrehozta a Fasiszta Nagytanácsot. A következő évben parlamenti többséget szerzett, s 1925-ben csaknem teljhatalmat kapott. 1935-ben az olasz seregek lerohanták Etiópiát. Szövetséget kötött a háborúra készülődő Németországgal, 1937-ben belépett az antikomintern paktumba, majd még abban az évben kilépett a Népszövetségből. A világháború kitörése után átvette a hadsereg főparancsnoki tisztét. 1945. ápr. 28-án partizánok fogták el és végezték ki.
- Neugeboren, Emil** (1870–1950) Romániai német kisebbségi politikus, újságíró, tanár. 1910 és 1918 között képviselő a magyar parlamentben. 1920-tól 1929-ig a *Kronstädter Zeitung* vezetője, majd 1929-től a *Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt* politikai szerkesztője. 1932 után ő adta ki a *Südost-europäischer Pressedienst*et. 1933-ban belépett az új eszmék által meghatározott, s az új generáció által dominált ún. *Selbsthilfe* (Önsegély) mozgalomba.
- Ottlik László** (1895–1945) Jogász, egyetemi tanár. A két világháború közötti teljes időszakban Pataky Tibor munkatársa a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályán.
- Paderewski, Ignacy Jan** (1860–1941) Lengyel miniszterelnök zeneszerző, zongoraművész. 1917–18-ban az emigrációban sikeresen lobbizott Lengyelország függetlenségének megteremtéséért. 1919-ben lengyel miniszterelnök és külügyminiszter. 1922 után zongoraművészként az USA-ban élt. 1940-ben a londoni lengyel emigráns parlament elnöke. 1941-ben New Yorkban hunyt el.
- Paláthy Ödön** (?–?) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, ügyvéd. Az egykor munkapárti politikus 1922 után a Magyar Párt intézőbizottságának tagja lett. 1927–29-ben tartománygyűlési képviselő. A Jugoszláviai Magyar Népliga Egyesület igazgatósági választmányának tagja.
- Palenszkij, (?–?)** Lengyelországi ukrán kisebbségi politikus.
- Pant, Eduard** (1887–1938) Lengyelországi német kisebbségi politikus. 1922 és 1935 között a sziléziai szejm képviselője. 1924–1935-ben kitűnő nyelvismerete miatt a német parlamenti klub elnöke. Egyúttal 1928-tól 1934-ig a lengyel szenátus tagja is. 1929–34-ben a lengyelországi *Volksbund* elnöke. A harmincas években a mélyen katolikus politikus antifasiszta beállítódása egyre erősö-

dött, s a német polgári kisebbségi politikusok közül egyike volt azoknak, aki leghatározottabban szembehelyezkedett a nemzetiszocialista hatalomátvétel nyomán kialakult új renddel. 1934–35-ben minden vezető pozíciójától megfosztják. Bár megpróbál egy polgári alapokon nyugvó szervezetet létrehozni és működtetni, törekvését nem koronázza sok siker. Ezért 1937. febr. 7-én Paul Schiemannnal és Karl Costkával Bécsben megalapította a Német Szövetség Európa Nemzeti Megbékéléséért nevű szervezetet.

Papp Antal (1875–1949) Az impériumváltás előtt Kolozsváron bankigazgató. A húszas évek elejétől ő lett a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja irodájának helyettes vezetője. Teleki távollétében a munka jelentős részét ő végezte. Államtitkár-helyettes, a későbbiekben Teleki Pál kormányában államtitkár.

Parcher Félix (1876–1933) Magyar diplomata. Külügyi pályáját 1899-ben kezdte konzuli attaséként. A következő években konzulátusokon teljesített szolgálatot, majd 1907 és 1918 között a konstantinápolyi nagykövetségre került. 1919. jan. 18-tól 1921. márc. 9-ig a bécsi magyar követségen dolgozott. Ugyanezen év március 8-ától 1931. dec. 1-jéig a berni követség ügyvivője, majd követe.

Pašić, Nikola (1845–1926) Szerb politikus, miniszterelnök. 1891 és 1918 között ötször volt szerb miniszterelnök, majd 1918 és 1926 között kisebb megszakításokkal ismét háromszor. Ő volt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság egyik megalapítója, s a Radikális Párt vezetőjeként a korszak talán legbefolyásosabb politikusa.

Pataky Tibor (1889–?) A két világháború közötti időszakban megszakítás nélkül a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályának vezetője, 1928 és 1944 között címzetes államtitkárként.

Pechány Adolf (1859–1942) A magyarországi szlovák kisebbség ügyeinek felügyeletével megbízott kormánybiztos, pedagógus, író, publicista. 1908-tól a miniszterelnök sajtóirodáján dolgozott. 1921-től a magyarországi szlovákok kormánybiztosa, s ilyen minőségében a magyarosító iskolapolitika egyik képviselője.

Pelényi János (1885–1974) Magyar diplomata. Első állomáshelyei a Monarchia USA-beli különböző konzulátusai voltak 1908 és 1917 között. 1919. máj. 31-én nyugdíjazták. Október 31-én konzulként került vissza a magyar külügy-minisztériumba. 1922. jan. 1. és 1930. aug. 27. között a washingtoni követség első beosztott tisztviselője. Ugyanezen év október végétől 1933. nov. 27-ig a genfi képviselőlet vezetője miniszterrezidensként. Ezután egészen 1940. dec. 14-ig a washingtoni követség vezetője. 1940. dec. 31-én nyugdíjazták, majd 1941. okt. 9-én megfosztották magyar állampolgárságától.

Pintér László (1884–1958) Politikus, kanonok. 1922 és 1939 között kormánypárti programmal a magyar nemzetgyűlés, 1940 és 1945 között a magyar felsőház tagja. Az MNNE választmányának tagja, 1936 augusztusától ügyvezető igazgatója, 1938-tól elnöke. A *Sonntagsblatt* szerkesztője. 1940-ben az egye-

sület tevékenységét német nyomásra beszüntette, de a *Volksbund* elleni propagandáját tovább folytatta. 1945 után szegedi kanonok.

Podewils-Dürnitz, Karl Maria (?–?) A német követségi tanácsos a kulturális ügyosztályon.

Poensgen, Erwin (?–?) Követségi tanácsos a német külügyminisztérium népszövetségi ügyekkel foglalkozó ügyosztályán.

Politis, Nikolaos (1872–1942) Görög politikus, jogász. 1898 és 1914 között a nemzetközi jog professzora Franciaországban. 1917-től 1920-ig, majd 1922-ben görög külügyminiszter. 1924 és 1927 között párizsi követ. Görögországot rendszeresen ő képviselte a nemzetközi konferenciákon, s a Népszövetségben is. 1937 és 1942 között a Nemzetközi Jogi Intézet elnöke. A hágai nemzetközi bíróság tagja.

Popoff, George (?–?) Balti származású orosz–német újságíró. A forradalom után Nyugat-Európában élt, és a szovjet rendszert bíráló könyveivel hívta fel magára a figyelmet. A *Rigasche Rundschau* (Lettország), a *Hufvudstadsbladet* (Finnország), a *Dortmunder Zeitung* és a *Dresdner Anzeiger* (Németország), valamint a *Goteborgs Handeloch* és a *Goteborgs Handelstidning* (Svédország) Népszövetségnél akkreditált tudósítója a húszas években. A harmincas évek második felében Londonban élt, és szoros kapcsolatban állt az Európai Német Népcsoportok Szövetségével. A levéltári forrásokból úgy tűnik, hogy együttműködött a német titkosszolgálattal is. Élete végén, a hetvenes években Olaszországban élt.

Procopé, Hjalmar (1889–1954) Finn politikus. Először 1924–25-ben, majd 1927 és 1931 között Finnország külügyminisztere.

Prokopy Imre (1873–1944) Bács-Bodrog megye utolsó magyar főispánja. 1925 végétől a Magyar Párt főtitkára. 1927-ben áttelepült Magyarországra. Budapestről nyújtotta be petícióit a Népszövetséghez a jugoszláviai magyar kisebbség sérelmeinek tárgyában. Petíciós tevékenysége mögött természetesen a magyar kormány támogatása állt. 1941-ben a Délvidék visszacsatolása után visszatelepült Zomborba.

Quinones de Leon, Jose Maria (1873–1957) Spanyol politikus, jogász. A Nemzetek Szövetségében legtöbbször ő képviselte Spanyolországot a közgyűléseken és a tanácsüléseken.

Radić, Stjepan (1871–1928) Horvát parasztpárti vezér, a horvát önrendelkezés híve. 1919-ben bebörtönözték, majd 1920-tól ellenzékben politizált. 1923 júliusától több mint egy évig külföldön próbált meg támogatást szerezni a Horvát Köztársaság eszméjéhez. Hazatérte után 1925 júliusáig börtönben ült, majd szabadulása után tagja lett a kormánynak, de 1927-ben ismét ellenzékbe vonult. Az szövetségi elven alapuló állam átalakítását követelte. 1928. jún. 20-án rálőttek a parlamentben, s belehalt sérüléseibe.

Rakovszky Iván (1885–1960) Magyar politikus, jogász. 1901-től munkapárti parlamenti képviselő. A Tanácsköztársaság ideje alatt együttműködött a szervezkedő Bethlen Istvánnal. 1921-ben Magyarországra repatriált. A Rákóczi Szövetség megszervezője és első elnöke. 1922 és 1935 között országgyűlési

- képviselő. 1922–26-ban belügyminiszter, majd 1928-tól 1936-ig a fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke. 1941. ápr. 28-tól a Közigazgatási Bíróság elnöke, valamint felsőházi tag. 1944. aug. 29-től okt. 16-ig vallás- és közoktatási miniszter a Lakatos-kormányban. 1951-ben kitelepítették, és kényszerlakhelyén halt meg.
- Robinson, Jakob** (1889–1977) Litvániai zsidó kisebbségi politikus, tekintélyes nemzetközi jogász. 1940-ben az USA-ba menekült. Az 1945-ös nürnbergi perben az amerikai ügyész tanácsadója volt, s hasonló funkciót töltött be 1961-ben, immár az Eichmann-perben. A holocausttal foglalkozó történelmi munkái jelentősek.
- Rosenberg, Alfred** (1893–1946) A német nemzetiszocializmus és fajelmélet egyik fő ideológusa. 1933-tól az NSDAP Külpolitikai Hivatalának vezetője, a *Völkischer Beobachter* főszerkesztője. 1934-től a nevelési ügyek főfelügyelője. 1941-től a megszállt ún. Keleti Területek (Baltikum, Fehéroroszország) birodalmi minisztere lett. 1946-ban kivégezték mint háborús főbűnöst.
- Rosmarin, Henryk** (1882–1955) Lengyelországi cionista politikus, jogász. 1922 és 1935 között képviselő a szejmben. A Zsidó Világkongresszus tagja. 1940-ben kivándorolt Palesztinába.
- Roth, Hans Otto** (1890–1953) Romániai német kisebbségi politikus. 1919–39-ben kamarai képviselő, 1922-től 1938-ig a Német Parlamenti Párt elnöke. 1933-ig az erdélyi szászok kétségtől legbefolyásosabb politikusa volt. 1931-től 1934 tavaszán történt lemondásáig az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöke. 1933-ban a romániai németek között is kirobbant belső harcban a radikálisokkal szembeszálló konzervatívok vezetője lett, népcsoporton belüli befolyását azonban lépésről lépésre elvesztette. 1939–40-ben szenátor. 1940-ben a király a német népcsoport ügyeiért felelős államtitkárrá kívánta kinevezni, de ezt német részről megakadályozták, sőt 1943-ban még a német népközösségből is kizárták. 1944 augusztusában ő kezdte meg a tárgyalásokat Iuliu Maniuval a német kisebbség jövőjéről. Maniu azonban ősztől kezdve nem rendelkezett többé tényleges befolyással, s Roth nem tudta megakadályozni a romániai németek tömeges Szovjetunióba való deportálását. Őt magát az új hatalom börtönbe vetette, s ott is halt meg 1953-ban.
- Rothermere, Viscount of** [1919-ig Harmsworth, Harold Sidney] (1868–1940) Brit üzletember, politikus. Sajtóbirodalmába tartozott az *Evening News*, a *Daily Mail*, a *Daily Mirror*. 1917–1918-ban Lloyd George kormányában légügyi miniszter. 1927. jún. 21-én *Hungary's Place under the Sun* címmel egy cikkben támadta a Magyarországra erőszakolt trianoni békét. A békés területi revízió érdekében propagandaakcióba kezdett, s az etnikai elv érvényesítését követelte. Magyarországon rendkívüli népszerűsége tett szert. Fellépése alapján alakul meg a Magyar Revíziós Liga. A harmincas években támogatta a brit újrafelfegyverzést.
- Rudnicka, Milena** (1892–1976) Az Ukrán Nők Szövetségének vezetője. A lengyel alsóházban képviselő 1928–35-ben, a külügyi és oktatási bizottság tagja is. A legnagyobb lengyelországi ukrán párt, az UNDO vezetőségének tagja.

- 1939-ben emigrációba vonult. 1945 után Genfben, az 50-es évek elején az USA-ban, majd Münchenben élt.
- Runciman, Walter** (1870–1949) 1899 és 1937 között liberális képviselő kétszeri megszakítással. Számos kormányzati funkciót tölt be. 1938 júliusában Csehszlovákiába küldték, hogy közvetítsen a kormány és a Szudétanémet Párt között. Missziója eredménytelenül végződött.
- Rutha, Heinrich** (1897–1937) Csehszlovákiai német kisebbségi politikus, építész. Ifjúsági vezető, a Szudétanémet Párt „külgügyminisztere”. 1937-ben a rendőrség szexuális orientációjára hivatkozva letartóztatta, s november 5-én cellájában öngyilkos lett.
- Ruyssen, Théodore** (1868–1967) A Népszövetségi Ligák Uniójának főtítkára.
- Sántha György** (?–?) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, sebészorvos. 1922-től 1929-ig a Magyar Párt elnöke. 1940 novemberében a Magyar Közművelődési Szövetség díszelnöke. 1942-ben behívták a magyar Országgyűlésbe.
- Schiemann, Paul** (1876–1944) Lettországi német kisebbségi politikus, újságíró. 1919 és 1933 között a *Rigasche Rundschau* főszerkesztője. 1919 után a lettországi Balti Német Demokrata Párt meghatározó személyisége. 1920 és 1925 között rigai városi képviselő. 1920-tól 1933-ig a lett parlament német frakciójának vezetője, egyúttal pedig a Balti Német Pártok Választmányának elnöke. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének egyik alapítója és elnökségi tagja. A szervezet lapjának, a *Nation und Staat*nak egyik szerkesztője 1933-ig. A Nemzetiségi Kongresszus egyik létrehozója, és német elnökségi tagja. Kezdetől fogva a nemzetiszocializmus kérlelhetetlen ellenfele volt. 1933 után főszerkesztői beosztásától megfosztották. Betegségére hivatkozva minden hivataláról és tisztségéről lemondott. 1933-ban Bécsben telepedett le. Sokat tartózkodott szanatóriumokban, mivel szív- és tüdőbeteg volt. 1937-ben Eduard Panttal megalapította a Német Szövetség Európa Nemzeti Megbékéléséért (*Deutscher Verband zur Nationalen Befriedigung Europas*) nevű szervezetét. Az Anschluss után visszatért Rigába, s 1939-ban felszólításra sem volt hajlandó áttelepülni Németországba. Közvetlenül a Vörös Hadsereg bevonulása előtt halt meg.
- Schmidt-Wodder, Johannes** (1869–1959) Dániai német kisebbségi politikus, lelész. 1920-ben népszavazással Észak-Schleswig Dániához került, és Schmidt Wodder két évtizedre a német kisebbség politikai vezetője lett. 1920–39 között az egyetlen német képviselő volt a koppenhágai parlamentben.
- Schoen, Hans** (1876–1969) Német diplomata. 1920-ban került a német külügyminisztérium kötelékébe. Első állomáshelyei: Bécs (1920–21; követségi tanácsos), majd Varsó (1921–22; követ). 1922. máj. 23-tól 1926 májusáig athéni, majd 1933. nov. 16-ig budapesti követ. 1937 májusában nyugdíjazták.
- Schou, Peter** (1883–1967) Dán diplomata. 1918–21-ben követségi titkár Washingtonban, majd 1923-ig montreáli főkonzul. 1931-től 1934-ig ankarai, majd 1939-ig varsói követ. A Népszövetség Titkársága Kisebbségi Szekciójának dán igazgatója 1936. júl. 1. és 1937. júl. 1. között.
- Schubert, Carl Theodor** (1882–1947) Német diplomata, államtitkár. 1907-ben kezdett el dolgozni a német külügyminisztériumban. 1915-től Bernben elő-

ször követségi titkár, majd 1917-től követségi tanácsos. 1919. május elejétől két hónapig a versailles-i béke delegáció politikai bizottságának tagja, majd visszatért berni állomáshelyére. 1920. augusztus közepétől az V. osztály (Nagy-Britannia és a Brit Birodalom) vezetője. 1921. dec. 22-től a III. osztály vezetője (Brit Birodalom, Amerika, Kelet) 1924. dec. 23-ig. Ettől kezdve államtitkár 1930. június közepéig. Október közepétől 1932. nov. 1-jéig római követ. 1933. júl. 18-án nyugdíjazták.

Seipel, Ignaz (1876–1932) Osztrák politikus, katolikus pap. 1918 októberében az utolsó császári kormány közmunka és népjóléti minisztere volt. 1919-től kezdve folyamatosan parlamenti képviselő, a Keresztényszocialista Párt legbefolyásosabb politikusa. 1922–24-ben és 1926–29-ben szövetségi kancellár, közben párhuzamosan olykor belügyminiszter vagy külügyminiszter is. Nem volt híve az Anschluss gondolatának. Második kormányzása idején erőteljesen fellépett az alkotmány tekintélyelvű módosítása érdekében.

Seton-Watson, Robert William (1879–1951) Brit történész, lapszerkesztő, egyetemi tanár. Az első világháború alatt a brit külügyminisztérium tanácsadója. 1916-ban megalapította a *The New Europe* című lapot Masarykkal együtt. Ausztria–Magyarország feldarabolásának híve. Az 1918 februárjában megszervezett propagandaminisztérium osztrák–magyar szekciójának társigazgatója. 1922-től 1945-ig a londoni *Kings College* tanára, ahol Közép-Európa történelmét oktatta. Ő alapította a *The Slavonic Review* folyóiratot. 1939–40-ben a Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat munkatársa. 1940 és 1942 között a külügyminisztériumban a *Political Intelligence Bureau* munkatársa. 1945 és 1949 között Oxfordban professzor.

Sierakowski, Stanisław (1891–1939) Németországi lengyel kisebbségi politikus. A Kelet-poroszországi Lengyel Szövetség egyik alapítója. 1922-ben ebből alakult meg a Németországi Lengyelek Szövetsége, melynek első, majd 1932-ig tiszteletbeli elnöke lett. 1922-től a porosz parlament tagja. Az 1922-ben alakult Németországi Nemzeti Kisebbségek Szövetségének elnöke. 1939-ben a német csapatok feleségével együtt meggyilkolták.

Soehring, Otto (1877–?) Német diplomata. 1915-ben került a német külügyminisztérium kötelékébe. 1923. január és augusztus között a Kulturális Ügyosztály (Kulturabteilung) helyettes vezetője, majd 1927-ig ismét osztályvezető. 1927-től 1937-ig főkonzul Valparaisóban. 1938. augusztus közepétől a sajtóosztályon dolgozott. 1943-ban vonult nyugalomba.

Spectator /Krenner Miklós/ (1875–1968) A két világháború közötti magyar közélet egyik vezető publicistája, az OMP reformszárnyának tagja. Az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók szervezetének elnöke.

Starc, Johannes (?–?) Ausztriai szlovén kisebbségi politikus, képviselő.

Steed, Henry Wickham (1871–1956) Brit újságíró, történész. Külföldi tudósítónak dolgozott a *The Times*-nál, majd a lap szerkesztője lett 1919 és 1922 között. 1918-ban ő dolgozta ki a propagandaminisztérium irányelveit. Ausztria–Magyarország feldarabolásának híve. Az *elnyomott népek kongresszusának* megrendezésében is közreműködött. 1923-ban a *Review of Reviews*

szerkesztője lett 1930-ig. A két világháború között több jelentős könyvet jelentetett meg.

Stieve, Fritz (1884–1966) Német diplomata. 1916-ban lépett a német külügyminisztérium szolgálatába. 1922 májusától 1928 júniusáig a háborús adósságok kérdésével foglalkozó referatúra vezetője. 1928. júl. 1-jétől 1932. nov. 29-ig rigai követ. 1932. dec. 9-től 1939. máj. 22-ig a kultúrpolitikai osztály vezetője, emellett 1933 és 1936 között a politikai levéltárat is irányította. 1942. nov. 11-től a külügyminisztérium levéltári bizottságának vezetője.

Strang, William (1893–1978) Brit diplomata. 1917-ben került az angol külügyminisztérium kötelékébe. A harmincas évek elején a moszkvai brit követségen teljesített szolgálatot. 1939-től európai ügyekért felelős államtitkár. 1949–53. között a külügyminiszter állandó helyettese.

Strelitzky Dénes (1888–1953) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, jogász. 1922 után a Magyar Párt titkára, majd elnökségi tagja. A párt hivatalos lapjának, a szabadkai Hírlapnak a főszerkesztője. 1927 és 1929 között a jugoszláviai parlament képviselője. A Magyar Olvasókör ügyvezető elnöke 1938-ig. Ő kezelte a Magyarországról érkező titkos pénzeszközöket, melyek segítségével többek között a Kalangyát és a Naplót finanszírozta. A Jugoszláviai Magyar Népliga Egyesület igazgatósági választmányi tagjává választották, s többször részt vett a Nemzetiségi Kongresszuson. A második világháború után a Népfront kerületi szervezetének alelnöke lett.

Stresemann, Gustav (1878–1929) Német politikus, külügyminiszter. 1907–12-ben, majd 1914–18-ban a Nemzeti Liberális Párt képviselője a *Reichstag*ban. A világháború alatt támogatta a szélsőséges német ambíciókat. 1918. november végén megalapította a Német Néppártot (DVP), és a párt elnöke lett. 1919-től haláláig tagja volt a parlamentnek. 1923. augusztus és november között kancellár, valamint haláláig külügyminiszter. Fő célja Németország nagyhatalmi helyzetének a nemzetközi közösségbe való integrálódás útján történő visszaszerzése volt. Ő írta alá német részről a locarnói szerződéseket, ami után 1926-ban Németországot felvették a Népszövetségbe.

Stricker, Robert (1879–1944) Ausztriai cionista újságíró. Az első világháború kitörése előtt a bécsi cionista *Jüdische Zeitung* kiadója. A háború után a Zsidó Néppárt elnöke. 1919-ben megalapította az 1928-ig megjelenő *Wiener Morgenzeitung*ot. Ezután a cionista *Die neue Welt* című hetilapot adta ki. 1912 óta tagja volt a Bécsi Izraelita Kultuszközségnek, 1932 után pedig annak alelnöke lett. A Zsidó Világkongresszus végrehajtó bizottságának tagja, osztrák szekciójának elnöke. 1933-ban megalapította a Zsidó Állam Pártját. Az Anschluss után nem élt az országból való elmenekülés lehetőségével. Feleségével megjárta Dachaut, Buchenwaldot, Theresienstadtot, s 1944-ben Auschwitzben gyilkolták meg.

Strnad, František (1898–?) Bécsi cseh kisebbségi politikus, a kisebbségi tanács elnöke. Az Anschlusst követően letartóztatták.

Sulyok István (1891–1945) Romániai magyar kisebbségi politikus, hírlapíró. 1922-ben a Magyar Kisebbség egyik alapító szerkesztője, a tényleges munká-

ból azonban csak nagyon rövid ideig vette ki részét. 1924-ben az Erdélyi Bankszindikátus főtitkára. 1925-ben az Ellenzék szerkesztője lett, majd 1926-tól az Erdélyi Lapok munkatársa. Az Erdélyi Magyar Népliga Egyesület egyik alapítója, s főtitkára. A Kisebbségi Újságírók Európai Szervezete Elnökségének tagja. 1932 és 1933 között parlamenti képviselő. Nézetei egyre jobban eltolódtak a szélsőjobboldali irányába, s 1939-ben elhagyva Erdélyt budapesti szélsőjobboldali lapokban publikált.

Szántó Gábor (?–?) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, szabadkai orvos. Kezdetben a Magyar Párt tagja, de 1924-ben kilépett a szervezetből, s megalakította a tényleges befolyást nem szerző magyar radikális pártot. A Szabadkai Népkör elnöke. 1931 novemberében a szkupstina képviselőházába választották, ahol megpróbálta képviselni a magyar kisebbség érdekeit. A feloszlott Magyar Párt tényleges vezetői s Budapest sohasem ismerték el a magyarság valódi képviselőjének. A harmincas évek végére a jugoszláv kormány számára is nyilvánvalóvá vált, hogy Szántó tényleges elfogadottságot nem tud maga mögött, ezért megszakította vele a kapcsolatot.

Szeberényi Lajos Zsigmond (1859–1941) Magyarországi szlovák kisebbségi politikus, evangélikus esperes. Teológiai tanulmányait Pozsonyban és Berlinben végezte. Kezdetben a pesti evangélikus egyházmegye főesperese, egyházkerületi főjegyző. 1895-től szerkesztette az Evangélikus Egyházi Szemlét. A felsőházban, mint Békés vármegye törvényhatóságának választott elnöke foglalt helyet.

Szent-Ivány, József (1884–1941) A csehszlovákiai magyar kisebbség egyik meghatározó politikusa a két világháború között. Az államfordulat után elindította az Országos Magyar Kisgazda és Földmíves Párt (kisgazdapárt) szervezését, melynek 1920 májusában elnöke lett. Egy hónappal korábban nemzetgyűlési képviselővé választották. 1925-ben megszervezte a Magyar Nemzeti Pártot, s ismét képviselővé választották. 1920 és 1938 között folyamatosan parlamenti képviselő volt. Az első bécsi döntés után behívták a magyar parlamentbe.

Szüllő Géza (1873–1957) Csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus, jogász. 1901 és 1918 között a magyar parlament képviselője, független, majd munkapárti színekben. 1925-től 1932-ben bekövetkező lemondásáig az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke volt. 1925 és 1938 között nemzetgyűlési képviselő, 1927-től a magyar pártok parlamenti klubjának elnöke. A Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga díszelnöke. Az első bécsi döntés után a magyar felsőház tagja 1944-ig.

Szvatkó Pál (1901–1959) Csehszlovákiai magyar hírlapíró, szerkesztő. 1924 és 1938 között a Prágai Magyar Hírlap főmunkatársa. Az Új Munka és az Új Szellem szerkesztője. 1938-ban Budapesten telepedett le, s a Felvidéki Magyar Hírlap, majd a Magyarország szerkesztője lett. 1944-ben angolszász orientációja miatt a bevonuló német csapatok letartóztatták, és Németországba deportálták. A mauthauseni koncentrációs táborból 1945-ben tért vissza Magyarországra. Éveken át fordítóként és a Magyar Rádió munkatársaként dolgozott. 1957-től Münchenben élt, s haláláig a Szabad Európa Rádió munkatársa volt.

- Tahy László** (1881–1940) Magyar diplomata. 1920. márc. 6-tól 1922. márc. 3-ig a prágai képviselet vezetője. Ezután központi szolgálat következett. 1924. máj. 11-től 1933. nov. 7-ig a törökországi követség első embere. 1933. nov. 7-től 1935. jan. 9-ig a Nemzetek Szövetsége mellett működő genfi képviselet vezetője. 1935. jan. 9-től miniszterelnökségi államtitkár, ezután pedig 1938 májusától belügyminisztériumi államtitkár volt.
- Teleki Pál** (1879–1941) Konzervatív magyar politikus, miniszterelnök. 1905 és 1910 között, majd 1915 és 1918 között parlamenti képviselő. 1909 és 1913 között a Földrajzi Intézet igazgatója, 1910-től a Magyar Földrajzi Társulat főtítkára, majd alelnöke. A béketárgyalásokra ő készítette el Magyarország etnikai térképét községi lebontásban. A Tanácsköztársaság alatt csatlakozott a bécsi Antibolsevista Comitéhez. 1920-ban a béke delegáció főmegbízottja. 1920-tól nemzetgyűlési képviselő, majd 1927-től felsőházi tag. 1920. júl. 15. és 1921. ápr. 14. között kis megszakítással miniszterelnök. 1924-ben megalapította a Szociográfiai, 1926-ban pedig az Államtudományi Intézetet. Közreműködött a Revíziós Liga 1927-es megalakulásánál is. A TESZK vezetője. A *Nouvelle Revue de Hongrie* és a *Hungarian Quarterly* alapítója. 1939. febr. 16. és 1941. ápr. 3. között miniszterelnök. Jugoszlávia magyar közreműködéssel történő német megszállása után öngyilkosságot követett el.
- Törley Bálint** (1885–?) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, szabadkai földbirtokos. A Magyar Párt intézőbizottsági tagja 1922 és 1924 között, majd 1927-ig a párt alelnöke. A szabadkai Hírlap alapítója, 1923-tól tulajdonosa. 1927-ben áttelepült magyarországi birtokára. Magyarországon tagja lett az OMGE-nek, majd 1935-től kezdve két cikluson át parlamenti képviselő volt. 1938-ban a kereskedelmi és közlekedésügyi minisztérium államtitkára.
- Török Árpád** (?–?) Magyarországi német kisebbségi politikus, gyógyszerész. Az MNNE vezetőségének tagja. Az *Oedenburger Zeitung* szerkesztője.
- Tuka Béla** (1880–1946) Szlovák családban született, de magyar nevelést kapott. Először Pécsen, majd Pozsonyban lett a nemzetközi jog tanára. A világháború után Csehszlovákiában maradt. Részt vett a magyar pártok megszervezésében és a titkos magyar katonai szervezkedésekben. A magyar kormány megbízásából beépült a Szlovák Néppártba, és 1925-ben parlamenti képviselő lett. 1929-ben, mint magyar kémlet 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. 1937-ben szabadult. Az „önálló” Szlovákia miniszterelnöke 1939 októberétől 1944 szeptemberéig. 1946-ban háborús bűnösneként elítélték és kivégezték.
- Twardowski, Fritz** (1890–1970) Német diplomata. 1922-ben lépett a német külügyminisztérium szolgálatába. 1922 decembere és 1924. január vége között a moszkvai követségen követségi titkár. Ezután központi szolgálat következett. 1929. április közepe és 1935. november közepe között Moszkvában követségi tanácsos. 1935 novemberétől 1939. május közepéig a kulturális osztály vezetőjének állandó helyettese. 1939. máj. 22. és 1943. máj. 8. között a kulturális osztály vezetője. Ezután Isztambulban főkonzul. 1944. augusztus elején internálták. 1952-ben az NSZK külügyminisztériumának kötelékébe került.

Uexküll-Güldenband, Ferdinand Wilhelm (1890–1939) Balti német újságíró. 1920–26-ban a *Libauer Zeitung* főszerkesztője, majd az ENNSZ lapjának (*Nation und Staat*) kiadója 1929 és 1938 között. 1933-ban egy ideig a *Rigasche Rundschau* főszerkesztője lett Paul Schiemann helyett. 1936-tól a Nemzetiségi Kongresszus először megbízott, majd 1938-ban véglegesített főtitkára. 1939-ben Bécsben öngyilkosságot követett el.

Ugron István (1862–1948) Romániai magyar kisebbségi politikus. 1887-ben lépett diplomáciai szolgálatba. 1911 és 1913 között a Monarchia belgrádi követe, majd 1916-ban Varsóban állomásozott. 1922–23-ban a romániai Országos Magyar Párt alelnöke, majd 1926-ig elnöke. 1926 áprilisában lemondott elnöki tiszteréről. Ettől kezdve különböző egyházi és közgazdasági tisztségeket tölt be. 1933-ban beválasztották az OMP elnöki tanácsába. A Romániai Magyar Népliga Egyesület díszelnöke.

Ulitz, Otto (1885–1972) Lengyelországi német kisebbségi politikus. 1922-től a Német Demokrata Párt egyik vezető funkcionáriusa. 1922 és 1935 között a sziléziai szejmben képviselő. A lengyelországi *Volksbund* ügyvezetője 1921 és 1939 között. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségében a lengyelországi németek egyik képviselője. A radikális új generáció szemében a konzervatív öregek egyik vezéralakjának számított, még akkor is, ha a nemzetiszocialista új irányvonalat a kezdeti idegenkedés után maga is elfogadta. Hitlertől megkapta az NSDAP Arany Pártkitüntetését a lengyelországi németek érdekében kifejtett tevékenysége elismeréseképpen. 1939-től 1945-ig a katowicei körzet oktatási osztályának vezetője. 1940-ben lett tagja az NSDAP-nak. 1946 és 1952 között internálták, majd 1952-ben kiengedték az NSZK-ba. 1953–69-ben a Felső-sziléziai Honfitársi Szövetség szóvivője, majd 1969-től haláláig a szervezet tanácsának elnöke. 1958-tól a *Bund der Vertriebenen* elnökségi tagja.

Vansittart, Robert Gilbert (1881–1957) Brit diplomata. 1920-tól 1924-ig Lord Curzon személyi titkára. 1930 és 1938 között a külügyminisztérium legmagasabb rangú hivatalnokja (*Permanent Under Secretary*). 1938 és 1941 között a lényegében parkolópályának tekinthető diplomáciai főtanácsadói posztot töltötte be. Ezután felsőházi tagságot kapott. A Németországgal való kemény feltelekkel kötendő béke híve.

Vasilecsuk, Pavlo (?–?) Lengyelországi ukrán kisebbségi politikus, képviselő.

Várady Imre (1867–1959) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, jogász. 1905 és 1910 között a Függetlenségi Párt tagjaként országgyűlési képviselő. Az 1922-ben megalakult Magyar Pártnak kezdettől fogva társelnöke, a bánsági tagozat elnöke. Az 1927-es választásokon tartománygyűlési, majd országgyűlési képviselővé választották. A Magyar Párt betiltása után is a magyar kisebbség meghatározó politikusa maradt. 1939-ben egyedüli magyarként kinevezték a jugoszláv felsőházba. A világháború után a Népfront vezetőségének tagja lett.

Velics László (1890–1953) Magyar diplomata. 1913-ban lépett a közös külügyminisztérium kötelékébe. 1919. júl. 8-án a külügyi népbiztosságtól elbocsátották. 1919. október 31-én került vissza a minisztériumba. 1921. máj. 9-től

1935. márc. 14-ig a müncheni konzulátus, majd közvetlenül ezután 1939. szept. 2-ig a genfi képviselő vezetője. Következő állomáshelye Athén, ahol 1944. márc. 19-ig követként szolgált. Magyarország német megszállása után lemondott, s csatlakozott a Követi Bizottsághoz.

Villani Frigyes (1882–1964) Magyar diplomata. 1918. jan. 18-ban került a külügyminisztériumba. 1918. júl. 8-án elbocsátották a külügyi népbiztosságtól. 1920. febr. 23-án visszatért a minisztérium állományába, a soproni határmegállapító bizottság tagjaként. 1923. jan. 18-tól 1925. máj. 14-ig prágai, majd 1928. okt. 5-ig bukaresti követ. 1928. nov. 26 után egészen 1933. dec. 31-ig a párizsi követséget vezette. 1934. jan. 27-től 1941. júl. 18-ig római követ. Ezután nyugdíjazták.

Vries, Axel de (1892–1963) Észtországi német kisebbségi politikus, szerkesztő. 1921 és 1940 között a *Revaler Bote*, illetve a *Revaler Zeitung* (1930–34) és az *Estländische Zeitung* (1934–1940) főszerkesztője. 1924-től az észt parlament német képviselője. 1925 és 1933 között az Észtországi Német–Balti Párt elnöke. A népcsoport vezetése 1938 után elutasította a vele való szorosabb együttműködést. 1940-ben Revalból átköltözött Posenbe. 1944-ig a Wehrmachtban szolgált. A háború után a Balti-Német Honfitársi Szövetség baden-württembergi szervezetének egyik alapítója. Aktív szerepet játszott a kitelepített, illetve áttelepült balti németek szervezeti életében. 1962-től haláláig a honfitársi szövetség vezetője lett. A *Charta der Heimatvertriebenen* első változatának szerzője.

Walko Lajos (1880–1954) Magyar politikus, külügyminiszter. Államigazgatási karrierjét a pénzügyminisztériumban kezdte, 1911-ben. 1921 decemberétől rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. 1922. jún. 16-tól 1926. okt. 15-ig kereskedelemügyi miniszter és 1925. márc. 17-től egyidejűleg ideiglenes külügyminiszter is 1930. dec. 9-ig, majd 1931 augusztusától 1932. október elejéig. 1923 és 1935 között kormánypárti országgyűlési képviselő. Fontos szerepet játszott a rendszer pénzügyi stabilizációjának megvalósításában. 1938 után a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke.

Weizsäcker, Ernst (1882–1951) Német diplomata. 1920-ban kezdte meg pályafutását a német külügyminisztériumban. 1921 és 1924 között Baselen először konzulhelyettes, majd konzul. 1924. nov. 28. és 1927. február vége között követségi tanácsos Koppenhágában. 1928. jan. 26. és 1931. júl. 2. között a Népszövetséggel foglalkozó osztály vezetője. Ezután 1933. augusztus végéig oslói követ. 1933. szept. 4-től 1936. augusztus közepéig berni követ. 1937. máj. 18. és 1938. március közepe között a politikai osztály vezetője. 1938. márc. 19. és 1943. június közepe között államtitkár. Ezután vatikáni követ. 1949-ben a nürnbergi „Wilhelmstrasse-per”-ben bűnösnek találják, és börtönbüntetésre ítélik.

Welczek, Johannes (1878–1972) Német diplomata. 1904-ben kezdett el dolgozni a német külügyminisztériumban. 1923. ápr. 9. és 1926. március közepe között budapesti követ. Ettől kezdve 1936. április végéig madridi, majd 1939 októberéig párizsi követ. 1943 szeptemberében nyugdíjazták.

Wilfan, Josip (1878–1955) Olaszországi szlovén kisebbségi politikus. Politikai pályáját 1906-ban kezdte, mikor a triestri szlovének *Edinost* nevű szervezetének titkára lett. 1921 májusától a római parlament képviselője. 1922-ben be-

- kapcsolódott az Interparlamentáris Unió munkájába. 1925 és 1938 között a Nemzetiségi Kongresszus elnöke. 1928. szept. 25-én összeszólalkozott Mussolinival, s pár nap múlva végleg áttelepült Bécsbe. 1939-ben Belgrádba költözött.
- Willer József** (1884–1968) Romániai magyar kisebbségi politikus. Az impériumváltás előtt Krassó-Szörény megye főjegyzője, majd lugosi alpolgármester. 1922-ben Jakabffy Elemérrel és Sulyok Istvánnal megalapította a Magyar Kisebbség című folyóiratot, melynek szerkesztője lett. A valódi szerkesztői munkából azonban csak rövid ideig vette ki részét. 1926 és 1938 között folyamatosan az Országos Magyar Párt képviselője a román parlament alsóházában. Az OMP bukaresti irodájának vezetője.
- Wilson, Woodrow** (1856–1924) Amerikai politikus. 1910-ben a Demokrata Párt jelöltjeként New Jersey kormányzójává választották. 1912. nov. 5-én az USA 28. elnöke lett. 1917. ápr. 6-án az USA belépett a világháborúba. 1918. jan. 8-án egy kongresszus előtt tartott beszédében felolvasta a később róla elnevezett „14 pontot”. 1919-ben megkapta a Béke Nobel-díjat. 1921-ben lejárta hivatali ideje, s egészségi okok miatt nem mérettette meg többé magát.
- Winkler, Wilhelm** (1884–1984) Osztrák statisztikus, egyetemi tanár. 1921 és 1938 között a *Bundesamt für Statistik* vezetője. 1938 és 1945 között eltiltották hivatása gyakorlásától. 1945 után ismét professzor, az Osztrák Statisztikai Társaság alapítója és elnöke.
- Winterhofen, Friedrich** (1887–1960) A szatmári Gau Német–Sváb Népközségének vezetője.
- Wodianer Andor** (1890–1964) Magyar diplomata. Külügyminisztériumi pályafutását 1915 áprilisában kezdte a brémai főkonzulátuson. 1924. jún. 1-jétől 1927. dec. 31-ig a belgrádi követség, ezután pedig 1933. márc. 31-ig a római követség első beosztott tisztviselője. 1933. febr. 21-től csaknem 14 hónapig a Buenos Aires-i követség vezetője volt. 1935. márc. 30. és 1938. febr. 21. között a madridi követség ügyvivője. Ezután 1939 májusáig a spanyol nemzeti kormány (Franco) mellett akkreditáltak. 1939. máj. 8-tól 1944. márc. 19-ig a lisszaboni követséget vezette. Magyarország német megszállása után lemondott, s csatlakozott a Követi Bizottsághoz.
- Zajanszkauskas, Vincent** (?–?) Lengyelországi litván kisebbségi politikus, képviselő.
- Zaleski, August** (1883–1972) Lengyel politikus. 1918-ban lépett a lengyel külügyminisztérium szolgálatába. 1919 és 1926 között Görögországban és Olaszországban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1926–32-ben külügyminiszter. A Sikorski-féle emigráns kormány külügyminisztere, de a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok normalizálását célzó szerződés megkötése után tiltakozással lemondott. 1947-től gyakorlatilag haláláig az emigráció államfője.
- Zamutali, George** (?–?) Romániai orosz kisebbségi politikus, képviselő.
- Zech-Burkersroda, Julius Graf von** (1885–1946) 1909-ben lépett a német külügyminisztérium kötelékébe. 1925. febr. 24-től 1928. január közepéig a II. osztály munkatársa, ahol főleg DK-Európával foglalkozott. 1928 év elejétől 1940. jún. 6-ig a hollandiai Den Haagban követ.

Zechlin, Walter (1879–1962) Német diplomata. 1903-ban lett a német külügyminisztérium munkatársa. 1926. nov. 4-től 1932. jún. 2-ig a sajtóosztály vezetője. 1933. január közepétől dec. 1-jéig mexikói követ. 1934. március közepén nyugdíjazták.

Zizek, Franz (1876–1938) Osztrák statisztikus. 1916 után a frankfurti egyetem statisztikaprofesszora. A *Statistische Gesellschaft* folyóiratában megjelent statisztikai és közgazdaságtani tárgyú cikkei jelentősek.

JEGYZETEK

¹ Az életrajzok összeállításában a legkülönbözőbb nemzeti és szaklexikonokban, valamint a szakirodalomban elsősorban megtalálható adatok mellett néhány munka koncentrált segítséget nyújtott. A magyar diplomáciai testület tagjairól lásd Pritz Pál: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. Függelék. 430–494; A német külügyminisztérium munkatársairól lásd *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Ergänzungsband*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1995; A német kisebbségek parlamenti mandátumhoz jutott politikusairól lásd Mads Ole Balling: *Von Reval bis Bukarest*. Band I–II. Dokumentation Verlag, Kopenhagen, 1991; A csehszlovákiai magyar kisebbségi politikusokról lásd Angyal: *Érdekvédelem... i. m.* Függelék.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Országos Levéltár – Budapest

- K 28. Miniszterelnökség. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai.
K 63. Külügyminisztérium. A Politikai Osztály iratai.
K 64. Külügyminisztérium. A Politikai Osztály rezervált iratai.
K 66. Külügyminisztérium. Sajtó és Kulturális Osztály iratai.
K 74. Külügyminisztérium. Számjelosztály iratai.
K 81. Külügyminisztérium. Bécsi Követség.
K 82. Külügyminisztérium. Belgrádi Követség.
K 83. Külügyminisztérium. Berlini Követség.
K 87. Külügyminisztérium. Bukaresti Követség.
K 89. Külügyminisztérium. Helsinki Követség.
K 96. Külügyminisztérium. Prágai Követség.
K 97. Külügyminisztérium. Revali Követség.
K 107. Külügyminisztérium. Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar titkárság,
Magyar képviselő a nemzetek Szövetségénél, Genfi főkonzulátus
K 468. Miniszterelnökség. Bethlen István miniszterelnök iratai.
K 437. Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratai.
K 763. Flacbarth Ernő, a II/B osztályához beosztott miniszteri osztálytanácsos iratai.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

Szüllő Géza hagyatéka. Fond X.

Politikatörténeti Intézet Levéltára – Budapest

Jungerth-Arnóthy Mihály hagyatéka.

Teleki László Alapítvány Könyvtára – Budapest

Jakabffy Elemér: Adatok családunk történetéhez. (kézirat) TLA, KV. K 3066/2005.
Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. (kézirat) TLA, KV. K 1486/95.

MTA Történettudományi Intézet, Budapest

Gratz Gusztáv hagyaték

Bundesarchiv, Koblenz

N 1.038 Nachlaß Otto Junghann
N 1.077 Nachlaß Max Hildebert Boehm
N 1.250 Nachlaß Josip Wilfan
R43 I—II Reichskanzlei
R 8043 Deutsche Stiftung

Institut für Europäische Geschichte, Mainz

Nachlaß Stresemann

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn

Akten der Kulturabteilung
R 60462-R 60465 Der 1. usw. Europäische Nationalitätenkongreß in Genf 1925,
1925–27.
R 60466-R 60467 Minderheitenkongresse in Genf 1927–29.
R 60493- R 60497 Verband der deutschen Volksgruppen in Europa 1927–38.
R 60527- R 60533 Akten betr. Minderheitenkongresse, 1927–1937.
R 60595-R 60596 Minderheiten und Judenfrage
R 96555-R 96567 Abteilung Völkerbund, Akten betr. Minderheitenfragen 1920–36.
Deutsche Gesandtschaft Budapest

Napilapok

Bácsmegyei Napló (Jugoszlávia)
Brassói Lapok (Románia)
Budapesti Hírlap
Ellenzék (Románia)
Híradó (Csehszlovákia)

Hírlap (Jugoszlávia)
Juedische Revue (Németország)
Jüdische Rundschau (Németország)
Keleti Újság (Románia)
Magyarság
Népszabadság
Neuer Vorwärts (Németország)
Neues Sonntagsblatt
Oedenburger Zeitung
Pariser Tageblatt (Franciaország)
Pariser Tageszeitung (Franciaország)
Pester Lloyd
Pesti Hírlap
Pesti Napló
Prager Tagblatt (Csehszlovákia)
Prágai Magyar Hírlap (Csehszlovákia)
Reichspost (Ausztria)
Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt (Románia)
Sonntagsblatt
Soproni Hírlap
Temesvári Hírlap (Románia)
Új Kelet (Románia)
Wiener Morgenzeitung (Ausztria)

Korabeli folyóiratok

Glasul Minorităților (Románia)
Külügyi Szemle
Magyar Kisebbség (Románia)
Magyar Külpolitika
Magyar Szemle
Nation und Staat (Ausztria)

Forráskiadások

Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918–1945. Serie A–D. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1950–1995.
Angyal Béla: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Liliom Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
Ádám Magda – Cholnoky Győző (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2000.

- Bán D. András – Diószegi László – Fejős Zoltán – Romsics Ignác – Vinnai Győző: *Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.
- Bethlen István titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Eiler Ferenc: *Az Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusainak határozatai 1925–1937.* A JATE Történész Diákkör kiadványa, Szeged, 1996.
- György Béla: *Iratok az Országos Magyar Párt történetéhez. Vezető testületek jegyzőkönyvei.* Pro-Print Könyvkiadó–Erdélyi Múzeum Egyesület, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003.
- Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Hohlfeld, Johannes (Hrsg.): *Deutsche Reichsgeschichte in Dokumenten 1849–1934. Band IV.* Vertrieb amtlicher Mitteilungen GmbH, Berlin, 1934.
- Michalka, Wolfgang: *Deutsche Außenpolitik 1921–1933.* Bundeszentrale für politische Bildung, 1998.
- Parry, Clive (Edit.): *The consolidated treaty series.* Oceana Publications Inc., New York.
- Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Monográfiák

- Ammende, Ewald (Hrsg.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten.* Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1931.
- Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002.
- Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, 1931.
- Ádám Magda: *A kisantant és Európa 1920–1929.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Balázs Sándor: *Lugosi üzenet.* Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 1995.
- Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme.* Ludvig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1928.
- Balogh Artur: *Jogállam és kisebbség.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- Bamberger-Stemmann, Sabine: *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen.* Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.

- Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Ludvig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1925.
- Bartsch, Sebastian: *Minderheitenschutz in der internationalen Politik*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995.
- Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Osiris, Budapest, 1998.
- Bánffy Miklós: *Huszonöt év.(1945)*. Püski Kiadó, Budapest, 1993.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.
- Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Blumenwitz, Dieter: *Minderheiten- und Volksgruppenrecht: Aktuelle Entwicklung*. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn, 1992.
- Böhm, Johann: *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919–1933*. AGK Verlag, Ippenheim, 1993.
- Bruns, Carl Georg: *Gesammelte Schriften zur Minderheitenfrage*. Carl Heymanns Verlag, Berlin, 1933.
- Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- Buza, László: *Diktatúra és kisebbségvédelem*, Szeged, 1936.
- Chasanowitsch, Leon – Motzkin, Leo: *Die Judenfrage der Gegenwart. Dokumentensammlung*. Bokförlaget Judäa A. B., Stockholm, 1919.
- Corsini, Umberto – Zaffi, Davide: *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen*. Duncker & Humblot, Berlin, 1997.
- Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Domonkos László: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992.
- Dubnow, Simon: *Die neusete Geschichte des jüdischen Volkes. Band X*. Jüdischer Verlag, Berlin, 1929.
- Eisenburger, Eduard: *Rudolf Brandsch*. Dacia Verlag, Cluj-Napoca, 1983.
- Erler, Georg H. J.: *Das Recht der nationalen Minderheiten*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster, 1931.
- Ermacora, Felix: *Der Minderheitenschutz in der Arbeit der Vereinten Nationen*. Wien, 1964.
- Fejes Judit: *Magyar–német kapcsolatok 1928–1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Maecenas, Budapest, 1989.
- Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Gondolat, Budapest, 1990.
- Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Gebel, Ralf: *„Heim ins Reich!” Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. R. Olden bourg Verlag, München, 1999.

- Girasoli, Nicola: *A nemzeti kisebbségek fogalmáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- Glass, Hildrun: *Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918–1938)*. Oldenbourg Verlag, München, 1996.
- Goldmann, Nahum: *Staatsmann ohne Staat. Autobiographie*. Kiepenheuer & Witsch, Köln–Berlin, 1970.
- Göppert, Otto: *Der Völkerbund*. B: Organisation und Tätigkeit des Völkerbundes, Stuttgart 1938.
- Grundmann, Karl-Heinz: *Deutschumpolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland*. Verlag Harro v. Hirschheydt, Hannover–Döhren, 1977.
- Gütermann, Christoph: *Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes*. Duncker & Humblot, Berlin, 1979.
- Haslinger, Peter: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922–1932*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1994.
- Hasselblatt, Cornelius: *Minderheitenpolitik in Estland. Rechtsentwicklung und Rechtswirklichkeit 1918–1995*. Bibliotheca Baltica, Hamburg, 1996.
- Hildebrand Klaus: *Das Vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*. Ullstein, Berlin, 1999.
- Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 2004.
- Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987.
- Höpfner, Hans-Paul: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Herbert und Peter Lang Verlag, Bern–Frankfurt am Main, 1983.
- Jacobsen, Hans Adolf: *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933–1938*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main–Berlin, 1968.
- Jacobsen, Hans Adolf: *Karl Haushofer. Leben und Werk*. Herald Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1979.
- Jaworski, Rudolf: *Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1977.
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Junghann, Otto: *Das Minderheitenschutzverfahren vor dem Völkerbund*. Verlag von J. C. B. Mohr, Tübingen, 1934.
- Karsai Elek: *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek*. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Kelmes, Erwin: *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925–1938. (disszertáció, kézirat)*, Köln, 1958.
- K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. Verlag Ungarisches Institut, München, 1993.
- Kolar, Othmar: *Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1997.

- Kovács-Bertrand, Anikó: *Der ungarische Revisionismus nach dem ersten Weltkrieg*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1997.
- Kövér, Gustave: *Non, Genève ne protège pas les minorités nationales!* Bureau Central des Minorités, Genève, 1938.
- Kövics Emma: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Krekeler, Norbert *Revisinsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik. Die Subventionierung der deutschen Minderheit in Polen 1919–1933*. Stuttgart, 1973.
- Krüger, Peter: *Die Aussenpolitik der Republik von Weimar*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1985.
- Litván György (szerk.): *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországáról. (Paul Mantoux tolmácsstízt feljegyzései)* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998.
- Luther, Tammo: *Volksstumpolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Ausland-deutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2004.
- Matheus, Michael (Hrsg): *Juden in Deutschland*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1995.
- Michaelson, Rudolf: *Der Europäische Nationalitäten-Kongreß 1925–1928. Aufbau, Krise und Konsolidierung*. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main–Bern–New York–Nancy, 1984.
- Miege, Wolfgang: *Das Dritte Reich und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933–38*. Bern, Frankfurt am Main, Herbert und Peter Lang Verlage, 1972.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 31-ig*. Studium, Budapest, 1941.
- Mußmann, Heinz *Das Minderheitenschutzverfahren vor dem Völkerbund. Seine Mängel und sein Zusammenbruch*. Essener Verlagsanstalt, Essen, 1939.
- Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség*. Franklin-Társulat, Budapest, 1925.
- Vitéz Nagy Iván: *Európa kisebbségei. Nemzetiségstatisztikai vázlat*. Magyar Kisebbség, Lugos, 1929.
- Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Ormos Mária: *Mussolini*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, Budapest, 1994.
- Pándi Lajos: *Köztes-Európa. Térképgyűjtemény*. Osiris–Századvég, Budapest, 1995.
- Pieper, Helmut: *Die Minderheitenfrage und das deutsche Reich 1919–1933/34*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt/Main, 1974.
- Plesse, Herbert: *Organisation und Arbeit der Kongresse der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas. (Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde)*. Leipzig, 1930.

- Popély Gyula: *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban 1918–1925*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995.
- Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–36*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995.
- Rauch–Misiunas–Taagepera: *A balti államok története*. Osiris–Századvég–2000, Budapest, 1994.
- Rauchberg, Heinrich *Die Reform des Minderheitenschutzes*. J. U. Kern's Verlag, Breslau, 1930.
- Ránki György: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1981.
- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.
- Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Romsics Ignác (Szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.
- Roth, Harald: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag 1994.
- Rothbarth, Maria: *Der Europäische Minderheitenkongreß als Instrument imperialistischer deutscher „Revisionsstrategie“. Grenzrevision und Minderheitenpolitik des deutschen Imperialismus (1919–1932)*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Wissenschaft. Rostock, 1982.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbségek. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Scheuermann, Martin: *Minderheitenschutz contra Konfliktverhütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.
- Schot, Bastiaan: *Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz*. J. G. Herder-Institut, Marburg/Lahn, 1988.
- Schwind, Hedwig: *Jakob Bleyer*. Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1960.
- Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.
- Sulyok István – Fritz László: *Erdélyi magyar évkönyv. 1918–1929*. Juventus, Kolozsvár, 1930.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
- Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister Kiadó, Budapest, 1998.
- Thomson, Erik: *Werner Hasselblatt*. Bund der Vertriebenen, Bonn, 1990.

- Thörner, Klaus: „Der ganze Südosten ist unser Hinterland”. *Deutsche Südosteuropapläne von 1840 bis 1945*. (disszertáció), Carl von Ossietzky- Universität, Oldenburg, 2000. (<http://docserver.bis.uni-oldenburg.de/publikationen/dissertation/2000/thogan00/thoga...>)
- Tilkovszky Loránt: *A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945. Kormánybiztosi és más jelentések nemzetiségpolitikai céllal látogatott szlovák lakosságú településekről*. Budapest, 1989.
- Tilkovszky Loránt: *Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. JPTE TK, Pécs, 1997.
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csonkai Kiadó, Debrecen, 1998.
- Truhart, Herbert von: *Völkerbund und Minderheiten-Petitionen*. Wilhelm Braumüller Verlag, Leipzig–Wien, 1931.
- Veiter, Theodor: *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich*, Wien, 1970.
- Viefhaus, Erwin: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919*. Holzner Verlag, Würzburg, 1960.
- Wehler, Hans-Ulrich: *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die Deutsche Minderheit 1918–1978*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980.
- Weingärtner, Arnold: „Nation und Staat”. *Eine Monographie*. Wilhelm Braumüller, Wien, 1979.
- Winkler, Wilhelm: *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1931.
- Wintgens, Hugo: *Der völkerrechtliche Schutz der nationalen, sprachlichen, und religiösen Minderheiten*. Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart, 1930.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.
- Zimmermann, Ludwig: *Deutsche Aussenpolitik in der Ära der Weimarer Republik*. Musterschmidt Verlag, Göttingen–Berlin–Frankfurt, 1958.
- Zimmermann, Volker: *Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Klartext, Essen, 1999.

Tanulmányok, folyóiratcikkek

- Ablonczy Balázs: Teleki Pál, in: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Ablonczy Balázs: „Barátunk ellensége” Franciaország és a magyar–román viszony, 1920–1940, in: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 85–99.
- Almásy Mihály: A bécsi kisebbségi kongresszus tanulságai, *Prágai Magyar Hírlap*, 1932. július 8. 1–2.

- Ammende, Ewald: Gründe, Aufgaben und Programm für eine Zusammenkunft der Vertreter aller deutschen Minoritäten in Europa, *Nation und Staat*, 1932. 33. sz. 62–68.
- Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között, *Regio*, 2000. 3. sz.
- Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. I., *Fórum*, 2000. 1. sz.
- Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. II., *Fórum*, 2000. 2. sz.
- Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között, *Fórum*, 2001. 1. sz.
- Balla Pál: A felvidéki magyarság külpolitikai tevékenysége, in: Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Felvidéki Volt Politikai Foglyok Országos Szövetsége, Budapest, 1940.
- Baranyai Zoltán: A kisebbségi szerződések létrejötte, *Magyar Szemle*, 1931. 10. sz. 190–200; 1931. 11. sz. 285–296.
- Bárdi Nándor: A Keleti Akció I., *Regio*, 1995. 3. sz.
- Bárdi Nándor: A Keleti Akció II., *Regio*, 1995. 4. sz. 3–29
- Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között, *Regio*, 1997. 2. sz.
- Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére 1918–1940, in: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.
- Bellér Béla: Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében. 1925–1929., *Századok*, 1981. 5. sz. 995–1040.
- Boehm, Max Hildebert: Ewald Ammende als Mittler der europäischen Volksgruppen, in: *Jahrbuch des baltischen Deutschlands* 1963. Harry v. Hofmann Verlag, Hamburg–Hamm, 1962.
- Brandes, Detlef: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Tschechoslowakei, in: Manfred Funke (Hrsg.): *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1976.
- Brandsch, Rudolf: Gefährliche Freunde, *Bukarester Tageblatt*, 1930. december 4.
- Broszat, Martin: Aussen- und innenpolitische Aspekte der preussisch-deutschen Minderheitenpolitik in der Ära Stresemann, in: Kurt Kluxen und Wolfgang J. Mommsen: *Politische Ideologien und Nationalstaatliche Ordnung. Studien zur Geschichte des 19. Und 20. Jahrhunderts. Festschrift für Theodor Schieder*. R. Oldenbourg, München–Wien, 1968. 393–445.
- Buza László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint, in: Asztalos Miklós: *i. m.* 203–215.
- Deák Leó: Magyar iskolaügyünk a jugoszláv uralom idején, in: Csuka Zoltán: *i. m.* 27–37.
- Deák Leó: A Népszövetség és kongresszusunk jövő feladatai, *Magyar Kisebbség*, 1929. szeptember 16. 670–679.

- Diószegi László: A romániai magyarság története 1919–1940, in: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990.
- Az Európai Nemzetiségi Kongresszus Választmányának Emlékeztetője, *Nation und Staat*, 1929. augusztus. 583. ff
- Eiler Ferenc: Két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere, *Pro Minoritate*, 1997. ősz–tél, 64–90.
- Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938, in: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 37–62.
- Fink, Carole: Stresemanns Minderheitenpolitik 1924–29, in: Wolfgang Michalka – Marshall M. Lee: *Gustav Stresemann*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982.
- Garleff, Michael: Ein unbekannter Brief Thomas Manns an Paul Schiemann aus dem Jahre 1932, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1969. 4. sz. 450–453.
- Garleff, Michael: Paul Schiemanns Minderheitentheorie als Beitrag zur Lösung der Nationalitätenfrage. Zum 100. Geburtstag Paul Schiemanns (1876–1944), *Zeitschrift für Ostforschung*, 1976. 4. sz. 632–659.
- Garleff, Michael: Deutschbaltische Publizisten: Ewald Ammende – Werner Hasselblatt – Paul Schiemann, in: *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstitut für Ostdeutsche Kultur und Geschichte. Band 2*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1994. 189–231.
- Garleff, Michael – Imhof, Michael: Paul Schiemanns Veröffentlichungen in der „Revalischen Zeitung“ und „Rigaschen Rundschau“, in: *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstitut für Ostdeutsche Kultur und Geschichte. Band 6*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1998. 7–75.
- Grathwohl, Robert: Gustav Stresemann. Betrachtungen über seine Aussenpolitik, in: Wolfgang Michalka – Marshall M. Lee (Hrsg.): *Gustav Stresemann*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982.
- Gürke, Norbert: Der Nationalsozialismus, das Grenz- und Auslandsdeutschtum und das Nationalitätenrecht, *Nation und Staat*, 1932. október. 7–30.
- Haberl, Othmar Nikola: Südosteuropa und das Deutsche Reich vor dem zweiten Weltkrieg. *Südosteuropa*, 1990. 9. sz.
- Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években, in: Bárdi Nándor – Simon Attila: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
- Housden, Martyn: Ewald Ammende and the Organization of National Minorities in Inter-War Europe, *German History*, 2000. 4. sz. 439–460.
- Jacobsen, Hans-Adolf: Zur Rolle der Diplomatie im Dritten Reich, in: Klaus Schwabe (Hrsg.): *Das Diplomatische Korps 1871–1945*. Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1982.
- Jaross Andor: A Nemzetek Szövetsége és mi, kisebbségi magyarok, *Magyar Kisebbség*, 1933. 21. sz. 597–98.

- Jakabffy Elemér: A Népszövetségnek – kényelmetlen, *Magyar Kisebbség*, 1936. június 16. 3003–307.
- Jakabffy Elemér: Egy és más az európai nemzetkisebbségek vezéregyéniségeiről, *Magyar Kisebbség*, 1931. 4. sz.
- Jakabffy Elemér: Megfordítjuk a címerpajzsot, *Magyar Kisebbség*, 1940. január 1.
- Jakabffy Elemér: „Veszedelem barátok” vagy veszedelem barát? *Magyar Kisebbség*, 1931. január 1. 1–6.
- Jakabffy Elemér: Német–zsidó ellentétek és a magyar kisebbség állásfoglalása a IX. nemzetiségi kongresszuson, *Keleti Újság*, 1933. szeptember 26. 3.
- Jakabffy Elemér: Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage, *Nation und Staat*, 1933. július–augusztus, 649–651.
- Jakabffy Elemér: A magyarországi németek ügyéhez, *Magyar Kisebbség*, 1935. szeptember 1.
- Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez, *Regio*, 1994. 3. sz. 70–94.
- Lipscher, Ladislav: Die parteipolitische Struktur der Minderheiten und ihre staatsrechtlichen Vorstellungen zur Lösung der nationalen Frage in der Tschechoslowakei (1928–1930), *Bohemia, Band 22*. 1981. 342–364.
- Núñez, José M.: Internationale Politik, Minderheitenfrage und nationale Autonomie: Der Europäische Nationalitätenkongreß (1925–1938), in: Timmermann, Heiner: *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914–1945*. Duncker & Humblot, Berlin, 1999. 39–73.
- Ormos Mária: A Rajna-vidék német megszállásának közép-európai hatása, *Századok*, 1969. 4. sz. 664–688.
- Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931), *Történelmi Szemle*, 1971. 1–2. sz.
- Ottlik László: Új Hungária felé, *Magyar Szemle*, 1928. szeptember. 1–9.
- Péteri Lóránt: Bethlen István, in: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Pirjevec, Jože: Die politische Theorie und Tätigkeit Josef Wilfans, in: Umberto Corsini – Davide Zaffi (Hrsg.): *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen*. Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1997.
- Prokopy Imre: A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa, in: Csuka Zoltán: *A visszatért Délvidék*. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941. 67–81.
- Recker, Marie-Luise: Vom Revisionismus zur Großmachtstellung. Deutsche Außenpolitik 1933 bis 1939, in: Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke – Hans-Adolf Jacobsen (Hrsg.): *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992.
- Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai 1918–1941, *Regio*, 1997. 2. sz. 3–31.
- Schattkowsky, Ralph: Deutsch-polnischer Minderheitenstreit nach dem ersten Weltkrieg, *Zeitschrift für Ostforschung*, 1999. 4. sz. 524–553.

- Schiemann, Paul: Die neue nationalistische Welle. (Rede gelegentlich der Jahrestagung des Verbandes der Deutschen Volksgruppen, Baden bei Wien, 26. Juni 1932, *Nation und Staat*, 1932. szeptember. 799–811.
- Schmidt-Rohr, Georg: Antwort auf den offenen Brief des Herrn Dr. Elemér v. Jakabffy, *Nation und Staat*, 1933. június. 560–563.
- Schröder, Hans-Jürgen: Deutsche Südosteuropapolitik 1929–1936. Zur Kontinuität deutsche Außenpolitik in der Weltwirtschaftskrise, *Geschichte und Gesellschaft*, 1976. 1. sz. 5–32.
- Scurtu, Ioan: Beiträge zur Geschichte der Deutschen Parlamentspartei 1919–1937, in: Walter König (Hrsg.): *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag 1994. 55–69.
- Szarka László: A (Cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat, in: Filep Tamás Gusztáv – Tóth László: *A (Cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Ister Kiadó, Budapest, 1998.
- Szász Zoltán: Die Minderheitenrechte und die Nationalitätenpolitik vor und nach 1918 in der Karpatenregion, in: Umberto Corsini – Davide Zaffi (Hrsg.): *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen*. Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1997.
- Szüllő Géza, *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375.
- Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei, *Századok*, 1980. 2. sz.
- Tilkovszky Loránt: Az egyházak „nemzetiség-politikája” és a magyarországi németiség 1929–1945, *Történelmi Szemle*, 1997. 1. sz. 51–67.
- Tilkovszky Loránt: Németország és a magyar nemzetiségi politika, *Történelmi Szemle*, 1980. 1. sz.
- Tilkovszky Loránt: Szeberényi Lajos Zsigmond és a magyarországi szlovákok, in: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. University Press, Pécs. 2001.
- Tilkovszky Loránt: Die Entfaltung der Kriese der deutschen Bewegung in Ungarn (1930–1932), in: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 26. 1980.
- Török Árpád: A hazai németiség belső válsága, *Magyar Kisebbség*, 1936. szeptember 16. 473–484.
- Viefhaus, Ervin: Nationale Autonomie und parlamentarische Demokratie, in: Kurt Kluxen – Wolfgang J. Mommsen: *Politische Ideologien und nationalstaatliche Ordnung. Studien zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts, Festschrift für Theodor Schieder*. München, 1968.
- Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga, *Századok*, 1997. 2. sz. 303–352.
- Zeidler Miklós: Gömbös Gyula, in: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. i. m. 70–97.
- Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók, in: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 59–85.

NÉVMUTATÓ

A

Ablonczy Balázs 384
 Ádám Magda 55, 59, 60, 378, 379
 Adatci, Mineitciro 127, 139, 188, 341
 Aguirre de Carcer, Manuel 118, 127, 139, 341, 343
 Aixinger László 142, 143, 145, 147, 148, 168, 300, 302, 341
 Almásy Mihály 217, 384
 Alth Waldemár 220, 341
 Ambrózy Andor 143, 146–148, 156, 160, 168, 169, 300, 302, 341
 Ambrózy Lajos 140, 341
 Ammende, Ewald 12, 14, 16, 18, 19, 22, 53, 54, 64, 67, 69–88, 90–111, 114–119, 121, 124–140, 150–231, 235–239, 241, 253, 254, 256, 257, 259, 266–270, 274, 275, 283, 286, 287, 288, 290, 291, 299, 329, 341, 379, 385, 386
 Angyal Béla 61, 62, 64, 170, 375, 378, 379, 385
 Antonescu, Ion 342, 361
 Apor Gábor 153, 154, 158–160, 163, 169, 170, 171, 203, 220, 221, 225
 Apponyi Albert 39, 56, 60, 190, 342
 Arendt, Hannah 379
 Aschmann, Gottfried 66, 98, 100, 103, 107, 111, 134
 Asztalos Miklós 65, 379, 385
 Auerhan, Jan 317, 343

Avarescu, Alexandru 63, 343
 Azcárate y Florez, Pablo 58, 89, 107, 119, 139, 341, 343

B

Bakach-Besseney György 270, 343
 Bakker van Bosse, Christina 135, 343
 Balázs Sándor 107, 379
 Balla Pál 141, 267, 343, 385
 Balling, Mads Ole 375
 Balogh Arthur 22, 56, 57, 65, 84, 91–93, 97, 109, 110, 143–149, 159, 160, 168, 170, 171, 180, 244, 271, 296–302, 343, 379
 Bamberger-Stemmann, Sabine 12, 22, 23, 97, 99, 102, 104, 134, 137, 140, 168, 193, 213, 217, 266, 269–272, 283, 284, 379
 Bán D. András 269, 379, 380
 Bánffy Miklós 61, 344, 380
 Baranyai Zoltán 56, 78, 79, 86, 88, 89, 94, 95, 103, 104, 106, 107, 110, 128, 140, 152, 156, 159, 213, 218, 219, 253, 344, 380, 385
 Barcza György 111, 344
 Bárdi Nándor 18, 21, 22, 59–64, 107, 137, 221, 380, 384–386, 388
 Bárdossy László 110, 283, 344
 Bartheldy Tibor 141
 Bartsch, Sebastian 55, 57, 101, 380

Basch, Franz 251, 255, 256, 258, 265, 344, 352
 Becker 178
 Beelaerts van Blokland, Frans 184, 345
 Beerli 60
 Bellér Béla 12, 13, 23, 98, 102, 106, 275, 380, 385
 Beneš, Eduárd 57, 193, 200, 217, 345
 Berend T. Iván 380
 Berg, Nicolai von 133, 242, 345
 Berka 258, 276
 Bernolák Nándor 201–204, 220, 345
 Besednjak, Engelbert 137, 181, 196, 197, 211, 218, 233, 234, 269
 Bethlen István 16, 34–43, 58–62, 76–83, 87, 96, 100, 103–105, 133, 150–154, 168, 169, 175, 183, 185, 186, 202, 214–216, 219–222, 253, 254, 286, 287, 344, 346, 366, 376, 379, 383, 387
 Bethlen György 48, 345
 Bethlen Ödön 65
 Bleyer, Jakob 17, 87, 94, 102, 106, 203, 220, 252–261, 274–276, 344, 346, 352, 354, 360, 383
 Blumenwitz, Dieter 380
 Boehm, Max Hildebert 15, 22, 179, 213, 274, 275, 346, 360, 377, 385
 Boissier, Leopold 135, 217, 346
 Böhm, Johann 380
 Bracht 98
 Brandes, Detlef 283, 385
 Brandsch, Rudolf 69, 75, 76, 102, 105, 108, 109, 126, 132, 208–210, 213, 222, 346, 380, 385
 Briand, Aristide 118, 193, 319, 347, 348
 Broszat, Martin 23, 385
 Bruns, Carl Georg 69, 77, 98, 100, 102, 133, 134, 189, 347, 380
 Buza László 22, 56, 57, 65, 135, 380, 385

C

Chamberlain, Arthur Neville 348, 350
 Chamberlain, Joseph Austen 36, 56, 72, 188, 348
 Chasanowitsch, Leon 55, 380
 Cholnoky Győző 55, 60, 378
 Christiansen, Ernst 91, 101, 108, 348
 Churchill, Winston 36, 348, 350
 Clemenceau Georges Benjamin 25, 315, 324, 348
 Cogitator 221
 Colban, Erik 57, 58, 107, 118, 139, 341, 343, 348
 Corsini, Umberto 132, 380, 387, 388
 Cranborne, lord 239, 349
 Cuno 99
 Csáky István 281, 349
 Csuka János 63, 64, 218, 380
 Csuka Zoltán 64, 65, 385, 387

D

Dandurand, Raoul 183, 186–189, 214, 215, 349
 Daruváry Géza 98
 Dawes, Charles 72, 349
 Deák Leó 65, 86, 88, 89, 94, 107, 108, 110, 143–149, 156, 167, 168, 170, 191, 193, 196–198, 203, 208, 209, 211, 216, 223, 228, 230, 231, 244, 257, 281, 289, 296–302, 349, 385
 Dénes Iván Zoltán 22, 100, 123, 143, 146, 298, 379
 Dickinson, Willoughby 135, 217, 237, 245, 349
 Diószegi László 65, 379, 386
 Domonkos László 380
 Drummond, James 87, 139, 349
 Dubnow, Simon 380
 Duca, Ion 85, 350

E

Eden, Anthony 243, 271, 350
Eiler Ferenc 23, 66, 137, 219, 340,
379, 386
Eisenburger, Eduard 380
Emich, Gusztáv 80, 83, 99, 104, 105, 350
Erler, Georg 22, 97, 380
Ermacora, Felix 58, 380
Estelrich i Artigues, Juan 180, 233,
313, 317, 350
Esterházy János 62, 137, 142, 143, 145,
147, 149, 168, 171, 193–195, 217,
263, 281, 297, 298, 300–302

F

Falcione Árpád 65, 350
Farchy, Haim 137, 351
Fáth Ferenc 85, 351
Fedinec Csilla 64, 384, 386, 388
Fejes Judit 380
Ferencz József 65
Filep Tamás Gusztáv 63, 388
Fink, Carole 215, 386
Flachbarth Ernő 17, 65, 66, 84, 88–
94, 107–109, 128, 129, 138, 142,
143–149, 157–159, 162, 168, 170,
178, 213, 214, 296, 297, 300–302,
351
Flamm József 156, 351
Forster Pál 169, 173, 222, 223, 351
Freitag, Hans 75, 101, 102, 215, 351
Fritz László 191, 351, 352, 383
Funke, Manfred 283, 385, 387
Füssy Kálmán 107, 352

G

Gabrys, Juozas 67, 68, 97, 352
Gajzágó László 168, 253, 352

Galántai József 13, 23, 54, 56, 57, 380
Garleff, Michael 22, 386
Gebel, Ralf 380
Gerovszki, 108, 352
Gerő András 380
Gießler 279
Girasoli, Nicola 381
Glass, Hildrun 221, 222, 381
Goebbels, Joseph 136, 352, 374
Goldmann, Nahum 381, 352
Goldschmidt, Georg 251, 257, 352
Gömbös Gyula 35, 40, 41, 59, 61, 273,
352, 383, 388
Göppert, Otto 381
Graebe, Kurt 137–139, 144, 155, 161,
169, 180, 214, 233, 260, 263, 264,
273, 277, 278, 280, 282, 283, 353
Grassl, Georg 196, 353
Grathwohl, Robert 100, 386
Gratz Gusztáv 17, 106, 203, 220, 243,
251, 253, 255–264, 271, 274–279,
344, 352–356, 377
Grundmann, Karl-Heinz 23, 381
Grünbaum, Ytzhak 108, 353
Gündisch, Guido 87, 102, 252, 254,
257, 274, 275, 354
Gürke, Norbert 135, 386
Gütermann, Christoph 57, 58, 215,
381
György Béla 379

H

Haberl, Ottmar Nikola 386
Halmosy Dénes 100, 379
Haslinger, Péter 61, 381
Hasselblatt, Cornelius 55, 314
Hasselblatt, Werner 121, 133–135, 140,
155, 164, 172, 173, 175, 180, 189,
213, 214, 233, 238–246, 256–260,
264–266, 269–272, 276, 277, 280,
282–284, 287, 354, 383, 386

Heilbron, Friedrich 103, 111, 354
 Henlein, Konrad 238, 240, 263, 269,
 278, 280, 282, 354, 380
 Herczeg Ferenc 106, 355
 Hevesy Pál 159
 Heyking, Alphons 68, 98, 355
 Hildebrand, Klaus 381
 Hitler, Adolf 59, 243, 273, 283, 344,
 350, 354–358, 372, 381, 382, 385
 Hohlfeld, Johannes 379
 Hornyák Árpád 59, 381
 Hory András 106, 355, 381
 Housden, Martin 386
 Höpfner, Hans-Paul 104, 381
 Huss, Richard 251, 256–258, 265, 271,
 275, 276, 279, 356

I

Inczédy-Joksmán 65
 Innitzer, Theodor 331, 356

J

Jabloniczky János 107
 Jacobsen, Hans Adolf 23, 134, 381,
 386, 387
 Jakabffy, Elemér 17, 84, 88–91, 94,
 99, 105, 107–109, 114, 125, 129,
 136–138, 143–149, 153, 155–177,
 180, 181, 191, 192, 194–202, 209,
 212, 214, 216–222, 226–236, 240,
 243, 244, 248–251, 253, 257, 258,
 261–278, 282–284, 289–291, 296–
 302, 374, 377, 387, 388
 Jancsó Benedek 379
 Jaross Andor 65, 142–149, 167, 168,
 193–195, 263, 297, 298, 300–302,
 356, 386
 Jaworski, Rudolf 381
 Jeremics 108

Jósika János 143, 146–149, 168, 230,
 244, 245, 265, 271, 272, 281, 283,
 290, 299–302
 Juhász 59, 273, 278, 379, 381
 Jungerth-Arnóthy Mihály 18, 95–97,
 106, 108, 110, 111, 128, 140, 152,
 169, 175–179, 182, 207, 208, 211–
 216, 222, 223, 274, 357, 376
 Junghann, Otto 15, 22, 57, 58, 77, 135,
 162, 165, 172, 173, 177, 178, 213,
 272, 273, 357, 377, 381

K

Kaczmarek, Jerzy 132, 138, 357
 Kánya Kálmán 42, 60, 80, 84, 103,
 105, 130, 131, 153, 154, 168, 169,
 171, 174, 195, 206, 221, 224, 225,
 229, 231, 243, 244, 264, 271, 276,
 288, 289, 357
 Karall, Lorenz 137, 357
 Karsai Elek 381
 Kelmés, Erwin 10, 23, 97, 381
 Kemál Atatürk 55
 Khuen-Héderváry Sándor 78, 80, 83,
 87, 95, 103, 105, 107, 110, 111,
 129, 139, 140, 151–154, 158, 169,
 173, 176, 181, 187–189, 197, 201,
 203, 208, 213–228, 267, 269, 288,
 357
 Klein, Fritz 68, 97, 358
 Kolar, Othmar 381
 Korányi, Frigyes 129
 Korláth Ede 107
 Korodi, Lutz 77, 104, 111, 132, 358
 Kossuth Lajos 92
 Kovács-Bertrand Anikó 60, 387
 Köhler 275
 König, Walter 388
 Köpke, Gerhard 75, 104, 358
 Körmendy-Ékes Lajos 107, 245, 358
 Köster, Adolf 101, 102, 111, 358

Kövér Gusztáv 64, 181, 382
 Kövics Emma 382
 Krabbe, Ludvig 119, 134, 359
 Kraft, Stefan 86, 99, 208, 209, 359
 Krahmer-Möllenberg, Erich 76, 101,
 102, 124, 133, 359
 Krekeler, Norbert 101, 382
 Kristóffy József 140, 141, 154, 169,
 170, 217, 220, 222, 226, 228, 266,
 267, 268, 359
 Krüger, Peter 382
 Kumanudi 223
 Kundt, Ernst 264, 283, 340, 359
 Kurcsinszkij, Mihail 311, 313, 318, 323,
 328, 340, 360
 Kussbach, Franz 255–257, 360

L

Langmann 276, 277
 Lee, Marshall M. 100, 215, 386
 Lelley Jenő 107, 360
 Lewickij, Dymitr 313, 318, 323, 328,
 360
 Ligeti Ernő 251
 Lipscher, Ladislav 221, 387
 Litván György 382
 Llewellyn-Jones, Frederic 360
 Lloyd George, David 36, 360, 367
 Loesch, Carl-Christian 133, 269, 346,
 360
 Lukács György 140

M

MacDonald, James Ramsey 36, 360
 Machát, Anton 200, 201, 219, 221, 361
 Mackensen, Hans-Georg 278, 349, 361
 Magyary Antal 98, 103, 361
 Mailáth Gusztáv 65
 Makaruška 137, 361

Maksimović 223
 Maniu, Iuliu 133, 210, 361, 366
 Mantoux, Paul 382
 Margulies, Emil 122, 136, 137, 361
 Martin, William 361
 Masaryk, Jan 244, 345, 361, 368
 Masirevich Szilárd 107, 109, 138, 140,
 169, 170, 213, 221, 229, 266, 267,
 272, 362
 Maspons i Anglassel, Francisco 308,
 311, 313, 318, 323, 328, 340, 362
 Matheus, Michael 382
 Matuska, Péter 141, 362
 Medinger, Wilhelm 164, 362
 Mello Franco, Afranio 56, 351
 Melville, Ralph 22
 Metzdorf, Jens 22
 Michaelsen, Rudolf 11, 23, 97–99,
 104, 107, 110, 137–139, 382
 Michalka, Wolfgang 99, 100, 215,
 379, 386
 Mieke, Wolfgang 382
 Mikó Imre 63–65, 382
 Miletics, Ljubomir 90, 108
 Misiunas, Romuald J. 383
 Morocutti, Camillo 68
 Moser, Hans 209, 362
 Motta, Giuseppe 71, 183, 184, 362
 Motzkin, Leo 55, 108, 109, 121, 135–
 138, 164, 172, 189, 249, 250, 308,
 311, 313, 318, 323, 328, 363, 380
 Mußmann, Heinz 22, 57, 58, 382
 Mussolini, Benito 34, 36, 37, 40, 41,
 58, 346, 374, 382
 Müller 101, 102, 104

N

Nagy Elek 56, 66, 382
 Nagy Iván 56, 382
 Nagy Károly 65
 Neugeboren, Emil 236, 363

Neurath, Konstantin
Noel-Buxton, Noel Edward 240, 347
Novek Béla 66
Núñez, Xosé M. 387

O

Ormos Mária 21, 22, 54, 58, 59, 269,
382, 387
Ottlik László 61, 363, 387

P

Paderewski, Ignacy 25, 364
Pál Gábor 48
Palásthy Ödön 143, 146, 149, 168,
300–302, 364
Palenszkij, Zenon 340, 364
Palkovich Viktor 107
Pamlényi Ervin 59, 273, 278, 379
Pándi Lajos 56, 382
Pant, Eduard 287, 364, 367
Papp Antal 62, 364
Parcher Félix 170, 364
Parry, Clive 379
Pataky Tibor 16, 42, 130, 151–157,
161, 171, 172, 192, 198, 199, 202–
204, 217, 218, 220, 224–234, 251,
253, 257, 260, 262, 264, 265, 267,
271, 274, 275, 278, 281, 288, 363,
364
Pechány Adolf 219, 220, 364
Pelényi János 60, 365
Péteri Lóránt 60, 61, 387
Pieper, Helmut 23, 98, 109, 382
Pintér László 264, 265, 276, 279, 365
Pirjevec, Jože 132, 387
Plesse, Herbert 10, 22, 132, 133, 169,
382
Podewils-Dürnitz, Karl 107, 168, 365
Poensgen, Erwin 139, 365

Politis, Nikolaos 215, 365
Popély Gyula 63, 64, 66, 108, 383
Popoff, George 242–247, 269–272,
275, 365
Pritz Pál 21, 59, 61, 137, 168, 375,
383
Procopé, Hjalmar 190, 215, 365
Prokopy Imre 49, 50, 64, 65, 157, 170,
181, 198, 199, 211, 218, 223, 232,
235, 269, 365, 387

Q

Quinones de Leon, Jose Maria 188,
366

R

R. Süle Andrea 65, 386
Radić, Stjepan 69, 103, 366
Rakovszky Iván 219, 366
Ránki György 59, 273, 379, 380, 383
Rauch, Georg 383
Rauchberg, Heinrich 57, 58, 383
Recker, Marie-Luise 387
Reinebeck 215
Riedl, Franz 279
Robinson, Jakob 135, 366
Romsics Ignác 27, 58–61, 104, 269,
379, 383, 384, 387, 388
Rosenberg, Alfred 140, 366
Rosmarin, Henryk 137, 366
Roth, Hans Otto 75, 105, 122, 123,
133, 137, 233, 234, 248, 249, 366
Roth, Harald 383
Rothbarth, Maria 11, 23, 383
Rothermere 38, 40, 159, 243, 367
Runciman, Walter 243, 280, 367
Rutha, Heinrich 164, 242, 244, 260,
263, 271, 277, 367
Ruysen, Théodore 135, 197, 367

S

Sajti Enikő 14, 21, 23, 62, 64, 217, 383, 387
 Sántha György 65, 367
 Scharf, Claus 22
 Schattkowsky, Ralph 387
 Scheuermann, Martin 57, 383
 Schiemann, Paul 11, 23, 75, 77, 79, 83, 97, 99, 102–108, 111, 122, 133–139, 164, 175–177, 180, 187, 191, 194, 216, 218, 226, 233, 258, 276, 283, 287, 308, 311, 313, 323, 328, 345, 364, 367, 372, 386, 388
 Schmidt-Rohr, Georg 277, 388
 Schmidt-Wodder, Johannes 132, 368
 Schoen, Hans 274, 368
 Schot, Bastian 98, 101, 215, 216, 383
 Schou, Peter 134, 368
 Schröder, Hans-Jürgen 388
 Schubert, Carl Theodor 59, 105, 168, 188, 368
 Schwind, Hedvig 383
 Scurtu, Ioan 388
 Seipel, Ignác 184, 368
 Seton-Watson, Robert William 237, 368
 Sierakowsky, Stanislaw 91, 108, 308, 368
 Soehring, Otto 80, 104, 105, 369
 Srskić 223
 Starc, Johann 137, 369
 Steed, Henry Wickham 237, 369
 Stein 269
 Stieve, Fritz 267, 270, 369
 Strang, William 240, 369
 Strelitzky Dénes 123, 137, 143–149, 156, 166–170, 196–198, 219, 298–302, 360
 Stresemann, Gustav 11, 15, 16, 23, 35, 59, 72–74, 77, 81, 99–104, 126, 185–189, 187, 188, 189, 215, 347, 348, 360, 369, 377, 385, 386

Stricker, Robert 370
 Strnad, František 200, 203, 219, 269, 370
 Sulyok István 65, 143, 144, 147–149, 168, 170, 181, 191, 214, 216, 244, 297, 300–302, 370, 374, 383
 Sumenkovich 170
 Szalayné Sándor Erzsébet 383
 Szántó Gábor 52, 64, 157, 170, 197, 198, 203, 218, 264, 265, 370
 Szarka László 22, 61, 63, 383, 388
 Szász Zoltán 388
 Szeberényi Lajos Zsigmond 13, 23, 201–204, 219–221, 225, 228, 370, 388
 Szent-Ivány József 107
 Szinyei-Merse István 219
 Szüllő Géza 17, 51, 52, 62, 66, 79, 84, 88–94, 104, 107–109, 129, 131, 135–137, 140–149, 155, 156–173, 181, 188–192, 197, 211, 214, 216, 220, 221, 223, 226–234, 240–246, 249, 250, 253, 260–273, 276–283, 289–291, 296–302, 308, 311, 313, 318, 323, 340, 360, 370, 376, 388
 Szvatkó Pál 143, 146, 147, 168, 300, 302

T

Taagepera, Rein 383
 Tahy László 141, 371
 Teleki Pál 17, 42, 62, 353, 364, 371, 377, 384
 Thomson, Erik 383
 Thörner, Klaus 384
 Tilkovszky, Loránt 13, 23, 59, 106, 219, 221, 273–275, 278, 379, 384, 388
 Timmermann, Heiner 387
 Tornya Gyula 48
 Tóth László 63, 388

Törley Bálint 143, 146–149, 159, 168,
300, 302, 371
Török Árpád 255, 256, 275, 277, 371,
388
Truhart, Herbert 64, 384
Tuka Béla 158, 351, 371
Twardowski, Fritz 140, 270, 272,
372

U

Uexküll-Güldenband, Ferdinand
 Wilhelm 115, 116, 133, 155, 161,
 164, 166, 169, 173, 181, 221, 240,
 258–265, 269, 276, 278–283, 340,
 372
Ugron István 65, 84, 98, 105, 143, 147,
 148, 168, 297, 300–302, 372
Ulitz, Otto 95, 307

V

Vansittart, Robert Gilbert 238, 372
Vasilcsuk, Pavlo 108, 373
Várady Imre 65, 86, 108, 156, 373
Veiter, Theodor 384
Velics László 170, 171, 373
Viefhaus, Erwin 54, 55, 384, 388
Villani Frigyes 105, 222, 373
Vogt, Martin 22
Vries, Axel 99, 133, 373

W

Walko Lajos 59, 373
Wehler, Hans-Ulrich 222, 384
Weingärtner, Arnold 384
Weizsäcker, Ernst 127, 139, 215, 373
Welcke, Johannes 80–83, 100, 103,
 104, 212, 374
Wilfan, Josip 14, 23, 89, 90, 99, 107, 108,
 113, 116, 119, 122, 126, 132–140,
 151, 155, 161–173, 176, 179, 187,
 191–204, 209–219, 223, 228, 230–
 236, 239, 241, 242, 244, 248, 256,
 259, 260, 262, 263, 265, 267–272,
 275–279, 282–284, 308, 311, 313,
 318, 328, 340, 345, 374, 377, 387
Willér József 51, 374
Windischgrätz Lajos 104
Winkler, Wilhelm 56, 120, 317, 374, 384
Wintgens, Hugo 22, 57, 216, 384
Wodianer Andor 85, 106, 107, 375

Z

Zaffi, Davide 132, 380, 387, 388
Zajanszkauskasz, Wincent 108, 375
Zaleski, Auguszt 162, 308
Zamutali, George 180, 214, 374
Zeidler Miklós 22, 60, 61, 269, 384, 388
Zimmermann, Ludwig 384
Zimmermann, Volker 22, 269, 384
Zizek, Franz 317, 375